

**SVENSKA ANARKISTER
OCH SYNDIKALISTER**
I SPANSKA INBÖRDESKRIGET
Korrespondenter och frivilliga
1936–1939

Per Lindblom

FEDERATIVS FÖRLAG

Svenska anarkister och syndikalister
i spanska inbördeskriget

**SVENSKA ANARKISTER
OCH SYNDIKALISTER**
I SPANSKA INBÖRDESKRIGET
Korrespondenter och frivilliga
1936–1939

Per Lindblom

FEDERATIVS FÖRLAG

MIX
Paper from
responsible sources
FSC® C021394

Federativs förlag
Box 6507
113 83 Stockholm
www.federativsforlag.se

© Per Lindblom, 2022

Omslag: Jonathan Robson
Kartor: Andreas Skyman
Grafisk form: Per Lindblom

Tryckt hos ScandBook AB, Falun 2022
ISBN: 978-91-86474-78-2

Innehåll

Tack!	7
Organisationer	9
DEL 1. Korrespondenter i revolutionens tjänst	
1. Margit Manus och Axel Österberg (juni 1936–oktober 1936)	13
2. Rudolf Berner (oktober 1936–november 1937)	101
3. Fred Schröder och Maja Funseth (september 1936–september 1937)	277
DEL 2. Frivilliga i Durrutikolonnen	
4. Olle Jansson (november 1936–februari 1937)	357
5. Nisse Lätt (januari 1937–december 1937)	391
DEL 3. I den dödsdömda republiken	
6. Rudolf Berner (maj 1938–juli 1939)	461
Avslutning	
Vad hände sedan?	613
Referenser	679
Personregister	695
<i>Kartor</i>	
Spanien, hösten 1936	89
Aragonien, hösten/vintern 1936	375
Spanien, sommaren/hösten 1938	473

Tack!

Under närmare tio års tid har jag följt de svenska korrespondenter och frivilliga som är den här bokens huvudpersoner i spåren. Det har varit ett arbete som jag utfört vid sidan av min ordinarie heltidstjänst, under helger, sena kvällar och nätter. Det har också varit ett sökande som inte bara fört mig till Barcelona, Madrid och de gamla frontlinjerna i Aragonien utan även till Göteborg, Lund, Märsta, Sigtuna och Sundbyberg. Eftersom det därtill har varit ett projekt som bedrivits utan extern finansiering har jag istället blivit ett stort antal personer ett stort tack skyldig.

Först och främst vill jag tacka Amalthea Frantz för din hjälp med läsning och redigering, för att du ville följa med på alla resor i Berners & COs spår, och sist men inte minst för kärleken!

Ett särskilt tack till Albert Herranz för att du var med under de inledande efterforskningarna och för att du varit en oumbärlig samtalspartner under arbetets gång.

Tack för visad gästfrihet, för att ni delat med er av er kunskap, för rese-sällskap, tips om platser, litteratur och allt annat som gjort det här möjligt: Agustín Guillamón, Alfredo González, Anders Holmberg, Anders Högstedt, Andreas Skyman, Anette Stanger Eriksson, Annemarie Dagerman (1924–2016), Antonia Ribbing, Carles Sanz, "CazaFortinez", Cristina Plaza (1959–2015), Curt Schröder, Dirk Grosjean, Ennio Carbone (1960–2020), Erland Jansson, Fanny Hökby, Fredrik Söderquist, Gabriel Kuhn, Hannele Peltonen, Håkan Blomqvist, Irene de la Cuerda, Iván Darío Alvarez, Ivonne Wilches, Johnny Lindholm, Jonas Hjalmarsson, Jonathan Robson, Juan Ortiz Avila, Karin Tjäder, Kenneth "Bellis" Levin (1958–2019), Kristian Falk, Lars Isaksson, Lars Torbiörnsson, Leif Hallstan, Lisa Kings, L-O Bergman, Magnus Jerlström, Magnus Linton, Manel Aisa Pàmpols, Martín Arnal Mur (1921–2021), Mats Eriksson, Mia Linde, Michael Grebelius, Mikael Eriksson, Mikael Hjort, Nieves Boj, Patrik Thorell, Pilar Romeo Casas, Rafael Iniesta, René

Dagerman, Rosita Holmborg, Simon Sorgenfrei, Sonya Sundin (1940–2022), Timo Saarinen, Tom Karlsson, Txema Bofill (1953–2015).

Tack till personal och ideellt arbetande krafter på: Anarkanda (Gävle), Arbetarens redaktion (Stockholm), Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (Huddinge), Ateneu Enciclopèdic Popular (Barcelona), CGT (Barcelona), CGT/Secretariado permanente (Madrid), CGT (Zaragoza), CNT/Rosa de Foc (Barcelona), Kungl. biblioteket (Stockholm), LaMalatesta (Madrid), Nisse Lätts minnesfond (Göteborg), Riksarkivet (Arninge), SACs sekretariat (Stockholm), Stockholms anarkistiska förening (Stockholm), Syndikalistiska kamratföreningen (Stockholm), Södertörns högskolebibliotek (Huddinge), Tierra y Libertad (Madrid) och slutligen till medlemmarna i Federativs förlagskommitté för gott samarbete.

Till sist bör det påpekas att det är jag och ingen annan som är ansvarig för eventuella fel och brister. Med detta sagt har det blivit dags att resa till revolutionens och inbördeskrigets Spanien.

Per Lindblom

Organisationer

CGTSR	Confédération Générale du Travail-Syndicaliste Révolutionnaire Fransk facklig syndikalistisk federation.
CNT	Confederación Nacional del Trabajo Spansk facklig syndikalistisk federation.
DAS	Deutsche Anarchosyndikalen im Ausland Tyska anarkosyndikaler i utlandet, tysk exilorganisation.
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya Katalanskt vänsterparti av borgerlig tendens.
FAI	Federación Anarquista Ibérica Iberiska anarkistfederationen.
FAUD	Freie Arbeiter-Union Deutschlands Tysk facklig syndikalistisk federation.
FIJL	Federación Ibérica de Juventudes Libertarias ”Juventudes Libertarias” Spansk frihetlig ungdomsfederation.
IAA / AIT	Internationella arbetarassociationen / Asociación Internacional de los Trabajadores Den syndikalistiska internationalen.
LO	Landsorganisationen Svensk facklig socialdemokratisk centralorganisation.
NSV	Nederlands Syndicalistisch Vakverbond Holländsk facklig syndikalistisk federation.
PCE	Partido Comunista de España Spanskt Moskvatöget kommunistparti.
POUM	Partido Obrero de Unificación Marxista Spanskt Moskvakritiskt kommunistparti.
PSOE	Partido Socialista Obrero Español Spanskt socialistparti av socialdemokratisk karaktär.
PSUC	Partido Socialista Unificado de Cataluña Katalanskt Moskvatöget kommunistparti.

SAC	Sveriges Arbetares Centralorganisation Svensk facklig syndikalistisk federation.
SIA	Solidaridad Internacional Antifascista Internationell frihetlig hjälporganisation.
SKP	Sveriges Kommunistiska Parti – ”Sillénkommunisterna” Svenskt Moskvatroget kommunistparti.
SP	Socialistiska partiet – ”Kilbomskommunisterna” Svenskt Moskvakritiskt kommunistparti.
SUF	Syndikalistiska ungdomsförbundet Svenskt syndikalistiskt ungdomsförbund.
UGT	Unión General de Trabajadores Spansk facklig centralorganisation av socialdemokratisk karaktär.

DEL 1

Korrespondenter i revolutionens tjänst

Margit Manus och Axel Österberg

(juni 1936–oktober 1936)

På sommaren 1936 befann sig Margit Manus och Axel Österberg på en semesterresa i Barcelona. Då militärens kuppförsök startade på morgonen den 19 juli hamnade de mitt uppe i striderna. Efter att kuppförsöket i Barcelona slagits ned påbörjades en arbetarrevolution som snart spreds över stora delar av Spanien. Några dagar senare anställdes de båda svenskarna av den syndikalistiska fackföreningsrörelsen CNT (Confederación Nacional del Trabajo) som då tagit över många av de viktigaste samhällsfunktionerna i Barcelona. Under de närmast följande månaderna kom de på sin arbetsplats i CNTs katalanska regionalkommittés byggnad att befinna sig mitt i den spanska revolutionens centrum. De blev också de första att rapportera direkt från inbördeskriget i den svenska pressen. Två veckor efter krigsutbrottet beskrev Axel Österberg den revolutionära utvecklingen:

Aldrig tidigare har en revolution i Spanien haft så djupa rötter, aldrig tidigare har CNT lyckats uppnå en sådan maktställning.

Visst finns det politiska makter som med all säkerhet komma att försöka rycka till sig makten för att skapa om samhället efter sina skrivbords-teorier – men efter vad man nu kan döma synas de inte ha stora förutsättningar. Till denna sida av saken få vi kanske anledning att återkomma, men efter vad man nu kan döma står Spanien inför en social omdaning, vars make mänskligheten aldrig tidigare upplevat.¹

¹ Axel Österberg, ”Kampen om Zaragoza blir avgörande för Spanien: Madrid ej av samma betydelse, anser Arbetarens korrespondent. Skall Spanien bli det första land, där syndikalismen praktiskt tillämpas?”, i *Arbetaren*, 5 augusti 1936.

Margit Manus uppväxt och ungdomsår

Margit Manus var dotter till Emil Manus och Eva Löfgren som hörde till sin tids mest kända svenska anarkister. Hon var född i moderns föräldrahem i Ekeby i Skåne den 18 augusti 1909. Faderns egentliga efternamn var Svensson, men som ung och ivrig typograf hade han ständigt bett om ”flera manus” och därifrån kom namnet under vilket alla familjemedlemmar blivit kända.² Under 1912 flyttade familjen till Stockholm där de fick hyra en lägenhet på Blekingegatan 63 på Södermalm. Medan modern varvade olika anställningar som sömmerska arbetade fadern på den anarkistiska tidningen Brands tryckeri. Ett par år senare lärde de känna Augustin Souchy, en tysk anarkist som flytt till Stockholm som värnpliktsvägrare vid det första världskrigets utbrott. Souchy hade då flyttat in i ett hyresrum på Södermannagatan 42, bara ett par kvarter från familjen Manus lägenhet på Blekingegatan där han blev en ofta sedd gäst. I sina memoarer skulle Souchy senare infoga en uppskattande anekdot om Emil Manus:

I Stockholm blev jag presenterad för Emil Manus Svensson. Som krigsvägrare hade han samma problem med myndigheterna som jag haft i Preussen. Han hade struntat i sin inkallelseorder. När polisen kom för att hämta honom försökte han gömma sig genom att rulla in sig i en matta. Men mattan var så kort att hans ben stack ut. I den munderingen blev han sedan förd till kasernerna, men han släpptes en kort tid senare. Vi förblev vänner livet ut.³

I Stockholm hade myndigheterna haft ögonen på Souchy. Sedan han setts dela ut antimilitaristiska flygblad till tyska soldater som var på väg hem från Ryssland på Stockholms centralstation greps han av polisen. Att 2 500 människor samlades vid Hornsbergs hage för att protestera mot den utvisning som hotade hjälpte inte.⁴ På våren 1917 utvisades Souchy från Sverige. Familjen Manus och Augustin Souchys vägar skulle ändå fortsätta att korsas vid ett flertal tillfällen under de följande åren. Och nästan 20 år senare skulle Souchy bli en viktig kontakt för den då vuxna Margit Manus när de återsågs i det revolutionära Barcelona.

² C. J. Björklund, ”25 år sedan Emil Manus dog. Minnesteckning från stormiga år i frihetens tjänst”, i *Brand*, 3/1960, s. 5.

³ Augustin Souchy (1992), *Beware! Anarchist! A Life for Freedom*, Chicago, Charles H. Kerr Publishing Company, s. 10, min översättning.

⁴ John Andersson, ”För 50 år sedan: Fragment ur arbetarrörelsens historia”, i *Arbetarkalendern* 1967, s. 69.

Men nu var det fortfarande hunger- och orosåret 1917, och Souchy hade precis utvisats från Sverige. Vid samma tid hade Margit Manus föräldrar dömts till varsitt fängelsestraff. Emil Manus hade dömts till fyra månaders fängelse för att ha skrivit två artiklar i *Brand* där han kritiserat den svenska statens affärer med det tyska kejsardömet. Men han hade överklagat domen och därefter förhalat den rättsliga process som därför kom att pågå fram till sensommaren. Under tiden hade även Eva Löfgren dragits in i en lång rättegångsprocess som slutade med att hon dömdes till fyra månaders fängelse för att ha varit ansvarig utgivare för en broschyr med titeln *Fred och revolution*.

För att undkomma sina straff tog de på sommaren 1918 sin nu nioåriga dotter med sig och flyttade till Köpenhamn. Under de följande åren skrev de för den anarkistiska pressen samtidigt som de försökte hitta tillfälliga anställningar för att klara sin försörjning. Fyra år senare flyttade familjen vidare till Berlin. Där var Emil Manus en av deltagarna på den kongress där den syndikalistiska internationalen IAA (Internationella arbetarassociationen) bildades vid årsskiftet 1922/23. På kongressen gavs Augustin Souchy i uppdrag att, tillsammans med Rudolf Rocker och Alexander Schapiro, bilda IAAs första sekretariat. Bara någon vecka efter att kongressen avslutats utvisades familjen Manus från Tyskland.

I januari 1923 flyttade de vidare till Frankrike där föräldrarna fortsatte sina aktiviteter i den anarkistiska rörelsen. Margit, som snart skulle fylla 14 år, fick då fortsätta sin skolgång i Paris varför hon snart lärde sig flytande franska. Då en stor anarkistkongress skulle hållas i staden samma höst skärpte myndigheterna kontrollen. Någon dag senare greps båda föräldrarna av polisen under en razzia. Margit blev då ensam kvar på familjens hotellrum utan att ha fått veta vad som hänt med hennes föräldrar. I en dikt som Emil Manus skrev under en sömnlös natt i fängelset, och som senare publicerades i *Brand*, gav han uttryck för sin oro för sin dotter:

Jag sitter vaken och lyssnar och rökar
och väntar mitt barn... eller kanske... nej!
Men timmarna gå och spänningen ökar.
Skall jag icke få taga avsked av dig.⁵

Under tiden hade Margit fått kontakt med några vänner till familjen, det var föräldrarna till Augustin Souchys franska flickvän Thérèse Blanchong, som tog hand om henne medan föräldrarna satt inspärrade.⁶ Några dagar senare

⁵ Emil Manus, "Natt i fängelset i La Cité", i *Brand*, 19 januari 1924.

⁶ Intervju med Sonya Sundin (dotter till Margit Manus).

utvisades Emil Manus och Eva Löfgren från Frankrike. De fördes då över gränsen till Belgien. En tid senare lyckades de ta sig tillbaka till Paris där de hämtade upp Margit varefter de återvände till Sverige.

På hösten 1924 var familjen Manus tillbaka i Stockholm. Något år tidigare hade den svenska regeringen efter påtryckningar benådat båda föräldrarna, vilket innebar att de inte skulle behöva avtjäna sina tidigare utdömda fängelsestraff. Vid inresan till Sverige hade Emil Manus ändå smitit förbi gränskontrollen utan att visa sina papper. Det innebar att han under de närmast följande åren, och då säkerligen till sin egen stora belåtenhet, kom att leva som ”obefintlig” i Stockholm, utan att behöva besväras av den förhatliga staten och dess myndigheter.

Emil Manus utsågs nu till expeditör för *Brand*, vilket innebar att han blev ansvarig för tidningens bristfälliga ekonomi och även för det mesta som hade med dess utgivning att göra. Med sin färgstarka personlighet blev han snart en känd profil på stadens gator. Han förekommer i en rad Stockholmskildringar där han så gott som alltid beskrivs som sorglös och humoristisk. Margit Manus kom att tillbringa mycket tid tillsammans med fadern på tidningens redaktion och expedition på Ölandsgatan 48. Redaktionen var en samlingsplats för anarkister, syndikalister, författare och politiska flyktingar som alla kom att sätta sin prägel på hennes tonårstid.

I likhet med många andra anarkister hade Margit Manus föräldrar blivit medlemmar i den syndikalistiska fackliga federationen SAC (Sveriges Arbetares Centralorganisation), som hade sitt sekretariat i Klara Folkets hus på Klara Västra kyrkogata 17. De hade därmed även blivit aktiva i Stockholms LS (Lokala Samorganisation), som var SACs fackliga lokalorganisation i Stockholmsområdet.

Margit Manus hade alltså varit delaktig i den anarkistiska rörelsen sedan barnsben, från början i sina föräldrars sällskap, men snart också på egen hand. I likhet med sina föräldrar var hon aktiv i Stockholms anarkistiska förening. Det var också där hon träffat sin pojkvän Folke Rosén, en ung anarkist och vapenvägrare som arbetade som typograflärling på Brands tryckeri. På sommaren 1928 gjorde Margit Manus sin första utlandsresa utan sina föräldrar. Det var då hon och Rosén reste till Holland där de också passade på att delta i en anarkistisk kongress.⁷ Efter sin hemkomst fortsatte hon sitt engagemang i den anarkistiska rörelsen. Samma år som hon skulle fylla 20 år greps hon för första gången av polisen. Det var i mars 1929 när hon tillsammans

⁷ Karl Fernström (1950), *Ungsocialismen: En krönika*, Stockholm, Federativs, s. 455.

med Rosén och en annan kamrat i Stockholms anarkistiska förening delat ut ett flygblad med rubriken ”Kungafjäsk!” på Stockholms gator.

Även om Margit Manus tillhörde de mest aktiva anarkisterna i Stockholm var det säkerligen inte lätt för en ung kvinna att göra sin röst hörd bland de ofta äldre och mestadels manliga medlemmarna i Stockholms anarkistiska förening. Än tydligare var mansdominansen inom det fackliga SAC vars medlemmar så gott som uteslutande tillhörde manligt dominerade yrkesgrupper. Det var först på sommaren 1929 som hon på allvar skulle hitta sin plats i den frihetliga rörelsen. Den 29 juli bildades Stockholms syndikalistiska ungdomsklubb där hon från första början blev en av de drivande. Som namnet antyder var klubbens medlemmar företrädesvis ungdomar som sympatiserade med SAC och syndikalismen. I ungdomsklubben var dessutom över en tredjedel av dess omkring 100 medlemmar kvinnor. Margit Manus kom snart att väljas in i klubbens styrelse och var även under två perioder dess ordförande.⁸

På sommaren 1930 samlades de syndikalistiska ungdomsklubbar som startats runtom i landet till en konstituerande kongress i Klara Folkets hus, där de bildade det riksomfattande SUF (Syndikalistiska ungdomsförbundet). Margit Manus hade deltagit på kongressen som ett av ombuden från Stockholmsklubben. Vid starten fanns 18 klubbar som tillsammans hade strax över 500 medlemmar. Ett par år senare hade antalet klubbar ökat till omkring 150 och under de närmast följande åren kom förbundets medlemsantal att pendla mellan 3 500 och 5 000 av vilka omkring en tredjedel var kvinnor. Detta att jämföra med SAC som vid samma tid hade 35 000 medlemmar av vilka färre än 500 var kvinnor.⁹

Med Axel Österberg

Under det tidiga 1930-talet kom Margit Manus att fokusera sitt engagemang på SUF och dess Stockholmsklubb. Vid den här tiden hade förhållandet med den tidigare pojkvännen tagit slut, men hon skulle snart inleda en ny relation. Axel Österberg, som var född i Vagnhärad den 3 januari 1911, hade kommit till Stockholm 1933 då han var 22 år gammal. Som så många andra i sin generation hade han sökt sig till Stockholm i jakt på arbete och försörjning under den rådande ekonomiska krisen. Till en början hade han fått varva arbetslöshet med tillfälliga påhugg som byggnadsarbetare. Han hade anslutit sig

⁸ Mötesprotokoll 1929–1937, Protokoll och verksamhetsberättelser (1912/1), Stockholms syndikalistiska ungdomsklubb, ARAB.

⁹ SACs verksamhetsberättelse 1935, s. 145.

fackligt till Stockholms LS och hade även blivit medlem i Stockholms anarkistiska förening. Men det var i SUFs Stockholmsklubb han kom att lägga sitt största engagemang. Han valdes snart in i klubbens styrelse och det var där han blev bekant med Margit Manus. På sommaren 1934 hade de ingått i en av de cykelpatruller som turnerade i landet för att värva medlemmar. Och någonstans utmed vägarna hade de blivit ett par.

SACs jubileumskongress, juni 1935

I juni 1935 höll SAC kongress i Stockholm. Kongressen var extra påkostad eftersom den sammanföll med SACs 25-årsjubileum. Bland de utländska gästerna fanns holländaren Arthur Müller-Lehning, som två år tidigare utsetts till sekreterare för den syndikalistiska internationalen IAA, vars sekretariat vid denna tid var placerat i Spanien där det hade att verka under svåra förhållanden. Här fanns också spanjoren Miguel Yoldi vars besök fick stor uppmärksamhet då det var första gången en representant för det stora CNT deltog på någon av SACs kongresser.¹⁰ Eftersom de båda talade franska var Margit Manus en av få som kunde tala obehindrat med Yoldi under kongressen. Man kan utgå från att den omvittnat sympatiske spanjoren då också passade på att bjuda in Manus och hennes pojkvän till Spanien.

Bland de utländska gästerna fanns även Augustin Souchy, som varit en av IAAs sekreterare fram till nazisternas maktövertagande i Tyskland, då sekretariatet i all hast fått evakueras från Berlin. Souchy, som talade god svenska, fungerade under kongressen som tolk för de övriga utländska gästerna. Eftersom deltagarna var så många att möteslokalerna i Klara Folkets hus inte räckte till hade SAC fått hyra större lokaler för detta tillfälle. Kongressen invigdes den 23 juni i Auditorium vid Norra Bantorget varefter förhandlingarna fortsatte i danspalatset ”Nalens” lokaler på Regeringsgatan 74. Men den pampiga jubileumskongressen kom snart att ta en tragisk vändning.

På torsdagskvällen den 27 juni gav sig några av deltagarna ut på en båtutflykt till ön Krankholmen i Mälaren. Under båtresan drabbades Emil Manus av en hjärtinfarkt. I båten hann han med att en sista gång ge utlopp för sin omtalade galghumor: ”Jag känner att jag dör pojkar! Vräk kadavret i sjön”, vilket blev hans drastiska avskedshälsning till sina chockade kamrater.¹¹ Den stora förstämningen till trots återupptogs kongressförhandlingarna följande dag. Axel Österberg trädde då in som suppleant för Emil Manus som varit

¹⁰ Miguel Yoldi (1903–1961), som varit sekreterare för CNTs nationalkommitté fram till februari 1935, ingick vid denna tid i redaktionen för CNTs katalanska regionalkommittés dagstidning *Solidaridad Obrera*.

¹¹ C. J. Björklund, ”25 år sedan Emil Manus dog”, i *Brand*, 3/1960.

ombud för Stockholms LS.¹² Kongressdeltagarna beslutade då att SAC skulle bekosta Emil Manus begravning. Det beslutades även att alla fanor från SACs olika LS skulle behållas i Stockholm under ceremonin vilket bidrog till att göra den till den mest storslagna anarkistbegravning som ägt rum i Sverige.

Mot Spanien

Följande sommar hade Margit Manus och Axel Österberg bestämt sig för att resa till Spanien. Margit var nu 27 och Axel 25 år gammal. Den förestående resan, som sannolikt gjordes på Margit Manus initiativ, hade också politiska förtecken då Spanien var anarkismens och syndikalismens självklara centrum i världen. Innan de reste hade de fått varsin skrift publicerad. Axel Österbergs skrift, *Café Folkhemmet*, som utgivits på hösten 1935, var en syndikalistisk pamflett i skönlitterär form vars sista strof lød:

Men vill du löftenas infriande, vill du oförsonlig kamp mot kapitalismen, vill du arbetarklassens frigörelse från parlamentarismens och de vackra löftenas förbannelse, vill du en socialism, förankrad hos massan själv, vill du ett samhälle utan herrar och utan slavar, vill du revolutionen, bliv då syndikalist.¹³

På våren 1936 hade även Margit Manus blivit publicerad, det var då Storms förlag gett ut hennes skrift *Könskamp eller klasskamp* som även den var en flammande appell för syndikalismen:

Vill du vara med och avskaffa det kapitalistiska samhällssystemet, med dess kriser, arbetslöshet, krig och utsugning? Vill du vara med om att avskaffa det samhällssystem, som låter barnen dö i massor av undernäring, därför att en liten grupp människor har möjlighet att utestänga deras föräldrar från arbetsplatserna? Vill du vara med om att avskaffa det äganderättssystem, som ger ett fåtal människor rätt att leva ett liv i lyx och överflöd på bekostnad av den övriga arbetande mänskligheten? Vill du detta systems avskaffande, så ansluter du dig till Syndikalistiska Ungdomsförbundet.¹⁴

¹² SACs kongressprotokoll 1935, s. 223.

¹³ Axel Österberg (1935), *Café Folkhemmet: Klasskamp eller partikamp*, Stockholm, Syndikalistiska ungdomsförbundet, s. 23.

¹⁴ Margit Lövgren-Manus (1936), *Könskamp eller klasskamp*, Stockholm, Storms förlag, s. 20.

Deras likartade sätt att formulera sig vittnar om hur de inspirerades av varandra i sitt skrivande. I de artiklar och reportage som de snart skulle skriva från Spanien använde de också alltid ”vi” som berättarsubjekt oavsett vem av dem som författat respektive text. Margit Manus och Axel Österberg lämnade Stockholm i början av juni. De stannade först i Holland för att besöka kamrater i den syndikalistiska rörelsen och reste sedan vidare till Spanien.

Barcelona, sommaren 1936

Då Margit Manus och Axel Österberg anlände till Barcelona i slutet av juni 1936 sökte de upp sina kamrater i CNT som hjälpte dem att hyra ett rum i arbetarstadsdelen Horta i stadens västra utkant. Efter att de gjort sig hemmastadda började de besöka sina kamraters lokaler. Sedan dess första landsomfattande organisation bildats 1870 hade den anarkistiska och syndikalistiska rörelsen varit dominerande inom den spanska arbetarrörelsen under flera längre perioder. Den frihetliga rörelsen bestod nu av fyra organisationer av vilka den fackliga federationen CNT, som bildats 1910, var den största. Det var en folklig massrörelse som var öppen för alla lönearbetare, men som också hade en tydlig anarkistisk inriktning. CNT hade vid denna tid omkring en halv miljon medlemmar. Här fanns även den iberiska anarkistfederationen FAI (Federación Anarquista Ibérica), som bildats 1927 som det senaste i en lång rad försök att samla de spanska, och denna gång även de portugisiska, anarkistgrupperna i en gemensam federation. Hit hörde också ungdomsorganisationen FIJJL (Federación Ibérica de Juventudes Libertarias) som i dagligt tal oftast benämndes ”Juventudes Libertarias” (Den frihetliga ungdomen) samt ett flertal lokalfederationer tillhörande den nybildade kvinnoorganisationen Mujeres Libres (Fria kvinnor) som vid denna tid stod i begrepp att bilda en landsomfattande federation.

Solidaridad Obreras redaktion och tryckeri

Ett av sina första besök gjorde Manus och Österberg hos CNTs katalanska regionalkommitté som hade sina lokaler i stadens äldsta stadsdel, Barrio Gótico. I samma lokaler fanns även redaktionen för dess dagstidning *Solidaridad Obrera* som var stadens största arbetartidning. Här återsåg de Miguel Yoldi som ingick i tidningens redaktion. Efter besöket på redaktionen skrev Margit Manus sitt första reportage från Spanien, texten skrevs bara någon dag innan inbördeskrigets utbrott:

I en trång gränd bland alla de andra trånga gränderna i Barcelona har vårt spanska broderorgan, *Solidaridad Obrera*, sin redaktion.¹⁵ Vid ett nyligen avlagt besök däruppe träffade vi bland redaktionsstaben bland annat den kamrat, som representerade den spanska syndikalistorganisationen på SACs jubileumskongress. Med vår spanske vän som ciceron kan vi ta oss en rundtitt på lokalerna. [...]

Vi passa på att intervjuar en av redaktörerna om "Solis" upplaga. "Soli" är den vardagliga förkortningen.

– För närvarande är upplagans storlek ungefär 40–50 000 exemplar. Den varierar mycket, beroende på den olika lösnummerförsäljningen. I förhållande till medlemsantalet borde den vara ännu större, men det finns många faktorer som därvidlag spela in. Du måste således taga med i beräkningen att vi här i Spanien ha ett femtiotal syndikalistiska veckotidningar. Dessa kräva också en massa tid och arbete och framförallt spridning och det verkar ibland i någon mån hämmande för "Soli".

Vi bläddra igenom en hög av de olika propagandatidningarna som alla ha det gemensamt att de äro väl och flott redigerade. Att nämna namnet på någon av dem, skulle vara allt för ofullständigt, att nämna namnet på dem alla tillåter tyvärr inte tidningens utrymme.

I förbigående bör det omnämnas att "Solis" redaktion består uteslutande av unga, nya krafter. I CNTs stadgar stipuleras nämligen att ingen funktionär får sitta längre än två år i följd.¹⁶

Solidaridad Obrera hade just investerat i ett eget tryckeri som låg strax utanför stadens centrum:

Solidaridad Obrera har nyligen passerat en milstolpe i sin utveckling. Efter ett oerhört arbete och med stora uppoffringar har man lyckats skrapa ihop så mycket pengar att man kunnat köpa en egen rotationspress. Vi måste således även ta en titt på tryckeriet.

Tryckeriet och sätteriet ligga en dryg halvtimmes väg från redaktionen.¹⁷ Den som har mest obehag av detta arrangemang är den lilla springpojken

¹⁵ Redaktionen låg på Pasaje del Reloj (Passatge del Rellotge) 2, 2o, 1a.

¹⁶ Margit Lövgren-Manus, "Solidaridad Obrera: Ett besök hos CNTs huvudorgan", i *Arbetaren*, 28 juli 1936. Margit Manus skickade artikeln till Stockholm någon dag innan den 19 juli, men på grund av krigsutbrottet försenades brevet i posthanteringen. I den ingress som tillfogats av Arbetarens redaktion står därför följande: "Efterföljande brev är avsänt från Barcelona och har tydligen avsänts omedelbart innan det reaktionära kuppförsöket sattes i scen och postförbindelserna stoppades. Det kan ju läsas med intresse fastän det ej avspeglar dagens situation".

¹⁷ Tryckeriet låg på Calle Consejo de Ciento (Carrer del Consell de Cent) 241.

som får kila som en skottspole mellan redaktion och tryckeri med dyrbara manuskript och annonser. Alltså bör han ha ett litet hedersomnämmande här, inte minst därför att han alltid vällivligt plockar fram de senast anlända exemplaren av *Arbetaren* så fort vi hinna visa oss i dörren. [...]

På tryckeriet befattar man sig inte med något "civiltryck", man har endast "Soli", flygblad och affischer, tillfällighetstidningar och annat som CNT ger ut. Man har således bara tre sättarmaskiner, som dock alltid äro i arbete. Den nya rotationspressen tronar där i hela sitt majestät med en skara beundrande CNT-ister omkring sig.¹⁸

Tidningens stora genomslag vittnade även om hur CNT efter en nedgångsperiod återigen börjat växa hastigt i Barcelona:

Redan när man varit i Barcelona ett par dagar märker man vilken omfattning den syndikalistiska rörelsen har här och hur spridd *Solidaridad Obrera* är. Och ju längre man vistas här, desto bättre uppfattning får man utav hur omtyckt tidningen är.

Var man än befinner sig bland arbetarna, på spårvagnar, kaféer, lokaltåg eller dylikt, finner man snart att *Solidaridad Obrera* är den mest lästa tidningen. Den dominerar överallt. Gör man ett stickprov bland de alla tidningslokaler, som överflöda i staden, finner man, även när man har stått där en stund och observerat tidningsförsäljningen, att "Soli" är den som säljes mest. Liksom CNTs medlemskader inte begränsas till vissa yrken, utan omfattar alla, så har även *Solidaridad Obrera* sin läsekrets inom alla arbetargrupper. Till och med vår brevbärare har "Soli" i fickan för eget privat bruk, när han är ute på sina turer.

Ett litet belysande exempel. Barcelonas spårvagnar gästas titt som tätt av små 9 à 10-åriga tidningsförsäljare. När den ena stiger av, stiger den andra på. Om det är för tidningsförsäljningens egen skull, eller för att de på så sätt få åka gratis ett stycke, är ej gott att säga, men det hör heller inte hit. En dag, då vi åkte in till centrum, kom det upp en liten parvel med en packe borgerliga tidningar. Han fick sälja två tidningar i den överfulla vagnen. Som en sista utväg kör han på konduktören, men denne klappar honom farbroderligt på kinden och frågar om han inte har "Soli".¹⁹

Det var oro i luften och den frihetliga rörelsen utsattes för allt hårdare represiva åtgärder. Tidningscensuren var en del av det hårdnande klimat som rådde i staden:

¹⁸ Margit Lövgren-Manus, "Solidaridad Obrera: Ett besök hos CNT's huvudorgan", i *Arbetaren*, 28 juli 1936.

¹⁹ Ibid.

CNTs medlemmar äro nöjda med och stolta över sin egen tidning. En sak äro de inte glada för, men det är en sak som det inte står i redaktionens makt att hindra. Det är censuren.

Dagligen är det stora vita luckor i tidningen och nederst på en av sidorna läser man att ”detta nummer har granskats av censuren”. Ibland är det halva meningar, som suddats bort, oftast är det hela stycken i artiklarna som ansetts misshagliga. Även klichéerna skrapas allt som oftast, därför att de säga sanningen på ett ohöjlt sätt.

Men vi förutspå att de spanska syndikalisterna inte så länge till komma att tolerera den dumdryga censuren.

Redan nu börjar det blåsa på nytt och vad framtiden bär i sitt sköte kan ingen veta. Det spanska proletariats frihetslängtan har starka rötter.²⁰

Som Margit Manus antyder hade CNTs smekmånad med den spanska republiken som utropats fem år tidigare blivit kort. Ännu några dagar innan inbördeskrigets utbrott utsattes den frihetliga rörelsens organisationer för en omfattande repression.

Den spanska republiken

Den spanska republiken, som utropats i april 1931, hade redan från början präglats av starka politiska och sociala motsättningar. Under de sju långa år av diktatur som föregått republiken hade CNT befunnit sig i underjorden och i exilen. Under denna period hade anarkisterna i FAI skaffat sig ett allt större inflytande inom CNT, och då på bekostnad av den fackligt inriktade fraktion som länge varit den dominerande inom organisationen. I januari 1932 hade flera av CNTs lokalfederationer på den katalanska landsbygden rest sig och tagit makten på ett flertal platser där de utropat den ”frihetliga kommunismen” (comunismo libertario), vilket var de spanska anarkisternas och syndikalisternas benämning på den samhällsordning de ville skapa, och där tillägget ”frihetlig” främst handlade om att markera avstånd mot det auktoritära samhällssystem som förespråkades av marxisterna. Följande år, i december 1933, hade ännu ett omfattande anarkistiskt uppror skakat landet. Men inget av dessa upprorsförsök hade fått den spridning som många hoppats och de hade istället slagits ned med stor brutalitet.

Upprorsförsöken hade inte bara kommit från CNT och FAI. I augusti 1932 hade generalen José Sanjurjo genomfört ett illa planerat kuppöförsök

²⁰ Ibid.

som slagits ned efter endast några dagar. I samband med detta kuppförsök hade det också tagits illavarslande kontakter mellan högt uppsatta spanska militärer och den italienske diktatorn Benito Mussolini som lovat att understödja framtida kuppförsök från höger.

Ett hårdnande samhällsklimat med bestående klassklyftor och ökad repression kom under de närmast följande åren att prägla landet. I november 1933 vann en högerkoalition valet, en bidragande orsak till detta hade varit att CNT uppmanat sina medlemmar till valbojkott. I oktober 1934 gjorde fackligt anslutna arbetare, huvudsakligen tillhörande den socialistiska fackliga centralorganisationen UGT (Unión General de Trabajadores), ett uppror i Asturien. Inte heller det fick tillräckligt stor spridning för att kunna lyckas. Upproret i Asturien slogs brutalt ned av den fruktade poliskåren Guardia Civil och av militära enheter under ledning av en då ännu relativt okänd general vid namn Francisco Franco.

Vid samma tid hade även det politiska etablissemanget i Katalonien gjort ett försök att ta det sista steget. Den 6 oktober 1934 hade den katalanska lokalregeringen Generalitats president Lluís Companys utropat den självständiga staten Katalonien från balkongen på det katalanska regeringspalatset. Men självständigheten hade bara varat över natten. Redan följande morgon hade trupper från centralregeringen intagit byggnaden.

Folkfrontens valseger

Inför valet i januari 1936 hade det traditionellt utomparlamentariska CNT avstått från att uppmana till valbojkott. Därmed hade många av dess medlemmar röstat vilket indirekt bidragit till att en vänsterinriktad koalition som gick under namnet Folkfronten vunnit valet med knapp marginal. För CNTs del inleddes denna period med ett försiktigt samförstånd med folkfrontsregeringen. CNT var samtidigt en revolutionär organisation vars ambitioner sträckte sig långt bortom den borgerliga demokratin. De partier som ingick i Folkfronten betraktade därmed CNT delvis som en bundsförvant mot högern men framförallt som ett hot mot den rådande borgerliga ordningen. Dess tidningar censurerades, dess möten ställdes in samtidigt som CNT och de andra frihetliga organisationerna med jämna mellanrum olagligförklarades och tvingades verka underjordiskt.

Under tiden kom allt starkare krav från vänstern på snara och omfattande reformer där den organiserade arbetarrörelsen, som i hög utsträckning företrädades av CNT, drev på utvecklingen i revolutionär riktning. Inom högern fanns samtidigt en stor fruktan för samma reformer. Den gamla aristokratin, jordägarna, industrialisterna, militären och kyrkan var alla rädda att förlora

sina privilegier och hade därför sedan länge planer på att försöka störta republiken. Till sin hjälp hade de även fått en nybildad fasciströrelse som med sin aggressiva retorik bidrog till att piska upp stämningarna. Den spanska republikens regering var trängd mellan två sköldar och ett inbördeskrig stod för dörren. Så var det politiska läget då Margit Manus och Axel Österberg anlände till Spanien.

Med Juventudes Libertarias

I Barcelona var det självklart för Manus och Österberg att söka upp sina meningsfränder i Juventudes Libertarias, de spanska syndikalisternas ungdomsförbund, vars verksamhet nyligen förbjudits av myndigheterna. Eftersom organisationen inte kunde verka öppet bjöds de in till ett hemligt möte. Österberg rapporterade om mötet som hölls mitt i natten någonstans i staden:

Mötet var förlagt till den något underliga tiden klockan tolv på natten. Detta hade emellertid sin naturliga förklaring. "Folkfrontsregeringen", av de politiska partierna i utlandet utbasunerad som "frihetens försvarare", hade förklarat organisationen illegal.

I sällskap med en spansk kamrat startade vi i god tid till mötet. Det dugde inte att gå direkt dit. På Plaza de Cataluña samlades grupperna från alla förorter, och först där fingo kamraterna meddelande om var mötet skulle hållas. Avmarschen måste ske i spridda grupper och på olika vägar. Men först måste ett par vakter utsättas för att meddela dem som eventuellt infunno sig senare.

Än idag är det mig en fullständig omöjlighet att förklara var lokalen var belägen. Vi slunko in i gamla Barcelonas smala, slingrande gränder, genom mörka kvarter där gaslyktorna endast brunno på var hundra meter. Efter en timslång promenad voro vi framme vid målet: en lokal, tillhörande något av de hundra syndikaten.

Klockan halv ett på natten slog ordföranden klubban i bordet. Då var den rymliga lokalen i det närmaste fullsatt med ett par hundra klubbister. Värmen var tryckande, och termometern visade mellan 35–40 grader celsius. Fönstren vågade man inte öppna av fruktan för att någon polisbesoldad person nere på gatan skulle uppfatta vad som försiggick. Av samma skäl vågade man inte sjunga den annars traditionella "Hijos del Pueblo", Folkets söner. (...)

Efter två timmar längtade man efter den i Sverige vedertagna kafferasten. Men någon sådan fanns inte upptagen på programmet. Den enda förtäringen som bestods var vatten, som dracks på katalanskt vis ur ett lerkärl

med ett smalt håll. Kärlet hålles på en armlängds avstånd och det fordras en viss övning att fånga den smala strålen utan att skvätta ned både sig själv och andra. Lerkärlet gick ur bänk i bänk, från hand och till hand, oavbrutet.²¹

Även om stadens politiska liv fascinerade så var Margit Manus och Axel Österberg fortfarande på semester. De ville resa vidare och se fler delar av landet. De hade först planerat att bege sig söderut men där skulle det vara ännu varmare än i Barcelona. Österberg var dessutom tveksam till att resa söderut eftersom han redan drabbats av värmeslag efter en dag på stranden:

Men undertecknad, som redan en gång fått solsting ute vid Badalona och sedan slagits med loppor och avgrundsdjävlar hemma i filtarna under flera feberdagar, tvekade att ge sig söderns helvetesheta sol i våld.²²

Efter att i flera dagar ha väntat förgäves på ett brev från Sverige bestämde de sig till sist för att lämna Barcelona. Av sina spanska kamrater hade de då fått rådet att resa norrut för att undslippa den värsta sommarvärmen:

Kamraterna rådde oss att sticka iväg upp till Baskerlandet. Bilbao och Santander skulle passa oss alldeles utmärkt under den hetaste tiden. Sedan kunde vi dra söderut igen. Vi övervägde länge men beslutade oss i alla fall för att ge oss iväg, och vi fastställde uppbrottsdagen till den 18 juli. Det var nämligen lördag, och till den lördagen hade vi betalt hyran.²³

Men ingenting skulle bli som de tänkt sig. I Barcelona hade de träffat på Augustin Souchy som de inte sett sedan SACs kongress i Stockholm föregående sommar. Mötet skulle få stora och oanade konsekvenser för dem.

Barcelona dagarna innan inbördeskriget

Genom sitt tidigare uppdrag som sekreterare för IAA var Augustin Souchy ett känt och respekterat namn inom rörelsen. Han hade dessutom sedan länge upparbetade kontakter med flera av de mer framträdande anarkisterna och syndikalisterna i Barcelona. Han kom därmed att bli en viktig dörröppnare för Manus och Österberg. Souchy hade kommit till staden eftersom han

²¹ Axel Österberg (1936), *Bakom Barcelonas barrikader. Bilder från Spanska inbördeskriget*, Stockholm, Federativs, s. 38–39.

²² Axel Österberg, ”Barcelona juli 1936”, i *Storm*, 7/1938.

²³ Ibid.

blivit inbjuden som en av talarna på ett fredsmöte som skulle arrangeras av Juventudes Libertarias.²⁴ Margit Manus och Axel Österberg var alltså väl medvetna om att det skulle hållas ett stort fredsmöte i staden. De hade även sett affischerna som fanns uppsatta överallt. Till deras förvåning hade de även sett att deras egen organisation, det svenska SUF, skulle vara representerad av en för dem okänd talare vid namn Max Müller:

Hela staden var nedsmetad med jätteaffischer. Juventudes Libertarias skulle hålla ett offentligt jättemöte, ett internationellt möte till och med. Representer från ett flertal IAA-sektioner skulle tala, de flesta från Sydamerika. Men även den svenska ungdomsorganisationen var representerad, och det var detta som gjorde oss en smula konfunderade. De svenska ungsyndikalisterna representerades av namnet Max Müller, och vi undrade storligen vem Max Müller kunde vara.²⁵

Då de någon dag senare besökte Diego Abad de Santillán²⁶ på redaktionen för FAIs tidning *Tierra y Libertad* fick Axel Österberg det oväntade svaret:

– Max Müller, det är ju du det, sa Santillán. Du ska tala och Augustin tolkar. Vad du heter gör alldeles detsamma, för du har ju ett namn som ingen vare sig kan läsa eller begripa.

Vad skulle man säga? Att det var fan skulle man väl sagt i Sverige. Men detta var inte fan – det var spanskt kort och gott. Nu var det bara att hoppas att Augustin verkligen kom som det räddande språngeniet.

Augustin kom. Han kom på fredagskvällen, eller var det på torsdagen, pigg, nyter och konverserande på all världens idiom med den något kosmopolitiskt betonade gruppen ute i Horta. Jag gjorde sorgfälligt ut mitt lilla anförande och Augustin översatte det för ”Soli”, där det skulle in på söndagen.

Så kom alltså lördagen den 18, då vi egentligen skulle ha fortsatt vår resa om inte mötet kommit emellan. Jag kände mig faktisk litet nervös när vi

²⁴ Souchy (1992), s. 89.

²⁵ Axel Österberg, ”Barcelona juli 1936”, i *Storm*, 7/1938.

²⁶ Diego Abad de Santillán (1897–1983) var en framträdande medlem av CNT och FAI som var redaktör för den anrika anarkisttidningen *Tierra y Libertad*. Han hade besökt SAC i Stockholm i april 1935 varför Manus och Österberg förmodligen redan var bekanta med honom. Under sitt Stockholmsbesök hade Abad de Santillán förvarnat SAC om att en statskupp var nära förestående i Spanien: ”För närvarande arbeta de reaktionära krafterna i landet för en reaktionär statskupp. För min del tror jag att det blir en militär statskupp. Detta kommer att medföra en ny revolutionär situation för arbetarna. Som svar kommer säkerligen att proklamerats generalstrejk, som kan utvecklas till ett nytt uppror.” SACs AU-protokoll, 5 april 1935 (1845/A/3/18), SAC, ARAB.

traskade in till Plaza Cataluña. Det var ju inte precis vardagsmat att tala på jättemöten i Barcelona. (...)

Nervositeten var alldeles meningslös. När massorna kom till Plaza Cataluña fick de order att vända. Mötet var inställt.

Jag var förbaskad när vi gick hem. Vilket sätt att sköta ett möte! Nästa gång Juventudes ordnade någonting liknande skulle naturligtvis folk strunta i att gå dit.

Augustin skrattade. ”De kommer igen. Du är inte i Sverige nu.”

Nå, vi fick snart reda på orsaken. Det var inte Juventudes fel. Myndigheterna hade i sista minuten utfärdat mötesförbud, ty luften hade i all hast blivit obehagligt full med rykten. Det var storsmockan som dallrade – märkbart, synbart, hörbart.²⁷

Fredsmötet som skulle ha hållits på tjuvfäktningsarenan Monumental, och som ursprungligen varit planerat till torsdagskvällen den 16 juli, ställdes dock in i sista stund, precis som Österberg beskriver det, fast två dagar tidigare än han uppger. Det inställda mötet sköts istället fram till lördagen den 18 juli. Samma förmiddag meddelades det i *Solidaridad Obrera* att även detta möte ställts in. Kuppförsöket var nu bara ett par timmar bort.

Under tiden hade militären tagit kontrollen över de spanska besittningarna i Nordafrika där de börjat mörda de av sina befälhavare som misstänktes vara lojala med republiken. Därmed fanns det inte längre någon återvändo. Den 18 juli hade upproret spridits till fastlandet då Sevilla och flera andra städer tagits över av kuppmakarna. De meddelanden som samtidigt kom via radion där centralregeringen i Madrid bedyrade att situationen var under kontroll var det allt färre som trodde på. För att få ut folket på gatorna tog CNT och UGT ut sina medlemmar i generalstrejk. Det blev därmed fackföreningarna som tog initiativet och som inledningsvis blev de ledande krafterna i motståndet mot kuppmakarna.

Konflikten närmar sig

Under de föregående dagarna hade CNT blivit varse att en statskupp var nära förestående i Barcelona. Sedan dess hade CNTs medlemmar hållit militärens kaserner under diskret men noggrann uppsikt. Vid minsta tecken på att något inte stod rätt till skulle de slå larm. Bristen på vapen var dock fortfarande akut. CNT hade därför upprättat en förbindelsekommitté vars uppdrag var att förhandla med den katalanska lokalregeringen om att få vapen utlämnade.

²⁷ Axel Österberg, ”Barcelona juli 1936”, i *Storm*, 7/1938.

Margit Manus och Axel Österberg, 1936/1937. Foto i privat ägo.

**Grandioso Mitin Internacional
CONTRA LA GUERRA**

MAÑANA
18
a las nueve
de la noche

**EN LA PLAZA
MONUMENTAL**

**Organizado por
las Juventudes
Libertarias**

HABLARAN:
FIDEL MIRO, por las Juventudes Libertarias
MAX MULLER, por las Jdes. Anarcosindicalistas suecas
PROFESOR BROCCA, por la Internacional War-Resisters
Dra. AMPARO POCH, por la Inter. War-Resisters Sec. Fem.
HEM DAY, por el Cto. Internacional Defensa Anarquista
FELIX MARTÍ IBÁÑEZ, por los Idealistas Prácticos
MANUEL PEREZ, por los anarquistas de Barcelona
AGUSTIN SOUCHY, por el Bureau Inter. Antimilitarista
FEDERICA MONTSENY, por la C. N. T.
Se leerán cuartillas de D. A. DE SANTILLAN, GEORGES
PIOCH y BARTOLOMÉ DE LIGT
Presidirá por las Jdes. Libertarias DELSO DE MIGUEL

Annons för det stora fredsmötet i Barcelona, *Solidaridad Obrera*, 17 juli 1936. Som nummer två i talarlistan återfinns "Max Muller" – alias Axel Österberg.

Men politikerna i Generalitat, som hade samarbetat med militären under den föregående Primo de Riveradiktaturen, hoppades möjligen att de även denna gång skulle kunna nå en förhandlingslösning om militären skulle gå segrande ur striden. Om de å andra sidan skulle dela ut vapen till CNT skulle risken för en arbetarrevolution istället vara överhängande, och det var därför som CNTs förhandlingar med Generalitat och dess president Lluís Companys om att få vapen utlämnade förblev resultatlösa.

Det finns ett antal motsägelsefulla uppgifter om hur styrkeförhållandena såg ut i Barcelona vid tiden för kuppförsoket. En uppskattning är att det, lågt räknat, fanns omkring 6 000 soldater i kasernerna som stod till kuppmakarnas förfogande.²⁸ Därutöver fanns ett okänt antal fascister och andra högeraktiva som skulle ansluta sig till militären.

Då det började stå klart att militären i Barcelona skulle sälla sig till kuppmakarna var de kvarvarande styrkor som Generalitat valde att sätta sin tillit till de olika poliskårerna. Till dem hörde Mossos d'Esquadra, som var Generalitats egen katalanska poliskår. Det var en styrka som ansågs vara pålitlig, men som inte räknade fler än cirka 200 man i Barcelona. Här fanns även Guardia de Asalto, en poliskår som grundats under republiken och som därför i stor utsträckning förblev lojal. Denna kår räknade strax under 2 000 man. Här fanns även ett osäkert kort, den av många avskydda Guardia Civil, som var en äldre kår som under det gångna seklet deltagit i repressionen mot arbetarrörelsen. Den var starkt högerinfluerad och hade nära band till militären. Guardia Civil hade vid tillfället mellan 1 000 och 3 000 man i staden.²⁹

Mot kuppmakarnas cirka 6 000 man skulle alltså Generalitat kunna ställa omkring 2 000 poliser från Mossos d'Esquadra och Guardia de Asalto som förväntades vara lojala mot republiken. Var Guardia Civils lojaliteter låg var ännu ovisst.

²⁸ Siffran över soldaternas antal är hämtad ur Agustín Guillamón (2012), *Los Comités de Defensa de la CNT en Barcelona (1933–1938): De los Cuadros de defensa a los Comités revolucionarios de barriada, las Patrullas de control y las Milicias populares*, Barcelona, Aldarull, s. 54; jfr Antony Beevor (2007), *Spanska inbördeskriget*, Lund, Historiska media, s. 91, där antalet anges till 12 000. Se även Abel Paz (1988), *19 de Juliol del "36" a Barcelona*, Barcelona, Hacer, s. 30–32, där antalet soldater uppges ha varit någonstans mellan 8 000 och 20 000. Enligt Paz går det på grund av ett okänt antal hemförlövningar och permissioner inte att uppges någon mer exakt siffra. Paz refererar även till uppgifter från nationalistiska källor där antalet soldater anges till endast mellan 800 och 1 000, siffror som dock faller på sin egen orimlighet.

²⁹ Uppgifterna om de olika poliskårens antal är hämtade ur Paz (1988), s. 29 och Guillamón (2012), s. 54. Paz uppskattar Guardia Civils styrkor till 1 200 och Guillamón till omkring 3 000 medan deras uppgifter om antalet Mossos d'Esquadra och Guardia de Asalto är identiska.

Även om CNT fortfarande var försvagat efter de misslyckade upprorsförsöken under 1932 och 1933, hade organisationen vid denna tid ändå närmare 100 000 medlemmar i Barcelona. I staden hade CNT även ett finmaskigt nät av försvarskommittéer (Comités de defensa), som var finansierade av dess syndikat, och bestod av omkring 20 000 CNT-medlemmar.³⁰

Under lördagen den 18 juli flyttade CNTs regionalkommitté, som en säkerhetsåtgärd, över sin verksamhet till byggnadssyndikatets lokaler på Calle Mercaders 26 varifrån de fortsatte att planera och organisera motståndet. Under tiden hade några medlemmar från hamnarbetarsyndikatet anfallit ett par fartyg i hamnen där de kommit över 150 gevär som de fört till transportsyndikatets lokaler på Las Ramblas. Under natten avväpnades stadens nattvakter, vapenaffärerna tömdes på sina jaktgevär och anarkisternas egna vapengömmor plockades fram. Även om CNTs medlemmar nu hade en del vapen var de fortfarande hopplöst underlägsna sin motståndare som var välbeväpnad och dessutom hade tillgång till kanoner, granatkastare och andra tyngre vapen.

Inom CNT hade man bestämt sig för att inte anfalla kasernerna utan istället vänta på att de militära styrkorna skulle komma ut på gatorna där de skulle vara mer sårbara. På den andra sidan var huvuddragen i militärens plan att låta sina styrkor marschera ut från kasernerna och ta över strategiskt viktiga byggnader som den katalanska regeringsbyggnaden, telefoncentralen och järnvägsstationerna, samt att ta kontrollen över de stora avenyerna för att säkra förbindelserna mellan stadens centrum och hamnen. Det var nu uppenbart att kuppöversöket var nära förestående. På lördagsnatten höll hela staden andan.

Barcelona, 19 juli 1936

Söndagen den 19 juli, strax efter klockan fyra i gryningen, lämnade militären sina kaserner. I samma ögonblick började stadens fabriksvisslor att ljuda och följdes snart av mistlurarna från fartygen i hamnen. Det var signalen om att det hela börjat och att alla skulle göra sig beredda. Bilar med CNTs och FAIs påmålade initialer började cirkulera i stadens centrum. Samma morgon hade Buenaventura Durruti, Francisco Ascaso, Juan García Oliver, Antonio Ortiz, Ricardo Sanz och flera andra av CNTs mest kända aktivister samlats i arbetarstadsdelen Pueblo Nuevo där de monterat en kulspruta på ett lastbilsflak. De hade alla tillhört de ryktbara anarkistgrupperna Solidarios och Nosotros

³⁰ Försvarskommittéernas organisation beskrivs ingående i Guillamón (2012), uppgiften om antalet medlemmar återfinns på s. 54.

i vilka de sedan 1920-talet genomfört ett stort antal spektakulära aktioner, och de skulle snart komma att spela framträdande roller i det inbördeskrig som nu stod för dörren. Med den röd-svarta fanan vajande från förarhytten körde de in mot stadens centrum samtidigt som tusentals arbetare började röra sig i samma riktning.

Då kuppförsöket startade befann sig Margit Manus och Axel Österberg i sitt rum i stadsdelen Horta. På morgonen väcktes de av sin värdinna och skyndade sig genast ut på gatorna för att se vad som skulle hända:

Klockan fem på söndagsmorgonen bultade vår värdinna på dörren. Hon var i största upphetsning.

– Det har börjat, det har börjat!

[...] Kvickt hoppar vi i kläderna och skyndar in mot staden. Våra kamrater har redan börjat kasta upp barrikader i förstäderna. Överallt växer barrikaderna upp som svampar ur marken. Kvinnor och barn deltar i arbetet, och de första bilarna med CNTs och FAIs tecken börjar cirkulera.

Försiktigt avancerar vi in mot centrum. Man måste gå försiktigt och välja gatorna med urskillning, ty rätt vad det är visslar en förlupen kula förbi öronen, och rätt vad det är kan det komma en bredsälva från något näste, där fascisterna ligger i bakhåll och skjuter på alla de kan se på gatorna. Då gäller det att tränga upp sig mot en vägg och vänta tills det värsta är över. Sedan kan man avancera ett kvarter igen.³¹

När de närmade sig stadens centrum var striderna i full gång. Österberg vittnade om hur arbetarna visade en djärvhet som ofta gränsade till dumdristighet, ”bristen på försiktighet gjorde offrens antal större än vad som annars kanske varit nödvändigt”.³² Men de kunde också se att motståndet var välorganiserat:

CNT hade i god tid genomfört en massmobilisering av alla medlemmar. Ingen fick svika och ingen svek. Organisationens yngsta, pojkar och flickor på femton–sexton år, kämpade tillsammans med grånade militanter. Där var den lilla energiska Solidaridad, 18 år gammal, men redan med erfarenheter från 1934. Där var den blide och stillsamme läkaren från Argentina, vars bokvana händer höll geväret lika stadigt som någonsin en tränad militant. Där var alla de gamla kända militanterna, Durruti, Oliver, Ascaso.³³

³¹ Österberg (1936), s. 7–8.

³² Axel Österberg, ”Barcelona juli 1936”, i *Storm*, 7/1938.

³³ Ibid.

Vid det stora stråket Las Ramblas hade Buenaventura Durruti upprättat en av CNTs försvarskommittéers improviserade staber varifrån motståndet i denna sektor samordnades. Under tiden hade hans kamrater Juan García Oliver, Francisco Ascaso, Antonio Ortiz och några andra CNT-medlemmar begivit sig till den breda avenyn Paralelo (Paral·lel)³⁴ där de lyckades hejda de militära styrkor som försökte ta sig ner mot hamnen. Under tiden hade flera kaserner intagits av arbetarna som där kommit över en stor mängd vapen. Federica Montseny, en av de mer namnkunniga anarkisterna i staden och en av dem som bevitnade striderna på nära håll, vittnade om ett märkligt fenomen som inträffade då striderna var som mest intensiva: Stora folkmassor från de slumområden som omgav staden strömmade ner i Barcelonas centrum för att delta i striderna trots att de inte var politiskt aktiva eller fackligt organiserade.³⁵ Under stridernas gång tog arbetarna kontroll över fängelserna vars fångar, av vilka en stor andel sympatiserade med CNT, släpptes fria.

Allt fler började nu tro att militären skulle kunna besegras. Många som till en början varit tveksamma började därför ansluta sig till dem som tog strid mot kuppmakarna. Margit Manus sammanfattade sina intryck från de första timmarnas strider:

När fascisterna i daggryningen den 19 juli gick till anfall för att ”erövra” Barcelona, voro arbetarna visserligen beredda till försvar, men ytterst få hade ännu vapen. Överallt i förstäderna och i stadens utkanter slängde man upp barrikader, för den händelse striderna skulle utbreda sig över hela staden. Kvinnor och barn arbetade med samma iver. Till en början koncentrerade dock fascisterna sina krafter inne i staden, i den tron att de skulle lyckas besätta telefoncentralen och en del andra viktiga strategiska punkter. (...) I och med att en del kaserner stormades, erhöilo arbetarna mera vapen, och striden underlättades.³⁶

På många platser började striderna väga över till arbetarnas fördel medan kuppmakarna fortsatte att avancera på andra håll. På eftermiddagen hade militära enheter nått ända fram till stadens absoluta centrum vid Plaza de Cataluña (Plaça de Catalunya) där de forskansat sig i de två högsta byggnaderna, telefonväxeln och Hotel Colón, varifrån de kunde kontrollera det stora torget med sina kulsprutor. Sedan kuppförsöket inletts hade Guardia Civil hållit sig

³⁴ Namn på viktiga gator anges på katalanska inom parentes första gången de nämns, då det är så de förekommer på dagens kartor och gatuskyltar.

³⁵ Federica Montseny (1987), *Mis primeros cuarenta años*, Barcelona, Plaza & Janes, s. 90.

³⁶ Margit Lövgren-Manus, ”Ett folk i vapen: Intryck från Barcelona”, i *Storm*, 9/1936.

avvaktande. De hade till en början vägrat gå i strid med militären.³⁷ Först på eftermiddagen tvingades de bekänna färg då de beordrades att delta i striderna om Plaza de Cataluña. Efter hårda strider lyckades arbetare från CNT, FAI och de andra arbetarorganisationerna tillsammans med styrkor från Guardia de Asalto och Guardia Civil till sist rensa torget och de omkringliggande byggnaderna från militärer och fascister. Efter att Plaza de Cataluña intagits beskrev Axel Österberg förödelserna:

Ingen räknade väl liken, men från Plaza Cataluña rann en tjock röd ström ned över de angränsande gatorna, en tjock ström som sökte sig fram i rännstenarna och försvann i kloakerna. De vackra palmerna voro avbrutna, spårvagnsnätet sönderskjutet, husen demolerade.³⁸

Då det närmade sig kväll började det stå klart att kuppförsöket hade misslyckats i Barcelona. Militären höll dock fortfarande stånd i sitt högkvarter "Capitania" som låg på Paseo de Colón (Passeig del Colom), den breda aveny som gick längs hamnen, där deras befälhavare, generalen Manuel Goded, barrikaderat sig tillsammans med sina närmaste män. Senare under kvällen intogs även denna byggnad och Goded tillfångatogs. På kvällen den 19 juli hade folket tagit över staden och det var arbetarpatruller från CNT och FAI som kontrollerade gatorna.

Om striderna den 19 juli

Även om de flesta tycks vara överens om att militärens nederlag vid Plaza de Cataluña varit en avgörande vändpunkt, blir historieskrivningen om striderna i Barcelona, och även om inbördeskriget som helhet, redan här motsägelsefull. Från nationalistiskt håll har det ofta hävdats att nederlaget berodde på att de soldater som stod till kuppmakarnas förfogande inte var fler än tusen, underförstått att de stred tappert men besegrades av en långt talrikare motståndare. Medan dessa uppgifter kan avvisas som orimliga är den republikanska sidans historieskrivning mer komplicerad. Från borgerligt republikanskt håll brukar det hävdas att det var polisstyrkornas – Guardia Civils, Guardia de Asaltos och Mossos d'Esquadras – insatser som blev avgörande. Från kommunistiskt håll brukar det istället framhållas att det var arbetarklassen som genom ett spontant motstånd besegrade militären. Genom betoningen av vad som brukar benämnas som "spontanism" förbises därmed det organiserade motstånd som kom från CNT och dess försvarskommittéer. I

³⁷ Paz (1988), s. 86.

³⁸ Axel Österberg, "Barcelona juli 1936", i *Storm*, 7/1938.

den historieskrivning som härrör från CNT brukar det, föga förvånande, betonas att det var CNT och dess medlemmars insatser som var direkt avgörande. I detta sammanhang brukar det även framhållas att CNT och FAI fick avdela styrkor för att bevaka och se till att det opålitliga Guardia Civil inte skulle ansluta sig till militären. De följande dagarnas händelseutveckling där den katalanska lokalregeringen erbjöd CNT att ta kontrollen över Barcelona ger ändå en fingervisning om dess dominerande ställning.

”Symboliskt förbrände man det gamla, det hatade”

På kvällen den 19 juli började CNTs svartröda fanor hissas på allt fler byggnader. Margit Manus och Axel Österberg såg hur en ny revolutionär samhällsordning började ta form. De såg också hur stadens kyrkor sattes i brand. Att fascisterna med prästernas goda minne påstods ha forskansat sig i kyrkor och kloster samtidigt som det ryktades att präster setts skjuta mot befolkningen från kyrktornen hade fått det gamla folkliga hatet mot kyrkan att blossa upp. För Axel Österberg varslade kyrkbränderna också om en ny samhällsordning i vardande:

Och på kvällen den 19 juli vältrade brandröken över staden, röken från brinnande kloster och kyrkor. Symboliskt förbrände man det gamla, det hatade. På spillrorna skulle man bygga en ny värld, en bättre friare värld med bröd och frihet åt alla. De svartröda fanorna, som hissats på alla verkstäder och fabriker siade om något nytt som skulle komma – och som också kom.³⁹

Även om kuppförsoket var avvärjt var den väpnade konflikten långt ifrån över. Ett antal fascister, militärer och andra som sympatiserade med kupp-makarna hade gömt sig i lägenheter, kyrkor och kloster runt om i staden varifrån de när som helst kunde öppna eld. Från kvällen den 19 juli och under de närmast följande dagarna kom striderna i Barcelona i första hand att handla om att oskadliggöra sådana motståndsfickor. Margit Manus berättar om hur striderna skiftade karaktär:

På söndagskvällen började fascisterna forskansa sig i kyrkor och kloster och besköt därifrån civilbefolkningen och arbetarvärnen. De fingo även god hjälp av prästerna, som alltid stått på reaktionärernas sida. Ett fullständigt gerillakrig utbröt.

³⁹ Ibid.

Fascisterna voro väl skyddade i de heliga husen, där prästerna även i förväg hade förråd av vapen och ammunition. Arbetarmilisen däremot hade ingen annan betäckning än sina i hast uppkastade barrikader. Med ett hjältemod, som inte kan förklaras annat än i en brinnande kärlek till friheten och rättvisan, störtade sig de röda arbetarvärnen mitt ut i skottlinjen, för att på så sätt omringa fascistnästena. Vi lade särskilt märke till två unga arbetarpojkar, kanske voro de aderton–nitton år, kanske inte ens det, som utan att tveka begåvo sig mitt ut på en öppen plats, för att locka fascisterna, som förskansat sig i en kyrka, att avslöja i vilket torn de höllo till. Det är möjligt att de hade en ofantlig tur, men det är ännu troligare, att dessa revolutionens hjältar nu befinna sig bland de hundratal offer, som fallit enbart i Barcelona. [...] Och sedan fortsätter kampen, skördande nya offer. För den spanske revolutionären är det så naturligt att han skall offra sitt liv för revolutionens sak, att han skall försvara sin klass med vapen i hand när fascisterna anfalla och hota att beröva honom friheten. Det är mer än mod, det är en suverän likgiltighet för den egna personlighetens vara eller inte vara.⁴⁰

Då Margit Manus senare intervjuades i *Arbetaren* skulle hon också ge uttryck för sin beundran för de många kvinnor som riskerat sina liv under striderna:

– De har inte tvekat ett ögonblick, varken äldre eller yngre, att gripa till vapen mot fascisterna. (...) På söndagsmorgonen voro de med att bygga barrikader, att storma kasernerna, att rensa fascistnästena. Dödslistorna över de stupade upptogo lika många kvinnliga som manliga namn. När arbetarna stormade kyrkorna i Barcelona, där fascisterna förskansat sig med maskingevär, var det en ung flicka med revolver i hand som tvingade de nyfikna i de kringliggande kvarteren att draga sig tillbaka. Hon fruktade nämligen att det bland takhöjderna kunde dölja sig reaktionärer vilka hade för avsikt falla dem i ryggen som kämpade mot fascisterna, vilka fattat posto i kyrkan.

– Vid samma tillfälle kom en bil med två manliga och tre kvinnliga kamrater. Kvinnorna vilka voro i tjugoårsåldern, förklarade för en milisman att de upptäckt att fascisterna hade öppnat eld från ett kloster i närheten. Och nu hade de beslutat att fördriva fascisterna och fordrade att få tillräckligt med bomber för att fullfölja sitt beslut. Innan de gåvo sig i väg var det minst ett tiotal män, som erbjödo sig att rensa det fascistiska kloster-nästet. Men de läto ej övertala sig och ingen av dem torde ha tänkt på den risk detta våghalsiga företag innebar. Lugna, som om det hade varit en vanlig åktur, lämnade de sina kamrater. Sådana episoder skulle jag kunna berätta många.

⁴⁰ Margit Lövgren-Manus, "Ett folk i vapen", i *Storm*, 9/1936.

– När man såg de spanska kvinnornas hjältemod, greps man av en beundran som blev starkare ju mera man lärde känna dem personligt. Samvaron med dessa kämpade kvinnor är ett av mina starkaste och vackraste minnen från revolutionens Spanien.⁴¹

Eftersom den fientliga eldgivningen ofta tycks ha kommit från kyrkor och kloster antändes många av dessa efter att striderna avslutats. För Margit Manus var kyrkbränderna fullt förståeliga:

När kyrkor och kloster rensats från fascisterna, vidtog man omedelbart åtgärder för att något sådant inte skulle upprepas. Man satte eld på kyrka efter kyrka, kloster efter kloster rensades från allt bråte, som bars ut i en hög på gatan för att brännas. I de fall lokalerna voro lämpliga, beslagtogs de till sjukhus och dylikt, annars brändes de obönhörligt. I de kloster där, nunnor eller präster fortfarande voro kvar förde man dessa till något närbeläget sjukhus.⁴²

Det var inte bara kyrkorna som brändes. Fascisternas och de olika högerorganisationernas lokaler gick ofta samma öde till mötes. Medan striderna ännu pågick såg Manus hur stora eldar tändes i de olika stadsdelarna:

Även alla de reaktionära monarkist- och fascistlokalerna, vars ”ledare” fegt flytt, blevo utrymda, papper och möbler vräktas i en hög på gatan för att bli lågornas rov. Det var verkliga valborgsmässoeldar, som drevo bort de reaktionära makterna och bebådade en ny tids ankomst. Alla hjälpte till, små snorungar och gamla orkeslösa, så gott var och en kunde. Man såg ingen småfuttig personlig beräkning, ingen stoppade på sig saker, som de ansåg sig behöva hemma. Fattiga och trasiga voro de flesta, de hade inte tiondelen så många eller så fina möbler som dem, som vräktes i lågorna. Men dock tänkte ingen på att göra vinster för egen del. Några som helst plundringar förekom ej i Barcelona. Att göra slut på de reaktionära härdarna var endast en renlighetsåtgärd.⁴³

La Sagrada Familia

Som många andra valde Margit Manus och Axel Österberg att vaka sig igenom den första revolutionsnatten. De vandrade omkring på gatorna där den

⁴¹ ”Arbetarkvinnornas insatser i spanska revolutionen. Med vapen i hand försvara de det nya samhället som bygges upp. Margit Manus berättar om sina intryck och upplevelser i det kämpande landet”, i *Arbetaren*, 6 november 1936.

⁴² Margit Lövgren-Manus, ”Ett folk i vapen”, i *Storm*, 9/1936.

⁴³ Ibid.

svarta brandröken lade sig allt tätare. Tidigt på morgonen, då de var på väg hem för att sova, passerade de den stora och ännu inte färdigbyggda kyrkan La Sagrada Familia, den spanska modernismens mest framträdande byggnad, där de såg hur en stor folkmassa

i denna tidiga gryningstimma tänder eldar under de ännu kvarstående byggnadsställningarna. Lågorna slickar begärligt det fnösktorra träet, de färgade glasrutorna springer sönder med skarpa smällar. Brandröken är irriterande. Det är mest ungdomar som samlats på den rymliga planen utanför kyrkan. De äldre har inte orkat vaka ut fler kyrkbränder – de har också vakat på syndikaten i flera nätter. Någon slänger en brand ner i det fuktiga mörkret i katakomberna. Branden blir liggande därnere och flämtar, spridande ett svagt och irrande sken. Vi ser några lårar, byggavfall, klädtrasor och annat rask. Elden griper det, sprider sig, och inom kort är katakomberna ett flammande eldhav. Det finns mycket brännbart därnere, och för att det skall bli bättre ventilation hugger man upp kyrkgolvet med hackor.⁴⁴

Vid tiden för inbördeskrigets utbrott hade den modernistiska arkitekturen från sekelskiftet 1900 för länge sedan fallit ur modet.⁴⁵ Den idag så berömda kyrkan betraktades därför av många som ett förlegat, alltför storvulet och direkt vulgärt projekt. Sedan dess arkitekt Antoni Gaudí omkommit i en olycka tio år tidigare hade byggnationerna avstannat för att bara återupptas sporadiskt då de sinande donationerna till bygget så medgav. Det var därför ännu bara själva kyrkorummet, de östra tornen och den så kallade födelsefasaden som var helt färdigställda. Vid den anlagda brand som Margit Manus och Axel Österberg bevittnade förstördes inte bara ”lårar, byggavfall, klädtrasor och annat rask” utan även Gaudís originalritningar som förvarades i kyrkans källare. Detta medförde att de arkitekter som långt senare skulle ta över ansvaret för de fortsatta byggnationerna, som för övrigt fortfarande pågår, tvingades improvisera och försöka gissa hur de ursprungliga ritningarna kan ha sett ut. I sin skildring berättar Österberg även om hur födelsefasadens skulpturer förstördes:

De yngsta roar sig med att kasta till måls på helgonen, som sitter och svartnar i röken. En näsa eller ett öra ramlar av till allmän förtjusning. Men det

⁴⁴ Österberg (1936), s. 12–13.

⁴⁵ Den arkitektoniska stil som i Spanien benämns som ”modernism” är den spanska, och framförallt katalanska, motsvarigheten till vad som i andra länder brukar benämnas som art nouveau eller Jugend.

går för sakta. Med tillhjälp av ett rep klättrar en ung man uppför kyrkväggen. Det går långsamt, och stundvis är han skymd av brandröken. Slutligen når han sitt mål, en väldig nisch i väggen. Där sitter hela apostlaskaran församlad, i dubbel mansstorlek i gips. De är inte lätta att rubba, men den unge mannen sätter sig ogenerat i knät på sankt Petrus och kastar repet som en lasso kring halsen på sankt Johannes. Han rycker och sliter, samtidigt som de väntande därnere på marken bombarderar det stackars helgonet med stenar och andra föremål. Johannes nickar med huvudet, och innan vi vet ordet av tappar han det. Med en skräll slår det ihåliga huvudet i marken, till hälften krossat. Mängden jublar, och den unge mannen kastar snaran kring halsen på ett nytt offer. Så håller han på och arbetar i sitt anletes svett tills alla helgonen är nackade. Då bryter han loss en spjåla ur en bredvidstående byggnadsställning och går löst på helgonens armar och ben. Gipsdammet ryker, brandröken sticker i halsen, helgonarmar och helgonben ramla i högar på marken.

Så fortsätter han vidare uppåt väggen. Madonnan, barnet och alla patriarkerna får göra helgonen sällskap, och efter några timmars intensivt arbete är väggen rensad. Folkmassan står troget kvar och väntar tills allt är färdigt – då går man till nästa kyrka. Det är århundradens förträngda hat som får sitt uttryck, det är kompensationen för generationers lidanden.⁴⁶

Under de första dagarna efter den 19 juli kom många av kyrkans egendomar att förstöras. Samtidigt som det tändes stora bål på gatorna där kyrkbänkar, möbler och andra föremål brändes samlades de mest värdefulla objekten in för bevarande och förvaring. Även om förödelsen utan tvekan blev omfattande förblir frågan om hur stora kulturhistoriska värden som egentligen gick förlorade omtvistad. Vad som däremot är en ofta spridd vanföreställning är att många kyrkor totalförstördes, vilket Österberg också konstaterade:

Att bränna en spansk kyrka är inte så lätt som det låter. Sten brinner inte. Men innanmätet, altare, bänkar och så vidare är brännbart, och elden åter sakta upp helgonbilder och granna mässkjortor. Det luktar bränt tyg, oljefärg och brända ben. Ofta kastas innanmätet ut på gatan och brännes där innan man sätter eld på altare och bänkar. Och när allt är bränt, när vägarna stå nakna och tomma och de sista lågorna slicka helgonens förkolnande rester, då hissas den svartröda fanan på tornet, ett tecken till att lokalen är renad och kan restaureras och tagas i användning för folkets behov.⁴⁷

⁴⁶ Österberg (1936), s. 12–13.

⁴⁷ Ibid., s. 11–12.

Efter att kyrkorna, som Österberg uttryckte det, ”renats” kom de att tas i bruk som magasin för spannmål och livsmedel, som kollektiviserade matsalar eller mer vanvördigt som offentliga toaletter.

Stormningen av Atarazanas

Då söndagen den 19 juli var över var det bara i den stora muromgärdade kasernen Atarazanas som militären ännu höll stånd. Slutstriden om detta sista betydande fäste inleddes först följande dag. Under stormningen av Atarazanas, som också blev slutpunkten för kuppförsöket i Barcelona, stupade många anarkister. Den mest kände var Francisco Ascaso, en av CNTs mest folkära medlemmar som åtnjöt stor hjältestatus i stadens arbetarkvarter. Francisco Ascaso och Buenaventura Durruti hade sedan 1920-talet varit i det närmaste oskiljaktiga och hade tillsammans utfört ett stort antal aktioner i Spanien, Europa och Latinamerika. Ascaso tillhörde en känd anarkistfamilj från Aragonien vars medlemmar skulle komma att drabbas hårt under inbördeskriget.

Spelet om makten

Eftersom den gamla samhällsordningen var stadd i upplösning var det inte bara det väpnade försvaret som måste organiseras. För Barcelonas försvarare gällde det även att se till att produktionen, livsmedelsförsörjningen, transporterna, sjukvården och så vidare skulle fortsätta att fungera. Om konflikten skulle bli långvarig skulle det också bli nödvändigt att få igång handelsutbytet och att skapa kontakter med centralregeringen i Madrid och med de övriga republikanska regionerna. Det skulle i nästa steg även bli nödvändigt att sätta sig i förbindelse med de demokratiska stater som skulle kunna komma republiken till hjälp. Men för att kunna göra något av detta måste det först avgöras vem som skulle ha makten i Barcelona och Katalonien.

Efter att den blodiga striden vid Atarazanas avslutats på eftermiddagen den 20 juli begav sig flera av de mest framträdande CNT-medlemmarna till CNTs katalanska regionalkommitté. I de trånga lokalerna på Calle Mercaders trängdes bland andra Buenaventura Durruti, Juan García Oliver, Diego Abad de Santillán och regionalkommitténs sekreterare Mariano ”Marianet” Vázquez. En stor del av deras glädje över att ha gått segrande ur striderna hade emellertid förtagits av Francisco Ascascos död bara någon timme tidigare. Då ringde telefonen. Det var Generalitats president Lluís Companys som ville förhandla, men han blev avvisad och ombedd att vänta på att CNT och FAI skulle höra av sig.

CNT-FAI-huset på Via Laietana 32–34, hösten 1936. Foto: Okänd, möjligen Fred Schröder, i privat ägo.

CNT och FAI tar över arbetsgivarnas hus

Det var uppenbart att CNT och FAI skulle behöva hålla ett stort antal möten för att ordna upp situationen. Under striderna hade Soledad Estorach och några andra kvinnliga medlemmar från Juventudes Libertarias och Mujeres Libres upptäckt att den katalanska arbetsgivarföreningens hus, som låg alldeles i närheten av Calle Mercaders, övergivits av sina ägare.⁴⁸ Under kvällen började CNTs regionalkommitté därför att flytta över sin verksamhet till den stora och mer ändamålsenliga sjuvåningsbyggnaden på Vía Layetana (Via Laietana) 32–34. Där kom snart en mängd kommittéer och andra funktioner tillhörande CNT och den frihetliga rörelsens övriga organisationer att inhyas. Framför entrén restes en barrikad av sandsäckar, två kulsprutor monterades upp och en arbetarpatrull fick i uppdrag att sköta vakthållningen utanför huset. Under de följande månaderna skulle Barcelonas samhällsliv till stor del komma att styras från den byggnad som från denna kväll blev känd som CNT-FAI-huset (Casa CNT-FAI).

⁴⁸ Martha A. Ackelsberg (2000), *Mujeres Libres: El anarquismo y la lucha por la emancipación de las mujeres*, Barcelona, Virus editorial, s. 117–118.

Maktövertagande eller samarbete med staten

Sent på måndagskvällen den 20 juli begav sig en delegation från CNT och FAI till Generalitat för att höra vad Lluís Companys hade att säga. Delegationen bestod av Juan García Oliver, Buenaventura Durruti, Aurelio Fernández, José Asens och Diego Abad de Santillán. García Oliver beskrev senare i sina memoarer hur de kom till mötet i det katalanska regeringspalatset direkt från striderna, "beväpnade till tänderna, halvnakna och smutsiga av krut och rök".⁴⁹ García Oliver framhäver därmed kontrasten mellan sin delegation och politikerna, som mellan raderna antyds ha gömt sig under skrivborden medan striderna pågick, men den bilden är bara delvis sann.

Medan många av CNTs mest framträdande medlemmar hade deltagit i striderna hade Companys och de andra politikerna mycket riktigt låst in sig i regeringspalatset. Men de hade inte varit överksamma. När delegationen från CNT och FAI anlände hade Companys redan ett färdigt förslag att erbjuda dem. Till att börja med var Companys, som in i det sista vägrat att lämna ut vapen till CNT, långt mer ödmjuk än tidigare. Han började med att be om ursäkt för att CNTs medlemmar inte behandlats med den respekt de förtjänade och erbjöd sig därefter att lämna över staden till CNT. Men han föreslog även ett alternativ: Att Generalitat skulle sitta kvar och att alla antifascistiska krafter i Katalonien skulle bilda ett gemensamt samarbetsorgan för republikens försvar. CNTs och FAIs delegation, som saknade mandat att fatta några beslut, lyssnade till förslaget och lämnade därefter mötet med löfte att återkomma med besked.

Extraordinarie plenum i CNT-FAI-huset

CNT och FAI stod nu inför dilemmat om de skulle fullborda revolutionen eller om de istället skulle ingå i ett antifascistiskt samarbete med de övriga republikanska organisationerna i Katalonien. Med anledning av detta hölls ett i all hast sammankallat extraordinarie plenum för CNTs katalanska lokal-federationer i CNT-FAI-huset. Det var ett möte som skulle bli ett av de mest omdiskuterade i den frihetliga rörelsens historia.

Vid den relativt nyligen avslutade kongress som hållits i Zaragoza i början av maj hade det förvisso bekräftats att CNT skulle verka för att genomföra den frihetliga kommunismen. Under kongressen hade det inte diskuterats

⁴⁹ Juan García Oliver, "El Comité Central de Milicias Antifascistas de Cataluña", i *Solidaridad Obrera*, 18 juli 1937, min översättn.; jfr snarlik skildring av samma möte i Diego Abad de Santillán (1977), *Por qué perdimos la guerra: Una contribución a la historia de la tragedia española*, Barcelona, Plaza & Janes, s. 88.

närmare hur en sådan övergång skulle genomföras i den situation som nu rådde, varför den vägledning som gick att utläsa från kongressbesluten var begränsad. Dessvärre finns inga protokoll bevarade från mötet i CNT-FAI-huset. De få vittnesmål som finns från diskussionerna härrör från memoarböcker och andra mindre tillförlitliga källor. Juan García Oliver hävdar till exempel i sina memoarer att han under mötet drev linjen om att CNT skulle ”gå hela vägen”⁵⁰ medan Diego Abad de Santillán och Federica Montseny förordade samarbetslinjen.

Mötet var dock inte fullt så dramatiskt som det ofta framställts. Att CNT förr eller senare skulle komma att ställas inför detta dilemma kom inte heller som någon överraskning. Frågan hade till exempel diskuterats redan i juni vid ett plenum för FAIs lokalfederation av anarkistgrupper i Barcelona. Även där hade García Oliver drivit linjen om ett maktövertagande, men hade då röstats ned av en majoritet bland de övriga grupperna.⁵¹ García Oliver hade tidigare fått ta emot stark kritik från flera grupper inom FAI, som anklagat honom för att driva vad de kallade anarkobolsjevism.

Därtill var CNT fortfarande inne i en reorganisierungs- och återuppbyggnadsfas efter att ha varit olagligförklarat under flera perioder efter de föregående årens misslyckade upprorsförsök. Det var därför många som ansåg att organisationen ännu inte var mogen att axla det ansvar det skulle innebära att införa ett fullskaligt syndikalistiskt samhällssystem där staten, regeringen och dess myndigheter skulle ersättas av arbetsplatskommittéer, syndikat, lokal- och regionalfederationer och så vidare.

Utgången av den omröstning som vidtogs var därmed ganska given. Följaktligen röstade alla närvarande katalanska lokalfederationer utom en för att CNT skulle avstå från att fullborda revolutionen och istället inleda ett brett antifascistiskt samarbete. Beslutet ska dock inte tolkas som att revolutionen var inställd, den var istället senarelagd tills att kriget skulle vara vunnit, eller åtminstone fram till att Zaragoza, huvudstaden i den till Katalonien angränsande regionen Aragonien, befriats. På ett annat plan var frågan också mindre intressant då CNTs medlemmar redan tagit över stora delar av produktionen och därmed redan gripit den ekonomiska makten i Barcelona.

Den uppkomna situationen hade också krävt ett snabbt beslut. Mötet i CNT-FAI-huset har därför ofta kritiserats för att inte ha varit representativt.

⁵⁰ Juan García Oliver (1978), *El Eco de los Pasos: El anarcosindicalismo en la calle, en el Comité de Milicias, en el gobierno, en el exilio*, Paris, Ruedo Ibérico, s. 185.

⁵¹ Guillamón (2012), s. 43–52.

Ombuden för de olika katalanska lokalfederationerna hade bara undantagsvis hunnit förankra frågan hos sina medlemmar. Den syndikalistiska ordningen, där besluten fattades efter stormöten i syndikaten, efter plenum i lokalfederationerna och regionalfederationerna, eller efter nationella plenum och kongresser, var nu delvis bruten.

Den katalanska regionalkommitténs beslut kom snart att bli landsomfattande då det även blev vägledande för CNTs övriga regionalkommittéer, dock med undantag för Aragonien där det inte längre fanns några republikanska myndigheter att samarbeta med. Beslutet bekräftades även något senare då det antogs av CNTs nationalkommitté och det tycks även ha accepterats av de flesta av CNTs medlemmar.

Däremot kom beslutet snart att mötas av allvarlig kritik från den syndikalistiska internationalen IAA och från flera av dess sektioner. Föregående höst hade IAAs sekretariat flyttats till Paris varifrån dess nyutnämnde sekreterare, fransmannen Pierre Besnard, snart kom att sälla sig till CNTs häftigaste kritiker. Detta medförde att relationen mellan CNT och IAA blev ansträngd redan från inbördeskrigets första dagar.

Ett av skälen till att CNT, åtminstone för tillfället, valt att avstå från att fullborda revolutionen hade varit insikten om att man skulle komma att behöva vapenleveranser från de europeiska demokratierna om kuppforsöket inte skulle kunna slås ner. I efterhand, då man med facit i hand vet att något sådant stöd ändå inte skulle komma, har det därför spekulerats i om vad som skulle ha hänt om CNT fullbordat revolutionen. Hade inbördeskriget slutat annorlunda om revolutionen fått fäste bakom kuppmakarnas linjer och bland de värnpliktiga i deras styrkor?

Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser

Efter mötet i CNT-FAI-huset lämnade regionalkommittén sitt besked om att anta förslaget om att bilda ett gemensamt katalanskt samarbetsorgan. För politikerna i Generalitat var det en uppenbar framgång då de hoppades att både militärens statskupp och den anarkistiska revolutionen därmed skulle vara avvärdade. I ett försök att återta initiativet offentliggjorde Generalitat redan nästa dag ett dekret där det meddelades att det bildats en ”Stadsmilis för republikens försvar” (*Las milicias ciudadanas para la defensa de la República*). Det meddelades vidare att denna skulle vara underställd Generalitat och att

yrkesmilitären Enrique Pérez Farras utsetts till dess chef.⁵² Men i de förhandlingar som följde ignorerade CNTs representanter denna stadsmilis bildande. De krävde istället att en gemensam kommitté som skulle ansvara för allt som rörde krigsföringen skulle inrättas. Politikerna såg ingen annan utväg än att gå med på CNTs krav. Därmed var det nya samarbetsorganet, som gavs namnet Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser (Comité Central de Milicias Antifascistas de Cataluña), bildat.

I de följande förhandlingarna om Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska milisers sammansättning var CNT och FAI frikostiga mot de andra partierna och fackföreningarna. UGT gavs till exempel lika många platser som CNT trots att UGT var långt mindre än CNT i Katalonien. Diego Abad de Santillán, som deltog i förhandlingarna, beskrev senare detta som en gest för att visa att CNT ville "samarbeta broderligt" och att man därmed hoppades att CNT skulle bemötas "med samma omtanke och respekt" i de regioner där organisationen var i minoritet.⁵³

Till sist fördelades platserna i Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser så att CNT, UGT och ERC (Esquerra Republicana de Catalunya, Lluís Companys katalanska vänsterparti), fick tre platser vardera. FAI fick två platser och en plats vardera gavs dessutom till fyra mindre partier. Men generositeten hade också sina gränser. CNT och FAI behöll de viktigaste posterna för egen räkning. Den mest framträdande rollen fick Juan García Oliver som för CNTs räkning utnämndes till ansvarig för krigsdepartementet. Att CNT gjort en långt vidare tolkning än Generalitat av vad som rörde krigsföringen, innebar även att han i praktiken kom att fungera som ett slags informell president för Katalonien. På samma gång var situationen också på många vis absurd. I formell mening hade Generalitats president Lluís Companys blivit politisk ledare för en region som i hög utsträckning kontrollerades av anarkister och syndikalister, och vars väpnade styrkor huvudsakligen bestod av CNTs och FAIs miliser. Å andra sidan hade CNT och FAI inlemmats i det gamla etablissemangets strukturer och var nu med om att både upprätthålla och försvara den statsapparat de tidigare bekämpat.

CNTs och FAIs internationella informationskontor

Tisdagen den 21 juli ombads den språkkunnige Augustin Souchy att bege sig till Generalitat för att hålla ett tal i Radio Barcelona:

⁵² Dekretet publicerades i *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 21 juli 1936, s. 633–634, se även García Oliver (1978), s. 179.

⁵³ Abad de Santillán (1977), s. 96, min översätn.

På kvällen, tre dagar efter att striderna börjat, utropade jag segern i Radio Barcelona på franska, engelska och tyska. ”Det frihetsälskande folket i Barcelona och Katalonien”, sade jag, ”har krossat upproret, men upprorsmakarna har tagit makten i andra delar av Spanien”. Jag vädjade till all världens arbetare att ge oss sitt stöd i den strid vi nu stod inför. Under de första dagarna fanns skäl för optimism. I Madrid och Valencia, och i mer än halva Spanien, hade antifascisterna slagit ner upproret. Men Franco var inte slagen.⁵⁴

Som Souchy underströk i sitt tal stod det tidigt klart att det var av yttersta vikt för republiken att få internationellt stöd. En central uppgift för CNT och FAI blev därför att försöka påverka den bild av situationen som förmedlades i de utländska medierna. Samma kväll fick Souchy också detta uppdrag av CNTs katalanska regionalkommitté. Han påbörjade då arbetet med att inrätta en internationell avdelning där han med hjälp ”av politiskt närstående vänner som kommit från utlandet” började publicera ”en återkommande bulletin på ett flertal språk”.⁵⁵ Margit Manus och Axel Österberg hörde till de första som rekryterades till den avdelning som gavs namnet CNTs och FAIs internationella informationskontor (Oficina de Información Exterior de la CNT y FAI) och som nu inrättades på den fjärde våningen i CNT-FAI-huset.

Den svenska bulletinen

Den 22 juli började Margit Manus och Axel Österberg sitt arbete i CNT-FAI-huset. Ett av informationskontorets första initiativ blev att starta en internationell bulletin som skulle riktas till de utländska medierna och innehålla nyheter och information om situationen i Spanien ur CNTs och FAIs perspektiv. Dess första nummer låg färdigt i tryck redan den 24 juli och bestod av en i all hast nedtecknad, men ändå förvånansvärt korrekt redogörelse för striderna i Barcelona och dess efterspel. Bulletinens innehåll hade sammanställts, redigerats och översatts till ett flertal språk av avdelningens medarbetare under Souchys överinseende. Den svenska utgåvan hade namnet *CNTs och FAIs Informationstjänst (edition för Skandinavien)* och innehållet i dess första nummer publicerades oavkortat i *Arbetaren* fyra dagar senare.⁵⁶ Bulletinen som för enkelhetens skull oftast kom att benämnas som den ”svenska bulletinen” kom därefter att utges veckovis.

⁵⁴ Souchy (1992), s. 90, min översätttn.

⁵⁵ Ibid., s. 90–91.

⁵⁶ Texten publicerades utan signatur i *Arbetaren*, 28 juli 1936, under rubriken: ”Kampen i Barcelona avgjordes av CNT. Syndikalisterna stodo hela tiden i främsta ledet: Regeringen Companys saboterade in i det sista arbetarnas beväpning”.

Från **SPANIEN** *skriva*

**Augustin Souchy,
Axel Österberg och
Margit Manus**

*direkta korrespondenser till
ARBETAREN om förhållande-
na och händelserna därnere.*

ARBETAREN har dessutom direkta förbindelser med I. A. A:s, C. N. T:s och F. A. I:s informationsbyråer samt med arbetarnas revolutionskommittéer i Barcelona och Katalonien.

Ingen annan svensk tidning har så omfattande och utmärkta förbindelser direkt med det kämpande proletariet i Spanien. **ARBETAREN** är därför i stånd att bringa de bästa, utförligaste och pålitligaste underrättelserna om den spanska arbetarklassens heroiska kamp mot fascismen.

Läs ARBETARENS Spanienkorrespondenser!

Prenumerera eller köp lösnummer! Tidningen säljes över hela landet i tidningsaffärerna, genom Pressbyrån samt av **ARBETARENS** egna över 700 kommissionärer.

Augustin Souchy

Axel Österberg

Margit Manus

Presentation av Arbetarens Spanienkorrespondenter som publicerades återkommande under sensommaren 1936.

Margit Manus och Axel Österbergs huvudsakliga arbetsuppgifter i CNT-FAI-huset blev alltså att sammanställa, översätta och redigera texter för den svenska bulletinen. De texter som ingick bestod av upprop och uttalanden från CNT och FAI, av referat och utdrag från artiklar i CNTs tidningar vilka de ibland kompletterade med egna intryck och observationer. Därutöver kom de att skriva en mängd egna texter som publicerades i SACs tidningar, huvudsakligen i *Arbetaren* men också i *Norrlandsfolket* och i SUFs månads-tidning *Storm*. Som första svenska tidningar fick *Arbetaren* och den övriga syndikalistiska pressen därmed tillgång till egna och direkta korrespondenser från Spanien vilket gav dem en särställning vad gällde rapporteringen från inbördeskriget.

Det militära läget

Till en början hade man i Barcelona endast en vag uppfattning om det militära läget och om var fienden befann sig. I Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser försökte man därför skaffa sig en överblick över situationen. En av de första åtgärder som vidtogs var att skicka ut folk med uppgiften att minera broar och andra tillfarter för att försvåra ett eventuellt angrepp mot staden. I Katalonien verkade läget ändå vara mer eller mindre under kontroll. Det hade tidigt blivit känt att kuppförsoket slagits ned även i Madrid. Däremot var situationen i Valencia ännu oklar. Där hade militären blivit kvar i sina kaserner. Den hade inte rest sig mot republiken, men den hade inte heller kapitulerat och kunde därmed fortfarande utgöra ett allvarligt hot mot Barcelona. Sedan man försäkrat sig om att läget ändå tycktes vara under kontroll i Valencia beslöt man sig för att gripa initiativet istället för att vänta på att angripas.

I Barcelona organiserades därför en första kolonn av frivilliga som skulle gå mot Aragoniens huvudstad Zaragoza som fallit i kuppmakarnas händer. Zaragoza var ett starkt fäste för CNT och rykten om pågående avrättningar av dess medlemmar hade redan nått Barcelona. Buenaventura Durruti erbjöd sig att ansvara för den första kolonnen. Till hans militära rådgivare utsågs yrkesmilitären Enrique Pérez Farrás, som för övrigt var densamme som tidigare utnämnts till chef för den stadsmilis som aldrig blivit bildad.

Till CNTs syndikat strömmade nu tusentals arbetare för att anmäla sig som frivilliga. Beslagtagna vapen från kasernerna samlades in. Vid stadens industrier gjorde arbetarna sitt bästa för att i all hast bepansra lastbilar för att anpassa dem för krigföringen. I formell bemärkelse organiserades denna första miliskolonn, Durrutikolonnen, och de kolonner som sedan följde, av

Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser. Den var därmed öppen för frivilliga av alla kategorier, lojala militärer, polisstyrkor och medlemmar från de olika republikanska organisationerna. Däremot kom kolonnen i praktiken att bli ett närmast renodlat anarkistiskt projekt då den huvudsakligen kom att bestå av de mest hängivna av CNTs, FAIs och Juventudes Libertarias medlemmar som deltagit i striderna om Barcelona.

Innan de första miliskolonnerna kunde lämna Barcelona fanns ett problem att lösa. Kvar i staden fanns styrkor från Guardia Civil och Guardia de Asalto som av många ansågs utgöra ett hot mot det revolutionära samhällsbygge som nu började ta form. Om CNTs mest stridbara medlemmar skulle lämna staden med sina vapen skulle fältet ligga öppet för ett kontrarevolutionärt angrepp från de båda poliskårerna. Det var alltså först sedan det överenskommits att deras styrkor också skulle följa med till fronten som miliskolonnerna kunde lämna Barcelona, vilket Augustin Souchy senare rapporterade till SAC i Stockholm:

Vi ha diskuterat om vi skulle sända undsättning till Zaragoza. Det framhölls då från en riktning att det kan innebära en risk för oss att sända dit folk och vapen. Man kan befara att storm- och civilgardena i Barcelona gå emot oss om vi bli vapenlösa. Men den riktningen som var för att gå till Zaragoza har nu segrat. (...) Civilgardet tvingades att gå med till kampen mot Zaragoza. Därigenom undanröjdes faran av att det skulle kunna utgöra ett hot mot oss i Barcelona.⁵⁷

Durrutikolonnens avfärd

På fredagsmorgonen den 24 juli började stora folkmassor samlas längs paradgatan Paseo de Gracia (Passeig de Gràcia) i Barcelonas centrum. Durrutikolonnen skulle gå mot Zaragoza. Som nyblivna reportrar för *Arbetaren* och den svenska bulletinen befann sig Margit Manus och Axel Österberg mitt i det jublande folkhavet:

Tidigt på morgonen började de antifascistiska styrkorna att samlas. CNT och FAI utgjorde majoriteten, nu som alltid. Man beräknar att dessa två organisationer ställde omkring 8 000 man under vapen redan vid dessa första trupptransporter.⁵⁸ Nya kolonner avgingo sedan varje vecka.

⁵⁷ Ur muntlig rapport som Augustin Souchy lämnade till SAC under ett besök i Stockholm i september, SACs AU-protokoll, 8 september 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

⁵⁸ Den siffra som Österberg här anger, och som också figurerade i den samtida pressen, var betydligt överdriven.

Man hade gjort försök att anskaffa enhetlig klädedräkt, överallt, men det visade sig omöjligt att anskaffa en tillräcklig mängd. Det var alltså en synnerligen brokig armé som under öronbedövande ovationer avreste till fronten. CNTs och FAIs bilkolonner startade först. Från lastbilarna, personbilarna och kanonvagnarna fladdra de svartröda fanorna, och på varje gevär hängde röda och svarta band. Igenkänningstecknet var för övrigt en svartröd armbindel på vänstra armen.

Efter CNT och FAI kom UGT och marxistiska enhetsfronten med helröda fanor. Igenkänningstecknet var en röd armbindel.

Jublet var bedövande. Bredvid oss stod en äldre man, fullständigt försatt i upplösningstillstånd. Med sina fulla lungors kraft ropade han ideligen "Leve republiken, leve friheten!" Därmed fortsatte han tills halsen plötsligt sade stopp. Då stod han där med gapande mun, förvånad över att inte längre höra sig själv.

När den väldiga bilkortegen sakta rullade ut mot Zaragoza-vägen lyfte den hundratusenhövdade massan händerna till den antifascistiska hälsningen, den sista hälsningen till kamraterna, som ånyo gingo ut i den väpnade kampen för friheten, utan att veta hur många som skulle vända tillbaka.

Sist kom "generalstabens" öppna bil med Durruti och de andra gruppcheferna. Milismän måste stå på fotstegen för att hindra den påträngande massan att trampa ned bilen i sin vilda iver att få se en sista skymt av Durruti, namnet för dagen.⁵⁹

Redan samma kväll lämnade en andra kolonn Barcelona. Dess ansvarige var den CNT-anslutne snickaren Antonio Ortiz.⁶⁰ De två första kolonnerna, Durrutikolonnen och Ortizkolonnen, hade organiserats med en imponerande hastighet, men också under improviserade former. I Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser, där Diego Abad de Santillán utsetts till ansvarig för milisernas organisering, hade man gjort bedömningen att det skulle krävas omkring 12 000 frivilliga för att inta Zaragoza.⁶¹ Däremot visste ingen till en början hur många som verkligen kommit iväg med de båda kolonnerna. Det visade sig senare att någonstans uppemot 2 000 frivilliga kommit iväg med Durrutikolonnen medan omkring 800 lämnat Barcelona

⁵⁹ Axel Österberg, "Arbetarna kämpade i fem dagar i Zaragoza. CNT och FAI sända 8 000 man mot staden. Arbetarens Barcelonakorrespondent skildrar arbetarmilisens avmarsch", i *Arbetaren*, 31 juli 1936.

⁶⁰ Denna kolonn blev snart känd under ett flertal namn: Ortizkolonnen, La Segunda Columna (Den andra kolonnen) och senare som Sur Ebro (Södra Ebro) på grund av dess position vid Ebrofloden, strax söder om Zaragoza.

⁶¹ Abad de Santillán (1977), s. 103.

med Ortizkolonnen. Under de närmaste veckorna anmälde sig ett stort antal frivilliga som skickades som förstärkningar till de båda kolonnerna. Under sommaren och hösten organiserades också ett flertal nya kolonner som gick till fronten i Aragonien.

De kollektiviserade industrierna

Efter att kuppförsöket slagits ned i Barcelona upptäckte arbetarna att ett stort antal industrier och företag övergivits av sina ägare. Många av de arbetsgivare som öppet sympatiserade med högern, eller som av andra skäl gjort sig särskilt illa omtyckta, hade flytt, jagats bort och i några fall till och med mördats. På många av dessa arbetsplatser återupptogs produktionen av medlemmarna i CNTs syndikat. Ett flertal lastbilar som i all hast bepansrats och anpassats för kriget vid stadens industrier och verkstäder hade till exempel funnits med i Durrutikolonnen redan vid dess avfärd från Barcelona den 24 juli. Samma dag hade de olika syndikaten i staden, genom CNTs lokalfederation, meddelat att den tidigare utlysta generalstrejken var avslutad i en mängd branscher samt för ett flertal yrkesgrupper med särskilt viktiga arbetsuppgifter.⁶² Under den närmaste tiden avblåstes strejken i allt fler sektorer och snart var produktionen i gång i samtliga branscher.

När produktionen återupptogs var det CNTs syndikat som organiserade arbetet, antingen på egen hand eller i samarbete med UGT. På varje arbetsplats fanns en övergripande kommitté som utsetts av de anställda och på större företag fanns även underkommittéer för de olika avdelningarna och delarna av produktionen. Under de första veckorna efter den 19 juli övertogs mellan 70 och 80 procent av Barcelonas industrier och företag av de fackliga syndikaten.⁶³ Margit Manus beskrev de första veckornas omvälvningar av Barcelonas industrier, företag och offentliga verksamheter:

Arbetersyndikaten ha övertagit en mängd fabriker, verkstäder och varuhus och så vidare samt dessutom spårvagns-, buss- och den underjordiska järnvägstrafiken. Om detta experiment skall lyckas beror helt och hållet på om man även i det övriga Spanien lyckas fullständigt utrota fascismen, som ännu har några fästen kvar. [...]

⁶² Se meddelande från Federación Local de Sindicatos Únicos de Barcelona, i *Solidaridad Obrera*, 24 juli 1936, s. 1.

⁶³ Se Antoni Castells i Duran (1992), *Las Transformaciones Colectivistas en la Industria y los Servicios de Barcelona (1936–1939)*, Madrid, Fundación Salvador Seguí, s. 13.

Alla, även de borgerliga elementen, erkänna, att en återgång till det gamla inte är möjlig. Hur långt revolutionen skall kunna föras kan ingen förut-säga. Men redan nu vajar anarko-syndikalismens svart-röda fana överallt i Barcelona, på bilar, spårvagnshallar, fabriker, privathus och på bussar. Barcelonas arbetande folk är i vapen och kommer inte godvilligt att låta någon som helst föra utvecklingen tillbaka. En sak är säker: om något folk har förutsättning att föra den sociala revolutionen till seger, så är det det spanska proletariet. Ty det har frihetslängtan i blodet och kan aldrig i längden kuvas under någon som helst auktoritär regering.⁶⁴

Margit Manus och Axel Österberg besökte de kollektiviserade industrierna och beskrev sedan dessa, det revolutionära samhällets landvinningar, för sina svenska läsare. De besökte också flera företag i tjänste- och servicesektorn där det varit relativt enkelt för arbetarna att driva verksamheten vidare i egen regi. Ett av de företag de besökte var buss- och transportföretaget Autobuses G som tagits över av arbetarna i CNT:

Inom kommunikationsväsendet har man kommit längst. Vid verkstä-derna där bussar och dylikt tillverkas, kunde vi vid ett besök konstatera skillnaden i arbetets organisation förr och nu. Under "direktörernas epok" fordrades sju dagar för att tillverka en buss. Nu utföres samma ar-bete på fem dagar – trots att arbetstiden förkortats från 48 till 40 timmar. Övertid tillämpas naturligtvis icke.

Arbetarna behöva nu alltså mindre antal arbetsdagar och arbetstimmar än tidigare. En buss kostar nu endast hälften i tillverkning mot vad den gjorde tidigare. Detta är resultatet av arbetets befrielse från kapitalistiskt överinseende och profitbegär.

Syndikatet sysslar dessutom med en hel rad av förbättringar och reformer, förbättringar som komma både konsumenter och producenter till godo. För närvarande sysslar man med 36-timmarsveckan, som inom kort kom-mer att genomföras.

Vid en granskning av bussbolagets räkenskaper har det visat sig att aktie-ägarna varje månad uppburit rent ockrarmässiga utdelningar. Kommuni-kationerna ha alltså varit ett synnerligen lukrativt företag, men så ha också både arbetarna och den resande allmänheten fått sitta emellan. En hel rad med fullständigt onödiga direktörer och underdirektörer ha uppburit grova månadslöner. Vi kunna nöja oss med att anföra siffrorna för de högst

⁶⁴ Margit Lövgren-Manus, "Ett folk i vapen", i *Storm*, 9/1936.

avlönade, vilka uppburo respektive 5 000, 4 441, 2 383 och 1 250 pesetas i månaden.⁶⁵ Dessutom hade de en hel del andra förmåner och sportler.

Idag ha inte kapitalisterna och deras byråkrati möjlighet att sko sig på arbetarnas och den resande allmänhetens bekostnad. I stället har man kunnat höja arbetarnas löner, samtidigt som man förbereder en sänkning av taxorna.⁶⁶

I andra branscher kunde behoven däremot vara annorlunda och produktionen mer komplicerad. Eftersom det inte funnits några krigsindustrier i Barcelona innan krigsutbrottet hade CNT sett det som en viktig uppgift att försöka ställa om så många fabriker som möjligt för krigsproduktion. På Hispano Suiza, som var en av stadens största fabriker, hade det tidigare bland annat tillverkats exklusiva bilar för överklassen, men då behovet av sådana minskat dramatiskt efter krigsutbrottet hade arbetarna börjat utveckla bepansrade bilar, så kallade "Tiznaos" som från början var klumpiga vidundermen som snart förfinades till alltmer effektiva motsvarigheter till pansarvagnar. Axel Österberg rapporterade från ett besök på fabriken:

En av Barcelonas betydelsefullaste industrier, för att inte säga den betydelsefullaste, har omhändertagits av CNT. Det är Hispano-Suizas verkstäder, en industri som sysselsätter 1 400 man. Liksom tidigare inom kommunikationsväsendet har man gjort sig av med ett otal direktörer och underdirektörer, som tidigare jämte aktieägarna erhållit brorslotten av industrins inkomster. Kontrollen handhaves nu av en kommitté, sammansatt av representanter från alla de olika sektionerna inom industrin. Varje sektion har en representant, och dessutom äro ingenjörerna⁶⁷ representerade med en.

Tidigare tillverkades här automobiler och flygmaskinsmotorer. Driften har nu i någon mån måst omläggas för att tillgodose arbetarnas behov i kampen mot fascismen. Medveten om arbetets betydelse arbetar man överallt för högttryck. Några siffror kunna vi för dagen inte ange, men

⁶⁵ Uppgifterna om chefernas löner och den planerade arbetstidsförkortningen vid företaget hade Österberg hämtat ur ett reportage i *Solidaridad Obrera*, 31 juli 1936, s. 4.

⁶⁶ Axel Österberg, "Socialisering i Barcelona: CNT reorganiserar trafikväsendet och industrin. Betydligt bättre driftresultat vid de stora trafikverkstäderna än förut. Brev från Barcelona av Axel Österberg", i *Arbetaren*, 12 augusti 1936.

⁶⁷ CNT hade redan från början insett nödvändigheten av att respektera de mer kvalificerade och högre utbildade arbetarna på fabrikerna och industrierna. Utan deras kompetenser skulle det vara svårt att upprätthålla produktionen med bibehållen kvalitet. I den aspekten skiljde sig CNT:s kollektiviseringar från de som kommunisterna tidigare genomfört i Ryssland/Sovjetunionen.

skola återkomma därtill senare. Så mycket torde dock redan vara klart, att fabrikens kapacitet ökat väsentligt.⁶⁸

Under konfliktens inledning betraktades situationen ännu inte som ett inbördeskrig utan som en statskupp som skulle vara över på några veckor. I Barcelona hade arbetarna därför börjat anpassa arbetets villkor till det nya revolutionära samhället. Villkoren hade, i de branscher där det var möjligt, snabbt förbättrats avsevärt för de anställda. Att övertagandet av produktionen skett efter syndikalistiskt mönster innebar också att omdaningarna genomförts underifrån, av arbetarna på sina respektive arbetsplatser. Men i den inledande fasen kom de olika kollektiviserade arbetsplatserna också att fungera självständigt som mer eller mindre isolerade öar.

På bussföretaget Autobuses G hade man till exempel kunnat återinvestera de biljettintäkter som tidigare tagits ut som vinst av de förra ägarna, inte bara i utökad produktion, utan även i höjda löner samtidigt som man också ansåg sig ha utrymme för en arbetstidsförkortning. Under tiden arbetade man på högvarv i Hispano Suizas fabriker, med övertid, helgarbete och utan möjlighet att höja lönerna eftersom intäkterna ännu inte var säkrade då det var miliskolonnerna som var mottagare av fabrikens slutprodukter. I nästa fas skulle det därför bli nödvändigt att samordna produktionen samt att göra villkoren för de anställda i de olika branscherna mer jämlika.

Att Barcelonas arbetare på kort tid visat att produktionen och arbetslivet i en stor industristad kunde organiseras framgångsrikt, utan de tidigare ägarnas medverkan och utan någon hierarkisk uppdelning mellan arbetare, förmän och chefer, är ett av CNTs mer intressanta bidrag till historien.

”Lögnerna om Spanien i utlandspressen skola bemötas!”

Så snart de överdrivna ryktena om att anarkisterna tagit kontrollen över miljonstaden Barcelona nådde utanför Spaniens gränser började sensationslystna utländska journalister att flockas i staden. Enligt den medielogik som än idag är den rådande, kom många av dem att inrikta sig på att bekräfta den gängse schablonbilden av de våldsamma anarkisterna. Ur den aspekten blev de omfattande kyrkbränderna tacksamma att lyfta fram för den utländska, ofta högerorienterade, press som sedan spädde på med berättelser om bestialiska mord på präster och nunnor.

⁶⁸ Axel Österberg, ”Socialisering i Barcelona”, i *Arbetaren*, 12 augusti 1936.

Medan Margit Manus och Axel Österberg var upptagna med att skildra kollektiviseringarna och det revolutionära samhällets övriga landvinningar började det dyka upp franska, engelska och andra utländska tidningar på CNTs och FAIs internationella informationskontor. Det blev med förfäran som Manus och Österberg kunde läsa vad som skrevs om händelseutvecklingen, där CNT och FAI påstods ha upprättat ett veritabelt skräckvälde med massmord och terror i Barcelona. Det började då även gå upp för dem hur viktigt deras arbete att föra fram CNTs och sin egen bild av hur förhållandena var. Deras uppgift blev från denna stund därför alltmer defensiv. De fick dementera, förklara och bagatellisera, men de gick också till motangrepp. Margit Manus bemötte överdrifterna i den utländska pressen, dock utan att ta avstånd från de hårt kritiserade kyrkbränderna:

Det är endast i den fascistiska pressen, som man massakrerar och hänger präster och nunnor. Om någon präst har dödats har det skett i öppen strid, då han med vapen i hand deltagit i den reaktionära fascistkuppen. Ingen har bett ”de heliga” att blanda sig i leken. När man sett striden i Barcelona på nära håll, kan man intyga att prästerna vare sig hängdes eller fingo benen avskurna, som fascistpressen med sadistiskt nit meddelar. Enligt en fransk tidning skulle man till och med ha burit omkring ett prästhuvud på ett silverfat på Barcelonas gator. Sådana barnsligheter dementera sig själva. Däremot var det med glädje man såg kyrkorna flamma, när man kort förut fått bevittna hur prästerna skjutit skarpt därifrån.⁶⁹

I Spanien fanns ett nedärvt hat mot den katolska kyrkan som tagit ställning mot den fattiga delen av landets befolkning. Under det gångna seklet hade kyrkor därför bränts och vandaliserats under folkliga resningar vid ett flertal tillfällen. Även efter den 19 juli hade många kyrkor angripits i Barcelona. CNT hade till och med i en av sina egna propagandafilmer visat hur mumifierade kroppar efter munkar och nunnor vars gravar öppnats, ställts upp till allmän beskådan utanför kyrkan Convento de las Salesas på Paseo de San Juan (Passeig de Sant Joan).⁷⁰ Även om den inhemska biografpubliken inte

⁶⁹ Margit Lövgren-Manus, ”Ett folk i vapen”, i *Storm*, 9/1936.

⁷⁰ Den ovan nämnda filmen *Reportaje del movimiento revolucionario en Barcelona*, i regi av Mateo Santos (1891–1964), var den första i en rad filmer som producerades av CNTs kulturarbetarsyndikat i Barcelona under inbördeskriget. Den var också en av de två första filmer som CNT skickade till SAC. Från hösten 1936 visades filmen, tillsammans med *Los Aguiluchos de la FAI por tierras de Aragón*, en annan CNT-producerad film, under den gemensamma svenska titeln *Spanien i revolt*, på ett stort antal Spanienmöten som arrangerades av SAC. Under 1936 visades filmerna på sammanlagt 109 platser i Sverige där de sågs av närmare 15 000 personer, se SACs verksamhetsberättelse 1936, s. 18.

hade något att invända mot att kyrkan skändades offentligt, mottogs dessa makabra bilder inte med samma entusiasm i andra länder, vilket också visade att CNTs propagandamakare ännu hade en hel del att lära. Medan skandal-skriverierna fortsatte gick även Axel Österberg till motangrepp mot den utländska sensationspressen:

Den press, som fortfarande bidrager till att sprida lögnaktiga informationer om Spaniens arbetarvärn måste med tjänliga medel bringas till tystnad. Europas arbetare måste göra gemensam sak med Spaniens revolutionärer och lämna sitt stöd efter förmåga. Det måste sägas ifrån så det hörs, att Spaniens arbetare äro inga rövare eller plundrare, men frihetsälskande människor som på kniven måste slåss för sina liv. Fascisterna hade själva bestämt kampens former, och arbetarna måste under hot om undergång tillgripa dem. Det måste väckas en kulturopinion i alla världens länder mot de spanska fascisternas ohyggliga framfart.⁷¹

Den svenska pressen

Bland de tidningar som kom till CNT-FAI-huset fanns även de stora svenska dagstidningarna vars skräckskildringar inte stod den övriga utländska pressen efter. I *Svenska Dagbladet* talade rubrikerna sitt tydliga språk: "Röda mordbrännarligor härja hänsynslöst i Barcelona", "Fasansfullt rött skräckregemente i Barcelona. Massmord, plundringar, gravskändning, mordbrand" och så vidare.⁷²

Vid inbördeskrigets utbrott hade det funnits ett antal svenskar i Spanien som var anställda av något av de svenska företag som gjorde affärer i landet. De flesta tillhörde någon av de svenska kolonier som fanns i framförallt Barcelona och Madrid, men också i vissa hamnstäder där svenska rederier och import- och exportföretag hade filialer. Den första stora insats som de svenska myndigheterna gjorde under inbördeskriget blev att försöka evakuera denna kategori av svenskar som uppskattningsvis bestod av ett par hundra personer.

Det stora flertalet av dessa svenskar hade borgerliga värderingar och sympatiserade därför med militärupproret. Det var också från dem som många av ryktena om de anarkistiska övergreppen spreds. En av dem, Herman Trahn, som varit inköpschef på importfirman Nilson & Co och även fungerat

⁷¹ Axel Österberg, "Lögnerna om Spanien i utlandspressen skola bemötas: CNT arbetar oförtrutet på att ge sanningsenliga informationer. Ingen kan beskylla syndikalisterna och anarkisterna för att bedriva terror. Från Arbetarens Barcelona-korrespondent", i *Arbetaren*, 7 augusti 1936.

⁷² *Svenska Dagbladet*, 24 juli och 1 augusti 1936.

som sekreterare för det svenska handelsrådet i Madrid, kunde vid sin hemkomst till Sverige till exempel berätta för *Svenska Dagbladet* att han räddat livet på sig själv och en annan svensk ”genom den kallblodiga gesten att bjuda de röda mördarna på konjak”.⁷³ Några veckor efter krigsutbrottet hade alla svenskar, som så ville, fått möjlighet att resa hem. De flesta hade då evakuerats ombord på engelska, tyska och franska fartyg. Vid hemkomsten till Sverige var samtliga oskadda och välbehållna.

Det första svenska mordoffret tycks istället ha skördats på den andra sidan. Några månader tidigare hade konstnären Torsten Jovinge rest till Spanien för att måla. Vid krigsutbrottet hade han befunnit sig i Sevilla, en av få större städer på det spanska fastlandet där kuppförsöket lyckats. Där hade Jovinge bara någon dag senare hittats död på sitt hotellrum. Medan den officiella dödsorsaken uppgavs vara självmord pekar en rad omständigheter på att det var ett mord som utförts av förövare från den nationalistiska sidan.⁷⁴ Men Jovinges död, det enda svenska dödsfall som inträffade under inbördeskrigets första veckor, föranledde inga braskande rubriker och heller inga anklagelser om mord och terror i den svenska pressen.

Under tiden hade Axel Österberg och Margit Manus råkat träffa på flera av de svenskar som var kopplade till de svenska företagen. Österberg redogjorde för ett av dessa möten:

På en av Barcelonas gator träffade vi av en slump en svensk. Förmodligen var han någon sorts provryttare eller dylikt. Med av fasa uppspärade ögon berättade han att ”CNTs ledare har i radio uppmanat alla medlemmar att mörda och plundra utan hänsyn, i alla hus och var man kommer åt.”

Naturligtvis hade han inte hört det själv. Nej, det var en bekant, som hade en bekant och så vidare. Vi förmoda att vi inte voro de enda för vilka den stackars mannen lättade sitt kvalda hjärta, och innan dagens slut visste förmodligen alla svenskar i Barcelona att CNT uppmanat till mordbrand och plundring. Och så kan det inträffa om någon vecka att en svensk borgartidning på första sidan omtalar hur ”arbetarledare uppmana till mord och rov”.

Hur förhåller det sig då med dessa röverier och dessa mord, som visserligen ingen sett, men som likväl spöka i hjärnor på uppskrämda borgare och

⁷³ *Svenska Dagbladet*, 7 augusti 1936.

⁷⁴ Marika Jovinge, dotter till Torsten Jovinge (1898–1936), skulle långt senare göra en egen undersökning av fallet, där hon försökte bringa klarhet i de märkliga omständigheterna kring faderns död. Hon drog därefter slutsatsen att det var ett mord som arrangerats som ett självmord, se Marika Jovinge (1991), *Vem vill byta en gentleman mot en röd hund*, Stockholm, Norstedts.

ansvarslösa journalister? Att representanter för CNT har talat i radion, det är sant, men därifrån och till att de skulle ha uppmanat till mord och plundring är ett långt steg. Vi ha tidigare publicerat det manifest som CNT låtit offentliggöra i radion.⁷⁵ Kan någon i detta manifest finna en uppmaning till terror och plundring? Naturligtvis inte. Men den borgartidning finns inte, åtminstone inte i Sverige, som tar den ringaste hänsyn till fakta.⁷⁶

De utbredda anklagelserna om omfattande plundringar bemötte Österberg med ett exempel från CNT-FAI-huset:

Före detta anställda i Arbetsgivarföreningens hus, numera ockuperat av CNT, har vänt sig till regionalkommittén för att få tillbaka en del småsaker som de lämnat efter sig på sina respektive kontor. Det visade sig att alla småsaker voro väl tillvaratagna. En advokat hade i sin lilla låda kvarlämnat 2 086 pesetas jämte en del dokument. Även dessa pengar fanns att avhämta hos regionalkommittén. Hur många svenska borgerliga tidningar har meddelat detta?⁷⁷

Uppgiften att vända den svenska mediebilden var dock allt annat än enkel. Då inget annat hjälpte tog Österberg humorn till hjälp:

Just nu, medan all världens borgarpress sysslar med "den ohyggliga röda terrorn i Barcelona" vill jag taga läsaren med på en liten promenad på Barcelonas gator. Enligt borgarpressen kan visserligen ingen människa visa sig där utan att ögonblickligen bli nedskjuten, men borgarpressen till trots våga vi försöket och stiga tveksamt ut på Rambla.

Rambla är Barcelonas stora pulsåder. Det är trångt i körbanorna och trångt i promenadallén. På bägge sidorna av avenyen mynna gamla Barcelonas smala gränder ut, gränder fulla med underliga dofter och myllrande barnhopar.

Hör vi inte barnaskrik ur gränderna? Jo visst, och det ordentligt ändå. Har vi nu *Svenska Dagbladet* till hands, då förstå vi strax att här pågår en av de dagligen förekommande barnslakterna. Men eftersom inte *Svenska Dagbladet* finns att tillgå i Barcelona just nu få vi försöka taga reda på vad det är ändå. Och när vi vant oss vid de tusen oartikulerade ljuden kunna vi höra barnstämmornas taktfasta

Faj faj ce ne te

⁷⁵ Se "Manifest till världens arbetare", i *Arbetaren*, 3 augusti 1936.

⁷⁶ Axel Österberg, "Lögnerna om Spanien i utlandspressen skola bemötas", i *Arbetaren*, 7 augusti 1936.

⁷⁷ Ibid.

Faj faj ce ne te
u sche te
pomm!

Vad är nu det för rappakalja? Jo, det är den nyaste och absolut populäraste hejaramsan, På begripligt språk uttryckt:

FAI FAI CNT
FAI FAI CNT
UGT
POUM

Det är enhetsfront så att det förslår, och det är något annat det än de svenska fotbollshejarramsorna. Med subjektiv förnöjelse lägga vi märke till att FAI och CNT tycks stå högst i popularitet och omnämns två gånger i den nya folksången. Det låser sig fast i öronen och surrar i huvudet: faj faj ce ne te...⁷⁸

I sin ironiska skildring av ”barnslakternas” Barcelona skiftade Österberg sedan fokus för att istället kontrastera det påstådda skräckväldet mot en mer idyllisk bild av barnen som lekte på gatorna:

Du skall inte bli överraskad om du vid en stilla promenad på någon av Barcelonas gator plötsligt får en sandpåse i skallen. Det är bara ungarna som leker ”arbetare och fascist”. Överallt bygga de sina små barrikader, peka med sina käppar och skriker pang. Sandpåsarna skola föreställa bomber. Nu är emellertid det beklagliga förhållandet att ingen vill leka fascist. Därför händer det allt som oftast att de dänga sina sandpåsar i skallen på någon förbigående. Bomberna måste ju användas.

Naturligtvis äro alla iklädda FAIs och CNTs milismössor. Påpassliga af-färsmän ha passat på att framställa den i papper och tillhandahålla de unga barrikadkämparna för det facila priset av tio centimos. Det verkar kanske en smula förbryllande att både ”arbetare” och ”fascister” äro iklädda Fajmössorna. ”Fascisterna” vägra bestämt att lämna dem ifrån sig när de skola spela sin tråkiga roll.⁷⁹

Morden, våldet och plundringarna

I *Arbetaren* bemötte Axel Österberg anklagelserna om morden som han menade varit direkt kopplade till striderna:

⁷⁸ Axel Österberg, ”En stad i svart och rött. En Barcelonarapsodi av Axel Österberg”, i *Arbetaren*, 10 september 1936.

⁷⁹ Ibid.

Hur förhåller det sig då med morden? Faktum är att hittills har ingen människa mördats. De fascister och monarkister som fallit, föllo med gevär i händerna, i öppen kamp, gripna på bar gärning då de överföllö det fredliga folket. Vi förstå ju så väl att det för fascisterna vore mer än önskvärt att de utan motstånd från arbetarnas sida finge terrorisera civilbefolkningen, men det är också förståeligt att arbetarna inte kunna dela denna uppfattning. Att fascisterna röjts undan i öppen strid kan inte betraktas som mord, det är endast en renlighetsåtgärd. För övrigt säger ju också den borgerliga lagen att en människa har rätt att försvara sig mot en person som reser livsfarligt vapen.⁸⁰

Även om Österberg hade rätt i att många av fallen snarare handlade om fascister och andra som stupat i strid under de ännu pågående uppreisningarna av motståndsfickor, hade en rad regelrätta mord ändå begåtts i Barcelona. Österbergs text skrevs dock bara en dryg vecka efter att kuppförsöket slagits ned, och vid en tid då det ännu var oklart i vilken utsträckning sådana mord verkligen förekom. Vad han då med säkerhet ändå visste var att CNT och FAI tagit kraftfullt avstånd från utomrättsliga avrättningar och andra övergrepp och att de även meddelat att alla som gjorde sig skyldiga till sådana skulle avrättas. Kanske var det därför Österberg ansåg sig kunna slå fast att inga avrättningar skett:

Arbetarna har hittills inte avrättat en enda fånge. Arbetarnas frivilliga disciplin sedan de definitivt segrat i Barcelona har varit både beundransvärd och mönstergill. Inga som helst terrordåd ha förekommit, inga som helst hämndaktioner mot misshagliga element. Och dock skulle här finnas anledningar till hämndeakter, om arbetarna så ville. Att de inte så gjort måste bevisa att arbetarnas socialistiska moral står åtskilligt pinnhål över de fascistiska ligornas mentalitet.⁸¹

Att en rad mord ändå begåtts i Barcelona efter den 19 juli på samma sätt som i övriga Spanien var däremot ett faktum. Att många av morden var uttryck för det omfattande klasshat som vuxit fram ur det spanska samhällets sociala orättvisor var uppenbart. Att de spanska klassmotsättningarna ofta tog sig våldsamma uttryck hade också historiska orsaker.

Under 1910- och 1920-talen hade de katalanska arbetsgivarna startat en utrotningskampanj mot CNT i Barcelona under vilken lejda mördare skjutit

⁸⁰ Axel Österberg, "Lögnerna om Spanien i utlandspressen skola bemötas", i *Arbetaren*, 7 augusti 1936.

⁸¹ Ibid.

ihjäl ett stort antal CNT-medlemmar på öppen gata. Stadens anarkistgrupper och aktionsgrupper från CNTs syndikat hade försökt slå tillbaka, direkt mot yrkesmördarna, men även mot de arbetsgivare och andra som organiserat och finansierat morderna. Myndigheterna hade då antagit den så kallade Lagen om flykt (Ley de fugas) som gett polisen rätten att döda om någon av de arresterade försökte fly. Det hela hade snart utvecklats till ett system där polisen körde ut gripna arbetare utanför staden för att avrätta dem under arrangerade flyktförsök. I den våldsspiral som uppstod kom de båda sidorna att anamma varandras metoder. Snart hade även arbetarna börjat tillämpa sin egen variant av Lagen om flykt. I vad som med anarkist- och arbetarslang kallades ”paseos” (kan översättas som turer eller promenader) hade de börjat ta med sina fiender ut på ”turen” utanför staden för att avrätta dem. Under de närmaste dagarna efter den 19 juli hade antalet paseos ökat i Barcelona.

Att Axel Österberg till en början förnekade att några mord förekommit låg för övrigt helt i linje med det ”Manifest till världens arbetare” som nyligen offentliggjorts i radion. Där hade CNT och FAI uppmanat all världens arbetare och antifascister att inte sätta någon tilltro till ”falska meddelanden om att mord och plundring skulle försiggå i Katalonien”. Manifestet publicerades i svensk översättning i *Arbetaren* den 3 augusti.⁸² Men i samma nummer av *Arbetaren* fanns även en notis som motsade vad som sades i manifestet. I notisen, som publicerades under rubriken ”Likplundrare få inte profitera på revolutionen”, och som säkerligen sammanställts av Axel Österberg och Margit Manus, återgavs ett uttalande från FAI där det istället framgick att plundringar och andra övergrepp faktiskt förekom:

På grund av att det i Barcelona finns människor av mindervärdig karaktär, personer som söka profitera på den pågående revolutionen genom att röva och plundra, uppmanar FAI alla sina medlemmar att iakttaga största möjliga vaksamhet för att förhindra detta. Och med alla medel göra ett snart slut på denna snuskiga trafik. (...) Om det trots detta skulle visa sig att plundringar skulle förekomma är det FAIs plikt att genom statuerande exempel näpsa dessa individer. Om vi underlåta detta, komma dessa individer att vanära revolutionen och sabotera dess fortsatta frammarsch.⁸³

Den ovan citerade notisen var ett referat av ett längre och mer drastiskt formulerat FAI-uttalande som några dagar tidigare affischerats ut på Barcelonas

⁸² ”Manifest till världens arbetare”, i *Arbetaren*, 3 augusti 1936.

⁸³ ”Likplundrare få inte profitera på revolutionen”, i *Arbetaren*, 3 augusti 1936.

gator, släppts från luften som flygblad samt publicerats i *Solidaridad Obrera*. Uttalandet avslutades med en utfästelse om att de skyldiga skulle arkebuseras:

Vi förklara kallt och med fullt allvar, och vi äro också beredda att sätta handling bakom orden, att därest icke dessa handlingar omedelbart upphöra komma vi att utan nåd LÅTA ARKEBUSERA VARJE INDIVID, som bevisligen begått dylika attentat mot folkets rätt. Barcelona, liksom hela Spanien, vet att CNT och FAI inte göra några utfästelser utan att infria dem.

För bibehållandet av Barcelona-arbetarnas ära och CNTs och FAIs värdighet måste dessa gärningar upphöra.⁸⁴

För att visa att det var allvar skulle FAI någon vecka senare avrätta två av sina egna medlemmar, José Gardeñas och Manuel Fernández, som båda haft framträdande positioner inom CNT och FAI. Den förstnämnde anklagades för plundring och den sistnämnde för att ha gjort upp privata räkningar.⁸⁵

En tid senare skulle Axel Österberg komma att nyansera och problematisera sina tidigare förnekanden. I sin skrift *Bakom Barcelonas barrikader*, som utgavs efter att han återvänt till Sverige på hösten 1936, medgav han att en rad mord utförts i Barcelona. Men han underströk då att dessa huvudsakligen begåtts av "fascistiska element" samtidigt som han även hänvisade till: "Kriminella, asociala element" som "utnyttjat tillfället" att begå brott:

Ha då inte mord, husundersökningar och dylikt förekommit? Jo, det har förekommit, men arbetarna äro inte den skyldiga parten. Morden ha utförts mot arbetarvärnens klara och tydliga deklarationer. Vem och vilka som utfört dessa handlingar har också blivit klarlagt. Fascistiska element, undanstuckna i storstaden, ha företagit mord och plundringar, dels för att sko sig själva och dels för att misstänkliggöra arbetarmilisen. Kriminella, asociala element ha försökt att utnyttja tillfället för att förskaffa sig "arbetsfri inkomst", något som ju annars är å det högsta förenligt med borgerlig moral och kapitalistiskt tänkesätt. CNT och FAI har ställt en välbeväpnad ordningsmilis till stadens förfogande för att göra slut på detta, och

⁸⁴ "Saliendo al paso de algo que hay que terminar", uttalande från FAI, i *Solidaridad Obrera*, 30 juli 1936. En svensk översättning av uttalandet i sin helhet publicerades på hösten 1936 i Österbergs skrift *Bakom Barcelonas barrikader*, s. 27.

⁸⁵ José Gardeñas var medlem i byggnadssyndikatet och var även känd som aktiv i FAIs aktionsgrupper. Manuel Fernández, var ordförande för livsmedelssyndikatet, och ansågs vara skyldig till att ha mördat en person som några år tidigare angivit honom för polisen vilket fått till följd att Fernández gripits och utsatts för tortyr. Avrättningarna av Gardeñas och Fernández kom att kritiseras av många CNT-medlemmar, och det var då främst avrättningen av den senare som ansågs särskilt orättfärdig.

det har också lyckats. Alla beskyllningar mot CNT och FAI äro alltså helt grundlösa, och därtill understöder man genom dessa angrepp de asociala elementen, mot vilka CNT måste föra en hård kamp.⁸⁶

Österberg hävdade vidare att det fanns fascister och kriminella som utnyttjade CNTs och FAIs dominerande ställning som en täckmantel för att begå brott. Han menade att de ofta använde sig av stulna eller förfälskade medlemsböcker i CNT. Även om denna förklaring kan förefalla långsökt var det ett känt faktum att CNTs medlemsböcker vid denna tid blivit en attraktiv handelsvara för fascister och andra som blivit fast i den republikanska zonen:

Men – man skulle kunna skriva romaner och tjocka volymer om de fascistiska kampmetoderna och om den fascistiska terrorn. Så uppenbarade sig i slutet av juli uppköpare av medlemskort i CNT. För ett sådant kort erbjödo uppköparna tvåhundra pesetas. Då dessa försök misslyckades försökte sig fascisterna på tillverkning av falska CNT-böcker. Hos en nunna hittade arbetarvärnet en hel liten verkstad för tillverkning av dessa dokument. Med hänsyn till detta var det kanske inte så underligt att en del reaktionära element lyckats innästla sig i arbetarvärnen och under skydd av denna förklädnad utförde kontrarevolutionära handlingar.⁸⁷

Även om det inte går att bortse från att flera av förövarna säkerligen fanns i CNTs och FAIs egna led, var det också uppenbart att de för egen vinning verkade i direkt motsättning mot de båda organisationernas uttryckliga vilja. Det gjordes senare också flera uttalanden där CNT, FAI och Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser hotade att avrätta alla som utan vederbörliga tillstånd utförde husundersökningar, vilket vittnar om att situationen förblev problematisk under återstoden av hösten 1936.⁸⁸

Däremot vet man idag inte särskilt mycket mer om morden och övergreppen än man gjorde vid den aktuella tiden. Medan det förekommer en mängd mer eller mindre tillförlitliga utsagor som ofta är färgade av sympatier för någon av de olika sidorna, finns inga säkra uppgifter om hur många mord som verkligen utfördes. Det enda man med säkerhet vet är att hundratals mord begicks i Barcelona under krigets första månader, någon mer tillförlitlig siffra än så går inte att få fram.⁸⁹

⁸⁶ Österberg (1936), s. 26–27.

⁸⁷ Ibid., s. 28–29.

⁸⁸ Se t ex. uttalande från Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser i *Solidaridad Obrera*, 9 september 1936, s. 5.

⁸⁹ En av de första som ifrågasatte ryktena om de många morden, var den brittiske journalisten John Langdon-Davies. Eftersom han upprepade gånger fått höra att mellan 50 och

Kontrollpatrullerna

I mitten av augusti tog Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser ett nytt grepp för att effektivisera upprätthållandet av ordningen i Barcelona då Kontrollpatrullerna (Patrullas de Control) inrättades. Det var en lokal polisstyrka som var indelad i elva sektioner som ansvarade för varsitt av stadens distrikt. Till ansvariga för de olika sektionerna utsågs fyra delegerade från CNT, fyra från ERC och tre från UGT. De elva sektionerna bemannades sedan i proportion efter de ingående organisationernas respektive medlemsantal, vilket innebar att närmare hälften av den totala styrkan om cirka 700 man kom att bestå av CNT-medlemmar.⁹⁰ Bildandet av Kontrollpatrullerna innebar dock inte att anklagelserna upphörde. I den borgerliga republikanska och kommunistiska historieskrivningen förekommer istället en rad anklagelser om olika övergrepp som Kontrollpatrullerna påstods ha gjort sig skyldiga

60 kroppar efter mordoffer skulle ha hittats varje morgon sedan krigsutbrottet och att dessa skulle finnas på bårhuset, begav han sig dit för att undersöka om ryktena var sanna. Då han i slutet av augusti anlände till bårhuset berättade de anställda att mellan åtta och nio kroppar per dag brukat anlända dit innan krigsutbrottet. Under normala omständigheter borde alltså drygt 300 kroppar ha kommit till bårhuset från den 19 juli och fram till slutet av augusti. Men Langdon-Davies fick nu istället uppgifter om att 500 kroppar hade kommit till bårhuset under samma tid. Utifrån dessa uppgifter drog han slutsatsen att antalet mord från den 19 juli och fram till slutet av augusti 1936, och som alltså borde härröra från krigssituationen, varit de cirka 200 som översteg den normala siffran, John Langdon-Davies (2007), *Behind the Spanish Barricades: Reports from the Spanish Civil War*, London, Reportage Press, s. 103–105. Medan Langdon-Davies uppskattning av antalet mord hör till de lägsta kom snart andra, långt högre siffror som också låg nära de ryktesvisa uppgifter som Langdon-Davies avfärdade. Den sovjetiske generalkonsuln Antonov-Ovsejenko, som anlant till Barcelona först i början av oktober, uppgav exempelvis att inte mindre än 8 000 människor avrättats bara i Barcelona stad från den 19 juli och fram till oktober 1936, ur rapport från Antonov-Ovsejenko till Moskva i oktober 1936, citerad i Ronald Radosh; Mary Habeck & Grigory Sevostianov (2001), *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War*, New Haven/London, Yale University Press, s. 97. I en senare undersökning, som publicerades 2011, hävdar den brittiske historikern Paul Preston, istället att omkring 500 personer avrättades i Barcelona från den 19 juli och fram till augusti 1936, Paul Preston (2011), *El holocausto español: Odio y exterminio en la Guerra Civil y después*, Madrid, Debate, s. 316. I samma undersökning presenterar Preston även uppgifter om att 4 713 personer avrättades på den republikanska sidan i hela provinsen, och alltså inte bara i Barcelona stad, Preston (2011), s. 820. Han hävdar vidare att motsvarande siffra för hela Katalonien var 8 352, och då under de tre år som kriget pågick, en siffra som alltså motsvarar Antonov-Ovsejenkos uppgifter för krigets tre första månader och då enbart för Barcelona stad, Preston (2011), s. 817.

⁹⁰ Se tillkännagivande av Kontrollpatrullernas instiftande samt preliminär organisationsuppdelning och fördelning av posterna i *Solidaridad Obrera*, 11 augusti 1936, s. 3.

till. Där utmålås CNT och FAI dessutom ofta som ensamt ansvariga för Kontrollpatrullerna trots att de alltså även bestod av medlemmar från ERC och UGT.

”Arbetsvärn, ja! Soldater, aldrig!”

I slutet juli var centralregeringen i Madrid redo att utmana den milisorganisation som skapats i Barcelona. Det revolutionära läget till trots hade den utfärdad en inkallelseorder som gällde värnpliktiga och reservister i årskullarna 1933, 1934 och 1935. Att dessa värnpliktiga skulle inkallas var ett försök att återupprätta den gamla ordningen med militära styrkor under centralregeringens ledning. Av en händelse gällde ordern endast de värnpliktiga i Katalonien och Levanten, två av de regioner där CNT hade sina starkaste fästen.⁹¹ Det hela uppfattades följaktligen som en provokation av många av de inkallade som ofta sympatiserade med CNT. Då de började anlända till Barcelona var det därför upplagt för konflikt. *Solidaridad Obrera* kunde snart rapportera att: ”Barcelonas gator invaderats av en armé av ungdomar” som ”vägrade att inställa sig vid kasernerna”.⁹² Axel Österbergs skildring av de scener som nu utspelade sig publicerades några dagar senare i *Arbetaren*:

Mellan 8 à 10 000 rekryter hade anlant till Barcelona och fördelades på de olika kasernerna. Rekryterna visade emellertid ovilja att underkasta sig den militära disciplinen och då officerarna obetänksamt nog tappade balansen och skreko om häktning lämnade alla rekryterna kasernen.⁹³

Den 4 augusti hade närmare 10 000 människor samlats vid Olympiateatern, som var en av stadens största möteslokaler, för att protestera mot centralregeringens inkallelseorder. Axel Österberg rapporterade från mötet:

Ett jättemöte sammankallades omedelbart, vari representanter för CNT deltog. Flera talare hade ordet och alla uttalade sin protest mot regeringens tilltag att söka skapa en ny militarism, sedan det kostat så många offer

⁹¹ Se Pedro Corral (2007), *Desertores: La guerra civil que nadie quiere contar*, Barcelona, Debolsillo, s. 93.

⁹² ”La actitud de la organización obrera ante la llamada a filas de los reemplazos – Milicias populares, sí; soldados acuartelados y uniformados, no”, i *Solidaridad Obrera*, 5 augusti 1936, s. 1–2, min översättning.

⁹³ Axel Österberg, ”Spanska milisen slåss i blus, ej i uniform. 10 000 mobiliserade i Barcelona ställde sig under CNTs fana. Regeringen och officerarna måste foga sig efter arbetarnas vilja”, i *Arbetaren*, 12 augusti 1936.

att oskadliggöra den gamla. Att utrota fascismen genom att skapa en ny fascisthärd brännmärktes som brottslig dumhet.

Pricken över i:et sattes av en äldre arbetare, vars son befann sig bland rekryterna, "Varför bär du soldatrock när du är arbetare!" ropade han. "Du skall bära arbetarblus. Förresten är du mekaniker och skall alltså bära mekanikerjacka."

Den unge mannen, som blev utpekad bland de tiotusen, lyfte handen och med ett grepp slet han av soldatrocken och kastade den på marken. Det blev ett öronbedövande jubel. Tiotusen soldatrockar sletos av och kastades på marken. Begestringen var oerhörd. "Ned med militarismen! Leve arbetarvärdet!"

En enhällig resolution antogs med följande ordalydelse:

"Vi vägra inte att fullgöra vår medborgerliga och revolutionära plikt. Vi vilja frigöra våra kamrater som nedslagits av fascisterna i Zaragoza. Vi vilja vara medlemmar av arbetarvärnen och kämpa för frihetens sak, men vi vilja inte vara uniformerade soldater. Armén har visat sig vara en fara för folket och friheten. Endast arbetarvärnen kan skydda folkets frihet. Arbetarvärd, ja! Kämpar, ja! Soldater, aldrig!"⁹⁴

Följande dag, den 5 augusti, publicerades ett skarpt uttalande från CNTs katalanska regionalkommitté i *Solidaridad Obrera* där centralregeringen kritiserades för den uppkomna situationen. I uttalandet uppmanades även Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser att ta sig an frågan.⁹⁵ Nästa dag meddelade denna kommitté slutligen att de inkallade skulle bege sig till kasernerna, men istället för att inställa sig vid sina förband skulle de ansluta sig till milisstyrkorna.⁹⁶ Axel Österberg kunde därmed konstatera att centralregeringen lidit ett svidande nederlag:

Detta är en epokgörande händelse i Spaniens historia. För första gången har en hundra procentig mobiliseringsvägran genomförts – och detta under synnerligen unika förhållanden. Allt tyder sålunda på att regeringen förlorat all sin auktoritet. Inför rekryternas spontana vägran stod man maktlös, och CNT har uttryckligt varnat regeringen för att försöka vidtaga

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ "La actitud de la organización obrera ante la llamada a filas de los reemplazos – Milicias populares, sí; soldados acuartelados y uniformados, no", i *Solidaridad Obrera*, 5 augusti 1936, s. 1.

⁹⁶ "A los soldados de los reemplazos del 34, 35 y los licenciados del 36", i *Solidaridad Obrera*, 6 augusti 1936, s. 1.

några åtgärder för att tvinga in dem i knekttröjorna. Som medlemmar i CNTs antifascistiska milis stå de idag under CNTs uppsikt och beskydd.⁹⁷

Österbergs analys av händelserna, som innehöll flera formuleringar som var direkt hämtade ur *Solidaridad Obrera*, visar hur CNTs katalanska regionalkommitté vid denna tid agerade med stort självförtroende gentemot centralregeringen. I samma text antyder Österberg även att det inom CNT redan nu fanns en medvetenhet om de hot som skulle kunna uppstå om styrkeförhållandena på den republikanska sidan ändrades:

Regeringen har också låtit udda vara jämnt. Man vågar inte taga risken av en sammandrabbning med CNT, som idag innehar makten i hela Katalonien. De småborgerliga elementen i staden ha visserligen krävt av regeringen att CNTs milis skall ställas under civilgardets och polisens kontroll, med detta krav är ett slag i luften. CNT låter inte kommendera sig av vare sig den ena eller den andra parten. Med samma energi, med samma hänsynslösa kraft med vilken man slog ner militärens kupplaner, med samma energi kommer CNT att försvara sin tillkämpade ställning mot angrepp från vilket håll de än må komma.

Bakom CNTs rygg försökte regeringen att genom mobiliseringsordern skjuta CNT åt sidan. Försöket har ömkligt misslyckats. I stället har CNTs ställning genom det skedda ytterligare förstärkts. CNT är den starkaste makten i Spanien och kommer inte att släppa makten ifrån sig. (...) CNT kommer inte att tillåta att det skapas någon beväpnad makt utanför arbetarmilisen. Redan nu ser CNT en kommande fara i civilgardet och polisen. En förstärkning av dessa yrkesmilitära kårer innebär en fara för den tillkämpade friheten.

Ute på de olika fronterna slås fascisterna tillbaka. Regeringen har genom det inträffade lidit en prestigeförlust, vars betydelse först senare kan uppmätas. Endast CNTs ställning har förstärkts och dess positioner framflyttats. CNT önskar dock ingen brytning med de övriga antifascistiska krafterna. Mobiliseringsvägran var endast svaret på regeringens utmaning. CNT har dagligen och ständligen uppmanat till enighet så länge som den fascistiska fronten ännu inte är helt bruten, och man har också hemställt till UGT om samarbete vid industrins reorganisering. CNT vill samarbeta och kommer att samarbeta, i fortsättningen liksom hittills. Men CNT kommer inte att tillåta uppsättandet av nya beväpnade kårer utanför arbetarorganisationernas kontroll.⁹⁸

⁹⁷ Axel Österberg, "Spanska milisen slåss i blus, ej i uniform", i *Arbetaren*, 12 augusti 1936.

⁹⁸ Ibid.

Ännu i mitten av augusti såg läget relativt ljust ut för CNT. Efter att kuppförsoket slagits ned i stora delar av Spanien hade CNT vuxit hastigt och hade nu över en miljon medlemmar av vilka uppskattningsvis en tredjedel fanns i Katalonien. I Barcelona, där CNT hade sitt starkaste fäste, fanns den katalanska lokalregeringen förvisso kvar, men ansågs inte utgöra något större hinder för den revolutionära utvecklingen. Samtidigt hade motsättningarna med centralregeringen blivit allt tydligare, men inte heller dessa ansågs vid denna tid utgöra något allvarigare hot mot CNT.

CNT och den internationella solidariteten

I början av augusti reste en delegation från CNT och FAI, där Augustin Souchy ingick, till Frankrike. Eftersom CNT och FAI avstått från att ta över makten och istället valt att samarbeta med övriga antifascistiska krafter, hoppades delegationen att den franska arbetarrörelsen skulle kunna släppa de ideologiska motsättningarna för att gemensamt sluta upp i kampen mot fascismen i Spanien. Men de fick snart erfara hur svårt det skulle komma att bli för CNT och FAI att samla internationellt stöd då den frihetliga rörelsen inte var dominerande inom arbetarrörelsen i något annat land än Spanien. Då delegationen anlände till Paris fick de reda på att de franska kommunisterna och socialisterna redan påbörjat ett solidaritetsarbete för den spanska republiken, och att detta arbete inte skulle komma att inriktas mot CNT och FAI var också uppenbart.

Den franska Anarkosyndikalistiska kommittén

Delegationen från CNT och FAI fick därför nöja sig med att kontakta de franska syndikalisterna i CGTSR (Confédération Générale du Travail-Syndicaliste Révolutionnaire) och anarkistfederationen Union Anarchiste som på delegationens inrådan bildade den franska Anarkosyndikalistiska kommittén (Comité Anarcho-Syndicaliste) som snart utvecklades till en landsomfattande rörelse med lokalkontor i ett flertal städer.⁹⁹ Vid sidan av huvudkontoret i Paris, blev dess lokalkontor i den sydfranska gränsstaden Perpignan ett av de viktigaste. Från den Anarkosyndikalistiska kommittén hoppades CNT och FAI få hjälp med opinionsbildning och insamlingar. En annan förhoppning var att den också skulle kunna hjälpa till att förmedla vapen och

⁹⁹ Kommitténs fullständiga namn var: Comité Anarcho-Syndicaliste pour la Défense et la Libération du Prolétariat Espagnol (Anarkosyndikalistiska kommittén för det spanska proletariats försvar och frigörelse).

annat krigsmaterial som det vid den här tiden ofta togs för givet att den vänsterinriktade franska folkfrontsregeringen skulle ställa till den spanska republikens förfogande.

CNTs och FAIs kontakter med SAC

Några dagar senare, den 8 augusti, tog delegationen från CNT och FAI kontakt med SAC i Stockholm. Augustin Souchy skrev då till SACs sekreterare John Andersson, vilket också var den första formella kontakten mellan CNT och SAC sedan krigsutbrottet:

Jag har nu rest till Paris på uppdrag av CNT och FAI för att försöka att få hjälp från utlandet för vår kamps fortsättning. Idag äro vi i Lyon, imorgon i Toulouse och tisdag tillbaka i Barcelona.

Jag fick i uppdrag att även – i CNTs namn – sätta mig i förbindelse med SAC. Det handlar om att igångsätta en mäktig propaganda för Spanien i hela världen. I Paris bildade vi en kommitté utav alla antiauktoritära krafter och det skall startas en daglig tidning. Tidningens ändamål är att försvara Spaniens folk, CNT och FAI. Det finnes i Paris en annan kommitté, startad utav folkfrontens partier, men denna kommitté går i kommunisternas ärenden.

Det skulle vara bra för oss i Spanien att veta om ni kan göra något för kampens fortsättning i Spanien och vad ni kan göra. Det kanske kunde sändas medikamenter, kläder (kulor, men detta naturligtvis hemligt) och andra nödvändigheter.¹⁰⁰

En dryg vecka senare, då Augustin Souchy återvänt till Barcelona, kom ett svarsbrev från John Andersson:

Som första svar får jag meddela att vi i dagarna utsänt en cirkulärskrivelse till alla distriktskommittéer, LS och klubbar med paroll att överallt insamla pengar till förmån för CNT. Vi ha även utsänt bidragslistor. Jag sänder med ett exemplar av cirkulär och listor. Vi ha även i *Norrlandsfolket* och *Arbetaren* slagit på stortrumman för insamlingen och vi hoppas att densamma skall lämna gott resultat. Vi skola i alla fall göra vårt bästa för att få ihop pengar.

¹⁰⁰ Augustin Souchy till John Andersson, 8 augusti 1936. Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SAC, ARAB.

Det andra du skrev om är svårt att sända härifrån. Vi måste nog istället koncentrera oss på penninginsamling.¹⁰¹

Vapen och ammunition var alltså inget som SAC kunde skaffa fram men, som Andersson skriver, hade SAC redan startat ett intensivt kampanjarbete för CNT. Den 13 augusti publicerades en stor annons i *Arbetaren* där rubriken löd: ”Hjälp Spaniens arbetare! Till Sveriges syndikalister och sympatisörer!” och vars brödtext avslutades med uppmaningen:

Det är allas vår plikt att hjälpa våra spanska bröder i denna för dem och för oss avgörande strid. Det närmast till hands liggande sättet är att hjälpa med penninginsamling. Pengar kunna förvandlas till just de saker, som våra spanska kamrater hårdast behöva. Ingen får dra sig undan denna insamling. Ingen enskild och ingen organisation. Alla måste bisträcka efter det yttersta av sina resurser. När våra spanska kamrater offra sina liv i kampen för friheten är det minsta man kan begära, att vi offra våra pengar.¹⁰²

Ett par veckor senare redovisades resultatet av denna första insamling, till vilken 35 LS, ungdomsklubbar och privatpersoner bidragit med över 3 000 kronor. Därutöver hade SACs AU (Arbetsutskott) skjutit till 5 000 kronor. Den totala summan på 8 312 kronor blev det första i en lång rad bidrag som SAC skickade till CNT under inbördeskriget.¹⁰³

”Upprop till världens arbetare”

I mitten av augusti skickade CNT och FAI ut ett upprop till ”Världens arbetare” där de vädjade om stöd. Det grovt tillyxade uppropet, som var präglad av stundens allvar, publicerades först i *Solidaridad Obrera* och i de olika språkutgåvorna av *CNTs och FAIs Informationstjänst*. I Sverige publicerades uppropet i SACs dagliga tidningar *Arbetaren* och *Norrlandsfolket*:

CNT och FAI vända sig genom detta manifest till alla arbetare i hela världen. Överallt där det finns människor som älska friheten och hata förtrycket måste det moraliska och ekonomiska stödet åt Spaniens kämpande arbetare organiseras. CNT och FAI vända sig till alla som ha förståelse för att den kamp som nu utkämpas är avgörande för hela världens framtid. [...]

¹⁰¹ John Andersson till Augustin Souchy, 18 augusti 1936, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SACs, ARAB.

¹⁰² *Arbetaren*, 13 augusti 1936; *Norrlandsfolket*, 15 augusti 1936. Uppropets avsändare var SACs AU.

¹⁰³ Se *Arbetaren*, 29 augusti 1936.

Trots de tendentiösa meddelandena från de olika politiska partierna, som vilja göra gällande att revolutionsrörelsen är dirigerad av folkfronten, är det dock i verkligheten inte så. Kampen mot fascismen möjliggörs först och främst genom CNTs och FAIs heroiska uppträdande, genom det stora antal arbetare som tillhöra dessa två organisationer. Den anarkosyndikalistiska rörelsen har i Katalonien sina starkaste försänkningar, försänkningar som vi dock inte utnyttja gentemot de andra åsiktsinriktningarna. Vi vilja inte splittra den gemensamma antifascistiska fronten. Det är i stället nödvändigt att ena alla krafter för den gemensamma kampen mot fascismen. Vi utöva i stället vårt inflytande på det ekonomiska livet, genom att bilda arbetarråd inom företagen, verkstäderna, fabrikerna, gruvorna osv. Dessa arbetarkommittéer reglera hela Kataloniens ekonomiska liv och utgör grundvalen för en framtida social omdaning.

Det skulle vara ödesdigert om vi, medan vi heroiskt och energiskt bekämpa fascismen på samma gång som vi normalisera näringslivet och sätta den borgerliga statsapparaten ur funktion inte skulle kunna räkna med det internationella proletariats stöd.

Vi behöva pengar och vapen! Vapnen behövas i kampen mot fascismen och pengarna behövas för inköp av mera vapen. Pesetan har inget värde mer på världsmarknaden, man utsätter inte ens mer dess växelvärde. Trots att vi ha pengar kunna vi inte köpa vapen för dem i utlandet.

Den spanska fascismen, som dock är sårad till döds, har ännu motståndskraft genom pengar och vapenleveranser från den internationella kapitalismen.

Det frihetliga Spanien banar själv sin väg, men genom offer av hundratusentals liv. Det är nödvändigt att det internationella proletariatet, liksom alla andra antifascistiska krafter, ingriper för att ge oss vårt stöd. Alla de, som idag med intresse följa med vår kamp, vilken nu ingår i ett avgörande skede, måste fördubbla sina ansträngningar för att förhindra att vissa nationer fortsätta att understödja fascisterna i Spanien.

Män och kvinnor i hela världen! Arbetare i Frankrike, England, Schweiz, Belgien, Skandinavien, Ryssland! Arbetare i Japan och Kina! Överallt där det finns en proletär hjärna måste vår mening höras! [...]

Gör snabbt och omedelbart insamlingar, appellera till den allmänna opinionen, propagera överallt för dessa insamlingar och använd alla de medel ni anse vara lämpliga.

Bilda antifascistiska kampkommittéer. Ställ de insamlade medlen till CNTs och FAIs disposition. Vi behöva pengar i francs, pund, i dollar, i kronor, men inte i pesetas. [...]

Den spanska fascismens nederlag blir signalen till världsrevolutionen, blir signalen till den internationella fascismens krossande.¹⁰⁴

CNT och FAI beskrev situationen som en strid på liv och död mot fascismen där det inte var något mindre än hela världens framtid som stod på spel. Ännu i mitten av augusti talade CNT och FAI i sin internationella propaganda alltså om att fascismens nederlag skulle utgöra startskottet för en kommande världsrevolution, samma revolution som de en månad tidigare avstått från att fullborda i Katalonien. Även om CNTs och FAIs upprop innehöll en i stora drag riktig analys, som kanske i första hand speglade förhållandena i Katalonien, var det också uppenbart att dess storvulna revolutionära budskap inte hade särskilt goda förutsättningar att falla i god jord i andra länder där anarkisterna och syndikalisterna var i minoritet.

Under sommaren och hösten hade en bred solidaritetsrörelse för den spanska republiken börjat ta form i en rad länder. Det var en mångfacetterad rörelse i vilken socialdemokrater, kommunister och borgerliga demokrater i olika konstellationer utgjorde dess mest resursstarka inslag. Eftersom det stöd som nu började komma till Spanien från de olika ländernas politiska partier, fackliga centralorganisationer och andra organisationer helst riktades till deras egna spanska motsvarigheter, kom detta välvilliga utländska stöd också att undergräva CNTs och FAIs ställning i Spanien. Att det mer omfattande stöd som man hoppades snart skulle komma från de demokratiska staternas regeringar i första hand förväntades gå till centralregeringen i Madrid var en annan försvårande omständighet. Denna paradoxala situation där CNT var den ledande kraften i den spanska republiken samtidigt som den var den organisation som hade minst möjligheter att erhålla stöd från utlandet blev med tiden allt tydligare.

CNT tackar nej till utländska frivilliga

Sedan de första formella kontakterna mellan CNT och SAC tagits kom de båda organisationerna att upprätthålla täta förbindelser med varandra under återstoden av kriget. För CNTs del hanterades kontakterna huvudsakligen av Augustin Souchy och för SACs del av John Andersson. En av deras tidiga brevväxlingar, som inleddes i mitten av augusti, handlade om de utländska

¹⁰⁴ Uppropet, vars avsändare var CNTs nationalkommitté och FAIs peninsulärkommitté, publicerades i *Solidaridad Obrera* den 14 augusti 1936. I Sverige publicerades det under rubriken "Upprop till världens arbetare", i *Arbetaren*, 22 augusti 1936 och i *Norrlandsfolket*, 24 augusti 1936.

frivilliga. På inrådan från den katalanska regionalkommittén avrådde Souchy SAC från att skicka frivilliga till Spanien:

Vi har också försport att det i Sverige skulle finnas kamrater som äro beredda att resa hit för att delta i kampen. Regionalkommittén uttalar sin tacksamhet över detta solidaritetsbevis men meddelar samtidigt att det inte är folk som fattas, men väl pengar och vapen.¹⁰⁵

Den 20 augusti skrev Andersson ett svar till Souchy och den katalanska regionalkommittén angående de frivilliga:

Vad det gäller frågan om kamrater som äro villiga att resa till Spanien för att delta i kampen så har det varit en hel del som uttalat önskan därom. Svårigheten har dock varit att komma ner till Spanien ty det är ju en dyr och lång resa dit. Vi skola emellertid i *Arbetaren* meddela Regionalkommitténs beslut.¹⁰⁶

Några dagar senare publicerades därför nedanstående uppmaning i *Arbetaren* och *Norrlandsfolket*:

Från en hel del kamrater på skilda platser i landet har till SAC framställts förfrågningar angående möjligheten att få komma till Spanien för att delta i den väpnade kampen mot fascismen därstädes. Regionalkommittén i Katalonien, vilken SAC står i förbindelse med, har i skrivelse uttalat sin tacksamhet över detta solidaritetsbevis, men avråda dock kamraterna att resa. Regionalkommittén förklarar att det inte är folk som fattas men väl pengar och vapen. Kommittén riktar därför den inträngande maningen till de svenska syndikalisterna att överallt tillsätta solidaritetskommittéer i och för insamling av medel. Vi hoppas att denna vädjan från våra kämpande spanska kamrater ej må klinga ohörd.¹⁰⁷

CNT ansåg alltså att det inte rädde någon brist på frivilliga i Spanien. I flera av de kolonner som CNT skickat till fronten hade det också funnits fler frivilliga än gevär. Det var, som CNT redan påpekat, i första hand vapen och pengar till inköp av vapen som saknades. Denna officiella förklaring rymde däremot inte hela sanningen. Ett annat problem, som även det hängde ihop

¹⁰⁵ SACs AU-protokoll, 19 augusti 1936 (1845/A/3/20), SAC, ARAB.

¹⁰⁶ John Andersson till Augustin Souchy, 20 augusti 1936, Korrespondens med utländska organisationer(1845/E/6/7), SAC, ARAB.

¹⁰⁷ *Arbetaren*, 26 augusti 1936; *Norrlandsfolket*, 27 augusti 1936. Samma budskap återgavs även i *Dagens Nyheter*, 31 augusti 1936.

med den syndikalistiska rörelsens minoritetsställning utanför Spanien, var att det följaktligen bara var en liten del av de utländska frivilliga som börjat anlända till Spanien som sympatiserade med CNT och FAI. Många av dem var istället kommunister och var därmed att betrakta som fiender till den frihetliga rörelsen. Ett av skälen till att CNT inte ville ha utländska frivilliga i Spanien var alltså en aldrig direkt uttalad, men ändå bestämd ovilja att få in utländska kommunister i landet.

Noninterventionsavtalet

Det spanska inbördeskriget hade snabbt seglat upp som sin tids stora världshändelse. I övriga länder var sympatierna för de två sidorna delade på samma sätt som i Spanien. Medan högern, stora delar av näringslivet och de övre samhällsskikten sympatiserade med militären och fascisterna, fanns sympatierna för den republikanska sidan främst hos vänstern, arbetarklassen och i de bredare folklagen.

I Frankrike låg den vänsterinriktade folkfrontsregeringens sympatier hos den spanska republiken. Den republikanska sidan hade också, med den franska regeringens goda minne, avtalat om att få göra vissa vapeninköp på den franska marknaden. I den engelska regeringen låg sympatierna istället hos kuppmakarna som fått tillstånd att köpa vapen på den engelska marknaden. Det engelska näringslivet hade också stora ekonomiska intressen i Spanien som de ville slå vakt om samtidigt som den engelska arbetarrörelsen istället krävde stöd till republiken.

På samma gång ville både England och Frankrike undvika att dras in i en större konflikt med Tyskland och Italien som redan på ett tidigt stadium börjat stödja de spanska kuppmakarna med trupper och vapen. För de demokratiska staterna blev situationen därmed redan från början svår att hantera. För Sovjetunionen blev det än mer komplicerat då det inom den samlade arbetarrörelsen fanns starka förväntningar på att Sovjetunionen skulle stödja republiken samtidigt som Stalin inte ville äventyra sina redan frostiga relationer med de europeiska demokratierna, och inte heller var beredd att riskera en öppen konflikt med Tyskland och Italien.

Sedan den franska regeringen fått signaler om att England inte skulle komma till Frankrikes hjälp om dess planerade försäljning av vapen till den spanska republiken skulle leda till konflikt med Tyskland avbröts de franska vapenleveranserna. England tog då istället initiativ till förhandlingar som skulle komma att utmynna i det noninterventionsavtal som innebar att inga trupper eller vapen skulle få skickas till någon av sidorna i Spanien. I mitten

av augusti undertecknade England, Frankrike och en rad andra vapenproducerande europeiska länder avtalet, bland dessa fanns Sverige. I slutet av samma månad skrev även Tyskland, Italien och Sovjetunionen till sist under det avtal som skulle komma att besegla den spanska republikens öde.

Från den lagliga spanska regeringen, från CNT, FAI och från alla andra som stödde republiken kom snart påpekanden om vad de europeiska demokratiernas regeringar redan kände till men valde att blunda för: Att Tyskland och Italien bröt mot avtalet och fortsatte att skicka trupper och vapen till kuppmakarna, som nu börjat benämnas som nationalistisidan. Under återstoden av inbördeskriget skulle man på den republikanska sidan ändå fortsätta att nära förhoppningar om att de demokratiska staterna skulle ompröva sin hållning och komma till republikens undsättning.

I denna strävan att försöka blidka de demokratiska staterna ingick att försöka framställa den spanska republiken som en konventionell stat bland andra demokratiska stater där centralregeringen hade full kontroll över situationen. I detta sammanhang ansågs det följaktligen nödvändigt att tona ner de omfattande revolutionära samhällsomvälvningar som drevs av CNT och FAI i stora delar av republiken. CNT och FAI tvingades därmed att dämpa sina revolutionära ambitioner samt att försöka anpassa sin utlandspropaganda till den rådande situationen.

Den sovjetiska närvaron i Madrid

Då den sovjetiske ambassadören Marcel Rosenberg installerades i Madrid den 30 augusti var det första gången som diplomatiska förbindelser mellan Spanien och Ryssland/Sovjetunionen upprättades sedan den ryska revolutionen. I Spanien hoppades många därför att Sovjetunionen skulle bryta noninterventionsavtalet och börja leverera vapen till republiken på samma vis som Tyskland och Italien gjorde till nationalisterna.¹⁰⁸ Redan de vaga antydningar om kommande vapensändningar som kunnat utläsas hade också gjort centralregeringen i Madrid alltmer lyhörd för sovjetisk påverkan. Men vilka ambitioner Sovjetunionen egentligen hade med den spanska republiken har förblivit omtvistat.

Enligt vissa ville Stalin verkligen att republiken skulle vinna kriget medan andra hävdar att det främst handlade om att förlänga konflikten så länge som

¹⁰⁸ "Kuppmakarna" eller "rebellerna" hade nu börjat kalla sig för "nationalisterna", enligt en obekräftad men vanligen förekommande uppgift på inrådan från den nazityske propagandaministern Joseph Goebbels.

möjligt för att ge Sovjetunionen tid att upprusta inför ett kommande världskrig. Klart är dock att Stalin inte ville stöta sig med de demokratiska stater som då skulle kunna vara potentiella allierade.

För Sovjetunionen fanns även ett annat problem. Det var att den spanska arbetarklassen aldrig hyst några större sympatier för den kommunistiska rörelsen. De revolutionära samhällsbyggen som nu tog form i Spanien organiserades huvudsakligen av syndikalister och anarkister som genom historien varit fientligt inställda till kommunismen, och det av goda skäl. CNT och FAI var väl medvetna om att kommunisterna under 1920-talet likviderat den en gång så stora ryska anarkistiska rörelsen. Detta var några av skälen till att Stalin inte ville ha någon revolutionär utveckling i Spanien.

Sovjetunionens ambitioner kom därför i hög utsträckning att handla om att stärka centralregeringens inflytande på bekostnad av de revolutionära samhällsbyggen som drevs av CNT och FAI, samt att koncentrera makten till Madrid, och då på bekostnad av de federalistiska och regionalt självstyrande projekt som etablerats i Katalonien och Baskien. Som ett resultat av den ökade sovjetiska närvaron började det spanska kommunistpartiet PCE (Partido Comunista de España) och dess nybildade katalanska avnämare PSUC (Partido Socialista Unificado de Cataluña) att växa hastigt.

Även om Spanien tidigare inte varit högprioriterat för Sovjetunionen hade Stalin ändå haft ett flertal agenter och informatörer placerade i landet redan innan inbördeskriget. För att undvika misstankar hade dessa inte varit ryssar, utan ungrare, tyskar eller hemmahörande i andra länder med starka kommunistiska rörelser. En månad efter krigsutbrottet hade de första ryska agenterna skickats till Madrid. De mest kända var de båda journalisterna Ilja Ehrenburg, som officiellt var korrespondent för *Izvestija*, och Mikhail Koltsov, som officiellt var korrespondent för *Pravda*, som nu påbörjade ett intensivt propagandaarbete som gick ut på att skapa acceptans för Sovjetunionens ambitioner, men också på att försöka undergräva förtroendet för CNT och FAI, och inte minst för det Moskvakritiska POUM (Partido Obrero de Unificación Marxista) som kom att bli Stalins speciella hatobjekt i Spanien.

ECN-1, Radio CNT-FAI, Barcelona

Under sensommaren och hösten fortsatte Margit Manus och Axel Österberg sitt arbete på CNT-FAIs internationella informationskontor. Från de olika avdelningarna, där ett trettiotal utländska anarkister och syndikalister numera arbetade, utgavs bulletiner på svenska, tyska, holländska, italienska, polska, ryska och esperanto.

I slutet av augusti tillkom en ny uppgift för medarbetarna på informationskontoret. Den 28 augusti meddelade *Solidaridad Obrera* att det installerats en ”kraftfull” radiosändare i CNT-FAI-huset från vilken det utlovades en intensiv ”antifascistisk och revolutionär” propaganda. Samma dag annonserades programpunkterna i de kommande utsändningarna från ”ECN-1, Radio CNT-FAI, Barcelona”. Radioutsändningarna startade därefter på måndagen den 1 september. Det första programmet var en timmes sändning på tyska och esperanto som startade klockan 17.00. Det följdes av ett program på katalanska och spanska. Därefter kom ett program på svenska som sändes mellan 21.30 och 22.00. Den första dagens program avslutades därefter med en halvtimmes utsändning på italienska.¹⁰⁹

Utsändningarna från Radio CNT-FAI i Barcelona kom alltså redan från första dagen att innefatta ett svenskspråkigt program där rösterna tillhörde Margit Manus och Axel Österberg. Under den kommande veckan tillkom sändningar på ett flertal språk som polska, ryska, portugisiska, engelska, litauiska och franska. Snart permanentades utsändningarna på de olika språken på fasta tider. De svenska programmen sändes då på måndagar klockan 22.00 och på fredagar klockan 18.30 och pågick i en halvtimme. Radio CNT-FAIs utsändningar var de första från Spanien som sändes på svenska och de annonserades regelbundet i *Arbetaren*, *Norrlandsfolket* och *Storm*.

Det svenska solidaritetsarbetet

I slutet av augusti skickade CNT och FAI ut Augustin Souchy på en omfattande turné i Europa. Hans uppdrag var, precis som under hans föregående resa till Frankrike, att försöka mobilisera internationellt stöd. Under turnén kom han att besöka Frankrike, Holland, England, Danmark, Norge och Sverige. Då Souchy anlände till Stockholm i början av september rönt hans besök stor uppmärksamhet eftersom han då var den förste företrädaren för någon av den spanska republikens organisationer att besöka Sverige sedan inbördeskrigets utbrott. Till att börja med deltog han på ett extrainkallat möte med SACs Arbetsutskott som hölls den 8 september. På mötet diskuterades ett förslag från Souchy om att starta en svensk stödkommitté vars syfte skulle vara att samordna hjälpverksamheten på nationell nivå, och då i samarbete med arbetarrörelsens andra inriktningar.

¹⁰⁹ Utsändningarna från Radio CNT-FAI och dess programtabläer utannonserades för första gången i *Solidaridad Obrera* den 28 augusti 1936 där de fortsättningsvis kom att publiceras så gott som dagligen.

Men flera av mötesdeltagarna var skeptiska. John Andersson menade till exempel att de möjligen skulle kunna få med sig arbetarrörelsen på bred front, men att detta bara skulle vara möjligt om de till att börja med kunde få med sig de Moskvakritiska kommunisterna i SP (Socialistiska partiet). SP hade redan visat intresse för ett samarbete med SAC i frågan och dess medlemmar hade även vissa försänkningar inom en del av LOs fackliga klubbar. Arbetarens chefredaktör Albert Jensen ansåg däremot att ett sådant initiativ från SAC skulle vara till mer skada än nytta om dess syfte var att få igång en gemensam svensk aktion för Spanien: ”Varken Socialdemokraterna eller LO komma att göra något för en insamling som vi sätta igång”.¹¹⁰

Ett annat problem var att inställningen till den spanska republiken inom LO och socialdemokratin överlag var ljum. Margit Manus och Axel Österbergs tidiga rapporter från Barcelona om CNTs och FAIs dominerande ställning, och om de omfattande revolutionära samhällsomvandlingar som det gått att läsa om i *Arbetaren* hade inte heller ökat deras entusiasm. Socialdemokraterna ville också hålla den komplicerade spanska frågan ifrån sig under den valrörelse som pågick inför det val som skulle hållas samma höst.

Även om det stod klart att SACs möjligheter att få med sig den samlade svenska arbetarrörelsen var små hade Souchy inget att förlora. CNT skulle ändå kunna räkna med SACs stöd hur det än gick. Eftersom SAC var först ute trodde Souchy att det kanske ändå skulle finnas en liten möjlighet. I Stockholm uppvaktade Souchy därför LO, men möttes där av kalla handen då de inte var intresserade av att samarbeta med vare sig SAC eller CNT. John Andersson kunde senare rapportera om Souchys misslyckade försök att få igång samarbeten med LO och socialdemokratin:

Souchy besökte, under sin vistelse här, LO för att försöka intressera dem för de spanska arbetarnas kamp, men resultatet blev precis som vi förut-sade. (...) Souchy ansåg det därför meningslöst och onödigt att vända sig till socialdemokraterna, resultatet hade säkert blivit detsamma där.¹¹¹

Genom sina nära förbindelser med CNT kom SAC ändå att spela en tidig huvudroll i arbetet med att få igång en samlad svensk solidaritetsrörelse för Spanien. Men SAC var en förhållandevis liten organisation med ett begränsat

¹¹⁰ SACs AU-protokoll, 8 september 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

¹¹¹ SACs AU-protokoll, 16 september 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB; jfr Kaj Björk (2001), *Spanien i svenska hjärtan*, Stockholm, Bäckströms förlag, s. 32, där författaren hävdar att Souchy ändå gjorde ett försök att kontakta den socialdemokratiska ledningen, men då utan framgång: ”En skrivelse från Souchy till socialdemokraternas partistyreelse lämnas helt utan åtgärd”.

Klara Folkets hus, Klara Västra kyrkogata 17. SACs bildarkiv.

inflytande, och dess relation med det stora LO och den övriga socialdemokratin var dessutom frostig. Än mindre var utsikterna att få igång något samarbete med de Moskvatrogna kommunisterna i SKP (Sveriges kommunistiska parti) vars relation till SAC var direkt fientlig. Trots att förutsättningarna inte var de bästa skulle SAC ändå göra ett försök.

Spanienkommittén

Den 10 september hade SAC bjudit in arbetarrörelsens samtliga inriktningar till ett möte för att försöka få igång en samlad solidaritetsrörelse för Spanien. Förutom SAC var det bara SP och Hyresgästföreningen som hörsammade inbjudan. Den dåliga uppslutningen till trots var samtliga närvarande överens om att något ändå måste göras. På mötet beslutade de därför att bilda Spanienkommittén som en tänkt samlande rörelse för solidaritetsarbetet. Att inga företrädare från vare sig LO eller Socialdemokraterna hade närvarat på mötet var förstås ett allvarligt problem, och det beslöts därför att göra ett nytt

försök att bjuda in dem och även en rad andra organisationer till ett nytt möte som skulle hållas två veckor senare.¹¹²

Redan följande kväll, fredagen den 11 september, arrangerade SAC ett stort Spanienmöte i Stockholm med Augustin Souchy som talare i ett fullsatt Folkets hus. Att det fanns en stor vilja att stödja de spanska arbetarna och den spanska republiken var uppenbart. Att det samtidigt skulle bli svårt att samla den svenska arbetarrörelsen bakom CNTs och FAIs revolutionära upprop hade blivit lika tydligt.

En återstående möjlighet för SAC var att försöka bredda samarbetet även med Spanien. Eftersom det var de båda spanska fackliga organisationerna CNT och UGT som var de ledande krafterna på den republikanska sidan gjorde SAC ett försök att även involvera det reformistiska UGT i Spanienkommitténs arbete. Om dess insamlade medel skulle kunna skickas till Spanien med CNT och UGT som gemensamma mottagare skulle många av problemen vara lösta. Om UGT, som var LOs spanska motsvarighet, dessutom skulle vara berett att skriva ett gemensamt upprop med CNT som riktades till de svenska arbetarna, skulle det följaktligen bli svårt för LO och Socialdemokraterna att ställa sig utanför samarbetet.

För Spanienkommitténs räkning skrev John Andersson därför till UGTs nationella sekretariat i Madrid. I brevet meddelade han att en ”kommitté bildats av arbetar- och antifascistiska organisationer av olika tendenser” vars uppgift var ”att samla in pengar och alla typer av material till det antifascistiska Spanien.” Andersson uppmanade därefter UGT att tillsammans med CNT skriva ett manifest till ”hela världens arbetarorganisationer och antifascistiska folk”. Han förklarade vidare att:

Om ett sådant manifest sändes till oss snarast skulle det underlätta för att få igång en bred stödsats från det svenska folket och från alla antifascistiska organisationer.¹¹³

Den 21 september skrev UGTs vice ordförande José Díaz Alor ett förvisso artigt formulerat svarsbrev där han började med att tacka för engagemanget, men där han även förklarade att UGT höll på att starta en egen kommitté för mottagande av internationellt stöd. Och när denna kommitté väl kommit

¹¹² SACs AU-protokoll, 16 september 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

¹¹³ Spanienkommittén, genom John Andersson, till UGT, 12 september 1936, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SAC, ARAB.

igång med sitt arbete skulle det gå bra att skicka alla pengar dit. Något samarbete med CNT nämndes inte i brevet.¹¹⁴ Några fler försök att kontakta UGT gjordes inte av Spanienkommittén eller SAC.

Den landsomfattande Spanienkommittén

Den 24 september var dagen inne för det stora möte, som skulle hållas i ABFs lokaler på Bryggargatan i Stockholm, där en landsomfattande Spanienkommitté skulle bildas. Till mötet hade "samtliga huvudorganisationer, såväl fackliga som politiska, samt ungdoms- och kvinnoorganisationer" bjudits in. Därutöver hade även ett tjugotal enskilda personer bjudits in som gjort sig kända för sitt engagemang i frågan.¹¹⁵

Två dagar tidigare hade Socialdemokraterna vunnit valet och en ny regering under ledning av Per Albin Hansson var nu på väg att tillträda. Om detta ökat förhoppningarna om att Socialdemokraterna och LO skulle vara beredda att ansluta sig till det gemensamma solidaritetsarbetet skulle dessa nu komma att grusas. För några representanter från LO och Socialdemokraterna dök aldrig upp på mötet. Där närvarade istället endast SAC, dess ungdomsförbund SUF och som förväntat även SP, dess ungdomsförbund samt Hyresgästföreningen. Därutöver hade även de Moskvatrogna kommunisterna i SKP beslutat sig för att närvara, men deras agenda visade sig vara en helt annan än de övriga organisationernas.

Sedan en tid tillbaka hade Komintern (den kommunistiska internationalen) beordrat sina medlemspartier att bedriva så kallad folkfrontspolitik, vilket innebar att de skulle försöka ingå i så breda allianser som möjligt. För svensk del innebar det att SKP skulle försöka liera sig med LO och socialdemokratin. På mötet försökte SKP därför förhindra bildandet av den landsomfattande Spanienkommittén, vilket John Andersson rapporterade till SACs AU, "men kommunisterna – som man numera kan betrakta som enbart lakejer åt LO – gjorde vad de kunde för att sabotera."¹¹⁶

Vid mötet var alla närvarande organisationer, utom SKP, ändå ense om att gå vidare och bilda en landsomfattande kommitté. Eftersom SKP inte kunnat hindra bildandet av Spanienkommittén valde de istället, och då säkerligen högst motvilligt, att ansluta sig och dessutom att acceptera den post i dess styrelse som de erbjöds.

¹¹⁴ UGT, genom José Díaz Alor, till Spanienkommittén, 21 september 1936, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SAC, ARAB.

¹¹⁵ SACs AU-protokoll, 23 september 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

¹¹⁶ SACs AU-protokoll, 30 september 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

Spanienkommitténs styrelse kom därmed att bestå av John Andersson (SAC), Martin Andersson (Hyresgästföreningen), Anna-Stina Pripp (SP) samt Knut Olsson (SKP). Spanienkommittén kunde därefter på allvar sätta igång med sitt arbete. Under tiden hade Augustin Souchy lämnat Stockholm och fortsatt sin turné. I samband med ett stort Spanienmöte som hållits i Göteborg med Souchy som huvudtalare hade en lokalavdelning av Spanienkommittén bildats. På flera platser i landet började snart ett flertal lokalavdelningar som anslöts till Spanienkommittén att bildas.

Sedan Augustin Souchy några veckor senare återvänt till Barcelona intervjuades han i *Solidaridad Obrera* under den översvallande positiva rubriken ”Hela norra Europa står oreserverat och villkorslöst på det spanska proletariats sida”.¹¹⁷ Även om artikeln var grovt överdriven i sin optimism hade Souchy trots allt åstadkommit en hel del under sin utlandsturné. I Sverige och i flera andra länder hade Spanienkommittéer antingen bildats eller var under bildande. För CNTs del var resultaten ännu inte så nedslående som de snart skulle visa sig bli.

Kvinnorna i revolutionen

Under tiden levde Margit Manus och Axel Österberg i vad som kan beskrivas som en revolutionens vardag i Barcelona. De gjorde dagliga resor mellan sin arbetsplats i CNT-FAI-huset och sin bostad i Horta, en stadsdel som var ett starkt fäste för CNT och som Österberg beskrev som en plats där ”vartannat barn heter Anarquía och Solidaridad”.¹¹⁸ Margit Manus skildrade det revolutionära samhällsklimat där kvinnorna, och i första hand de yngre kvinnorna, börjat ta för sig av de nya friheterna:

Det är ingen ovanlig syn numera att på Barcelonas gator se unga flickor i overall och med gevär på axeln och ammunitionsbälte om livet. För en månad sedan, före den 19 juli, var det otänkbart för en flicka att ens spatsera omkring i overall i staden.¹¹⁹

¹¹⁷ Joaquin Balanya, ”Toda la Europa del Norte, sin limitaciones ni restricciones, está al lado del proletariado español: Agustín Souchy, delegado de la CNT-FAI, en su viaje por Europa, habla en el Secretariado de Prensa extranjera de la Confederación Regional con el compañero J. Balanya para la 'Solidaridad Obrera'”, i *Solidaridad Obrera*, 7 oktober 1936.

¹¹⁸ Axel Österberg, ”Stormningen av Manicomio”, i *Storm*, 12/1937.

¹¹⁹ Margit Manus, ”Kvinnorna i den spanska revolutionen”, i *Arbetaren*, 21 september 1936.

Sedan de stora miliskolonnerna lämnat staden hade mycket av krigets stämningar klingat av. Även om fronterna var långt borta gjorde sig kriget ändå påmint då de sårade från striderna i Aragonien började anlända för att få vård. Margit Manus skildrade kvinnornas framträdande roll i det arbete som utfördes bakom fronten i Barcelona:

Det är inte bara direkt på fronten som hon deltar i kampen. Ofantliga bördor vilar på hennes axlar. Sjukhusen äro överfulla med sårade, som behöva vård, arbetarmilisen måste ha mat, de barn som genom fascisternas fall blivit föräldralösa, måste omhändertas. Tusen och en uppgifter pocka på den revolutionära spanska kvinnan och hon fyller dem alla med samma offervilja och mod. [...]

Och alla de mödrar, som har sina barn vid fronten? Beklagar de sig över att just deras son skall behöva riskera något, när det finns så många andra? Någon sådan klagan finns inte bland Spaniens arbetarmödrar. Lika ogärna som de se att deras söner deltaga i ett kapitalistiskt krig, lika stolta äro de över att deras söner äro kämpar i arbetarvärnen. Att Spaniens arbetare äro besjälade av en så utpräglad frihetskänsla som de är, beror i hög grad på att mödrarna själva äro revolutionärer.

”Om jag kunde”, sade mig en moder, som har en son vid fronten, ”skulle jag själv resa till Zaragoza för att kämpa mot fascisterna. Men jag har en liten flicka, som bara är fyra år och henne kan jag inte lämna ensam. Det skulle vara svårt att höra att min son fallit. Men jag är inte ensam. Alla ha de mödrar, som ängslas för deras liv. Och jag vet att denna kamp är nödvändig. Därför klagar jag inte.”¹²⁰

De första frivilliga från Sverige

På CNT-FAI-huset kom Margit Manus och Axel Österberg snart att träffa på flera bekanta från Sverige. I slutet av augusti kom de två flyktingarna Heinrich Bortz och Adi Stachlovici, som båda var medlemmar i SUFs Stockholmsklubb, till Barcelona. Då de någon vecka tidigare lämnat Stockholm hade de också blivit de första som lämnat Sverige i avsikten att anmäla sig som frivilliga i inbördeskriget.¹²¹ De hade lämnat Stockholm på eget initiativ, och precis

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ett okänt antal svenskar, som råkat befinna sig i Spanien vid inbördeskrigets utbrott, hade dessförinnan anmält sig som frivilliga. Det är i första hand tre personer som brukar nämnas och någon av dem bör alltså ha varit den första svenska frivilliga i inbördeskriget. Till att börja med förekommer osäkra uppgifter om en Frans Hjalmar Holmlund, grovarbetare från Malmberget, som kan ha anmält sig som frivillig redan i slutet av juli, se Bertil

innan CNTs katalanska regionalkommitté meddelat att de avrådde alla utländska frivilliga från att resa till Spanien. Medan Bortz anmälde sig till Durrutikolonnen och reste till fronten i Aragonien blev Stachlovici kvar i Barcelona där han, på grund av sina goda språkkunskaper, fick en tjänst på CNTs och FAIs internationella informationskontor.

Några veckor senare träffade Manus och Österberg på ytterligare en bekant från Stockholmsklubben. Det var den tyske flyktingen Fred Schröder som kommit till Barcelona för att anmäla sig som frivillig. Innan han lämnat Stockholm hade han genom Augustin Souchys försorg fått ett intyg om att CNT behövde honom i Spanien. På grund av sina erfarenheter från den tyska motståndsrörelsen och sina språkkunskaper kom Schröder att rekryteras av CNTs och FAIs avdelning för kontraspionage i Barcelona.

Hos Durrutikolonnen i Aragonien

Under huvudparten av sin vistelse i Spanien blev Margit Manus och Axel Österberg kvar i Barcelona. Även om det inte finns några säkra belägg för att de lämnade staden finns ett reportage, som publicerades i *Arbetaren* den 22 september 1936, som tyder på att de vid åtminstone ett tillfälle besökte Durrutikolonnen vid fronten i Aragonien. I det osignerade reportaget används ”vi” som berättarssubjekt vilket ofta var utmärkande i deras reportage. Skildringen av kolonnens motorcykelkurirer som körde med släckta lyktor i de mörka nätterna var också typisk för Margit Manus som hade en utpräglad fallenhet för suggestiva miljöskildringar. I reportaget sägs inget om hur de kommit till Aragonien, men de hade säkerligen fått följa med i någon av CNTs bilar från

Lundvik (1980), *Solidaritet och partitaktik. Den svenska arbetarrörelsen och spanska inbördeskriget 1936–1939*, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis, s. 200. Det finns även uppgifter om en Edward Wedin som uppges ha deltagit i striderna från och med början av augusti, och som därefter ska ha stupat utanför Madrid den 10 eller 11 september 1936, se Lars Gyllenhaal & Lennart Westberg (2008), *Svenskar i krig 1914–1945*, Lund, Historiska media, s. 114. En säkrare uppgift gäller Gösta Sjögren (1905–1966) som flyttat till Burjasot (Burjasott) strax utanför Valencia tillsammans med sina föräldrar och syskon 1933. Under sin tid i Spanien hade Sjögren drygat ut sina inkomster genom att skriva resebrev för *Dagens Nyheter* under signaturen ”Peder”. Ett par veckor efter inbördeskrigets utbrott reste han, enligt egen utsägo, till Madrid där han i början av augusti anmälde sig som frivillig. Han anslöts då till en styrka som gick under namnet Batallon de Acero (Stålbataljonen) med vilken han ett par dagar senare skickades till fronten vid Somosierra utanför Madrid. Där sårades han i axeln bara några veckor senare och togs då ur aktiv tjänst. Uppgifterna om Sjögren är hämtade ur ”Gösta Sjögren sårad vid spanska fronten”, i *Dagens Nyheter*, 1 september 1936, samt ur en reportagebok där han, under sitt författarnamn ”Peder Sjögren” ger sin egen, inte särskilt smickrande skildring av krigföringen och av sin tid vid fronten, se Peder Sjögren (1937), *Bar Barbar*, Stockholm, Bonniers.

Barcelona. De hade därefter fått övernatta i någon av de frontnära byarna där reportaget inleddes med att de väcktes av tuppen och kröp fram ur halmen:

Det är kallt vid fronten.

Det låter kanske underligt, men det är så. Det har varit några kyliga dagar i september, och spanjoren tycker att det blir kallt när kvicksilvret börjar krypa nedåt.

Tupparna golo när vi kröpo fram ur halmen, som visserligen var mjuk och varm, men som hade trasslat till sig kring benen på ett besvärligt sätt. Och när vi kommit ut till pumpen för att tvätta oss steg solen upp vid horisonten. Militanterna började röra på sig, gäspade och sträckte på sig. Inom kort smäller det första kanonskottet, och det dånande ekot rullar bort mellan kullarna. Maskingevären smattrar. En ny dags vedermödor ha börjat. Från Quinto, där fascisterna ha ställningar, kastas bomber.¹²² I den bleka morgongryningen lysa de vid krevaderna.

En motorcykel passera med rekordfart, tätt följd av en annan. Så kommer en tredje. De tre motorcyklarna förloras snart ur sikte och försvinna långt borta i ett dammoln.

Det är Durrutikolonnens kurirer, som skola hämta ordena.

De antifascistiska batterierna fördubbla sin aktivitet. Fascisternas eld tystnar.

Motorcyklarna komma tillbaka. Vi tala med en av förarna, Andres Tolinos, en högväxt katalan, fåordig som de flesta.

– Dagstjänsten erbjuder inte så stora faror, säger han. Ja, det vill säga att fascisterna skjuta på oss så fort de kunna. Det är ju logiskt, ty de veta att efter oss kommer alltid en attack. Därför är det klart att de försöka oskadliggöra oss, till och med genom flygmaskiner.

– Den farligaste och svåraste tjänsten är på natten, inflikar en annan av Durrutis kurirer. När det är månljust, som det ofta är, syns våra silhuetter mot himlen, och då ha ju fascisterna lätt att ta sikte. Och under de mörka nätterna löpa vi alltid risk att köra förbi våra linjer, eftersom vi måste köra utan lyktor. Lyckligtvis äro vaktposterna alltid uppmärksamma och varna oss.

Andres Tolinos tar ordet igen.

– Vi göra kurirtjänst mellan förtrupperna och kolonnens generalkvarter. Vi äro sammanlagt aderton kurirer och ha bra maskiner till vårt förfo-gande. Alla kamraterna utan undantag utföra verkliga hjältedåd. De rygga

¹²² Eftersom Quinto anges vara fiendens närmaste position bör den by de besökte antingen ha varit Gelsa, Pina de Ebro eller Osera som alla var viktiga baser för Durrutikolonnen.

inte tillbaka för några svårigheter eller något slags terräng, hur den än må vara.

– Vi ha haft tur hittills, säger den andre. Hittills har endast en motorcykelkurir blivit sårad.¹²³

Den stora bristen på tyngre vapen, där det framförallt var den närmast totala avsaknaden på artilleri och flygunderstöd, gjorde att Durrutikolonnen och de övriga kolonnerna i Aragonien hade att utkämpa blodiga och primitiva strider mot styrkor från den upproriska delen av armén, fientliga enheter från Guardia Civil och lokala fascistförband. Efter att Durrutikolonnen lämnat Barcelona hade dess första stab inrättats i Bujaraloz. Durrutikolonnen ansvarade nu för det centrala frontavsnitt som låg mitt framför Zaragoza. Några veckor tidigare hade Durruti efter ett flertal meningsskiljaktigheter avskedat sin militäre rådgivare Enrique Pérez Farras, som då ersatts av José Manzana, en annan yrkesmilitär som tillsammans med Miguel Yoldi och några andra betrodda CNT-medlemmar nu ingick i kolonnens stab. Vid krigsutbrottet hade den Sverigebekante Miguel Yoldi alltså lämnat Solidaridad Obreras redaktion för att ansluta sig till Durrutikolonnen. Det var förmodligen han som ordnat Manus och Österbergs korta besök i Aragonien. Vid denna tid hade kolonnens stab flyttats från Bujaraloz. Den låg nu två mil närmare fronten och var inrättad i Venta Monzona, ett värdshus som låg efter vägen mellan Bujaraloz och Zaragoza i riktning mot frontlinjerna.¹²⁴ När Manus och Österberg var på väg tillbaka till Barcelona gjorde de ett stopp vid staben. Där träffade de på en av kolonnens läkare som berättade om svårigheterna med de många sjukdomsfallen vid fronten:

Det är doktor Santamaría¹²⁵ som har hand om vården av de sårade i Durrutikolonnen. När vi passerade huvudkvarteret var han i Bujaraloz, och vi fingo inte tillfälle att tala med honom. I stället fingo vi ett samtal med hans medhjälpare, doktor Lechuga.

– När det nu blivit så mycket folk vid fronten blir det nödvändigt att företaga läkarundersökningar för att se ut och utvälja dem som äro mest lämpliga för frontlivet. Många fysiskt undermåliga och behäftade med kroniska sjukdomar ha anmält sig som frivilliga, men de måste naturligtvis

¹²³ ”Med folket i fält. Vattnet är dåligt och Malatesta av pansarplåt. Brev till Arbetaren från Zaragozafronten”, i *Arbetaren*, 22 september 1936.

¹²⁴ Värdshuset, som fortfarande finns kvar, har på senare år döpts om till Venta de Santa Lucía.

¹²⁵ José Santamaría var Durrutikolonns huvudläkare.

skonas. Det kunde inte undvikas att undermåliga kom med de första dagarna, men nu, när allt organiserats, bör det gå att ändra även den saken.

Men vad vi behöva är ambulerande destillationsstationer för vatten, vilket skulle minska antalet sjuka avsevärt. Aragoniens intensiva sol förorsakar också mycket sjukdomsfall, och det behövs också särskild medicinsk utrustning för det.¹²⁶

Margit Manus och Axel Österberg hade redan i juli besökt en av de industrier i Barcelona som tillverkade bepansrade bilar. De hade med tiden utvecklats och blivit så förfinade att de nu kallades för ”tanks”:

En tanks kommer rullande mot oss. Det är dock ingen fara på taket, ty den tillhör de våra. På sidorna bär den inskriptionen ”E. Malatesta”, ett namn som ju inte heller är okänt för svenska anarkosyndikalister. Nedanför namnet läses inskriptionen: ”Lycka, kärlek, jämlikhet.” En ovanlig inskription på en tanks! Men vi äro ju också i Spanien.

Vi tala några ord med besättningen som deltagit i erövringen av Osera och Villafranca.

– Hur känns det att sitta inne i en sådan där apparat?

– Åh, det är finfint. Här ha vi inga obehagligheter av den brännheta solen. Men tro inte att det är så lätt i längden att vara härinne. Man måste ha järnlungor för att kunna stå ut. Men här är också säkrare än att ligga bakom en buske och smälla med ett gevär.

Men kamraterna ha inte tid att stanna bakom fronten. Dörrarna slås igen och gevärsmynningarna peka hotande ut. Tanksen ”E. Malatesta” försvinner sakta, för att åter ge sig ut i eldlinjen.¹²⁷

”Europa, det sjuka, degenererade, sterila, förbannade Europa...”

Sedan de återvänt till Barcelona avslutades reportaget med en översiktlig betraktelse som gav en talande bild av hur situationen kunde upplevas på den republikanska sidan under inbördeskrigets andra månad, i mitten av september 1936:

Kamraterna äro optimistiska. Huesca är praktiskt taget redan erövrat. Stormningen av Zaragoza kan börja när som helst. På alla fronter går det framåt – nej, inte riktigt alla. Arbetarvärnet i Irun fick förgäves anropa regeringen efter ammunition. Slut. I San Sebastián stod femtusen män och

¹²⁶ ”Med folket i fält”, i *Arbetaren*, 22 september 1936.

¹²⁷ Ibid.

väntade på vapen. Fanns inga. I Asturien stå 35 000 gruvarbetare med så gott som tomma händer. Det är detta som är det mest tragiska av allt. Här finns vilja, dödsförakt, allt som kan säkra en revolutionär seger. Här finns folk övernog, men vapen och ammunition förslå inte. Därför skall man storma Zaragoza, där finns vapen, där finns ammunition. De spanska arbetarna, som gingo ut för att rädda Europa från den totala fascismen, tackades av de demokratiska staterna med vapenblockad. Fascisterna jubla över tillfälliga segrar, vunna över vapenlösa. Men även de vapenlösa kunna ibland försvara sig. Det bevisa arbetarna i Valladolid, som trots månaders fruktansvärd terror fortfarande hålla ut i generalstrejk. Asturiens gruvarbetare bevisa det också. Med hemgjorda dynamitbomber, som de tända med cigaretterna, gå de till storms mot fascisthårdarna. Dessa bomber kunna endast användas i närkamp – men det problemet löses av Asturiens arbetare på det enda möjliga sättet. De gå helt enkelt fienden in på livet. De mejas ner i stora högar av fascisternas maskingevär, men bakom det första ledet står ett nytt led dynamitister med fickorna fulla av de enkla bomberna. Det är ett fruktansvärt krig. Var och en av dessa kamrater vet att han har ytterst små utsikter att överleva en stormning, men han tar en eller två fascister med sig över gränsen till det okända. För honom äro klasskampens yttersta konsekvenser ingen folkmötesfras. Han har valt sin väg, och han följer den till slutet.

Men i Asturien, i Aragonien, i Estremadura dåna flygmaskinerna av tyskt och italienskt fabrikat. Arbetarna vänta dem med gevär och dynamit. Europa, det sjuka, degenererade, sterila, förbannade Europa gör ingenting.¹²⁸

Det militära och fascistanstrukna kuppförsök som från början betraktats som misslyckat och som många därför trodde skulle vara nedslaget på bara några veckor hade istället övergått i ett regelrätt inbördeskrig. Under krigets första dagar hade nationalisterna tagit kontrollen över ett stort område i de nordvästra delarna av landet där de, under ledning av generalen Emilio Mola, inrättat sin huvudstad i Burgos. I slutet av juli hade de tyska och italienska flygvapnen upprättat en luftbro mellan de spanska besittningarna i Nordafrika och fastlandet dit de flugit in en upprorisk militärstyrka som tagit kontroll över kustremsan vid Gibraltarsund. Därefter hade tyska och italienska krigsfartyg kunnat skeppa över den stora Afrikaarmén – den spanska arméns elitstyrkor – under befäl av generalen Francisco Franco, som sedan hade avancerat vidare norrut mot Madrid.

¹²⁸ Ibid.

Spanien, hösten 1936.

Medan de europeiska demokratierna vägrade sända vapen till republiken skickade Tyskland och Italien ett alltmer omfattande stöd till nationalisterna. Medan de erövrade allt större områden var den enda större och mer bestående framgång som åstadkommits av den republikanska sidan de CNT-FAI-dominerade miliskolonnernas erövring av den östra halvan av Aragonien, men på grund av den skriande vapenbristen hade de kört fast utanför Zaragoza.

CNT går med i Generalitat

Under hösten hade CNTs och FAIs revolutionära samhällsbyggen i Barcelona hamnat under ökat tryck. I Madrid fick centralregeringen allt svårare att acceptera den dubbelmachtsstruktur där CNT och FAI i praktiken kontrollerade en stor del av det katalanska samhällslivet, men då i samarbete med lokalregeringen Generalitat som bibehållit flera av sina tidigare funktioner. En av orsakerna till den hårdnande attityden var att maktbalansen rubbats vid Sovjetunionens inträde på arenan. Det utsatta militära läget hade också gjort stämningarna i det republikanska lägret allt mer desperata. Den katalanske presidenten Lluís Companys hade därför vid flera tillfällen, bland annat med

argumentet att detta skulle bidra till att bevara Kataloniens självständiga må-
növerutrymme, erbjudit CNT att gå med i Generalitat.

Sedan inbördeskrigets inledning styrdes Barcelona och Katalonien formellt av Generalitat, men också av den CNT-dominerade Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser. Under sommaren och hösten hade det även bildats ett flertal samarbetsorgan, som Kommissionen för den katalanska krigsindustrin (Comissió de la Indústria de Guerra de Catalunya) och det Ekonomiska rådet för Katalonien (Consejo de Economía de Cataluña), som dominerades av CNT men som formellt sorterade under Generalitat. Därtill kom CNTs starka fackliga syndikat i Barcelona och ett stort antal revolutionära kommittéer som styrde samhällslivet i många av byarna ute på landsbygden. Det var ett komplicerat och vildvuxet samhällsbygge där ansvarsfördelningen mellan dess olika beståndsdelar inte alltid var tydlig.

För CNT och FAI fanns nu två vägar att gå i Barcelona och Katalonien. Det första alternativet var att fullborda revolutionen och ta över ansvaret för samhället i sin helhet. Inom den frihetliga rörelsen hade diskussionen om ett sådant maktövertagande också hållits fortsatt levande sedan det första beslutet om att avstå från just detta fattats av CNTs katalanska regionalkommitté i slutet av juli. Under hösten hade frågan återigen aktualiserats. Då förutsättningarna nu ansågs vara betydligt sämre än de varit i juli, blev resultatet av diskussionerna även denna gång att CNT skulle avstå från att ta över makten.

Det återstående alternativet var att löpa den andra linan ut och utöka samarbetet med de övriga republikanska organisationerna genom att tillsammans med dem bilda en gemensam katalansk lokalregering. Även om CNTs regionalkommitté var lika ointresserad av en katalansk stat som Generalitat var av en anarkistisk revolution, hade de båda, visa av tidigare erfarenheter, ändå ett gemensamt intresse av att hålla centralregeringen i Madrid på avstånd. Och det gjordes bäst genom att visa upp en fasad där situationen i Katalonien skulle framstå som så normal som möjligt.

Den 26 september beslutade CNTs katalanska regionalkommitté därför att gå med i Generalitat. Beslutet var CNTs andra riktigt stora kompromiss sedan krigsutbrottet. Om det första beslutet om att avstå från maktövertagande varit en långtgående kompromiss var detta beslut om direkt deltagande i lokalregeringen långt mer kontroversiellt då det också var ett flagrant avsteg från de anarkistiska principer enligt vilka deltagande i en statlig maktstruktur var en otänkbarhet.

Efter att CNT gått med i den katalanska lokalregeringen meddelades att Generalitat ombildats till "Rådet för Generalitat" (Consejo de la Generalidad), vilket var ett namnbyte som uppenbarligen syftade till att göra CNTs avsteg från sina principer mindre tydligt. För att ytterligare mildra detta penibla faktum hade det dessutom beslutats att det bara var CNT och inte det renodlat anarkistiska FAI som skulle ingå i Generalitat. Då CNT var den stora massorganisationen där alla arbetare oavsett ideologisk hemvist kunde vara med, ansågs det som ett mindre allvarligt avsteg om CNT gick med i Generalitat än om FAI skulle göra det. Då så gott som alla ledande CNT-medlemmar i Barcelona också var med i FAI var detta en åtgärd utan större praktisk betydelse.¹²⁹

Då den nya lokalregeringen presenterades visade det sig att fördelningen av platserna i mycket påminde om sammansättningen i de samarbetsorgan som tidigare bildats. Lluís Companys från ERC satt kvar som Kataloniens president medan hans partikamrat Josep Tarradellas blev den nya regeringens ordförande. Av sammanlagt tolv platser fick ERC tre, vilket var lika många som CNT. På pappret var det alltså ERC och CNT som framstod som den nya lokalregeringens ledande krafter.

Även om CNTs ställning ännu betraktades, åtminstone inom den egna rörelsen, som ohotad hade den revolutionära utvecklingen ändå tveklöst tagit ett steg bakåt. Trots att CNTs organisationsstruktur med de självstyrande syndikaten, lokalfederationerna och så vidare fanns kvar hade CNT nu även i formell bemärkelse blivit en del av den borgerliga ordningen. Även om CNT inledningsvis blev dominerande inom Generalitat var det inte längre CNT som kontrollerade den politiska utvecklingen i Katalonien. Istället hade CNT och FAI från och med nu främst att reagera på och försöka försvara sig mot de alltmer vidlyftiga åtgärder som vidtogs från centralregeringen i Madrid, och då allt oftare på direkt inrådan från Sovjetunionen.

Ett annat av skälen till att CNT valt att gå med i Generalitat hade varit att kommunisterna börjat växa sig starka även i Katalonien. Om CNT inte gått med skulle de ha kunnat komma i besittning av CNTs platser. De båda konkurrerande kommunistpartierna, det Moskvatrogna PSUC och det Moskva-kritiska POUM, hade därför fått nöja sig med varsin plats i den nybildade lokalregeringen. Även om deras inträde i Generalitat kunde tolkas som ett uttryck för enighet var det snarare ett förebud om den splittring, de interna stridigheter och de öppna konflikter som snart skulle följa.

¹²⁹ De tre som representerade CNT i Rådet för Generalitat var Juan P. Fàbregas, José J. Domènech och Antonio García Birlán, den senare var enbart medlem i FAI.

Några dagar efter CNTs inträde i Generalitat upplöstes Centralkommittén för Kataloniens antifascistiska miliser, men först sedan två av dess mest framträdande medlemmar, Juan García Oliver och Aurelio Fernández, fått tongivande poster inom Generalitat. Medan Aurelio Fernández utsågs till ansvarig för dess säkerhetstjänst utnämndes García Oliver till sekreterare för dess försvarsdepartement, till vilket ansvaret för de katalanska milisstyrkorna samtidigt överförts, och där han hade att samarbeta med Felipe Díaz Sandino, en partilös yrkesmilitär som CNT hade förtroende för.

Den sovjetiska närvaron i Barcelona

Den 1 oktober blev Sovjetunionen även officiellt representerat i Katalonien då dess generalkonsul Vladimir Antonov-Ovsejenko anlände till Barcelona med sin stab. Till en början installerades det sovjetiska konsulatet på det pampiga hotellet Majestic på Paseo de Gracia. Antonov-Ovsejenko tycktes väl vald för att passa in i det revolutionära Barcelona. Han var en av den gamla stammens bolsjeviker som deltagit i striderna under den ryska revolutionen. Han hade dessutom ett vinnande sätt som gjorde honom omtyckt i de flesta av stadens politiska läger. Hans status var samtidigt osäker då han som revolutionär veteran också tillhörde den kategori som vid denna tid höll på att rensas ut av Stalin under de så kallade Moskvarättegångarna.

Med den ökade sovjetiska närvaron följde också förnyade förhoppningar om kommande vapensändningar. Det katalanska kommunistpartiet PSUC förstod också att utnyttja sina nära band till Sovjetunionen i sin propaganda. Med de mer eller mindre optimistiska förväntningarna på sovjetiska vapenleveranser kunde de spanska och katalanska kommunisterna nu börja framställa sig som att det var de och inga andra som skulle rädda den spanska republiken från fascismen.

Socialdemokraterna tar över det svenska solidaritetsarbetet

I Stockholm hade SAC redan i början av september tagit initiativ till bildandet av Spanienkommittén i förhoppningen om att den samlade svenska arbetarrörelsen skulle sluta upp bakom dess verksamhet. Det hade då framkommit att LO och socialdemokratin inte velat ha något med denna kommitté att göra. Det var först sedan Socialdemokraterna vunnit valet och en ny regering med Per Albin Hansson som statsminister tillträtt som de kunde ta ett större grepp om Spanienfrågan. För socialdemokratin var inbördeskriget

trots allt en alltför viktig händelse för att kunna nonchaleras, men frågan var fortfarande komplicerad. Att den nytillträdde socialdemokratiska regeringen ensidigt skulle bryta den noninterventionsöverenskommelse, som bara någon månad tidigare undertecknats, och därmed provocera stormakterna genom att på egen hand börja exportera vapen till Spanien var förstås uteslutet. På samma gång kom allt hårdare påtryckningar från socialdemokraternas egen vänsterflygel om att man som uttalat arbetarparti måste göra något för den spanska republiken.

Svenska hjälpkommittén för Spanien

Den 9 oktober tog några särskilt engagerade socialdemokrater därför initiativ till bildandet av en ny stödkommitté för Spanien. Då John Andersson och de andra ledamöterna i den redan verksamma Spanienkommittén fick vetskap om att ett konstituerande möte av en ny kommitté skulle hållas begav de sig dit, vilket Andersson rapporterade till SACs AU:

I fredags hade några socialdemokrater och andra ett möte för att diskutera hjälpkaktionen för Spanien. Och vi gingo dit för att försöka få övervara deras möte. De ansågo emellertid att mötet var ett slutet sådant, varför de inte kunde medgiva oss rätt att närvara. Men de förklarade sig villiga till att diskutera med oss efteråt.¹³⁰

John Andersson och de övriga från den befintliga Spanienkommittén släpptes alltså inte in på mötet. De fick därför först senare veta att det där beslutats om att bilda en ny kommitté som fått namnet Svenska hjälpkommittén för Spanien, och att en tillfällig styrelse – ett interimsutskott – utsetts för vilket den socialdemokratiska riksdagsmannen Georg Branting skulle fungera som ordförande. Den nya kommitténs första åtgärd skulle vara att skicka ut ett upprop med en uppmaning om att stödja Spanien. Det sades vidare att alla som undertecknade uppropet skulle få delta i kommitténs arbete.

Att den nya kommittén med dess stora inslag av aktiva socialdemokrater ansågs ha bättre förutsättningar än SACs kommitté att få en bred uppslutning var en av orsakerna till att SAC valde att inte lägga några hinder i vägen för dess bildande. En annan orsak var att ett uttalat mål för den nya kommittén var att dess insamlade medel skulle gå till de spanska arbetarna, en vag formulering som alltså inte uteslöt att CNT skulle kunna få del av dessa, vilket sågs som positivt då SAC annars fruktade att pengarna skulle gå till centralregeringen eller kanske till och med till kommunisterna.

¹³⁰ SACs AU-protokoll, 14 oktober 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

Något som var anmärkningsvärt och som möjligen också kunde bli försvårande för dess trovärdighet var att varken Socialdemokraterna eller LO formellt hade ställt sig bakom den nya kommittén. Även om dess bildande säkerligen skett med den socialdemokratiska ledningens godkännande ville partiet och LO alltså inte förknippas med dess arbete. De som kontrollerade kommittén var alla förvisso socialdemokrater, men de deltog endast som privatpersoner. Det förblev också oklart i vilken grad Socialdemokraterna tänkt sig att samarbeta med de övriga inriktningarna inom ramen för kommitténs verksamhet, vilket bland annat framgår av att John Andersson direkt efter dess konstituerande möte krävde att få vara med i dess ledning:

.... vi förklarade att vi inte hade något emot att deltaga i denna kommitté, men vi förklarade samtidigt att vi inte ville vara med endast för att vara statister och utföra grovarbetet. Skulle vi vara med skulle vi också beredas möjlighet att delta i ledningen av arbetet. De ställde detta i utsikt och lovade att sammankalla alla som undertecknat uppropet till en konferens i nästa vecka.¹³¹

Precis som John Andersson rapporterade, gjorde Georg Branting och de andra i kommitténs interimsutskott utfästelser om att SAC och de övriga organisationerna skulle få ingå i dess ledning, men något definitivt besked gavs inte. Under hösten fick SAC därför fortsätta att vänta på besked. Ett par veckor senare rapporterade Andersson återigen om de oklarheter som då fortfarande rådde:

Den stora Spanienkommittén skulle sammankallas inom en vecka, men ännu har jag inte hört något från dem som skulle sammankalla den. Jag har inte heller ringt till dem, jag har inte lust att tigga oss in i kommittén. Men jag har tillskrivit CNT att de göra vad de kunna för att få en rättvis fördelning av inkomna medel.¹³²

Ännu i slutet av oktober hade den socialdemokratiskt kontrollerade kommittén inte kommit igång med sitt arbete. Dess ledning dröjde dessutom med att ge klara besked om dess sammansättning. Under tiden hade SAC fått allt större anledning till oro för vad som skulle hända med dess insamlade medel. Några veckor senare lämnade Andersson ytterligare en rapport i samma ärende. Företrädarna för den socialdemokratiska kommittén hade då hört av

¹³¹ Ibid.

¹³² SACs AU-protokoll, 28 oktober 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

sig, men de hade fortfarande inte lämnat något klart besked om huruvida SAC skulle få ingå i dess ledning:

Jag har nu fått en skrivelse från kommitténs AU om ett möte i morgon kväll. Vid detta möte tänker jag att kräva att vi får vara med i den centrala ledningen av arbetet. Dessutom tänker jag föreslå ett principuttalande att insamlade medel skola fördelas lika, oavsett de politiska uppfattningarna.¹³³

Då den Svenska hjälpkommittén för Spanien någon vecka senare kom igång med sin verksamhet började det stå klart att Socialdemokraterna inte hade för avsikt att släppa in vare sig SAC eller någon av de andra organisationerna i dess ledning. För att inte splittra det svenska solidaritetsarbetet fanns då inget annat för SAC att göra än att lägga ner sin egen Spanienkommitté. De lokala kommittéer av Spanienkommittén som redan bildats flyttades då över till den nya socialdemokratiskt kontrollerade kommittén.

I och med bildandet av den Svenska hjälpkommittén hade socialdemokratin löst flera av sina problem i Spanienfrågan. Trots att kommittén kontrollerades av socialdemokrater hade varken partiet eller LO några formella kopplingar till den.¹³⁴ Socialdemokraterna, som var i regeringsställning, hade därmed minimerat risken att uppfattas som aktiv part i det spanska kriget vilket skulle vara besvärande för relationerna med de andra europeiska stater som också undertecknat noninterventionsavtalet.

Den Svenska hjälpkommitténs verksamhet kom därför att anpassas efter den svenska regeringens noninterventionspolitik där dess insamlade medel inte skulle gå till vapeninköp. Kommitténs bistånd kom därmed att inriktas på humanitär hjälp, vilket huvudsakligen innebar att samla in pengar till livsmedel, läkemedel och sjukvårdsutrustning. Däremot bör det också tilläggas att kommitténs verksamhet blev framgångsrik då dess insamlingar kom att generera stora intäkter.

SACs fortsatta solidaritetsarbete för CNT

Även om många syndikalister kom att engagera sig i den socialdemokratiskt kontrollerade Svenska hjälpkommitténs arbete, där de också blev tongivande i flera av dess lokala kommittéer, hade det samlade initiativet gällande de svenska Spanieninsamlingarna nu definitivt glidit SAC ur händerna. SAC fick därefter fortsätta sitt solidaritetsarbete för CNT och Spanien på egen hand. Vid 1936 års slut hade SAC samlat in över 100 000 kronor som skickats

¹³³ SACs AU-protokoll, 11 november 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

¹³⁴ Lundvik (1980), s. 59–60.

till CNT.¹³⁵ Från sommaren 1936 och fram till krigsslutet på våren 1939 kom SAC att skicka över 400 000 kronor till CNT.¹³⁶

En CNT bil till Sverige

Under tiden hade Margit Manus och Axel Österberg blivit kvar i Barcelona där CNT och FAI under hösten fått allt större svårigheter att förmedla sin bild av läget till utlandet. CNTs katalanska regionalkommitté hade därför beslutat att skicka representanter till ett flertal länder. Den 24 september skrev Axel Österberg till John Andersson för att informera om detta projekt:

Den internationella sektionen har tillsammans med regionalkommittén diskuterat utlandspropagandan och beslutat lägga upp den på en ny, effektivare basis. Till varje land eller rättare sagt språkområde, skall delegater avresa för att organisera och propagera för insamlingarna. Som du förstår åtgår det avsevärt med pengar.¹³⁷

Att Sverige och även Norge ingick i dessa planer var närmast självklart. CNT hade därför beslutat att skicka Österberg till Sverige på en propagaturné. Resan till Stockholm och den efterföljande turnén skulle göras med en av CNTs bilar. Den tyske flyktingen Fred Schröder, som då helt nyligen anlänt från Stockholm till Barcelona, skulle följa med som chaufför:

För Sverges, inbegripet Norges, vidkommande har regionalkommittén beslutat följande:

En bil ställes till förfogande härifrån. Med denna bil reser undertecknad med Schröder som chaufför till Skandinavien på en omfattande turné. Bensinkostnaderna och dylikt till Sverige bekostas av CNT, sedan får vi i samförstånd med SAC och eventuellt solidaritetskommittén i Stockholm ordna resten. CNT anser det vara nödvändigt att ställningen i Spanien och särskilt CNTs insatser bli kända överallt, i första hand där det finns sektioner av IAA.

¹³⁵ Från krigets början och fram till den 31 december 1936 hade SAC skickat 106 883 kronor till CNT, vilket motsvarar drygt tre miljoner kronor i dagens penningvärde, uppgiften hämtad ur SACs verksamhetsberättelse 1936, s. 18.

¹³⁶ Från juli 1936 och fram till krigsslutet på våren 1939 hade SAC skickat 411 932 kronor till CNT vilket motsvarar närmare tolv miljoner kronor i dagens penningvärde, uppgiften hämtad ur John Andersson (1950), *Med SAC i 40-årig kamp*, Stockholm, Federativs, s. 127, se även SACs verksamhetsberättelser 1936–1939.

¹³⁷ Axel Österberg till John Andersson, 24 september 1936, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SAC, ARAB.

Med denna bil skola vi alltså korsa Sverige härs och tvärs och även besöka Norge för att se vad som kan göras. Solidaritetskommittéer skola tillsättas på varje plats där en sådan kan anses ha någon betydelse.¹³⁸

Bakom planeringen av denna bilresa, som delvis kan ses som ett utslag av en spansk oförmåga att inse att allt inte alltid nödvändigtvis fungerar som i det egna landet, fanns ändå en viss logik. Det stora CNT var då det kom till pengar en fattig organisation. Att den republikanska valutan alltmer sällan accepterades som betalningsmedel utanför Spanien gjorde läget än svårare då CNT led brist på utländsk valuta. Regionalkommittén kunde utan problem ställa en bil till förfogande men ville ogärna betala för dyra tågbiljetter.¹³⁹ Den märkliga resplanen mottogs dock inte med någon större entusiasm på SACs sekretariat i Stockholm. John Andersson skrev i ett svarsbrev till Axel Österberg att SAC hade "betänkligheter mot bilhistorien" och att "det blir absolut dyrare att underhålla två kamrater och bilen än att turnéerna ordnas på vanligt sätt."¹⁴⁰ En annan försvårande omständighet var Fred Schröders tilltänkta roll som chaufför. Som politisk flykting skulle han inte vara tillåten att arbeta med politisk propaganda i Sverige. Risken att han skulle gripas av polisen var därför överhängande. Dessutom hade SAC bara några veckor tidigare betalat hans resa från Sverige till Spanien och såg därför ingen anledning att skicka tillbaka honom igen.¹⁴¹ SAC avlog följaktligen förslaget om bilresan och därmed föll även Schröders medverkan. Däremot ville SAC gärna vara med och finansiera projektet och beslutade därför att betala ett reskort på SJ så att Österberg skulle kunna genomföra turnén med tåg.¹⁴²

Att Margit Manus skulle följa med Axel Österberg till Sverige var underförstått även om hon inte nämns i den inledande brevväxlingen. Att bilresan inte blev av innebar även att de inte längre kunde ta sig hem för egen maskin då de inte hade råd med tågbiljetterna. Österberg skrev då återigen till SAC för att be om pengar. Hos *Arbetaren* fanns en del honorar för publicerade artiklar att inhämta och kanske även ett förskott på traktamentet för den

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Axel Österberg till John Andersson, 4 oktober 1936, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SAC, ARAB.

¹⁴⁰ John Andersson till Axel Österberg, 28 september 1936, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SAC, ARAB.

¹⁴¹ John Andersson till Axel Österberg, 1 oktober 1936, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SAC, ARAB.

¹⁴² SACs AU-protokoll, 30 september 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

kommande föredragsturnén. I Österbergs brevväxling med Andersson framgår även den tidstypiska kvinnosynen där Margit Manus betraktades som ett bihang. I ett brev till SAC angående resan skriver Österberg:

Ni måste ju beräkna att Margit också måste resa, men de kostnaderna står jag naturligtvis under alla förhållanden personligen för, bara ni lägger ut dem.¹⁴³

Det hela slutade med att SAC betalade Manus och Österbergs tågbiljetter till Sverige. Vad som då ännu återstod var att hitta en ersättare som skulle kunna sköta den svenska bulletinen och radioutsändningarna i deras ställe. Axel Österberg hade därför skrivit till Rudolf Berner, en annan språkbegåvad syndikalist, för att fråga om han var intresserad av att åta sig uppdraget. Berner accepterade och arrangemanget godkändes därefter av både CNT och SAC. Någon vecka senare anlände Berner till Barcelona. Den 12 oktober kunde Manus och Österberg därmed lämna Spanien för att återvända till Sverige.

Åter i Stockholm

Några dagar efter sin hemkomst deltog Margit Manus och Axel Österberg på ett möte med SUFs Stockholmsklubb. På mötet talade Österberg ”om den syndikalistiska ungdomens insats i striderna i Spanien. (...) Varefter det på grammofon spelades en skiva från Spanien med sångerna ’Till barrikaden’ och ’Folkets söner’”.¹⁴⁴ Några dagar senare gav sig Österberg ut på den planerade propagandaturén. Innan året var slut hade han hållit 55 möten på en rad platser, från Kiruna i norr till Malmö i söder.¹⁴⁵ Under samma tid anlätades även Margit Manus flitigt som föredragshållare i Stockholmsområdet.

På hösten gav Axel Österberg ut skriften *Bakom Barcelonas barrikader* som blev en storsäljare som trycktes i flera upplagor. Den bestod av ett urval av hans tidigare publicerade reportage från Barcelona som nu bearbetats med vissa tillägg. Trots att många formuleringar och ett flertal av de stycken som lagts till var direkt hämtade ur Margit Manus texter nämns hon inte med ett enda ord i skriften, vilket blivit en bidragande orsak till att hennes insats under inbördeskriget blivit bortglömd.

¹⁴³ Axel Österberg till John Andersson, 4 oktober 1936, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SAC, ARAB.

¹⁴⁴ Mötesprotokoll, 29 oktober 1936, Protokoll och verksamhetsberättelser (1912/1), Stockholms syndikalistiska ungdomsklubb, ARAB.

¹⁴⁵ Se SACs verksamhetsberättelse 1936, s. 18.

Margit Manus håller tal i hörnet av Valhallavägen och Surbrunnsgatan i Stockholm vid ett förmöte inför första majdemonstrationerna 1938. Bilden är beskuren. Foto i privat ägo.

Då Elise Ottesen-Jensen lämnade sin tjänst på *Arbetaren* utsågs Margit Manus i januari 1937 till hennes efterträdare som redaktör för tidningens kvinnosida. Sedan Axel Österberg avslutat sin propagandaturiné fick även han en anställning på *Arbetaren*. Från tidningens spalter fortsatte de därefter att försvara CNT och dess revolutionära samhällsbyggen.

Under Margit Manus frånvaro hade det bildats en syndikalistisk kvinno-klubb i Stockholm för vilken hon i april 1937 utsågs till kassör.¹⁴⁶ Kvinnoklubben i Stockholm bildade kort senare en kongresskommitté, där Margit Manus ingick, som bjöd in de kvinnoklubbar som då bildats runtom i landet till en kongress som skulle hållas i Stockholm den 15 och 16 maj. På kongressen bildades det Syndikalistiska kvinnoförbundet för vilket Margit Manus snart utsågs till vice ordförande.¹⁴⁷

Från början hade det varit planerat att Margit Manus och Axel Österberg skulle återvända till Spanien. Men det blev aldrig så. För på våren 1937 blev Margit Manus gravid. När de nio månader senare skulle namnge sin nyfödde

¹⁴⁶ Mötesprotokoll, 27 april 1937, Mötesprotokoll (1878/1), Stockholms syndikalistiska kvinnoklubb, ARAB.

¹⁴⁷ Protokoll och utgående handlingar (1860/2), Syndikalistiska kvinnoförbundet, ARAB.

son var det ett av deras starkaste minnen från inbördeskriget som blev avgörande. I sina reportage från Barcelona hade de ofta skildrat de rop som ständigt ekat på stadens gator: "Faj faj ce ne te, faj faj ce ne te". De döpte sonen till Faj. Och sitt andranamn fick han efter Margits far, den gamle anarkisten Emil Manus som avlidit två år tidigare: Faj Emil.

Rudolf Berner

(oktober 1936–november 1937)

I slutet av september 1936 fick Rudolf Berner i uppdrag att resa till Barcelona för att ta över arbetet på den svenska sektionen i CNT-FAI-huset. Han var född i det lilla samhället Väring utanför Skövde den 14 juli 1907. Efter avslutad folkskola hade han lärt sig till målare. Under de följande åren hankade han sig fram som målare, men tvingades under flera perioder också ut på luffarvandringar i arbetslöshetens Sverige. På våren 1931 hade han hamnat i Uddevalla där han fått anställning som fartygsmålare. Det var där han för första gången kom i kontakt med de anarkistiska idéerna. Det hade varit när han fått köpa ett nummer av *Brand* på kredit av en tidningsförsäljare på Folkets hus matservering:

Jag stoppade på mig tidningen och sen när jag kom hem till den där djävla kvarten där vi bodde började jag läsa. Där fanns mycket som jag länge hade tyckt och tänkt och inte kunnat formulera för mig själv och inte funnit någon annanstans. Det gjorde att jag gick med i Uddevallas anarkistiska eller ungsocialistiska klubb, som den hette.¹

Berner lämnade vid denna tid även det LO-anslutna Målarförbundet för att ansluta sig till Uddevalla LS. På sommaren 1931 flyttade han vidare till Nässjö där han fått anställning på ett bygge. När bygget var klart flyttade han samma höst till Stockholm.

¹ Ur intervju med Rudolf Berner av Erik Nyhlén, opublicerat och odaterat manuskript, Ämnesordnade handlingar (4771/33), Gruppen för samhällsstudier, ARAB.

Som ung anarkist och syndikalist i Stockholm

I Stockholm sökte Berner upp sina kamrater i den anarkistiska rörelsen. Under sina första veckor i Stockholm lät Emil Manus honom sova på ett bord på Brands redaktion. Berner blev medlem i Stockholms anarkistiska förening samtidigt som han började medverka som skribent i *Brand*. I Stockholm kom Berner att varva olika uppdrag som målare med perioder av arbetslöshet medan han ibland kunde dryga ut sina inkomster som frilansskribent. Han hade nu anslutit sig fackligt till Stockholms LS.

I december 1931 fick Berner, som talade god tyska, i uppdrag att representera Stockholms anarkistiska förening på en kongress som skulle hållas i Berlin.² Under det som blev hans första utlandsresa träffade han på flera av de anarkister och syndikalister som snart skulle komma att ingå i den motståndsrörelse som kämpade mot den nazistiska regimen. En av dem Berner lärde känna i Berlin var Helmut Rüdiger, som var redaktör för de tyska syndikalisternas tidning *Der Syndikalist*, och som Berner fem år senare skulle återse i det revolutionära Barcelona.³

Ett par veckor senare återvände Berner till Stockholm. Där hade han även gått med i Stockholms syndikalistiska ungdomsklubb där han blivit bekant med Margit Manus och Axel Österberg. På klubbens möten blev han något senare även bekant med Heinrich Bortz, Fred Schröder och flera andra av de flyktingar som kommit till Stockholm efter nazisternas maktövertagande i Tyskland 1933. I Stockholm tillbringade Berner och hans kamrater ofta sina lediga stunder på Brands redaktion eller i Klara Folkets hus där SAC och *Arbetaren* hade sina lokaler:

Antingen höll man till på *Brand* eller i Klara Folkets hus. Man var alltid upptagen med att förbättra världen och med att sätta fräs på den revolutionära glöden. Man hade alltid mycket att göra, satt och skrev eller hjälpte till på Brands tryckeri för att lära sig det typografiska.⁴

På våren 1936 gav sig Berner ut på en resa som gick till Danmark, Tyskland, Tjeckoslovakien och Österrike. Under resan försörjde han sig på ströarbeten

² Se Rudolf Berner, "Berlinkongressen – en framgång", i *Brand*, 23 januari 1932.

³ C. J. Björklund, "Rudolf Berner – svensken som längtade till sitt hemland Spanien", opublicerat manus med handskrivna kommentarer och korrigeringar av Rudolf Berner, daterade 6 april 1964, Manuskript (72/21), Carl Johan Björklund [personarkiv], ARAB.

⁴ Ur intervju med Rudolf Berner av Erik Nyhlén, Ämnesordnade handlingar (4771/33), Gruppen för samhällsstudier, ARAB.

och genom att skriva resereportage.⁵ När det spanska inbördeskriget startade i mitten av juli befann han sig i Wien. Han försökte då, enligt egen utsago, ta sig till Spanien men stoppades av gränspoliserna redan i Schweiz och tvingades återvända till Stockholm.⁶

Några veckor senare flyttade Berner till Västervik där han fått en anställning som målare. Därifrån höll han brevlades kontakt med Margit Manus och Axel Österberg i Barcelona. I slutet av september, då Manus och Österberg var på väg att resa hem till Sverige, och Berner fick frågan om han ville ta över arbetet efter dem accepterade han genast. Eftersom Berner inte hade råd med resan måste han försöka få SAC att stå för kostnaderna. Han skrev därför till SACs AU:

Jag har idag fått ett ilbrev från Axel Österberg i Barcelona. Han meddelar att CNT omgående skall sända honom på turné i Skandinavien. Men att Regionalkommittén inte vill eller kan låta honom åka förrän de fått någon annan att sköta informationsbyrån och radion. Axel föreslog undertecknad, och eftersom jag ändå lovat att så småningom komma ner och hjälpa honom, så var saken klar. Nu är det emellertid konsten att komma dit i en fart. Visserligen har jag haft några veckors arbete här, men det lilla jag kunnat spara behöver jag ha till lite kläder om jag skall åka ner. Dessutom har jag de två sista veckorna legat sjuk i influensa varför jag först i dag kunnat börja arbeta igen. Axel skrev att han tillskrivit SAC om saken, men bad mig försöka ordna med respengarna direkt från SAC.

Ner måste jag och det så fort som möjligt, jag har därför meddelat hos målarmästaren att jag slutar på fredag. Och därför vill jag ha svar snarast om SAC vill ordna med respengar. Eljest måste jag försöka hitta någon annan utväg och att gå landsvägen tar för lång tid.⁷

Sedan SAC beslutat att bekosta Berners resa till Barcelona reste han till Stockholm för att göra upp om de sista detaljerna. Väl medvetna om hans knappa omständigheter hade ledamöterna i SACs AU ansett det nödvändigt att bättra på hans garderob inför resan:

Berner har under sommaren varit utan arbete och inkomst och var därför dåligt utrustad i fråga om kläder. Vi kommo därför överens om att även betala utgifterna för en regnrock och något underkläder åt honom.⁸

⁵ Se t ex. Rudolf Berner, "På Europas landsvägar", i *Storm*, 7/1936.

⁶ C. J. Björklund, "Rudolf Berner – svensken som längtade till sitt hemland Spanien", Manuskrift (72/21), Carl Johan Björklund [personarkiv], ARAB.

⁷ SACs AU-protokoll, 30 september 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

⁸ SACs AU-protokoll, 7 oktober 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

Mot Spanien

Den 6 oktober lämnade Rudolf Berner Stockholm med tåg. Han var 29 år gammal och den resa han påbörjade skulle komma att påverka honom för resten av livet. Då den musikintresserade Berner skulle skildra det uppskruvade känsloläge han befann sig i hämtade han, som han ofta skulle göra i sina reportage från Spanien, sina metaforer från musikens värld:

Att beskriva de känslor som tumla om i ens inre då man sitter på tåget för att resa till Spanien, det hör nära nog till omöjligheterna. Man skulle möjligen kunna tolka dessa i musik, för full orkester, men att med det ordfattiga språkets hjälp återge dem, det övergår i varje fall min förmåga. Och allteftersom tåg, färjor och allehanda fortskaffningsmedel för en närmare målet, så stegras dessa undersamma känslor, tankarna blir allt intensivare.

Spanien! Den sociala revolutionens land, Spanien! Landet som i alla tider varit min längtans land, landet som i dag har hela den arbetande världens blickar riktade mot sig, hoppfulla, längtansfyllda blickar. Landet som man väntar skall båda frihetens tider för slavernas international.

Medan tåget för mig genom det flacka (...) Danmark, undrar jag ett slag, om det kanske i alla fall inte är litet dumt att skriva upp förväntningarna så där. Man kan få sina illusioner grusade. Bättre att kallt och objektivt lugnt möta allt och vara beredd att ta allt som det är. Illusionslöst och sakligt.⁹

Eftersom Berner hade ett svenskt pass vågade han sig på att ta vägen genom Nazityskland:

Men så korsar jag återigen Hitlerland. Detta mörka land, där man har så svårt att andas. Det är som en mardröm det hela: SA och SS, hakkorsen, drillen. Likriktade resonemang. Führerkulten dreglar om käftarna på alla som talar till mig.

Och då växer återigen den där stormande känslan av jublande glädje: Spanien! Den sprakande brandfacklan i det likriktade diktaturmörkret, mörkret över Europa, över världen.¹⁰

När Berner anlände till Paris letade han sig fram till den Anarkosyndikalistiska kommitténs huvudkontor, som var inrymt i en lägenhet på Rue de

⁹ Rudolf Berner, "På väg till Barcelona. Snälltågsfart genom Västeuropa från norr till söder. Överväldigande intryck från första anblicken av den sociala revolutionens land", i *Arbetaren*, 20 oktober 1936.

¹⁰ Ibid.

Belleville 41. Där försågs han med en passersedel som gjorde att han skulle kunna ta sig över den CNT-kontrollerade spanska gränsen. Han reste sedan vidare till den franska gränsstaden Perpignan där han begav sig till samma kommittés lokalkontor för att klara ut de formaliteter som återstod:

Strax innan gränsen, i en liten stad, gjorde jag mig ett besök på en av anarkosyndikalisternas byråer, för att få ytterligare papper. Man är mycket noga med att kontrollera alla främlingar som vill in i revolutionens land. Och det behövs. Ty strax efter att jag kommit in på byrån, lämnade ett par portugiser densamma. Så fort de stängt dörren efter sig, brast hela samlingen ut i ett skratt.

Kamrat A. talade om för mig att de båda herrarnas rykte inte var så värst. Byrån hade fått underrättelse om att de arbetat fascistiskt i Portugal. Nu släppte man dem över gränsen, men kamraterna på spanska sidan hade telegrafiskt fått meddelande och signalement, de voro beredda att följa dem till Barcelona för att se vad de skulle ta sig för. Man hoppades att, genom att släppa dem vidare dit, de skulle företaga sig något komprometterande och kanske skulle man komma ytterligare någon skum individ på spåren.¹¹

Efter att ha bevittnat intermezzot med de misstänkta portugiserna kunde Berner utan problem ta sig över gränsen till Spanien. Noninterventionsavtalet till trots hade de franska myndigheterna ännu inte satt gränsen under någon strängare bevakning. Berner tillbringade sin första natt i Spanien i gränsstaden Port Bou och följande morgon tog han tåget till Barcelona.

Barcelona, oktober–november 1936

Söndagen den 10 oktober anlände Berner till Barcelona. Redan innan han hunnit stiga av tåget hade han hunnit imponeras av det uppbyggnadsarbete som utfördes parallellt med krigsansträngningarna:

Barcelona! Vad det glädde mig att se hur man trots allt inte glömmer det konstruktiva! Mitt under dessa allvarstider hade man tid att tänka på att arbetet måste fortgå. Att detta är en styrka för revolutionen förstå var och en. Man sysslade med att bygga ut tunnlarna, lägga ut nya spår på rangerbangården. Man målade järnvägsvagnarna, reparerade och stod i på alla sätt. Det var den sociala revolutionen, jag var i den sociala revolutionens huvudstad.¹²

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

På perrongen möttes Berner av två bekanta. Den ene var den tyske flyktingen Heinrich Bortz, som var medlem i SUFs Stockholmsklubb och nu ingick i Durrutikolonnen. Han hade sårats vid fronten och befann sig därför tillfälligt i Barcelona för att få vård. Den andre var Helmut Rüdiger, en av de tyska syndikalister som Berner lärt känna i Berlin 1931, och som nu ansvarade för den tyska sektionen på CNT-FAI-huset:

Ute på perrongen mötte mig ett bekant ansikte. Det var en kamrat från Stockholm, klädd i milisuniformen: overall och fajmossa. Han hade till uppdrag att lotsa milisaspiranter till Bakuninkasernen. En annan gammal bekant, från Berlin, förhitrersk tid, dök upp och släpade mig med i en bil och så susade vi genom gatorna till Casa CNT y FAI.¹³

På CNT-FAI-huset träffade Berner sina båda kamrater Margit Manus och Axel Österberg som presenterade honom för hans blivande arbetskamrater. Följande dag tog de med honom ut på stadens gator när de skulle göra sina sista inköp inför sin hemresa. Den nyanlände Berner berättade entusiastiskt om sina första intryck från staden:

Vi skulle köpa en grammofonskiva, "Hijos del Pueblo" – Folkets söner – anarkisthymnen som spelas och sjunges överallt härnere. Två tredjedelar av sektionen, Margit och Axel, skulle nämligen nästa dag åka till Sverige och ville obetingat ha med sig en platta hem, till uppbyggelse för de sångfattiga svenskarna.

Vi går där och riktigt insveps i svart och rött. Man kan inte vända sig om utan att se CNTs initialer omväxlande med FAIs, någon gång även UGT, POUM och PSUC. Men mest CNT-FAI. Och överallt vajar svartröda dukar, bilarnas motorhuvar svepas av svartröda vimplar, droskbilarna äro målade i två färger: svart och rött. Spårvagnarna bullra fram med CNTs initialer på sidorna och svartröd vimpel fladdrande från en stång. Det riktigt dallrar CNT-FAI i luften...

En positivhalare vevar Internationalen. En annan underhåller med "El himno sindicalista" – "A las barricadas". Från en radioaffär sänder man ut "Hijos del pueblo" genom högtalaren, ut till det bullrande, rörliga och måleriska livet på gatan.

Mina företrädare här nere, har redan berättat om hur man här kan köpa allting – nära nog åtminstone – i de svart-röda färgerna och med de magiska bokstäverna CNT-FAI placerade någonstans på föremålen. Bland

¹³ Ibid.

slipsarna, cigarettfodralen, plånböckerna, mössorna, näsdukarna och cigarettändarna hittade vi denna gång något nytt: Karl Alfred, filmfiguren ni vet, återfanns här i lilleputtformat och tillverkad i celluloid. Men det märkvärdiga var, att figuren bar CNTs initialer på tröjan, höll den svart-röda fanan i handen och bar revolver i hölstret. Världens starkaste sjöman som CNT-milisman! Det är hausse i CNT-FAI!¹⁴

S/S Zyrianin

Redan under sin andra dag i staden fick Berner bevittna en betydelsefull händelse. Hans reportage tog då en ny vändning. Samma dag hade det sovjetiska fartyget *S/S Zyrianin* anläpt stadens hamn under stor uppståndelse:

Plötsligt avbrytes det mycket relativa flanörlugnet av motorcyklister, som plöjer väg bland massorna. På avstånd hör vi Internationalen, tydligen exekverad av en orkester. Så kommer bilar, fanor och marscherande kolonner. ”Det är säkert POUM eller PSUC som är framme”, avgjorde de gamla sektionsmedlemmarna. De kände till livet härnere och visste att CNT-FAI inte är för ståt och upptåg.

Och mycket riktigt, det var både POUM och PSUC som förevisade besättningen på den ryska livsmedelsbåten ”*Zyrianin*”, som just anlänt.¹⁵

Någon vecka tidigare hade ett sovjetiskt konsulat installerats i Barcelona. Den sovjetiska närvaron hade bidragit till att mildra den känsla av isolering som befolkningen känt sedan de europeiska demokratierna vänt den spanska republiken ryggen, och den hade inte minst givit upphov till förväntningar om vapenleveranser. Entusiasmen var därför stor då fartyget anlände med den första sovjetiska hjälpsändning som nådde Barcelona:

Om folk visste med vilken begeistring folket härnere mottager varje solidaritetsbevis från utlandet! Man hurrar och ropar, viftar och sjunger, det är ovationer utan all ände. Det ligger nästan barnslig förtjusning i denna stormande glädje.

Alla tidningar här i Barcelona slog upp nyheten om ångarens ankomst på kraftigt vis. Med stora rubrikstilar och entusiastiska haranger tackade man för ryssarnas solidaritetsbevis. Och eftersom det var hela befolkningens angelägenhet, så blev det heller inte någon vidare partipolitisk affär av

¹⁴ Rudolf Berner, ”Ett skepp kommer lastat... Ögonblicksbilder från Barcelona. Stormande glädje över varje solidaritetsbevis”, i *Arbetaren*, 23 oktober 1936.

¹⁵ Ibid.

saken. Från de katalanska separatisternas organ till *Solidaridad Obrera*, talade man bara om det ryska folkets solidaritet med det spanska. Vad gjorde det då om POUM och PSUC försökte utnyttja tillfället till en liten parad.¹⁶

Kommunisterna försökte ändå, som Berner beskriver det, göra ett propagandanummer av händelsen, men han skildrar även hur personalen på CNT-FAI-huset spelade dem ett litet spratt. Då paraden med den sovjetiska besättningen i täten passerade, lät de flygblad regna ned över de förbipasserande:

Senare på eftermiddagen drog paraden ånyo genom staden. På grund av värmen hade vi dörrarna till balkongerna öppna uppe på Casa CNT-FAI. Med den varma luften dallrade det så in toner till oss, blandande sig med skrivmaskinssmatter och katalanska diskussioner. "Internationalen!"

Vi gingo ut på balkongerna för att se vad det var fatt. Någon gissade på frontkolonn. Men det var ryssarna, som återigen solade sig i glansen, från folkets hyllningar.

CNT-FAIs radio satte igång med "Hijos del pueblo" då paradens musikkår tog paus. Därefter tonade "A las barricadas" över staden och från luften kom ett regn av papperslappar: texten till denna syndikalisthymn. Kamraterna i propagandaavdelningen högst upp i byggnaden utnyttjade tillfället att sprida textbladen bland de förbidrande folkmassorna.¹⁷

Att döma av Berners nära nog idylliska skildring av S/S Zyrianins ankomst tycks han inte ha varit medveten om det drama som utspelades bakom kulisserna. Om han å andra sidan känt till något om vapenleveranser hade han säkerligen inte avslöjat det i den svenska pressen. En vecka tidigare hade de första sovjetiska vapensändningarna anlänt till Spanien. Eftersom Sovjetunionen tillhörde de länder som undertecknat noninterventionssavtalet hade det hela ägt rum under stort hemlighetsmakeri. Trots att det tydligt deklarerats att S/S Zyrianins last skulle bestå av vete, socker, köttkonserver och kondenserad mjölk förväntades därför även denna last innehålla vapen.¹⁸ Vid den här tiden rädde ännu ingen livsmedelsbrist i Barcelona medan bristen på vapen var skriande i de miliskolonner som skickats till Aragonien.

Samma kväll anordnades en mottagning för S/S Zyrianins besättning på hotell Majestic där det sovjetiska konsulatets personal samt ett flertal företrädare för Generalitat deltog. Under tiden hade CNTs hamnarbetarsyndikat sett till att alla tillgängliga krafter fanns på plats på kajen för att lossa fartyget.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ En redogörelse för lastens innehåll publicerades i *La Vanguardia*, 11 oktober 1936.

Rudolf Berner, 1937. Arbetarens bildarkiv.

För att lastens innehåll skulle förbli hemlig skedde lossningen under rigorös övervakning. När hamnarbetarna upptäckte att lasten enbart bestod av de livsmedel som i förväg deklarerats blev besvikelsen stor.

Då nyheten om lastens innehåll nådde deltagarna på mottagningen på hotell Majestic förbyttes den kamratliga stämningen i ren ilska. En av föreläsarna för Generalitat, Jaume Miravittles, blev där vittne till ett hetsigt meningsutbyte mellan CNT-medlemmen Juan García Oliver och den sovjetiske journalisten Ilja Ehrenburg. Sedan García Oliver spottat ur sig en lång tirad

på katalanska bad en perplex Ehrenburg om en översättning. Miravittles svarade att det inte behövdes då det katalanska "estupido" betydde samma sak som det franska "estupide".¹⁹

Intervju med Miguel Yoldi

Då Axel Österberg och Margit Manus lämnat Barcelona hade Berner tagit över deras rum i stadsdelen Horta. Han var nu den ende kvarvarande svensken i CNT-FAI-huset. Men den utåtriktade och socialt begåvade Berner skaffade sig snabbt nya vänner bland de utländska syndikalister och anarkister som arbetade i huset:

"Polska sektionen" och jag voro på väg utför trapporna i Casa CNT-FAI. Vi hade slutat för dagen – eller kvällen, rättare sagt – och tänkte nu lugna magens knorrande. Som vanligt var det ett surr, ett spring, ett liv och en rörelse i huset, en atmosfär av rastlöshet och arbete, som väl knappast en nordeuropé kan föreställa sig utan att ha sett det. All världens tungomål surrade i luften, men att konkurrera ut spanskan och katalanskan i ljudstyrka är ju inte tänkbart.²⁰

I Barcelona var både språket och kulturen annorlunda än vad Berner var van vid från sina tidigare resor. Till en början förstod han knappt ett ord av den spanska och katalanska som talades runt omkring honom. Under de första dagarna hade han därför svårigheter att beställa mat på restaurang:

Vi gingo alltså mitt i allt detta larm, mitt i allt detta gestikulerande och repeterade för oss själva vad de olika maträtterna hette på spanska. Då vi hade beslutat oss för vad vi skulle ha – inte för att det var vår favoriträtt, utan därför att det var lättast att säga – så övergingo vi till att återigen diskutera dagens problem.²¹

¹⁹ Miravittles skildring av det hetsiga meningsutbytet återges i Abel Paz (1996), *Durruti en la Revolución Española*, Madrid, Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, s. 595. Relationen mellan García Oliver och Ehrenburg hade från första början varit ansträngd. Redan den 17 september hade Ehrenburg rapporterat till Marcel Rosenberg, den sovjetiske ambassadören i Madrid, att han inte skulle bli förvånad om García Oliver skulle skjuta ner honom, se rapport från Ehrenburg, i Radosh, Habeck & Sevostianov (2001), s. 26.

²⁰ Rudolf Berner, "Intervju med Miguel Yoldi. Har lämnat 'Soli' och gått till fronten. 'Solis' intervjuare blir i sin tur intervjuad", i *Arbetaren*, 4 november 1936.

²¹ Ibid.

I CNT-FAI-husets foajé sprang Berner ihop med Miguel Yoldi, den CNT-medlem som föregående sommar deltagit på SACs kongress i Stockholm, och som nu ingick i Durrutikolonnnens stab:

Plötsligt kände jag ett kraftigt slag på min skuldra och en röst som sade:

– Nå, du trivs i Barcelona!

Knappt hade jag hunnit vända mig om för att se vem den optimistiska själ kunde vara som förlitade sig på mina ringa kunskaper i spanska, förrän jag stämde upp ett slags spanskt glädjetjut och innan jag visste ordet av, så befann jag mig i en – också spansk – broderlig omfamning.

Det var Miguel! Alla som voro med på SACs jubileumskongress i fjol känner honom: Spanjoren som kom och ytterligare förgyllde upp den ståtliga högtidsfesten i Auditorium.²²

Berner tog tillfället i akt att försöka göra sin första intervju i Spanien. Att han uppenbarligen var ovan vid situationen gjorde att hans frågor inte blev särskilt skarpa. Han var dessutom tvungen att använda sig av sin polske kamrat som tolk:

Eftersom jag hade mycket att prata om, fick ena hälften av polska sektionen tjänstgöra som tolk.

Min första fråga gällde vad Solidaridad Obrera-medarbetaren nu sysslade med. Jag var nyfiken, ty det var inte precis någon journalistuniform den gode Miguel bar. Overall och revolverhäng skvallrade om något helt annat.

– Jag är vid fronten, svarade han och log sitt breda leende, Hos Durruti förstår du.

– Som reporter för "Soli"?

– Reporter? Nej, jag har inte hunnit skriva en rad på länge. Vi ha så mycket att göra i kolonnen. Jag är medarbetare åt Durruti nu, inte för "Soli".

– Nå, hur ha ni det vid fronten då? Jag menar hur är läget för er?

– Läser du inte tidningarna?

– Jovisst, men det är alltid roligt att höra vad du personligen tycker och anser. Så sätt igång, min nyfikenhet är nära nog reportermässig.

– Ja, skall det vara en intervju eller ett samtal?

²² Ibid.

– Tag det för vad du vill. Kan du ge mig några intressanta tips, så kan det väl hända att det blir en intervju av samtalet. Förresten, hur länge blir du kvar i stan?

– Åker i morgon igen. Bara hemma på permission, det vill säga för uttrötande av en del uppdrag. Men eljest så måste jag säga att jag trivs bra vid fronten. Då du får tillfälle så bör du söka komma iväg ut och hälsa på oss.²³

Även om Berner i det första reportage han skrev sedan Margit Manus och Axel Österberg lämnat Barcelona gjorde ett närmast bortkommet intryck skulle detta snart komma att ändras. Den språkbegåvade Berner lärde sig snart att både förstå och tala god spanska. För att demonstrera sina nyvunna språkkunskaper började han snart stoppa in spanska fraser i sina texter och han kom allt oftare att ge uttryck för hur väl han trivdes i sin nya omgivning.

På de kollektiverade biograferna

I reportageserien ”Dagligt liv i Katalonien” gjorde Berner flera skildringar av vardagslivet i Barcelona. Den första delen handlade om folklivet på stadens biografer. För den nyanlände Berner hade biobesöken blivit ett sätt att lära känna den spanska kulturen. Biograferna hade varit stängda sedan krigsutbrottet, men den 15 augusti hade de öppnats på nytt och drevs sedan dess i CNTs regi:

CNT som övertagit och övertager allt flera olika institutioner och inrättningar, har också som bekant, tagit hand om biograferna och filmen. Här i Barcelona är det Sindicato Único de Espectáculos Públicos som står för biografväsendet. Och nog verkar det en smula förbluffande, då i kvällsskymningen neonljus tändas och initialerna CNT flammar emot en vid sidan av teaterns namn och huvudprogrammets titel. Inne på programtavlor få de tre magiska bokstäverna ofta sällskap med tre andra, även de synliga på spårvagnar, bussar, bilar och expropriationsplakat, nämligen AIT. Den syndikalistiska internationalens initialer. Som vi svenskar få ihop till IAA.

Nu skulle det vara lite för mycket begärt att fordra, att dessa ”syndikalistiska” biografer skulle spela ”syndikalistiska” filmer. Dels på grund av pesetans ställning på utlandsbörsen – som omöjliggör inköp av utländsk film i större utsträckning – och dels på grund av att filminspelningsverksamheten ännu inte hunnit utveckla sig, så bjuder man mestadels gamla

²³ Ibid.

amerikanska och franska filmer. Men på många biografer spelar man nu Chaplins moderna tidssatir, ett uppskattat inslag i programmet här nere.²⁴

Sedan CNTs kulturarbetarsyndikat övertagit filmindustrin och biograferna hade biljettpriserna sänkts vilket inneburit att arbetarklassen fått större möjligheter att ta del av filmutbudet. För många var det första gången de kunde besöka en biograf:

Man lever med i det som försiggår på duken, lever med som småungar på en barnmatiné. Då boven visar ansatser att ställa till jäkelskaper för den hederlige men misskände hjälten, då griper publiken in. Visslar och ropar, varnar hjälten – precis som ungarna brukar göra på Söders småbiografer i Stockholm. Men när så undsättningen ger sig av och man anar den underbara räddningen, då bryter folkets jubel löst. En stadionläktare en söndag då AIK gör mål, är stilla och lugn gentemot det jublande folkhav som här ger luft åt sin glädje över att rätten och hederligheten segrar. Och hur boven får sin välförtjänta lön.

Jag såg en gång "Röda Nejlikan", en utmärkt film. Det var förresten första gången jag var på bio här, så jag hade inte hunnit vänja mig vid publikens sätt att reagera. En präst spelar en viss roll i en del scener. Genast prästen visade sig blev det ett skrän och visslande, man ropade och skrek, ungefär som då en svensk fotbollspublik ropar: ut med domarn! Prästens intriger beledsagades också av detta öppna förakt och glädjen över att han till sist överlistades, trotsar all beskrivning.

Efteråt kom en liten film, en vardagshistoria om två unga människor. Genast en annan stämning. De unga paren i bänkarna sjönko ihop, ja, bildligt talat sjönko i varandra, han och hon fattade varandras händer och sågo menande på varandra: "vi förstå de båda film-människorna vi. Vi som också 'älska'". (...)

Ganska nyfiken gick jag en annan gång för att se Schubertfilmen "På sångens vingar". Ty jag visste ju hur slutet var. Schubert står bruten och förtvivlad, upptäcker en madonnabild och får så inspirationen till Ave Maria. En förresten utomordentligt gjord slutscen. Men de väntade ropen och visslingarna uteblevo. Katalanerna äro ett ädelt folk. De förstodo tragiken, det gripande i Schuberts öde, de förstodo att han i sin förtvivlan sökte tröst i tonerna och att dessa toner kom att bli just en hymn till madonnan. Och då ljuset tändes i salongen, såg man bara ett förläget leende hos de församlade. Men ack, om det visat sig en präst...²⁵

²⁴ Rudolf Berner, "Dagligt liv i Katalonien, I. Gå på bio i Barcelona", i *Arbetaren*, 5 november 1936.

²⁵ Ibid.

Vissa biografer erbjöd en mer förfinad typ av underhållning, där filmvisningarna kombinerades med olika scenframträdanden, och då till högre biljettpriser. Även på dessa biografer visades CNT-producerade journalfilmer från frontlinjerna som förspel:

För att riktigt göra ifrån mig biostudierna gick jag en kväll – eller natt – på en bio där man samtidigt har något à la variété. Eddie Cantor stod på programmet. Men först spelade den utmärakta orkestern Internationalen och så den katalanska hymnen. Och i mellanakterna mera musik, dans av en dansös och uppträdande av en komiker.

Den bion höll självklart lite dyrare priser, alltså skulle man kunna säga att det var mera en borgarnas bio. Om man nu skall ta till de gamla klasskillnadsetiketterna. Men även här märkte man samma tendenser som på de så kallade folkbiografierna. Då man spelar frontreportage så applåderar man lika frenetiskt överallt. Och då man visar CNT-FAI-kolonner, då är de inte fritt utan att man känner sig stolt över att tillhöra dessa organisationer. Aldrig har en svensk biosalong skakat av så öronbedövande bifall, som då anarko-syndikalisternas milismän visas på vita duken här nere.²⁶

Dekretet om kollektiviseringar av industrier och företag

Den 24 oktober utfärdade Generalitat, genom det Ekonomiska rådet, "Dekretet om kollektiviseringar av industrier och företag", som innebar att de omfattande kollektiviseringar som redan genomförts i Katalonien legaliserades.²⁷ I dekretet slogs vidare fast att kollektiviseringarna skulle utökas, bland annat genom att alla företag med fler än 100 anställda skulle innefattas och så även de företag vars ägare flytt över till nationalistsidan eller till utlandet. I enlighet med vad som fastslogs i dekretet kunde även mindre företag kollektiviseras, men då på villkor att majoriteten av dess anställda kommit överens om det. Detta gällde även andra företag som också kunde kollektiviseras, men då under förutsättningen att det Ekonomiska rådet såg särskilda skäl för det. Det kunde till exempel gälla företag med utländska ägare som man annars gick varsamt fram med. På de privatägda företag som inte kollektiviserats ålades dess ägare istället att samverka med arbetarnas kontrollkommittéer i driften av respektive företag.

I de förhandlingar som föregått dekretets antagande hade CNT och POUM förespråkade att det skulle omfatta alla företag med fler än 50 anställda

²⁶ Ibid.

²⁷ Se "Decret de Col·lectivitzacions d'Indústries i Comerços", i *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 28 oktober 1936, s. 373–376, samt *Solidaridad Obrera*, 30 oktober 1936, s. 10. En svensk översättning av dekretet publicerades i *Arbetaren*, 7 november 1936, s. 4.

medan ERC och PSUC, som velat bromsa och motverka kollektiviseringarna, drivit linjen att det endast skulle gälla företag med fler än 250 anställda. Det hela hade utmynnat i en kompromiss som alltså kom att gälla företag med fler än 100 anställda, vilket ändå måste ses som en framgång för CNT vars revolutionära projekt nu gavs legal status. Men det var också ett beslut som genomförts uppifrån, och som därmed gick stick i stäv med de syndikalistiska principerna. Därtill kom arbetsplatskommittéerna och syndikatens inflytande att urholkas då ansvaret för kollektiviseringarna formellt togs över av det Ekonomiska rådet.

Att de revolutionära samhällsomvälvningarna i Katalonien, där kollektiviseringarna var en central del, kom att utökas genom ett dekret från en lokalregering där CNT katalanska regionalkommitté ingick, utgör ett tydligt exempel på den märkliga situation som uppstått där CNT försökte påskynda de revolutionära omvälvningarna på samma gång som organisationen, genom sitt deltagande i lokalregeringen, också blivit en del av den borgerliga samhällsordning som verkade i motsatt riktning.

Pakten mellan CNT och UGT

Under de förhandlingar som pågått under utformandet av "Dekretet om kollektiviseringar av industrier och företag" hade det även förts andra samtal mellan CNTs och UGTs regionalkommittéer som resulterat i en facklig enhetspakt mellan de båda organisationerna i Katalonien. Redan några dagar innan dekretet offentliggjorts hade CNT och UGT gått ut med budskapet att de ingått i en pakt som innebar att de gemensamt skulle verka för att upprätthålla produktionen inom de ramar som fastställts i dekretet. Den ingångna pakten skulle därtill stadfästas vid ett massmöte.

Över hela Barcelona började det dyka upp affischer som annonserade det enhetsmöte som skulle hållas på tjuvfäktningsarenan Monumental den 25 oktober. Dagen innan mötet hade det kommit ännu en nyhet som gett Barcelonas invånare ökad tillförsikt. I *Solidaridad Obrera*, och i en rad andra tidningar, hade det då meddelats att Stalin deklarerat att Sovjetunionen inte längre ansåg sig bundet av noninterventionsavtalet. Förhoppningarna om ökade sovjetiska vapensändningar, som många nu även hoppades skulle nå de katalanska miliserna i Aragonien, stegrades därmed dramatiskt. När enhetsmötet skulle hållas var stämningarna därför förväntansfulla. En av de många tusen som begav sig dit var Rudolf Berner:

Söndagen ingick med strålande väder. Mötet skulle börja klockan tio men redan vid halvniotiden började det att dra stora folkhopar i en viss riktning. Spårvagnar och bussar voro fullproppade med människor – alla skulle de till Monumental. En del små kolonner kommo också tågande med fanor och vimplar. Till och med PSUC-ungdomen strövade fram på gatorna med sina egna hammaren- och skäran-prydda flaggor omväxlande med CNT- och FAI-vimplar.²⁸

Till mötet kom också en milisstyrka, som organiserats av de tyska anarkisterna, som nu var på väg till fronten:

Den nya tyska frontgruppen, som skulle till fronten dagen efter, väckte ett berättigat uppseende där den kom med sin fana. I täten en medlem av förra kontingenten, som nu vandrade i ledet tillsammans med de nya milismännen, han hade blivit sårad redan första dagen vid fronten och var därför försvarligt ombunden. Kolonnen hälsades med antifascistisk hälsning och ljudliga FAI-rop.²⁹

När Berner och hans sällskap kom till arenan var alla sittplatser redan upptagna och de fick istället tränga sig in på den öppna grusplanen:

Vi kommo till Monumental en timma innan mötets början. Och ändå var det omöjligt att uppdriva en enda sittplats. Trots att cirkusen rymmer 50 000 åskådare! Nu trängdes man på arenan och efter mycken möda lyckades vi kila in oss i massan framför tribunen.

Cirkusen var prydd med banderoller, fanor och paroller. Kraftigast lyste en jättebanderoll över en av läktarna. Den var avfattad på katalanska och bar texten: "Front Obrer es Front de Victoria", Arbetets front är segrers front! Olika syndikat och federationer hade anbringat sina fanor och meddelst paroller givit tillkänna sin vilja till enhetligt arbete. Arbetarna vid Ford och General Motors sade ifrån att de med glädje hälsade enhetsakten. Samma sak med syndikatet för ljus och kraft. Och i den stilen gingo alla parollerna.

Nu började den ena fanan efter den andra att bäras in. En brokig blandning. Till och med den gul-rödrandiga republikfanan för Katalonien sågs i detta hav av röda och svartröda dukar.

²⁸ Rudolf Berner, "Dagligt liv i Katalonien, II. Spanskt massmöte", i *Arbetaren*, 6 november 1936.

²⁹ Ibid.

Allteftersom fanorna defilerade runt för att komma in till arenans mitt, hälsades de med applåder och viva-rop. Jag trodde att kulmen nåtts i bifalls- och ovationsyttringar då de tyska anarkosyndikalisternas kolonn tågade in med sin svartröda duk. Men den applådstormen var som en viskning gentemot vad som brakade löst då en stor CNT-FAI-duk drog förbi. Jag kunde inte höra något på en lång stund, detta jubel och dessa rop hade slagit lock för öronen.

Så samlades alla fanorna till en sluten fanborg i arenans mitt. Två man kommo bärande på en svartröd banderoll. Denna banderoll i de anarkistiska-syndikalistiska färgerna virades så runt om denna fanborg av olika riktningars symboler. Jag undrar om inte det orkanartade bifallet hördes till Sverige, även utan radions hjälp! Tänk er över sextiotusen människor applådera och ropa "viva" av alla krafter! Det måste bli ljud utav.³⁰

Inne på arenan intogs podiet av en lång rad talare. Först ut var PSUC-medlemmen Rafael Vidiella som följdes av Federica Montseny som talade som representant för FAI:

Så började då äntligen talarnas rad. Först talade en representant för UGT, efter ett inledningsanförande. Då han efter en timma var alldeles hes, stegade den över hela landet kända anarkisten Federica Montseny upp och ställde sig framför mikrofonen. Hon talade med en kraft, med en klarhet och skärpa som överträffar allt vad jag hittills hört i talareväg. Och ingen av de andra talarna avbrötos så många gånger av ovationernas orkaner som hon. Att här ge sig in på ett referat av de olika talen är omöjligt. Dels därför att det skulle fylla en hel tidning och dels därför att en översättning av dem kommer att publiceras i annat sammanhang.³¹

Men för att ge en svag bild av detta möte så skulle man kunna säga att en förstamajdemonstration i Stockholm är som ett enskilt bönemöte, jämfört med detta massmöte i den för CNT vidkommande, traditionella mötesplatsen, Plaza de Toros. Det stod säkerligen minst 10 000 människor utanför cirkusen och genom högtalarnas förmedling tillgodogjorde sig talen. Och så dessa begeistrade 60 000 innanför murarna! I över tre timmar höll detta möte på, många hade kanske varit i cirkusen sina modiga fem timmar och många av dem hade fått stå under hela mötet, ändå detta otroliga intresse. Det skulle varit nyttigt för frihetens motståndare att få bevittna denna manifestation i antifascistisk anda, denna enhetsvilja, tillkommen underifrån och därför med utsikter att ge resultat.

³⁰ Ibid.

³¹ För ett längre referat av mötet och de respektive talen, se *Solidaridad Obrera*, 27 oktober 1936, s. 1-4.

Solen stekte hett från middagshimlen. Tidningarna som man köpt kommo väl till pass som solskyddare. Färg och brokigt liv. Män, kvinnor och barn, milismän av båda könen, fanor, kampglöd och frihetsanda. Oförgätliga timmar.³²

Under mötets gång talade även Antonio Sesé, ordförande för UGT i Katalonien; Juan Comorera, PSUCs partiledare; Mariano Vázquez, CNTs katalanska regionalkommittés sekreterare och Pedro Herrera för CNT och FAI. Mötet avslutades med ett hälsningsanförande av den sovjetiske generalkonsuln Antonov-Ovsejenko. Trots att samtliga talare vid mötet betonat vikten av enighet mellan CNT och UGT kunde pakten, i vilken även FAI och PSUC indirekt innefattades, inte överbrygga den misstro som sedan länge fanns dem emellan. Det skulle dessutom dröja innan några sovjetiska vapensändningar anlände till Katalonien, och när de väl kom skulle det visa sig att de inte var ämnade att användas mot fienden utan mot CNT, FAI och POUM.

Durrutikolonnens Internationella grupp

Dagen efter det stora enhetsmötet var det måndag och Berner var tillbaka på sin arbetsplats i CNT-FAI-huset. Samma dag skulle den tyska milistrupp som defilerat på tjurfäktningsarenan föregående dag resa till Aragonien för att ansluta sig till Durrutikolonnens Internationella grupp (Grupo Internacional). Med i truppen fanns den Sverigebekante Heinrich Bortz som nu återhämtat sig från sina skador och därför skulle återvända till fronten. När Berner fick reda på att den tyska styrkan var på väg att lämna Barcelona gav han sig ut för att vara med om dess avfärd:

Medan jag en dag som bäst håller på med att redigera ut veckans bulletin, uppe på Casa CNT y FAI, kommer en kamrat från tyska sektionen inrusande till mig:

”Du, Grupo Internacional går till fronten om en timme! Skynda dig så hinner du vara med om avfärden!”

Grupo Internacional – internationella gruppen – skulle till fronten, till Durrutikolonnen! I vilket fall som helst skulle jag allt tagit mig tid till att vara med om avfärden, men nu hade jag alla skäl att kasta vad jag hade för händer. En av Stockholms syndikalistiska ungdomsklubbbs medlemmar är med i truppen! Alltså rusar jag ut på gatan, travar framåt Ramblas och vidare neråt hamnen.³³

³² Rudolf Berner, ”Dagligt liv i Katalonien, II”, i *Arbetaren*, 6 november 1936.

³³ Rudolf Berner, ”Stockholmsklubbist i katalanska milisen”, i *Storm*, 11/1936.

Vid Columbusstatyn, där Las Ramblas möter Paseo de Colón, stötte Berner ihop med Fred Schröder som arbetade för CNT-FAIs säkerhetstjänst där han bland annat tjänstgjorde i stadens hamn:

En annan stockholmsklubbist, Fred, vilken tjänstgör som någon sorts "hamnpolis" här, stötte till nere vid Columbusmonumentet. Därifrån gingo vi bort till den plats där Francisco Ascaso föll, den 20 juli. En minnestavla är uppsatt på platsen och de frihetsälskande barcelonaborna, ha tornat upp högar med blomster åt denne frihetens hero.

Nu hördes internationalens toner eka mellan husväggarna, Det var den tyskspråkiga gruppen i Grupo Internacional som kom marscherande.³⁴

Vid den plats där den kände CNT-medlemmen Francisco Ascaso stupat under de inledande striderna om Barcelona hölls en kort ceremoni där Heinrich Bortz höll ett tal:

Man samlade sig i ring framför Ascascos baneplats och lade ner en blomsterbukett. Därefter höll vår kamrat ett kort anförande, som jag här vill återge:

"Kamrater! Här på denna plats stupade, den 20 juli, vår kamrat Ascaso. Stupade i kamp för friheten, för social rättfärdighet. (...) Anarkismens idéer fyllde hela hans liv och gärning, för dessa idéer föll han, under den hjältemodiga stormningen av kasernen där borta. Kamrater! I denna anda fyllda av samma idéer, gå vi idag till fronten. Leve anarkismen! Leve den sociala revolutionen!"

Leveropen besvarades kraftigt av de tätt packade åskådarna. Hundratal nävar, knutna till den antifascistiska hälsningen, sträcktes i höjden. Och så ekade ropen: "Viva la CNT! Viva la FAI!"³⁵

Den tyska truppen, som bestod av omkring 20 frivilliga, marscherade därefter vidare till Estación del Norte. På stationen fanns redan franska och italienska styrkor som den tyska enheten anslöt sig till:

Extratåget som skulle föra de 200 "compañeros extranjeros" ut till Durrutis kolonn, släppte på ångan. Perrongerna myllrade av folk. Ur stojet steg ett rytmiskt ljud: "Faj, faj, ce ne te! Faj, faj, ce ne te!" Och slutligen ropade alla med i takt och kläm.³⁶

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

Eftersom Berner var väl medveten om att Heinrich Bortz var eftersökt av Gestapo uppgav han aldrig hans riktiga namn utan namngav honom bara som "Henrik":

Fred och jag tog farväl av Henrik. Han tryckte våra händer och ropade:
"Viva la FAI! Död åt fascismen!"

Så ångade tåget ut. Folket på perrongerna stämde upp ett öronbedövande:
"Viva la FAI!!! Viva!!!"³⁷

"Hela staden är som dränkt i tidningar och böcker"

Att tidningsförsäljarnas ständiga rop var ett framträdande inslag i ljudmiljön var ett omvittnat faktum. Berner ägnade därför en av sina skildringar av stadens vardagsliv åt detta lika påtagliga som påträngande fenomen:

Man behöver ingen väckarklocka här nere. Hanen gal... Fast inte precis en vanlig tupp. Men varje morgon ekar en ljuvlig stämma upp från gatan, en energisk, genomträngande röst och den låter så här, ljudenligt skrivet "La sålliiii! La sålliiii! La vö de katalonja! La sålliiii". Då vet man att klockan är slagen. Stadens oräkneliga tidningsförsäljare har börjat att ge bullret och livet en extra tillökning. "La Soli! La Veu de Catalunya! La Soli!" (vid det här laget vet väl hela läsekretsen att Soli är den allmänt vedertagna förkortningen för *Solidaridad Obrera*). Och det är signifikativt kan man säga, att ens dag börjar just med tidningsförkunnande. Ty hela dagen går i den stilen. Hela staden är som dränkt i tidningar och böcker. [...]

I varje gathörn, i varje portgång så när, vid varje spårvagnshållplats, ser man en tidningsförsäljare. Och gå bara utefter Rambla! Kiosk på kiosk. Där har *Tierra y Libertad* en stor "Quiosque", där har än den ena än den andra tidningen sin speciella kiosk, och vidare finns det kiosker där man säljer snart sagt all världens tidningar. Till och med argentinska tidskrifter ser man utlagda. Och skulle jag göra ett försök att räkna upp alla de tidskrifter, tidningar och häften av spansk härstamning som finns här, så skulle läsaren somna innan jag hunnit halvvägs. Och det är tryckalster av de mest skiftande slag, litterära, konstkritiska, underhållningsalster, film-tidningar, tekniska magasin, allt, allt vad man kan tänka sig finns att få här. Och mellan kioskerna har försäljare etablerat sig, tidningarna utlagda på marken, en sten ovanpå för att de inte skola blåsa bort, och så stiger ett mångstämmigt härsken mot palmkronornas gröna tak: "La Soli! La Veu de Catalunya! Treball! Mundo Obrero!" och så vidare. Men mest energiskt, mest genomträngande skärpt: "La SOLI!!". Men så är också Soli en tidning

³⁷ Ibid.

med tradition. Sedan 20 år var den stadens enda dagliga arbetartidning, ända tills revolutionen kom och gav de andra organen mer livskraft. Men fortfarande är Soli främst.³⁸

Flera av de tidigare borgerliga dagstidningarna hade kollektiviserats vilket även inneburit att de skiftat politisk tendens då de nu drevs av sina anställda genom de fackliga syndikaten:

Å, där skriker en gumma "La Vanguardia!". Det är en daglig tidning med bildbilaga i djuptryck, på vinjetten står det: "Organ i demokratins tjänst". "Veu de Catalunya" var före 19 juli ett kapitalistorgan på katalanska språket, nu står tidningen med bokstäverna CNT-FAI. Samma sak är det med den före detta demokratiska "Las Noticias". Den övertogs av tryckeriets arbetare och är nu underställd CNTs syndikat för de intellektuella. Samma sak har skett med aftontidningen "L'Instant". För övrigt kontrollerar CNT de flesta dagstidningarna.³⁹

Ett av den spanska frihetliga rörelsens främsta kännetecken var dess vurm för folkbildning som bland annat tog sig uttryck i en omfattande bok- och tidsningsutgivning. Från de kollektiviserade förlagen och tryckerierna sköljde nu en flodvåg av anarkistiska tidningar, tidskrifter, böcker, broschyrer och pamfletter över staden:

Titta bara in i en bokhandel! Främst på diskarna, i skyltfönstren, ligger den anarkistiska litteraturen, verk av Krapotkin, Élisée Reclus, Sebastian Faure, Malatesta, Ferrer, Proudhon och otaliga andra. Verk, som vi i Sverige knappast har en aning om, skribenter, som vi kanske bara har hört namnet på, ty det är inte bara de här uppräknade författarna som representerar den anarkistiska litteraturen. De uppräknade har jag tagit med, därför att de äro kända även i Sverige. Och de otaliga antikvariater! Där finner man oanade skatter av anarkistisk och frihetlig litteratur, man skulle kunna gå och driva i veckor i dessa boklådor och njuta av den glädje, den värmande känsla som fyller en, då man ser dessa mängder av frihetlig litteratur.⁴⁰

Berner avslutade sitt reportage med en nattlig stämningsbild då han lämnat sin arbetsplats i CNT-FAI-huset för att resa till sitt hem i Horta:

³⁸ Rudolf Berner, "Dagligt liv i Katalonien, IV. Ett läsande folk", i *Arbetaren*, 25 november 1936.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

Jag har haft radioföredrag. Klockan är ett på natten. På Plaça de Catalunya väntar jag spårvagn n:r 58. Ännu är inte staden i sömn. Fortfarande härjar tidningspojkar med sina gälla rop, sedan flera timmar tillbaka är det nu aftontidningarnas tur. Och då jag äntligen är hemma och skall krypa till kojs, så ringer det fortfarande i öronen, deras rop: "La Rambla!", "La Noche!", "La Ultima Hora!"⁴¹

Då Berners ovan citerade reportage publicerades i *Arbetaren* den 25 november hade krigshändelserna centrum förflyttats till Madrid. Under den dryga månad Berner befunnit sig i Barcelona hade flera viktiga händelser inträffat på andra håll. Till dessa hörde att CNT gått med i centralregeringen, att ett stort slag om Madrid inletts samt att en styrka från Durrutikolonnen med Buenaventura Durruti i spetsen hade lämnat Aragonien för att delta i slaget. Därtill hade stora sovjetiska vapensändningar anlänt vilket stärkt kommunisternas inflytande över den spanska republiken på ett för CNT olycksbådande vis.

Nästa gång Berner hördes av var det med ett reportage som hade en helt annan stämning. Då rapporterade han från en av de mäktigaste folkliga manifestationer som ägde rum under inbördeskriget, men anledningen var tragisk – den folkäre Durruti skulle begravas i Barcelona. För att förstå den händelseutveckling som lett fram till dessa händelser måste vi gå tillbaka till september.

Largo Caballeros regering

Då Francisco Largo Caballero, i början av september, utsetts till chef för centralregeringen i Madrid hade detta väckt motstridiga förhoppningar inom de konkurrerande lägren inom republiken. Att han tillhörde vänsterflygeln inom det socialistiska partiet PSOE (Partido Socialista Obrero Español) och även var ordförande för det fackliga UGT gjorde att vissa förhoppningar väckts inom CNT om att han skulle understödja det revolutionära samhällsbygge som var under uppbyggnad. Från kommunisterna och det borgerliga etablissemangen kom samtidigt förhoppningar om att han istället skulle göra tvärtom och stärka regeringens position gentemot de revolutionära organisationerna och mot de regionala självstyren som etablerats i Katalonien och Baskien. De sovjetiska propagandamakarna, som hade en stor förkärlek för

⁴¹ Ibid.

att sätta försåtliga etiketter på de republikanska ledarna, försökte därför inlemma Largo Caballero i deras eget projekt genom att försöka lansera honom som den ”Spanske Lenin”.

Vilken väg Largo Caballero skulle välja förblev till en början oklart, men då han skulle bilda regering var det däremot tydligt att han eftersträvade att ge den ett så brett folkligt stöd som möjligt. Som varande den dominerande arbetarorganisationen erbjöds CNT att gå med i regeringen. Inom CNT inleddes då en svår och komplicerad diskussion. Att CNTs katalanska regionalkommitté, den 26 september, gick med i lokalregeringen Generalitat banade vägen för att ett sådant beslut skulle kunna accepteras. En fraktion, som företrädades av nationalkommitténs sekreterare Horacio Prieto,⁴² började då driva på för att CNT skulle acceptera Largo Caballeros erbjudande. Att CNT skulle ingå i en spansk regering var en tanke som bara någon månad tidigare varit fullständigt omöjlig. Vid ett plenum för CNTs regionalfederationer avslogs följaktligen förslaget. Där framfördes istället ett alternativ som gick ut på att regeringen skulle ombildas till ett fackligt dominerat Nationellt försvarsråd (Consejo Nacional de Defensa) där CNT och UGT skulle få fem platser vardera medan de borgerliga republikanerna skulle få fyra. Till förslaget hörde även ett program för fördjupade revolutionära samhällsomvandlingar. Sedan detta förslag avvisats av UGT, det mötte heller inget intresse från Largo Caballero eller från övriga borgerliga republikaner, ställdes den ursprungliga frågan om regeringsdeltagande på sin spets för CNT.

Den spanska guldreserven till Moskva

I mitten av september hade regeringen beslutat att den spanska guldreserven skulle flyttas från Madrid. Några dagar senare hade guldreserven, som vid tiden var den fjärde största i världen, transporterats med tåg till hamnstaden Cartagena där den ansågs bättre skyddad. Bara några veckor senare föreslog regeringens finansminister Juan Negrín, som vid denna tid inlett allt tätare förbindelser med den sovjetiske ambassadören Rosenberg, att huvudparten av guldreserven skulle skickas till Sovjetunionen för förvaring, men också för att användas som ett slags pant och förskottsbetalning för framtida vapenleveranser. Efter att Sovjetunionen fått löfte om att få ta emot guldreserven

⁴² Horacio Prieto (1902–1985), ofta även omnämnd som Horacio Martínez Prieto eller Horacio M. Prieto, som varit sekreterare för CNTs nationalkommitté sedan 1935, hade vid krigsutbrottet blivit fast bakom nationalisternas linjer och hade därför inte kunnat ta sig tillbaka till den republikanska zonen förrän i september. Under hans frånvaro hade David Antona (1904–1945), en annan av nationalkommitténs medlemmar, ryckt in som ställföreträdande sekreterare.

började Stalin förbereda vapensändningar. De första sovjetiska vapenleveranserna hade sedan anlänt till hamnen i Cartagena den 4 oktober.⁴³ Därefter, mellan den 23 och 25 oktober, hade 510 ton guld, vilket var huvuddelen av guldreserven, i största hemlighet skeppats från Cartagena till Odessa varifrån den skickats vidare till Moskva. Även om det inte funnits några andra alternativ hamnade den spanska republiken från denna stund i en allt djupare beroendeställning till Sovjetunionen.

Internationella brigaderna

Strax efter att de första sovjetiska vapensändningarna anlänt till Spanien, hade de Internationella brigaderna bildats på sovjetiskt initiativ. Det formella bildandet hade skett den 22 oktober. Den franske kommunisten André Marty, som även ingick i Kominterns Moskvabaserade exekutivkommitté, hade samtidigt utsetts till dess befälhavare. I samråd med Largo Caballero inrättades de Internationella brigadernas bas i Albacete, strax väster om Valencia. Till en början utgjordes deras samlade styrkor av tre bataljoner som huvudsakligen bestod av tyska, franska och italienska kommunister som befunnit sig i Spanien vid krigsutbrottet. Efter att dessa tre bataljoner slagits samman bildade de den XI internationella brigaden, den första av de romerskt numrerade brigader som nu började organiseras. Några veckor senare bildades nästa brigad, nummer XII. Även om de Internationella brigaderna senare kom att öka i antal, detta sedan Komintern beordrat sina medlemspartier att börja värva frivilliga, fanns på hösten 1936 ännu bara dessa två brigader som bestod av omkring 4 000 man av vilka det stora flertalet var Moskvatrogna kommunister. Till skillnad från Tyskland och Italien skickade Sovjetunionen aldrig några egna trupper till Spanien. Däremot skickade Moskva ett stort antal agenter och militära rådgivare som skulle hjälpa till att organisera republikens styrkor efter sovjetisk modell. I avsaknad av egna trupper lyfte Sovjetunionen fram de Internationella brigaderna som en särskilt kompetent elitstyrka.

Militariseringen av de republikanska styrkorna

Under oktober påbörjades militariseringen av de republikanska styrkorna. Denna process, som CNTs nationalkommitté motvilligt tvingats acceptera, innebar bland annat att milisstyrkorna, som fram till nu varit republikens huvudsakliga stridskrafter, skulle ombildas till reguljära enheter inom den Republikanska folkarmé (Ejército Popular de la República) som började ta

⁴³ Svetlana Pozharskaya, "Comintern and the Spanish Civil War in Spain", i *Ebre* 38, nr 1/2003, s. 50.

form. Militariseringen innebar också att nya årskullar av värnpliktiga skulle kallas in. Folkarméns enheter skulle ställas under ett gemensamt befäl och de militära graderna skulle återinföras, vilket innebar hälsningsplikt och införande av olika löner för befäl och meniga.

Militariseringen inleddes vid "Centrumarmén", den del av den Republikanska folkarmén som skulle sköta försvaret kring Madrid. På övriga fronter dröjde processen ytterligare några månader. Att det hela kom att dra ut på tiden berodde delvis på att den gamla militärapparaten till stora delar slagits sönder vid krigets inledning. Det berodde också på att det fanns ett stort motstånd mot en återgång till en militär organisation av traditionellt snitt, inte minst bland många av de frivilliga från CNT. På hösten 1936 bestod de samlade republikanska styrkorna av drygt 300 000 man, av vilka den stora majoriteten tillhörde CNTs milistyrkor.⁴⁴

CNT går med i centralregeringen

Under tiden hade diskussionerna om regeringsdeltagandet fortsatt inom CNT. Den 18 oktober hade CNTs regionalfederationer hållit ett nytt plenum där de till sist beslutat sig för att gå med i centralregeringen. I det läge där kommunisterna fick ett allt starkare grepp om republiken ansåg man sig tvungna att delta i så många beslutande instanser som möjligt. Ett av skälen till att CNT ansåg sig nödgat att gå med i regeringen var alltså att de platser som vikts för CNT annars skulle kunna tas över av kommunisterna.

Efter förhandlingar med Largo Caballero tilldelades CNT fyra ministerposter, vilket var två färre än socialisterna i PSOE, men två fler än kommunisterna i PCE. Då de fyra ministrarna skulle utses gjorde CNTs nationalkommitté sitt bästa för att urvalet skulle bli representativt. De två första som utsågs var de fackliga organisatörerna Juan Peiró och Juan López som båda var respekterade namn inom CNTs pragmatiska del. De två andra, som också varit långt svårare att övertala, var Federica Montseny och Juan García Oliver som tillhörde CNTs radikala gren och även var medlemmar i FAI.

Den 4 november utnämndes slutligen Juan García Oliver till justitieminister, Federica Montseny till hälso- och sjukvårdsminister, Juan Peiró till industriminister och Juan López till handelsminister. Men beslutet om regeringsdeltagandet hade varit kontroversiellt. Inom CNTs samarbetsvänliga gren menade man att CNT borde ha gått med i regeringen långt tidigare, då

⁴⁴ Robert Alexander (1998), *The Anarchists in the Spanish Civil War*, London, Janus, s. 109–110.

man haft ett bättre förhandlingsläge och hade kunnat erhålla fler ministerposter. Från CNTs ideologiskt renläriga fraktion kom beslutet istället att dömas ut som ett svek mot de anarkistiska och syndikalistiska principerna.

Inför slaget om Madrid

I början av november stod nationalisterna utanför Madrids portar. Det slag som nu skulle ta sin början skulle komma att bli det största och blodigaste som hittills utkämpats under kriget. Siffrorna över antalet stridande varierar, men de nationalistiska styrkor som stod i begrepp att angripa staden bestod av omkring 30 000 man. De försvarande republikanska styrkorna var ungefär lika många, men till dem ska även räknas den civilbefolkning som i väntan på att få överta vapen från de stupade, grävde skyttegravar och byggde befästningar. En grov uppskattning är att omkring 80 000 stridande från båda sidorna kom att delta i slaget.

Även om Madrid inte hade någon större betydelse i rent militärstrategisk mening var kontrollen över staden oerhört viktig av politiska skäl. Om Spaniens huvudstad skulle falla i nationalisternas händer var risken stor att deras styre skulle erkännas av andra länder. Eftersom nationalisternas styrkor kunnat avancera mot Madrid utan att möta något effektivt motstånd var många övertygade om att staden skulle falla inom de närmaste dagarna.

Centralregeringen lämnar Madrid

Det första beslut CNTs fyra nyinstallerade ministrar hade att delta i blev därmed att ta ställning till huruvida centralregeringen skulle lämna Madrid. CNTs ministrar vägrade först att gå med på förslaget, men fann sig snart nedröstade. Under natten den 6 november flyttade centralregeringen till Valencia. Att regeringen lämnade Madrid under stadens svåraste stund kom att betraktas som ett stort svek. CNTs fyra ministrar hade alltså knappt hunnit anlända innan de blivit tvungna att lämna staden. Att CNT gått med på att låta sina ministrar installeras precis innan regeringen övergav Madrid är svårt att tolka på något annat vis än att CNT, vars företrädare var ovana vid politiskt rävspel, gått i den fälla som gillrats av regeringschefen Largo Caballero och dennes kollegor. Att Juan García Oliver och Federica Montseny bara några dagar senare återvände till Madrid kunde bara delvis lindra smäleken.

Madrids Försvarsjunta

Under natten den 6 november, då regeringen flyttat till Valencia, hade Largo Caballero överlåtitt ansvaret för Madrids försvar till generalen José Miaja som då anförtrots uppgiften att bilda en Försvarsjunta (Junta de Defensa) där de partier och organisationer som ingick i centralregeringen skulle ingå, och då i samma proportion som de var representerade i regeringen.

De tydliga instruktionerna till trots inledde Miaja sitt arbete med att kontakta kommunisterna i PCE som gavs plats i Försvarsjuntan. Han valde samtidigt att släppa in den kommunistdominerade ungdomsorganisationen JSU (Juventudes Socialistas Unificadas) trots att den inte ingick i regeringen. PCE tilldelades ansvaret för krigföringen medan JSU fick ta hand om ordningens upprätthållande. Detta innebar att kommunisterna fick ett stort inflytande över Försvarsjuntans stab samtidigt som de fick kontrollen över stadens polisstyrkor. Mijas märkliga agerande gjorde att det snart började gå rykten om att han i hemlighet skulle ha anslutit sig till kommunistpartiet.

Först därefter tog Miaja kontakt med de övriga organisationerna. PSOE, Izquierda Republicana med flera tog då plats i Försvarsjuntan samtidigt som ansvaret för de kvarvarande departementen började fördelas dem emellan. CNT tilldelades exempelvis ansvaret för krigsindustrin, och eftersom JSU redan släppts in i samarbetet, gavs även den frihetliga ungdomsorganisationen Juventudes Libertarias en plats i Försvarsjuntan där den fick ansvaret för dess informationsdepartement. Men då röster höjdes för att även POUM borde släppas in i samarbetet hindrades detta efter protester från kommunisterna.⁴⁵ Sedan Miaja utsett yrkesmilitären Vicente Rojo till Försvarsjuntans stabschef inrättades dess stab i källaren i det före detta krigsdepartementets stora byggnad i stadens centrala delar där ett flertal sovjetiska militära rådgivare också började göra sig hemmastadda.

Vid sidan av den nybildade Försvarsjuntan hade CNT sin egen försvarsorganisation i Madrid. Sekreterare för den försvarskommitté (Comité de Defensa de la CNT del Centro) som tillhörde CNTs regionalkommitté för Madridregionen (Comité Regional del Centro) var kyparen Eduardo Val, som också var ordförande för CNTs hotellarbetarsyndikat i staden. I Madrids omgivning fanns dessutom flera CNT-kolonner som skickat alla krafter de kunnat avvara från de närliggande frontavsnitten för att delta i försvaret. Bland befälhavarna för de olika CNT-kolonnerna i Madrid var muraren Cipriano Mera den mest framträdande.

⁴⁵ Se Wilebaldo Solano (2000), *El POUM en la historia: Andreu Nin y la revolución española*, Madrid, Los Libros de la Catarata, s. 62; Beevor (2007), s. 209.

Slaget om Madrid inleds

Den 8 november lyckades Madrids försvarare mot alla odds slå tillbaka det första anfallet. Då nationalisterna inledde sitt angrepp möttes de av ett desperat motstånd från milistrupper från CNT och UGT, enheter ur den nybildade Republikanska folkarmén, de första enheterna från de Internationella brigaderna, de olika republikanska poliskårerna och frivillig civilbefolkning. Eftersom de sovjetiska vapensändningarna börjat anlända hade stadens försvarare fått tillgång till sovjetiskt pansar. Till Madridbornas stora jubel hade även sovjetiskt flyg börjat synas över staden. De sovjetiska jaktplanen kunde nu ta upp kampen mot det tyska och italienska flyg som tidigare dominerat luftrummet. Vapensändningarna skänkte nytt självförtroende till stadens försvarare samtidigt som de också bidrog till att stärka de kommunistiska och pro-sovjetiska stämningar som börjat göra sig gällande, inte bara i Madrid utan även i det övriga republikanska Spanien.

Katalanska styrkor till Madrids undsättning

Någon vecka innan slaget om Madrid inletts hade centralregeringen förhört sig om möjligheten att få förstärkningar från Katalonien. I Barcelona hade Generalitats försvarsråd (Conselleria de defensa) därför hållit ett möte för att diskutera frågan. Med på mötet var bland andra Diego Abad de Santillán, Lluís Companys och den sovjetiske generalkonsuln Vladimir Antonov-Ovsejenko. På mötet deltog även Buenaventura Durruti och flera andra representanter för de katalanska miliskolonnerna i Aragonien. För alla läger var det viktigt att markera att de stod bakom den antifascistiska enigheten och även att visa god vilja gentemot centralregeringen, vilket för katalansk del innefattade förhoppningar om att de sovjetiska vapensändningarna även skulle komma de katalanska milisstyrkorna till del. Ett annat av argumenten för att sända trupper hade varit att det rädde relativt stiltje vid fronten i Aragonien och att de styrkor som för tillfället inte behövdes där skulle kunna skickas till Madrid, men Durruti och de övriga företrädarna för de katalanska CNT-kolonnerna hade varit direkt negativa till detta. De menade istället att orsaken till stiltjen i Aragonien var den stora bristen på vapen. De ansåg vidare att det bästa sättet att stärka Madrids försvar skulle vara att avlasta huvudstaden genom en förnyad offensiv mot Zaragoza.

Ett avancerat intrigspel tog nu vid där de olika parterna, förutom att visa god vilja, även försökte hävda sina egna intressen. Kommunisterna ville undvika att de sovjetiska vapnen skulle hamna i händerna på CNTs miliser och ställde sig därför avvisande till en avlastande offensiv mot Zaragoza. Å andra

sidan ville de också försöka bryta CNTs dominans i Aragonien, och av den anledningen hade de inte något emot att några av CNTs milisstyrkor förflyttades från Aragonien till Madrid. Samtidigt planerade kommunisterna att göra ett stort propagandanummer av de nybildade Internationella brigadernas deltagande i försvaret av Madrid och ville därför inte ge CNTs miliser möjlighet att ta åt sig äran för att ha räddat staden. Om CNTs katalanska miliser skulle bege sig till Madrid såg kommunisterna därför helst att de inte skulle bli alltför framgångsrika.

Även inom CNTs katalanska regionalkommitté hade viljan att visa anti-fascistisk enighet växt sig allt starkare. I enlighet med denna samförståndsinriktade linje, som också stöddes av CNTs nationalkommitté, fanns alltså en uttalad vilja att skicka trupper till Madrid. Eftersom dessa till övervägande del skulle komma från CNT föreslogs det att Durruti skulle föra befälet över denna samlade katalanska styrka. Eftersom den folkkäre Durruti var den spanska republikens klarast lysande stjärna och Durrutikolonnen dess mest ryktbara enhet hoppades man att dess närvaro i Madrid skulle placera CNTs roll i försvaret av huvudstaden i fokus. Men Durruti, som var fast besluten att koncentrera sig på striderna i Aragonien, var inte intresserad.

Efter att Durruti återvänt till Aragonien fortsatte övertalningsförsöken. Under de diskussioner som följde ska Durruti ha föreslagit att Miguel Yoldi skulle tilldelas befälet för en styrka som skulle kunna skickas till Madrid. Durruti hade menat att Yoldi var lika väl lämpad för uppgiften som han själv. Då det ansågs viktigt att försöka bryta kommunisternas propagandaövertag kom det starka önskemål från CNTs nationalkommitté om att det var Durruti och ingen annan som måste åta sig uppgiften.

Libertadkolonnen till Madrid

Under tiden hade kommunisterna varit verksamma i Barcelona. För att försöka bryta CNTs dominans över de katalanska styrkor som skulle skickas till Madrid hade de till en början avdelat fyra centurior, det vill säga 400 man, från Carlos Marxkolonnen, som blev den första katalanska styrka som lämnade fronten i Aragonien för att delta i slaget om Madrid.⁴⁶ I all hast hade de även satt samman en ny styrka som huvudsakligen bestod av medlemmar från det katalanska kommunistpartiet PSUC, av några frivilliga från UGT och av en del värnpliktiga reservister. Här ingick även några enheter från en äldre

⁴⁶ Francesc Closa Salinas, ”'La Bruixa': Els voluntaris del PSUC a la Guerra Civil espanyola”, i *Ebre* 38, nr 1/2011, s. 33.

regeringstrogen styrka vars befälhavare Rafael López-Tienda nyligen omkommit. Av någon anledning hade denna styrka getts det anarkistiskt klingande namnet Libertadkolonnen, men efter sin tidigare befälhavare kom den ofta även fortsättningsvis att benämnas som "López-Tienda" eller "Libertad-López-Tienda". Den kommunistiska Libertadkolonnen lämnade Barcelona den 9 november. Den bestod då av omkring 2 000 man och den anlände till Madrid ett par dagar senare, enligt en vanligt förekommande uppgift den 11 november. Någon dag senare placerades den vid ett frontavsnitt vid Manzanaresfloden i Universitetsstaden.

Durrutikolonnen till Madrid

Under tiden hade Buenaventura Durruti låtit sig övertalas om att bege sig till Madrid. Omkring den 9 november hade han lämnat Aragonien med flyg för att via Barcelona och Valencia fortsätta mot Madrid. Durruti anlände sedan till Madrid, antingen den 11 eller 12 november, och då i sällskap med Juan García Oliver. Där hade de först ett möte med Försvarsjuntans befälhavare José Miaja och dennes stabschef Vicente Rojo, och därefter ett annat möte med Eduardo Val, sekreteraren för CNTs lokala försvarskommitté. På detta möte deltog även Cipriano Mera som var befälhavare för en av CNTs miliskolonner i Madrid. Mera uppgav senare i sina memoarer att han då tog tillfället i akt att varna Durruti för att det var en fientlig miljö han kommit till, "att vi inte bara har fiender på andra sidan" och att detta berodde på kommunisternas dominerande ställning i Försvarsjuntan.⁴⁷ Innan de skildes åt lovade Mera, för att bidra med lokalkännedom, att avdela en av sina egna centurior till Durrutis styrkor. I Madrid fick Durruti överta ett konfiskerat adelspalats på Calle Miguel Ángel 27 i stadsdelen Chamberí där kolonnens stab inrättades.

Ungefär samtidigt hade drygt 1 400 man från Durrutikolonnen lämnat Aragonien för att bege sig till Madrid. Här ingick en mindre styrka om uppskattningsvis 150 man under befäl av Miguel Yoldi som lämnat Aragonien med bilar och lastbilar. Denna hade följts av den större styrkan om cirka 1 300 man som lämnat Aragonien med tåg för att, via Barcelona, fortsätta mot Valencia. Medan den första mindre styrkan fortsatte mot Madrid i sina lastbilar tycks den större styrkan ha blivit uppehållen i väntan på vidare transport mot Madrid eftersom järnvägen från Valencia var sönderbombad.

⁴⁷ Cipriano Mera (1976), *Guerra, Exilio y Cárcel de un Anarcosindicalista*, Paris, Ruedo Ibérico, s. 86, min översätn.

Det är än i dag inte klarlagt när Durrutikolonnen egentligen anlände till Madrid. Detta kan alltså delvis förklaras av att den anlände vid två tillfällen, först den mindre styrkan och någon dag senare den större styrkan. En annan förklaring till den rådande förvirringen är att dess ankomst inte tillkännagavs genom någon parad eller liknande, vilket framgår av ett reportage som front-reportern Mauro Bajatierra gjorde för tidningen *CNT* då Durrutikolonnen anlände till Madrid,⁴⁸ vilket enligt Bajatierra var den 15 november:

Idag har vi välkomnat ett stort antal kamrater från den CNT-FAI-kolonn för vilken Durruti för befälet som anlant från fronten i Aragonien (...) Eftersom de kommer från Organisationen och det folk de försvarar har de inte kommit till Madrid med pukor och trumpeter, inte heller för att med utspända bröstorgar och högt hållna huvuden militäriskt marschera gatorna fram för att skörda andras lagrar. Inga fanor, inga krusiduller och inga uppblåstheter; enkla, kraftfulla, beslutsamma och modiga har de kommit endast för att göra sin plikt.⁴⁹

Enligt Bajatierra hade Durrutikolonnen alltså dykt upp i Madrid utan några ceremonier, vilket rimmade väl med dess enkla anarkistiska sedvänjor. Efter att dess manskap inkvarterats i en skolbyggnad strax utanför stadens centrum ska de ha gett sig iväg för att inta sina positioner. Enligt en rad olika källor uppges detta ha varit antingen den 14 eller 15 november. Även om den exakta tidpunkten förblir omtvistad står det ändå klart att Durrutikolonnen anlände ungefär samtidigt som slaget om Madrid gick in i sin mest intensiva fas.

Nationalisterna går över Manzanares

Strax efter klockan fyra på eftermiddagen den 15 november inledde nationalisterna ett stort anfall nere vid Manzanaresfloden vid Universitetsstaden. De republikanska ställningarna på andra sidan floden utsattes för häftigt artilleri-eld och angrepp från det italienska och tyska flyget. Eftersom nationalisterna koncentrerat stora styrkor till en utvald punkt längs den vidsträckta frontlinjen lyckades de slå sig över floden. Sedan de tagit sig uppför de leriga strandbankarna kunde de börja slå sig in i Universitetsstaden. På den republikanska sidan kallades alla tillgängliga förstärkningar in från de intilliggande frontavsnitten.

⁴⁸ Mauro Bajatierra (1884–1939) hade varit anställd på tidningen *CNT* sedan 1932 och var under inbördeskriget en av republikens mest kända frontreportrar.

⁴⁹ Mauro Bajatierra (1937), *La guerra en las trincheras de Madrid: Crónicas de la lucha, de Mauro Bajatierra, publicadas en el diario "CNT" de Madrid*, Barcelona, Oficinas de propaganda y prensa, CNT, Comité Nacional, s. 35, den citerade texten publicerades ursprungligen i det nummer av *CNT* som utkom på kvällen den 15 november 1936, min översättning.

Enligt en senare uppskattning var de nationalistiska styrkor som först tagit sig över floden inte fler än tusen man. Men de lyckades snart föra över förstärkningar varpå deras styrkor i området ökade till närmare 4 500. Situationen var dock aldrig fullt så allvarlig som den senare ofta beskrivits, för i området fanns vid samma tidpunkt republikanska styrkor på omkring 11 000 man.⁵⁰ Sitt numerära underläge till trots kunde nationalisterna avancera. Under kvällen och natten intog de flera av fakultetsbyggnaderna i Universitetsstaden. För republikanerna gällde det nu att hejda nationalisternas vidare framryckning samt att försöka kasta dem tillbaka över floden. Det var så situationen såg ut när söndagen den 15 november led mot sitt slut.

Om övergången av Manzanares

Eftersom det var viktigt att upprätthålla den antifascistiska sammanhållningen var det till en början ingen som var intresserad av att försöka ge någon särskild enhet skulden för att ha släppt nationalisterna över Manzanares. En tid senare skulle kommunisterna ändå hävda att det var Durrutikolonnen medan det från CNTs håll påpekades att det var Libertadkolonnen. En av de första att ta upp skuldfrågan var CNTs frontreporter Mauro Bajatierra, som i början av 1937 uppgav att:

I Universitetsstaden var en kolonn som bestod av marxistiska katalanska styrkor ansvarig för att hålla passagen stängd för fienden. Men dessa styrkor misslyckades och den fientliga armén kunde ta sig igenom och ockupera flera byggnader som förvandlades till verkliga fästningar, en av dessa var Hospital Clínico, och Madrid var nu allvarligt hotat.⁵¹

Även om Bajatierra inte namngav Libertadkolonnen var det inte svårt att räkna ut vilken kolonn han avsåg. I en annan samtida, men något senare utgiven, skildring såg sig den CNT-anslutne journalisten Eduardo de Guzmán föranledd att direkt utpeka Libertadkolonnen. Han uppger att: ”Columna Libertat, formerad av PSUC i Katalonien” börjat vackla i striderna redan under den 14 november och att den då dragit sig tillbaka mot Manzanares. Då nationalisterna gick till angrepp vid floden på eftermiddagen den 15 november övergav Libertadkolonnen sina positioner.⁵²

⁵⁰ Fernando Calvo González-Regueras (2014), *La Guerra Civil en la Ciudad Universitaria*, Madrid, Ediciones La Librería, s. 46 och 50.

⁵¹ Bajatierra (1937), s. 51.

⁵² Eduardo de Guzmán (1939), *Madrid svart och rött: Den confederala milisen*, Stockholm, Federativs, s. 127. Rudolf Berners översättning.

Det var då förmodligen redan känt att Mikhail Koltsov, som var en av Stalins förtrogna och även fungerade som korrespondent för *Pravda*, kommit med en helt annan version.⁵³ I det som Koltsov uppger vara sina dagboksanteckningar, och som senare publicerades under titeln *Spansk dagbok*, utpekade han istället Durrutikolonnen som den skyldiga parten. Under den dagboksrubrik som Koltsov uppgav gällde den 15 november, skriver han inledningsvis att:

Idag har Durruti försökt attackera. Han var mycket nervös inför striden och han hade krävt att allt artilleri och allt flyg skulle ställas till hans förfogande, och man hade verkligen också samlat in kanoner från hela staden som ställts till hans förfogande, det republikanska flyget hade utfört två angrepp mot de fascistiska ställningarna vid Casa de Campo och "chatos" [sovjetiska jaktplan] hade även vakat över kolonnen för att skydda den från det fascistiska flyget.

Men allt detta till ingen nytta, anarkisterna blev skrämde av kulspruteelden trots att den var relativt svag och de vägrade därefter att gå i strid. Den stackars Durruti, som blev helt utom sig, beordrade att de fegaste av hans män skulle arkebuseras, men han drog snart tillbaka ordern, och utbytte istället intryck med Oliver varefter han förklarade att det var staben som bar skulden för det dåliga artilleriunderstödet och slutligen beslutade han sig för att upprepa attacken i morgon.⁵⁴

Därefter uppger Koltsov, och då fortfarande under den rubrik som uppges gälla den 15 november, att:

En svår motgång har inträffat. Fascisterna har trots allt lyckats gå över Manzanares.

Idag ville Durruti återupprepa sitt anfall vid Casa de Campo, men medan hans stab försökte komma överens med bataljonerna om hur de skulle attackera och om vem som skulle gå först, hade fascisterna istället attackerat. Morerna har gått över floden och de har tagit sig in i Universitetsstaden.

⁵³ Under sin vistelse i Spanien rapporterade Mikhail Koltsov (1898–1940) återkommande för den sovjetiska dagstidningen *Pravda*. Hans anteckningar publicerades senare i samlad form i Sovjetunionen under titeln *Ispanskii dnevniki* (Spansk dagbok). De redogörelser som citeras här är hämtade från den spanska utgåvan: Mijaíl Koltsov (1963), *Diario de la guerra de España*, París: Ruedo Ibérico.

⁵⁴ Koltsov (1963), s. 232, min översättning.

De Internationella brigaderna kallades omedelbart till platsen, men då var det redan för sent. Morerna hade intagit flera byggnader och fortsatte sin framryckning.⁵⁵

Koltsovs anteckningar för den 15 november inleds alltså med tidsangivelsen ”idag” då Durruti ska ha gjort sitt första försök till anfall. Därefter följer en ny tidsangivelse där Durruti ska ha lovat att göra ett återupprepat försök till anfall ”i morgon” vilket rimligen måste tolkas som den 16 november. Därefter följer ett andra, och enligt Koltsov likaledes misslyckat, försök till anfall som slutar med att nationalisterna går över floden, en händelse som alltså inträffade den 15 november. Men då Koltsov växlar mellan ”idag”, ”imorgon” och sedan återigen ”idag” blir hans datumangivelser omöjliga hur man än tolkar dem. Detta gör det också svårt att bortse från misstanken om att det gjorts medvetet. I sin dagbok har Koltsov därefter hoppat över den 16 november, vilket gör att han kunnat flytta de händelser som då utspelades framåt eller bakåt i tiden. Hans anteckningar återupptas först under den rubrik som uppges gälla den 17 november.

För att göra skuldfrågan klar fortsatte Koltsov sedan med att berätta att: ”Durruti var mycket nedslagen för att det var just hans kolonn som släppt in fienden i Madrid”.⁵⁶ Anmärkningsvärt är också att Koltsov aldrig nämner Libertadkolonnen i sin dagbok vilket medfört att dess medverkan i slaget raderats ur den kommunistiska historieskrivningen. Det finns alltså flera oklarheter som tyder på att Koltsov helt enkelt bytte ut Libertadkolonnen mot Durrutikolonnen i sina skildringar av slaget om Madrid, vilket för övrigt skulle bli ett återkommande grepp i den kommunistiska propagandan.

Cipriano Mera, som i sin roll som befälhavare för en av CNTs miliskolonner var väl informerad om läget, skulle långt senare göra en målande beskrivning av samma händelseförlopp. I sina memoarer uppger han att han tidigt blivit uppmärksam på Libertadkolonnens bristfälliga uppträdande och att han fått flera alarmerande rapporter om att dess manskap övergivit sina positioner då fienden visat sig. Eftersom Libertadkolonnen hade sina ställningar nere vid Manzanaresfloden i omedelbar närhet till nationalisternas styrkor hade Mera begett sig till Försvarsjuntans stab för att begära att den snarast måste förflyttas från detta känsliga frontavsnitt. Men redan nästa eftermiddag, den 15 november, hade en ordonnans kommit inrusande på Meras stab med beskedet att nationalisterna lyckats ta sig över floden: ”Den enda möjliga orsaken var att Libertadkolonnen ställt till det igen” – skriver

⁵⁵ Ibid., s. 233.

⁵⁶ Ibid., s. 238.

Mera, och eftersom det hela var så illa skött av Försvarsjuntans stab med det ironiska tillägget: ”Men det föreföll otroligt, jag repeterar: otroligt”.⁵⁷

Sammanfattningsvis kan påpekas att Mauro Bajatierras och Eduardo de Guzmáns samtida utpekanden av Libertadkolonnen som den skyldiga parten har ignorerats av historieskrivningens bredare strömfåra, och då även med viss rätt då de innefattar starkt propagandistiska inslag. På samma vis har Cipriano Meras, förvisso sent nedtecknade, förstahandsskildring ignorerats. Detsamma gäller även flera senare undersökningar av anarkistisk tendens som kommit fram till samma resultat.⁵⁸ Däremot har Koltsovs, minst lika partiska, skildring fått ett långt större genomslag genom att en rad namnkunniga historiker valt att återupprepa den som sanning.⁵⁹

Men på senare år har de uppgifter som motsäger Koltsovs version fått allt större gehör. Ett flertal historieskrivare har börjat uppge att det var Libertadkolonnen som fanns på andra sidan då nationalisterna gick över Manzanares, men för att vara på den säkra sidan, ofta med tillägget att båda kolonnerna var där, eller att det åtminstone även fanns vissa ”element” från Durrutikolonnen på platsen.⁶⁰ Mycket tyder alltså på att det var Libertadkolonnen som fanns på andra sidan floden på eftermiddagen den 15 november medan det förblir oklart var Durrutikolonnen då befann sig. Enligt vissa hade Durrutikolonnen, eller delar av den, gått i strid redan föregående dag, enligt andra hade det skett under kvällen då alla tillgängliga förstärkningar kallats in efter att nationalisterna gått över floden, och enligt ytterligare andra befann sig dess manskap då fortfarande i sina kaserner.

De fortsatta striderna i Universitetsstaden

I gryningen den 16 november hade republikanerna planerat ett stort motanfall för att försöka kasta tillbaka nationalisterna över floden. För första

⁵⁷ Mera (1976), s. 83–84.

⁵⁸ Se Paz (1996), s. 646–648 och Miguel Amorós (2014), *Durruti en el laberinto*, Barcelona, Virus editorial, s. 131.

⁵⁹ En de första historiker som pekade ut Durrutikolonnen som den skyldiga parten, och uppenbarligen med Koltsov som enda källa, var amerikanen Robert G. Colodny (1915–1997) som i en akademisk avhandling återgav Koltsovs version ordagrant, dock utan att ange källan, och därmed upphöjde den till ”vetenskaplig” sanning, se Robert G. Colodny, (1958), *The Struggle for Madrid: The Central Epic of the Spanish Conflict (1936–37)*, New York, Paine-Whitman, s. 74–75. Colodny som själv kommit till Spanien i februari 1937 för att anmäla sig till de Internationella brigaderna, han hade alltså inte varit närvarande i Madrid då de aktuella händelserna utspelades, hade efter sin hemkomst från Spanien inlett en akademisk karriär vilket gett honom ett slags dubbel trovärdighet i sammanhanget.

⁶⁰ Jesús González de Miguel, ”La defensa de Madrid”, i *Desperta Ferro*, nr 4/2014, s. 38; Calvo González-Regueras (2014), s. 45.

gången tycks alla källor då också vara samstämmiga vad gäller Durrutikolonens deltagande i slaget. Försvarsjuntans stab hade nu även skrivit in Durrutikolonnen som en av de stridande enheterna i Madrid, och det uppgavs då att den bestod av 1 550 man.⁶¹ Då anfallet inleddes gick Durrutikolonnen och några andra republikanska enheter till angrepp. Under anfallet kunde de, till priset av stora egna förluster, återta flera byggnader. Det hela blev ändå ett misslyckande då nationalisterna lyckades bita sig kvar i Universitetsstaden. En försvårande omständighet hade varit att den XI internationella brigadens styrkor inte uppgavs ha dykt upp på slagfältet förrän flera timmar efter överenskommen tidpunkt.⁶²

Under följande dag, den 17 november, fortsatte striderna i Universitetsstaden. Under dagen lyckades nationalisterna inta Hospital Clínico, den stora sjukhusbyggnad som ännu var under uppförande, och vars jättelika betong- och stålskelett under de närmast följande dagarna skulle komma att utgöra en mardrömslik skådeplats för närstrider som utkämpades från våning till våning. På natten samlade Durruti de delegerade för sina centurior till ett möte för att stämma av läget. Efter två dagars oavbrutna strider hade Durrutikolonnen endast 700 man kvar i stridbart skick. Av alla stridande styrkor hade kolonnen varit den enda som tvingats använda samtliga av sina enheter i ständig strid, utan vila eller avlösning.⁶³

Den 18 november återtog Hospital Clínico men föll därefter återigen i nationalisternas händer. Under dagen försökte Durrutis styrkor ännu en gång återta byggnaden. I Hospital Clínico kämpade nu Durrutis mannar sida vid sida med styrkor från den Internationella brigaden mot nationalisterna. Då Durruti senare under dagen begärde ett möte med Försvarsjuntans befälhavare Miaja och Rojo hade han bara 400 man kvar. Durruti krävde därför att hans styrkor måste få snar avlösning. Miaja och Rojo lovade att göra vad de kunde men hävdade att det för stunden inte fanns några reserver att kalla in.⁶⁴ Det stod därmed klart att det inte fanns något annat val än att begära en sista ansträngning av kolonnens återstående enheter. Durruti diskuterade situationen med Miguel Yoldi och med sin militäre rådgivare José Manzana som båda hade sårats under de föregående dagarnas strider. Yoldi hade fått en kula i benet medan Manzana träffats i sin högra hand. De sade sig vara beredda att fortsätta striderna trots att de flesta av deras mannar stupat eller

⁶¹ Amorós (2014), s. 125–126.

⁶² Vicente Rojo (2010), *Historia de la guerra civil española*, Barcelona, RBA Libros, s. 503.

⁶³ Paz (1996), s. 659–660.

⁶⁴ Ibid., s. 662.

sårats. Då onsdagen den 18 november gick mot sitt slut fortsatte striderna om Universitetsstaden med oförminskad intensitet.

Durrutis död

Torsdagen den 19 november, klockan sex på morgonen, hade Buenaventura Durruti, tillsammans med Miguel Yoldi och José Manzana, ett möte med Cipriano Mera och några av dennes kamrater där de diskuterade det kritiska läget vid Hospital Clínico. De gjorde även upp planer på att slå ihop de frihetliga styrkornas staber under ett gemensamt befäl för att bättre kunna hävda sig gentemot Försvarsjuntans kommunistinfluerade ledning.⁶⁵ Därefter återvände Durruti till sin egen stab där han dikterade ännu en begäran om att kolonnens enheter måste få snar avlösning.

Samma eftermiddag, strax efter klockan 13, lämnade Durruti staben med bil för att bege sig mot Universitetsstaden. Någonstans efter vägen gjorde Durrutis bil ett oväntat stopp. Durruti ska då ha lämnat bilen för att gå och tala med några milismän när han träffades av en kula. Den sårade Durruti fördes därefter i ilfart till Hotel Ritz, ett tidigare lyxhotell som döpts om till Milissjukhus nummer 21 (Hospital número 21 de milicias), och fungerade som ett av CNTs krigssjukhus i Madrid. Där undersökte kolonnens läkare José Santamaría den svårt sårade Durruti. Sedan de även tillkallat den kände kirurgen Manuel Bastos Ansart för konsultation kunde de konstatera att det inte fanns något att göra. Från Durruti kom nu bara osammanhängande fraser och han återfick aldrig medvetandet i tillräckligt hög grad för att kunna redogöra för vad som hänt. Durruti avled på Hotel Ritz klockan fyra på morgonen följande dag, fredagen den 20 november.

De närvarande på Hotel Ritz ska då ha kommit överens om att hemlighålla Durrutis död tills Durrutikolonnens styrkor fått avlösning, eftersom de fruktade att dessa annars skulle överge sina positioner för att försöka ta hämnd på kommunisterna. Det togs alltså redan från början för givet att kommunisterna skulle komma att misstänkas för att ha mördat Durruti. Någon timme senare fick Durrutikolonnens styrkor till sist avlösning. CNT kunde då ofientliggöra nyheten om Durrutis död.

Tidigt på morgonen, lördagen den 21 november, bars kistan med Durrutis kropp ut till en väntande bil. Därefter påbörjades den långa färden från Madrid till Barcelona där begravningen skulle hållas följande dag. Då den bilkortege som transporterade kistan blev uppehållen av stora folkmassor vid flera av de städer och byar som passerades drog resan ut på tiden. Först på

⁶⁵ Paz (1996), s. 665–666; Mera (1976), s. 88.

eftermiddagen var kortegen inne i Katalonien där folkhavet längs vägen blev än tätare. Då kortegen åtskilliga timmar senare var framme i Barcelona hade klockan för länge sedan passerat midnatt.

Durrutis begravning i Barcelona

En av dem som stannat i CNT-FAI-huset för att vaka sig igenom natten i väntan på kortegen var Rudolf Berner:

I Casa CNT-FAIs entré arrangerades en katafalk, väggarna och taket i entrén kläddes i svart och rött, initialerna CNT-FAI-AIT lyste emot en. Över trapphusets balkong vajade Durrutis syndikats fana: Sindicato Único Fabril y Textil. Snart var hela entrén fylld av blommor och kransar. Från alla upptänkliga korporationer, partier och organisationer sände man en blomsterhyllning till den fallne kämpen.

Vid tio-tiden väntade man att bilen med kistan och hedersvakten ur Columna Durruti skulle anlända till Barcelona. Men klockan blev både elva och tolv – massorna utanför Casa CNT stodo tåligt kvar, tysta, allvarliga⁶⁶

Sent på natten anlände bilkortegen med Durrutis kvarlevor till Barcelona. Kistan bars in i CNT-FAI-husets entré där kroppen lades på lit de parade:

Äntligen, vid ett-tiden på natten, kom den enkla kortegen. Kistan bars in i entrén och ställdes mitt i blomsterhavet. Och så vidtuo lit-de-paraden. Hela Vía Layetana myllrade av folk, alla ville de se den avhållne kamraten, den beundrade kämpen och revolutionären en sista gång.

Natten igenom gick denna outsinliga ström av människor igenom entrén, stannade ett ögonblick vid den öppna baren, lade ner en blombukett eller kanske bara höjde den knutna handen – den antifascistiska hälsningen. Denna akt var så gripande, så mäktigt högtidlig att ord bara banalisera den. Man kan inte i ord skildra denna undersamma stämning. Men det var inte bara en avhållen mans minne och gärning som skänktes en sista hyllning. Det var en gripande antifascistisk manifestation på samma gång.⁶⁷

⁶⁶ Rudolf Berner, ”Ett ändlöst tåg av sörjande människor. Rudolf Berner skildrar Durrutis begravning i Barcelona. Vía Layetana, där syndikalisternas hus är beläget, heter nu Avenida Buenaventura Durruti”, i *Arbetaren*, 28 november 1936.

⁶⁷ Ibid.

Redan tidigt på söndagens morgon omgavs CNT-FAI-huset av ett till synes ogenomträngligt folkhav. Det var en av de största folkmassor som någonsin samlats i Barcelona:

Söndagsmorgonen gav Vía Layetana ett annat namn. På stora svart-röda skyltar förkunnades i gatans varje hörn att den nu hette *Avenida Buena-ventura Durruti*. Och hela dagen var gatan bara Durruti. Begravningsståget skulle utgå vid tiotiden, men redan klockan åtta var det svårt att komma fram för den allt mer tätande folkmassan. Korporationerna började fylla sig under sina fanor. Himlens blåa skyar skymdes bort av de tusentals svart-röda dukarna från CNT-FAIs organisationer. Här och var lyste det en lättare färgfläck i detta mäktiga hav av svart och rött: katalanska regionsfanan, Estat Catalas vackra stjärnduk, PSUCs, UGTs och POUMs fanor och standar. Fanor från de antifascistiska regionerna, fanor, fanor, fanor!

Men det fanns ett kanske ändå mer imponerande hav av färg: blommor! Man trodde inte sina ögon. Så mycket blommor på en gång får man aldrig mer i livet se. Bil efter bil, grupp efter grupp, bara blommor och kransar, jättestora kransar. Durrutis namn i blommor, CNT-FAI-fanor i blommor. Rosor, nejlikor och krysantemum samt otaliga exotiska praktblomster ur Floras gård.⁶⁸

Under hösten hade Barcelonas befolkningsantal ökat dramatiskt då hundratusentals flyktingar sökt sig till den från krigshändelserna ännu relativt förskonade staden. Ingen vet hur många som deltog på begravningen men det talas om 250 000 människor, en halv miljon, en miljon och ibland om ännu fler. Från en av CNT-FAI-husets balkonger såg Rudolf Berner hur begravningsståget satte sig i rörelse:

Så började då tåget att sätta sig i rörelse. Musikkårerna spelade *Hijos del Pueblo*. Fanorna fladdrade för vinden och tåget drog iväg mot Montjuich och kyrkogården.

Hela det antifascistiska Spanien var representerat. Där voro alla CNTs syndikat med fanor och hyllningsstandar för den döde kamraten. FAIs organisationer, alla miliskolonner hade sänt en grupp representanter. De katalanska separatisterna, republikanerna, de iberiska federalisterna och så arbetarrörelsens alla organisationer och grupperingar. Men det var inte bara från Barcelona och Katalonien man hade samlats. Alla antifascistiska regioner hade en grupp från varje organisation, men CNT och FAI voro den överväldigande massan. Ett fantastiskt, jättestort tåg!

⁶⁸ Ibid.

Fanor och standar, blommor och kransar. En grupp på sju flickor kommo tågande i bredd, de buro var sin blomsterbokstav i händerna: D-U-R-R-U-T-I. Bakom dem ett standar: ”Vår Durruti är inte död – han skall alltid leva ibland oss!”

Timma efter timma drog det ändlösa tåget förbi. Men det var inget militärt tåg, man gick inte i ordnade led. Tåget fyllde hela den breda gatan, man välldes fram, ett imponerande böljande människohav under fladdrande fanor och med blomsterprakt och färg.

Då klockan slog halv fyra kom avslutningen: en grupp regeringskavalleri på svarta hästar. I nära sex timmar hade då dessa massor marscherat förbi. Att räkna skarorna var en omöjlighet, flera hundratusen människor hade dragit förbi, följt Durruti till den sista vilan.⁶⁹

Begravningsståget utgick från CNT-FAI-huset på Vía Layetana, fortsatte upp till Plaza de Cataluña och sedan vidare ner längs Las Ramblas. Vid Columbusstatyn vid slutet av Las Ramblas skulle begravningsceremonin avslutas med tal. En av de självskrivna huvudtalarna var Durrutis kamrat Juan García Oliver. För att ännu en gång understryka CNTs vilja till antifascistisk enighet hade även Lluís Companys och den sovjetiske generalkonsuln Antonov-Ovsejenko bjudits in som talare. Därefter var ceremonin tänkt att avslutas, men tusentals människor stannade ändå kvar för att följa Durruti den sista biten till graven. Berner var en av dem som följde med under den avslutande vandringen till kyrkogården vid berget Montjuich:

Inne på den underbart vackra kyrkogården uppe på Montjuichs höjder, kunde man på kvällen inte se vårdarna och korsen. Hela kyrkogården var fylld av blommor och kransar för Durrutis grav.

Durruti! Mannen som gav hela sin själ, all sin kraft för anarkismen, för friheten, för mänsklighetens framtid och lycka. Durruti, mannen som inte var en auktoritet, men som ändå respekterades och åtlyddes. Inte därför att han befallde – han befallde aldrig – utan därför att man kände med sig att han hade rätt.

Så var han nu förd till sista vilan. Kämpen Durruti! Men det var inte så mycket en död mans sista färd. Ingen vanlig begravning. Det var en antifascistisk manifestation av största tänkbara mått. Durruti hade blivit symbolen för den borne antifascistiske kämpen. Och därför blev detta tåg så mäktigt och imponerande storslaget i sin antifascistiska anda. En eggande, mäktigt och manande signal till fortsatt kamp mot tyranniet!⁷⁰

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

Om Durrutis död

Så länge inbördeskriget varade skulle Durrutis namn fortsätta att sväva över CNT och den spanska republiken. Spekulationerna om omständigheterna kring hans död har också fortsatt ända in i våra dagar. Då nyheten om Durrutis död först tillkännagavs i *Solidaridad Obrera* den 21 november var uppgifterna knapphändiga. Det uppgavs då att Durruti givit sig iväg med bil för att besöka kolonnens mest "framskjutna positioner". Någonstans efter vägen hade Durruti stannat för att tala med några milismän. Därefter framkom inte mycket mer än att han träffats av en kula som "antagligen" avlossats av en krypskytt från ett fönster i någon av byggnaderna vid "la Moncloa", vilket var en vag benämning som kunde gälla i princip hela krigszonen vid Universitetsstaden.⁷¹

Denna första version kom snart att motsägas av ryktesvisa uppgifter om att det inte funnits några nationalistiska styrkor i närheten då Durruti sårats. En tid senare gick CNT ut med mer detaljerade uppgifter som kom att utmynna i den officiella version som organisationen därefter envist skulle hålla fast vid. Enligt denna hade Durruti träffats av en kula som avlossats från Hospital Clínico, där det också var allmänt känt att det funnits nationalistiska krypskyttar. Men då var ryktena redan i omlopp och det var följaktligen många som förblev övertygade om att Durruti mördats av kommunisterna. Snart tog också nationalisterna tillfället i akt att försöka skapa splittring genom att släppa flygblad över de republikanska linjerna där de hävdade att det var kommunisterna som mördat Durruti.⁷² Medan CNT höll fast vid sin officiella version, fortsatte en mängd mer eller mindre illvilliga rykten om att Durruti mördats av kommunisterna, fascisterna eller kanske till och med av sina egna att florerat.

Striden om Durrutis eftermäle

Att Durrutis begravning blev en av de mäktigaste manifestationer som någonsin ägt rum i Barcelona, och att det republikanska Spanien därefter svämmade över av affischer och pamfletter som unisont hyllade den folkkäre anarkisten, var ett besvärande faktum för kommunisterna som ansåg sig tvungna att försöka påverka hans eftermäle i en för dem mer gynnsam riktning. Då direkta och alltför tydliga angrepp på Durrutis egen person skulle riskera att

⁷¹ "Información de la muerte de nuestro camarada Durruti, i *Solidaridad Obrera*, 21 november 1936, s. 1.

⁷² Corral (2007), s. 223.

slå tillbaka mot dem själva fick de till en början inrikta sig på Durrutikolonnen, som till exempel var fallet med Mikhail Koltsovs förklenande skildring av dess deltagande i slaget om Madrid, medan Durruti istället svartmålades på ett mer subtilt och försåtligt vis.

Att det omedelbart efter Durrutis död börjat gå rykten om att det var kommunisterna som mördat honom var en annan besvärande omständighet som deras propagandamakare blev tvungna att hantera. De presenterade därför snart sin egen version enligt vilken Durruti skulle ha mördats av radikala anarkister i hans egna led som ansåg att han svikit sina frihetliga ideal. Denna version, som först antydde av Koltsov⁷³ och senare återkom i mer uttalad form från det kommunistiska propagandamaskineriet, gjorde många anarkister rasande. I nästa steg gällde det att försöka lägga beslag på Durruti.

Bara tre dagar efter Durrutis död publicerade *Izvestija* en lika uppseendeväckande som märklig uppgift, som härrörde från tidningens korrespondent Ilja Ehrenburg, där det påstods att Durruti stått kommunistpartiet nära och att han strax före sin död skulle ha sagt att han ”kände sig som en bolsjevik och att han inte skulle ha något emot att ha ett Stalinporträtt på sitt skrivbord”.⁷⁴ På samma gång började kommunisterna sprida ett rykte om att Durruti kort före sin död skulle ha gått över till kommunistpartiet och att han bara väntat på ett lämpligt tillfälle att tillkännage detta när han stupade.⁷⁵ Dessförinnan hade Ehrenburg myntat en sedermera berömd fras som tillskrevs Durruti: ”Vi avstår från allt utom segern” (*Renunciamos a todo menos a la victoria*). Syftet var att ge sken av att Durruti ansett att de spanska arbetarna skulle ge upp revolutionen. Trots att ingen hört honom säga något liknande började frasen snart upprepas så intensivt att många började tro att den verkligen kommit från Durruti.⁷⁶

⁷³ Se Koltsov (1963), s. 240.

⁷⁴ *Izvestija*, 23 november 1936, citerat i Paz (1996), s. 702.

⁷⁵ Paz (1996), s. 702.

⁷⁶ Första gången frasen: ”Vi avstår från allt utom segern”, förekommer i pressen var den 29 oktober 1936, märkligt nog i en av anarkisternas egna tidningar. Under den kortvariga prosovjetiska yra, som utlösts av nyheten om att Sovjetunionen skulle börja leverera vapen, hade Ehrenburg lyckats få in vad som kan beskrivas som ett tillbakablickande kåseri i *Tierra y Libertad*. Där skildrade han ett besök han gjort hos Durruti vid fronten i Aragonien två månader tidigare, i slutet av augusti. Efter att inledningsvis ha framställt Durruti som vänlig och sympatisk avslutade Ehrenburg med att återge en diskussion om militariseringen som han sade sig ha hört i kolonnens stab. En av dess frivilliga ska då ha framhållit att: ”Under alla omständigheter upprätthåller vi vår princip om en frivillig armé.” Durruti påstods då ha rutit ifrån: ”Nej! Om det blir nödvändigt kallar vi till allmän mobilisering och inför järndisciplin. Vi avstår från allt utom segern.”, Ilja Ehrenburg, ”Durruti”, i *Tierra y Libertad*, 29 oktober 1936, s. 2, min översätt. Det går förstås inte att utesluta att Durruti kan ha undslupit sig något liknande i ett svagt ögonblick. Men att

Från CNT och FAI kom självfallet dementier där det framhölls att Durruti stupat vid fronten och att han dött som anarkist och revolutionär. Redan i den första biografien över Durruti, som gavs ut under 1937, riktade journalisten och CNT-medlemmen Felipe Aláiz skarp kritik mot Ehrenburgs försök att framställa Durruti som "Sovjetsympatisör".⁷⁷ Men tonläget från CNTs ledande skikt var ändå påfallande passivt. Det var uppenbart att CNTs nationalkommitté till varje pris ville upprätthålla den antifascistiska enigheten och därför inte ville gå till motangrepp, åtminstone inte i högre utsträckning än vad som var nödvändigt.

"Hundrafaldig är hjältens död!"

De många oklara omständigheterna kring Durrutis död har gjort att fallet förblivit ett av inbördeskrigets stora mysterier. Men genom åren har också ett flertal nya uppgifter framkommit som kastat nytt ljus över det inträffade. Av en tidig vittnesutsaga från CNT-medlemmen Julio Graves framgår att det varit han som kört bilen som Durruti färdats i vid tillfället, samt att José Manzana, Durrutis militäre rådgivare, också varit med i bilen. Graves uppgav att de under färden från kolonnens stab mot Hospital Clínico fått syn på några milismän som kommit gående i deras riktning. Då Durruti misstänkte att de lämnat striderna utan tillstånd hade han bett Graves stanna. Eftersom platsen, enligt Graves, varit utsatt för häftig eldgivning från Hospital Clínico hade han stannat en bit längre bort, i skydd av några byggnader. Durruti hade där efter lämnat bilen för att gå och tala med milismännen. Efter att de, på Durrutis bestämda uppmaning, gett sig av för att återvända till striderna hade han gått tillbaka mot bilen. Då Durruti skulle kliva in i bilen hade han träffats av en kula i bröstet och sjunkit ihop. Graves och Manzana hade då hoppat ur och burit in den sårade Durruti i baksätet varefter Graves vänt bilen och kört i högsta hastighet mot sjukhuset.⁷⁸ Av Graves utsaga, som han avgav till Solidaridad Obreras krigskorrespondent, signaturen "Ariel" (vars verkliga namn var Josep Bort-Vela), bara några timmar efter att Durrutis sårats, men som publicerades först 1945 under det andra världskrigets slutskede, framgår alltså att han själv och Manzana varit de enda kända vittnena till händelsen.

döma av Durrutis, välkända och ofta citerade, egna uttalanden från sensommaren och hösten 1936, som alla var skarpt kritiska mot militariseringen, finns inget som tyder på att han skulle ha sagt något liknande.

⁷⁷ Felipe Aláiz (1937), *Durruti: Biografía del héroe de la revolución de julio*, Barcelona, Editorial Maucci, s. 74–75.

⁷⁸ Ariel (1945), *Cómo murió Durruti*, Toulouse, Comité de Relaciones de la Regional del Centro.

Medan Graves utsaga i övrigt var helt överensstämmande med CNTs officiella version, det vill säga att Durruti träffats av en kula som avlossats av en krypskytt från Hospital Clínico, uttalade sig Manzana aldrig offentligt om händelsen. Enligt flera samstämmiga uppgifter hamnade Manzana efter inbördeskriget i Mexiko, men därefter tycks ingen veta vart han tog vägen.

Många år senare, då de som varit med började närma sig sin ålders höst, var det några som blev mer benägna att berätta. En av dem var Jesús Arnal, en präst som Durruti räddat livet på under inbördeskriget. I sina memoarer, som publicerades postumt 1972, gav han en respektfull, närmast kärleksfull bild av Durruti i vars stab han arbetat under dennes beskydd i Aragonien. Det visade sig att Arnal, mot slutet av sitt liv påbörjat en egen utredning om Durrutis död. Han hade då kontaktat Durrutis läkare José Santamaría och Manuel Bastos Ansart, den kirurg som kallats in för konsultation då Durruti anlant till sjukhuset. För Arnal hade de, oberoende av varandra, uppgivit att Durruti blivit skjuten från mindre än en halvmeters håll.⁷⁹

Vid samma tid hade Joan Llarch, en författare med sympatier för CNT, också börjat gräva i fallet. I en undersökning som publicerades i en första upplaga 1973, presenterade Llarch uppgifter där läkaren Santamaría återigen bekräftade att Durruti skjutits från nära håll. För Llarch hade Santamaría uppgivit att Durruti troligen blivit skjuten från 30 till 35 centimeters håll, och att kulan varit av nio millimeters kaliber.⁸⁰

Dessa nya uppgifter öppnade upp för ett flertal nygamla versioner som tidigare bara förekommit ryktesvis. Enligt den mest spridda av dessa ska Durruti ha vådaskjutit sig själv. En variant av denna version återfinns i Juan García Olivers memoarer från 1978 där han berättar om en märklig händelse som ska ha inträffat under Durrutis begravning. García Oliver uppger där att José Manzana och José Santamaría då sökte upp honom för att be om ett enskilt samtal. De ska då i förtrolighet ha berättat att det varit en olyckshändelse. Enligt dem hade Durruti skjutit sig med sitt eget vapen, en kulsprute-pistol av typen ”naranjero”, som gått av då han råkat slå kolven i fotsteget då han skulle kliva ur bilen. Flera kulor hade då avlossats varav en träffat Durruti som sårats dödligt. De som kände till vad som hänt ska därefter ha lovat varandra att hålla det hela hemligt.⁸¹

⁷⁹ Jesús Arnal (2013), *Por qué fui secretario de Durruti: Memorias del cura que ayudó al líder anarquista en la guerra civil (1936–1939)*, Lleida, Editorial Milenio, s. 129–130.

⁸⁰ Joan Llarch (1983), *La muerte de Durruti*, Barcelona, Ediciones 29, s. 166–170.

⁸¹ García Oliver (1978), s. 340–341

Om vi ska tro García Oliver hade det alltså funnits en hemlig version som bara de som varit med kände till. Förmodligen hade Manzana och Santamaría, och antagligen även chauffören Graves, delgivit samma uppgift till CNTs nationalkommitté. Men det fanns också ett stort problem med denna version. García Oliver, som varit nära vän med Durruti och även varit med honom under de första dagarna under slaget om Madrid, hade aldrig sett honom använda någon kulsprutepistol. Enligt García Oliver brukade Durruti istället alltid vara beväpnad med en pistol som han bar i ett hölster. García Oliver menade därför att han inte för ett ögonblick trodde på det som Manzana och Santamaría berättade.⁸²

Ungefär samtidigt, i mitten av 1970-talet, hade ett nytt vittne gett sig till känna. Antonio Bonilla, som varit en av Durrutis närmaste män, och nyligen återvänt till Spanien efter att ha levt i exil i Sydamerika, hade tagit kontakt med författaren Joan Llarch som nu kunde infoga dennes uppgifter i en ny och utökad upplaga av sin tidigare undersökning.

För Llarch berättade Bonilla att det varit två bilar och inte en som lämnat Durrutikolonnens stab för att köra mot Hospital Clínico. I den första bilen hade Bonilla själv befunnit sig, tillsammans med Miguel Doga, ”en väldigt fåordig men väldigt modig” katalansk snickare och en person vid namn Lorente som Bonilla valt ut för att han var en skicklig bilförare. I den efterföljande bilen fanns Durruti, Graves och Manzana. Då Durruti klev in i sin bil hade han sett ut att vara obehäpnad, men Bonilla visste av erfarenhet att han alltid bar en revolver av typen Colt 45 i ett hölster under sin skinnjacka. Bonilla berättade att Manzana, som hade sin högra arm uppbunden i en mitella, var beväpnad med en kulsprutepistol av en modell som kallades naranjero som han bar i en axelrem. Det var för övrigt ett vapen som tillverkats i flera olika utföranden, men där en av de vanligare var av nio millimeters kaliber.⁸³

Bonilla uppgav vidare att Durrutis efterföljande bil hade gjort ett oväntat stopp under färden från kolonnens stab mot Hospital Clínico. Bonilla och hans kamrater i den framförvarande bilen hade då också stannat för att invänta den efterföljande bilen. Bonilla och hans kamrater hade sett att Durruti och Manzana klivit ur bilen för att gå och tala med fem milismän som stod i närheten (enligt Bonilla var det alltså inte bara Durruti som lämnat bilen, utan även Manzana). Men de hade befunnit sig för långt bort för att kunna se vad som sedan hände. Efter att ha väntat i några minuter såg de hur den bakomvarande bilen plötsligt vände och körde tillbaka åt samma håll de

⁸² Ibid., s. 340–341.

⁸³ Llarch (1983), s. 204–206.

kommit från i hög hastighet. Bonilla sprang då fram till platsen där milismännen, som han beskrev som ”ungdomarna”, fortfarande stod kvar. Då han frågade dem vad som hänt svarade de att en person blivit sårad. De sade sig inte ha känt igen någon av de två som de just talat med. Och Bonilla kände inte heller igen någon av milismännen, men han trodde att de möjligen kunde ha tillhört Rosalkolonnen. Bonilla uppgav även att platsen inte var utsatt för någon fientlig eldgivning.

Eftersom Bonilla och hans kamrater fruktade att det var Durruti som blivit sårad återvände de genast till kolonnens stab. Där träffade Bonilla en stund senare på Manzana. Då han frågade vad som hänt svarade Manzana undvikande att Durruti åkt iväg för att delta i ett möte. Det var först följande morgon som Bonilla fick veta att Durruti var död. Manzanas märkliga uppträdande gjorde att Bonilla med tiden blivit övertygad om att det var han som mördat Durruti.⁸⁴

Därmed återstår ett flertal möjliga scenarier: Manzana, som hade sin högra arm uppbunden i en mitella och vars rörelsemönster därför var hämmat, hade av misstag råkat avfyra sin naranjero då han skulle kliva tillbaka in i bilen varpå en kula träffat Durruti i bröstet; Durruti hade i avskräckande syfte lånat Manzanas vapen då han gått för att tala med milismännen och hade därefter råkat stöta kolven i fotsteget; någon av de milismän som Durruti gått för att tala med hade plötsligt dragit sitt vapen och öppnat eld; Manzana hade utnyttjat tillfället att mörda Durruti i det obehagade ögonblick då han skulle kliva tillbaka in i bilen, och så vidare.

Att misstankarna började riktas mot Manzana öppnade också upp för en rad spekulationer om hans eventuella motiv. Kan han ha agerat på uppdrag av kommunisterna, försvarsjuntans ledning eller nationalistsidan? Men det finns idag så många versioner, mer eller mindre trovärdiga vittnesuppgifter och en så omfattande mytbildning att omständigheterna kring Durrutis död troligen aldrig kommer att kunna klarläggas. Därmed återstår bara att hänvisa till Juan García Oliver som sammanfattade det hela bättre än någon annan: ”Hans död var, som för så många andra som man aldrig med exakthet kunnat fastställa hur de dog, en hjältes död. Hundrafaldig är hjältens död!”⁸⁵

⁸⁴ Ibid., s. 204–206.

⁸⁵ Ur intervju med García Oliver som gjordes i juli 1977 i samband med den då nära förestående utgivningen av hans memoarer, i Freddy Gómez (1990), *Juan García Oliver (Colección de historia oral: El movimiento libertario en España, nr 2)*, Madrid: Fundación Salvador Seguí, s. 28, min översättning.

Barcelona, november–december 1936

Efter Durrutis begravning hade Rudolf Berner fortsatt sitt arbete på CNT-FAI-huset där han också fått flera besök från Sverige. Ett par veckor tidigare, i mitten av november, hade den ungerskfödde syndikalisterna Ivan Faludi, som sedan länge levt som statslös flykting i Stockholm, kommit till staden. I slutet av samma månad anlände SUFs ordförande Olle Jansson till Barcelona där han bara någon dag senare anmälde sig till Durrutikolonnen och reste till fronten i Aragonien.

Till Valencia, Carcagente och Madrid

I början av december fick Rudolf Berner följa med Augustin Souchy på en resa som skulle gå till Valencia, Carcagente och Madrid. Det var första gången Berner fick tillfälle att lämna Barcelona sedan han anlänt till Spanien. Resan började med att Berner och Souchy tog tåget till Valencia där de gjorde ett kort besök hos CNTs nationalkommitté. Därifrån reste de söderut mot apelsindistriktet:

Genom soliga, färgsprakande nejder styr vi vår färd. Olivträdens silvergråa kronor, de knotiga, greniga stammarna ger associationer av gamla mästaress klassiska landskap. Dadelpalmerna resa sig stolt över den andra vegetationen, mimosorna le emot oss från välgkanterna och rosorna prunka i dikesrenarna. Kaktusarna minna oss om öken och orient, den milda luften och den strålande solen stämmer våra sinnen i klaraste dur och med ett leende på läpparna och en underbar känsla i bröstet, betrakta vi naturens slöseri med färg, prakt och sötma. Men mest av allt se vi apelsinträdens saftiga gröna kronor. Denna tunga gröna matta lysas upp av de guldgula frukterna, som i massor tynga ner de spröda grenarna. Ett hav av grönt med guldstänk i ... Ljuvliga, leende Levanten! Soliga, vänliga valencianska provins!⁸⁶

De kollektiverade apelsinodlingarna i Carcagente

Berner blev från första stund tagen av det vackra landskapet i regionen. I sina reportage skulle han ofta återkomma till dessa trakter som han genomgående beskrev i paradisiska termer. Detta gällde särskilt Carcagente som Berner ofta skulle säga sig vilja återvända till:

⁸⁶ Rudolf Berner, "Paradiset finnes trots allt i Spanien. Ett reportage från trakterna vid apelsinstaden Valencia. 'Kollektiverade' frukter i oändliga massor fylla luften med sin doft", i *Arbetaren*, 16 december 1936.

Vi närmar oss en stad, vad den ligger vackert, inbäddad i dalens slösande grönska, som en vit marmorsten i detta hav av grönt och guld! Två timmar ha vi suttit på järnvägen, två timmar från Valencia.

Tåget stannar med ett ryck, pustar ut ångan och vi stiga av. Över stationshuset vajar den svartröda fanan vid sidan om den röda. Järnvägsstationen bära ett vackert märke i svart och rött, ett lokomotiv i relief och initialerna CNT-UGT.

Apelsiner, apelsiner! Åsnespann efter åsnespann, kärra efter kärra, bara apelsiner. Hela staden doftar av oranger. En ljuvlig parfym.⁸⁷

Här bedrevs produktionen och den övriga verksamheten i fackföreningarnas regi med CNT som den dominerande organisationen. I Carcagente begav sig Berner och Souchy till CNTs lokalfederation:

Vi leta oss fram till Federación Local, den spanska motsvarigheten till våra svenska LS. Å, där ligger huset! Ett före detta kloster, riktigt idylliskt. Inne på gården slår det emot oss en tung, sövande doft, eucalyptusträden! Vi läsa oss fram till lokalfederationens lokaler med hjälp av de olika skyltarna. Där står en kamrat i dörren: "Salud! Compañeros! Salud" Och med papper och penna i högsta hugg börja vi så vår rundvandring i lokaliteterna. I stora uppgången, förut ingång till kyrkan, upptäcka vi Francisco Ferrers bild i en ståtlig ram, omgiven av rosor och vackra ornament. Ordföranden förstod att vi voro lite undrande inför denna syn och så förklarade han: "Här satt förut en madonnabild. Den kastade vi ut eftersom den inte hade något konstnärligt värde. Men ramen är fin. Och så plockade vi ut Ferrers foto ur vår gamla, anspråkslösa ram och satte in det här istället." Signifikativt. Och vi logo förstående.

Ute på gården lekte en massa barn, i pations skugga vimlade det av folk. Flyktingar från Madrid. De väntade på att få sin dagliga hjälp. Man gav här inte bara mat, utan också "hjälp i metall" som kamraten-ordföranden uttryckte sig. Alltså pengar. Så visiterade vi kyrkan. Den gav ett luftigt och friskt intryck. Det doftade av färg och terpentin. Man restaurerade salen. Här skulle det bli teater- och möteslokal. "Varför inte också musikal?" undrade vi, ty akustiken var sällsport fin. "Det är inte så uteslutet", avgjorde vår ciceron.

I klostrets gamla matsal, sitter nu en massa kvinnor, de flesta unga flickor. De ha upprättat en kollektivverkstad för tillverkning av milisuniformer och andra beklädnadsartiklar för de kämpande arbetarna. Det blev ett fas-

⁸⁷ Ibid.

ligt liv bland alla dessa 35 skönheter, då vi kommo in. Alla ville beredvilligt visa arbetets fortgång och pratade på, så vi knappt fingo ett ord med i laget. Käcka flickor. Och det ringer ännu i öronen, deras glada avskedsfanfar: ”Salud, compañeros!”⁸⁸

Efter att ha besökt ett flertal industrilokaler där apelsinerna sorterades och paketerades fortsatte de till en mindre apelsingård dit de fick skjuts i en av CNTs lokalfederations bilar:

Nu ville vi gärna se ett före detta småföretag. Och upp i en bil – huit! Apelsiner, apelsiner. På trånga gångar lotsade sig chauffören fram, runt om bara apelsiner. Efter en halvtimmas färd voro vi framme vid en liten ”finca” – lanthus.

Jag döpte stället till Paradiset. Något mer gudomligt vackert kan man inte tänka sig. En trädgård så fylld av de skönaste rosor i alla färger, vidlyftiga astrar, jasminer och mimosa. En liten springbrunn i palmbersån och högt uppe bakom oss reste sig bergstopparna. Den vita fincan med sin skuggiga patio, en flödande sol och dofterna från alla Floras barn, apelsinguldet glödande emot oss vart ögat än såg – sagolikt! Som en ljuvlig dröm och dock verklighet. Vi vandrade uppåt berget. Där hade vi utsikt över hela dalen, mitt i denna apelsingrönska med ett och annat avbrott i form av resliga dadelpalmer, låg staden. Tjugo mil hade vi åkt genom apelsinlandet, fem mil brett är detta paradisiska område.

Författaren Gaston Leval, gammal i gården här, höll som bäst på att plocka en höna då vi kommo ner igen från vår bergsbestigning.⁸⁹ Och medan hönan sakta stektes på spett, vandrade vi över plantagen, fingo undervisning i odlingens svåra konst, fick ett begrepp om det mödosamma arbetet för att få en fin skörd. Så vände vi tillbaka till fincans patio. I den ljuvliga skuggan, inandande rosen- och apelsindoften, lyssnade vi till radiomusik: svit ur Peer Gynt av Grieg! De för oss så välkända tonerna ackompanjerades av ”kökspersonalens” glada skratt, ty den oförbätterlige Gaston ville vara med och laga till den valencianska rätt som vi skulle bjudas på.⁹⁰

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Den franske anarkisten Gaston Leval (1895–1978) hade flyttat till Spanien redan 1915 där han blivit medlem i CNT. Några år senare hade han flyttat vidare till Uruguay och Argentina varifrån han nu helt nyligen återvänt. Under inbördeskriget kom Leval att ägna en stor del av sin tid åt att dokumentera de storskaliga kollektiviseringar som genomförts på den republikanska sidan. Det hela utmynnade i en omfattande undersökning, där kollektivet i Carcagente skildras i ett avsnitt, se Gaston Leval (2018), *Collectives in the Spanish Revolution*, Oakland, PM Press, s. 159–164.

⁹⁰ Rudolf Berner, ”Paradiset finnes trots allt i Spanien”, i *Arbetaren*, 16 december 1936.

De blev bjudna på den ”valencianska rätt” som Gaston Leval och de övriga i personalen lagat. Det var första gången Berner fick prova en paella:

Souchy och jag sitta och raspa ner några notiser. Vi drömma oss bort från allt vardagligt. Vi besluta oss för att bli apelsinfarmare då kriget är över. Då kommer en av husets kvinnfolk ut och bjuder oss till bords. Inne i stugan, på ett stort bord, står en lika stor stekpanna, fylld med något som mest liknade en färgglad målares palett. Citrongult ris, paprika i rödaste rött, tomat, bönor och så vidare. Här och var hittade vi spår av hönan. Alla samlade sig i ring runt bordet, vi begåvades med var sin träske och så slevade vi i oss. Det var faktiskt ”jättegott” som det heter i modern stockholmsreklam. Och det ”egna” vinet läskade behagligt vår strupe. Sannerligen, Paradiset heter Carcagente, närmare bestämt Finca Chaveli.

Men vi måste utdrivas ur vårt paradiset. Oss väntade andra trakter, krigets. Och i bil susade vi mot Valencia för att gå därifrån till Madrid. Medan vi foro fram utefter vägen, åkte igenom by efter by och överallt fann denna leende, ljusa stämning, så fylldes man av en rofull och behaglig känsla. Ett fritt folk, ett lyckligt folk.⁹¹

Madrid, december 1936

Efter att ha återvänt till Valencia fortsatte de mot Madrid i en av CNTs bilar. Berner berättar om hur vägkontrollerna blev allt tätare och hur krigets stämningar gjorde sig allt mer påmind i takt med att de närmade sig Madrid:

Det var mycket liv och rörelse på vägen, denna decembereftermiddag. Den ena lastbilsforan efter den andra passerade vi, livsmedel till den kämpande staden. Ju närmare vi kommo den förr så stolta och glada staden, ju mera märktes det att vi kommit in i krigszonen. Överallt kontroll, gång på gång måste vi visa våra papper. Bönderna i byarna stodo på vakt. Men – alla vapen till fronten! Därför hade dessa bönder oftast bara jaktgevär eller pistoler. Våra papper och lösen släppte igenom oss överallt och då skymningen började sänka sig över staden susade vi in på dess gator.

Barrikader! Barrikader! Det var det första vi sågo i dimman. Men snart nog skymtade Correo Central – centralposten – den vackra byggnaden var nu delvis ramponerad av bomber. I gatorna sågo vi stora hål efter krevaderna. Med släckta lyktor susade bilarna fram, gatlyktorna lyste inte, skyltfönstren strålade inte i ljus och prakt – mörker och dimma lägrade sig över staden. Men om ljuset uteblev, så ansträngdes våra hörselnerv

⁹¹ Ibid.

så mycket mera. I ett dånade kanonskotten och gevärssalvorna ekade i den ödsliga natten.⁹²

Stora nationalistiska styrkor fanns ännu kvar i Madrids omedelbara närhet. Även om slaget om Madrid var över i sin mest intensiva fas var striderna om staden ännu långt ifrån avgjorda. Berner och Souchy inkvarterades i ett rum i ett hotell som tagits över av CNT på den stora avenyn Gran Vía. I de flesta av rummen hade fönsterrutorna slagits sönder av tryckvågen från en bomb som nyligen detonerat i en intilliggande byggnad:

På ett hotell, övertaget av CNT, tillbringade vi natten. Det stora komplexet Gran Vía på Pi y Margall låg sänkt i mörker. Men uppe på vårt rum på sjunde våningen hörde vi skotten än tydligare, ty fönsterrutorna voro utslagna av bomber, söndersplittrade av detonationerna då ett hus i närheten bombarderats.⁹³

Under sin första natt i Madrid låg Berner och lyssnade på knallarna från eldgivningen och detonationerna från bomberna som mullrade in genom de tomma fönsterbågarna i hans hotellrum. Följande morgon besökte Berner och Souchy tidningen CNTs redaktionslokaler. Dess redaktör Manuel Villar tog därefter med dem ut på en rundtur i den sönderbombade staden:

Det var egentligen ett under att kamrat Villar ännu fanns i livet. Vi voro på väg ut till CNTs gamla tryckeri. Huset var visserligen inte bombarderat, men illa tilltygat av detonationen och explosionen från huset mitt emot. Huset! En grushög rättare sagt. Det var bara en bit av ytterväggen som skvallrade om att det en gång varit ett hus, denna ruinhög. Och just i detta hus bodde Villar. När han en kväll vände hem från redaktionen så hade han ingen bostad längre. Bomberna från fascisternas flygplan hade utplånat inte bara det huset, utan nästan hela kvarteret.

Vi fortsatte vår sorgliga rundtur. Att fascisterna bombarderat och totalt förstört Montañaskasernen, det kan man förstå, krig är krig, men den fruktansvärda syn som mötte oss däruppe, den glömmar man aldrig. Ett hundratal hus i en vid cirkel runt om kasernen voro i ruiner. Två tusen kvinnor och barn hade fått släppa livet till under den raiden.

Under de senaste veckorna ha fascisterna dagligen fällt bomber över staden. Dagligen! Det betyder att dagligen många kvinnor och barn få släppa

⁹² Rudolf Berner, ”Inga soldater i Madrid. Men alla innevånarna kämpa hängivet för friheten. Förödelser är så fruktansvärd att den ej kan beskrivas med ord”, i *Arbetaren*, 12 december 1936.

⁹³ Ibid.

till livet för barbarernas mordlusta. Civilbefolkningen är precis lika mycket engagerad och utsatt som de i utkanterna kämpande milismännen.

Barbarer! Å, det är ett alldeles för milt uttryck. Men då språken konstruerades, visste man inte något om fascism, därför finns det inte ord att rätt uttrycka sin mening om dem.⁹⁴

De fortsatte till Palacio de Liria, ett påkostat före detta adelspalats, som nu var kraftigt demolerat. Dess stora konstsamlingar låg utspridda i parken utanför palatset. Berner och hans kamrater betraktade förödelsen:

Kulturskändare! Det välbekanta Museo del Duque de Alba o de Liria – en gång fyllt av konstskatter, naturhistoriska och andra dyrbara föremål, är nu bara ett minne. Ramponerade ytterväggar skvallra om att här en gång varit ett ståtligt palats där man kunnat finna intressanta saker. Ute i parken har man samlat ihop en del småsaker som man fått fram ur ruinhögen, en isbjörn, en alligator, en del gamla rustningar, ett par tavlor och en del antika möbler. En presenning skyler de sorgliga resterna av den en gång så stora och utsökta samlingen.

Det finns ingen möjlighet att skildra den fruktansvärda förstörelse som fascisterna låta gå fram över den vackra staden. Man blir alldeles utom sig av hat, då man ser detta vanvettiga demolerande av hus och kvarter, man blir ursinnig då man får veta hur många dödsoffer detta skändande dragit med sig.

Man gör allt för att skydda civilbefolkningen. Överallt finns det luftskyddsrum. Folket håller sig ute på gatorna för att fort hinna undan då dödsfågeln förmörka himlen. Men det hjälper inte alltid. Alltid är det några som följer med i förintelsen.⁹⁵

I skyttegravarna

Följande dag fick Berner och Souchy besöka skyttegravarna. De fick då följa med frontreportern Mauro Bajatierra i dennes bil ut till själva krigszonen:

Sakta har vår bil rullat över Puente Andalucia och vi ha kommit in i en förstad som består av små låga hus. Bestod av små låga hus. Kanonskott och bomber ha förändrat utseendet på stadsdelen: ruiner, ruiner. Vi lämna bilen bakom en tjock mur och smyga oss nedhukade framåt. Skotten ackompanjera våra språng mellan husen. Femtio meter till, så äro vi framme vid eldlinjen, den allra främsta eldlinjen. Hela längan av hus är

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

här omgjord till förskansningar. Taken äro i de flesta fall bortskjutna, vägarna raserade, men med resterna som stomme har man med gatsten och sandsäckar fått upp ett bra värn. Mellan husen löpa skyttegravarna. Tidningen CNTs krigskorrespondent, Mauro Bajatierra, påstår att det råder "un dia de calma", det vill säga en lugn dag. Vilket vi ha svårt att fatta, vi som äro nya vid fronten. Senare på kvällen lärde vi oss att begripa vad som menas med lugna dagar. Här var det en lugn dag.

Genom skottgluggarna kikade vi ut mot ett stort hus ute på fältet, högst 150 meter bort. Fascisternas främsta position. Kulsprutorna smattrade nästan i ett därifrån. De våra hushållade med ammunitionen och besvarade salvorna sporadiskt. Man sökte först ett mål innan man offrade de dyrbara patronerna och kulorna.

Det stod en av våra tanks mitt på fältet. Förlorad och demolerad vid ett försök att storma fascistnäset. Tre fascister ålade sig bort mot tanken, de hade väl till avsikt att använda den som bröstvärn för att komma oss närmare in på livet. En yngling vid sidan om mig riktar sin karbin, trycker av och den ene av fascisterna stupar. Skotten börjar att knalla vid sidorna om mig. Tanken blev inget bröstvärn. Och de våra vila sig ett slag.

Vilade sig? Nej, det var bara vapnen som fingo paus. Framför värnet märkte jag hur det rörde sig, man grävde sakta och försiktigt nya skyttegravar. Den nya graven sträckte sig i sned vinkel emot fascisthuset. Vår manöver var omöjlig att se för fascisterna. Man grävde gångar, forslade undan jorden, bakåt och sakta, sakta ökades gravlängden med decimeter efter decimeter.

Jag stod som bäst och talade med en milisman i en av skansarna. Det var en ung man, 17 år. Just som vi skulle gå ut på gården för att söka rätt på hans ett par år yngre bror, hördes ett envist smattrande, så en knall och vi fingo se en skakande syn: sandsäcksbarrikaden mellan huset och en mur slets bort av en kartesch, två man stupade och tre bars bort till förbandsstället. Men om några minuter var barrikaden hel igen och vi svarade med häftigt maskingevärseld mot fascisterna.⁹⁶

Från Usera-distriktet fortsatte de till Universitetsstaden, till den plats där Durruti sårats dödligt ett par veckor tidigare:

"Här stupade Durruti!" Den eljest så uppsluppne Bajatierra var dödligt allvarlig, rösten darrade och den kraftige mannen blev riktigt vek, då han

⁹⁶ Rudolf Berner, "I främsta eldlinjen vid Madrid. 'En lugn dag' ger i själva verket ingalunda ett ögonblicks lugn. Svenskarnas hjälpaktion är väl bekant bland folket i skyttegravarna", i *Arbetaren*, 14 december 1936.

visade oss platsen. Det var på barrikaden framför Hospital Clínico vid Universitetsstaden.⁹⁷

Dessvärre gjorde Berner ingen närmare beskrivning av platsen. Det måste ändå ses som föga troligt att Bajatierra skulle ha stannat till på en plats som var utsatt för fientlig beskjutning med en grupp utländska besökare. Berners formulering om att det ”var på barrikaden framför Hospital Clínico” bör därför tolkas som en metafor för striderna i Universitetsstaden, inte minst som de sedan dröjde sig sedan kvar på platsen för att på avstånd betrakta de pågående striderna i området:

Här var kampen i full gång. Facisternas kanonader besvarades av milisen också med kanonskott. Hospital Clínicos murar vittnade om att de våra inte missade ett skott. Men under husets murar lågo fascisterna förskansade och avlossade den ena salvan efter den andra. Avlösning. De som stått i ställningarna skulle ha mat och vi fingo vara med på ett hörn. Så fortsatte det igen, skotten ekade och man kunde knappast se genom skottgluggarna för röken från båda sidorna. Ännu så länge ställningskrig, men attacken förberedes.

Så kretsade plötsligt en massa fascistplan över oss, men de voro förföljda av antifascisternas flygare. Vi hade tur den gången. Vi hade kommit bort till Ciudad Universitaria direkt från Carcel Modelo, och just nu hade fascisterna bombarderat stället en gång till.⁹⁸

Under kvällen fortsatte de till Casa de Campo där Berner fick tillfälle att tala med några av de milismän som bemannade skyttevärnen:

Casa de Campo! Och här förstodo vi hur kamraterna i Barrio Usera kunde kalla förmiddagen för en lugn dag. Nu började skymningen falla. Kylan var märkbar och milismännens röster talade sitt tydliga språk om förkylning och köldgrader. Kampen var i full gång. Här och var tittade vi in i skyttegravarna och talade med männen. Alla hade ett sagolikt humör, skrattade och skämtade och undrade hur länge det skulle dröja innan det blev revolution i Sverige. En av kamraterna sade: ”Då kommer jag och inspekterar de revolutionära skyttegravarna!” Men överallt hade Sverges arbetare gott rykte. Alla visste om solidaritetsaktionerna och alla ville höra än mer om saken. Och så stod man då där i kulregnet och förklarade på mycket knagglig spanska och med hjälp av tolk, hur Sverges arbetare visa sin sympati med de kämpande spanska kamraterna.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

Nu skulle vi smyga oss tillbaka till bilen. Det var en liten paus i eldgivningen och vi skulle passa på. Just som vi voro ute på fältet bakom skyttegraven började attacken igen från de tvåhundra meter längre bort belägna fascisterna. Huiit! Kulorna visslade över huvudet på oss, vi kastade oss ner på marken och ålade iväg, följda av milismännens avskedshälsning: ”Pronto Victoria!” Snar seger! Ett käckt och övertygat utrop. Som vi besvarade med ”Pronto! Pronto!”⁹⁹

Mauro Bajatierra, CNTs frontreporter

Deras guide i skyttegravarna, Mauro Bajatierra, var en av den anarkistiska rörelsens veteraner och mest kända profiler i Madrid. Berner skulle senare göra en mer detaljerad beskrivning av den färgstarke frontreportern:

Världens oräddaste karl, jag undrar i alla fall om inte det är Mauro Bajatierra. Eller Mauro, som han populärt kallas. Han är tidningen CNTs krigskorrespondent för Madridfronten. Och en ohejdat trevlig figur på alla vis.

Första gången jag såg honom blev jag nära nog förskräckt. Aldrig har man väl skådat en så krigisk pennans man. Stålhjälm, karbin och revolver, remtyg och kikare samt den outhärliga kameran. Stor och stöddig, med ett permanent grin i sitt runda anlete. Mustascher à la Kaiser Wilhelm, bara så mycket yvigare. Riktiga ölservetter. Så ser han ut, den store, glade och gode Mauro. Och en sån friskus! Medan både vi ”pressrepresentanter” och milicianos varsamt kröpo och hukade oss ner i skyttegravarna, så skenade Mauro upprätt.

– Det gör ont i min fängelserygg att kröka mig, sa han.

Då fascisternas kanoner satte i med att ta vårt tillhåll till måltavla och vi alla sökte täckning, skenade Mauro över den öppna platsen – en tydlig måltavla för gevärselden – men han hade ”sett något”. Rätt vad det var kom han tillbaka. Det var inget viktigt, i varje fall inget för tidningen, avgjorde Mauro.

Bilen som han kuskade omkring i då! Den skulle hamna på revolutionsmuseum. Eller säljas som såll. Jag förstår bara inte hur Mauro kunnat klara livhanken.

Vi stodo och tittade på interiören i det sönderbombarderade Modellfängelset i Madrid. Cell n:o 36 uppe på ”galleriet” stod där, delvis. Och Mauro grinade: Där satt jag några år och det är då en tröst att dit kommer jag inte mer. Och nu, i dessa dagar, myser Mauro så belåtet. Den populäre och avhållne farbrorn har hedrats av sina muchachos på ett sätt som Mauro

⁹⁹ Ibid.

uppskattar. En riktig tank, med larvfötter och allt, har döpts till Mauro Bajatierra. Det är i hans stil. Nu kan han ge fascisterna riktigt, ty tanken Mauro Bajatierra går inte av för hackor, lika lite som hans köttslige namne.¹⁰⁰

Durrutikolonnens stab i Madrid

Nästa dag gav de sig iväg för att besöka Durrutikolonnens stab. På vägen fick de se ett uttryck för den kamratliga stämning som rådde mellan dess styrkor och lokalbefolkningen i staden:

Vi voro på väg till Columna Durrutis högkvarter. Man höll som bäst på och byggde barrikader på en av gatorna där vi hade vår väg. En grupp milismän med bokstäverna CD i mössorna gingo förbi ett barrikadbyggarlag, män och kvinnor. Någon i arbetslaget ropade: "Mira! Columna Durruti!" och så brakade det löst: "Salud, Compañeros!"¹⁰¹

Durruti-pojkarna äro populära bland madrileños. Och med rätta. Ett exempel: Vid Universitetsstaden, utefter floden på Madridsidan, låg en marxistisk kolonn under befäl av López Tienda.¹⁰² De hade att försvara bron, men gävo sig utan att göra effektivt motstånd, varför fascisterna utan vidare kunde ockupera en god del av terrängen. Så kom Durrutikolonnen till Madrid. Attacken började och under försöket att storma Hospital Clínico, dödades Durruti. Men kolonnen fortsätter sin kamp. Durrutis anda följer den i kampen.¹⁰³

Efter att Durruti stupat hade de flesta av Durrutikolonnens överlevande medlemmar valt att återvända till kolonnens huvudstyrkor i Aragonien. Men en mindre styrka hade blivit kvar i staden. Sedan den fått förstärkningar kom kolonnens styrkor i Madrid att bestå av uppskattningsvis ett tusental man. I Durrutikolonnens stab träffade Berner ännu en gång på Miguel Yoldi, som kommit till staden tillsammans med Durruti i mitten av november, och där han bara någon dag senare sårats i benet. I staben fanns även Ricardo Sanz

¹⁰⁰ Rudolf Berner (1938b) *Spansk rapsodi: I sex satser*, Stockholm, Federativs, s. 46.

¹⁰¹ Rudolf Berner, "Inga soldater i Madrid", i *Arbetaren*, 12 december 1936.

¹⁰² Berners skildring innehåller alltså en tidig bekräftelse på att det varit den kommunistiska Libertadkolonnen, även kallad "López-Tienda" eller "Libertad-López-Tienda", som släppt nationalisternas styrkor över floden och vidare in i Universitetsstaden. En vanlig missuppfattning i den samtida historieskrivningen, som uppenbarligen även delades av Berner, var att Libertadkolonnen då fortfarande stått under Rafael López-Tiendas befäl, men denne hade som tidigare nämnts omkommit redan en dryg månad tidigare.

¹⁰³ Rudolf Berner, "Inga soldater i Madrid", i *Arbetaren*, 12 december 1936.

som nyligen anlänt från Barcelona för att överta befälet över kolonnens styrkor i Madrid.¹⁰⁴ Då Berner kom in på staben stod Sanz och Yoldi böjda över frontkartorna:

Ricardo Sanz, Durrutis efterföljare, står böjd över kartorna i kolonnens högkvarter. Bredvid i en stol sitter Miguel Yoldi, med ena benet gipsat och spjälkat, minne efter första attackdagen för Durrutikolonnens vidkommande. Det är ett väldigt liv i kvarteret. Folk kommer och går, man rådslår och diskuterar dagens händelser: tre kilometer vunna. Och den svartröda tråden som på kartan utmärker den antifascistiska fronten, drages lite längre ut från stadens gränser.¹⁰⁵

Intervju med Ricardo Sanz

Under de följande åren skulle Berner och Sanz återse varandra vid ett flertal tillfällen och de skulle med tiden också komma att bli väl bekanta. Under deras första möte fick Berner tillfälle att vara med på en intervju med Sanz:

Äntligen har då Sanz ett par minuter för oss. Under samtalets gång studerar jag mannen, han är nästan av Durrutis typ och är nästan lika omtyckt av sitt folk som företrädaren. Kanske har han ett mera gamängartat sätt, mera av sorglöshet, men det är faktiskt en dubbelgångare till Durruti.¹⁰⁶

Att Berner beskrev Sanz som en ”dubbelgångare till Durruti” visar att han lyhört uppfattat förhoppningen om att Sanz skulle kunna axla den stupade Durrutis mantel. Sanz, som innan inbördeskriget varit en andraplansfigur i de anarkistgrupper där mer kända namn som Buenaventura Durruti, Francisco Ascaso och Juan García Oliver ingått, kunde dock aldrig leva upp till denna högt ställda förväntning. Även om han blev en uppskattad befälhavare saknade han Durrutis utstrålning och integritet. Under den intervju som påbörjades berättade Sanz inledningsvis att CNTs regionalkommitté nyligen genomfört den omorganisation som tidigare diskuterats och som bland annat innebar att CNTs styrkor på Madridfronten fått ett samordnat befäl och en gemensam stab:

¹⁰⁴ Några dagar efter att Durruti stupat hade Ricardo Sanz fått ta över befälet för kolonnens kvarvarande styrkor i Madrid. Ytterligare ett par veckor senare fick José Manzana ta över befälet för Durrutikonnnens huvudstyrkor i Aragonien.

¹⁰⁵ Rudolf Berner, ”Av 30 000 man ha blott 8 000 vapen. De demokratiska staterna ådraga sig en stor blodsskuld. Fronten kan hållas, men Madrid skjutes i spillror bit för bit”, i *Arbetaren*, 15 december 1936.

¹⁰⁶ Ibid.

Durrutikolonnens stab i Madrid, Calle Miguel Ángel 27. Foto: Per Lindblom, 2017.

Han berättar om den confederala brigaden, det vill säga CNTs styrkor i Madrid. Det är de olika CNT-FAI-kolonnerna som äro sammanslutna i Brigada Confederal. Först då Columna Durruti, känd och välkänd över hela världen. Vidare Columna Rosal, vilken fått sitt namn efter den militäre ledaren Rosal, en person som vi fick se en skymt av på ett frontavsnitt utanför själva Madrids rayoner. Rosal är militär, men samtidigt medlem i CNT, före revolutionen var han socialist. Kolonnen España Libre – Fria Spanien – hör också till brigaden, likaså Espartaco. Därtill kommer också 1:a batteriet Sacco–Vanzetti ur Columna Tierra y Libertad. [...]

De till brigaden anslutna styrkorna äro verkligt ansenliga. Över trettio tusen. Men, och det är ett stort men, det finns bara 8 000 under vapen! ”En skandal att de demokratiska staterna på detta sätt försvagar de antifascistiska krafterna genom att vägra oss vapen”, menar Ricardo Sanz. Och man tycker bara att skandal är för lindrigt, eljest instämmer man helt och fullt.

Men vad gör då de andra tusentalen? De bygga barrikader, gräva skyttegravar och dylikt. Byggnadssyndikatet leder nu denna byggnadsverksamhet. En sak som man nästan begriper ändå, då man ser de utmärkta förskansningar som trollas fram i varje gathörn.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Ibid.

Avslutningsvis gav Sanz en samlad bild av läget i Madrid där han uttryckte sig optimistiskt om krigföringen samtidigt som han var närmast förfärad över nationalisternas bombningar mot civilbefolkningen:

”Hur är läget?” undra vi allesammans. – ”Läget”, svarar Sanz, ”är bra. Det har kommit en ny anda över det hela nu. Och fascisternas försök att skapa panik äro dömda att misslyckas. Men hade vi bara ordentligt med vapen, så skulle vi snart skicka hem dem helt och hållet. Detta vad det gäller det militära. Men annars är det mycket sorgligt, jag tänker nu på den mördande fara som dagligen hotar och går fram över civilbefolkningen. Själva krigszonen ute i förstäderna är naturligtvis avfolkad, men ”ellos” – de – bombarderar ju hela staden, utan åtskillnad. Vi måste få fram ett avgörande snarast möjligt, eljest utrotar de hela befolkningen och förvandlar staden till en ruinhög helt och hållet. Men befolkningen är besluten att inte ge sig. I hela lägret är moralen hög och kuraget verkligen prima”.

Nu kommer en kurir och meddelar att fascisterna börjat nattens attack ute i Universitetsstaden, pratstunden får ett brått slut, telefonerna börjar ringa för fullt och Sanz hoppar in i en bil och susar iväg genom de avfolkade nattliga gatorna. Brigada Confederal besvarar angreppet med samma mynt. Snöpligt försök för fascisterna.¹⁰⁸

Efter det korta men intensiva besöket i Madrid återvände Berner och Souchy till Valencia varifrån de tog tåget tillbaka till Barcelona. Syftet med deras resa hade varit att förbereda och rekognosera inför en nära förestående studieresa som SACs sekreterare John Andersson och Arbetarens redaktör Albert Jensen skulle göra som inbjudna representanter för SAC.

John Andersson och Albert Jensen till Barcelona

Den 9 december anlände John Andersson och Albert Jensen till Barcelona. Under en dryg vecka skulle de ges möjlighet att bilda sig sina egna uppfattningar om vad CNT åstadkommit i Spanien.¹⁰⁹ Ett av deras första besök gick till CNT-FAI-huset där de bland många andra träffade på Souchy och Berner, ett besök som Andersson skildrade i sin rapport från resan:

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ John Andersson (1937), *Revolutionens och inbördeskrigets Spanien: Rapport över SAC-delegationens studieresa i Spanien under december månad 1936*, SAC, Stockholm. Resan dokumenterades även i en reportageserie av Albert Jensen, som under samlingstiteln ”Till Spanien och krigsfronten” publicerades i 19 delar i *Arbetaren* mellan 28 december 1936 och 21 januari 1937.

I Casa CNT y FAI härskade en febril verksamhet. En ständig ström av människor genom dess portar. De tre hissarna voro oavbrutet igång. En hel del instanser inom CNT och FAI ha här sina lokaler, bland andra var propagandacentralen för Spanien och utlandet placerad här. Som chef för denna avdelning tjänstgör vår gamle vän Augustin Souchy som till sin hjälp har en hel stab av kamrater i Spanien och från utlandet. Det är syndikalister från ett 20-tal länder som ha sina arbetslokaler i Casa CNT y FAI. På en dörr såg vi även SACs emblem och inne i den lilla lokalen arbetade Rudolf Berner som SACs representant och korrespondent i *Arbetaren*.¹¹⁰

Under sin vistelse i Spanien hade Andersson och Jensen tillgång till en egen bil med chaufför som CNT ställt till deras förfogande. Som ciceron hade de med sig David Antona från CNTs nationalkommitté samt Augustin Souchy som fungerade som deras tolk. Att de därtill försetts med alla tänkbara tillstånd och passersedlar från CNT gjorde att de hade bästa tänkbara förutsättningar att kunna ta sig omkring. De släpptes följaktligen in på vapenindustrierna och på en rad andra hårt bevakade platser. Under de närmast följande dagarna besökte de ett flertal kollektiverade industrier och en rad andra verksamheter som företrädesvis bedrevs i CNTs regi.

Ett av de självskrivna besöken gick till Solidaridad Obreras redaktion och tryckeri. Sedan krigsutbrottet hade tidningens tillväxt varit hastig. Strax innan krigsutbrottet i juli hade dess dagliga upplaga legat någonstans mellan 40- och 50 000 exemplar. Fem månader senare berättade de ansvariga på redaktionen att upplagan ökat till 170 000 exemplar och att tidningen hade omkring 80 anställda. Det främsta hindret för vidare upplageökningar var den pappersbrist som börjat göra sig påmind i Katalonien.¹¹¹

I Barcelona fick Jensen och Andersson även tillfälle att intervjuar flera av CNTs nyckelpersoner. Till dessa hörde Eugenio Vallejo, en av de ansvariga för den katalanska krigsindustrin samt Juan P. Fàbregas och José J. Domènech som i nämnd ordning var ekonomiminister respektive minister för livsmedelsförsörjningen i Generalitat. Två andra studiebesök gick till bussbolaget Autobuses G och krigsindustrin Hispano Suiza där CNTs medlemmar var i stor majoritet. I sina reportage från resan beskrev Albert Jensen verksamheterna som effektiva och mönstergilla. Dess resultat rapporterades även vara

¹¹⁰ Andersson (1937), s. 4–5.

¹¹¹ Albert Jensen, ”Till Spanien och krigsfronten. VIII. Den syndikalistiska pressen. Klostren göras samhällsnyttiga. Solidaridad Obrera utgår i daglig upplaga av 175 000 ex. och förbrukar 11 ton papper om dagen”, i *Arbetaren*, 7 januari 1937.

imponerande då produktionen ökat kraftigt sedan arbetarna tagit över företagen vid inbördeskrigets utbrott, så långt det gick att göra sådana jämförelser då tillverkningen till stora delar ställts om för krigföringen sedan dess. De planerade arbetstidsförkortningar, som Margit Manus och Axel Österberg tidigare rapporterat om, hade däremot inte kunnat genomföras. Jensen rapporterade att arbetarna på Hispano Suiza på eget initiativ istället beslutat att öka arbetstiden till 56 timmar i veckan utan löneökningar.¹¹² Jensen och Andersson kunde i gengäld peka på en rad förbättringar som genomförts på de olika arbetsplatserna. Men de kunde också rapportera om hur flera industrier tvingades gå på sparlåga då krigssituationen gjorde att det rådde brist på råvaror i ett flertal branscher.¹¹³

Sent på kvällen den 12 december talade "el compañero Alberto Jensen" i Radio CNT-FAI.¹¹⁴ Följande morgon reste Jensen, Andersson och deras sällskap vidare till Valencia där de träffade företrädare för CNTs nationalkommitté. Här gjorde de en intervju med Mariano Vázquez som ett par veckor tidigare utsetts till ny sekreterare för nationalkommittén.¹¹⁵ Vázquez fick då försöka förklara bakgrunden till CNTs kontroversiella beslut om att gå med i centralregeringen.¹¹⁶ De fortsatte sedan till Carcagente där de besökte de kollektiverade apelsinodlingarna. Därifrån reste de vidare till Madrid. Ett par dagar senare återvände de till Barcelona varifrån de samma kväll, den 17 december, påbörjade sin hemresa till Stockholm.

Regeringskris i Katalonien

I mitten av december, under de avslutande dagarna av Jensens och Anderssons vistelse i Barcelona, hade den pågående konflikten mellan de katalanska

¹¹² Albert Jensen, "Till Spanien och krigsfronten. VI. En titt på den kollektiverade krigsindustrin i Barcelona", i *Arbetaren*, 4 januari 1937.

¹¹³ Albert Jensen, "Till Spanien och krigsfronten. VII. Den katalanska sjöfarten kontrolleras av arbetarna. Modern textilindustri. Folkdomstolen i arbete", i *Arbetaren*, 5 januari 1937.

¹¹⁴ Se programtablå för Radio CNT-FAI i *Solidaridad Obrera*, 12 december 1936, s. 11.

¹¹⁵ Mariano "Marianet" Vázquez (1909–1939), stenarbetare av romsk härkomst som tidigare varit sekreterare för CNTs katalanska regionalkommitté, hade i november utsetts till sekreterare för CNTs nationalkommitté. Anledningen till Vázquez utnämnannde var att hans företrädare Horacio Prieto utsatts för häftig kritik, bland annat för att han ansågs vara ansvarig för nationalkommitténs hastiga flytt till Valencia. Trots att Vázquez gjort sig känd som en hårdför anarkist kom han i likhet med sin företrädare att företräda en linje som var följsam mot den republikanska regeringen.

¹¹⁶ Se Albert Jensen, "Till Spanien och krigsfronten. XIV. Varför beslutade CNT att ta del i regeringsmakten?", i *Arbetaren*, 15 januari 1937.

kommunisterna i PSUC och det Moskvakritiska POUM förvärrats. Situationen hade blivit så allvarlig att den katalanska lokalregeringens verksamhet i det närmaste lamslagits. Konflikten hade sitt ursprung i Stalins paranoidea föreställningar om en inre fiende som måste förintas. I Sovjetunionen personifierades denne fiende av Leo Trotskij som länge varit Stalins konkurrent om ledarskapet, men som därefter tvingats i landsflykt, först i Norge och därefter i Mexiko där han nu jagades av Stalins utsända lönnmördare. I Sovjetunionen hade det sedan länge pågått en omfattande utrotningskampanj mot påstådda "trotskister". Denna kampanj, som överförts till spansk jord så snart de första sovjetiska propagandisterna och agenterna anlät till Madrid, hade nu även nått Katalonien. Där hade kommunisterna i PSUC börjat anklaga POUM för att vara "trotskister" och till dessa, för många spanjorer svårbegripliga anklagelser, lades snart även absurda, men också långt allvarligare beskyllningar om att POUM skulle vara förrädare och rentav fascister.

Medan regionalkommitténs tidning *Solidaridad Obrera* högmodigt drog de båda kommunistpartierna över en kam genom att rikta hård kritik mot de "oansvariga marxisterna" pågick intensiva förhandlingar inom Generalitat som man hoppades skulle kunna lösa konflikten. Krisen bilades också några dagar senare genom att den katalanska lokalregeringen ombildades. Ombildandet hade formellt skett i samarbete mellan det borgerliga ERC och de fackliga CNT och UGT som också var det tre organisationer som kom att ingå i den nya lokalregeringen. I teorin blev därmed både PSUC och POUM av med sina platser. Men då PSUC under de närmast föregående månaderna tagit kontrollen över den katalanska delen av UGT kom de i praktiken att behålla sin representation. Den enda skillnaden blev att PSUCs ministrar tog plats som representanter för UGT medan POUM förlorade sin representation. POUMs partiledare Andrés Nin tvingades därmed lämna lokalregeringen. Hans post som justitieminister övertogs då av PSUC-medlemmen Rafael Vidiella.

Att CNT inte hade gjort några större ansträngningar för att försvara POUM innebar även att CNT, till stor del genom egen förskyllan, kom att förlora vad som kunnat vara en viktig bundsförvant i Generalitat. Även om CNT utökade sin representation genom att gå från tre till fyra ministerposter kom dess inflytande i lokalregeringen hädanefter att minska.¹¹⁷ För CNT hade även tvingats till flera kompromisser som med tiden skulle få en negativ inverkan på dess revolutionära samhällsbyggen i Katalonien. Vid ombildandet

¹¹⁷ CNTs fyra ministrar var: Diego Abad de Santillan (ekonomi), Francisco Isgleas (försvar), Juan Domènech (offentliga tjänster) och Pedro Herrera (sjuk-, hälso- och socialvård).

hade det varit ett uttalat mål för CNT att behålla kontrollen över försvarsministeriet. I de förhandlingar som föregått ombildandet hade CNT därför blivit tvunget att lämna ifrån sig ansvaret för livsmedelsförsörjningen. Medan Francisco Isgleas från CNT utsågs till försvarsminister fick José J. Domènech lämna över ministeriet för livsmedelsförsörjningen till kommunisterna, vilket skulle få allvarliga konsekvenser, inte bara för livsmedelsförsörjningen, utan även för CNTs och FAIs relationer med kommunisterna.

Livsmedelsbrist och ökade motsättningar

Den som tog över ministeriet för livsmedelsförsörjningen, formellt i UGTs namn, var PSUCs partiledare Juan Comorera vars utnämnannde genast ledde till spänningar mellan CNT och PSUC. Comorera valde att ersätta en stor andel av den tidigare personalen på ministeriet med medlemmar från det egna partiet. Han gick också till angrepp mot sin företrädare genom att anklaga denne för att ha misskött sitt ämbete. Domènech besvarade kritiken med argumentet att han utsett sina medarbetare efter kompetens och inte efter partitillhörighet. CNTs modell för livsmedelsförsörjning monterades snabbt ner till förmån för ett system med fri prissättning där distributionen skulle hanteras av privata mellanhänder. Redan en månad efter Comoreras tillträde hade prisökningarna och bristen på livsmedel blivit så allvarliga att det blev nödvändigt att införa ransonering i Barcelona.¹¹⁸ Med tiden skulle livsmedelsbristen förvärras ytterligare, detta oavsett vilken av de båda modellerna som fungerade bäst, och då av det enkla skälet att kriget gick allt sämre. I takt med att allt större områden intogs av nationalisterna förlorades stora arealer jordbruksmark samtidigt som de hundratusentals flyktingar som anlände till Barcelona måste förses med både mat och husrum.

Berners första resa till Aragonien

I slutet av december fick Rudolf Berner följa med i en av CNTs bilar som skulle gå från Barcelona till Aragonien. Det blev hans första besök i det revolutionära Aragonien. Berner rapporterade därför entusiastiskt redan från det första stoppet på resan som gjordes i Tarrega:

Det första vi sågo på torget var en jättestor neonskylt där de röda bokstäverna förkunnade att här låg "Bar Krapotkin". Naturligtvis skulle vi av-

¹¹⁸ Se t ex. Alexander (1998), s. 780–783.

smaka kaffet och det var förstklassigt, liksom hela caféet. Det var middags-tid och lokalen full av gäster och förfärligt surr av prat och skämt. Min följeslagare spelade enfaldig och frågade cigarrflickan om caféet uppkallats efter någon innevånare i orten. ”Nej, då”, svarade hon. ”Krapotkin var en rysk anarkist”. Så nog visste hon besked och hon tyckte nog att vi var ena underliga ena, som inte visste vem Krapotkin var!¹¹⁹

Fraga

Efter att Berner, och den aldrig namngivne CNT-medlem som körde bilen, passerat den katalanska gränsstaden Lérida (Lleida) var de inne i Aragonien. Ytterligare några mil senare gjorde de ett stopp i Fraga. I Aragonien var det CNT och FAI som styrde. Här hade de inte gjort samma kompromisser som i landets övriga delar. Besöket i Fraga gjorde därför stort intryck på Berner. Det var första gången han besökte en stad där det anarkistiska samhällssystem som CNT kallade den frihetliga kommunismen införts. Berners tankar gick därför till sin vän Emil Manus, som avlidit på SACs kongress föregående år, och som Berner så ofta hört propagera för det anarkistiska samhälle han aldrig fick se förverkligat:

Jag minns alla möten som jag varit med om i Sverge, möten där Emil Manus lagt ut texten till den fria kommunismen. Jag minns diskussionerna efteråt, hur beskäftiga och snusförnuftiga individer ur alla läger, med en mun förklarat den fria kommunismen som en därblå och dum utopi. Som något alldeles rosenrasande omöjligt. Skada, kamrat Manus, att du inte fick uppleva Spanien 1936. Här har du levande och oemotsägliga argument för den fria kommunismens möjligheter. Byar och så samhällen, nog visste jag att det fanns sådana, där ”comunismo libertario” var införd, men det var i alla fall något helt annat att se en hel stad i detta tecken. Naturligtvis är hela staden svart-röd, det vill säga CNT-FAI. Och därför kunde också den fria kommunismen införas, utan att någon behövde känna sin mening förtryckt. CNT-FAI håller på friheten och toleransen.

Fraga! Man borde skriva ett storslaget hyllningsepos till din ära. Men tyvärr måste jag nöja mig med att säga: ditt nya liv, du aragonska stad, kom mitt hjärta att klappa häftigare, det kändes så underligt i bröstet och det var som om portarna till en ny värld öppnats för mig. I ett par timmar vandrade jag omkring på gatorna, riktigt sög i mig atmosfären och jag var tvungen att anstränga mig för att inte brista ut i jublande glädjerop. Den fria kommunismen, den enda förnuftiga samhällsformen! Så existerar du

¹¹⁹ Rudolf Berner, ”Nyårsnatten vid fronten i Aragón. Både rörande och glada episoder i dödens närhet. ’Calle Schewens vals’ gör stormande succés i Carmens hemland”, i *Arbetaren*, 12 januari 1937.

då i praktiken och existerar med glans. Hur kan man då misströsta om den spanska revolutionen. Åh, ingen fara! Så starka krafter kan inte bese-gras. De komma till sist att triumfera.

Här i Fraga kan man kasta en tusenlapp på gatan och ingen människa bryr sig om att ta upp lappen. Rockefeller, om du reser hit och tar hela ditt bankkonto med dig, då kan du i alla fall inte köpa en kopp kaffe en gång. Pengarna, din gud och din tjänare äro avskaffade. Och människorna äro lyckliga.

Här har ingen mer än den andre. Rättare, alla ha allt. Och arbetet går, livet går, som förut – herrar nationalekonomer, maskineriet gnisslar inte! Det är bara den lilla skillnaden att människorna äro friare, lyckligare och her-rar över sig själva!¹²⁰

Nyårsnatt i Bujaraloz

På årets sista dag, den 31 december 1936, anlände de till Bujaraloz som låg någon mil bakom frontlinjen, och där Durrutikolonnen installerat flera av sina administrativa och samordnande funktioner:

Vi stannade utanför Casa CNT-FAI. Å, ja, inte var denna Casa så storsla-gen som i Barcelona. Det var en enkel bondgård, men skylten fanns där: Casa CNT-FAI.

Vi stegade in. Från ett av rummen hörde vi skrivmaskinssmutter, sanitets-avdelningens ”kontor”. Det doftade av medicin och läkemedel, ty i när-heten hade man en Farmacia – apotek. Men det fanns också en annan doft – kaffe. Den följde vi till att börja med. Och så hamnade vi i det stora kö-ket. Bekantade oss med husets folk, med saniterarna, med alla.

Vår lilla ”kocka”, milicianan Lorenza, serverade oss frusna stackare kokhett kaffe och så lossades tungans band. Snart var hela huset fullt. Saniterare, milicianos och folk från byn kommo och gingo. Det var ett enda Salud-ande en lång stund.

Till slut blev kretsen trängre och trängre. De saniterare som lågo förlagda i huset, en läkare, husets folk och maskinskriverskan Angelina och så vi två förstås. Vi bänkade oss alla runt härden där stockvedsbrasan flam-made och pratet gick. Någon kom släpande med en gitarr.¹²¹

Dagen övergick i kväll och ett improviserat nyårsfirande tog vid. En av de viktigaste saker Berner tagit med sig från Sverige var det munspel han alltid

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid.

hade i fickan. Det var en effektiv kontaktskapare som var till stor hjälp då han skulle skaffa sig nya vänner:

Bravo! Musica! Angelina sökte locka vettiga toner ur ett munspel men gav upp försöket. Så hade jag plötsligt munspelet i min hand. Och vad skulle jag spela? Värdfolket till ära "Valse España" av Wadtenfel.

Jo, det var nog bra, men så hörde jag någon ropa: "Rudolfo! Una cosa Sueca!" En svensk sak! Men vad? Jag drog igenom hela repertoaren från "Svarte Rudolf" till "Halta Lottas krog". Allt mottaget med förtjusning. Och till sist klämde jag i med "Calle Schewens vals". Då tog det eld. Alla virvlade om i valsens rytmer.

Och så kom det sig att det plötsligt blev nyårsvaka i köket. Angelina kostymerade sig som Carmen, sjöng några spanska visor. Någon föreslog att hon skulle sjunga "las Jotas" och så skrevs texterna ner i en hast och alla klämde i för full hals. Husfadern bjöd på trettiårigt vin och så ville man ha Calle Schewen igen.

Musiken är internationell. I brist på bättre drog jag igenom några valsmotiv ur Csardasfurstinnan. Hoppsan! Ett par av saniterarna halade fram kammar, virade ett cigarettpapper om och så fick jag bevis för att detta urbondsvenska "musik"-instrument också var känt i Spanien. Vi blev en hel orkester på det viset.¹²²

Då tolvslaget närmade sig berättar Berner om hur den uppslupna stämningen förbyttes och övergick i allvar då den läkare som var med i festligheterna plötsligt kallades till sjukhuset:

Plötsligt brytes glädjeyran. Doktorn kallas till hospitalet. En av byns kvinnor väntade ett barn och man fruktade för att operation skulle behövas. Man kände det lite underligt och skämten och glädjen bromsades upp. Visorna blevo allt vemodigare och melodierna allt underligare. Lorenza satt hopkrupen i ett hörn och blickade så vemodigt på sin "novio". Så slog klockan tolv. Vi lät karaffen valsa runt och tillönskade varandra "Feliz año nuevo!" Och så utbringades det leve för revolutionen.

Då kommer doktorn tillbaka. Allt hade gått bra. "Fruntimmerna sköter resten", menade han och slog sig mysande ner i gänget igen.

"Rudolfo! Spela Internationalen!" Det gjorde jag – inte. Jag klämde i med "Hijos del Pueblo" i stället och strax så var humöret prima igen.

¹²² Ibid.

Infarten till Bujaraloz, byn var ett viktigt centrum för Durrutikolonnen.
Foto: Per Lindblom 2012.

På hösten 1936 hade Durrutikolonnnens stab flyttats från Bujaraloz till värdshuset Venta Monzona, beläget längs vägen mellan Bujaraloz och Pina de Ebro, på senare tid omdöpt till Venta Santa Lucía. Foto: Per Lindblom, 2016.

Den revolutionära sången efter den andra klingade. Och timmarna skredo, det nya året 1937, hade börjat med revolutionens och frihetens melodier. Måtte också året bli sådant!

Men ett är säkert, nyårsnatten i ett aragonskt kök, den glömmer jag aldrig.¹²³

Gelsa

Följande morgon, den 1 januari 1937, fortsatte de till Gelsa, en av de frontnära byarna i Durrutikolonnens sektor. Det var också här som dess Internationella grupp var förlagd. Här träffade Berner följaktligen på flera bekanta från Sverige. En av dem var den tyske flyktingen Heinrich Bortz:

Sökande oss fram på de leriga gatorna, undrande var den och den kamraten kunde hålla hus, hörde jag plötsligt en bekant röst säga: ”vad nu då, är du här!” En gammal bekant från Stockholm. En tysk kamrat. Och vi hade så mycket att prata om och svenskan klingade riktigt hemtrevligt i den här livliga byn.

Postvagnen kom just som vi stod där på torget. Och då träffades vi alla, bekanta från Barcelona, från Berlin, från alla möjliga håll.

Men vi drog oss så småningom till ett visst kök. Där gruppleddaren W. och en del andra kamrater höll till. Min följeslagare diskuterade med pojkarna och uträttade sina ärenden. Husets folk satt kring härden och rensade majscolvar. Moran kastade då och då ett köttstycke på glöderna och i en kanna puttrade soppan som bäst.¹²⁴

Då det blivit dags att äta träffade Berner på Olle Jansson som kommit till fronten i början av december:

Middagen avåts under gemytlig stämning. Och jag förstod så väl Olle Janssons lovsånger över kamraterna och livet ute vid fronten. Jag förstod så väl att han trivs med detta. Trots att han är lite förgrämd över en relativt misslyckad attack mot Villafranca. ”Men vänta bara”, säger han.¹²⁵

Militariseringen och den Katalanska armén

Den militarisering som redan införts i övriga regioner var nu även på väg att införas i Aragonien. En dryg månad tidigare, i början av december, hade den katalanska lokalregeringen offentliggjort ett dekret där bildandet av Katalanska armén (Exèrcit de Catalunya) tillkännagivits. Därmed skulle de katalanska

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Ibid.

styrkorna i Aragonien även fortsättningsvis organiseras och administreras från Barcelona, men då i samverkan med den Republikanska folkarmén och delvis under centralregeringens kontroll. Beslutet om militariseringen hade rivit upp upprörda känslor bland många av de frivilliga i Durrutikolonnen.

Dagen innan Berner anlät till Gelsa hade de som ingick i den Internationella gruppen hållit ett stormöte där de diskuterat militariseringen och där flera av dem beslutat sig för att lämna fronten i protest. Det var ett möte som Berner inte kan ha varit omedveten om. Då han anlände till Gelsa gick diskussionerna fortfarande höga, men om detta berättade han bara antydningssvis:

Möte. Diskussioner. Strunt i parlamentarisk mötesordning. Här var det inga sediga, långsamma apelsintalare. Här var det friska pojkar, målmedvetna och klara som lade sina ord, kraftigt, övertygande och med kläm. *Salud Compañeros!* Jag är glad att få råka er. Ty om jag varit ängslig för att ni under dessa månader skulle bli bara soldater, så har jag misstagit mig. Ni är kanske lika mycket, om inte mer, revolutionärer. Och det finns hopp om revolutionens seger. Först fascismens krossande, men sedan kommer ni att med samma glöd kämpa för revolutionen.¹²⁶

Efter att Berner och hans kamrat lämnat Gelsa stannade de till vid Durrutikolonns stab som låg i värdshuset *Venta Monzona*. Här träffade Berner ännu en gång på Miguel Yoldi som nu lämnat Madrid för att via Barcelona återvända till fronten i Aragonien:

Det tycks som om jag inte skulle undgå att träffa på honom överallt. Jag menar nu Miguel Yoldi. För inte så länge sedan träffade jag honom i Madrid, sedan i Valencia och så i Barcelona. Där han stultade omkring med gipsat och spjälkat ben. Nu ramlade jag rakt i armarna på honom i *Columna Durrutis Cuartel General*. Visserligen linkade han betänkligt, men hans breda solvargsgryn var lika hjärtevärmande och strålande som alltid. Jag kan inte tänka mig den karlen allvarlig och bister.

Nu rände han omkring så gott som benet tillät och diskuterade, studerade kartor och härjade värre. Och naturligtvis slängde han in ett och annat om vissa midsommardagar i Sverge, då solen sken så spanskt härligt. Ack ja, nog var det dagar, alltid. Men jag trivs här. Även om det är aldrig så kallt i Aragón.¹²⁷

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

På tillbakavägen stannade de återigen till i Bujaraloz för att övernatta. Därefter fortsatte de mot Barcelona.

Barcelona, januari–februari 1937

Under den första veckan i januari 1937 var Berner tillbaka i Barcelona. Här träffade han på Fred Schröders svenska flickvän Maja Funseth som några dagar tidigare anlänt från Stockholm. Ytterligare någon dag senare anlände ännu en svensk. Det var sjömannen Nisse Lätt som kommit för att ansluta sig till Durrutikolonnen. Under tiden hade Ivan Faludi lämnat Barcelona för att resa vidare till Madrid. Där startade Faludi bland annat en svenskspråkig utgåva av CNT-tidningen *Frente Libertario* som delades ut till de skandinaviska frivilliga i de Internationella brigaderna. Med Faludi fick den svenska syndikalistiska pressen under de närmast följande månaderna också sin egen korrespondent i Madrid.

Berner och Souchy

I Barcelona kom den rastlöse Berner att uppleva arbetet på CNT-FAI-huset som allt mindre inspirerande. Han hade börjat tröttna på att under Souchys överinseende redigera och översätta texterna i den svenska bulletinen. Medan Souchys samarbete med Berners företrädare, Margit Manus och Axel Österberg, fungerat friktionsfritt, blev den egensinnige Berner allt svårare att hantera för Souchy. Skulden låg förmodligen inte bara hos Berner då Souchy var känd för att kunna vara högragen och svår att samarbeta med. I ett brev till John Andersson beklagade sig Berner över att han inte längre hade tid att skriva egna reportage eftersom Souchy krävde att han skulle prioritera bulletinen ”för att ha den färdig i tid, av Souchy fastställd tid...”. Berner avslutade brevet med den ironiska hälsningen:

Representanten för svenska sektionen – rättare svenska sektionens representants maskinskrivare hälsar alla bekanta.

PS. Spanjorerna är ett härligt folk. Men må fan ta alla skrivbordsrevolutionärer som leker byråkrater och bara ställer till jäkelskap.¹²⁸

¹²⁸ Rudolf Berner till John Andersson, 19 januari 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

C. N. I.

A. I. I.

F. A. I.

BOLETIN DE INFORMACION

INFORMES Y NOTICIAS FACILITADAS POR LA CONFEDERACIÓN NACIONAL DEL TRABAJO
Y LA FEDERACIÓN ANARQUISTA IBÉRICA

Casa C.N.T. - F.A.I. Avenida B. Duruti, 32 y 34 (antes Vía Layetana)

REDACCIÓN: 4.ª, Secretaría 73

BARCELONA

ADMINISTRACIÓN: Prol. N.º 3

CNT:s och FAI:s Informationstjänst.

Edition för Skandinavien. Nr 35. 12 Februari 1937. Årg. 2.

KOLLEKTIVISERING ELLER NY BOURGEOISIE ?

Under revolutionen har man företagit talrika exproprieringar, man har kollektiviserat o.s.v. Och just ur denna synpunkten vilja betrakta revolutionen litet närmare i det följande. En del grupper av arbetare tro - på grund av bristande socialistisk skolning - att en industris kollektiviserande är att helt enkelt omvandla densamma till ett kooperativ och fördela överskottet mellan varandra. Men med ett sådant förfarande blir bara den borgerliga ägaren förträngd och avsatt under det i hans ställe kommer en ny grupp ägare, vilka spela samma roll som förut den enskilde, borgerlige ägaren.

Att kollektivisera en industri, en verkstad, ett företag, det betyder att detta ställs i alla arbetandes tjänst. Inte att en grupp tar det i besittning och utnyttjar det för gruppens intressen. Kollektivisering skall man alltså undantagslöst företaga i alla arbetares intresse, till stögrandet av allas välbefinnande. Således aldrig till enbart en grupp kamraters fördel. Ett liknande förfarande är både olyckligt och kontrarevolutionärt; det förhindrar det socialistiska näringslivet vidareutveckling och skadar arbetarklassen. Varje medveten arbetare måste göra front mot varje sådan privat och egoistisk inställning och sörja för att arbetarklassens alla energier koncentreras på detta enda: skapandet av rättvisa, människovärdiga förhållanden. Expropriandet av privata intressen och företag och dessas användande till det allmänna nytta, för folket i dess helhet, det är en sann revolutionär akt, något som vi beteckna med namnet socialism.

Vid uppbyggandet av det nya samhället få varken de mest revolutionära eller de mest dugliga medverka, utan just de som i sig förena båda dessa egenskaper, varvid varken personliga sympatier eller skamlöst klickvalde får tillåtas den allra minsta lilla roll.

Utan beaktande av dessa principer är det omöjligt att fullfölja och fullkomna det revolutionära uppbyggnadsverk som vi så värdigt börjat. Det stora och fruktbara program som låter våra djärvaste och käraste drömmar bli verklighet, fordrar av oss alla den striktaste och fullaste pliktuppfyllelse.

Alla företag som stå under arbetarkontroll ha plikten att sörja för de största och viktigaste materiella kravens uppfyllelse, så länge vi inte nått den slutgiltiga formen för uppbyggandet. Denna fordran kommer inte av en nyck. Den är tvingande nödvändig.

Ur IUZ y FUERZA, organ för Gas- Vatten- Kraft- och Elektricitetsarbetarna i Barcelona. (CNT)

TRÄNDUSTRIN OCH KOLLEKTIVISERINGEN.

Efter nedsländet av fascisterna i Barcelona, förstodo vi anarkister

IAAs permanenta sekretariat i Barcelona

Under januari inrättades ett permanent IAA-sekretariat i Barcelona. Det nya sekretariatet skulle fungera som en filial till IAAs huvudsekretariat i Paris. Beslutet om att inrätta det permanenta sekretariatet, även kallat "sub-sekretariatet", hade fattats vid en IAA-konferens som hållits i Paris två månader tidigare. Helmut Rüdiger hade då utsetts till dess föreståndare samtidigt som det också beslutats att det till sekretariatet skulle knytas en kommitté bestående av en representant vardera från CNT och de olika utländska sektioner som fanns i CNT-FAI-huset. Denna kommitté skulle, i samarbete med Rüdiger, ansvara för verksamheten. Till svensk representant i kommittén utsågs Rudolf Berner.¹²⁹ I Paris hade det även beslutats att IAAs permanenta sekretariat skulle överta ansvaret för CNTs och FAIs internationella informationskontor och dess språksektioner, men då i ett fortsatt nära samarbete med CNT och FAI. Men det blev genast svårigheter med den nya arbetsordningen. En av orsakerna var att anarkistfederationen FAI, som inte ingick i IAA, inte ville låta sig åsidosättas genom att överlämna ansvaret för kontoret till IAA. Eftersom Augustin Souchy, som fram till nu varit ansvarig för verksamheten, fortsatte att arbeta med internationella frågor uppstod snart oklarheter med arbetsfördelningen. Därtill tyckte Rüdiger och Souchy genuint illa om varandra vilket blev ytterligare en försvårande faktor.

På hemligt uppdrag i Nazityskland

I mitten av februari fick Rudolf Berner en förfrågan från Helmut Rüdiger om han ville åta sig det riskfyllda uppdraget att resa till Nazityskland för IAAs räkning. Eftersom de tyska syndikalisterna i Spanien tappat sina förbindelser i Tyskland gick uppdraget ut på att inventera vad som eventuellt kunde finnas kvar av den tyska underjordiska rörelsen samt att sondera möjligheterna att återuppta samarbetet med den. Några dagar senare reste Berner i största hemlighet till Paris där han sökte upp IAAs sekreterare Pierre Besnard och Mollie Steimer som var kontaktperson för de tyska syndikalisterna i Paris.¹³⁰ Av dem fick Berner namn på personer, adresser och vidare instruktioner om

¹²⁹ Rapport från Bengt Hedin, som representerade SAC på IAAs konferens i Paris, SACs AU-protokoll, 25 november 1936 (1845/A/3/21), SAC, ARAB.

¹³⁰ Mollie Steimer (1897–1980), ryskfödd judisk anarkist som på 1910-talet emigrerat till USA. På grund av sina anarkistiska aktiviteter hade hon 1921, tillsammans med sin livskamrat Senya Flechin (1894–1981), deporterats till Sovjetunionen där hon fängslats och därefter utvisats till Tyskland. Steimer och Flechin levde sedan några år tillbaka i Paris där de var verksamma i den anarkistiska rörelsen.

hur han skulle gå till väga. Under tiden hade Rüdiger skrivit till SAC i Stockholm för att varsko om att den svenska bulletinen inte skulle ges ut under de närmaste veckorna. Eftersom Rüdiger inte kunde motstå frestelsen att ge Souchy ett tjuvnyp, föreslog han även att denne skulle sköta de svenska radio-utsändningarna under Berners frånvaro:

För de närmaste veckorna kommer den tyska bulletinen att sändas till er istället för den svenska. Kamrat Berner har i mission för IAA rest till utlandet, vilket tills vidare ej bör tillkännagivas. Det var brådskanie och gick ej att uppskjuta, och det var omöjligt att skicka någon annan. Ni skulle förstå det om vi närmare förklarade det. Kamrat Berner, skall före sin återresa till Barcelona, i omkring tre veckor, själv klargöra allt för Eder. För radion kan eventuellt kamrat Souchy rycka in.¹³¹

Förutom att Berner talade god tyska fanns också andra orsaker till att han ansetts lämplig för uppdraget. Då risken för infiltrationsförsök var uppenbar skulle de anarkister och syndikalister som ännu verkade i Tyskland ha svårt att lita på någon de inte kände. Eftersom Berner deltagit i en anarkistkonferens i Berlin flera år tidigare var han redan ett känt ansikte i rörelsen. Att han hade svenskt pass och dessutom ett rågblont skandinaviskt utseende talade också för hans möjligheter att undvika onödig uppmärksamhet.

Då Berner lämnat Barcelona hade Augustin Souchy befunnit sig på resande fot i Stockholm och Paris. Då han några dagar senare återvände till Barcelona var det för att upptäcka att Berner var borta. Souchy skrev då till John Andersson för att beklaga sig över Berners uppförande:

Under min frånvaro härifrån ha Rüdiger sänt bort Berner för tre veckor. Skulle jag varit här skulle jag icke ha låtit Berner resa bort så länge vi icke ha någon annan svensk. (...) Men du kan själv skriva till Berner att han i framtiden måste visa lite mera ansvarskänslor.¹³²

Souchy fick snart medhåll från Andersson som menade att den svenska bulletinen var ytterst viktig för SAC:

Att inte någon svensk bulletin utkommer under hans bortvaro äro vi mycket missbelåtna med. SAC är ju den av IAAs sektioner som gjort sig

¹³¹ Helmut Rüdiger till John Andersson, 16 februari 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

¹³² Augustin Souchy till John Andersson, 17 februari 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

den största nyttan med densamma för propagandan och det kan medföra stort avbräck i denna när den nu inte utkommer på svenska.¹³³

Under tiden hade Berner lämnat Paris för att försöka ta sig in i Tyskland. Även om gränsen förvisso var hårt bevakad befann sig Tyskland ännu inte i krig och dess gränser var fortfarande öppna. Berners kunde därför ta sig över gränsen som spelad turist. Väl inne i Tyskland blev det snart tydligt för Berner att de tyska anarkisternas aktiviteter i Spanien fått både positiva och negativa konsekvenser för den inhemska rörelsen. I Tyskland hade anarkisterna kunnat lyssna på de tyskspråkiga radioutsändningarna från CNT-FAI-huset, vilka hade bidragit till att ingjuta nytt mod och ökat självförtroende. På samma gång hade tyskarnas aktiviteter i Spanien också gjort att nazisterna intensifierat sina försök att utplåna deras inhemska motståndsrörelse.

Under de veckor Berner vistades i Tyskland kontaktade han medlemmar i den underjordiska rörelsen i flera städer. Han sökte även upp anhöriga till flera av dem som arbetade eller stred för CNT i Spanien för att lämna hälsningar. Under pseudonymen "Frank Tireur" skrev Berner ett reportage från resan. I *Den osynliga fronten: Från det illegala arbetets Tyskland*, som senare gavs ut i broschyrform av det Syndikalistiska ungdomsförbundet, skildrade han de paranoida stämningar som rådde inom motståndsrörelsen.¹³⁴ För att ingen av dess medlemmar skulle kunna identifieras utelämnade han många namn och platser vilket ytterligare bidrog till att förstärka den täta och ångestladdade stämning som genomsyrar reportaget.¹³⁵

Wuppertal

Den första anhalten på resan var Wuppertal där Berner sökte upp några av sina kontaktpersoner. Under ett av dessa besök knackade det plötsligt på dörren hos den familj som Berner befann sig hos. Det var en SA-patrull som

¹³³ John Andersson till Augustin Souchy, 24 februari 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

¹³⁴ [Rudolf Berner] "Frank Tireur" (1940), *Den osynliga fronten: Från det illegala arbetets Tyskland*, Stockholm, Storms förlag. Pseudonymen Frank Tireur var en ordlek med franskans "Franc-tireur" som betyder krypskytt men som också anspelar på franska frivilliga i kriget mot Preussen 1870.

¹³⁵ Berners reportage från resan i Nazityskland gavs 1997 ut i tysk översättning. Den tyska utgåvan är dessutom kompletterad med en inledning och en notapparat där ett flertal tidigare okända uppgifter rörande vilka platser och personer Berner besökte under resan framkommer, se Rudolf Berner (1997), *Die unsichtbare Front: Bericht über die illegale Arbeit in Deutschland (1937)*, Berlin, Libertad Verlag. Bokens inledning och notapparat har tillfogats av de tyska historikerna Andreas G. Graf och Dieter Nelles.

kommit för att göra en husundersökning. Innan de släpptes in fick Berner gömma sig i ett skåp:

Det klampar grova steg ute på trappan. Vi blir tysta som möss och Erich skjuter in mig i ett väggfast skåp.

– Aufmachen! öppna!

– Ja, vem är det? kommer det grinigt från frun.

– Aufmachen! Fråga inte.

Frun öppnar och in stegar tre SA-män. Genom springan ser jag hur frun får ett plågat uttryck i ansiktet, medan Erich helt lugnt sitter kvar. Det ser ut som han masserade sitt ben.

– Res er upp när myndighetspersoner är närvarande! ryter ledaren för patrullen.

Erich reser sig med möda och till min förvåning ser jag att han bara har ett ben. Han har plockat av sig protesen!

Det går som ett ryck genom de tre SA-männen, de gör ställningssteg och den övliga hälsningen. Ledaren tar till orda:

– Ber om ursäkt, volksgenosse! Vi skulle göra husundersökning i det här kvarteret. Här behövs det ingen, inte hos en krigsinvalid. Helt-om-marsch! Heil Hitler!

– Ll Ier, sluddrar Erich till svar och så suckar han så belåtet, då väl det klampande ekot försvunnit ut i natten.

– Är du rädd? frågar han då han drar fram mig ur skåpet.¹³⁶

Düsseldorf

Berner fortsatte till Düsseldorf dit han anlände den 20 februari, samma dag som anarkisten Anton Rosinke, som mördats av Gestapo, begravts. Nazisterna hade haft begravningen under bevakning och flera anarkister hade därför gripits tidigare under dagen. Då Berner anlände och fick höra vem den avlidne var kunde han inte hålla tårarna tillbaka: ”Mitt huvud faller ner mot bordet. Jag kan inte hjälpa det – tårarna kommer ohejdade” skrev Berner.¹³⁷ Rosinke var en av de tyska anarkister som Berner lärt känna i Berlin 1931.

¹³⁶ [Berner] ”Tireur” (1940), s. 22–23.

¹³⁷ Ibid., s. 24.

Berlin

Berners nästa anhalt blev Berlin där han stämt möte med en motståndsgrupp på en ölhall i närheten av Alexanderplatz. Vid borden runtomkring dem satt grupper av berusade SS- och SA-män:

Musiken spelar. Det är så kallad "lång afton" på ett bierschapp i närheten av Alexanderplatz, i Scheunen-viertel, förbrytarkvarteret. SA, Arbets-tjänstare, SS, olika sorters polis och uniformerade kategorier, blandar sig med civilister som skylta med hakkors eller "Ehrenzeichen" och "Hoheitsabzeichen" i rockslagen. Dansen går ...¹³⁸

På ölhallen låtsades Berner och hans kamrater vara berusade. För att smälta in i miljön deltog de i allsången och skämtade med bordsgrannarna, men de smög sig emellanåt undan för att föra mer allvarliga samtal på toaletterna. En stund tidigare hade en kvinnlig kamrat "Sara" gjort dem sällskap. "Sara" tog med Berner till en lägenhet där gruppen skulle hålla ett hemligt möte. En stund senare anlände de övriga kamraterna från ölhallen:

Där hemma sitter Saras man, snart kommer den ene efter den andre och hela gruppen är församlad. Nu – nyktra, sakliga och kampberedda kamrater, eldsjälar. Nyss – skränande berlinare på en uppsluppen sylta . . .

Många av kamraterna är gamla bekanta från forna tider, då jag gästade landet och då vi gemensamt kom i handgemäng med nazis samt diskuterade oss hessa med Moskva-agenterna. Återseendets glädje skymmer för en stund bort tragiken och allvaret ...¹³⁹

Mötet skulle snart komma att ta en oväntad och dramatisk vändning. För strax efter att mötet börjat hade ännu en deltagare anlämt. Flera av mötesdeltagarna hade då, enligt Berner, börjat anklaga den nyanlände för att vara en "spitzel" – en angivare. Efter långa och förhörsliknande diskussioner bröt den anklagade till sist ihop och erkände. Berner ombads därefter att lämna lägenheten. Då Berner följande dag lämnade Berlin var han ännu ovetande om hur dramat i lägenheten slutat. Men då han någon dag senare var på väg norrut och befann sig ombord på ett tåg råkade han få syn på en dagstidning från Berlin. Där kunde han läsa en notis om hur angivaren hittats död i sin bostad. Enligt tidningen var det ett självmord som begåtts med kniv.¹⁴⁰

¹³⁸ Ibid., s. 67.

¹³⁹ Ibid., s. 69.

¹⁴⁰ Ibid., s. 74. Redaktörerna för den tyska utgåvan av Berners reportagebok, Andreas G. Graf och Dieter Nelles, har inte kunnat hitta den tidningsnotis som Berner referar till och

Stockholm

På IAAs sekretariat i Paris hade Berner också fått kontaktuppgifter till flera tyskar som flytt till Polen där de verkade inom en facklig oppositionsrörelse som sades ha vissa syndikalistiska drag och som man därför hoppades kunna ansluta till IAA. Berner hade därför även fått i uppdrag att i detta ärende bege sig till Polen. På grund av de strikta inreseregler som gällde blev han först tvungen att bege sig till Stockholm för att ansöka om inresevisum. Med anledning av detta hade IAAs sekreterare Pierre Besnard skrivit till SAC för att varsko om att Berner snart skulle dyka upp i Stockholm:

Jag får härmed meddela Eder att ni inom några dagar få besök av kamrat R. Berner, som för närvarande är på resa i Europa för IAAs sekretariats i Barcelonas räkning. Jag ber Eder anse kamrat R. Berner som officiell delegat för detta sekretariat, samt giva honom de upplysningar han begär.¹⁴¹

Ett par dagar senare kom ännu ett brev med samma budskap, denna gång från Helmut Rüdiger på IAAs permanenta sekretariat i Barcelona. I Stockholm började SACs AU-ledamöter undra över de kryptiska breven och vad det egentligen var för viktigt uppdrag Berner var ute på.

Onsdagen den 4 mars dök Berner utan förvarning upp på SACs sekretariat i Klara Folkets hus. Eftersom det var sent på kvällen var det bara John Andersson och en AU-ledamot kvar i huset då Berner anlände. Under sitt korta möte med Berner lyckades de inte få klarhet i vad hans uppdrag gick ut på och varför han kommit till Stockholm. För att försöka reda ut vad det hela handlade om hade Andersson och SACs kassör Salomon Sapira följande dag ett möte med Berner som då berättade att han var på väg till Polen. Berner framförde även allmänna klagomål på Augustin Souchys sätt att sköta verksamheten i Barcelona. Han lät också hälsa att IAAs sekretariat i Paris behövde ett förskott på SACs medlemsavgift. På det efterföljande AU-mötet rapporterade Andersson om mötet med Berner, ”vi frågade vad hans egentliga ärende var, men det var just ingenting.”¹⁴² Kassören Sapira ifrågasatte att IAA slösat dyra pengar på att skicka Berner till Stockholm utan någon särskild anledning. Han föreslog därför att SAC skulle skriva till IAA för att protestera:

ställer sig därför frågande till om denna händelse verkligen inträffat, se Berner (1997), s. 67–69.

¹⁴¹ Pierre Besnard till SAC, citerat i SACs AU-protokoll, 24 februari 1937 (1845/A/3/22), SAC, ARAB.

¹⁴² SACs AU-protokoll, 10 mars 1937 (1845/A/3/22), SAC, ARAB.

AU måste säga ifrån att vi inte tolerera att de kasta ut pengar för sådana resor. De skriva att det skall komma en delegat i viktiga uppdrag och då han kommer hit har han inte mer att säga än vad som kan skrivas på ett vykort. Det enda positiva han hade att framföra var att IAA ville ha pengar, men denna fråga kan ordnas per korrespondens. Jag anser att AU bör tillskriva IAA att för sådana uppdrag behöva de inte sända en delegat, utan det kan ordnas per korrespondens.¹⁴³

Berners plötsliga och svårbegripliga uppdykande i Stockholm ökade alltså den irritation mot IAA som redan fanns inom SAC. Därmed framgår också att Berner inte avslöjat något om sina hemliga uppdrag för SAC. Berner lämnade därefter Stockholm för att fortsätta till Polen.

Warszawa och Paris

I Polen begav sig Berner till Warszawa där han träffade flera företrädare för den fackliga oppositionsrörelsen ZZZ (Związek Związków Zawodowych) som visade sig ha närmare 150 000 medlemmar. Några dagar senare lämnade Berner Polen. Med sig hade han då en stor summa pengar som de polska arbetarna samlat in och som han ombetts överlämna till CNT.¹⁴⁴ Efter avslutat uppdrag återvände Berner till Paris där han skulle lämna en rapport till Pierre Besnard på IAAs sekretariat. Det visade sig då att Besnard var ute på en föredragsturné varför Berner fick vänta med rapporteringen tills han var tillbaka i Barcelona. Från Paris skrev Berner till John Andersson där han uppmanade SAC att snarast etablera kontakt med det polska ZZZ. Brevet avslutades med den lika muntra som uppfordrande uppmaningen: ”Sätt fart på gubbarna!”¹⁴⁵ Därefter var det dags för Berner att försöka ta sig tillbaka till Barcelona där hans ordinarie arbetsuppgifter på CNT-FAI-huset väntade.

Återfärden till Spanien

I Paris hade Berner blivit informerad om att myndigheterna stängt gränsen till Spanien. Sedan Nationernas förbund den 21 februari förordat ett förbud mot utländska frivilligas deltagande i inbördeskriget hade en rad länder lagstiftat i enlighet med detta beslut. Förbudet hade också resulterat i att den

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ C. J. Björklund, ”Rudolf Berner – svensken som längtade till sitt hemland Spanien”, opublicerat artikelmanuskript, Manuskript (72/21), Carl Johan Björklund, ARAB.

¹⁴⁵ Rudolf Berner till John Andersson, 21 mars 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

franska regeringen, inte bara stängt utan också kraftigt utökat bevakningen av gränsen. Det skulle uppenbarligen bli svårt för Berner att ta sig tillbaka till Spanien, men han ville ändå göra ett försök:

Kamraterna i Europa sade mig: ”Hur ska du komma över nu?” – ”Pytt-san”, avgjorde jag! ”Jag har ju papper på att jag arbetat i Spanien sedan förra året, att jag fortfarande har mitt arbete därnere, mina tillhörigheter och allt. Visst kommer jag över. En journalist!”

Det visade sig att journalister inte har större chanser än andra och att ett journalistkort inte är något ”sesam öppna dig” vid en gräns som spärrats av ängsliga franska folkfrontare. Och kamraterna i Paris sade; ”Du får det jåkligt, gosse”. Men man måste för tusan haka visa att man är svensk och att vikingablodet – om än tunt – dock flyter i ens ådror. Så jag menade övermodigt: ”Det finns väl Pyrenéer, kan jag tro och dem kan man klättra över!”¹⁴⁶

Från Paris reste Berner till Perpignan där han kontaktade den Anarkosyndikalistiska kommittén. Där fick han uppgifter om en av de smuggelleder som CNT etablerat mellan Frankrike och Spanien:

I Perpignan fick jag klart för mig att sex månaders fängelse hotade mig om jag blev fast. Så jag hade ännu större orsaker att söka komma helskinad över. Kamraterna där kunde inte mycket göra, bara viska namnet på ett hotell i en liten pyreneisk by på franska sidan. Ta mig dit fick jag göra själv. Och det gjorde jag.¹⁴⁷

I en första etapp på resan fick Berner lift med en bil som skulle söderut. Några timmar senare släpptes han av i en bergsby där han smög sig ombord på ett godståg som fripassagerare. Berner skildrade sedan den resa som gick genom ett så hänförande vackert landskap att han fick ta till sina mest avancerade metaforer för att beskriva den:

Nu började en vidunderlig färd. Från mitt gömställe hade jag en vidunderligt skön utsikt över nejden. Det började skymma och de snöklädda topparna framträdde i spöklik glans. Snart började ljusen att tändas i byarna vi åkte förbi. Slingrande, som bångstyrig spaghetti, ålade sig rälsen fram genom bergstrakten, uppför gick det. Stadigt högre. Där en viadukt, ett ingenjörskonstens mästerverk, här en tunnel av imponerande längd.

¹⁴⁶ Rudolf Berner, ”Över floden... Ett gränsreportage av Rudolf Berner”, i *Arbetaren*, 7 april 1937.

¹⁴⁷ Ibid.

Ja, den gång jag blir filmregissör ska jag absolut göra en film över de här trakterna.

Tänk er att blicka ner i stupet och där upptäcka små byar i slummer, med enstaka ljus som väktare i natten, se dessa idyller i fågelperspektiv och samtidigt gnissla fram på en smalspårig bergsbana, tätt dragen utefter bergväggarna. Och så började det att snöa till på köpet, sådana där lätta dansande flingor. Jag kände mig som en långväga resande på väg hem att fira julafton, Ja, kanske högtidligare till och med.¹⁴⁸

Till sist var Berner framme vid nästa etappmål, som bör ha varit den franska gränsbyn Bourg-Madame. Det visade sig att det fanns ett stort antal gendarmmer i byn som var ditkommenderade för att bevaka gränsen. För att inte väcka misstankar försökte Berner smälta in bland lokalbefolkningen:

Så var jag då framme i den lilla byn. Min hatt stoppade jag ner i portföljen och satte på mig min baskermössa och stegade iväg in på stationen. Å ja, jag hade nog upptäckt herrarna! Men jag hade beslutat mig för att de inte skulle se mig. Och det gjorde de inte heller, trots att de glodde med alla ögon de hade till förfogande. Framför mig gick en man, klädd som jag, grå-gul regnrock och svart basker. En arbetare som farit med gruståget. Tätt i hälarna stegade jag och visslade valsen ur "Glada änkan": Och fast gendarmerna blängde så mycket de orkade, såg de mig inte. Det vill säga, de såg i mig en innevånare i byn och inte en långväga utlänning. Varför jag trängde mig förbi herrarna och skenade iväg på måfå in på en gata. Det gällde att spela hemtam.¹⁴⁹

Berner hittade snart det hotell han blivit instruerad att bege sig till. Där tog han kontakt med receptionisten som var en av de aktiva i CNT's smuggelled:

Och där låg hotellet. En söt liten mademoiselle stod i receptionen. "Bon soir, ma'msell!" (Så viskning: "Usted habla español?") "Bonsoir m'sieu!" (viskning: "Si, compañero! Venga conmigo!") Högt: en förfärlig ramsa på franska som jag inte begrep ett ord utav och så skenade fröken iväg med mig upp på ett rum. "Espera por aqui!" sa fröken och log men hon kom snart igen med en bricka, en härlig kvällsmat. Jag drack mitt vin och andades ut. Mitt i natten väcktes jag av en diskret knackning på dörren. "Entré!" viskade jag och kröp i byxorna. "Salud, camarada! Soy un camarada español!"

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Ibid.

Oj, oj, vad jag blev glad! En spansk kamrat! Himlar och avgrund, vad vi dansade om med varandra! Men fröjden varade inte länge. Han måste gå utan mig. Jag hade bara att vänta tills det blev min tur. Den här natten var det ett par andra som stod i tur. Nå, men jag hade i alla fall träffat en spansk kamrat och jag somnade in och drömde om Carcagente – apelsin-paradiset. Kanske därför att apelsinerna jag ätit till dessert voro stämplade med Carcagente. Men ljuva drömmar var det!¹⁵⁰

Men det skulle bli långt svårare att ta sig över gränsen än Berner anat. Redan följande dag kom dåliga nyheter. Ytterligare 440 gendarmar hade skickats till området. De fick snart upp ögonen för Berner som utsattes för ständiga förhör där Berner envist hävdade att han var i Pyrenéerna för att studera landskapet. Han visade därför upp teckningar och anteckningar om bergens höjdnivåer som han förberett inför förhören med de allt frågvisare gendarmerna. Efter att ha väntat i flera dagar öppnade sig till sist en möjlighet för Berner. En natt blev han, tillsammans med en engelsman som också ville ta sig över gränsen, hämtad av en spanjor från andra sidan gränsen. De lämnade hotellet i all hast och de rörde sig mot Reür, den flod som utgjorde gränsen:

Vi hade först att gå över en gård där ett 50-tal soldater låg förlagda. Men det gick! Och sedan! Aldrig glömmar jag den marschen. Vi skuttade som skrämda rådjur mellan träden och stenarna, hukade, krälade och ålade och – lyssnade. Åh... där glänste floden ett femtiotal meter framför oss! Och på andra sidan låg landet! Hjärtana började klappa så häftigt och det är inte att undra på. (...) Då dök det upp en lång gestalt mellan två träd, det blänkte om honom och jag tänkte: "Nu är det kokta fläsket stekt!"

[...] Men det var inte farligt. Det var en milisman som varskodde om att fältet var fritt för ett par minuter och så kastade vi oss ner mot flodstranden i ett enda skutt framåt! Där stod en figur i gummistövlar och väntade på att bära över oss. Först engelsmannen, så mig och sist vår vägvisare! Men då jag var halvvägs över prasslade det i buskarna, vägvisaren skuttade i vattnet utan vidare och jag fick ett kast framåt och hamnade nära andra sidan. Men vi hann över alla! Och då kastade vi oss ner i gräset – spansk jord! Och vi ropade ut i natten: "Viva la revolución!"¹⁵¹

Puigcerdá

Efter att ha tagit sig över floden fortsatte de till fots tills de nådde den första staden på den spanska sidan av gränsen:

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Ibid.

På caféet vid Plaza AIT-FAI-CNT i den spanska byn satt det fullt av CNT-kamrater. Där hälsades vi välkomna med varmt kaffe och härligt vin och ett samtal som drog ut på småtimmarna. Och vi skrattade och pekade neråt den franska byn. Vi voro över floden! Vi voro inne i revolutionens Spanien! Viva!¹⁵²

I sitt reportage ville Berner inte uppge var de gått över gränsen och inte heller till vilken spansk stad de kommit. Det var först några månader senare, då det inte längre spelade någon roll, som han kunde avslöja att staden var Puigcerdá. Där blev Berner bekant med Antonio Martín, stadens CNT-anslutne borgmästare som var en känd profil i gränstrakterna. Berner beskrev då Puigcerdá som en välfungerande anarkistisk idyll:

Då jag återvände till Spanien i mars månad var det faktiskt en upplevelse att se vad våra kamrater där åstadkommit i uppbyggande konstruktivt arbete. En fredlig och lugnt arbetande idyll – man hade svårt att ge sig därifrån. Kamraterna i FAI och CNT, med den omutlige, underbare kamrat Antonio i spetsen (...) de hade här givit ett skolexempel på hur ett litet samhälle skall organiseras i frihetlig-socialistisk anda.¹⁵³

Sedan inbördeskrigets inledning kontrollerades den spanska gränsen mot Frankrike av CNT och FAI. Som Berner beskrev det sköttes gränsövervakningen i området kring Puigcerdá effektivt, vilket innebar att inte heller de som hade dokument från centralregeringen undkom kontroller:

De dagar undertecknad vistades i staden, fick jag också ett utmärkt begrepp om hur effektivt denna säkerhetstjänst sköttes av våra kamrater. De brydde sig inte om att utan vidare släppa ut ens sådana som hade fina "Valenciapass". Själv blev jag vittne till hur en fabrikant och hans sällskap – från Valencia – blevo fasthållna. Inte för att det var fel på deras pass, tvärtom, de voro i ordning och färska. Men de våra ville titta på bagaget. Nästa dag kunde pressen i Barcelona meddela, att gränskontrollen beslagtagit två stora handväskor fulla med penningar och verk-guld. Allt avsett att smugglas ut ur landet.¹⁵⁴

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ur resebrev från Berner, återgivet i "Blodbadet i Puigcerdá. Regeringsfolk, separatister och kommunister i mörkartagen", i *Arbetaren*, 6 augusti 1937.

¹⁵⁴ Ibid.

Barcelona, april 1937

Den första veckan i april var Berner tillbaka i Barcelona. Det var alltså först nu som han fick möjlighet att rapportera om sin resa i Tyskland och Polen till IAA. Berner lämnade sin rapport till Helmut Rüdiger som vidarebefordrade den till Pierre Besnard. Historien med rapporten skulle sedan bli en lång följetång, för under den tid som gått sedan Berner lämnat Tyskland hade motståndsgrupperna i Berlin, Düsseldorf och några andra av de distrikt han besökt avslöjats av nazisterna.¹⁵⁵ Därmed var Berners rapport inaktuell när den, med över en månads fördröjning, nådde Besnard på IAAs huvudsekretariat i Paris. Besnard valde då att tolka det som att Berner lämnat en bristfällig rapport varför han skrev till SAC för att klaga på Berner.¹⁵⁶ Därmed fick den riskfyllda resan ett otacksamt slut för Berner.

Det internationella informationskontoret

Att Berner två månader tidigare lämnat Barcelona utan att meddela Augustin Souchy hade inte förbättrat deras redan ansträngda relation. I ett brev till John Andersson konstaterade Berner ilsket att SAC, under hans frånvaro, skickat en mängd material till Souchy, medan han själv bara fått ett brev som innehållit det månatliga cirkulär som SAC rutinmässigt skickade ut:

Men – trots mina uttryckliga tillsägelser tycks ni visst fortfarande hålla ärkenötet Souchy om ryggen. Ett, säger ett brev med cirkuläret i, har jag fått medan avskedade riddaren av sorgliga skepnaden, Augustin Souchy, fått högväs. Nu angår det mig inte. Vad ni har med den figuren att göra, jag kan bara beklaga den svenska IAA-sektionen.¹⁵⁷

Precis som Berner skriver var den ”avskedade” Souchy inte längre knuten till det internationella informationskontoret. Under de månader Berner varit bortrest hade relationen mellan CNT och IAA försämrats vilket också fått återverkningar för verksamheten i CNT-FAI-huset. Eftersom FAI varit fort-

¹⁵⁵ Dieter Nelles (2010), ”La Legión Extranjera de la Revolución. Anarcosindicalistas y voluntarios alemanes en las milicias anarquistas durante la Guerra Civil española”, i Nelles, Dieter; Piotrowski, Harald; Linse, Ulrich; & García, Carlos (red.), *Antifascistas alemanes en Barcelona (1933–1939). El Grupo DAS: sus actividades contra la red nazi y en el frente de Aragón*, Barcelona, Sintra Editorial, s. 186.

¹⁵⁶ Pierre Besnard till SAC, brevet återges i SACs AU-protokoll, 21 april 1937 (1845/A/3/22), SAC, ARAB.

¹⁵⁷ Rudolf Berner till John Andersson, 8 april 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

satt kritiskt till det tidigare genomförda beslutet om att låta IAA ta över ansvaret för informationskontoret hade svårigheterna med arbetsfördelningen förvärrats. För att försöka lösa problemen hade FAI erbjudits en plats i den kommitté som beslutade över verksamheten. FAI hade avböjt och hade istället uppmanat CNT att återta kontrollen över kontoret.

Bara någon dag innan Berner återvänt till Barcelona hade CNT därför utsett Martin Gudell, en litauiskfödd skollärare och FAI-medlem, till ny ansvarig för det internationella informationskontoret.¹⁵⁸ Enligt CNTs instruktioner skulle Gudell ha det huvudsakliga ansvaret för verksamheten medan arbetet även fortsättningsvis skulle bedrivas i samarbete med IAAs permanenta sekretariat. FAI hade trots detta varit fortsatt ointresserat av att samarbeta med IAA inom ramen för kontoret. FAI hade istället satsat på att bygga ut sin egen internationella verksamhet och hade därför rekryterat Augustin Souchy som sin utrikessekreterare. För egen del lade Berner en stor del av skulden för den uppkomna situationen på Souchy som han menade varit den som sått split mellan CNT, FAI och IAA, vilket framgår av ett brev till John Andersson:

Herrn ifråga har nu äntligen mullvadat sig till en post som FAIs utrikessekreterare. Sedan han övertygat FAI-folket om att de inte kunde ha sin utlandspropaganda tillsammans med IAA.¹⁵⁹

I samma brev fortsatte Berner att ösa sin galla över Souchy:

Det skulle fylla dussintals ark att berätta vad han hittat på men ni förstår väl i himmelens namn att inte en hel samling människor, varav en del sinsemellan sannerligen inte är så eniga, dock i ett fall äro fullständigt överens: nämligen att Souchy är på ett eller annat sätt vorden storhetsvansinnig och inte vet vad han gör. Alla, ja, alla ha de samma uppfattning om karlen i fråga. Nä, vad säger jag, inte alla. Det finns ju vissa kräk.¹⁶⁰

En av anledningarna till att CNT valt att återta kontrollen över det internationella informationskontoret var att flera av IAAs sektioner riktat skarp kritik mot CNTs kompromisslinje och framförallt mot CNTs beslut att gå med i centralregeringen. Denna kritik hade även framförts i flera av de bulletiner

¹⁵⁸ Martin Gudell (1906–1993) hade kommit till Barcelona som flyktning från Litauen 1932. I Barcelona hade han till en början försörjt sig som lärare i ryska, men hade sedan inbördeskrigets utbrott innehaft en rad förtroendeuppdrag för CNT och FAI.

¹⁵⁹ Rudolf Berner till John Andersson, 8 april 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

¹⁶⁰ Ibid.

som sektionerna skickat till pressen i sina respektive länder. När verksamheten på informationskontoret återigen omorganiserades, denna gång under Martin Gudells ledning, knöts de olika sektionerna närmare CNT. Tvärtemot vad Berner hoppats blev resultatet att sektionernas frihet kringskars. På samma gång kunde Souchy, som nyutnämnd utrikessekreterare för FAI, fortsätta sitt arbete ungefär som förut, och då till Berners stora besvikelse.

"Away to the sweet spanish country!"

Även om Berner tycks ha kommit bra överens med den ny tillträdde Gudell började han snart tröttna på de interna motsättningarna på informationskontoret, som han dessutom själv varit högst delaktig i genom sin kritik mot Souchy. Men han var i första hand trött på det rutinartade arbete som hindrade honom från att ge sig ut på egna reportageresor. Sedan Berner fått ett preliminärt besked om att SAC skulle betala hans lön som fristående reporter sade han upp sig från sin tjänst i CNT-FAI-huset. Berner hade dessförinnan förankrat sitt beslut med Gudell och Rüdiger. Anledningen till att Berner kunde lämna sin tjänst var att han några dagar tidigare fått hjälp med arbetet på den svenska sektionen av Maja Funseth och Fred Schröder, vilka i sin tur nyligen återvänt till Barcelona efter att ha arbetat för CNTs nationalkommitté i Valencia. Planen var att de skulle ta över efter Berner. För att förklara hur upplägget var tänkt skrev Berner till Albert Jensen:

Jag har just nu talat med Rüdiger om saken och skall jag säga sanningen har jag redan börjat förberedelserna för "frigörelsen" strax jag kom tillbaka. Fast – hur jag skulle klara det ekonomiska visste jag inte. Nu ser det ju ut att ordna sig...

Fred Schröder och hans Maja äro sedan en vecka tillbaka här i Barcelona. (...) Nu har ju Fred en viss kunskap i svenska och Maja kan ju förbättra. Den gångna veckan har därför de båda arbetat med på svenska bulletinen, och jag tror det kommer att gå bra, så småningom blir de båda inarbetade, och det kan gå fortare också. Jag har egentligen bara behövt göra några små korrigeringar i deras översättningar och dessa korrigeringar bli mindre för varje dag. Och hastigheten, den kommer med tiden. Och Rüdiger är med på noterna, Maja anställd och Fred blir "blindkraft". Nu får jag ännu en vecka, det vill säga denna, en avlöning också, men sedan är jag fri. Första tiden måste jag stanna i Barcelona för att kasta ett öga på den svenska sektionen, men under tiden kan jag ju göra lite Barcelona-reportage. Och sedan – away to the sweet spanish country!¹⁶¹

¹⁶¹ Rudolf Berner till Albert Jensen, 13 april 1937, Korrespondens (2768/E/1/38), Arbetsaren, ARAB.

Någon vecka senare fattade SAC ett definitivt beslut om att Berner skulle få sin lön från Sverige. Han skulle få 25 kronor i veckan och därutöver skulle arvoden för publicerade artiklar tillkomma. Eftersom SAC räknade med att CNT skulle stå för en del av Berners resekostnader ansågs den relativt blygsamma lönen tillräcklig.¹⁶² För att Maja Funseth och Fred Schröder skulle hinna skolas in i arbetet på den svenska sektionen blev Berner tvungen att stanna i Barcelona under ytterligare ett par veckor, även om kraven på hans närvaro inte längre var lika starka som tidigare.

Svenskarna i Durrutikolonnen

Vid sin återkomst till Barcelona hade Berner fått veta att Olle Jansson lämnat fronten och rest hem till Sverige. Han hade samtidigt fått höra att tre nya svenskar: Yngve Andersson, Ejler Hagberg och Harry Norrblom anlänt till Barcelona under den tid han varit bortrest. De hade anmält sig till Durrutikolonnen och rest till fronten i Aragonien där de ingick i samma förband som Nisse Lätt. Berner, som sedan tidigare haft en överenskommelse med Jansson och Lätt om att de kunde använda CNT-FAI-husets postadress, fick nu även hjälpa de tre nyanlända och för honom ännu obekanta svenskarna med brev-förmedling. Bara någon vecka senare, i mitten av april, fick Berner höra att Lätt, Hagberg, Andersson och Norrblom sårats under ett slag vid Santa Quiteria, en strategiskt viktig höjd som var belägen strax utanför Tardienta i Aragonien. Genom ett brev från en tysk syndikalist som tillhörde deras förband hade Berner fått veta mer om slaget:

Direkt från Pina kom så ett brev från en tysk kamrat, han skrev lite mera utförligt om attacken. De hade lyckats att erövra kanoner och livsmedel samt en del andra saker, nödvändiga för krigföring. Men det hade varit hett. 19 fascistplan försökte att driva dem ur ställningarna, men trots det oerhörda bombregnet lyckades det inte för francobanditerna. Av Durrutis Internationella grupp – 100 man stark – dödades 18 och 24 blev sårade. Kamraten slutar sitt brev med följande rader; Skriv till Sverige att Nisse slogs som en furie och likaså de andra svenskarna.

Frontrapporter äro underkastade censur. En självklar och nödvändig sak. Fienden behöver ju inte få reda på alla föranstaltningar som vi vidtaga och

¹⁶² SACs AU-protokoll, 21 april 1937 (1845/A/3/22), SAC, ARAB.

därför får inte vad som helst publiceras utan vidare. Eljest kunde det vara mycket att berätta om i samband med attacken.¹⁶³

Som Berner skriver, gick det inte att skriva fritt om militära angelägenheter och särskilt inte om nederlag. I själva verket hade de nämnda ställningarna och höjden förlorats. I efterhand kom många av dem som sårats i slaget att lägga skulden för det inträffade på den kommunistdominerade arméledningen, men allt gick som sagt inte att berätta. Snart kom det även brev från de sårade svenskarna till Berner. Det första var från Yngve Andersson som berättade att han och Harry Norrblom blivit inlagda på ett sjukhus i Vallfogona de Riucorb. Det andra brevet var från Nisse Lätt och Ejler Hagberg som meddelade att de lagts in för vård på ett sjukhus i Tarragona.¹⁶⁴

Hospital de Sangre i Tarragona

Eftersom Berner nu var friare än tidigare att lämna Barcelona när möjlighet gavs bestämde han sig för att besöka Lätt och Hagberg i Tarragona. På sjukhuset träffade Berner först på Hagberg som endast var lindrigt sårad och redan var på bättringsvägen. Även om det var första gången de träffades tycktes de komma bra överens, vilket förmodligen underlättades av att de båda var målare till yrket:

– Var är Berner? Hörde jag en röst som ropade ute i korridoren. Och in kom en lång, svart typ. Det var Hagberg. Enskedepojken. Brunbränd och frisk – med undantag av skottsåret i armen – såg han ut som en spanjor. Och medan Nisse vilade sig efter förbandsomläggningen, gick Hagberg och jag ut i före detta klosterträdgården. Hagberg och jag äro yrkeskollegor, och när två plankstrykare finner varandra under sådana omständigheter, så var lugn för att det inte går konventionellt tillväga.¹⁶⁵

Till sist fick Berner träffa Nisse Lätt, vilket varit det huvudsakliga syftet med hans besök. Lätt hade fått sitt ena ögat utslaget av granatsplitter och var den som var allvarligast sårad av svenskarna:

¹⁶³ Rudolf Berner, "Nils Lätt sårad under drabbning vid Huesca. Ytterligare tre av de svenska pojkarna sårade därstädes. Hel batalj, med 18 dödade och 24 sårade milismän", i *Arbetaren*, 22 april 1937.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Rudolf Berner, "Tåg till Tarragona. Hos svenskarna på Hospital de Sangre. Resebrev från Rudolf Berner", i *Arbetaren*, 4 maj 1937.

Jag sitter och pratar med Nisse. Han känner sig lite bättre och vi underhåller oss om den svenska rörelsen. Men han vill inte lämna Spanien. Han är bedrövad över att han inte kan bli stridsduglig igen, så som förr. (...)

Vi talar om revolutionen. Vi kommer riktigt i diskussionstagen och utan att vi vet ordet av, så är det dags för mig att bryta upp.

Nisse säger: – När du skriver till Sverige, hälsa alla kamraterna, att de ska ligga i av alla krafter för Spanien och revolutionen. Vi måste vinna både kriget och revolutionen och all hjälp vi kan få, behövs.

Vi tar adjö, Nisse och jag. Jag tar adjö av de andra kamraterna, bekanta och obekanta. Systrarna ler och säger "Salud compañero" och Hagberg följer mig till stationen.¹⁶⁶

Efter sitt korta besök i Tarragona återvände Berner till Barcelona. Några dagar senare skrevs Ejler Hagberg ut från sjukhuset. Han reste då till Barcelona medan Nisse Lätt blev på kvar på sjukhuset i ytterligare några veckor.

Konflikt under uppsegling

Under våren hade stämningarna i Barcelona blivit alltmer spända. Det handlade delvis om motsättningarna mellan det revolutionära samhällsbygge som tagit form efter den 19 juli och den gamla ordning som kommunisterna och de borgerliga republikanerna strävade efter att återinföra. Under de närmare två månader som Berner befunnit sig på resande fot hade flera incidenter som förebådade konflikten ägt rum i Barcelona. Den 5 mars hade kommunisterna med hjälp av förfälskade dokument kvitterat ut tio pansarbilar från en av de CNT-kontrollerade vapendepåerna. Då de ansvariga för depån anat oråd hade de låtit förfölja kommunisterna och sett att de kört till en av sina kaser- ner. Kommunisterna förnekade till en början all kännedom om stölden. Det var först då de ställdes inför hotet om att deras kasern skulle stormas som de blev tvungna att återlämna pansarbilarna.¹⁶⁷

Fallet Mark Rein

Ett allt större antal sovjetiska agenter hade nu anlänt till Barcelona. Med dem kom också ett våld som härrörde från Sovjetunionen, och som långt ifrån alltid hade någonting med Spanien att göra. En av dem som drabbades var

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Se Augustin Souchy, "Anarchists Maligned Once More. The Tragic Week in May", i *Spain and the World* (Special Supplement), Vol. 1, nr 14, 11 juni 1937, s. 1. Händelsen skildras även i "De kommunistiska tankstjuvarna", i *Arbetaren*, 14 maj 1937.

den ryskfödde journalisten Mark Rein, som tillhört den Stalinkritiska vänsteroppositionen och därför tvingats fly från Sovjetunionen. Rein hade därefter hamnat i Barcelona där han försörjt sig som korrespondent för ett flertal utländska tidningar, däribland den svenska *Socialdemokraten*. Rein, som bott på Hotel Continental på Las Ramblas, hade setts lämna hotellet under natten till den 9 april och var därefter spårlöst försvunnen. Eftersom SAC var den svenska organisation som hade de bästa försänkningarna i Barcelona skrev Hjalmar Mehr, en av medarbetarna på *Socialdemokraten*, till SAC för att be om hjälp med att ta reda på vad som hänt.¹⁶⁸ John Andersson skickade då frågan vidare till Rudolf Berner:

En historia som Hj. Mehr bett mig att söka klarhet uti överlämnar jag härmed till dig. Har du möjlighet, utan allt för stort besvär, så sök att taga reda på hur historien ligger till.

Det är en ingenjör, Mark Rein, 28 år gammal. Han har från Spanien, speciellt från Barcelona, sänt korrespondenser till *Socialdemokraten* samt till en del socialdemokratiska landsortstidningar.

Natten till den 9 april blev han anhållen i Barcelona och bortförd. Sen dess har ingen hört något från honom. Vem som bortförde honom har vederbörande ej heller reda på. Mehr trodde att det var kommunisterna som lagt beslag på honom. Någon annan rörelse hade han, enligt Mehr, inte anledning att stå i opposition mot.

Alltså, kan du få reda på hur det hänger ihop så gör det.¹⁶⁹

När brevet från Andersson anlände till Barcelona var Berner på resande fot i Aragonien. När Berner återvände till Barcelona och slutligen kunde läsa brevet hade situationen blivit så kaotisk att hans efterforskningar om Rein förblev resultatlösa, vilket han meddelade Andersson i ett svarsbrev som var daterat den 11 maj.¹⁷⁰ Det skulle senare visa sig att Rein förts bort och mördats av kommunistiska agenter på uppdrag av den sovjetiska säkerhetstjänsten.

¹⁶⁸ Hjalmar Mehr (1910–1979) var, i likhet med Mark Rein, av ryskt-judiskt ursprung. Mehrs föräldrar hade tvingats lämna Tsarryssland på grund av sina vänstersocialistiska sympatier medan Reins föräldrar tvingats lämna Sovjetunionen av samma skäl, men då efter bolsjevikernas maktövertagande. Under inbördeskriget var Mehr aktiv i den svenska solidaritetsrörelsen för Spanien. Han blev senare finansborgarråd i Stockholm och är idag mest ihågkommen som en av de ansvariga för de omfattande rivningarna av Klarakvarteren i Stockholm.

¹⁶⁹ John Andersson till Rudolf Berner, 26 april 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

¹⁷⁰ Rudolf Berner till John Andersson, 11 maj 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

De hade även försökt dölja sin skuld genom att skicka förfälskade brev från Rein till dennes släktingar som emellertid blivit misstänksamma då breven saknade de obligatoriska stämplarna från brevcensuren.¹⁷¹ Någon månad senare skulle kommunisterna försöka utnyttja mordet på Rein i ett annat sammanhang. De eftersökte då den tyske syndikalisten Ferdinand Götze under förespejlingen att de ville höra honom om Reins försvinnande. Götze drog dock öronen åt sig och lämnade Spanien i all hast innan kommunisterna lyckades hitta honom.¹⁷²

Angrepp mot CNT vid franska gränsen

Sedan inbördeskrigets utbrott hade gränsområdet kontrollerats av styrkor från CNT och FAI. I gränsstaden Puigcerdá fanns därtill en revolutionär kommitté som hade ett stort inflytande. Dess ordförande var den kände anarkisten Antonio Martín som i praktiken också fungerade som stadens borgmästare, och alltså var densamme som Berner lärt känna när han smitit över den franska gränsen ett par veckor tidigare. Att det var CNT och FAI som behärskade gränsområdet var en källa till ständigt växande irritation för de borgerliga republikanerna och kommunisterna i den katalanska lokalregeringen och inte minst för centralregeringen. Den konflikt som var under uppsegling gällde emellertid inte bara kontrollen över gränsområdet. Den hade också sitt ursprung i de motsättningar som uppstått mellan den revolutionära kommittén och de lokala boskapsägarna av vilka flera tillhörde den katalanska högern. En stor del av livsmedelsdistributionen i området hantades av den revolutionära kommittén som därför kunde förse Barcelona med livsmedel till fasta priser. Sedan PSUCs partiledare Juan Comorera några månader tidigare utsetts till ansvarig minister för livsmedelsförsörjningen i den katalanska lokalregeringen hade boskapsägarna tagit chansen att öka sina vinster genom att höja köttpriserna vilket medlemmarna i den revolutionära kommittén motsatt sig. Det var alltså även en konflikt mellan den revolutionära samhällsordningen och den marknadsliberala ekonomi som förordades av de borgerliga republikanerna och kommunisterna.

Under våren startades en propagandakampanj där Antonio Martín utmålades som en hänsynslös kriminell som upprättat ett skräckvälde i Puigcerdá. På samma gång hade regeringstroga trupper skickats till området. Ett av de allvarligaste hoten utgjordes av en styrka, Regiment Pirinenc n° 1 de

¹⁷¹ För en närmare beskrivning av Mark Reins öde, se Boris Volodarsky (2013), *El caso Orlov: Los servicios secretos soviéticos en la Guerra Civil española*, Barcelona, Crítica, s. 214–218.

¹⁷² Ferdinand Götzes personakt, SÄPO, RA, se även intervju med Annemarie Dagerman (dotter till Elly och Ferdinand Götze).

Catalunya, som anlant under förespeglingen att säkra gränsen, men vars egentliga uppgift tycks ha varit att bryta anarkisternas dominans i området. På morgonen den 1 mars genomförde en grupp från den revolutionära kommittén under befäl av Antonio Martín en operation där de tillfångatog hela Regiment Pirinencs styrka. Dess manskap släpptes dock omedelbart och skickades tillbaka till Barcelona medan dess befäl arresterades.

Efter förhandlingar med företrädare för Generalitat, som anlant till Puigcerdá för att försöka lösa situationen, träffades en överenskommelse som gick ut på att de tillfångatagna officerarna skulle släppas, men då på villkor att inga fler trupper skulle skickas till området. Den revolutionära kommittén höll sin del av avtalet men inte dess motpart. Det hela var ett av många exempel på de lokala överenskommelser som CNTs delegerade ofta träffade och som sedan bröts då motparten fick nya order från högre ort.

Ett par veckor senare hade några regeringstroga styrkor tillhörande Estat Català och PSUC samlats i Bellver de Cerdanya, en av byarna i området, varifrån de förväntades gå till angrepp mot Puigcerdá. Antonio Martín och några andra medlemmar i den revolutionära kommittén hade då tagit kontakt med deras befäl för att försöka lösa situationen förhandlingsvägen. Då Antonio Martín och hans kamrater på eftermiddagen den 27 april gav sig in i Bellver de Cerdanya för att inleda förhandlingarna sköts de ner i ett bak-håll.¹⁷³ Det hela slutade med att regeringstroga styrkor tog kontrollen över gränsen. Därmed var CNTs dominans över området bruten. CNTs ledning valde dock att lämna provokationen obesvarad. Den stora uppgörelse som skulle handla om kontrollen över Barcelona närmade sig.

Konflikten närmar sig i Barcelona

Ett par dagar innan mordet på Antonio Martín och dennes kamrater, hade polischefen Eusebio Rodríguez Salas utsatts för ett attentat i Barcelona som han klarat sig oskadd ifrån. Trots att ingen gripits för dådet togs det av många för givet att det varit CNTs och FAIs medlemmar som legat bakom. Då det gamla polisväsendet några månader tidigare återinrättats i Barcelona, utgående från de enheter ur Guardia de Asalto som ännu fanns kvar i staden, hade det blivit ännu en källa till konflikt. Detta berodde i hög grad på att

¹⁷³ En omfattande utredning av anarkistisk tendens av mordet på Antonio Martín och dess bakgrund finns i Antonio Gascón & Agustín Guillamón (2018), *Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdaña (1936–1937): Antonio Martín, la experiencia libertaria de Puigcerdá y el sagrado mito de Bellver*, Barcelona, Descontrol. En i allt väsentligt motstridig version, som ligger nära den kommunistiska versionen, återfinns i Preston (2011), s. 531–532.

Artemio Aiguader, minister för den inre säkerheten i den katalanska lokalregeringen, utsett Rodríguez Salas till polischef. Rodríguez Salas hade tidigare varit medlem i CNT, men under 1920-talet, då CNT varit olagligförklarat under flera längre perioder, hade han avslöjats som angivare och utesluts ur organisationen.¹⁷⁴ Då Rodríguez Salas nyligen gått med i det katalanska kommunistpartiet och därefter utsetts till polischef var det följaktligen en utnämning som provocerade.

Den 25 april, dagen efter det misslyckade attentatet mot Rodríguez Salas, mördades den framträdande PSUC-medlemmen Roldan Cortada av okända förövare. Även denna gång kom CNT att misstänkas för att ligga bakom dådet. Inte minst som även Cortada var en före detta CNT-medlem. I Barcelona hade många ur den kategori som inom arbetarklassen klassades som strejk-brytare och angivare sökt sig till kommunisterna och många av dem hade också valt att organisera sig fackligt i UGT. Samma sak gällde även en hög andel av stadens poliser som låtit sig rekryteras av kommunisterna då de på grund av äldre tiders klasskonflikter inte var särskilt väl sedda inom CNT.

Mot slutet av april började det gå rykten om en nära förestående statskupp i Barcelona. Enligt vissa skulle den genomföras av kommunisterna med hjälp av de Internationella brigaderna. Enligt andra var det istället CNT, FAI och POUM som planerade att ta över makten. Enligt den kommunistiska propagandan skulle det senare ske i samarbete med fascisterna. I Barcelona var stämningarna nu så laddade att förhandlingarna mellan CNT och UGT om att hålla en gemensam manifestation på första maj strandat. Alla första majdemonstrationer i staden hade därför ställts in.

Berners andra resa till Aragonien, maj 1937

Eftersom det inte skulle bli något första majfirande att rapportera om i Barcelona hade Berner beslutat sig för att lämna staden under några dagar. Att Berner därmed inte kom att vara på plats under de dramatiska händelser som snart skulle utspelas i Barcelona var säkert något han skulle beklaga, men om dessa fanns det andra som kunde berätta. I gengäld fick Berner ett unikt tillfälle att som enda utländska journalist rapportera om de stämningar som rådde i Aragonien vid samma tidpunkt. Den 30 april skulle redaktionen för FAIs tidning *Tierra y Libertad* påbörja en rundresa med bil i Aragonien för att sälja böcker och sprida propaganda. Berner, som var bekant med Amador

¹⁷⁴ Se Adolfo Bueso (1976), *Recuerdos de un cenetista: De la Semana Trágica (1909) a la Segunda República (1931)*, Barcelona, Ariel, s. 221–222.

González som skulle köra bilen, hade blivit erbjuden att följa med.¹⁷⁵ Men då Berner på dagen för avresan begav sig till tidningens redaktion visade det sig att bilen var så fullastad med böcker att det inte längre fanns plats för honom:

Det var beslutat att jag skulle följa med Tierra y Libertads bil på en propaganda- och litteraturspridarfärd runt omkring i Aragón. Vi skulle starta fredagen den 30 april och på utsatt klockslag infann jag mig i lokaliteterna på Calle Union 7 för att stuva in mig på min plats. Då befanns det att det inte var plats för mig i den stora Packarden. Det var så mycket böcker som skulle med. Jag kände mig litet besviken, det kan inte hjälpas. Amador González, chauffören och själen i hela trippen, han var emellertid inte rädlös. Och efter en stunds telefonerande hit och dit så hade jag en möjlighet att komma till Caspe. Första etappen på färden. ”Där säljer vi så pass att det blir plats för dig resten av resan!” avgjorde Amador tvärsäkert.¹⁷⁶

Berner fick alltså vänta till nästa dag då en annan bil skulle gå till Aragonien. Tidigt på morgonen den första maj kunde Berner till sist lämna Barcelona. Maja Funseth fick då återigen ansvara för den svenska sektionen i CNT-FAI-huset på egen hand. När Berner påbörjade sin andra resa till Aragonien var det i en bil som kördes av Alfredo Martínez som var en känd aktivist från CNT och Juventudes Libertarias. I bilen fanns även ytterligare en person som Berner aldrig nämnde i sitt reportage från resan. Det var Josefa ”Pepita” Iglesias, en ung kvinna som var aktiv i Juventudes Libertarias, och som Berner skulle fortsätta att hålla kontakten med under flera år framöver.¹⁷⁷ Vad de inte visste när de körde ut ur staden var att krutdurken var på väg att explodera i Barcelona och att Martínez bara hade någon dag kvar att leva.

Caspe

Berner och hans reskamrater färdades genom det vidsträckta aragonska landskapet där åkrarna bredde ut sig i mil efter mil. Till sist kunde de se konturerna av Caspe som i likhet med många äldre städer i regionen var byggd på en lättförsvarad klippa varifrån bebyggelsen letade sig ner mot slättlandet. Vid lunchtid körde de in i staden:

¹⁷⁵ Amador González (?–1975) aktiv i CNTs lokalfederation i Barcelona och medlem i FAI. Han hade deltagit i de inledande striderna i Barcelona, bland annat under stormningen av Atarazanas den 20 juli.

¹⁷⁶ Rudolf Berner, ”Med ’Tierra y Libertad’ till Aragón. Aragón omfamnar Mexico. Ståtlig hyllningsakt på första maj”, i *Norrlandsfolket*, 19 maj 1937.

¹⁷⁷ Bland Berners efterlämnade papper finns en mängd brev från Pepita Iglesias (1917–?) som ingår i den omfattande brevväxling som de kom att föra genom åren, se Brev (62/1a–62/3), Rudolf Berner [personarkiv], ARAB.

Caspe! Så såg alltså den plats ut, där aragonska rådet har sitt säte! Ja, ja! Nog för att epitetet stad är lite väl kraftigt tilltaget. Man gör nog klokast i att då man skriver för svenska läsare, säga en stor bondby. Då får läsarna ett bättre begrepp om hur det hela tar sig ut. Nu är Aragón en fattig provins. Ett slags kargt, spanskt Småland. Och städerna blir därefter. Här finns inga Ramblas, inga Paseos, inga Avenidor. Bara krokiga, vinkliga och slingrande gränder utan stensättning och mestadels också utan trottoarer. Men vad gör det! Det är inte den yttre glansen det hänger på! Men jag vill se den som skulle kunna föreställa sig en regeringsbyggnad sådan som Presidencia här i Caspe. Ett ruffigt trevåningshus vid torget – Plaza de la Republica!¹⁷⁸

I Aragonien hade de förlamande politiska motsättningar som förgiftat stämningarna i stora delar av republiken ännu inte fått fäste. Sedan den 6 oktober 1936 samordnades regionen av Aragoniens försvarsråd (Consejo de Aragón) som bildats av CNT och FAI som en anarkistisk motsvarighet till de lokala republikanska lokalregeringar som fanns i Katalonien och Baskien.¹⁷⁹ Aragoniens försvarsråd hade sitt säte i Caspe som alltså fungerade som den anarkistiska republikens huvudstad.

I Caspe skulle det bli ett stort första maj-firande som även innefattade en hyllning till Mexiko. Flera representanter för den mexikanska delegationen i Spanien hade därför bjudits in som hedersgäster. Som utomeuropeisk stat ingick inte Mexiko i den för republiken så förödande noninterventionsöversenskommelsen och var tillsammans med Sovjetunionen den enda stat som levererade vapen till republiken. Att firandet i Caspe också var ett försök från det Aragonska försvarsrådets sida att, som ett slags motvikt till samarbetet mellan de spanska kommunisterna och Sovjetunionen, försöka etablera närmare relationer med Mexiko var uppenbart.

Det stora evenemanget hade inte heller gått nationalisterna förbi. Föregående dag hade deras flyg angripit staden och flera människor hade dödats. Dagen efter var spåren från bombräden nödtorftigt undanröjda. Då Berner och hans sällskap anlände var hela staden iordningställd för fest:

¹⁷⁸ Rudolf Berner, "Med 'Tierra y Libertad' till Aragón", i *Norrlandsfolket*, 19 maj 1937.

¹⁷⁹ Det officiella namnet var Consejo Regional de Defensa de Aragón (Aragoniens regionala försvarsråd).

Caspe, första maj 1937. Längst nere till vänster, vid gatans slut, syns Palacio Barberán, säte för Aragoniens försvarsråd. Foto: Rudolf Berner. Arbetarens bildarkiv.

Det var fest i luften. Fest! Fest! Fest! Alla balkonger voro draperade i grön-vit-röda dukar, Mexicos färger! Fanstängerna stodo inte tomma – nej, nej! Det fria Aragóns vackra fana vajade överallt. Och på torget stod en stor tribun uppställd. Människor, överfullt av människor. Bilar, motorcyklar och här och var en och annan åsna.¹⁸⁰

I trängseln på det stora torget lyckades Berner till sist hitta Tierra y Libertads bokstånd där Amador González redan, på två timmar, sålt så många böcker att det nu skulle finnas plats för Berner i hans bil. Sedan Berner konstaterat att alla praktiska detaljer kring den fortsatta resan var ordnade kunde han se sig omkring och delta i festligheterna:

¹⁸⁰ Rudolf Berner, "Med 'Tierra y Libertad' till Aragón", i *Norrlandsfolket*, 19 maj 1937.

Jag tror hela Aragón var församlat i Caspe denna dag. Det var hart när omöjligt att komma fram. Till slut blev jag inträngd i en port: "Nuevo Aragóns" tryckeri och redaktion.¹⁸¹ CNT-FAIs tidning. Dagen till ära hade man kostat på sig extra fint papper och första sidan upptogs av en vacker teckning, föreställande en mexikan och en spanjor. Runt om stod det i kraftiga bokstäver: Aragón omfamnar Mexico!¹⁸²

Det Aragonska försvarsrådet var inrymt i barockpalatset Palacio Barberán, en av stadens pampigaste byggnader, som låg vid det stora torget. Från en av dess balkonger hölls en rad tal, bland annat av försvarsrådets president Joaquín Ascaso och de mexikanska gästerna:

Presidencians högtalare vidarebefordrade de eldiga talens innehåll till den stora folkmassan. Balkongen vimlade av folk däruppe. Där såg man den för Arbetarens och Norrlandsfolkets läsare bekante Eusebio Carbó,¹⁸³ där stod Joaquín Ascaso, presidenten, där skymtade överste Ramírez i mexikansk uniform, där var diktaren Sansón, mexikan och anarkist, vår kamrat skalden Felipes Frödingsprofil och resliga gestalt var inte heller svår att urskilja. Och så hölls det som sagt tal. (...)

Eldiga, som den spanska folksjälén, övertygande och stormande som den spanska entusiasmen, uppgående som en spansk dans, så flödade välta-ligheten från Presidencias balkong. [...]

Mest av alla vann nog den lilla mexikanskan hjärtana.¹⁸⁴ Hon talade för Mexikos kvinnor till Spaniens kvinnor! Käckt, humoristiskt men med djup och hjärta, manade hon Spaniens kvinnor att oförskräckt gå vidare. Och då hon slutat, ja, då brakade inte en bifallsstorm lös! Ty vad är en storm mot denna väldiga orkan av viva-rop! Viva Mexico! Viva Aragón! Viva España libre! Död åt fascismen! Viva la revolución social!

¹⁸¹ *Nuevo Aragón* (Det nya Aragonien) var det Aragonska försvarsrådets dagliga tidning.

¹⁸² Rudolf Berner, "Med 'Tierra y Libertad' till Aragón", i *Norrlandsfolket*, 19 maj 1937.

¹⁸³ Eusebio Carbó (1883–1958) var en framträdande CNT-medlem som blivit bekant med Arbetarens redaktör Albert Jensen under CNTs och IAAs på varandra direkt efterföljande kongresser i Madrid i juni 1931. Han hade därefter, under några månader framöver, fungerat som Arbetarens Spanienkorrespondent varför han var ett bekant namn för tidningens mer minnesgodas läsare.

¹⁸⁴ Den av Berner aldrig namngivna "lilla mexikanskan" var Berta Gamboa (1888–1957), hustru till poeten León Felipe (1884–1968). De övriga talarna var Roberto Calvo Ramírez, militär befälhavare och veteran från den mexikanska revolutionen, samt poeten Jesús Sansón Flores (1909–1966).

La revolución social! Ja, ja! Den sociala revolutionen, det var den som levna utbringades för! De officiella representanterna från Mexiko, de utbringade dem, folket utropade dessa leven. Alla! Viva la revolución social! Viva!!!

Och den unge anarkisten-presidenten Ascaso såg faktiskt lycklig ut. Och det är ett faktum att vi kände oss alla riktigt hemma och trivdes. Hur skulle det förresten vara möjligt annat?¹⁸⁵

Efter att de sett CNTs orkester tåga genom staden spelandes Hijos del Pueblo och den mexikanska folksången La Cucaracha blev Berner inbjuden att delta på den middag som skulle hållas i CNTs lokalfederations lokaler:

Så där ja! Martínez vinkade energiskt till mig. Han hade skaffat mig ett kort som berättigade till deltagande i den gemensamma middagen för alla distrikts-, provins- och lokaldelegerade och municipalråd. Jag tittade på kortet. Där stod tryckt och skrivet:

Homenaje a Mexico.

Caspe 1:o de mayo de 1937.

El camarada Rudolf Berner de Barcelona, representante de la SAC en España, asistira a la comida de los delegados en el edificio de la CNT.

Så skulle man då på festmiddag för första gången i Spanien! Jag travade runt ett slag och i en kråkvinkelgränd lyste i svartröda bokstäver orden CNT Federación Local AIT emot mig. Alltså, trapporna upp!

Folk överallt. Skämt, skratt och glam. Och var det fanns en plats, var det var en vrå: bord och stolar, bänkar och lådor. Huvudsaken att man kunde slå sig ner någonstans. För det var alla tiders bankett! En familjemiddag! För en jättestor familj! Vi var väl minst ett par hundra som trängdes och samsades i utrymmena.

Inte fanns det dukar på borden, inte blänkte det av porslin och silver, inte glödde det röda rosor eller gnistrande vin i kristallkaraffer. Nej, hederliga bleckmuggar fyllda med aragonskt rödvin, tenntallrikar rågade med potatis och grönsaker, ris med snäckor och bläckfisk, apelsiner och till sist en kopp kaffe och en giparr.

Men vi inte bara åt. Skalderna Felipe och Sansón läste dikter. Ramírez höll ett litet tal och den lilla mexikanskan sjöng ett par av sitt hemlands sånger. Ascaso höll ett anförande om solidaritetens betydelse och vår gamle kamrat Carbó blinkade åt mig förnöjd och belåten. Jag vet att han menade att

¹⁸⁵ Rudolf Berner, "Med 'Tierra y Libertad' till Aragón", i *Norrlandsfolket*, 19 maj 1937.

jag skulle skriva till Sverige om det här! Claro hombre! Jag håller just nu på med det.¹⁸⁶

Berner försatt förstås inte tillfället att beskriva de musikaliska inslagen:

Uppe på tribunen blev det plötsligt liv och rörelse. På bänkarna satt en lång rad gitarr- och mandolinspelare, alla i den vackra aragonska folkdräkten. Musik! Jotas! Dessa underliga sånger med först ett långt förspel och sedan fyra raders text sjungna med alla möjliga utsävningar och koraturer men med en underlig sugande grundmelodi! Den ene efter den andre kom fram och drog sin Jota. Alla med hemgjord text, aktuell, revolutionär. Melodierna är århundraden gamla, texterna ändrar sångaren efter behag. [...]

Verkligheten gör sig grymt påmind. Efter Jotasjungandet skulle det bli föreställning i Teatro Goya med spel och film. Mexiko–Spanien var temat! Men telefonen meddelade att Francos luftbanditer siktats över Escatron, ett tiotal mil från Caspe. (...)

Under en jotas vemodiga, klagande toner drog sig folket hemåt, torget och gatorna avfolkades. Man gjorde sig beredd att dra sig undan till de olika refugios. Till luftskyddsrummen.¹⁸⁷

Samma natt stod Berner ensam vid kyrkan som låg högst uppe på den klippan som staden vilade på. Han blickade ut över det omgivande landskapet och försökte smälta intrycken från den långa och händelserika dagen:

Klockan tolv på natten stod jag uppe vid före detta kyrkan, numera garage. Francos luftbanditer hade blivit bortjagade innan de hann fram till vår stad. Men jag tänkte på upplevelserna under dagen. Värmdes vid tanken på detta härliga folk, detta folk som är så lyckligt över sin frihet, detta folk som är så rikt, just därför att det älskar friheten! Men samtidigt kom denna sorgsna känsla över mig, sorgen över att detta folk inte helt kan få hänge sig åt sitt och sin glädje, helt och odelat få vara lyckliga i sitt arbete och i sin fest. Ännu ha de detta hot över sig, hotet från frihetens dödgrävare, fascismen! Lyckans och glädjens förstörare.

På sockeln till kyrktrappan hade någon målat några valhänta bokstäver: Muera los fascistas! Död åt fascisterna!

Ja! Död åt fascismen, så att friheten skall kunna leva och människorna få vara lyckliga.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Ibid.

Intervju med Joaquín Ascaso

Eftersom Berner varit den ende utländske journalist som bevakat firandet i Caspe hade Joaquín Ascaso tagit sig tid för ett samtal. Dagen efter festligheterna begav sig Berner till presidentens kontor i Palacio Barberán:

Presidenter, även om de äro anarkister, äro alltid svårantäffbara herrar. Och att kamrat Ascaso är svår att träffa, det beror på att han har så mycket att göra. Men jag hade egentligen inga svårigheter att komma till tals med honom. Saken var den att jag var uppe på aragonska rådets propagandaavdelning för att skaffa mig en del affischer att skicka till Sverige. Kamraten där på propagandan är anarkist och vi kommo i prat om en del saker. Jag uttryckte en önskan att få tala med Ascaso och efter att kamraten ringt på och talat om vem jag var, så hade jag bara att ge mig av till "Presidencia".¹⁸⁹

I trappan mötte Berner den mexikanske generalen Ramírez som nu var på väg tillbaka till legationen i Valencia och som passade på att skicka en hälsning till Sverige. Väl inne i byggnaden fick Berner vänta på sin tur. Innan han blev insläppt till Ascaso samtalade han med en av försvarsrådets medlemmar:

Kamrat Barrios, gammal FAI-man, är en av Ascasos sekreterare. Naturligtvis, på spansk sed, så blev det en cigarett och lite kallprat med honom först, innan jag blev insläppt till världens yngste president.

Insläppt? Insläpad, är bättre sagt. Ty Barrios höll visst på att glömma av vad jag var kommen för, så Ascaso kom ut i förrummet och hämtade in mig i "det allra heligaste".¹⁹⁰

Till sist släpptes Berner in på Ascasos kontor:

Ett vanligt enkelt rum utan annan dekoration än en stor, svarttröd fana på ena långväggen och det fria Aragóns vapen, skuret i trä, på den andra. Några stolar kring ett gammalt skrivbord, en telefon och en massa papper, det är allt.¹⁹¹

Berner och Ascaso tände varsin cigarett och slog sig därefter ned. Ascaso började med att tacka SAC för det stöd CNT erhållit under de svåra år som

¹⁸⁹ Rudolf Berner, "Intervju med en anarkistisk president. Consejo de Aragóns president är en arbetstyngd man. Men en syndikalist från Sverige bjuder Joaquín Ascaso stora famnen", i *Arbetaren*, 20 maj 1937.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Ibid.

föregått inbördeskriget där organisationen varit olagligförklarad och dess medlemmar förföljda:

Den livlige ynglingen¹⁹² drar ner mig i en stol, bjuder mig en cigarett och säger så:

– Nå, vad vill du veta? Hur går det förresten för SAC? Ser du, jag minns så väl vad ni gjorde för oss under de svåra åren, er solidaritet, ert stöd! Kanske minns jag det bättre, kanske gör denna solidaritet ännu större intryck på mig än den storslagna hjälpen under vår revolution! Varför? Å, vår revolution eggas kanske mera till ansträngningar! Då, när vi hade det som svårast, då var det en härlig broderlig solidaritet som vi fick bevittna. En spontan och för oss uppmuntrande solidaritet! Comprendre?

Jo, jag förstod! Och så berättade jag lite grann om vårt arbete och om den spanska revolutionens betydelse för vårt arbete. Men jag ville ju att han skulle prata och inte jag, därför högg jag in på frågorna.¹⁹³

En av anledningarna till att Joaquín Ascaso utsetts till president var att han var född och uppvuxen i Zaragoza. Eftersom CNT ville att försvarsrådet skulle ha en tydlig lokal förankring hade han setts som en lämplig kandidat. Han tillhörde dessutom en släkt som var högt respekterad inom CNT och FAI, han var kusin med Francisco Ascaso, som stupat i Barcelona den 20 juli och med Domingo Ascaso, tidigare befälhavare för Ascasokolonnen, nu militariserad som 28 divisionen. Det Aragoniska försvarsrådet hade alltså bildats i oktober 1936 under en tid då CNT ännu drev linjen om att en uppsättning regionala försvarsråd skulle ersätta centralregeringen i Madrid. Bara en månad senare hade CNTs nationalkommitté ändrat inställning och istället beslutat sig för att gå med i centralregeringen. Detta gjorde att det Aragoniska försvarsrådet kommit att betraktas med skepsis, inte bara av centralregeringen, utan även inom delar av CNTs nationella ledning. Försvarsrådet hade till en början också uteslutande bestått av medlemmar från CNT och FAI vilket inte heller setts med blida ögon inom centralregeringen.

¹⁹² ”Ynglingen” Joaquín Ascaso var född den 5 juni 1906 och var vid intervju tillfället 30 år gammal, dvs. ett år äldre än Berner. Ascaso, som var murare till yrket hade tidigare varit aktiv i CNTs byggnadssyndikat i Zaragoza. Under en period hade han även varit sekreterare för CNTs nationalkommitté, en post som övertagits av Miguel Yoldi sedan Ascaso fängslats i december 1933, se Alejandro R. Díez Torre, ”Proyecto y guía regional del primer presidente Aragonés del siglo XX”, i Joaquín Ascaso, (2006), *Memorias (1936–1938): Hacia un nuevo Aragón*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, s. XIII–XVIII,

¹⁹³ Rudolf Berner, ”Intervju med en anarkistisk president”, i *Arbetaren*, 20 maj 1937.

Palacio Barberán i Caspe, säte för Aragoniens försvarsråd. Det var från den stora mittenbalkongen som talen hölls under första maj-firandet 1937, och det var här som Rudolf Berner följande dag intervjuade Joaquín Ascaso. Foto: Per Lindblom, 2014.

Aragoniens försvarsråds flagga, replika tillhörande CGT/Aragón. Foto: Per Lindblom.

Försvarsrådet var uppbyggt efter samma organisatoriska schema som den borgerliga republikens styrande organ, men med skillnaden att dess president och dess ministrar till en början uteslutande varit anarkister och syndikalister. På ett formellt plan var den anarkistiska revolutionen i Aragonien alltså långt ifrån fullbordad. Men på samma gång utgjorde försvarsrådet en respektabel fasad bakom vilken ett revolutionärt samhällsbygge i stor skala tagit form.

Efter påtryckningar från centralregeringen hade en första tydlig kompromiss gjorts i slutet av december. Då hade företrädare för övriga republikanska organisationer släppts in i försvarsrådet som då omorganiserats, bland annat genom att antalet departement utökats från sju till tolv. Men CNT och FAI hade i kraft av sin majoritetsställning behållit huvudansvaret för sex av de tolv departementen. Den största eftergiften hade dock varit att de revolutionära kommittéer som styrt ute i byarna sedan krigets inledning samtidigt ersatts av "Lokala råd" (Consejos Municipales) där företrädare för de övriga organisationerna också släppts in. Det var en utveckling som påminde om de kompromisser som CNT tidigare gjort i Barcelona och Katalonien. I gengäld hade det Aragonska försvarsrådet erkänts av centralregeringen och Joaquín Ascaso hade då även erhållit formell status som officiell företrädare för den republikanska regeringen i Aragonien.¹⁹⁴

Berners första fråga till Ascaso gällde därför hur samarbetet mellan CNT och FAI och de övriga organisationerna fungerade:

– Säg mej, hur går det med samarbetet inom Consejo de Aragón? Har ni här också sådana stridigheter och kriser som, det ibland blir inom Generalidad? Hur ställer sig de politiska partierna här till frågorna?

– Stridigheter kan jag inte tala om. Du vet ju hur vårt råd kom till. Det bildades i Durrutis tält och bestod av en handfull anarkistiska kamrater. Vi förstodo emellertid att detta inte kunde vara lyckligt under nuvarande kritiska förhållanden, vi måste ju tänka på att hålla fronten samman. Därför ombildades rådet till att omfatta representanter från alla antifascistiska riktningar. Självklart är att anarkisterna äro i majoritet. Ty vi äro i majoritet i Aragón. Det är sju representanter för CNT-FAI och sex från de andra riktningarna tillsammans. Nu är det ju självklart att det ibland kan vara rätt svårt att ena alla kring ett förslag och naturligtvis tvingas vi till att kompromissa ibland och uppträda lite diplomatiskt. Men några direkta stridigheter ha vi inte haft.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Julián Casanova (2006), *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936–1938*, Barcelona, Crítica, s. 143.

¹⁹⁵ Rudolf Berner, "Intervju med en anarkistisk president", i *Arbetaren*, 20 maj 1937.

Nästa fråga gällde den uppenbara motsättningen med anarkister som ingick i en regering och hur det gick att få ihop rollen som president med att vara anarkist:

– Nå, hur känns det för dej som anarkist att sköta presidentyrket?

– Gosse! Hur det känns? Det kan jag inte redogöra för så här i en hast. Jag sitter ju här som representant för en officiell regering, men jag försöker så gott det går att arbeta som anarkosyndikalist. Samvetsbetänkligheter har jag egentligen inte, ty den gemensamma faran tvingar oss att ge efter en smula på både fordringar och krav. Utan att vi för den skull få glömma bort vad vi egentligen äro och vad vi ytterst vilja. Tro inte att jag betraktar det här som ett slutgiltigt tillstånd. Snarare som ett krigstillstånd. Men vi sikta ändå mot framtiden i vårt arbete här inom rådet.¹⁹⁶

Berner bad därefter Ascaso om redogörelse för den ekonomiska situationen i Aragonien:

– Jag skulle vara en hycklare om jag sade att det är lysande resultat i kassaböckerna vi ha. Situationen är svår, uppriktigt sagt. Men inte förlorar vi modet för den sakens skull. Särskilt i början hade vi oerhörda svårigheter att kämpa emot. Som du vet så ryckte en massa katalanska kolonner hit ut till Aragón. Inte bara anarkisternas formationer. Det kom också anorlunda färgade skaror. Och dessa tyckte sig visst kunna betrakta Aragón som ett slags erövringsprovins. Nå, dessa svårigheter äro till stor del övervunna, ehuru de vållade stort avbräck på vår ekonomi, dessa kolonner.

– Men säg mej en sak, stöder inte Valenciaregeringen er? Jag menar ekonomiskt.

– Ånej, gör dig inga illusioner om regeringar! Generalidad står också i skuld till Aragón för säd och spannmål som vi levererat till Katalonien. Precisa summan kan jag inte säga dig så här på rak arm, med det rör sig om 18–20 miljoner pesetas. En vacker slant, gosse!

– Vad säger du! Är Generalidad skyldig så mycket!

– Jo, jo, det stämmer allt. Naturligtvis vore det bättre med en enhetlig fördelning över hela landet, men så länge som vi av hänsyn till den antifascistiska enhetsfronten inte kan genomdriva kravet på industrifederationer och dessas handhavande av distribution såväl som produktion, sett över hela landet, så blir det så där. Och på det viset så får regionalismen ett större spelrum, en sak som är mest framträdande inom Katalonien,

¹⁹⁶ Ibid.

inom vissa vänsterborgerliga riktningar. Och det är ju tyvärr inte bara arbetaresyndikaten som ha att bestämma.¹⁹⁷

En annan av Berners mer självklara frågor till Ascaso gällde de många jordbrukskollektiven som utgjorde grundpelarna i regionens ekonomi och i det anarkistiska samhällsbygge som nu höll på att ta form i Aragonien.

– Här i Aragón är ju kollektiviseringens förlovade land, inte sant? Hur går det med det kollektiviserade jordbruket?

– Min vän! Jag kan ju säga vad jag vill säga så här i en intervju, inte sant? Nu skall du inte vara rädd för att jag överdriver. Men om jag säger att det går bra, så är det inte mycket upplysande. Jag råder dig att komma hit och riktigt studera jordbrukskollektiven, jag garanterar för att det är intressant. Stanna på en kollektiviserad ”granja”, arbeta med en fjorton dagar eller hur länge du vill. Då kan du få ett begrepp om saken. Men jag kan ju ge dig en del siffror också, siffror imponerar ju på våra svenska kamrater, säger Ascaso med ett leende. Han känner tydligen till vårt sätt att bokföra allt och statistikföra saker och ting.

– Notera nu, min vän! Det fria Aragón, provinserna Teruel, Zaragoza och Huesca, har enligt nyaste statistik 435 516 innevånare. Dessa provinser äro i sin tur uppdelade i 508 kommuner. Om jag nu säger dig att på den första kollektivkonferensen som nyligen hölls i Alcañiz, voro 275 kollektiv representerade och att vi ha 150 000 kollektivist, så har du kanske ett litet begrepp om det hela.¹⁹⁸

Eftersom Berner sett hur relationerna mellan CNT och det i Katalonien alltmör kommuniststyrda UGT, trots upprepade försök till samarbeten och fackliga enhetspakter, förblivit ansträngda i Barcelona, undrade han hur det fungerade i Aragonien, om UGT också verkade för att kollektivisera jordbruket och industrierna i Aragonien:

– Hur är det, står UGT i Aragón också på kollektiviseringslinjen?

– Ja! Vi ha här en förbindelsekommitté mellan CNT och UGT för regionen och de båda fackliga organisationerna ha gemensamt uttalat att kollektiviseringen är nödvändig för att rädda revolutionen. Men du kan ju också notera att 90 procent av kollektivisterna äro CNT-medlemmar.

– Efter vad jag vet så har Aragón knappast någon industri, men det lilla som finns hur är det organiserat?

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Ibid.

– Det är sant att Aragón är en utpräglad agrarregion. Men vi ha ju en del industrier, varav sockerindustrien är den viktigaste. Och all industri är kollektiverad i regional omfattning, så att till exempel om en fabrik går med större vinst, en annan kanske med förlust, ja, då jämnar det hela ut sig. Den enskilda fabriken eller industrien kan inte gottgöra sig av vinsten, det är allt gemensamt och går till det allmänna.¹⁹⁹

Nästa fråga gällde vilka principer som gällde för lönesättningen i det revolutionära samhället:

- Hur är lönerna inom industrien? Det kan ju vara intressant att veta.
- Lönen ha arbetarna själva bestämt via syndikaten och den är lika över hela regionen, detta har kunnat genomföras utan att en del blir lidande, ty vi har egentligen inga dyrortsgrupperingar så som fallet är exempelvis i Katalonien, där det är dyrare att leva i Barcelona än i en by på landet. Och summan är tolv pesetas. Den var tills för en tid sedan 15 pesetas per dag men arbetarna ha solidariskt beslutat sänka den till tolv.
- Näsivist frågat, hur mycket har du och dina kollegor betalt?
- Vet du, jag skäms faktiskt, för jag har 15 pesetas om dagen fortfarande, men vi få väl besluta om sänkning vi också.

Ascaso ler och bjuder på ännu en cigarett.²⁰⁰

Därefter kom samtalet att handla om bostadssituationen, en fråga som även kom att utmynna i den mer känsliga frågeställningen om Försvarsrådets ställning gentemot centralregeringen:

Och så berättar Ascaso om municipaliseringen av bostäderna, visserligen inte helt efter Valenciaregeringens dekret, men förnuftigare och mera rättvist. Ja, jag får det intrycket att det aragonska rådet i stort sett ignorerar centralregeringen och jag säger det också.

- Vi ha ingen anledning att följa den i vått och torrt. Men du skall inte tro att vi sluter oss i ett regionalt skal. Jag skall ge dig ett exempel. Här i Aragón ha vi till exempel mandlar och nötter. För en evig tid sedan föreslog jag i rådets namn att regeringen skulle sälja dessa exportsaker för att få utländska deviser. Och jag betonade tydligt att dessa utländska deviser inte skulle komma uteslutande Aragón till godo utan ställas till hela det antifascistiska Spaniens förfogande. Vi ha ännu inte fått något svar! (...) ²⁰¹

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Ibid.

De följande frågorna gällde utbildningen, skolväsendets organisation och hur det var ställt med kulturen i regionen:

- Uppriktigt sagt, det fattas lärarekrafter, det erkännes, men skolan arbetar bra och vi ha stor hjälp av kamraterna inom Juventudes Libertarias. Och vad det gäller en annan del av kulturväsendet, teater och film, så är denna gren regionaliserad – socialiserad om du så vill. Alla biografer och teatrar ha överallt samma entrépriser, 60 centimos för biograferna och någonting högre för teatrarna.
- Ha ni egna teatergrupper inom Aragón?
- Ja, amatörtrupper, mestadels från Juventudes Libertarias. Dessutom kommer ibland ett och annat sällskap från Barcelona. Sällskapet får sin lön och överskottet – liksom det från biograferna och amatörföreställningarna – går till kulturella ändamål.²⁰²

Mot slutet av intervjun ställde Berner fler frågor om krigssituationen. Även om han avstod från att publicera de delar som kunde vara känsliga, kom även detta ämne till stor del att handla om det Aragonska försvarsrådets relationer med centralregeringen:

Så tala vi om krigssituationen. Ascaso är sund optimist – klart, han är ju anarkist. Vårt samtal var intressant, men krigsläge och åtgärder skall man inte publicera i förväg. Ur detta avsnitt vill jag bara framhålla, att Valencia-regeringen lika litet som den hjälper landet bakom fronten i Aragón, lika litet hjälper den fronten. Den behandlas i varje fall styvmoderligt. Ascaso visste ingen annan orsak till detta, än att man fruktar det anarkosyndikalistiska Aragón. Och vid fronten är det huvudsakligen anarkosyndikalister som kämpa. Man är rädd för att de skola influera det övriga Spanien, man är rädd för anarkosyndikalisternas revolutionära styrka och vilja.²⁰³

Efter denna olycksbådande sammanfattning började det bli dags för Berner att avrunda intervjun. Han ställde därför en sista fråga om vilka planer som fanns för framtiden:

- I övrigt, hur arbeta ni och vad planer ha ni?
- Först och främst ha vi ju att sköta det löpande, krigssituationen och dess problem. Men vi sikta också framåt. Vi bygga vägar, broar, förbättrar och bygger. Något av detta har du väl sett under vägen hit antar jag. Och jag

²⁰² Ibid.

²⁰³ Ibid.

kan tala om att en 16 år gammal plan beträffande järnvägsnätet, den ha vi nu tagit upp och påbörjat dess genomförande. Att planen är 16 år gammal, betyder inte att den är omöjlig eller antik. De härskande ha bara inte brytt sig om att genomföra den, trots dess nödvändighet. Men den skulle ge för liten profit...²⁰⁴

Då intervjun närmade sig sitt slut råkade Berner få syn på en skiss till en flagga. Som alla självständiga stater hade även det anarkistiskt dominerade Aragonien sin egen flagga vilken, enligt egen utsago, skapats av Joaquín Ascaso:

Telefonen har ringt ett par kraftiga signaler. Medan Ascaso svarar i telefon fångas min uppmärksamhet av en färgteckning: den aragonska fanan. Nu är presidenten färdig med sitt telefonsamtal och säger till mig:

– Jag hade länge ett schå med att få fram en fana för Aragón. Den svart-röda gick ju inte, då protesterade de andra. Nu har jag äntligen funnit lösningen. Titta här! Den där gulrödrandiga fliken, det är Aragóns gamla regionsfana. Här på den botten har du Aragóns nya vapen. Sedan nedst ett mörklila fält – republikanerna-borgarna. I mitten ett rött fält, centristerna, UGT och kommunisterna. Längst upp ett svart fält, eller längst ut i den extrema vänstern om du så vill, ett svart fält – anarkisterna! Alla ha fått sitt, ingen protesterar!

– Men hör du, säger jag. Då man ser på fanan så dominerar ju det svart-röda!

Ascaso ler. ”Det är i alla fall ingen som protesterat”, upprepar han.²⁰⁵

Nu är det obönhörligen slut med pratstunden. Väntrummet är fullt av folk och kamrat Barrios har under senare delen av samtalet upprepade gånger stuckit in huvudet och visat en otålig uppsyn. Jag måste alltså gå.

Vid avskedet, en sådan där äkta spansk omklappning och dunk i ryggen, säger Ascaso: Glöm inte att komma hit och uppleva kollektiviseringen!

Nej, jag skall gärna ge mig av till Aragón än en gång! Lita på det, Joaquín Ascaso! Salud!²⁰⁶

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Berners skildring är den enda kända beskrivningen av hur det Aragonska försvarsrådets flagga skapades. Det var länge okänt hur flaggan såg ut eftersom inga exemplar troddes ha bevarats. Det blev därför en mindre sensation då en samlare av inbördeskrigsmemorabilia så sent som 2011 råkade hitta ett exemplar i en antikvitetsaffär. Det återfunna exemplaret, en liten s.k. ”banderin” som förmodligen suttit på framskärmen på någon av försvarsrådets bilar, förevisades första gången för allmänheten vid en ceremoni som hölls i Caspe den 19 november 2011.

²⁰⁶ Rudolf Berner, ”Intervju med en anarkistisk president” i *Arbetaren*, 20 maj 1937.

Alcañiz

Berner och González reste sedan vidare till Alcañiz som var ett annat viktigt centrum för CNT i Aragonien. Efter att Zaragoza fallit i nationalisternas händer vid inbördeskrigets inledning hade många av CNTs medlemmar gripits och avrättats. Under krigets första dagar hade CNTs aragonska regionalkommitté, som varit förlagd i Zaragoza, därför upphört att fungera. En tid senare hade de reorganiserat och flyttat sin regionalkommitté till Alcañiz där dess tidning *Cultura y Acción* också installerats. Här fanns även Juventudes Libertarias aragonska regionalkommitté samt ett flertal andra instanser varifrån den frihetliga rörelsens många verksamheter sköttes. På våren 1937 hade det här även inrättats en Regionalfederation för kollektiven (Federación Regional de Colectividades) som hade till uppgift att i samarbete med det Aragonska försvarsrådet samordna produktionen i jordbrukskollektiven.

På måndagskvällen den 3 maj anlände Berner och González till Alcañiz. González hade fullt sjå att få den stora Packarden uppför de trånga och vindlande gatorna. En stund senare var de framme vid stadens stora torg där *Cultura y Acción* hade sin redaktion och sitt tryckeri:

Det första vi såg då vi genom de kvällsmörka gatorna kom kryssande upp mot torget, det var ortstidningens svart-röda skylt: CNT – CULTURA Y ACCION – AIT. Och där var ett fullt liv och arbetet gick i snabb takt, men ändå hade en av sättarna tid att lotsa oss till Comité Regional. Gatuarbeten pågick, så vi hade svårt att komma dit. Trots att lokalerna ligga på Calle Mayor, Storgatan, så var det backigt och krångligt trångt för vår stora Packard.²⁰⁷

Från torget fick de hjälp att hitta till CNTs regionalkommitté som låg ett par kvarter därifrån, retfullt nog åt samma håll som de kommit från, varför de fick krångla sig tillbaka nedför den backe de precis kommit upp från. Men till sist var de framme vid det gamla renässanspalatset Casa Maynar där regionalkommittén var inrymd och där de kunde parkera bilen:

I före detta domarpalatsets stora port lämnade vi bilen och lotsade oss upp i kåken. Sådana där gamla domarpalats i gamla städer äro minsann intet stort bättre än labyrinth skall jag säga. Men till slut så hjälpte oss stekoset på rätt väg. Fast vi lurade oss! Vi kom in i matsalen trodde vi! Men det var köket. (...) Medan vi stod där i stekos och värme, pratade och skämtade,

²⁰⁷ Rudolf Berner, ”Färden går vidare in i provinsen Teruel. Här visste man mera om SAC än många i Sverige. Samma glada folkliv trots att det vimlade av flyktingar”, i *Arbetaren*, 22 maj 1937.

Stora torget i Alcañiz. I byggnaden närmast till vänster hade *Cultura y Acción* sin redaktion och sitt tryckeri. Foto: Per Lindblom, 2014.

Casa Maynar i Alcañiz, säte för CNTs Aragonska regionalkommitté. Foto: Per Lindblom, 2014.

så hann vi faktiskt bli bekanta allihop. Ett hjärtans trevligt gäng. Men brokigt! ”Servitrisen” hon var flykting från Santandertrakten. ”Una fresca” som Amador sade. Hon kallade sig själv för zigenerska, men inte tio zigenerskor har ett sådant temperament och så gnistrande humör som hon.²⁰⁸

När Berner och González kom till regionalkommitténs byggnad närmade det sig middagstid:

Vamos a comer! Kom och ät! Och vi följde hela gänget in i matsalen. Var och en släpade på sin börda. Själv försäkrade jag mig om potatisen, medan Amador, som är valencianare, ängsligt vårdade köttet. Grönsakerna och oljan släpade kocken och kockan på och resten skötte barnen om.

Inne i matsalen slungade radion ut en fransk dansorkesterkonsert. Dragspelstoner som bara fransmännen kunna trolla fram dem. Snart var hela matsalen full av folk. Regionalkommitténs gubbar, flyktingar och deras barn, ungdomen från Juventudes libertarias regionalkommitté och alla andra som hade sitt tillhåll i huset. Pratet gick. Ett vådligt larm var det ju förstås, men vi är ju i Spanien...²⁰⁹

På kvällen inkvarterades Berner och González i en förläggning som tillhörde ett av CNTs aragonska förband:

Så skulle logifrågan ordnas. Och den ordnades så att vi travade till Regimiento Aragón Confederal N:o 1. Det fanns ingen plats i härbärgena för oss. Flyktingströmmen från olika håll hade fyllt alla ”Fondas” och logiplatser. Men i regementet Syndikalistiska Aragón sover man också bra. Bättre än i de svenska kasernerna. Bara det, att det blir så lite sova av. Ty alla har så mycket att prata om då det kommer en långväga främling.²¹⁰

Följande morgon gav de sig ut för att se på staden:

Den vackra katedralen i Alcañiz är en kooperativ affär. Du kan till och med köpa vaser och tallrikar där inne under valven. Och längst fram i köret tar man emot donativ i pengar och varor för Madrid.

”Alcañizanos! Ayudad a Madrid!” manar en stor transparent utanför ingången till det före detta prästnästet.²¹¹

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ Ibid.

I Alcañiz låg även en annan republikansk styrka förlagd. Det var en mindre enhet, den före detta miliskolonnen Macià-Company's. Eftersom denna styrka från början organiserats av de katalanska partierna ERC och Estat Català som ett slags motvikt till CNT's styrkor, var den illa sedd av många anarkister och syndikalister vilket Berner rapporterade:

Nere vid floden ligga kvinnorna och tvätta, ungarna meta och vänsterrepublikanska soldater ur division Macià-Company's gör ingenting. I varje fall så hörde man den visan lite varstans och jag tror nog det. Ascaso hade nog rätt då han talade om att de katalanska borgarna betrakta Aragón som en erövringsprovins.

Men, vi skall vara snälla – det är ju ett gudomligt väder och så är man ju i Spanien.²¹²

Samma morgon ställde Berner och González upp sitt bokbord. Som Berner rapporterade gick försäljningen långt över förväntan vilket hade att göra med att milismännen från CNT ville sprida den anarkistiska och syndikalistiska litteraturen bland Macià-Company's manskap. Kvällen avslutades med att de gick på en visning av Chaplins *Moderna tider*:

Sedan är det bara att tillägga, att kommersen gick bra. Våra milicianos köpte anarkistisk litteratur och motiverade de stora inköpen med: "Vi skall så lite förnuftiga synpunkter bland Division Macià-Company's mannar."

Och på kvällen sedan, ja, då gladde vi oss i kapp med alla Alcañizanos åt Chaplins upptåg i satiren "Moderna tider".²¹³

Det hade börjat gå rykten om pågående oroligheter i Barcelona. Från Radio CNT-FAI hade det redan föregående kväll kommit uppgifter om att strider pågick vid telefonväxeln vid Plaza de Cataluña. Då Berner och González följande morgon, den 5 maj, lämnade Alcañiz fortsatte det att komma oroväckande nyheter från Barcelona:

Det var oro i luften redan då vi startade från Alcañiz till Hijar.

Radion hade meddelat om oroligheterna i Barcelona och vi hade alla våra funderingar och vår undran.

²¹² Ibid.

²¹³ Ibid.

Hela färden tänkte vi på dessa händelser. Så värst mycket visste vi inte. Vi visste att Guardia Asalto försökt att besätta Telefónica, den av CNT kontrollerade telefonstationen vid Plaza Cataluña i Barcelona. Vi visste att arbetarna kastat ut polisen att dessa skjutit och att arbetarna svarat med samma mynt. Vi visste också att det i ett enda huj blivit barrikader överallt i staden och att det rasat strider mellan polis och CNT-folket. Men omfattningen visste vi inte. Vidare ryktades det att en del av de mera kända CNT-militanterna blivit skjutna. Och vår förtrytelse växte då vi fick veta att kommunisterna ifrån Casa Carles Marx häftigt beskjutit det mitt emot belägna CNTs Sindicato Mercantil.²¹⁴

Hijar

Då de anlände till Hijar var stämningarna spända och alla var oroad för vad som höll på att hända i Barcelona. I Hijar hade Ortizkolonnen, även känd som La Segunda Columna, Sur Ebro och Luís Jubert, numera militariserad som 25 divisionen, sin stab:

Då vi kommo fram till Hijar var oron ännu mera märkbar. Hijar, en liten by i närheten av Teruelfronten, är Cuartel General för Division Jubert, en anarkosyndikalistisk formation, förut känd under namnet Columna Ortiz. Vår kamrat Ortiz för fortfarande befälet över denna kolonn. En rent frihetlig formation. Det finns inte en enda medlem som inte tillhör CNT-FAI eller Juventudes Libertarias. Officerarna, alla utan undantag, äro våra kamrater.

Kaptenen för trängtruppen, en ung man, honom hade jag tillfälle att komma i kontakt med, ty han var sårad och linkade omkring vårt bokstånd nästan hela eftermiddagen. Och köpte för över 50 pesetas anarkistiska böcker. Det är typiskt att han inte ens sytt fast befälstecknen på jackan, utan endast fäst dem med en – säkerhetsnål.

Och uppe i telefoncentralen – helt i krigstjänst – satt en argentinsk anarkist, en ilsken farbror, tycktes det, men det bara såg så ut. Han bar inte ens uniform. Men riv och fart var det över honom, han kopplade, kontrollerade och förband de olika ställena med varandra så det riktigt osade om det.²¹⁵

Berner och González träffade snart på den 25 divisionens befälhavare Antonio Ortiz som var oroad över händelseutvecklingen. Han var även frustrerad över det faktum att de, hur gärna de än ville, inte kunde lämna fronten för att

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Ibid.

bistå sina kamrater i Barcelona då det var otänkbart att lämna fältet fritt för fienden:

Men alla voro nu mer eller mindre vilda över vad som inträffat i Barcelona. Kamrat Ortiz, vilken jag besökte för att få några fotografier av divisionens formeringar, talade om att alla ville gå till Barcelona, ”ty vi får inte förlora revolutionen!” Men de äro samtidigt klara över att det skulle betyda en oerhörd vinst för fascisterna om de lämnade fronten utan försvar. Men jag förstod på vår kamrat Ortiz att det var svårt för honom att svälja denna förödmjukelse, att inte få skynda kamraterna till undsättning i deras försvar av revolutionen, försvar mot de ”röda fascisterna”, som man här ute allmänt sade. Och alla menade att polisen istället borde gå till fronten med sina vapen, i all synnerhet här ute i Aragón som det fattas vapen. (...)

Så kom Soli, just som vi satt vid middagen. Centralregeringen skulle ta hand om polisväsendet i Katalonien. Det lugnade litet, men tillfredsställde inte. I varje fall beslöt man att vänta och se vad det nu kunde bli.²¹⁶

Eftersom läget verkade vara allvarligt beslutade sig Berner och González för att avbryta sin resa för att i all hast återvända till Barcelona:

Det var hotfulla ansikten överallt. Knutna nävar och mumlade förbannelser. Då vår bil startade hade hela avlösningen ställt upp på platsen och vi skildes alla med ett rungande: Viva la revolución social!

Med spänningen i ständigt stigande susade vi kilometer efter kilometer mot Barcelona. Det blev ingen tid att ge sig ut till eldlinjen nu. Till Barcelona! Det var vår lösen och Amador trampade ner gaspedalen och fräste iväg.²¹⁷

Majhändelserna i Barcelona

Medan Rudolf Berner befann sig i Aragonien hade situationen hastigt förvärrats i Barcelona. Måndagen den 3 maj, vid tretiden på eftermiddagen, hade tre lastbilar kört fram till telefonväxeln vid Plaza de Cataluña i hög fart. På flaken fanns en polisstyrka från Guardia de Asalto som under befäl av polischefen Eusebio Rodríguez Salas lyckades överrumpla de vakter som fanns utposterade utanför byggnaden. Poliserna kunde snabbt ta kontrollen över entréplanet, men stoppades där av en kulsprutekärve från andra våningen. Ett dödsläge uppstod. Angriparna kunde inte ta sig in och byggnadens försvarare kunde inte ta sig ut.

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ Ibid.

Den konflikt som brutit ut kom alltså i sin inledningsfas att handla om kontrollen över stadens telefonväxel, La Telefónica. Den stora byggnaden var en viktig symbol för revolutionen där den kollektiverade verksamheten sedan krigets inledning sköts av arbetare från CNT och UGT med de förstnämnda i stor majoritet. Telefonväxeln var också av stor strategisk betydelse eftersom dess personal kunde avlyssna alla in- och utgående samtal, vilket även innefattade samtalen till och från den katalanska regeringsbyggnaden och de olika organisationernas högkvarter.

Ett stort antal barrikader restes nu i Barcelona. I och omkring de otaliga byggnader som inrymde de olika organisationerna förskansade sig deras respektive medlemmar bakom i all hast iordningställda skyttevärn och barrikader. För folket på gatorna gällde det att veta vilken byggnad som tillhörde vem. Den som råkade passera en byggnad eller barrikad som tillhörde den motsatta sidan riskerade att skjutas ned eller tillfångatas.

I striderna fanns två tydliga sidor. Det var den angripande sidan som bestod av stadens polisstyrkor och beväpnade medlemmar i kommunistpartiet PSUC som även understöddes av de katalanska republikanerna i ERC och Estat Català.²¹⁸ På den andra sidan fanns huvudsakligen arbetare från CNT, FAI, Juventudes Libertarias och POUM.

I grova drag kontrollerade kommunisterna och polisstyrkorna Plaza de Cataluña med hjälp av de kulsprutor som monterats upp i fönstren på PSUCs högkvarter i Hotel Colón. De behärskade även den närbelägna stadsdelen, Barrio Gótico, där den katalanska regeringsbyggnaden och polisprefekturen var belägna. De lokaler som tillhörde den frihetliga rörelsen i denna stadsdel kom därför att utsättas för häftiga angrepp. En tydlig skiljelinje gick där Barrio Gótico slutade, i norr vid Vía Layetana, där CNT-FAI-huset var beläget,

²¹⁸ Att de katalanska kommunisterna i PSUC kom att spela en ledande roll som angripande part i konflikten har ofta tagits som intäkt för att majhändelserna varit planerade från Moskva, vilket också förefaller logiskt då det är föga sannolikt att PSUC skulle ha startat konflikten utan att ha fått order, eller åtminstone klartecken, från Stalin. Men om detta råder än idag delade meningar. På senare tid har historikern Ángel Viñas hävdat att det i dagsläget inte finns några trovärdiga uppgifter som visar att man från sovjetiskt håll skulle ha känt till vad som skulle hända, och att Moskvas inblandning i planeringen av majhändelserna därmed kan uteslutas. Viñas lägger dock till en reservation enligt vilken han menar att det aldrig går att garantera att några sådana uppgifter inte skulle kunna dyka upp i de ryska arkiven, se Ángel Viñas (2007), *El Escudo de la República: El oro de España, la apuesta soviética y los hechos de mayo de 1937*, Barcelona, Crítica, s. 530–534. Viñas reservation härrör förmodligen från en utsaga från journalisten Maria Dolors Genovès som, under researcharbetet inför dokumentärfilmen *Operació Nikolai* (1992), säger sig ha råkat få se dokument i Kominterns arkiv i Moskva som tydligt visade att Moskva legat bakom planeringen av majhändelserna, se Michel Suárez, "Notas sobre la revolución social y los historiadores", i *Germinal: Revista de Estudios Libertarios*, nr 15, (januari-juni) 2019, s. 56.

och i söder vid Las Ramblas där medlemmar från CNT och de övriga arbetarorganisationerna kontrollerade de angränsande arbetarstadsdelarna. I förstäderna och i det industribälte som omgav staden kontrollerade CNT situationen.

Men läget var samtidigt förvirrat. Medan hårda strider blossade upp på vissa platser var situationen på andra håll snarast avvaktande och sonderande. Vad de flesta däremot insåg var att det hela handlade om de motsättningar som legat och pyrt under de senaste månaderna och som förr eller senare skulle utmynna i öppen konflikt. Medan det fanns många som ville stoppa striderna fanns det också andra som länge sett fram emot en slutgiltig uppgörelse. Denna kluvna inställning var särskilt tydlig inom CNT där klyftan mellan dess samarbetsinriktade ledarskap och de mest radikala och hängivna delarna av dess medlemskap blev allt mer påtaglig.

Augustin Souchy och majhändelserna

På eftermiddagen den 3 maj var Augustin Souchy ute för att uträtta några ärenden. Då han hörde skottlossningen från Plaza de Cataluña begav han sig till CNT-FAI-huset där han sedan blev kvar så länge striderna varade. Den loggbok²¹⁹ som Souchy förde under de dagar han befann sig i CNT-FAI-huset utgör ett av de mer välgrundade vittnesmålen om vad som utspelades under majhändelserna, inte minst för att den fördes i direkt anslutning till själva händelseförloppet:

Det var kritiska och nervkittlande dagar. I anarkosyndikalisternas högkvarter satt CNTs regionalkommitté i ständigt pågående möte. Jag förde dagbok över de pågående händelserna (närmare bestämt en loggbok som fördes timme för timme). Jag gick inte ut på gatan på fem dagar. På vår sida fanns, vid sidan av de syndikalistiska syndikaten, aktionsgrupper från FAI och mindre enheter från POUM. På den andra sidan fanns en koalition bestående av det katalanskt nationalistiska Esquerra och det kommunistiska PSUC. Formellt var vi alla – förutom POUM – partners i regeringen; men i praktiken stod dessa partners nu emot varandra som fiender.²²⁰

²¹⁹ Augustin Souchys loggbok publicerades först under rubriken "Anarchists Maligned Once More. The Tragic Week in May" som bilaga i den CNT-finansierade engelska tidskriften *Spain and the World* den 11 juni 1937, och något senare i utökad och delvis omarbetad form som pamflett på ett flertal språk. Texten skickades även till SAC i Stockholm men publicerades av okänd anledning aldrig på svenska.

²²⁰ Souchy (1992), s. 98–99.

Det är inte svårt att föreställa sig hur Souchy vankade omkring i CNT-FAI-huset under stridernas gång medan upprörda rapporter ringdes in från de olika syndikaten runtom i staden. Utifrån gatan hördes skottlossning och smattret från kulsprutor. Med jämna mellanrum drog sig Souchy undan för att föra anteckningar. Tisdagen den 4 maj, under stridernas andra dag, skrev han följande i sin loggbok:

Vid femtiden på eftermiddagen inträffade en exempellöst grym och blodig incident på Via Durruti, inte långt från CNT-FAI-huset, säte för dessa två organisationers regionalkommittéer. Två bilar som var på väg till Regionalkommittén kom körandes upp längs gatan. Omkring 300 meter från huset fanns en barrikad som bemannades av katalanska stadspoliser och av medlemmar i PSUC som bar röda armbindlar. Då bilarna närmade sig barrikaden beordrades de som satt i bilarna att stanna och lämna ifrån sig sina vapen. Då de var på väg att kliva ur bilarna för att göra som de blivit tillsagda sköts de ned med flera gevärssalvor.

Denna incident, som bevittnades av många som stod vid fönstren i CNT-FAI-huset, skapade en kraftfull indignation. Husets försvarare ville genast hämnas dessa fega mord. Efter att ha konfererat beslöt de sig dock, för att inte förorsaka än större skador, för att lämna även denna provokation obesvarad. Sedan det blivit uppenbart att polisen inte bara avstod från att försöka förhindra angreppen, utan nu också förberedde sig för att angripa Regionalkommitténs högkvarter, beslöt sig Försvarskommittén för att beordra fram två bepansrade bilar från vapenfabrikerna för att försvara huset och alla som fanns därinne. Bilarna anlände under eftermiddagen och de hölls därefter redo för försvar under den tid som angreppen pågick.²²¹

Generalitat, centralregeringen och CNT

Under tiden hade trevande kontakter tagits mellan företrädare för CNTs regionalkomité och lokalregeringens president Lluís Companys. Från CNT restes krav på att angreppen genast skulle upphöra och på att ministern för den inre säkerheten Artemi Aiguader och polischefen Eusebio Rodríguez Salas skulle avskedas. Men Companys vägrade. Han krävde istället att CNTs medlemmar skulle utrymma telefonväxeln, lämna barrikaderna och lägga ner sina vapen. Positionerna var därmed låsta.

Companys ansåg sig därför tvungen att be centralregeringen skicka trupper till Barcelona. Regeringschefen Largo Caballero var till en början tveksam

²²¹ Augustin Souchy, "Anarchists Maligned Once More. The Tragic Week in May", i *Spain and the World* (Special Supplement), Vol. 1, nr 14, 11 juni 1937, s. 2, min översättning.

till detta, bland annat för att han inte ville provocera CNT. I centralregeringen fanns däremot andra, bland andra Indalecio Prieto som tillhörde socialistpartiets högerflygel, som ville skicka trupper till Barcelona för att slå ner vad som flera regeringsmedlemmar valde att uppfatta som ett pågående anarkistiskt kuppförsök.

Den uppkomna situationen fick snart Companys att ge upp sina ambitioner om att försöka bibehålla Kataloniens långtgående självständighet. Han överlämnade nu befälet för Katalanska armén, vars styrkor huvudsakligen fanns i Aragonien, och även innefattade CNTs numera militariserade miliskolonner, till centralregeringen som därefter döpte om den till Östra armén (Ejército del Este). På samma gång överlät Companys även ansvaret för den allmänna ordningens upprätthållande i Katalonien till centralregeringen.

Efter att vissa oklarheter om huruvida den katalanska konstitutionen tillät centralregeringen att gå in med trupper i Katalonien klarats ut kom en förnyad begäran från Companys. Centralregeringen började därför vidta förberedelser för att skicka polistrupper till Barcelona. Innan något definitivt beslut fattades beslöt man sig, för att med hjälp av CNT och UGT, göra ett sista försök att lösa konflikten förhandlingsvägen.

På eftermiddagen den 4 maj skickades en facklig delegation med flyg från Valencia till Barcelona. Delegationen bestod av Juan García Oliver och Mariano Vázquez från CNT samt av Carlos Hernández Zancajo och Pascual Tomás från UGT. Sedan de landat på Barcelonas flygplats skildes delegaterna från de båda organisationerna åt och tog sig därefter på olika vägar in till staden. Väl inne i Barcelonas centrum fick García Oliver och Vázquez kryssa sig fram till fots mellan barrikaderna för att ta sig fram till CNT-FAI-huset. Därifrån tog de telefonledes kontakt med Generalitat och begav sig därefter, i sällskap med Diego Abad de Santillán och Roberto Alfonso, den senare från CNTs lokalfederation, till det katalanska regeringspalatset. Efter ännu ett gatlopp mellan barrikaderna anlände de slutligen till Generalitat där de, enligt den skildring som García Oliver senare gjorde i sina memoarer, blev kyligt bemötta av Companys som föreföll högst ointresserad av att försöka lösa konflikten.²²² Här träffade de snart även på de två UGT-delegaterna som anlant i sällskap med ytterligare en UGT-medlem vid namn Muñoz. Tillsammans beslutade de sig för att gemensamt gå ut i Radio Barcelona, vars sändare fanns i regeringspalatset, och uppmana alla som förskansat sig bakom barrikaderna att lägga ned sina vapen. Men deras vädjanden fick inledningsvis

²²² García Oliver (1978), s. 425.

inget gehör. Då García Oliver följande dag lämnade Barcelona för att återvända till Valencia var han besviken och djupt oroad över den uppenbara oviljan att lösa den pågående konflikten.

I CNT-FAI huset

Under följande dag, onsdagen den 5 maj, fortsatte striderna. Emellanåt inföll även lugnare perioder då trevande kontakter togs mellan mindre stridsvilliga parter från de båda lägren. Dagen hade däremot börjat med ett nytt angrepp, denna gång mot CNTs vårdsyndikat, som låg bara några hundra meter från CNT-FAI-huset, vilket Souchy antecknade i sin loggbok:

Klockan 9.30 på morgonen kom en ny provokation från Guardia de Asalto då de attackerade vårdsyndikatets lokaler på Plaza Santa Ana i stadens centrum.²²³ Samtidigt attackerade de, mer våldsamt, FIJLs lokalfederations högkvarter. Ungdomarna försvarade sig heroiskt. Sex unga anarkister dödades då de försvarade sitt hus. Från båda platserna ringde de till Regionalkommittén för att be om hjälp. Gevärsseld, explosioner från handgranater och rat-tat-tat från maskingevär kunde tydligt höras över hela stadens centrum. Gatorna i stridszonen låg tomma. Det var ingen som vågade gå där.

På eftermiddagen beslutade sig Försvarskommittén, eftersom fientligheterna fortfarande pågick, för att stärka försvaret av de hotade syndikatens lokaler, genom att kalla in ytterligare tre bepansrade bilar som inom några få timmar anlände till CNT-FAI-huset. De sattes in med uppgift att hjälpa och understödja hotade syndikat och kamrater. Strax efter deras ankomst fick de tillfälle att gå till aktion. Ute på gatan, mittemot Regionalkommittén, blev tre obebäpnade arbetare beskjutna. Elden kom från de tidigare nämnda PSUC-barrikaderna. De obebäpnade arbetarna hade tagit skydd i en portgång. De tycktes vara förlorade. Men på uppmaning från en kvinnlig kamrat körde en av de bepansrade bilarna till de utsatta kamraternas undsättning.²²⁴

²²³ CNTs vårdsyndikat – Sindicato Único de Sanidad – som låg i den mest utsatta stadsdelen Barrio Gótico hade sina lokaler på adressen Plaza Santa Ana 3 och 5. Plaza Santa Ana var ett litet torg som låg i hörnet av Portal del Ángel och det som då var en förlängning av nuvarande Carrer de Santa Anna, i direkt anslutning till en numera försvunnen gata som under kriget hette Avenida Doctor Pavlov. Hela kvarteret totalförstördes några månader senare under ett bombangrepp.

²²⁴ Augustin Souchy, "Anarchists Maligned Once More", i *Spain and the World* (Special Supplement), Vol. 1, nr 14, 11 juni 1937, s. 3.

Ny provisorisk katalansk regering

Att striderna fortsatte med oförminskad styrka och att det inte tycktes finnas någon lösning i sikte ledde till en ny regeringskris inom Generalitat. Under onsdagen den 5 maj avgick den sittande lokalregeringen. Det beslutades samtidigt att en provisorisk regering tillfälligt skulle ta över tills konflikten var löst. De organisationer som skulle ingå i denna provisoriska lokalregering, med en plats vardera, var CNT och UGT samt ERC och Unió de Rabassaires (Arrendatorsförbundet). I och med den nya regeringsbildningen kom också Artemio Aiguader att bli av med sin post som minister för den inre säkerheten, vilket varit ett starkt krav från CNT. För CNTs och UGTs del var dess respektive platser vikta för deras katalanska regionalkommittéers sekreterare: Valerio Mas från CNT och Antonio Sesé från UGT, den senare var även en framträdande medlem i PSUC och för övrigt även en av de före detta CNT-medlemmar som på senare tid gått över till kommunisterna.

Innan den provisoriska regeringen hann tillträda förvärrades läget ytterligare. När Antonio Sesé var på väg till regeringsbyggnaden för att ta sin ministerplats i anspråk sköts han ned av en okänd förövare. Även om det inte gick att bevisa vilka som var de skyldiga riktades misstankarna genast mot CNT. Sesé hade skjutits ihjäl när hans bil passerat CNTs kulturarbetarsyndikats lokaler. Det sades att skottet kommit från syndikatets lokaler vilket förnekades av de CNT-medlemmar som befunnit sig där. Antonio Sesés ministerpost togs nu över av Rafael Vidiella. Då den provisoriska regeringen till sist kunde sammanträda hade den gångna dagens händelser inte förbättrat stämningarna mellan de olika lägren.

Under tiden fortsatte striderna. Under kvällen kom nyheten om att Domingo Ascaso, som var bror till Francisco Ascaso och kusin till Joaquín Ascaso, stupat efter att ha träffats av en kula vid en av barrikaderna. Enligt en annan version hade han skjutits ned på gatan av en grupp poliser och kommunister sedan han vägrat att lämna ifrån sig sitt vapen. Samma kväll hittades de sönderskjutna kropparna efter Camillo Berneri och Francesco Barbieri, två framstående italienska anarkister, som några timmar tidigare arresterats i sitt hem och förts bort av poliser och kommunister med röda armbindlar.

Eftersom läget var fortsatt kritiskt fattade centralregeringen ett definitivt beslut om att skicka trupper till Barcelona. Att företrädare från CNT försökt få Largo Caballero att avstå hade inte hjälpt. Stora styrkor från Guardia de Asalto som dragits tillbaka från fronten påbörjade nu sin färd mot Barcelona.

I CNT-FAI huset

Torsdagen den 6 maj, under stridernas fjärde dag, fortsatte Souchy att föra anteckningar. Uppmaningarna från CNT och FAI om att alla skulle lägga ned sina vapen hade till sist börjat få effekt, åtminstone bland de egna medlemmarna, och på morgonen verkade läget lugnare:

På torsdagens morgon visade gatorna upp en lugnare bild. De centrala delarna av den gamla stadsdelen var dock fortfarande som en fästning. Några hästkärror hade börjat dyka upp på de bredare gatorna där en och annan fotgängare nu också kunde ses. Spårvagnarnas hängande elledningar reparerades. Det ryktades att Valenciaregeringen börjat dra tillbaka trupper från de olika frontsektorerna för att skicka dem till Katalonien.²²⁵

Men det fanns också flera illavarslande tecken:

I regionalkommittén och syndikaten i de olika stadsdelarna såg man med stigande oro hur polisen tillsammans med civilklädda PSUC-medlemmar utnyttjade vapenstillståndet till att bygga nya befästningar. Poliser sågs nu helt öppet bära upp sandsäckar och kulsprutor i tornen i katedralen som låg mindre än 200 meter från CNT-FAI-huset. Det såg knappast ut som att de hade fredliga avsikter. Den som söker fred intar inte nya offensiva positioner.²²⁶

Under tiden fortsatte belägringen av telefonväxeln vid Plaza de Cataluña. Där hade förhandlingar också inletts mellan arbetarna i byggnaden och de polisstyrkor som ockuperade det nedre våningsplanet. Under eftermiddagen utmynnade förhandlingarna i en överenskommelse som dock genast kom att brytas av den belägrande sidan, vilket Souchy noterade:

Det var en märklig situation som uppstått i telefonväxeln. Arbetarna på de övre våningsplanen hade kommit överens om en vapenvila med Guardia de Asalto som i gengäld tillät arbetarna att få föra in mat i byggnaden, den första sedan måndagen. Under tiden fortsatte diskussionerna i byggnaden bland arbetarna som tillhörde CNT och UGT. För att få ett slut på diskussionerna och för att visa sina fredliga avsikter, gick de vid tretiden på eftermiddagen med på att utrymma byggnaden. Då hade även Guardia de Asalto lovat att också ge sig av. Men istället för att utrymma den del av byggnaden som de ockuperat tidigare i veckan ockuperade Guardia de Asalto nu istället hela byggnaden. De förde även in arbetare från UGT

²²⁵ Ibid., s. 3.

²²⁶ Ibid., s. 3.

som tog över CNT-arbetarnas arbetsuppgifter. Då arbetarna insåg att de blivit förrådda informerade de omedelbart regionalkommittén om det inträffade. Regionalkommittén kontaktade då regeringen för att kräva att poliserna genast skulle dras tillbaka från byggnaden. Om de skulle stanna kvar skulle det innebära ett brutet löfte som också skulle göra framtida uppgörelser omöjliga. De som brutit den ingångna överenskommelsen måste också bära ansvaret för detta. En halvtimme senare kom svaret från Generalitat: Det hela var ett fullbordat faktum som inte kunde återkallas.

Den brutna överenskommelsen orsakade stor ilska bland CNTs medlemmar. Om arbetarna i de omkringliggande distrikten omedelbart informerats om det inträffade hade de säkerligen vidtagit resoluta åtgärder och återupptagit striderna. Men då frågan senare diskuterades blev det istället ett mer försonande synsätt som fick överhanden.²²⁷

Förfarandet var ännu ett exempel på en lokal överenskommelse som träffats på plats mellan CNT-medlemmar och en motpart som därefter brutit sitt ord då nya order kommit från högre ort. Sedan telefonväxeln ockuperats av polisstyrkorna var det inte längre säkert för CNT och FAI att kommunicera via telefonnätet. På CNT-FAI-huset fick man istället förlita sig till envägscommunication via Radio CNT-FAIs sändare för att meddela sig med de olika syndikaten. På kvällen tog CNT och FAI återigen kontakt med Generalitat för att förhöra sig om vad regeringsmedlemmarna tänkte göra för att lösa situationen. Samma kväll skickade CNT, FAI och Juventudes Libertarias ut en kommuniké där det föreslogs att alla stridande skulle lägga ner sina vapen och lämna barrikaderna senast klockan sex följande morgon. Båda sidorna skulle då släppa sina fångar och de som deltagit i striderna skulle inte utsättas för några efterräkningar, vilket Augustin Souchy antecknade i sin loggbok:

Vid klockan tio på kvällen gick CNT-FAI ut med ett nytt förslag om fientligheternas upphörande: Alla partier och grupper skulle dra tillbaka sina väpnade vakter och patruller från barrikaderna. Båda sidorna skulle omedelbart släppa alla sina fångar. Inga repressalier skulle vidtagas. Ett svar krävdes inom två timmar.²²⁸

Under tiden kom de styrkor som skickats från centralregeringen allt närmare Barcelona. På kvällen hade de första enheterna, 1 500 man från Guardia de Asalto, nått de södra delarna av Katalonien. Då de anlände till Tortosa hade de genast bekant färg genom att gå till angrepp mot flera av de lokaler som

²²⁷ Ibid., s. 3.

²²⁸ Ibid., s. 4.

tillhörde CNT, FAI och Juventudes Libertarias. På sin väg mot Barcelona hade de fortsatt vidare norrut, till Reus och Tarragona, där häftiga strider utbrutit. Även där hade ett flertal lokaler tillhörande den frihetliga rörelsens organisationer angripits.

Den följande natten i Barcelona blev, som Souchy skriver i sin loggbok, ”avgörande för den kommande händelseutvecklingen”. Medan timmarna gick väntade man i CNT-FAI-huset på att Generalitat skulle svara på CNT-FAIs förslag om stridernas upphörande:

Vid midnatt hade regeringen ännu inte svarat. Under tiden kom oroväckande nyheter från Tarragona och Reus, där medlemmar i PSUC och Estat Català utnyttjat situationen då Guardias de Asalto passerat förbi på sin väg till Barcelona. De hade då utnyttjat sitt tillfälliga övertag och tagit tillfället i akt att avvärpa och mörda arbetare.²²⁹

I CNT-FAI-huset vakade sig Augustin Souchy och hans kamrater igenom natten i spänd väntan på vad som skulle hända:

Klockan två på morgonen hade regeringen ännu inte lyckats lämna det svar som vi med sådan otålighet och oro väntade på... Tjugo över två. Inget svar... Halv tre. Inget svar... Kvart i tre... Klockan tre. Fortfarande inget svar. I de distrikt där striderna avbrutits pågick diskussioner om en återgång till arbetsplatserna. Men trafiken kunde inte komma igång så länge barrikaderna stod kvar. Transportsyndikatets delegerade väntade därför på regeringens besked för att kunna återuppta arbetet... Kvart i fyra och fortfarande inget svar... Fem i fyra meddelade provinskommittén att de gjort sig beredda att stoppa trupperna från Valencia... Klockan fyra. Inget svar.

Till sist, kvart över fem, kom svaret från regeringen där den gick med på vapenvilan. Alla parter skulle lämna barrikaderna. Alla patruller och barrikadvakter skulle återvända till sina syndikat och förläggningar. Båda sidor skulle släppa sina fångar.

Alla andades ut. Men kunde man lita på att svaret var uppriktigt? Skulle arbetarna på telefonväxeln kunna återuppta sina arbetsuppgifter? Skulle allt bli som vanligt igen? [...]

Medan samtalen om vad det hela skulle få för resultat ännu pågick kom nya orosmoln då skottlossning plötsligt bröt ut i den tysta natten. Två bilar hade kommit körande ned längs Via Durruti. Då de passerat polispre-

²²⁹ Ibid., s. 4.

fekturen hade de beskjutits. De hade därefter kunnat fortsätta förbi regionalkommittén utan att något hände, men en kort bit därifrån hade skottlossningen brutit ut för fullt igen, med gevär, maskingevär och handgranater. Det var ett dåligt tecken. Och även en märklig kontrast till löftena om en fredlig lösning på konflikten. Det var bara en halvtimme kvar till klockan sex. Skulle misstänksamheten och kamraternas stridslystnad kunna hejdas? Då klockan slog sex hördes fortfarande skottlossning.²³⁰

I CNT-FAI-huset kunde Souchy och hans kamrater se hur solen började gå upp och allt föreföll då, som Souchy skriver, vara lugnt: ”Vi släckte lyset. En vacker morgon. Staden sov i tystnad.”

Striderna upphör

På fredagsmorgonen den 7 maj hade striderna i Barcelona i stort sett upphört. Augustin Souchy och hans kamrater kunde då lämna i CNT-FAI-huset och ge sig ut på gatorna där lugnet lagt sig, men där stämningarna fortfarande var spända. Medlemmarna i CNT, FAI och Juventudes Libertarias hade hållit sin del av överenskommelsen. De hade släppt sina fångar, rivit sina barrikader och återgått till sina arbetsplatser. Som Souchy noterade, stod de barrikader som tillhörde den andra sidan ännu kvar, de var fortfarande bemannade och några fångar hade ännu inte släppts:

Några få timmar senare hade Barcelona genomgått en närmast fullständig förändring. Arbetarna hade hållit den ingångna överenskommelsen och lämnat barrikaderna. På många platser var barrikaderna redan rivna. De hade också dragit sig tillbaka från de befästa husen. Men de hade behållit sina vapen.

I stadens centrum låg emellertid ännu spänning i luften. Guardia de Asaltos, de katalanska nationalisternas och PSUCs barrikader var ännu intakta. Och bemannade. Grupper av Guardia de Asaltos utnyttjade den goda vilja arbetarna visat genom att gå runt och avväpna arbetarna där så var möjligt. Detta ledde till nya motsättningar mellan Guardia de Asalto och Juventudes Libertarias vid Plaza del Pino [Plaça del Pi] och vid Calle Puertaferrija [Carrer de la Portaferrissa]. Än en gång var det tack vare den frihetliga ungdomen, som obehäpnad gick till Guardia de Asaltos högkvarter för att förhandla, som slutligen och efter timmar av diskussioner, som Guardia de Asalto började visa en mer fredlig attityd och rev sina barrikader.²³¹

²³⁰ Ibid., s. 4.

²³¹ Ibid., s. 4.

Under dagen började även polisstyrkorna och kommunisterna lämna sina barrikader. Läget började återgå till det normala och folk vågade sig snart ut på gatorna:

Befolkningen kunde nu andras friare. Under tre dagar hade de varit tvingade att stanna i sina hem. Nu var alla ute på gatorna. Folkmassorna trängde sig förbi barrikaderna. Barnen lekte revolution, bakom barrikaderna rullade de in stenar i papperslappar som de kastade mot kontrarevolutionärerna. På barer och kaféer diskuterade alla den uppkomna situationen.²³²

Men läget var ännu ovisst och mindre incidenter och skärmytslingar kunde när som helst blossa upp. Arresteringarna fortsatte trots att inga fler represalier skulle vidtas. När CNTs hälso- och sjukvårdsminister Federica Montseny, som någon dag tidigare anlänt till Barcelona för att tillsammans med García Oliver och Mariano Vázquez försöka få ett stopp på stridigheterna, skulle återvända till Valencia besköts den bil hon färdades i:

Mitt på dagen inträffade ännu en incident. På Calle de la Boqueria [Carrer de la Boqueria] blev en bil tillhörande Juventudes Libertarias stoppad av Guardia de Asalto och ungdomarna i bilen avväpnades och arresterades. Det var ett uppenbart brott mot överenskommelsen om att alla arresteringar och represalier skulle upphöra. På Calle San Pedro blev folk från CNT hotade av Guardia de Asalto. Fram mot eftermiddagen inträffade fler incidenter. I närheten av triumfbågen och vid Puerta del Ángel (Portal de l'Àngel) hördes skottlossning. Elden kom inte från CNTs arbetare utan från den upproriska poliskåren. Den bil Federica Montseny, hälso- sjukvårdsminister, färdades i blev också beskjuten och en av dess passagerare sårades.²³³

Under majhändelsernas gång hade centralregeringen avdelat allt fler enheter från Guardia de Asalto som skickats mot Barcelona. CNT hade försökt förmå centralregeringen att beordra dem att göra halt utanför Barcelona och inte gå in i staden förrän situationen var löst, men hade inte fått något gehör.

Guardia de Asalto anländer till Barcelona

På fredagskvällen anlände 5 000 man från Guardia de Asalto till Barcelona i lastbilar. Då de anlände befann sig Augustin Souchy återigen i CNT-FAI-huset där han fortsatte att göra noteringar i sin loggbok:

²³² Ibid., s. 4.

²³³ Ibid., s. 4.

Tjugo över åtta anlände Guardia de Asaltos styrkor från Valencia till Barcelona. De kom körandes längs Via Durruti i lastbilar och välkomnades på polisprefekturen. Vilken attityd skulle de ha mot arbetarna? Och med vilken attityd skulle arbetarna ta emot dem? Då de passerade regionalkommittén avfyrares ett skott från en av deras bilar medan ropet "Viva la FAI" hördes från en annan bil. Deras känslor och inställningar till syndikalisterna och anarkisterna i Katalonien var uppenbarligen lika blandade som deras egen sammansättning.²³⁴

Sedan styrkorna från Valencia anlänt ökade ovissheten. Till en början intog de en aggressiv och provocerande hållning gentemot arbetarna från CNT som ofta utan anledning blev hejdade på gatorna för kontroll och visitation. Det var också vanligt att Guardia de Asalto rev sönder deras medlemsböcker. Då striderna var över gjorde Augustin Souchy några avslutande noteringar i sin loggbok:

Arbetarna hade lagt ner sina vapen och de tänkte inte ta upp dem igen. Konflikten var över. Arbetarna höll sin del av överenskommelsen. Men den andra sidan visade sig inte vara lika hedersam då det gällde att hålla sin egen del av avtalet. Men allt förblev trots allt lugnt. Hur mycket man än försökte provocera arbetarna från CNT och FAI så behöll de senare sin sinnesnärvaro och värdighet. Det var inte arbetarna från CNT och FAI som startat konflikten, och de ville inte heller bidra till dess fortsättning. De hade inte besegrats, även om den katalanska polisen började inta en provocerande stöddig attityd sedan trupperna från Valencia anlänt.²³⁵

De båda sidorna kunde nu räkna sina förluster. Under de få dagar striderna pågått hade över 200 människor stupat i Barcelona. Av dessa tillhörde över hälften CNT och FAI.²³⁶ Till dessa ska även läggas ett okänt antal stupade i andra delar av Katalonien samt ett stort antal sårade. Många var ännu försvunna eller tillfångatagna. I efterhand kom båda sidorna att hävda att de med lätthet hade kunnat besegra motparten men valt att avstå. Även om det ibland refereras till dessa påståenden är det givetvis omöjligt att veta vad som hänt om CNT, i likhet med centralregeringen, valt att avdela styrkor från

²³⁴ Ibid., s. 4.

²³⁵ Ibid., s. 4.

²³⁶ Enligt en av de senaste undersökningarna av antalet stupade under majhändelserna hade 218 människor stupat i Barcelona mellan den 3 och 10 maj, av dessa kom 122 från CNT och FAI, se Manuel Aguilera Povedano, "Los hechos de mayo de 1937: Efectivos y bajas de cada bando", i *Hispania*, 2013, vol. LXXIII, nr 245, s. 812.

fronten för att skicka dem mot Barcelona. Det enda slutsats som med säkerhet går att dra är det skulle ha blivit förödande för den republikanska sidan om konflikten i Barcelona eskalerat ytterligare.

Åter i Barcelona, maj 1937

På CNT-FAI-huset började man snart att undra vad som hänt med Rudolf Berner och Amador González som skulle ha varit tillbaka från sin resa i Aragonien flera dagar tidigare. Det som hänt var att de, när de ville ta sig till Barcelona så snabbt som möjligt, hade kört av vägen:

Mitt i natten körde vi i kull i en brant och slingrande kurva. Två dagar försenade anlände vi till Barcelona. Till barrikadernas Barcelona. Trista syner och sorgens budskap överallt.

Men – minnet av denna resa, allt vad jag sett och upplevat, det stärker mig i tron på att revolutionen skall segra! Provokationer och nödtvungna eftergifter till trots. Ty revolutionens anda lever och lever stark. Och Spanien består inte bara av Barcelona! Och befolkningen i Barcelona består inte bara av borgare och kommunister. Det finns också ärliga revolutionärer – anarkister!²³⁷

Den 8 maj var Berner och González tillbaka i Barcelona. Till deras kamraters stora glädje var de dessutom välbehållna. Men de möttes också av sorgliga nyheter då de fick reda på att flera av deras kamrater hade stupat i striderna. En av dem var Alfredo Martínez, samme CNT-medlem som bara några dagar tidigare skjutsat Berner från Barcelona till Caspe.²³⁸ Berner skrev nu till John Andersson i Stockholm för att berätta att han var välbehållen och för att förklara varför han inte hört av sig sedan striderna började:

Jag hade ju förstås en helvetes otur, dagen innan första maj reste jag till Aragón, skulle bli borta ett par dagar bara. Så fick vi krångel med bilen – en gång körde vi ikull rätt bra – därför blevo vi försenade och så kom händelserna och vi kunde inte komma hem till Barcelona, ty CNT hade beslutat att ingen skulle flytta på sig inom Katalonien så länge det hela pågick.²³⁹

²³⁷ Rudolf Berner, ”Färden går vidare in i provinsen Teruel”, i *Arbetaren*, 22 maj 1937.

²³⁸ Se José Peirats (1978), *Figuras del movimiento libertario español*, Barcelona, Ediciones Picazo, s. 31–32.

²³⁹ Rudolf Berner till John Andersson, 11 maj 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

Någon vecka senare kom svaret från John Andersson:

Välkommen upp ur diket där du hamnade tillsammans med bilen. Bra att vi fick höra av dig. Vi trodde att du antingen förpassats av våra ”vänner” kommunisterna till en ”bättre” värld eller tagit arbete i ditt paradiset nere i Levanten.²⁴⁰

”De röda fascisterna”

I Barcelona formulerade Berner en svidande vidräkning med de ”röda fascisterna”, vilken var hans och många CNT-medlemmars benämning på kommunisterna. Berners artikel skickades från Barcelona den 10 maj och publicerades i *Arbetaren* en dryg vecka senare:

Provokation och en oerhört fräck utmaning – det är alltför lindrig beteckning för det som orsakade de tragiska händelserna i Barcelona den 3 maj. Men vi kan ju nöja oss med att säga så: provokation och oerhört fräck utmaning! Om det hela kom oväntat, så var det dock inte så överraskande, fast man kunde ju inte drömma sig till att det skulle taga sådana proportioner. [...]

Spänning i luften har det varit en längre tid, i all synnerhet är Madrid skådeplatsen för ”de röda fascisternas” verksamhet. Men det utsträckte sig även att omfatta Katalonien. [...] Samtidigt inrapporterades från olika håll av landet huru CNT förföljdes och kamrater skötes av kommunisterna. Det var mörka dagar för oss alla. Men – trots utrotningsförsök från kommunisternas sida gentemot CNT-FAI, förhöllo sig de båda rörelserna lojala mot fienderna, inte av ängslan, inte av oförmåga att försvara sig, utan därför att CNT-FAI förstått sin historiska mission, sin oerhörda uppgift: säkra segern över fascisterna, sammanhålla den antifascistiska fronten och effektivisera kampen mot den gemensamma fienden fascismen.²⁴¹

Berner riktade även en känga mot de svenska kommunisterna i SKP som i sin tidning *Ny Dag* bedrivit en hätsk kampanj mot CNT och FAI:

Varför nu denna kommunisternas fiendskap mot revolutionens impulsivare? Helt enkelt därför att kommunisterna inte vilja revolutionen!

²⁴⁰ John Andersson till Rudolf Berner, 18 maj 1937. 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB. Det ”paradis i Levanten” Andersson refererar till var Carcagente som Berner ofta talat sig varm för.

²⁴¹ Rudolf Berner, ”Provokation och en oerhört fräck utmaning i Barcelona. ’De röda fascisterna’ lyckades få igång den avskyvärda inbördeskampen. Det sorgligaste kapitlet i den spanska kampen skrevs med blod i Barcelona, i *Arbetaren*, 18 maj 1937.

Nej, de vilja den inte! Vad, protesterar *Ny Dag*? För all del! Skrik bara! Oss skrämmar ni inte och inte heller kan era samfällida illtjut fördölja sanningen: kommunisterna vilja inte revolutionen!

För att tala tydligare. De frukta den sociala revolutionen. Varför – det skulle föra allt för långt för att här redogöra för det. Men vi ha otaliga gånger påvisat i våra presstjänster, i våra korrespondenser härifrån, hurusom de politiska partierna saboterat syndikatens arbete. Och främst i sabotörleden stå kommunisterna. Självklart! Ett fritt frihetligt Spanien skulle vara lika farligt för den totaliserade ryska staten som det skulle skada Hitlers och Musses välden. Ett frihetligt Spanien det är de demokratiska staternas förskräckelse och alla kapitalisters fasa. Därav Englands, Frankrikes och Sverges med flera staters ljumma intresse för frihetskampen här. Vi må gärna segra över fascisterna – det har inte Stalin och hans garde något emot – men för tusan gör ingen social revolution!²⁴²

Berner gjorde även en sammanfattning av CNTs och FAIs officiella hållning enligt vilken de hade kunnat slå ner angreppet, men valt att inte göra det eftersom de ville upprätthålla den antifascistiska enigheten:

Utländska kamrater från alla land ha skrivit till oss och frågat om CNT-FAI voro så svaga att de verkligen måste göra alla eftergifter som kommunisterna tvingade dem till! Nej, men ansvarskänslan allenast, och endast den, förde CNT på eftergifternas väg! Arbetaralliansen i den gemensamma kampen mot den gemensamma fienden! Vi behöva inte återigen draga fram nya bevis för denna CNTs enhetssträvan – den är gammal, den har det arbetats för och för den har rörelsen offrat oerhört mycket! En sak som hela världen vet vid det här laget.

Men det är självklart att arbetarna inom CNT inte vilja se de med så stora offer tillkämpade landvinningarna gå förlorade. Inte för vinstens skull, utan därför att dessa vinster, det man uppnått på den sociala revolutionens fält är en nödvändig sak för att säkra segern över fascismen och rädda landet för vidare utveckling av de förhållanden som orsakade att man över huvud vågade sig på fascistupproret 19 juli. Det vill säga den gamla orkeslösa ”demokratiska” kapitalismen. Och det är just det tillståndet, som kommunisterna protegerar i sin propaganda och i sina handlingar. [...]

Till sist en sak! Det hade varit en lätt sak för arbetarna att nu, liksom den 19 juli då det gällde fascisterna, göra sig till herrar över kontrarevolutionärerna helt och hållet. Men man fogade sig, avblåste generalstrejken, upphörde med eldgivningen. Varför? Fronten! Fronten! Just dessa dagar

²⁴² Ibid.

då baskerna så hårt ansattes av Hitlers trupper, och under vilka omständigheter som helst – det skulle betyda ett sammanbrott av fronten om det samtidigt skulle påbörjas ett krig inne i landet. Ty självklart är att fullt krig i Katalonien, det hade betytt att fascisterna gynnats i alldeles oerhörd grad. CNT började kampen den 19 juli, skapade den antifascistiska enigheten, organisationen och dess medlemmar har sedan offrat oerhört för att upprätthålla denna enhet. Så även nu! Till synes ledo arbetarna nederlag. Till synes! Men i verkligheten visade sig arbetarna och CNT-FAI värdiga sin historiska uppgift. Offret var stort. Vi ha förlorat många kamrater, präktiga kamrater, värdefulla militanter. Men vi måste ju segra över fascismen! El enemigo comun – den gemensamma fienden! Därför gav CNT efter.²⁴³

Den ovan citerade artikeln var den sista Berner hann få iväg till Sverige innan brevcensuren skärptes i Barcelona. I fortsättningen skulle det bli nästintill omöjligt att få ut texter med sådant innehåll.

Maktspel och centralisering

Även om majhändelserna slutat i ett dödläge där ingen av parterna gått segrande ur striderna var det CNT och FAI som tvingades till de största eftergifterna under konfliktens efterspel. Till att börja med hade CNT, genom den överenskommelse om att båda sidor skulle lämna telefonväxeln som därefter brutits av den angripande parten, förlorat kontrollen över den symboliskt viktiga byggnad som striderna ursprungligen handlat om. I samband med majhändelserna upplöstes även de CNT-dominerade Kontrollpatruller som alltse-dan krigets första veckor upprätthållit den allmänna ordningen i Barcelona.

I den antifascistiska enighetens namn kom CNT och FAI därmed att tvingas överge många av sina revolutionära erövringar. För CNT framstod alternativet, som var att bryta med både centralregeringen och den katalanska lokalregeringen för att istället försöka fullborda revolutionen, med hänsyn till krigssituationen ändå som allt mer orimligt. Det gällde nu att hålla ihop republiken till varje pris och att inte äventyra relationerna med Sovjetunionen vars vapensändningar var republikens enda livlina. Annars skulle kriget vara förlorat. Men majhändelserna kom också att få stora konsekvenser för den självständighetsivrande katalanska borgerligheten. Att Kataloniens president Companys ansett sig tvungen att begära hjälp från centralregeringen innebar även att regionens tidigare långtgående självständighet kom att inskränkas.

²⁴³ Ibid.

De som gick stärkta ur konflikten blev därmed kommunisterna och de borgerliga republikaner som strävade efter ökad maktkoncentration till centralregeringen.

Largo Caballero avsätts

I samband med majhändelserna i Barcelona, och förmodligen som ett direkt resultat av dessa, utlöstes även en kris inom centralregeringen. Vid denna tid intensifierades den kampanj mot regeringschefen och tillika krigsministern Largo Caballero, som sedan några månader tillbaka drivits från kommunistiskt håll, men också med ett växande stöd från de borgerliga republikanerna. Enligt kommunisterna var det Largo Caballero som bar skulden för att Málaga, en av de viktigaste städerna i Andalusien, några månader tidigare fallit i nationalisternas händer, och då under tragiska omständigheter. Kommunisterna framhöll även att Largo Caballero inte kunnat sköta sin uppgift som krigsminister eftersom han samtidigt varit regeringschef. Enligt andra hade kampanjen istället handlat om att han inte varit tillräckligt följsam mot Sovjetunionen. Oavsett vilket var kommunisternas smekmånad med den regeringschef som de bara några månader tidigare hyllat som den "Spanske Lenin" nu definitivt över. Det hela resulterade i att Largo Caballero förlorade stora delar av sitt stöd inom regeringen. I den regeringskris som följde valde CNT att ställa sig bakom Largo Caballero, men då det visade sig att han inte längre förmådde samla tillräckliga krafter bakom sig tvingades han att avgå.

CNT ställs utanför Juan Negríns regering

Med Juan Negríns tillträde som ny regeringschef den 17 maj inleddes Sovjetunionens och kommunisternas storhetstid i Spanien. Negrín som tillhörde PSOE:s högerflygel hade gjort sig känd för sina nära förbindelser med de sovjetiska företrädarna i Spanien. Det hade också varit han, som i sin tidigare roll som finansminister, ansvarat för att den spanska guldreserven skickats till Sovjetunionen. I de förhandlingar som föregått Negríns utnämnan-
ande hade han erbjudit CNT två ministerposter, vilket alltså var en halvering då CNT haft fyra ministrar i den tidigare regeringen. CNT avvisade därför förslaget i väntan på ett nytt förhandlingsbud. Men det fanns inte längre något utrymme för vidare förhandlingar. Under de närmare sex månader som förflutit sedan CNT gått med i Largo Caballeros föregående regering hade maktbalansen förskjutits. Med den spanska guldreserven i tryggt förvar i Moskva kunde kommunisterna diktera villkoren. Om de inte fick som de ville skulle vapensändningarna upphöra. Det hela resulterade i att Negrín ignorerade CNT:s förhandlingsbud för att istället gå vidare och bilda regering utan dess

medverkan. Att CNT, som tidigare fungerat som motvikt till kommunisterna, ställdes utanför regeringssamarbetet bidrog i hög grad till att kommunisternas manöverutrymme ökade. Därmed låg fältet fritt för de förnyade angrepp som snart skulle följa.

CNTs och FAIs internationella informationskontor

Sedan myndigheterna kopplat ett fastare grepp om brevcensuren var alla gräddfiler gällande kommunikationerna stängda för Berner och hans kollegor. I ett brev till John Andersson rapporterade Berner om hur svårt det blivit att få iväg texter till Sverige. Tidigare hade man på CNT-FAI-huset ansvarat för hanteringen av sin egen post, men detta förtroende hade nu upphört. All utgående korrespondens till utlandet skulle härnäst lämnas in till brevcensuren. Om inte breven försvann helt och hållet kunde det ta flera veckor innan de vidarebefordrades till Sverige. Ett av de manus som Berner skickat in hade till exempel inte nått Fred Schröder, som nu arbetade på brevcensuren, förrän två veckor senare:

Först kom ett dekret att alla flygpostbrev ifrån Casa CNT också skulle censureras och lämnas in öppna. För fjorton dagar sedan skrev jag en artikel till *Storm* och samtidigt sände jag några fotos och teckningar i ett annat kuvert. Allt per flyg och lämnade dem reglementsenligt öppna. I går först fick Fred dessa brev till censurering!

Och ett par småartiklar som jag skrev för *Arbetaren* och *Norrlandsfolket* har han ännu inte fått, fast det är snart två veckor sedan. (...) Det är alltså förgjort att kunna skriva, ty då man inte kan få iväg något, så går lusten ur en.²⁴⁴

Från krigets inledning hade ett antal utländska medborgare, av vilka många var anarkister och syndikalister, arbetat på brevcensuren. Att CNT och FAI, i likhet med övriga republikanska organisationer, ålagts att lämna in sin korrespondens för granskning hade lett till ökad arbetsbelastning och en alltmer tidsödande administration på brevcensuren som kunde fördröja postgången med flera dagar och ibland veckor. Det fanns ändå vissa CNT-medlemmar som via kontakter kunde få ut brev utan att behöva gå via brevcensuren. En av dem var Eusebio Carbó, som arbetade för Generalitats informationsavdelning och även fungerade som en av CNTs kontaktpersoner med IAA. Carbó brukade till exempel hjälpa Helmut Rüdiger att få iväg sina brev till IAAs

²⁴⁴ Rudolf Berner till John Andersson, 28 maj 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

sekreterare Pierre Besnard i Paris. Men Berner ville inte utnyttja den möjligheten då han inte ville vara till besvär. Att de katalanska kommunisterna, som hade sitt högkvarter i Hotel Colón, åtminstone som Berner uppfattade det, kringgick brevcensuren genom att smugla ut sin korrespondens via den sovjetiska diplomatposten gjorde det hela än svårare att smälta:

Rüdiger använder sig då han har viktiga saker att meddela sig om med Besnard, av Carbó, som visst har möjligheter att få iväg en del saker genom Generalidad – de har ju byrå i Paris också – men den vägen är omöjlig för mig. En och annan gång kanske. Men herre jesses, så skall den generalen Besnard ha besvär med att frimärkera på nytt och skicka iväg från Frankrike... och det gör han kanske en gång, men inte för jämnan. Bolsjevikerna har det bra – Inte ett enda brev från Hotel Colón kommer till censuren, de har ju ryska konsulns diplomatpost att tillgå!!!! Förbannade jävlar, häng dom vi har i Sverige också!!²⁴⁵

Berner var rejält trött på den uppkomna situationen. I samma brev förklarade han därför att han stod i begrepp att lämna Barcelona:

Nu – för att jag inte skall spricka av ilska, reser jag till Valencia och därifrån till Andalusien samt eventuellt till Madrid och därifrån till Aragón. Men om jag kan få iväg någonting under tiden, det är väl föga troligt. Lika lite som jag vet om jag kan komma någonstans. Den förbannade regeringen!!²⁴⁶

Redan nästa dag, på eftermiddagen den 29 maj, flyttade Berner ut från sitt rum i Horta. Efter att ha hämtat resten av sina tillhörigheter på CNT-FAI-huset gick han ner till Estación de Francia för att ta tåget till Valencia. Hans arbetsuppgifter på den svenska sektionen i Barcelona övertogs nu fullt ut av Maja Funseth och Fred Schröder medan Berner under de närmast följande månaderna kom att fungera som SACs och Arbetarens ”flygande” reporter.

Alcoy, juni 1937

Från Valencia fortsatte Berner till det närbelägna Alcoy (Alcoi), en liten stad med 45 000 invånare. En av anledningarna till att han sökt sig till Alcoy var att det var här det Svensk-norska krigssjukhuset (Hospital Sueco-Noruego) var beläget. Sjukhuset som invigts två månader tidigare, hade finansierats,

²⁴⁵ Ibid.

²⁴⁶ Ibid.

ustrustats och försetts med personal av den Svenska hjälpkommittén för Spanien och dess norska motsvarighet. Dess svenska och norska personal hade redan börjat sätta sin prägel på gatulivet. Berner kom snart i kontakt med flera av dem:

Tag det signifikativt att det första jag såg i staden – nyvaken och omornad som jag var – det var en Chevrolet märkt A14324. Sjukhusets lastbil. Och medan jag letade efter en ledig plats på Café Trianons trottoarservering, hörde jag en undrande röst: ”Är de skandinav?”

Jo, nog är man väl det, även om jag glömmer det ibland och känner mig som spanjor! Förresten, lade ni märke till frågeställningen? Inte norsk, svensk eller dansk: Här är man tydligen rätt och slätt skandinav! Bien! Alltid ett steg på internationalismens och folkförbrödringens väg. I alla fall, den frågande rösten tillhörde sjukhusets norske chaufför och innan denne startade bilen inbjöd han: ”Ja, de er velkommen opp å hilse på oss!”²⁴⁷

Svensk-norska krigssjukhuset

Berner tackade självklart ja till den norske chaufförens inbjudan och följande dag begav han sig till sjukhuset:

Personalen, svenskar och norrmän, kvinnliga och manliga, voro i full gång. Det blev bara ett ord här och var i förbifarten. Men jag fick ju det intrycket förstås, att de inte alls voro missnöjda med att ha mycket att göra. Fast jag fick ju inte några upplysningar på det viset! Den saken ordnade jag i alla fall. Efter att jag en stund iakttagit spanjorernas mysande och belättna anlåten, växlat ett och annat ord här och var med dem, så blev jag förd in till intendenten.²⁴⁸

På sjukhuset träffade Berner på svensken Bjarne Natt och Dag²⁴⁹ som var yrkesmilitär men som för tillfället innehade en civil tjänst som intendent och personalchef:

Nu beredde jag mig på att hugga in på allvar med frågor och svar! Men som en kalldusch verkade då kapten Natt och Dags förklaring, att han inte

²⁴⁷ Rudolf Berner, ”Alcoy – ej längre en gudsförgäten stad. Utan skryt sagt, ha skandinaverna där gjort succés. En rond genom sjukhuset och en vänlig intendent – trots aversion mot journalister”, i *Arbetaren*, 16 juni 1937.

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ Bjarne Natt och Dag (1898–1980) var kapten i den svenska armén men innehade nu även en civil tjänst som föreståndare för sjukhuset. Då han senare återvände till Sverige kom han med tiden att avancera till överste för Svea trängregemente.

tyckte om journalister! (men han räknade visst inte mig dit, ty ytterst beredvilligt gick han husesyn med undertecknad).

”Journalister lägga till och hitta på, så man känner inte igen sina egna uttalanden då de komma i tryck”, poängterade kaptenen.²⁵⁰

Samtalet med Natt och Dag fick Berner att reflektera över sitt eget journalistiska uppdrag:

Nu är det väl så, att en skribent skildrar det han ser, som han ser det, med samma rätt som en målare citerar Fröding: ”Så jag målar, donna Bianca...” Men ett uttalande, en intervju, skall inte bära skribentens prägel, utan ge en uppfattning om den som gjort uttalandet. Skarva i intervjuer, det är inte juste.

Men jag skarvar inte om jag säger, att kaptenen framhöll att hela inrättningen är fullkomligt politiskt neutral, ja, att politiska diskussioner bannlysts för personalens del. ”Vårt arbete, vår uppgift är av uteslutande humanitär art”, avgjorde intendenten.²⁵¹

Därefter fortsatte Berner sin skildring av verksamheten som han beskrev som imponerande:

Nu kan man ju ha olika syn på saker och ting, men att det arbete som här utföres av personalen – möjliggjort genom insamlingarna i Sverige och Norge – är av stor och mänsklig betydelse och art, det kan ingen förneka. Sjukhuset är – med sina resurser – predestinerat att vara Spaniens sjukhus nr 1. Intendenten berättade för mig att framstående spanska läkare fallit i fullkomlig hänryckning över utrustningen. Jag har inte mycket hum om medicin och kirurgi, så att jag kände mig överväldigad, det är väl inte att undra på.

Av små exempel och berättade fall, framgick det med all tydlighet att spanjorerna hysa ett enastående förtroende för det svensk-norska sjukhuset, dess personal och allt. Här får man övertaga sårade från andra hospital, ja, man har till och med framgångsrikt behandlat civila fall; vilka spanska läkare ansett hopplösa.²⁵²

Det svensk-norska krigssjukhuset som från början varit planerat för 125 patienter kom snart att rymma hela 650 bäddar. Efter att verksamheten startats

²⁵⁰ Rudolf Berner, ”Alcoy – ej längre en gudsförgäten stad”, i *Arbetaren*, 16 juni 1937.

²⁵¹ Ibid.

²⁵² Ibid.

upp av den svenska och norska personalen skulle driften av sjukhuset överlämnas till den spanska republiken. Det formella överlämnandet skedde ett par månader efter Berners besök, vilket var i augusti samma år.²⁵³

CNTs lokalfederation i Alcoy

Alcoy var också en industrienklav med en mängd industrier och textilfabriker som inrättats redan vid industrialismens genombrott. Vad Berner inte kände till var att det här också fanns en stark anarkistisk tradition som gick långt tillbaka i tiden, ända till den spanska rörelsens ursprung på 1870-talet. Vid Berners ankomst var det inte ändå mycket som på ytan varslade om denna tradition och inte heller om CNTs närvaro i staden. Det var istället affischer från de konkurrerande organisationerna som dominerade gatubilden. Då Berner besökte CNTs lokalfederation hade han därför inte så stora förväntningar:

Då man kommer till en plats bör man också besöka sina vänner och kamrater där. Och naturligtvis travade jag upp på Federación local här i Alcoy, men jag måste erkänna att jag inte väntade mig så mycket av besöket. Av stadens affischplatser att döma, så borde det här bara finnas en liten grupp syndikalister. Ty överallt var det affischer från de olika politiska partierna. Här och var sökte Juventudes Libertarias att göra sig gällande, men det var också allt. Så jag var ganska pessimistisk, det erkännes.²⁵⁴

På CNTs lokalfederation träffade Berner på kassören Armando Jordi och sekreteraren, som Berner endast benämner som "Espartaco", som åtog sig att svara på hans frågor. Berner blev minst sagt överraskad när han fick reda på hur omfattande CNTs organisation i Alcoy var:

Jo, jag skulle gärna få besked, men sekreteraren skulle få bli intervjuobjektet. Och rätt vad det var kom en yngling farande som en skottspole och drog mig in i biblioteket. Jag började göra stora ögon: Det ser ju riktigt pampigt ut, när man ser närmare efter.

– Nå, vad vill du veta, undrade sekreteraren, och utan större förhoppningar började jag:

²⁵³ Sjukhuset kom senare att utsättas för ett flertal bombangrepp från det italienska flygvapnet. Det blev till sist så illa åtgången att dess verksamhet upphörde. För att inte riskera att stöta sig med Italien och Tyskland valde den svenska regeringen att inte protestera, se Gyllenhaal & Westberg (2008), s. 149–151.

²⁵⁴ Rudolf Berner, "Alcoys 'LS' har 19 000 medlemmar. Ett 20-tal syndikat i olika branscher anslutna", i *Arbetaren*, 17 juni 1937.

– Hur många medlemmar har ni i syndikaten här?

Och så fick jag min första stora överraskning i Alcoy, ty svaret blev:

– 19 000.

Jag frågade för säkerhets skull en gång till, men nej då, jag hade inte hört fel. Nå, äntligen hade jag samlat mig så pass att jag kunde klämma fram med nästa fråga:

– På hur många syndikat fördelar sig denna siffra?

Kamrat Espartaco flög iväg efter en telefonlista och så pekade han ut för mig: Metall, trä, textil, byggnads, lantarbetar, renhållnings, läder, kemiska, livsmedels, transport, Oficios Varios, ambulerande försäljare, beklädnads, nöjes, grafik och pappers, sanitet, industriella experter, filt, undervisning och så bank- och börssyndikaten. Inalles 20.

Nu var jag fullständigt tillplattad och frågade stillsamt:

– Vilka syndikat äro kraftigast?

Espartaco slog i sina pappersluntor:

– Textil med sina 7 000 medlemmar kommer som etta. Sedan kommer Pappers och därefter Metall. Att dessa syndikat äro störst beror på att de representera de största industrierna på platsen.²⁵⁵

Berner fortsatte med att fråga om det politiska läget, och om hur CNTs samarbete med UGT fungerade:

– Nå, och UGT?

– De ha ökat efter den 19 juli, och ha nu cirka 4 000, mot några hundra före revolutionen.

– Ha CNT ökat efter revolutionen?

– Mycket lite.

– Hur kommer det sig att UGT profiterat på revolutionen och inte vi?

– Mycket enkelt. Alla småborgare ha sett sig nödsakade att organisera sig och det är klart att de drogo sig till UGT. Dessutom kontrollera vi – så långt det är möjligt – de som söka inträde i CNT, medan de andra, liksom partierna, bara gapar efter medlemmar. Men det vill jag säga dig, de gamla arbetarna inom UGT det är prima virke. Tyvärr äro de inte i majoritet. UGT har inget syndikat inom de yrken jag räknat upp för vår del. Jo, för så vitt man inte skall räkna likörfabriksarbetarna till livsmedels. Eljest är

²⁵⁵ Ibid.

det företrädesvis skribenter, affärsmän och läkare med flera, som utgöra UGT här i staden.

– Nå, de politiska partierna? Det ser ut som om stalinisterna skulle dominera här?

– Stopp lite! Socialisterna ligger i täten bland partierna och sedan slåss väl kommunister och republikaner om andraplatsen.²⁵⁶

Det rådde alltså en viss konkurrens mellan de olika politiska lägren. Någon väpnad uppgörelse, liknande den som precis ägt rum i Barcelona, hade uppenbarligen inte ansetts nödvändig av någon av parterna. Även samarbetet i det som Berner kallade ”municipalrådet” (ayuntamiento, vilket kan översättas som kommunfullmäktige) tycks ha fungerat väl. Här var det exempelvis FAI som skötte upprätthållandet av den allmänna ordningen:

– Och hur är det med representationen inom municipalrådet?

– Vi ha nio och de andra riktningarna tillsammans tio representanter. Av de olika ”ämbetena” bekläda vi Sanitet och social assistens, Livsmedel, Presidencia (Arbetsutskott eller styrelse) samt Offentliga ordningen och investigation. Sanitet och polistjänsten tillkommer FAI.²⁵⁷

Därefter återkom Berner till sin inledande frågeställning där han undrat varför det fanns så få CNTs affischer på husväggarna:

– Men hör du, säger jag, varför ser man överallt bara reklam för de politiska organisationerna? Man får ju det intrycket att de fullständigt behärska fältet och ändå äro ni så starka. Har ni någon ortstidning?

– Det var mycket frågor på en gång det där och jag börjar väl i slutet. Tidning ha vi inte, vi ha det som är mycket bättre: en ypperlig radiostation (Det har jag redan hunnit konstatera). På så sätt når vi mycket större skikt än om vi skulle livnära en ortstidning i konkurrens med de olika Valenciaorganen. Vi sälja ju både *Fragua Social* och *Soli* här, samt en del andra konfederala organ, så helt utan press äro vi inte

Och så, varför man bara ser andras propaganda. Tja, de ha väl inget annat att göra än att klistra affischer, antar jag. Vi ha inte tid med sådant, vi måste se till att produktionen hålles igång. Det är den bästa propagandan. Även om plakatklistrandet inte heller är att helt förakta. Och så långt vi

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ Ibid.

hinna, så hänga vi med även där, mest då med hjälp av Juventudes Libertarias och Mujeres Libres. Men de ha knog de också: skola, flyktingar och allt vad det nu är. [...]

Espartaco tittar på klockan och så säger han: – I eftermiddag tittar du på stan. I morgon bittida kommer du hit och så skall vi ta både teori och praktik gemensamt. Jag skall gå med dig på ett par fabriker, sen får du snoka själv, bäst du vill. Och nu går vi och äter!

Det gjorde vi – förresten vem kan motstå och göra annat än vad han säger, detta energiknippe till sekreterare! Och därför så få ni, kamrater, som läsa de här raderna, också ta en liten rast. Tills i morgon. Då skola vi gå socialiserings- och fabriksronden. Salud!²⁵⁸

De kollektiviserade och socialiserade industrierna

Efter sitt besök på CNTs lokalfederation, gjorde Berner, precis som han blivit uppmanad, en egen tur i Alcoy där de kollektiviserade verksamheterna visade sig vara långt fler än han kunnat föreställa sig. Hans följande reportage fick därför inledas med en ursäkt för att hans tidigare löfte om att ge en mer komplett beskrivning inte kunde infrias:

Jag lovade litet för mycket igår, nämligen att vi skulle gå fabriksronden. Men jag gav löftet i god tro. Inte kunde jag ana att det fanns så mycket fabriker här! Ett riktigt koncentrat av Katalonien vet jag! Tänk om någon talat om för mig förut, att Alcoy är en av de allra viktigaste industrierna i Levanten! Men för all del, det är ju roligt att upptäcka något själv också. [...]

Jag hade lytt rådet och sett på stan. Så jag hade ett hum om socialiseringens omfattning. Barberarstugornas svartröda pärldraperier – man använder inte dörrar här om dagarna – voro alla försedda med texten:

Socializada nr 1, 2, 3 och så vidare.

Papperet om kafféernas sockerportioner förkunnade: Industrias socializadas de Bares, Cafés y Hoteles CNT-AIT. Och här och var körde lastbilar från socialiserade textil-, metall- och snickerifabriker förbi. Väggalmanackorna gjorde reklam för Graficas Socializadas CNT-AIT och så vidare i texten.

Ja, jag hade till och med upptäckt en likörfabrik som var socialiserad men i UGTs tecken. En mosaikfabrik likaså. Roligt att se UGT med på galoppen. Men nu skall jag återgå till utgångspunkten: ett skrivbord i CNTs lo-

²⁵⁸ Ibid.

kaler vid Fermin Galan nummer 21. Förresten detta skrivbord var tillverkat av Industria de Muebles Socializada CNT-AIT, således alldeles som gjort för behandling av socialiseringsspörsmål.²⁵⁹

Då Berner följande morgon återigen sökte upp Espartaco berättade denne inledningsvis att det i Alcoy fanns vissa företag och industrier som ännu inte helt tagits över av arbetarna, men som i denna revolutionära första fas stod under ”arbetarkontroll” vilket innebar att de gamla ägarna fortsatte att driva dem medan arbetarnas organisationer i varierande grad kontrollerade dess ekonomi och organisation. Berner citerade sin guide:

”Det finns tre stationer på revolutionens väg: arbetarekontroll av företagen, kollektivisering och så socialisering. Kontrollen, det är en sak som man skall söka genomföra så långt det går, redan inom det kapitalistiska systemet. Kollektiviseringen, ja även den kan i vissa fall genomföras även under kapitalistregim. Socialiseringen, det är den som är ryggraden i och möjligheten till revolutionens seger.

Inom UGT finns det de som anse det vara nog om vi kan nöja oss med arbetarkontroll. Vilket prat! Arbetsköparen hittar alltid kryphål och förresten, skulle vi tåla arbetsköpare nu? Å nej!”²⁶⁰

Espartaco berättade vidare om hur flera företag ”kollektiviserats”, det vill säga tagits över av arbetarna vilket var den andra fasen och att ett än större antal även ”socialiserats” vilket, enligt den terminologi som gällde i Alcoy, var den tredje och avslutande fasen där hela kedjan, från råvara, till tillverkning, transporter, distribution och försäljning, i vissa branscher helt tagits över av arbetarna. Berners ledsagare förklarade sedan hur produktionen organiserats vid de socialiserade företagen:

”Hur fungerar nu ett socialiserat företag? Jo, vi kunna ju ta en textilfabrik som exempel. Strax skall du få se det hela i praktisk funktion. Varje fabrik består av flera sektioner, en för varje arbetsart eller fas om du så vill. Varje sektion har valt sin ”responsable” eller delegat och dessa sektionsdelegerade utgöra *Consejo de la Fabrica* – fabriksrådet. Nu ha vi en massa textilfabriker här, varje fabrik är organiserad på samma sätt. En medlem från varje fabriksråd utses och dessa bilda *Consejo administrativo* – administrativa rådet – för platsens alla företag inom industrigrenen i fråga.

²⁵⁹ Rudolf Berner, ”Hur man ordnat socialisering i Alcoy. En intressant uppbyggnad av det produktiva arbetets organisation”, i *Arbetaren*, 18 juni 1937.

²⁶⁰ Ibid.

Administrationsrådet känner naturligtvis varje fabriks kapacitet, specialitet och möjligheter. Naturligt, eftersom varje fabrik har sin representant i rådet. Pondera nu att det kommer en order. Rådet fördelar uppdraget på de olika fabrikena, allt efter dess art och möjligheter. Så meddelar kanske en sektion att för att kunna fullgöra uppdraget behövs så och så mycket av den sortens material, en annan sektion saknar det och det och administrationen lagar så att det begärda kommer sektionerna tillhanda och arbetet går.”²⁶¹

Därefter hade det blivit dags att gå den utlovade rundturen. Att produktionen och arbetslivet i det republikanska Spanien i stor utsträckning organiserades av CNT i enlighet med dess principer om arbetarnas självförvaltning, utan inblandning av vare sig ägare eller chefer och i en skala som var unik i historien, var ett fenomen som sällan beskrevs av utländska journalister. I Alcoy fick Berner möjlighet att ge de svenska läsarna en inblick i vad som bakom fronten var ett av CNTs viktigaste bidrag till krigsansträngningarna. Det första stoppet på rundturen gjordes på en av stadens textilfabriker:

Vi hamnade alltså på en av de otaliga textilfabrikerna. Inne på gården, vid en stor bassäng, höll fabriksrådets ordförande på med att bada lump. Denne förklarade genast proceduren. All lump badas i detta kemiska ”kok” och befrias från mindervärdiga beståndsdelar. Då lumpen torkar ryker dessa rester som mjöl när man tar i trasorna. Vi följde med en laddning torkad och badad lump till dess nästa station: grovkardningen. Här surrade maskinerna i kapp med arbeterskornas och arbetarnas sånger. Och alla log så gott, ty en långväga främling frågade naturligtvis mycket som för dem var självklart. I varje fall, nästa sektion! Där blev ”lumpullen” en slags pasta eller massa och forslades sedan per hiss – vilken vi följde med – upp till spinneriet. Första instansen förvandlade massan till jättestora, svarta ”fönstervaddar” och så vidare till maskiner som förvandlade vaddarna till tråd. Då tråden gått igenom sina instanser och fått den nödvändiga finheten och styrkan, följde vi med spolarna till väveriet.

Där var det ett herrans liv, 40 vävstolar slamrade och surrade. Och eftersom Espartacos ”compañera” var sektionschef här, så blev det extra noggrant genomgående av finesserna. Till slut så hade vi alltså sett lump förvandlad till tjockt kläde och till ett slags tyg som mest liknade mattor, olika färg på båda sidorna. Och så togo vi avsked av blivande fru Espartaco och hennes vävstol och kolleger, för att ta en titt in i färgeriet. Det var enkelt, men effektivt och trådarna blevo så grant färgade som helst.

²⁶¹ Ibid.

Överallt samma glada ansikten, samma välvilja att visa och förklara. Kanske också en smula stolthet över att kunna visa en långväga kamrat detta prov på arbetarnas organisatoriska och konstruktiva förmåga.

Så blev det middagsrast och vi träffades alla ute på gården, där det blev ett väldigt pratande hit och dit och aldrig har jag rådbråkat spanskan som då! Fruntimmerna voro mest nyfikna, de ville veta så mycket om hur deras systrar i Sverige har det.²⁶²

Efter lunchen fortsatte de till det administrativa rådets lokaler varifrån fabriken verksamhet administrerades. Här blev Berner förevisad en mängd statistik och räkenskaper som han hade svårt att överblicka. Här informerades han också om att produktionen hindrades av bristen på råvaror, vilket också var fallet i Barcelona och på många andra platser. I Alcoy hade man därför tvingats inskränka driften i textilindustrin till fyra dagar i veckan:

Ett ställe där det inte rädde paus, det var administrativa rådets lokaler. Där gick skriv- och räknemaskiner för fullt och där slogs i huvudböcker och tabeller så det stod härliga till. Espartaco presenterade mig och jag kan garantera att jag blev omhändertagen! Man släpade in mig i alla möjliga vrår och vinklar, visade papper och tabeller som jag inte begrep ett dugg av. Ty mycket har jag prövat på, men bolagsdirektör har jag aldrig lyckats bli. Efter vad en lekman kan döma så fungerade det hela verkligen flott och rådets ordförande beklagade bara, att det är svårt efter bomull och annat material och att arbetet bara kan gå fyra dagar i veckan.

Vidare meddelade han att enhetslön är genomförd, eller rättare, familjelön, det mest rättvisa systemet inom lönesystemet.²⁶³

Precis som Espartaco berättade var Alcoy en av de platser där CNT haft möjlighet att införa det som kallades "familjelön" (salario familiar). Det var ett lönesystem, som i olika lokala varianter var vida spritt på de arbetsplatser som organiserades av CNTs medlemmar. I Alcoy utgick det till att börja med från att alla som arbetade skulle ha samma grundlön. Därefter justerades lönen uppåt efter behov, och då beroende på hur många som ingick i varje familj. En familjeförsörjare fick därför en 50-procentig höjning av lönen för den första familjemedlem över 16 år som denne hade att försörja, och därefter ytterligare 25 procent för varje tillkommande familjemedlem i samma åldersgrupp. Därutöver tillkom en höjning med 25 procent för den första familjemedlemmen under 16 år och därefter ytterligare 15 procent för varje

²⁶² Ibid.

²⁶³ Ibid.

tillkommande familjemedlem i denna åldersgrupp. Det var alltså ett lönesystem där en vanlig textilarbetare med stor försörjningsbörd kunde tjäna långt mer än en ensamstående ingenjör eller administrativ chef.²⁶⁴

Innan Espartaco och Berner skiljdes åt efter avslutat besök på textilfabriken överlämnade Espartaco en passersedel från lokalfederationen varefter Berner uppmanades att fortsätta rundturen på egen hand:

Utkommen på gatan igen, stack Espartaco ett papper i handen på mig. Ett par rader till fabrikskommittéerna att ta hand om mig ordentligt då jag kom på besök.

”Nu kan du ströva själv, ty hur gärna jag än vill så har jag inte tid att följa dig”, avgjorde han.²⁶⁵

Berner fortsatte sedan att besöka stadens industrier på egen hand. Tack vare sin passersedel släpptes han in och visades runt överallt, till och med på de industrier som tillverkade artilleripjäser, luftvärnsprojektiler och granathylsor för den Republikanska armén.²⁶⁶

Och sedan dess har jag verkligen strövat. Och det är inte slut än. Textilfabriker av större och mindre slag, för olika sorters tyger, cigarettpappersfabriken Bambus förpacknings- och skärningsanlägg, möbelfabriken, karosserifabriken, vilken tillverkar karosserier för lastbilar speciellt och har stora order från regeringen, jag har gluttat på tryckerier och även en del metallindustrier i ”krigstjänst” numera. Och så har jag sett kartong- och påsfabriken.²⁶⁷

Eftersom många av männen befann sig ute vid de olika fronterna var det mestadels kvinnor som arbetade vid industrierna. Den exotiskt rågblonde ungarlen Berner möttes därför av en uppmärksamhet som gjorde hans studiebesök extra spännande:

Men det säger jag, finns det flera sådana ”flicknäten” längre söderut, då färgar jag håret svart! Ty dessa svartögda och svarthåriga flickor bekikade mig som ett underverk i blond kalufs, ja då är det förlåtligt att jag besvårade bekikandet med att mera titta på ägarinnorna till de händer som

²⁶⁴ För en närmare beskrivning av lönesystemet, se Manuel Vicent, ”Una visión de las colectividades”, i *Tierra y Libertad*, nr 337, Número monográfico, augusti 2016, s. 10–11.

²⁶⁵ Rudolf Berner, ”Hur man ordnat socialisering i Alcoy”, i *Arbetaren*, 18 juni 1937.

²⁶⁶ Salomé Moltó (2015), *Socialización, colectivización y represión en Alcoy (1936–1953): Una nueva economía es posible*, Madrid, Queimada, s. 106–112.

²⁶⁷ Rudolf Berner, ”Hur man ordnat socialisering i Alcoy”, i *Arbetaren*, 18 juni 1937.

skötte maskinerna, än hur dessa senare fungerade. Men skämt åsido! En av fabriksrådets medlemmar, en ung flicka stod vid stansmaskinen och då hon tittade upp, kände hon igen mig och ropade: "Ola compañero sueco! Que tal?" Hon hade kvällen förut varit med på Federación Locals möte som representant för Juventudes Libertarias och därför kände vi varandra. Men även om det är bäst att en av det nybildade kvinnoförbundets²⁶⁸ medlemmar reser ner och gör det fabriksreportaget – jag kan inte – så vill jag ändå säga, att det är väl en underbar känsla att veta, att även dessa unga flickor visat sig mogna sin uppgift. Ty i fabriksrådet sitter nio kamrater. Därutav två män, två äldre kvinnor, resten äro unga flickor.²⁶⁹

Vardagsliv i Alcoy

Några dagar senare hade Berner gjort sig hemmastadd i Alcoy. Han hade skaffat sig flera nya vänner bland gästerna på pensionatet där han bodde:

Jag äter och bor på ett litet "hak" som heter "La Palma" och ligger vid Calle de la Libertad. Och vid det här laget har jag många bekanta bland Alcoys 45 000 innevånare, men naturligtvis företrädesvis bland gästerna på La Palma. Jag är mycket tillsammans med en kommunistisk milisman som är här på permission från Guadarramafronten – en verkligt trevlig och rejäl kamrat och inte alls som andra stalinister. Vidare utgöres sällskapet av en före detta trädgårdsarkitekt från Toledo, numera löjtnant och illa sårad i armen. Vi brukar efter maten ta det obligatoriska dominopartiet på Café España – man är väl spanjor för tusan!²⁷⁰

Under de ljumma kvällarna sökte sig Berner och hans nyfunna vänner ofta till någon av stadens uteserveringar, och då företrädesvis till Café España som Berner beskriver som deras stamställe. I likhet med sina båda vänner, som hade permission från sina krigsplaceringar, var Berner i behov av vila och rekreation, vilket inte hindrade honom från att skriva ett flertal reportage. Efter att ha stannat i en dryg vecka i Alcoy började Berners rastlöshet sätta in. Han började därför smida planer på att resa söderut mot Almería. Han begav sig därför till CNTs lokalfederation för att studera deras kartor:

"Nej, det här kan inte gå i längden. Jag växer fast i Alcoy på det här viset". Samvetet slog mig allt hårdare för varje dag och så en dag, efter att jag

²⁶⁸ Berner syftar på det då nystartade Syndikalistiska kvinnoförbundet som bildats i mitten av maj 1937.

²⁶⁹ Rudolf Berner, "Hur man ordnat socialisering i Alcoy", i *Arbetaren*, 18 juni 1937.

²⁷⁰ Rudolf Berner, "Spansk scenkonst är verkligt stor konst. En oförglömlig afton i en överfylld salong i Alcoy", i *Arbetaren*, 19 juni 1937.

skrivit de båda föregående artiklarna, strövade jag villrådig omkring på gatorna. Så fick jag för mig att jag skulle gå upp på Federación Local och titta på kartorna. [...] Kartor äro förrådiska ting. Man lockas iväg obarmhärtigt och det var först när jag studerade frontläget för att se möjligheterna att komma från Almería till Madrid, som jag kom underfund med att pengarna aldrig skulle räcka så långt. Och så blev jag betänksam.²⁷¹

Berners skrala reskassa och det rådande krigsläget begränsade hans möjligheter och gjorde honom villrådig. Någon dag senare öppnades en möjlighet att komma vidare, men då inte söderut utan mot Madrid. Det var då en av hans vänner, den ”kommunistiske milismannen” med förnamnet Domingo, som var sjukvårdare i den Republikanska armén, skulle tillbaka till fronten och erbjöd Berner att följa med:

Lösningen kom som ett columbi ägg vid det sedvanliga dominopartiet på Café España. Domingo talade om att han på kvällen skulle resa till fronten. ”Skall du följa med?”

Kanske var det en undermedveten reaktion mot de många månadernas bundenhet vid en skrivmaskin i Barcelona, kanske var det min lust att ge efter för nycker, i varje fall, jag slog till. (...)

”Kvickt upp och packa väskan och köp en limpa bröd!” uppmanade Domingo. ”Och klockan halv sex träffas vi vid stationen!” Det blev alltså inte mera mediterande.

Vid stationen träffades vi alla. Domingo och jag äntrade tåget och så blev vi omklappade av gänget: ”Salud y suerte! A vencer!” Hej och lycka till! Till seger! Och då tåget ångade ut ropades det: ”Viva” så stationshuset skakade.²⁷²

Mot Madrid

Berner och hans kamrat Domingo påbörjade nu vad som skulle bli en krånglig och obekväm resa till det krigsdrabbade Madrid. Deras första anhalt blev Játiva där de inväntade ett tåg från Valencia som skulle ta dem vidare mot Madrid:

I Játiva skulle vi vänta på tåg i tre timmar. Tåget från Valencia. Under tiden strövade vi omkring och stapplade i mörkret. Játiva är en viktig järn-

²⁷¹ Rudolf Berner, ”Hur jag kom att hamna i Madrid. Sökte Faludi – fick övertaga hans jobb”, i *Arbetaren*, 30 juni 1937.

²⁷² *Ibid.*

vägsknut och man vill inte visa de svarta luftbanditerna dit i onödan. Därför är allt svart som natten i staden. Inte ett fönster lyser, inte ens en blåmålad gatlykta. Men så pass mycket hann jag se innan det blev alldeles nermörkt, att CNT och UGT här går i hand i hand. Än var det en kvarn som var socialiserad av UGT-CNT, än en annan agrikulturell inrättning. Och inne på fondan, där vi intog vår kvällsvard, förkunnade ett anslag:

Förenade revolutionskommittén, avdelning livsmedel:
För att bättre kunna förse hospitalen och barnrika familjer med mjölk, förekommer ingen utskänkning av nämnda dryck på caféer, hotell och fondas. Priset på mjölk är fastställt till 0,70 centimos per liter.
Revolutionskommittén CNT UGT

Och så en stämpel med bokstäverna UGT-CNT och två händer som mötas i ett handslag. Så nog skall jag se till att göra ett längre besök i Játiva, då tillfälle gives, det är då säkert.

Emellertid, tåget skulle komma klockan elva, men uret blev både tolv och halv ett innan ånghästen frustade in med sitt jättestora sätt på bangården. Och så blev det att leka packad ansjovis hela natten, ända tills vi anlände till Albacete, på förmiddagen. Där lastades det ur en massa folk och vi kunde andas ut.²⁷³

Från Albacete fortsatte färden till Alcázar de San Juan där de bytte tåg. Men därifrån kom de bara en liten bit på vägen, till Tembleque där det blev stopp. Härifrån var järnvägen till Madrid sönderbombad. För tågets passagerare återstod inget annat än att ställa sig vid vägkanten för att försöka lifta den sista biten in till Madrid:

Vinet och brödet var slut vid det här laget och hungriga anlände vi till Alcázar. Tågombyte och färd till Tembleque. Längre går inte tåget. Och det var här som det roliga började.

Hur många vi voro det vet jag inte men nog verkade det bra mycket myrstack utefter vägkanten alltid.

Här satt kvinnor och barn som flytt från Madrid, de väntade nu på att tåget skulle starta tillbaka mot Valencia och relativt fridfulla orter. Men vi alla som kommit med tåget och skulle till Madrid! En försvarlig laddning skall jag säga! Mest milicianos naturligtvis, men en och annan "civilperson" som hade ärende till huvudstaden kunde man också upptäcka i den brokiga skaran.

Och nu väntar vi på bil...

²⁷³ Ibid.

Under tiden bli vi som har slut på matsäcken utfodrade av de andra som äro bättre försedda. Det är så broderligt allting som det vara kan. Här och var hörs kanske en och annan grymta över väntan, men då svara någon: Estamos en guerra. ”Vi äro i krig!” Och så går skrattet och skämtet vidare bland milicianos.²⁷⁴

Längs vägen hade de mött de flyktingar som var på väg från Madrid och nu skulle ta det tåg Berner och hans kamrat kommit med, tillbaka mot Valencia, Barcelona eller någon annan plats bakom fronten där de i bästa fall hade släkt eller vänner som kunde inhysa dem:

De stackars flyktande kvinnorna och barnen börja embarkera tåget. Sina få tillhörigheter bära de så varsamt och ängsligt. Oftast är det hjärtligt onyttiga ting de släpa med sig: en gammal kista, en fågelbur, en vacker bordsklocka eller dylikt. Men det är minnen och relikier... då man inte kan ta med allt, så tar man det som är en kärt, det som rymmer på minnen...

De unga äro käcka och kavata, de gamla torkar en tår ur ögonvrån, men barnen tycks ta det hela som ett äventyr.²⁷⁵

Till sist fick Berner och hans kamrat lift med en lastbil:

Nu kommer en lastbil! Innan Domingo och jag hunnit blinka är den full och susar iväg mot Ocaña och Chinchón. Men till sist så äro vi också instuvade på flaket till en 1½-tonnare. 23 man plus bagage susar iväg över provinsen Toledos slätter.

Till slut upptäcker jag, att jag i stället för – som jag trodde – sitta på min väska, så sitter jag i knät på en italienare från Internationella Brigaden. Det var ett språkgeni, den pojken, han talade både tyska, engelska, franska och spanska. Och så kom det välsignade munspelet fram igen. Och då jag klämde i med Hijos del Pueblo som avslutning upptäckte jag en FAI-man i ett hörn. Upptäckte honom därför att han sjöng med sådan övertygelse. Han tillhörde Meras division och skulle via Madrid till Brihuega. De andra voro alla kommunister och socialister. Men sämjan var den allra bästa och humöret – trots trängseln – på toppunkten.²⁷⁶

Nästa anhalt blev Villareja där de fick kliva av och invänta en ny lift som kunde ta dem vidare:

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ Ibid.

Så hamnade vi i en stad vid namn Villareja. Längre skulle inte den bilen. Och i hållande regn stodo vi vid kontrollen och fikade efter en ny bil. Efter timmar av väntan kom en svart-röd hejdundrare och bromsade in på torget. "CNTs transportsyndikat i Madrid" stod det i stora bokstäver. Vi stormade det stora åbåket och snart susade vi vidare. Nu var det bara fem mil kvar. Men regnet, regnet! Jag var snart sjöblöt och tyckte mig inte ha någon vidare glädje av att det efter en timma blev uppehåll. Men – då sade också bilen stopp och medan vi höllo ute på landsvägen för att rensa tändstift och titta på motorn så kröp jag under bilen och bytte skjorta. Det var en alldeles särskild skjorta och jag säljer den inte för pengar. Tyget fick jag på en textilfabrik i Alcoy och sydd blev den i "kyrkan med vidhängande kloster", sydd av flyktingarna från Madrid och Málaga. Så det är ingen vanlig milisskjorta jag står i. Nu var den i alla fall extra välkommen och ett par nummer av "Claridad" fick tjänstgöra som ryggvärmare.²⁷⁷

Madrid, juni–september 1937

Då Berner och hans kamrat anlände till Madrid hade dagen precis börjat gry. Det var någon gång i början av den andra veckan i juni. De hade släppts av i stadens utkanter varifrån de kunde ta tunnelbanan in till Puerta del Sol:

Det var mera morgon än natt då vi kom fram till Ventas, distriktet utefter Aragónvägen. Där tog vi Metron – vilken kör hela natten – in till centrum. Men, men... hitta hotell och gator då det är en så regntung morgon och inte en enda stjärna lyser upp den blytunga himlen! Så vi lade oss att sova på en bänk i Metron vid Puerta del Sol. Och vi var inte ensamma. Bekvämt? Knappt, men bombsäkert.²⁷⁸

Följande morgon begav sig Berner till CNTs regionalkommitté för att söka upp Ivan Faludi, som kommit till Madrid från Stockholm via Barcelona några månader tidigare. I Madrid hade Faludi arbetat med propaganda, både för CNT och för Madrids Försvarsjunta, men det visade sig nu att han lämnat Spanien några veckor tidigare.²⁷⁹ När Berner kom till regionalkommittén erbjöds han därför att ta över Faludis arbetsuppgifter:

²⁷⁷ Ibid.

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ Ivan Faludi hade lämnat Madrid sedan han med SACs hjälp utverkat permission från CNT för att göra ett kort besök hos sin familj i Stockholm. Men av okänd anledning hade han bara kommit till Paris. Då han försökte ta sig tillbaka till Spanien hade han, till skillnad från Berner, inte lyckats ta sig över gränsen som stängts av de franska myndigheterna. Faludi hade då återvänt till Sverige där han för SACs räkning kom att resa runt som föredragshållare för att informera om läget i Spanien.

På morgonen kilade jag iväg för att hälsa på kamraten och vännen Ivan Faludi. Men han var ute på resa. Och eftersom det fanns lite svenska saker som ingen kunde läsa, fick jag övertaga hans plats för tillfället. Så det blev att ta adjö av Domingo och hoppas på återseende så snart som möjligt.²⁸⁰

Efter att ha tagit avsked av sin reskamrat vandrade Berner runt för att försöka hitta ett lämpligt boende. Till sist hittade han ett rum som var till uthyrning på Calle de Castelló, några kvarter norr om Puerta del Sol. Redan under sin första dag i staden hade Berner lyckats ordna både sysselsättning och boende. Han kunde därmed gå och lägga sig med en god bok, säkerligen ganska nöjd med vad han åstadkommit:

På kvällen. Ett litet privatkrypin nära Puerta del Sol. Jag ligger i sängen och läser Upton Sinclairs "Våra liv för Spanien". Som åskmuller hör jag kanonskotten i natten. Jag är i Madrid.²⁸¹

"Madrid, Madrid, mitt Madrid!"

Ett par dagar senare skickade Berner ett reportage till *Arbetaren* där han beskrev sina intryck från staden:

"Madrid, Madrid! Mi Madrid!
Corazon del mundo..."

Corazon del mundo... världens hjärta... ja, det heter så i en av årets romanser.²⁸² Romanser – se det är något som madrileñarna äro riktigt pigga på. Förresten – var någon annan stans skulle man kunna upptäcka jättestora affischer, vars enda innehåll är en "romance". [...]

Nu på senare tid har staden blivit något mera: symbolen för den heroiska kampen mot fascismen. Den har fått något av en myt och saga i sitt namn. Inte en vänlig Andersensk berättelse, inte en sedelärande Fontainsk fabel. Nej, det är något av de forntida sägnernas heroism, en air av kamp och offer.

Madrid är en modern stad. En ståtlig stad. Men den är inte kall. Väl påminner en del kvarter – särskilt kring Plaza Santa Barbara – om Paris och den stora Gran Vía för Broadway i tankarna medan Alcal är – Alcal. Men Madrid är dock något speciellt. Något leende. Det är en stor stad, en storstad till och med, men en storstad med charm, betviggande charm. (...)

²⁸⁰ Rudolf Berner, "Hur jag kom att hamna i Madrid", i *Arbetaren*, 30 juni 1937.

²⁸¹ Ibid.

²⁸² Berner hade hämtat rubriken till sitt reportage "Madrid, Madrid, mi Madrid!" från en av de romanceros som var på modet, och vars text skrivits av Lucía Sánchez Saornil (1895–1970). Berner skulle senare komma att bli god vän med Lucía Sánchez Saornil, men det är oklart om de var bekanta vid denna tidpunkt.

Men det som är mest underligt och som en främling väl aldrig riktigt kan förstå, det är den underliga atmosfären just nu. Under kriget. Det har talats så mycket om madridbornas stoicism. Man kan inte nog ofta framhålla den. Även om man aldrig kan begripa den. Alla lever med i kriget, men samtidigt är det som man inte låtsades om det. Man kunde tro, vid första anblicken, att madridborna är likgiltiga för den hemska kampen. Att de fattade den som elaka ungars vilda, men på det hela ofarliga lek. Nej, nej! Madrids befolkning går med hela sin själ upp i försvaret mot fascismen. Men – här blir aldrig panik, man ger inte upp allting. Livet går sin gilla gång, så långt det är möjligt. Kriget får inte hindra... livet!²⁸³

CNTs propagandakontor

I Madrid hade CNT, precis som i Barcelona och på många andra platser, tagit över ett stort antal byggnader som övergivits av sina forna ägare vid krigsutbrottet. Berner hade fått arbete på CNTs propagandaavdelning²⁸⁴ som låg i en sådan fastighet. Det var ett adelspalats på Calle Reforma Agraria²⁸⁵ där Berner och hans arbetskamrater hade utsikt över Retiroparken:

Här på Reforma Agraria, i regionalkommitténs hus, sitter jag och har en härlig utsikt över Parque de Madrid: gröna, väldiga gröna träd och en vacker barockportal och trappterrasser. I skuggan av portalen sitter en gumma och säljer plommon, persikor och tomater. Det är så fredligt som helst.²⁸⁶

Under de gemensamma matrasterna var läget vid de olika fronterna ett vanligt samtalsämne. Ämnet för dagen var den baskiska huvudstaden Bilbao som helt nyligen, den 19 juni, intagits av nationalisterna. I Madrid var livsmedelsbristen påtaglig varför Berner och hans kamrater fick nöja sig med vad som för dagen fanns att få, men i gengäld var deras porslin det bästa tänkbara. De drack sitt vatten ur kristallglas som lämnats kvar av husets forna ägare och var märkta med den kungliga familjen Huset av Bourbons monogram:

²⁸³ Rudolf Berner, "Madrid, Madrid! Mitt Madrid! 'De komma i natt...'", i *Arbetaren*, 23 juni 1937.

²⁸⁴ I Madrid hade CNTs regionalkommittés tidigare avdelning för information och propaganda, "Oficina de Información y Propaganda", vid denna tid reorganiserats som "Comisión de Propaganda Confederal y Anarquista" och hade då även blivit gemensam för CNT, FAI, Juventudes Libertarias och Mujeres Libres, se Gema Iglesias Rodríguez (2002), *La propaganda política durante la Guerra Civil Española: La España republicana*, Madrid, Universidad Complutense, s. 289–290 och 296.

²⁸⁵ Efter kriget återfick gatan sitt tidigare och tillika nuvarande namn, Calle de Alfonso XII.

²⁸⁶ Rudolf Berner, "Madrid, Madrid! Mitt Madrid! 'De komma i natt...'", i *Arbetaren*, 23 juni 1937.

Och vid våra enkla måltider! Regionalkommitténs pojkar prata om läget, fruntimren resonera Bilbao och frågar: *Compañero Rodolfo, que dices?*” Vad skall jag säga! Annat än allmänna meningen – som nog är så riktig. Och så dricker vi vanligt bondvatten ur etsade kristallglas med kunglig krona och ett snirklat B i monogram (Huset Bourbon. Ett före detta furstepalats). Men det hela är som om vi voro på avstånd och ändå så mitt i det. Det är obegripligt, men det känns så.²⁸⁷

Berner fortsatte med att berätta om den omfattande propaganda som syntes överallt i Madrid, där den frihetliga rörelsens budskap ofta drunknade i den massiva kommunistiska propagandan. Det fanns trots allt vissa mindre trendkänsliga gatumusikanter som envist fortsatte att spela anarkistiska sånger som *Hijos del Pueblo*:

Nere vid Puerta del Sol står en gammal gubbe och gnisslar fram ”*Hijos del Pueblo*” på en jämmerlig fiol. Den gubben har inget sinne för konjunktur. Ty då skulle han valt en annan repertoar. Men han gillar ”biten”. Jag kunde inte låta bli att fråga honom, ty i tjugo minuters tid gnisslade han i ett, samma härliga anarkisthymn. Jodå, gubben ”gillade biten”. Och det är klart: han är ju själv en folkets son. Och det hände till och med att bolsjevikerna stannade och slängde en ”*perrachica*” i askfatet. Jag tycker om gubben, ty trots att han spelar falskt så det svider i en musikalisk själ, gör han propaganda!

Och propaganda, det är något som vi Libertarios behöva. Vi ligga på efterkälken i det fallet. Borgare och kommunister däremot kleta hus och stolpar fulla med propaganda. Lille Far Stalin ser man i många upplagor. (...)

Men det finns också ett anarkistiskt Madrid. Och jag måste än en gång påpeka att det är *Juventudes Libertarias* som är mest energiska. Och ger man sig tid att titta efter, nog ser man här och var en svartröd skylt som förkunnar att här har det eller det syndikatet sitt säte. Och utanför postens pampiga byggnad har postpersonalens anarkistungdom ställt ut världens konstnärligaste väggtidning. I metrons vagnar och på stationerna har personalens gemensamma enhetskommitté sörjt för reklamen, i andan CNT-UGT. Och ”*Castilla Libres*” konstnärliga propagandaaffischer ser man, till och med i krigsministeriets trappuppgångar. Så nog äro vi med på ett hörn, även i den offentliga gatupropagandan. Detta omtalat till tröst för en del och till förargelse för andra. Men de kan gärna ha det...²⁸⁸

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Ibid.

Den frihetliga pressen

Som en av de anställda på CNTs propagandakontor fick Berner vara med då ett nytt nummer av CNTs gatistidning *Frente Libertario* skulle delas ut:

Så är det en sak till: *Frente Libertario*! Madrids populäraste tidning. Det är en upplevelse att följa med på en färd i staden med den tidningen:

Vi ha bilen full med tidningar. Jag får min plats på en packe i baksätet och så sätta vi på grammofonskivan: Hijos del Pueblo och A las Barricadas! Vi ha högtalare på bilen. Långsamt köra vi Alcala ner mot Puerta del Sol. Det blir folkskockning, spårvagnarna få vackert hålla sig lugna där bakom oss, ty folket vill ha tidningar! Vi dela ut så armarna börja värka. Och hela tiden anarkisthymnen omväxlande med CNTs välkända barrikadsång. Nu är det ju så, att den lilla tidningen delas ut gratis. Men ni skulle se vilket liv för att få "lappen"! Så nog märker man att folk vill ha den. Och den dagen jag var med ute, hade Frente Libertario varit polisförbjuden ett par dagar – vi hade publicerat en liten förarglig sak som kommandant Lister gjort sig skyldig till – vi hade hans egenhändigt underskrivna dokument med i artikeln – och, nej, nej! Det blev suspension. För varje sådan attack mot vår tidning blir rivet och slitet efter den så mycket häftigare. "Vi äro populära" skulle man kanske kunna säga.²⁸⁹

I Madrid utsattes CNTs och den frihetliga rörelsens tidningar för en omfattande censur. Sedan CNT en månad tidigare ställts utanför den centralregering som bildats av Juan Negrín hade censuren hårdnat ytterligare vilket medfört att det blivit ett slags folksport att försöka tolka de stympade texterna i den frihetliga pressen:

Dessutom har madridborna fått en ny sport. Och det är att läsa *CNT* och *Castilla Libre*. Oftast är de så vanställda av censuren att jag inte förstår hur folk kan få ut någonting ur artiklarna. Men det tycks som om detta "rebusläsande" blivit en ny fluga. Folk som annars inte köpt vår press, försäkrar sig nu om densamma. Och så blir det mera propaganda. Tvivelsutan får vi sympatierna på vår sida, ty detta förföljande av vår press, oftast så stupida och dumma ingrepp, måste väcka folk till eftertanke.

Men – vidare i mosaiken à la Madrid! Utanför Banco de España står min tidningsflicka. Det är lite långt, men jag går gärna den biten. Inte för att hon är vacker, snarare tvärtom, men det är hennes sätt att "annonsera" som tilltalar mig. Som kulsprutesmatter trillar namnen på alla tidningar ur munnen på henne för att som ett sista, effektivt bombnedslag slunga ut

²⁸⁹ Ibid.

namnet på vår kvällstidning. Fonetiskt skulle det väl närmast se ut så här: "claridadmundoobreroheraldopoliticasindicalista-CÄNNTÄÄÄ!!" Det vill säga "Claridad, Mundo Obrero, Heraldo de Madrid, Politica, El Sindicalista – CNT". Hon har en oefterhärmlig kläm på det där och som sagt, jag går gärna den lilla biten.²⁹⁰

Berner fortsatte sitt reportage med en interiör från sin andra arbetsplats som var inrymd i Palacio Buenavista, det före detta krigsministeriets stora byggnad vid Plaza de Cibeles, varifrån han skildrade de stämningar som ständigt gjorde sig påmind i den vardag där anfallen från de tyska och italienska bombplanen avlöste varandra:

Jag står inne på krigsministeriets gård och pratar med en kamrat från Meras anarkistiska division. Plötsligt hör vi dånet av kanonskott. "Luftvärnskanonerna våra", avgör kamraten. Men jag är naturligtvis nyfiken och skall ut på gatan för att titta.

Mycket riktigt! Där uppe i luften kretsade "alas negras", svarta vingar. Nya tyska flygplan. Men våra pojkar i luftvärnet pepprade på, så teutonerna funno det klokast att dra sig tillbaka.

"Dom kommer tillbaka i natt"; avgjorde kamraten. Och sen talade vi inte mera om den saken. Förresten var det ingen som fäst sig vid det hela. Bara det att man satte upp en glad min då luftvärnet fick teutonerna att söka andra luftmarker.

Men kamraten skulle bli sannspådd.

I natt, vid halv elvatiden, just som jag höll på med att skriva adresserna för senaste numret av *Frente Libertario*, skakades huset och en fruktansvärd knall ekade. Jag släckte ljuset, öppnade fönsterluckorna och gick ut på balkongen. Glasbitarna klirrade mot golvet: den sista fönsterrutan hade gått all världens väg.

Flygarna hade kommit tillbaka. Bombnedslaget – inte så värst långt borta – följdes av luftvärnsbatteriernas häftiga eld och strålkastarnas sökande ljusarmar.²⁹¹

Vardagsliv i Madrid

Sedan Berner anlant till Madrid kom de texter han skickade till Sverige att ändra karaktär, från det politiska till det mer personliga och vardagliga. Av de relativt få texter han skickade från Madrid handlar nästan samtliga om

²⁹⁰ Ibid.

²⁹¹ Ibid.

vardagslivet. En av de saker som präglade livet i staden var den obligatoriska mörkläggningen efter klockan nio på kvällarna. Berners råd till alla presumtiva Madridbesökare var därför:

Det första du gör, köp en ficklampa! Med den reservationen: Om du finner någon. Ty här finns nog lampor, men det är värre med batterierna. (...)

Staden ”dör” sådär mellan åtta och nio på kvällen. Teatrar, biografer och det fåtal kaféer som ännu har lite malt att servera, alla stänga då. Efter – för teatrar och biografers del – två intensiva timmar.

Mellan åtta och nio är det promenadernas gyllene tid. Då flanerar hela stan och då är det ännu så pass ljust att man kan glädja sitt öga med den prakt i färg och form, som Madridflickorna excellera i. Det är så man skulle vilja ta er alla i famn, ni härliga ungdomar! Det är som Livet särskilt skarpt protesterade mot Döden och krigets stympande av liv och ting. Livet! Ja, ty det högsta uttrycket för Livet, de vackraste uttrycken, det är väl i alla fall kärleken och så... barn! Båda lika gudomliga här. Se bara på ”paren”. De går som hopvuxna, de se inte något annat än varandras ögon – i dem ligger en hel värld, en underlig, rik och levande värld. ”Han” är för det mesta miliciano i en eller annan form. Och i sådana fall är innerligheten ännu mera intensiv. Det är som ville de utnyttja minuterna på mesta möjliga sätt. I morgon är kanske permissionen slut...

Så är det barnen. Nu skall då alla veta att jag inte gör någon hemlighet av hur förtjust jag är i spanska ungar. Här i Madrid är det som de vore ens egna (ty jag kan nästan föreställa mig hur det skall kännas att ha egna). Barnen här, som fått och får lida så för de svarta barbarernas skull. Alla som fallit offer för döden från luften, den svarta döden. Man tänker på detta då man ser ett sådant där litet rosaklätt, näpet bylte på en stolt moders arm. Och man liksom känner på sig, just för barnens skull måste det bli slut med barbariet. Och så blir dessa sprattlande små bylten, dessa näpna små ungar och skolgamla ”frön” som en Livets protest, ty de äro ju liv. Av mening, av hopp och man ler, utan att riktigt veta varför.²⁹²

Fram till nu hade Berner mestadels fört den ganska ensamma tillvaro som var typisk för många utrikeskorrespondenter. Under de gångna månaderna hade hans spanska förbättrats avsevärt vilket gjort det lättare för honom att delta i det sociala livet. I Madrid hade Berner fått många vänner bland sina kamrater i den frihetliga rörelsen. Han hade även börjat umgås med en familj

²⁹² Rudolf Berner, ”Madrid, Madrid! Mitt Madrid! II. Krig, revolution och ett ungt par”, i *Arbetaren*, 26 juni 1937.

som välkomnat honom i sin gemenskap. Berner hade först lärt känna modern i familjen i Barcelona. Under sin tid i Barcelona hade Berner även lärt känna flera andra i familjen som kommit för att besöka modern. Efter att Berner gjort sig hemmastadd i Madrid hade han tagit kontakt med de familjemedlemmar som bodde kvar i staden.

En kärlekshistoria

Berner umgicks ofta och gärna med Manuelo, som var den 18-årige sonen i familjen, som nu beslutat sig för att gå ut i kriget. Dagen innan han skulle resa till fronten var Berner och Manuelo ute och promenerade:

Han är bara 18 år. Arbetar på järnvägsverkstäderna här i Madrid. Och hur stolt är han inte över sitt arbete! Han har en massa små amatörfotos, sud-diga och illa tagna, men Manuelo är rädd om dem som guld. Ty – ”titta” säger han med sitt soligaste leende, ”där står jag!” Och så pekar han på en sotig yngling i den obligatoriska overallen.

Alltnog, vi gå där på gatorna och ströva. Arm i arm, som bruket är mellan riktigt goda vänner här nere. Till slut ha vi hamnat på en liten gata som svänger in från Montera uppe vid Gran Vía, Manuelo stannar utanför ett hus.

– Du, Rodolfo! Där i det fönstret högst upp, ja, just det, alldeles riktigt! Och så suckar han.

– Vad är det fatt med dig, gosse? Undrar jag – Vad är det för märkvärdigt med det där fönstret?

Och så börjar Manuelo berätta. Naturligtvis är det en flicka. Jag har sett henne på kort, en rasande söt jänta. La novia – å, det är kanske för mycket sagt. Men det är Manuelos svärmeri, en sådan där blyg kärlek som aldrig har fått andra uttryck än en dans då och då på kamratliga fester. Ty flickan är på verkstädernas kontor. Det hade aldrig blivit mera. Ty förr, före revolutionen, var det ett omständligt kapitel att skaffa sig fästmö. Det betydde årslång vandring i förklädes sällskap på bio och kaféer. Så när ynglingen hade så ställt att han kunde gifta sig – en förfärlig procedur – ja, då bar det iväg till präst, kyrka och hin vete allt. Och han skulle vara i svart och hon i vitt med mycket blommor. Annars var det inget giftermål och hon kunde så sådär segerstolt efteråt säga: mi marido! Min man!

Nu var det visserligen upphävt allt det där, men hos många hänger det i ännu. Kyrkan är en seglivad fan, fast den är ihjälslagen. Men i alla fall, stackars Manuelo hade inte kommit sig för att göra något närmande. De

hade träffats på personalmöten och ibland stött ihop ute på verkstadsgården, men något mer än sina beundrande blickar hade Manuelo aldrig givit henne.

Stackars Manuelo han hade haft en novia förut, men hon hade fått tag på en som kunde gifta sig bums och så var hon förlorad. Före revolutionen så kom utsikten att bli gift i första rummet, kärleken skaffade sig flickorna på bio och i romaner.²⁹³

Berners skildring utvecklade sig snart till en berättelse om ungdomlig kärlek. Då de stannat till utanför det hus där Manuelos stora kärlek Paquita bodde hade Berner berättat om flickorna i Sverige som, enligt Berner, var mer frigjorda än de mer traditionsbundna spanjorskorna. Berners berättelse hade fått Manuelo att fatta nytt mod och han bestämde sig därför för att gå upp och knacka på:

Jag vet inte vad det flög i mig, men jag riktigt njöt av att berätta för Manuelo om hur det var i Sverige – kanske skönmålade jag en smula. Men han fick visst lite mera mod ty han sade: ”Jag går, me cac en la santissima virgen, upp och säger adjö! Kom!”

Vi behövde inte gå upp. Hon mötte i trappan.

– Buenas noches, Paquita! Hälsade Manuelo artigt som det anstår en Madridkavaljer.

– Ola, Manuelito, svarade flickan och log.

– Ville bara säga adjö, för i morgon går jag till fronten.

– Men Manuelito då! Till fronten! Utropade flickan halvt förskräckt men det var samtidigt något av beundran i hennes svarta ögon.

Manuelo blev förlägen och så tog han till: – Här är en svensk kamrat, un amigo mio.

– Tanto gusto, knixade Paquita och tog mig i hand, men även jag tyckte att det var ”tanto gusto” och jag sade det också: – Nöjet är helt och hållet mitt!²⁹⁴

Under det trevande mötet hade Manuelo återigen tappat modet. Berner bestämde sig därför för att påminna honom om sin berättelse om ”las muchachas en Suecia” – flickorna i Sverige:

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ Ibid.

Och tiden gick. Manuelo hade väl sagt adjö tio gånger men kom sig inte för med att gå. Jag förstod vad han ville och så ruskade jag upp honom:

– Las muchachas en Suecia... viskade jag. Det hade effekt. Och så kom det sig att flickorna i Sverige gjorde Paquita till "krigsbrud".

De flög i famnen på varandra – var det Manuelo som började? – och sakta drog jag mig ned några trappsteg.

Men jag hörde ibland en och annan lösryckt mening mellan kyssarna: "Du skriver väl säkert Manuelo? – Kan jag hälsa på dig ute vid fronten om söndag?"

– Och så den överlycklige Manuelo: "Käraste, när jag får permis så skall vi vara tillsammans hela tiden." [...]

Till slut skulle vi då ge oss av. Paquita försökte sig på att omfamna oss bägge två och jag märkte att tösastackaren grät. Men hon bedyrade att hon var så lycklig, så lycklig.

Och jag tror henne och lyckönskar henne! Ty Manuelo är inte bara en stilig grabb, det är en hjärtans fin pojke också. En utmärkt kamrat och en god vän. Bara han nu klarar sig därute! Manuelo! Nu medan jag skriver detta, passar jag på att än en gång tillönska dig: Buena suerte! God tur!

Hela vägen hem gick Manuelo och gnolade gamla kastilianska kärleksvisor, visor om trohet, kärlek och lycka, och med ett rikligt användande av de två populäraste spanska orden: "corazon" och "sangre", hjärta och blod. Ty här är det hett...²⁹⁵

Efter avslutat ärende begav de sig till familjens lägenhet som låg i en hyreskasern i stadsdelen Pacifico. Där upptäckte de att Manuelos äldre syster satt och grät. Hon var gravid, hennes man låg vid fronten och nu skulle hennes yngre bror Manuelo ut i kriget:

Hon såg så förvånad ut då Manuelo kom in och så hans överlyckliga ansikte, tårarna upphörde och det enda hon fick fram var: "Oj, jag har ju glömt göra i ordning kvällsmaten!"

Manuelo sade ingenting, han drog mig ut i köket, satte mig att skala potatis och själv stekte han kötttransonen. Och sjöng, samma eviga visor om hjärta och blod, trohet och svarta ögon med eld i blicken. Manuelo var i sjunde himlen.

²⁹⁵ Ibid.

Under det vi åto, berättade han om den stora händelsen, hans privata lilla revolution. System kunde inte riktigt förstå det där. Hon tillhörde en annan generation med rötter i det gamla. Hon mumlande något om att hon skulle då aldrig låtit kyssa sig före bröllopet.

– Vi skola inte ha något bröllop! chockerade lillebror. – Vi vill inte veta av sådana ceremonier – es la iglesia – och det fnyste han fram så föraktfullt – det är kyrkan. Jo, det medgav systemen, men ändå... moralen... se, hon kunde inte fatta...

Nej, och det förstår jag! Seklers fördomar går inte bort så lätt. Men den nya generationen har lättare för att med glädje gripa om det nya, det fria... Det är bara frågan om att ge den en skjuts och en knuff i rätt riktning. [...]

Så har då kriget och revolutionen åstadkommit en liten revolution i en ynglings liv och han är så lycklig!

På samma sätt skall den Stora Revolutionen bära friheten, lyckan och kärleken till alla. Adelante, luchadores de la Libertad! Salud, Manuelo, min vän!²⁹⁶

Berner hade börjat skaffa sig fasta rutiner. Han rörde sig mellan sin bostad på Calle de Castelló och sin arbetsplats på Calle Reforma Agraria där han redigerade den svenskspråkiga utgåvan av CNT-tidningen *Frente Libertario*. Efter avslutat arbete brukade han som många Madridbor gå in på någon bar eller kafé för en stunds avkoppling. Innan han återvände hem brukade han ofta göra sig ett ärende till Manuelos familj.

Calle de Narciso Serra 5

Berner vandrade då förbi tågstationen Atocha varifrån han fortsatte ner mot stadsdelen Pacifico. Efter ett par hundra meter svängde han in på den lilla gatan Calle de Narciso Serra. Precis innan han kommit fram till gatuhuset på nummer 5 vek han in i en lång kulvert som ledde in till tre gårdshus som avgränsades från varandra genom långsmala innergårdar. Bland de många barnen som lekte i de labyrintiska gångarna fanns den femåriga "Encarnita", den yngsta i familjen, som genast kände igen Berner:

Jag har hälsningar och brevlappar från syskonen och mamman i Barcelona och mjölkburken är för Manuelos lilla kusin Encarnita, ett litet vild-djur på fem år, men så betagande. Och där sitter hon, i kretsen av kvartets alla ungar. Hon får syn på mig:

²⁹⁶ Ibid.

- Ola Rodolfo! Que buscas?
- Carnita! Hur mår du? Naturligtvis söker jag Sagrario!
- No esta, mi tia.
- Oj, det var synd. Inte hemma! Hm.
- Men jag vet vad du kan göra, säger Encarnita. Uppe i korridoren, utanför dörren står en stol. Där kan du vänta... så vida du inte vill...
- Vill vad?
- Leka! Fnittrar ungen och ser så triumferande på de andra telningarna. Varför inte unna henne triumfen?
- Och så leker vi, hela högen. Och har så ohejdat fröjdesamt.
- Så frågar jag: Var är Sagrario? Hon kommer väl hem i kväll?
- Jodå, hon har gått till en tant som heter María. Och lämnat mej ensam här med bomberna, säger lilla Carnita, så snusförnuftigt och lillgammalt, som bara en spansk unge kan säga det. Jag skrattar och anser att det var väl inte så farligt, varken med ensamheten eller bomberna.²⁹⁷

Medan Berner lekte med barnen dök flera av familjemedlemmarna upp. De vuxna i sällskapet tog då trapporna upp till den loftgång där familjen hade sin lägenhet:

Där kom både Sagrario och Carlos! Sagrario hälsar: Salud Rodolfo! Är du redan här igen! Hur mår mamma och syskonen?

Carlos: – Hej gosse! Så ser jag dig äntligen. Alla jäklar i Barcelona frågade mig om jag sett dig, men vi ha ju alltid farit om varandra på vägen. Salud på dej i alla fall. En kväll då du har tid så gå vi på bio.

Oj, så hett det är! Husets solfjädrar komma fram och det hjälper ju alltid lite. Husets herre, kommendanten, har glömt sin vinflaska kvar och på så sätt kan vi dricka oss otörstiga i rödvin. Och så prata vi – om kriget naturligtvis. Den här gången så hoppfullt, som vore den slutgiltiga segern redan säkrad. Och så lyssna vi i radion till ett föredrag som en anarkistisk truppchef håller. [...]

Och så komma vi bort från dagens miljö och blir en familj. Med en sådans kärlek och bekymmer, omsorgen om de andra och tristessen i skilsmässan. Den ene här, den andre där. Och gamla mamma ensam i Barcelona med de yngsta flickorna. Och så smyga sig de ”normala” tiderna på oss.²⁹⁸

²⁹⁷ Rudolf Berner, ”Madrilensk vardagsskiss”, i *Arbetaren*, 15 juli 1937.

²⁹⁸ Ibid.

Medan de läste breven från Manuelo som befann sig vid fronten började dagens nyhetssändningar från Unión Radio, även kallad Radio Madrid:

Så kom de senaste frontbreven från Manuelo fram. Han har nu flyttat på sig och ligger i en av de främsta linjerna vid Villanueva de Careña. Och just då, halv elva, började radion:

Radiooyentes! Habla Unión Radio!
Camaradas! Salud. Segunda parte de guerra!

Det där krigsrapporterna är som sockerbitar för flugor. Alla apparater komma på och man följa med helspänn operationernas gång. Men när det meddelas att vårt flyg fått ner några av fiendens ”svarta vingar”, då är det nästan tjurfäktningsstämning. Och här i huset på no 5 Calle de Narciso Serra, där det bor så många familjer och alla dörrar stå öppna, här låter det som svenskt mål i en fotbollslandskamp på Stadion. Allra minst.²⁹⁹

Kvällen hade börjat bli sen och det hade blivit dags för Berner att bryta upp. Dessförinnan måste han ta ett långt och obligatoriskt avsked:

Men till sist måste jag gå. Fast det känns som ett brott att bryta den underbara och hemtrevliga stämningen. [...]

Och Carlos, som tillförordnad caballero de la casa, följer mig nedför de vindlande trapporna. Vi kallprata lite i porten. Och så hör vi ett tjut: Esperate Rodolfo!

Det är lilla Encarnita. Med andan i halsen kommer hon efter. Vad var det nu då? Jo, hon ville veta om mitt blonda hår var äkta eller om det, på spanskt fruntimmersvis, var blekt. En av hennes kamrater, Lolita, tvistade med henne om den saken. Då hon övertygat sig om det verkliga förhållandet sade hon: Så vann jag karamellen! Buenas noches!

Vi skrattade båda så hjärtligt, Carlos och jag. En omfamning och en dunk i ryggen och ett rungande salud, så skiljdes vi. Och jag kände mig som jultidningarnas ensamma julaftonskamrer, vilken blivit inbjuden i familj, men nu åter var ensam.³⁰⁰

Stalins skugga över Spanien

Det kan tyckas märkligt att den vanligtvis produktive Berner inte skrev särskilt många reportage från sina flera månader långa vistelse i Madrid. Repu-

²⁹⁹ Ibid.

³⁰⁰ Ibid.

blikanernas uteblivna krigslycka och den politiska situation där kommunisterna flyttat fram sina positioner var säkerligen inte särskilt inspirerande. Men han var också förhindrad att berätta om sina allt större svårigheter att verka som korrespondent. Den stränga brevcensuren gjorde det svårt att få iväg texter som innehöll kritiska eller obekväma åsikter. I ett brev som Berner skickade till John Andersson i slutet av juli, och som han lyckades smuggla förbi censuren, kunde han vara mer frispråkig. Där skriver han att han börjat uppfatta situationen som så hopplös och rentav farlig att han bad om 100 kronor för att snabbt kunna lämna Spanien om läget skulle bli akut:

Idag har jag en möjlighet att smuggla iväg ett brev – jag hoppas att det går åtminstone [...] Nu är det så, för alla eventualiteters skull, så skadar det inte att ha pengarna i beredskap. Därför så ber jag er sända åtminstone så mycket att jag kan komma till Frankrike. [...] Hoppas att ni genast, utan allt för många möten, kan skicka mig hundralappen. Men jag hoppas också att jag aldrig skall behöva använda den – men det är ju bäst att vara säker.³⁰¹

Sedan Berner lämnat Barcelona hade läget där förvärrats. Den 18 juni hade polisen inlett en arresteringsvåg under vilken ett stort antal utländska anarkister och syndikalister gripits. I brevet kunde Berner meddela att en kvinnlig kamrat som nyligen kommit från Barcelona berättat att några av de gripna förflyttats till ett av kommunisternas fängelser i Valencia. Berner uttryckte också oro för vad som hänt med Fred Schröder och Maja Funseth som han inte hört av sedan han lämnat Barcelona:

Hörde genom en flicka som kom från Barcelona att en del av de häktade kamraterna nu flyttats till Valencia, men att en del ligger på sjukhus efter behandlingen och hungerstrejken. [...] Fred och Maja har jag inte hört ett dugg ifrån sedan jag var i Barcelona. Jäntan som kom, hade inte heller sett dem sista veckan, så jag fruktar det värsta.³⁰²

Vad Berner inte visste var att Fred Schröder och Maja Funseth tillhörde dem som gripits i Barcelona.

CNT ställs utanför Generalitat

I slutet av juni hade CNT, under omständigheter som var påfallande lika dem som tidigare ställt organisationen utanför Negríns centralregering, även

³⁰¹ Rudolf Berner till John Andersson, 30 juli 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

³⁰² Ibid.

manövrerats ut från den katalanska lokalregeringen. Denna gång hade det handlat om en provocerande ministerutnämning som CNT vägrat godkänna. Efter resultatlösa förhandlingar hade Lluís Companys den 29 juni valt att ombilda Generalitat utan CNTs medverkan. I sitt brev till Andersson fortsatte Berner att berätta om hur de kommunistiska kommissarierna hindrade de svenska frivilliga i de Internationella brigaderna från att läsa *Frente Libertario*, den svenskspråkiga tidning som Berner redigerade:

Och så kan jag tala om att på sex månader har pojarna i Internationella Brigaden inte fått något av det som sänts från *Frente Libertario*. Hade besök av ett par häromdagen och de sade att politkommissarierna vägrat lämna dem både *Frente* och de svenska tidningar jag skickat, ty det var bara "trotskistidningar".³⁰³

Berner berättade vidare att han skulle försöka smugla ut brevet genom Hilde Orobón som tjänstgjorde som tolk på krigsministeriet varifrån hon kunde få ut brev utan att gå genom censuren.³⁰⁴ I brevet varnade Berner även SAC för att sätta alltför stor tilltro till den officiella information som kom från CNT och FAI. Anledningen till detta var att Berner menade att CNTs ledning intagit en alltför undfallande hållning gentemot regeringen Negrín:

Och så sluka inte alltför mycket av "telegrammen". Vi måste börja med att vara ytterst kritiska inför CNT-FAI, annars åker vi i samma klister som bolsjevikerna med sitt Ryssland.³⁰⁵

³⁰³ Ibid.

³⁰⁴ Hildegart "Hilde" Orobón, född Taege (1895–1977) var en tysk anarkist som 1927 gift sig med den landsflyktige CNT-medlemmen Valeriano Orobón Fernández (1901–1936) i Berlin. Efter republikens utropande på våren 1931 hade de flyttat till Spanien. På sensommaren 1931, i samband med att CNTs nationalkommitté beslutat att starta den rikstäckande tidningen *CNT*, för vilken Orobón Fernández valts in i redaktionskommittén, hade han bjudits till Stockholm av SAC. För att förkovra sig i tidningsarbetet hade han tillbringat ett par veckor på Arbetarens redaktion och tryckeri. Sedan han återvänt till Spanien kom han, tillsammans med Arthur Müller-Lehning och Eusebio Carbó, att ingå i det IAA-sekretariat som var förlagt i Spanien från hösten 1933. Men då CNT olagligförklarades kom både Carbó och Orobón Fernández att fängslas, vilket också var en av orsakerna till att IAAs sekretariat flyttats till Paris på hösten 1935. Den 28 juni 1936 avled Orobón Fernández i sviterna av den tuberkulos han ådragit sig under sin fängelsevistelse. Efter makens död hade Hilde Orobón stannat kvar i Madrid där hon fortsatt sitt engagemang inom CNT och där hon nu även tjänstgjorde som tolk på Försvarsjuntans krigsministerium.

³⁰⁵ Rudolf Berner till John Andersson, 30 juli 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

Avslutningsvis påminde Berner ännu en gång om de hundra kronor han bett om för att kunna ta sig hem till Sverige:

Sänd nu hundralappen så fort ni kan. Gu' vet om man kan hålla sig kvar tills den kommer ens. Men tjugo dagar hoppas jag det går på och hoppas också kunna bli kvar så länge. Återbetalningen skall vi väl ordna på något sätt.³⁰⁶

Men Berner tycks ganska omgående ha skrinlagt sina planer på att lämna Spanien. Han blev istället kvar i Madrid i nästan ytterligare två månader. Att han inte skickade några fler texter till *Arbetaren* under denna tid, utan istället väntade med detta tills han lämnat Spanien, vittnar om att brevcensuren blivit ett allt svårare hinder.

Den 11 augusti, mindre än två veckor efter att Berner skrivit det ovan citerade brevet till John Andersson, kom nästa angrepp. Regeringen Negrín utfärdade då ett dekret enligt vilket Aragoniens försvarsråd förklarades vara upplöst. Samma dag gick stora kommunistdominerade styrkor till angrepp mot jordbrukskollektiven i Aragonien. Möjligen var det också detta angrepp som till sist fick Berner att besluta sig för att lämna Spanien.

”Vedermödornas väg”

Berners reportage från den första etappen på sin hemresa, som gick från Madrid till Barcelona någon gång i mitten av september, publicerades först flera månader senare då han redan var hemma i Stockholm och inte längre hindrades av brevcensuren. Reportaget börjar med en interiör från Berners arbetsplats på CNTs propagandakontor i Madrid:

– Rudolfo!

Ropet ekar i trappuppgången.

– Rudolfo!

– ...olfo, svarar ekot, för det ekar riktigt kraftigt i före detta markispalatset där vi ”propagandistas” ha våra lokaliteter förlagda. Det är kamrat Silvestre som skriker på undertecknad. Och man skall ju alltid lyda gammalt folk, därför rusar jag ned för trapporna, ramlar över skaft på Trotski och så blir det ett så kallat herrans liv. Trotski, det är vår hund, det. Namnet fick han av María, en av Mujeres Libres ”chaufföser”.

³⁰⁶ Ibid.

Saken är den att en herrelös hund kom och lade sig i solen utanför kåken en dag. Han fann det så behagligt att vila i vaktens gamla nedsuttna fätölj och det fanns inga möjligheter att göra begripligt för hunden att han skulle flytta på sig. Han blev kvar, växte sig fast. Det första och största bekymret blev matfrågan. Vi kunde ju knappast få en bit själva, ännu mindre föda en hund. Men alltid fingo vi tag i ett köttben och några för oss oätbara slamsor då och då. Mestadels hade hunden svältdagar – i solidaritet med oss andra ibland också – för den delen. Nästa bekymmer var namnfrågan. Mera-brigadisten på permis föreslog att vi skulle kalla hunden Sin Comer – Tji käk, på stockholmska. Men han blev kullvoterad. María löste frågan hon: ”Ruggig är han och har tydligen ett mörkt förflutet, alltså Trotski skall han heta” (María hade nyss läst en bok om Kronstadupproret och då så...).

Det är alltså denne Trotski jag ramlar över och som ställer till det herrans livet. Silvestre kommer med kameran i högsta hugg och linkar ut på gatan. Han följes av flera. Och då förstår jag vad det är fråga om. Vi skola räkna flygmaskiner. Det är de ”svarta vingarna” som äro över oss. Jo då – jag har rätt... luftvärnets dova, dunkande skott dallra i luften och små nätta rök-ringar bekransa de francoitiska planen. Våra pojkar kunna sin sak.³⁰⁷

För att kunna publicera korrekta uppgifter om bombangreppen hjälptes alla åt att, var och en på sitt sätt, försöka räkna fram rätt antal flygplan:

Mitt ute i gatan, på refugen, stå vi hela bunten. Var och en får sin summa, antalet flygmaskiner ”variera”, allteftersom åskådarna ökas. Var och en håller på sitt. Jag för min del ger mig den fule på att det är 18. Det finns de, som tala om tjugo och en tusan till optimist – eller möjligen har han bara dåliga utförsgåvor i addition – hävdar med bestämdhet att det är 15. Dispyten blir ganska häftig. Vi höra hur bomberna braka och nedslagets ljud blanda sig med vårt luftvärns dunkande. Skjuter han också, men det är kameraskott. Kvarterets ungar ha tröttnat på de svarta fåglarna och fortsätter med sitt rephoppande. Bilarna susa förbi oss och gatan är som vanligt för övrigt.³⁰⁸

Medan Berner och hans kamrater som bäst höll på att räkna blev de plötsligt avbrutna då två CNT-lastbilar från den katalanska staden Terrassa bromsade in utanför regionalkommittén:

³⁰⁷ Rudolf Berner, ”Vedermödornas väg. Sista resan Madrid–Barcelona”, i *Arbetaren*, 9 december 1937.

³⁰⁸ Ibid.

– Silvestre! Det är pojkarna från Terrassa skriker jag vidare. Nu få vi säkert en bit bröd och några tomater.

Vem bryr sig om francoistiska flygare, då det kommer katalanska kamrater till stan? Två stora, svartröda lastbilar, sexhjulingar, hålla utanför kåken. Last: livsmedel. Destination: Livsmedelssyndikatets kollektivmatsalar. Nu blir det ett pratande. Och har ni sett på Franco? Ett kilo tomater och en limpa bröd ha pojkarna i Barcelona skickat med till Silvestre och mig. Krigsministeriet ringes upp: Är det du Hilde? Kila över så får du äta tomater.” Och Orobons *compañera* häver ur sig något oartikulerat, föreställande glädjerop och hon kommer också.

”Pojkarna från Terrassa!” Det betyder en hälsning från stora världen till oss i Madrid. Men den gången känner jag vemodets malört i glädjebägaren. Jag skall följa med tillbaka till Barcelona och vidare till Paris. Och det är inte så roligt precis (låt mig slippa berätta om avskedet från Madrid och kamraterna. Det är tråkigt nog ändå, att man är därifrån, utan att man skall behöva späda på sorgen).³⁰⁹

Berner skulle få följa med i en av lastbilarna som skulle gå tillbaka till Terrassa som låg i närheten av Barcelona. Med på resan var också en av Berners kamrater, ”spanskamerikanaren” Luís. Samma kväll rullade de ut ur Madrid:

Solen sjunker i sedvanligt väderstreck då vi rulla ut, efter att ha genomgått kontrollen vid Alcalá – inte gatan, utan byn med Alcalá-dragonernas förläggning. Nja, nu är det milisen som ligger där och här är, som sagt, den stränga kontrollen för ut- och infart till ”världens skyttegrav”, som Madrid kallas i den spanska poesin numera.

Men det är inte nog med det. Vägskalet vid Alcalá – det är också Madrids centralstation, skulle man kunna säga. Här väntar massor av folk, som hoppas på en bil till andra orter. Milicianos på permis och civilt folk kastar sig över oss i ett regelrätt anfall i bästa filmstil.

– Vart ska ni? Den frågan surrar i luften. Och då vi kunna köra igen äro bilarna fullproppade av reslystna.

Färden går under sång. Luís, svenskamerikanaren, förråder att jag har munspel med och så blir det ”musik” också.³¹⁰

Deras första anhalt blev Villarubia där de stannade för att övernatta. I byn blev de försedda med både mat och vin vilket gjorde Berner och hans kamrater extra upprymda:

³⁰⁹ Ibid.

³¹⁰ Ibid.

Villarubia – en liten idyll i de castilianska bergen. Inte utefter stora vägen, vi trixa oss fram på andra stigar vi. Nattläger. Folksamling i byns ”fonda”. Vi besöka alcalden – borgmästaren – få papper på att vi ha rätt till mat och så släpa vi gamla grenar till spisen och potatisen skalas. En frugal måltid. Ett ägg och några stekta potatisar – men för oss Madridbor är det ett lukulliskt gästabad. Vin finns också. Gudar – livet är ändå skönt! Och så smörjer man ju munlädret så bra, vet ni.³¹¹

Under måltiden startade de politiska diskussionerna. Berner återger en monolog från en äldre man som var revolutionär och sympatiserade med socialistpartiets vänsterfalang och som förlorat en av sina söner i kriget:

Pratet går. En gammal gubbe lägger sig i den häftiga diskussionen (Vi ha ett par kommunister med som paprika på avhandlingen). Gubben rullar en cigarrett och säger:

– Hostia! Jag har tre söner. Jag hade. Nu har jag två. De två gingo ut i juli – då den ene stupade grät jag av glädje. Jag är stolt över honom. Men skulle den siste stupa, han som åkte iväg förra veckan, då blir jag förbannad. Ty det vore tragiskt, att bli inkallad till tjänstgöring och så falla – ja, ja. Han slåss ju mot fascisterna. Men se, jag är inte med på att offra mina söner för den här regeringen, som pratar om demokrati. Den äldste, han föll för revolutionen. Skulle den yngste nu falla – vad föll han då för? Demokratin? Hm – död åt fascisterna, men leve revolutionen. Revolutionen, sa jag. Men vill den här regeringen revolutionen?

Han svarade inte på sin egen fråga, slickar bara till cigarretten och säger så föraktfullt: ”Hostia!”³¹²

Berner hamnade snart i ett upprört gräl med en kommunistisk sergeant som tillhörde ett annat sällskap som också kommit till byn för att övernatta:

Natten skrider. Diskussionens vågor gå atlantiskt höga, men revolutionens anhängare segra. En kommunistisk sergeant far upp som en stungen och tjuter som en vrålapa, grimaserar som en urangutang och bär sig i övrigt tokigt åt. Jag har råkat säga ett halvt ord om Rysslands underliga politik.

– No habla mal de Russia! Och det tjuter han fram så ynkligt förtvylat. ”Inte tala illa om Ryssland!” Byfolket bara skrattar, det tycker inte om likriktning, de är äkta spanjorer. Och så kalfatras både regeringen och den ryska politiken. Trots sergeantens förtvylade tjut och utbrott.

³¹¹ Ibid.

³¹² Ibid.

Vi få varsin matta och rulla in oss i den, knyta oss i ett hörn av vad man skulle kunna kalla hallen. ”Rummet” mellan stallet och vagnslidret. Nå – allt är i ett, bara en avbalkning mellan mulornas viloplatser och vår. Och nu ha vi glömt diskussionens hetsigheter, vi äro alla bröder. Goda vänner. Spanjorer, se – de ha nog en för oss underlig mentalitet.³¹³

I gryningen lämnade de Villarubia för att fortsätta mot Valencia:

Morgon. Ett par bleka stjärnor flämta ännu på himlen. Motorsurret väcker mulorna: allmän revelj. Start. ”A Valencia”, står det på vägvisarna.

Inbromsning. En gumma vinkar med huvudduken.

– Vill ni köpa päron? undrar hon. Visst vilja vi det. En korg päron delas upp oss emellan, var och en får ett och ett halvt päron. Frukost i vegetarismens tecken. Och dessutom gott. Sånger, historier, utskällning och debatter.

Nu börja vägarna fyllas av otaliga bilkaravaner. Det är livsmedel till den kämpande stadens tappra försvarare. Bil efter bil susa förbi oss. De trånga passen i serpentinvägsbandet se omöjliga ut att klara vid ett möte, men det går bra.³¹⁴

En stund senare råkade de ut för en trafikolycka:

Krock – det är rätt vanligt, ty spanjorerna köra ju bil på sitt lilla sätt och vägarna äro ju inte avsedda för kappkörning heller. Men det bryr sig inte en spansk chaufför om.³¹⁵

Medan de väntade på att lastbilen skulle repareras träffade Berner på två bekanta som han tidigare lärt känna i Barcelona. Det var Mercedes Comaposada, en av initiativtagarna till den anarkistiska kvinnoorganisationen Mujeres Libres, och hennes livskamrat Baltasar Lobo, milisman och känd konstnär som gjort flera av CNTs mest uppmärksammade affischer. Berner nämnde dem nu för första gången, men de skulle senare återkomma i flera av hans reportage. Eftersom de skulle bli tvungna att vänta i åtminstone ett par timmar bestämde de sig för att vandra in till den närlägnade byn Caudete:

Den här gången rör ingen av oss för olyckan. Det är heller inte så farligt. Bara det att jag får en pratstund med gamla bekanta. En bekant spansk

³¹³ Ibid.

³¹⁴ Ibid.

³¹⁵ Ibid.

konstnär och FAI-man och så Mercedes, hon som är ett slags ”pappa” för Mujeres Libres. Ett par timmar ha vi säkert att vänta, menar vår chaufför. Och försvinner så under vagnen. Svär och nedkallar alla avsatta helgon. Men det bara hör till. Arg är han inte. Mina bekanta och jag vandra in till närmaste by. Jag kallar byn för Källans by. Byn är svart-röd. Helt och hållet. Ty till och med källan är kontrollerad av CNT-FAI. Förr hette källan Fuente de Santa María och något mera heligt. Nu är de gamla kakelplattorna borta och nya uppsatta. I svart och rött. Och plattornas bokstäver säga oss följande poetiska namn: Fuente de la Libertad – Frihetens källa. Är det bara vi som inbilla oss – det att vattnet smakar bättre här än annorstädes.³¹⁶

Sedan lastbilen reparerats kunde de fortsätta sin resa. På vägen blev en av de sårade milismän som låg på flaket hastigt sämre. De fick därför göra ett nytt stopp, denna gång i byn Requena:

Nu sitta vi på flaket igen. Vi närma oss Levantinska regionen och provinsen Valencia. Först bara över río Cabriel – den hemskaste av alla bilpassager, men det vackraste man kan se.

Sjukdomsfall. En sårad miliciano får feber. Halt igen. I Requena. Jag och en till rusa in på hotellet i byn och låna filter, en kudde och trolle fram en skål varm soppa. Så bädda vi ner kamraten så gott det går. Han ler och säger: – Muy bien, camaradas.

Vidare. Jag sysslar med att se på skyltar. Var vi färdas fram, förbi olivoljefabriker, kvarnar, kakelfabriker – fabrica de azulejos – byar, affärer – överallt denna trollformel: Industria incautada y socializada – exproprierad och socialiserad industri. Och så antingen CNT-FAI eller CNT-AIT eller CNT-UGT. Ibland heter det att företaget är övertaget och drivet av det sammans arbetare, men om orden variera, andan är densamma och jag kommer på mig med att önska mig en filmapparat.³¹⁷

Då de kom fram till Valencia klev deras medpassagerare av. De gjorde sedan ett stopp utanför CNTs nationalkommittés byggnad på Calle Landerer där dess sekreterare Mariano Vázquez kom ut för att hälsa på dem. På eftermiddagen gick färden vidare mot Barcelona. Berner och hans reskamrat Luís var nu ensamma på sitt lastbilsflak. Berusade av frihetskänsla stod de och skrek rakt ut i de dånande fartvindarna:

³¹⁶ Ibid.

³¹⁷ Ibid.

Valencia. Några packar Madridtidningar kastas av i Nationalkommitténs portgång, kamrat Vázquez kommer förbi och vi byta ett par ord i förbifarten. Så bär det iväg igen. Men nu äro vi inte så många. På ”min” bil är det bara Luís och jag, bakpå. Och vi vråla och sjunga medan vi dra fram genom Valentias förorter, ut mot Sagunto, vars gamla fäste tecknar sig hotfullt med den mörknande himlen.

– Ola Salud todos. Tu tambien, Rudolfo? Que Alegria!³¹⁸

Vid mörkrets inbrott stannade de i Nules för att övernatta. Tidigt i gryningen nästa morgon fortsatte de norrut längs kusten. Men de fick snart nya problem med lastbilen:

Vi hålla i en katalansk fiskeby. Nära Castellón de la Plana. Vi ha motorstopp. Vanlig bilsjuka här nere. Under tiden gå Luís och jag ner mot hamnen. En flottilj kommer in. CNT står det målat med svart på de mörka seglen. Men fiskhallen, om jag så får skriva, står med bokstäverna CNT-UGT.

Gubbarna hoppa i land. Pratet går, men jag begriper mycket litet av katalanskan och har inget utbyte av resonemanget.

Klockan är bara fyra på morgonen. Inga fondas öppna. En av fiskegubbarna vet på råd. Luís och jag får våra baskermössor fulla med småfisk och ett par av fiskarpojkar göra hastigt upp en eld på kajkanten – gamla grenar och ris hittar man alltid. Så slänga vi småfisken på glödena – jag skall tala om att det smakar riktigt bra, fast det kanske inte låter så lockande. Alltnog, hela gänget sammantrummas och skrovålet på småfisk avätes under ljudligt skämt och glam.

Genom det vackra Cataluña. Snart ha vi avverkat champagnedistriktet och se Terrassa ligga nere i dalen. Bara fabriker, men det hela verkar ändå idylliskt.

Här skiljs vi från bilisterna – de höra hemma här, de. Luís och jag gå till stationen för att ta lokaltåget till Barcelona. Paco dunkar mig i ryggen och säger:

– Bien, Rodolfo. Så har du än en gång avverkat Vedermodornas väg!

– Vedermodornas väg? Nej, gubbar. Visserligen är inte resan bekväm, men man upplever ju en hel del under vägen – ja, man ser landet leva och man lever själv. Vedermodornas väg? Nej – jag protesterar.³¹⁹

³¹⁸ Ibid.

³¹⁹ Ibid.

Barcelona, september 1937

Från Terrassa tog Berner och hans kamrat lokaltåget den sista biten in till Barcelona. En stund senare var de framme vid Plaza de Cataluña:

Plaça Catalunya proxima! Ropar konduktören. Så är vi då där. Barcelona stiger som en hägring för våra ögon då vi klättra upp ur metrostationen vid Plaça Catalunya. Det första jag ser ordentligt, det är en affisch, utgiven av telefon- och telegrafsyndikatet. På mörkblå botten avtecknar sig Telefonicans vita marmorfasad. I övre hörnet lyser en röd bläckfisk med slemmiga fångstarmar. Odjuret bär texten: Kapitalism och politiker – capitalismo y politicos. I kraftiga bokstäver manar så syndikatet: Arbetare! Slå vakt om landvinningar – de äro dina egna.

Som en rusande bildfilm ser jag alla dessa tecken på revolutionens landvinningar, som jag sett dem utefter vägen: Industri socialiserad, Industri kollektiviserad, Industri driven av arbetarna själva, CNT-UGT, CNT...

Och jag tänker på de lyckliga människor som lägga ner hela sin själ och allt sitt hjärta i detta deras eget arbete. Förstå då inte politikerna, att detta är inte bara en form av produktionens drivande. Det är ju en oerhörd kraftkälla i kampen mot barbariet och förtrycket. Det är kampens positiva resultat och en av det nya samhällets kraftigaste vapensmedjor.³²⁰

Denna gång blev Berners vistelse i Barcelona kort. Han skulle hem till Sverige och han stannade bara i ett par dagar. Ett par veckor tidigare hade Maja Funseth och Fred Schröder lämnat Barcelona för att resa hem till Stockholm. Den svenska sektionen på CNT-FAI-huset stod därför obemannad. Någon vecka innan Berner anlant till Barcelona hade även Helmut Rüdiger tvingats lämna staden varför IAAs permanenta sekretariat upphört att fungera. Vad som fanns kvar av verksamheten på det internationella informationskontoret upprätthölls nu av ett fåtal utländska anarkister och syndikalister som av olika anledningar blivit kvar i staden. På CNT-FAI-huset träffade Berner på Nisse Lätt, som arbetade på ett jordbrukskollektiv i Aragonien och var på tillfälligt besök i Barcelona. Berner tillbringade natten i huset tillsammans med Lätt och flera andra utländska kamrater:

Så var dagen slut! Inte vilken dag som helst, nej, nej! Sista dagen i Spanien. För den här gången, är väl bäst att säga. Nils Lätt och jag stegade upp i Casa CNT, efter att på stamcaféet ha stjälpit i oss svart kaffe och söt muscatel. Uppe på sektionen rådde liv och rörelse. Internationellt ska jag be att

³²⁰ Ibid.

få tala om. Vi svenskar ramlade in ibland tyskar, bulgarer och... ja, vem kan hålla reda på nationsfärgerna i en sådan här röra. Gemensamt språk har vi i alla fall: den vackra, ädla spanskan.³²¹

Att de fick sova i CNT-FAI-huset var en säkerhetsåtgärd som berodde på de omfattande polisförföljelser som de utländska anarkisterna och syndikalisterna var utsatta för i Barcelona:

Vi äro nu alla mer eller mindre "osäkra" på stan, varför CNTs "Comision Juridico" gett oss löfte att sova i Casan. Och madrasserna bredas ut på golvet, vi vråker oss i var sin hörna och Nisse "tronar" mitt på golvet. Ljuset släcks. Genom det stora fönstret silar månlnuset in i rummet och stjärnorna blinka så nått emot oss. Med jämna mellanrum sveper strålkastarljuset från Tibidabos luftvärnsbatteri över natthimlen.³²²

Nästa morgon tog Berner avsked av sina kamrater och begav sig därefter till tågstationen för att resa mot den franska gränsen:

Knappa sex timmar senare: "Ja, hej med dej, Nisse!" Jag stod där med portföljen under armen, färdig att trava till stationen. Vi togo adjö och Nisse mumlade något om "blir det ingen vändning, så kommer jag snart efter. Då får jag ut mitt invalidunderstöd". "Salud y anarquia!" ropar jag i dörren. De andra vakna och svara "Salud y revolución social!"³²³

Puigcerdá

Några timmar senare var Berner framme i Puigcerdá, den gränsstad han besökt vid ett tidigare tillfälle. Gränsen hade då varit kontrollerad av CNT och FAI, men efter striderna i april, där den revolutionära kommitténs ordförande Antonio Martín och flera av hans kamrater mördats, hade staden tagits över av kommunistdominerade polisstyrkor:

Puigcerdá! Inte som förr. Alla CNT-, FAI- och FIJL-affischerna på stationen de voro nu borta, borta! Ja, och alla mina, *våra*, kära, präktiga kamrater, de voro också borta. Många för alltid. Så till exempel "borgmästare" Antonio. En härlig anarkist. Mördad. Av den sortens folk som nu klädde av mig och visiterade mig. Tog ifrån mig Frente Libertarios extranummer

³²¹ Rudolf Berner, "Över gränsen. I franska folkfrontspolisens klor", i *Arbetaren*, 27 september 1937.

³²² Ibid.

³²³ Ibid.

och gick igenom ett helt register. Ty jag hade ingen spansk inresestämpel i mitt pass. Däremot en massa papper från CNT.³²⁴

Från Puigcerdá tog Berner tåget till Latour-de-Carol. Eftersom valutakontoret där var stängt reste han vidare till Bourg-Madame för att försöka växla till sig franska pengar. Där greps Berner av gendarmer som hävdade att hans pass var förfalskat. Att hans pass mycket riktigt saknade spanska inresestämplar, eftersom han sex månader tidigare blivit tvungen att ta sig in i Spanien illegalt, gjorde inte saken lättare. Efter långa förhör släpptes Berner till sist och kunde då fortsätta mot Paris.

Paris, september–oktober 1937

Det obegränsade varuutbudet i Paris gjorde ett starkt intryck på Berner. Då han passerade Boulevard Saint-Germain slog han sig ned på ett kafé. Efter att länge ha levt på bönor var det svårt att tygla aptiten:

Efter en timma kom kyparen för att ta betalt. Han sade så här – ljudenligt skrivet: ”Dö kafé kräm aväck säng kroasang”. Det vill säga att jag har druckit två koppar kaffe och ätit fem bullar. Det kan se matvraksaktigt ut, men man blir kaffesugen efter tre månader i Madrid med de eviga ”garbanzos” som enda näringsmedel. Efter en sådan pärs skulle även du, ärade läsare, förtära ”Deux café crème avec cinq croisantes”.³²⁵

Sedan Berner fallit för en del inledande frestelser fick han börja hushålla med sin skrala reskassa. Den första kvällen slog han sig ned tillsammans med några hemlösa under en av stadens broar:

Jag har ett meterlångt fransnbröd under armen, ett hekto smör i portföljen. Min middag. (...) Där sitter vi fattiga jäklar och breder ut våra matbitar på tidningspapper. Ingen fäster sig vid oss. En fransk hemlös bjuder mig på en klunk vin ur sin flaska och jag överlåter i gengäld en cigarett. Samtalet går mycket, mycket dåligt. För dyra sju francs har jag köpt ett lilleput-lexikon och med dettas hjälp berättar jag varifrån jag kommer. Men vad han säger det förstår jag inte. Dock, handslaget och ordet ”camarade” det kan jag aldrig missförstå.³²⁶

³²⁴ Ibid.

³²⁵ Rudolf Berner, ”Parisiskt Promenad-Potpurri”, i *Arbetaren*, 29 september 1937.

³²⁶ Ibid.

Berner vandrade planlöst vidare. I närheten av Montparnasse gick han in på ett kafé för att söka skydd mot regnet. Då Berner kom ut på gatan igen fick han syn på ett bekant ansikte. Det var Eusebio Carbó, en av de aktiva i CNT som nu befann sig i Paris:

”Hombre! Tu por aqui!” Och så dunkade vi om varandra. Varpå Carbó släpade med mig till en rysk anarkist. Där satt franska kamrater, en amerikanska som jag känner från Barcelona och där satt – gusketackolov – IAAs subsekreterare. Jag hade nämligen tappat bort hans pariseradress, vilket kan vara förargligt, då han är just mannen jag söker. Och dessutom hade jag en del hälsningar med från Barcelona, bland annat från frugan hans.³²⁷ Nu satt han här! Hurra!³²⁸

Berner var nu återförenad med sina kamrater. ”IAAs subsekreterare” var Helmut Rüdiger, som bara någon vecka tidigare tvingats fly undan kommunisternas förföljelser i Barcelona och numera levde i Paris där han fortsatt att arbeta för IAA. Den första tiden i Paris fick Berner bo hos Rüdiger. Sedan Berner hittat en sovplats kunde han sätta punkt för sitt reportage från sin första dag i Paris. Då med en nattlig vy över staden som lystes upp av strålkastarna från den pågående världsutställningen, och slutligen genom att önska sina läsare en god natt:

Hotellrum fanns det inget, men jag skulle få kinesa på IAA-sekreterarens lilla hotellrum så länge. Och innan vi lade oss, öppnade vi fönstret och såg ut över fyrverkerisprakande Eiffeltorn och ett fasadbelyst Trocadero. Nedanför, på gatan, skenade ett ”par” in i en regnskyddad portgång. Amor – vad säger jag – Eros, får stolpa brandvakt han, ty hotellrummen äro överfyllda och betinga eiffeltornshöga priser. Och ”portikerna” vid Louvren räcker inte till långt. Paris är stort och Eros är en gud med många tillbedjare.

I alla fall och hur som haver, när Eiffeltornet och utställningen strålar så där i ljus genom regndiset, så gör Paris verkligen skäl för sitt eljest oberättigade namn: La ville lumiere – Ljusets Stad.

”Krick.” – Det var Rüdiger som vred om ljusknappen. Godnatt alltså!³²⁹

³²⁷ Dora Rüdiger hade stannat kvar i Barcelona efter sin makes flykt. Som kvinna var hon någorlunda skyddad mot kommunisternas förföljelser, men ett par veckor senare lämnade även hon Barcelona för att ansluta sig till sin make i Paris.

³²⁸ Rudolf Berner, ”Parisiskt Promenad-Potpurri”, i *Arbetaren*, 29 september 1937.

³²⁹ Ibid.

Sedan SAC skickat pengar till Berner kunde han skaffa ett eget hotellrum. Han började då även utföra en del arbetsuppgifter för IAAs räkning. Men denna nödortftiga och provisoriskt inrättade tillvaro skulle inte fungera i längden. Kriget i Spanien hade också satt sina spår och det började bli dags att resa hem till Sverige. Om nätterna vankade Berner omkring på sitt hotellrum utan att kunna sova. Under en sömnlös natt slog han sig ner för att skriva till vännen Bengt Hedin i Stockholm:

Paris, småtimmarna den 22–23 oktober 1937

Broder och barmhärtige samarit!

Det är ett helvete det här. Jag kan inte sova. Inte en enda natt – samma helvete jämnt. Och när jag sedan framåt morgonkulan tuppar av – ja, då vaknar jag vid 10-tiden och känner mig mörbultad på ett slags andligt – fysiskt kollektiv-vis. Jag har hela skallen full med Spanien, mina egna bekymmer och andras.³³⁰

I brevet skriver Berner vidare att han fått 125 kronor i respengar från SAC och att han planerade att lämna Paris den 26 oktober. Eftersom han inte ville resa landvägen genom Nazityskland visste han inte om pengarna skulle räcka då en båtresa skulle bli väsentligt dyrare:

Men om det räcker? Nu när jag måste åka båt. Ty som du kanske hört är Gestapo mig på spåren för mina Tysklandsresor. Nå, kommer jag bara till Danmark, så ordnar det sig. Tills tisdag har jag klarat husrummet och alltså: start tisdag natt.³³¹

Från Paris reste Berner norrut med tåg. Han anlände några dagar senare till Antwerpen där han av okänd anledning blev kvar i närmare tre veckor.

Åter i Stockholm

I slutet av november 1937 var Berner tillbaka i Sverige. Efter att ha anlänt till Stockholms centralstation klev han in på Arbetarens redaktion där hans plötsliga uppdykande blev en överraskning:

³³⁰ Rudolf Berner till Bengt Hedin, 22/23 oktober 1937. Korrespondens m.m (2756/7), Syndikalistiska ungdomsförbundet (SUF), ARAB.

³³¹ Ibid.

Han dök upp på redaktionen idag. Den något märkliga ulstern och bas-kern på svaj, lät oss ana en långväga gäst. Men ändå var det en gammal bekant – RuBe, alias Rudolf Berner. Så hade vi honom då här igen, vår tidnings ”flygande” och Spanienkorrespondent. [...]

– Ni talar om välkommen hem, säger kamrat Berner. Jag kommer ju hem-ifrån. Spanien – det är alla anarkisters fosterland, om vi nu skall tala om sådant. Där kände jag mig hemma, medan jag här känner mig riktigt borta – i ordets gamla och moderna betydelse.³³²

I den improviserade intervju som följde fick Berner inledningsvis svara på frågan om vad han trodde om krigets utgång:

– Det kan se dystert ut just nu, jag medger det. Men detta bör inte vara orsak till att vi skall ge allt förlorat. Hur illa det än ser ut: Spanien är inte Tyskland. I Spanien kommer inte allt att vara slut och dött om det nu skulle bli så att Franco skulle segra, vilket jag knappast anser möjligt.

– Du anser inte en Francoseger möjlig?

– Nej! Han kan aldrig slutgiltigt segra. Då måste han först kemiskt utrota alla antifascister och det är han väl knappast kapabel till. Skulle emellertid detta av de demokratiska makterna sanktionerade massmord få fortsätta utan ingripande, skall kanske Franco lyckas att få fram en seger. (...) Men därmed är det inte sagt att Franco och hans allierade segrat. Nej, nej! Då börjas ett gerillakrig av fruktansvärt slag.³³³

Berner tillfrågades sedan om vad han ansåg om den omfattande ”bolsjevik-terrorn” i Spanien:

– Att svara på den frågan skulle betyda att skriva en tegelstensroman. Men jag kan ju säga så mycket, att bolsjevikerna har inte skapat sig någon hållbar position med sina ruskiga manövrar. [...]

Utåt har naturligtvis CNT fått ge med sig en smula, i varje fall politiskt. Men vad det gäller det ekonomiska fältet är organisationens makt oerhört stark. Och känner man CNTs historia en smula, så vet man att tillfälliga förluster och försvagade positioner, de tas snart igen vid första tillfälle. Så jag är optimist. Måste vara det – jag skulle annars inte ha varit i Spanien över ett år.

³³² ”Rudolf Berner åter hemma från Spanien. Ser optimistiskt på situationen trots allt. En maning till oförbehållsam solidaritet med de spanska arbetarna”, i *Arbetaren*, 23 november 1937.

³³³ Ibid.

En sak som jag måste framhålla är, att medlemmarna lyckats ålägga sig en så stark självdisciplin. (...) Men man lade band på sig och tänkte på det hela, på fronten mot Franco, på den internationella antifascismens möjligheter. Och så bet man i det sura äpplet och beslöt att bida tiden och tillfället. Och kommunisterna stärkte tillfälligt sin ställning, men man försvagade sina möjligheter samtidigt. Ty de vunno då alls inga sympatier på kuppen. Hade de inte de statliga organen i sin hand just nu, så skulle kuppen aldrig lyckats, men så länge de ha detta, ger revolutionärerna efter.

– Har då innehavet av statsapparaten en så stor betydelse?

– Inte i och för sig. Men i och med att de ha våldsapparaten i sin hand, polis, gendarmeri etc, så kunna de skicka ut dessa så fort det blir bråk och revolutionärerna sätta sig till motvärn. Och detta – öppen strid inom det antifascistiska lägret – det är detta som revolutionärerna inte vill ta på sitt ansvar. Detta veta kommunisterna och på så sätt utnyttja de sitt innehav av statens våldsapparat.

– Nå, om Moskva skulle ingripa och medverka till ett avgörande som leder till seger över Franco, hur går det då med anarkisterna och syndikalisterna?

– Det kan man inte så noga veta. Min uppfattning är att ett sådant ryskt ingripande inte kan väntas, ehuru det vore önskvärt. Ty ryssarna skola i sin slughet inte inbilla sig att de därmed äro herrar på täppan. Vad stalinisterna än skulle införa för slags regim i händelse av en deras seger – det betyder inte ett skvatt. De få i alla fall inte en enda glad dag om de inte låta revolutionen ha sin gång. Det kan jag svära på Bakunins skägg och mer därtill.³³⁴

Även om Berner gjorde sitt bästa för att hålla skenet uppe framgick det ändå tydligt mellan raderna att han var besviken på CNTs agerande. Under de närmast följande veckorna sammanställde han sina kvarvarande anteckningar från Spanien som snart publicerades som kompletterande reportage i *Arbetaren*. En tid senare färdigställde han även ett bokmanus som, under titeln *Spansk rapsodi: I sex satser*, utgavs av Federativs förlag. Men inbördeskriget var långt ifrån över för Berner. Han kunde inte släppa tankarna på CNT, revolutionen och sina spanska vänner. Fem månader senare, i maj 1938, skulle han vara tillbaka i Spanien.

³³⁴ Ibid.

Fred Schröder och Maja Funseth

(september 1936–september 1937)

Efter att ha beviljats respengar av SAC lämnade Friedrich ”Fred” Schröder Stockholm i mitten av september 1936 för att resa till Barcelona.¹ Under inbördeskriget kom flera tyska syndikalister som levde som flyktingar i Sverige att resa till Spanien. Det innebar att en inte oväsentlig del av SACs solidaritetsarbete för Spanien också kom att innefatta den tyska syndikalistiska rörelsen och dess medlemmar. Då Schröder någon vecka senare anlände till Barcelona hänfördes han vid den första anblicken av den svart-röda staden:

Det var så överväldigande att man måste ha upplevt det för att kunna föreställa sig hur det var. CNT-FAI behärskade helt enkelt hela staden, och inte bara staden, utan allting hela vägen upp till gränsen, överallt fanns CNT-FAI. Exempelvis var alla spårvagnar målade i svart-rött. Alla taxibilar, allt var svart-rött. Överallt stod det: Kollektiviserat av CNT-FAI. Och det viktigaste dokument man kunde ha, det var helt enkelt CNTs passersedel. Om man hade en passersedel från CNT var man fri att gå vart man ville.²

I Barcelona rekryterades Schröder till en tyskspråkig grupp som tillhörde CNTs och FAIs säkerhetstjänst. Gruppen arbetade i första hand med kontraspionage mot de tyska nazister som ännu fanns kvar i staden. Då Schröder kommit i ordning i Barcelona skickade han efter sin svenska flickvän Maria ”Maja” Funseth som anlände från Stockholm i slutet av december 1936.

¹ I den tyska historieskrivningen förekommer Fred Schröder ibland även under förnamnet ”Fritz” vilket är en vanlig förkortning av ”Friedrich”.

² Ur intervju med Fred Schröder, i Hans-Jürgen Degen & Helmut Ahrens (1979), *Wir sind es leid, die Ketten zu tragen...: Antifaschisten im Spanischen Bürgerkrieg*, Berlin, Verlag Jakobsohn [Kapitel 3.4 innehåller en intervju med Schröder som gjordes i hans hem i Märsta den 15 februari 1976], s. 85, min översättning.

I Weimarrepubliken

Fred Schröder var född i Kassel den 23 april 1904 som den näst äldste i en syskonskara om två bröder och två systrar. När han var 14 år gammal hade det första världskriget slutat med nederlag för Tyskland. Under krigets slutfas störtades det tyska kejsardömet genom en rad revolutionära omvälvningar som inspirerats av händelserna i Ryssland. Efter att de revolutionära rörelserna krossats med våld under inbördeskrigsliknande former inrättades Weimarrepubliken genom ett bräckligt samförstånd mellan socialdemokrater och företrädare för den gamla högern. Under Schröders ungdomså kom samhällslivet att präglas av revolutions- och kupp försök från både vänster och höger, men också av ett blomstrande kulturliv som blivit resultatet av de nya friheter som tillkommit efter kejsardömet fall. Det besegrade Tyskland stod vid denna tid och vägde mellan revolution och reaktion, mellan socialdemokratisk reformism, Moskvatrogen kommunism och högerextrem nationalism. Då Frankrike och Belgien i januari 1922, för att kunna inkassera en del av det krigsskadestånd de tilldömts genom fredsavtalet i Versailles, inledde en militär ockupation av industrierna och kolgruvorna i Ruhrområdet, började vågskålen väga över till förmån för högern. Den ekonomiska kris med hyperinflation och omfattande arbetslöshet som följde öppnade upp för nationalism och högerextremism. Ett av de små missnöjespartier som vid denna tid började få vind i seglen var de så kallade ”nazisterna” i NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei).

FAUD och den tyska frihetliga rörelsen

I Tyskland hade de anarkistiska och syndikalistiska rörelserna vuxit fram som oppositionsriktningar inom socialdemokratin. Med tiden hade de vunnit ett allt starkare inflytande inom den fackliga federationen FVdG (Freie Vereinigung deutscher Gewerkschaften) som under hösten 1919 ombildats som det renodlat syndikalistiska FAUD (Freie Arbeiter-Union Deutschlands). För tydlighets skull hade ”Syndikalisterna” då också lagts till organisationsnamnet: FAUD-Syndikalisterna. Vid sitt bildande hade FAUD haft över 100 000 medlemmar. Under det följande året nådde organisationen sitt högsta medlemsantal med 150 000 anslutna.³ FAUD var uppbyggt enligt en decentraliserad organisationsmodell som utgick från självbestämmande lokalorganisationer som benämndes som Ortsgrupper (Ortsgruppen). Under 1922 bytte FAUD

³ Helge Döhring (2013), *Anarcho-Syndikalismus in Deutschland 1933–1945*, Stuttgart, Schmetterling Verlag, s. 17–18.

ut det tidigare tillägget till organisationsnamnet ”Syndikalisten” mot ”Anarcho-Syndikalisten” samtidigt som en striktare men också mer kontroversiell tillämpning av de anarkistiska principerna infördes. Det innebar bland annat att FAUDs medlemmar inte fick vara med i något politiskt parti eller vara kyrkligt aktiva.⁴ Till den tyska syndikalistiska rörelsen hörde även ungdomsförbundet SAJD (Syndikalistisch-Anarchistische Jugend Deutschlands) som under en period hade närmare 3 000 medlemmar samt kvinnoförbundet Syndikalistischer Frauenbund med uppemot tusen medlemmar. Därtill fanns en anarkistisk rörelse där federationen FKAD (Föderation Kommunistischer Anarchisten Deutschlands) var den mest framträdande.

FAUDs Ortsgrupp i Kassel

Efter avslutad folkskola hade Schröder fortsatt sina studier på en yrkesskola där han utbildat sig till finmekaniker. Han kom därefter att arbeta som bilmekaniker och låssmed i sin hemstad Kassel där en liten Ortsgrupp tillhörande FAUD bildats under 1920. Då det inte fanns någon syndikalistisk tradition att tala om i Kassel hade Ortsgruppen inledningsvis inte bestått av fler än 30 medlemmar. Schröder hade gått med i Ortsgruppen 1924 då han var 20 år gammal. Där kom han snart att anförtros ett flertal förtroendeeuppdrag. Till att börja med blev den litterärt intresserade Schröder ortsgruppens bibliotekarie och därefter dess kassör. Under 1930 utsågs han slutligen till dess sekreterare.⁵ Vid denna tid hade Schröder börjat studera esperanto och förmodligen var det genom dessa kunskaper han började samarbeta med den syndikalistiska internationalen IAAs sekretariat i Berlin varifrån informationsbulletiner på ett flertal språk skickades ut till SAC, CNT och de övriga medlemsorganisationerna. Schröder anförtroddes uppgiften att redigera IAAs esperantobulletin vilket också medförde att han blev bekant med Augustin Souchy som tillsammans med Rudolf Rocker vid denna tid var en av IAAs två sekreterare i Berlin.⁶ Schröder började nu även medverka i FAUDs tidning *Der Syndikalist* som redigerades av Helmut Rüdiger.

⁴ Döhring (2013), s. 22.

⁵ Uppgifterna om Schröders tidiga år i Tyskland är huvudsakligen hämtade ur en lokalhistorisk undersökning av FAUDs verksamhet i Kassel, se Jürgen Mümken (2004), *Anarcho-syndikalismus an der Fulda. Die FAUD in Kassel und im Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus: mit einer Einleitung von Helge Döhring*, Frankfurt, Verlag Edition AV; från intervjuer med Rosita Holmborg och Curt Schröder (dotter och son till Maja Funseth/Schröder och Fred Schröder) samt från Friedrich Schröders personakt, SÄPO, Riksarkivet (RA).

⁶ IAAs tredje sekreterare, ryssen Alexander Schapiro (1882–1946), hade utvisats från Tyskland redan i mitten av 1920-talet och hade sedan dess befunnit sig i Paris.

Schwarze Scharen – Svarta skarorna

I den turbulenta Weimarrepubliken hade det bildats ett flertal paramilitära kårer vars anhängare drabbade samman i allt häftigare gatustrider. Bland dessa fanns nazisternas SA (Sturmabteilung), det nationalistiska Stahlhelm, det socialdemokratiska Reichsbanner och kommunisternas Roter Frontkämpferbund. Då motsättningarna intensifierades hade även syndikalisterna och anarkisterna bildat en egen försvarsorganisation. Den första Ortsgruppen av Schwarze Scharen (Svarta skarorna) bildades i Ratibor på hösten 1929 och den följdes snart av ett tjugotal grupper runtom i landet.⁷ Under 1930 bildades en sådan grupp i Kassel där Schröder kom att höra till de mer aktiva. Tillsammans med Willi Paul, en annan av de drivande syndikalisterna i Kassel, utsågs Schröder till redaktör för *Die Proletarische Front*, en tidning som hade undertiteln *Kampforgan der Schwarzen Schar*, och var de Svarta skarornas rikstäckande pressorgan. I Kassel hade så gott som samtliga av medlemmarna i FAUDs Ortsgrupp gått med i de Svarta skarorna, vilket i praktiken inneburit en sammanslagning av de båda organisationerna i staden.

De Svarta skarorna förblev dock en förvisso aktiv men numerärt obetydlig organisation som aldrig tycks ha haft fler än tusen medlemmar. Till dess uppgifter hörde att försvara FAUDs demonstrationer och möten mot angrepp från både nazister och kommunister samtidigt som dess medlemmar deltog i de gatustrider som blev allt vanligare. De Svarta skarornas medlemmar bar svarta, uniformsliknande kläder och i flera av Ortsgrupperna började de också att samla på sig vapenlager. Inom FAUD fanns också starka antimilitaristiska och pacifistiska stämningar varför bildandet av de Svarta skarorna varit långt ifrån okontroversiellt. Det var alltså främst de syndikalister och anarkister som inte bara ideologiskt, utan även rent fysiskt var beredda att konfrontera sina fiender som blev aktiva i de Svarta skarorna. Bland de FAUD-medlemmar som senare skulle komma att delta i det spanska inbördeskriget kom de som också varit aktiva i de Svarta skarorna därför att bli överrepresenterade.

På resa i Spanien

På hösten 1930 gav sig Fred Schröder och några andra tyska syndikalister ut på en resa som först gick till Schweiz och Frankrike. Därefter fortsatte Schröder och en av hans kamrater på egen hand till Spanien dit de anlände under Primo de Riveradiktaturens slutfas. CNT var då ännu illegalt, men hade ändå

⁷ Helge Döhring (2011), *Schwarze Scharen: Anarcho-Syndikalistische Arbeiterwehr (1929–1933)*, Lich/Hessen, Verlag Edition, s. 100.

kunnat börja uppträda mer eller mindre öppet i vissa regioner. I Barcelona hade Schröder visat sitt presskort från *Der Syndikalist* för sina spanska kamrater som då gjort vad de kunnat för att underlätta deras vidare resa. Schröder och hans kamrat fortsatte därefter söderut till Granada och Almería i Andalusien. Uppe i bergen i Sierra Nevada fick de övernatta i några byar där de flesta av invånarna visade sig tillhöra CNT och där de därför blev särskilt väl omhändertagna.⁸ Under resans gång hade Schröder börjat lära sig konversera på spanska och eftersom han var esperantist hade han även kunnat fylla i med glosor på detta språk då det spanska ordförrådet inte räckte till.

Nazisternas maktövertagande

Då Schröder återvände till Tyskland på våren 1931 reste han runt som föredragshållare och agitator för FAUDs räkning. Men situationen var allt annat än hoppfull. FAUDs medlemsantal hade vid denna tid minskat kraftigt. Nedgången berodde på ökad konkurrens från socialdemokrater och kommunister, på det växande hotet från nazisterna, den omfattande arbetslöshet som försvårade facklig organisering, men också på införandet av den strikta men samtidigt exkluderande tillämpningen av de anarkistiska principerna som FAUD tidigare infört. 1923 hade FAUD haft 30 000 medlemmar, 1929 hade de varit 10 000 och i mars 1932 var endast 4 000 kvar.⁹ Då den tyska högern vid samma tid började samarbeta med nazisterna förvärrades läget hastigt. I januari 1933 inträffade katastrofen då nazisterna efter betydande valframgångar kunde gripa makten. Det stora socialdemokratiska partiet, som vid denna tid hade över en miljon medlemmar och det tyska kommunistpartiet, som med sina 360 000 medlemmar var det största i världen efter det sovjetiska, hade inte kunnat hindra nazisternas frammarsch. Detta till stor del beroende på att de varit upptagna med att bekämpa varandra. Till en början valde de flesta av arbetarrörelsens aktiva att stanna kvar i Tyskland, och då ofta i förhoppningen om att nazisternas regim inte skulle bli långvarig.

Natten mellan den 27 och 28 februari 1933 anlades en brand i riksdagshuset i Berlin som nazisterna omedelbart utnyttjade som förevändning för att införa ett undantagstillstånd där arbetarrörelsens organisationer olagligförklarades. Under de razzior som följde var Schröder en av de många tusen som greps, men den gången hade han turen med sig och släpptes efter 24 timmar.¹⁰

⁸ En redogörelse från resan finns i: Fred Lessak, ”Tre dagar i Sierra Nevada: Som gäst hos spanska ungdomsklubbister”, i *Storm*, 1/1936.

⁹ Döhring (2013), s. 17–18.

¹⁰ Mümken (2004), s. 51.

Efter maktövertagandet inrättade nazisterna ett stort antal interneringsläger där deras politiska motståndare spärrades in, torterades och mördades. En av de anarkister som fängslats var den berömde diktaren Erich Mühsam vars öde skulle få stor uppmärksamhet då han en tid senare mördades av nazisterna.

Det illegala FAUD

Vid en kongress som hållits i Erfurt i slutet av mars 1932, tio månader innan nazisternas maktövertagande, hade FAUD vidtagit förberedelser för att organisationen skulle övergå till underjordisk verksamhet om läget skulle förvärras. Vid kongressen hade Fred Schröder deltagit som ombud för Kassel, medan Gustav "Gustel" Doster, en metallarbetare som var anställd på Opels bilfabriker i Darmstadt, fungerat som dess ordförande. Schröder och Doster skulle senare återse varandra i Stockholm och Barcelona, men då under helt andra omständigheter. Den 15 februari 1933, mindre än två veckor innan riksdagsbranden, hade läget slutligen ansetts så allvarligt att FAUDs kongressbeslut verkställdes, vilket innebar att FAUDs fackliga organisation formellt upplöstes samtidigt som dess underjordiska organisation aktiverades. FAUDs sekretariat flyttades i största hemlighet ut från sina lokaler i Berlin. Till en början installerades verksamheten tillfälligt i en närbelägen lägenhet som inte var känd av polisen. I mars flyttades sekretariatet vidare till Erfurt, varifrån organisationens fortsatta arbete kom att samordnas under de närmast följande månaderna. Det underjordiska FAUD bestod vid denna tid av ett antal Ortsgrupper med omkring 600 aktiva medlemmar. Därtill fanns ett vidhängande nätverk av sympatisörer. Medan en aktiv kärna fortsatte att upprätthålla FAUDs illegala arbete i Tyskland blev allt fler av dess medlemmar tvungna att fly.

Alias "Fred Lessak" – I FAUDs motståndsrörelse

Under tiden hade Fred Schröder fortsatt att delta i FAUDs underjordiska arbete. Det var förmodligen vid denna tid han lade sig till med täcknamnet "Lessak" vilket var en ordlek där han stavade namnet på sin hemstad baklänges. Men snaran drogs åt och nazisterna var honom snart på spåren. I juni 1933, då Schröder var på resande fot för det illegala FAUDs räkning, fick han reda på att Gestapo gjort en husundersökning i hans familjs lägenhet på Mönchebergstrasse. Under razzian hade nazisterna bland annat beslagtagit Schröders privata bibliotek med över 300 böcker. Sedan Schröder återvänt till Kassel för att under ett nattligt besök ta ett hastigt avsked av sina föräldrar blev han tvungen att fly. Han tog sig ut ur landet via en av de flyktingrutter

som upprättats av FAUDs illegala organisation.¹¹ Av det dryga dussintal medlemmar i FAUD och de Svarta skarorna som ännu var aktiva i Kassel kom närmare hälften att mördas av nazisterna under de följande åren.¹²

Amsterdam, juni–november 1933

I juni 1933 anlände Schröder till Amsterdam som politisk flykting. I Holland hade de landsflyktiga tyska syndikalisterna till en början tagits om hand av sina kamrater i NSV (Nederlands Syndicalistisch Vakverbond). Med sina 2 000 medlemmar var NSV en liten organisation med begränsade resurser som snart fick svårigheter att ta hand om den växande flyktingskaran. Från FAUDs underjordiska sekretariat i Erfurt hade den nyanlände Schröder även fått med sig ett uppdrag som gick ut på att samla de FAUD-medlemmar som befann sig i Holland för att bilda en tysk utlandsorganisation.¹³ Även om uppgifterna om hur detta bildande gick till är knapphändiga, tyder det mesta på att det åtminstone delvis var genom Schröders försorg som den organisation som inledningsvis kom att gå under namnet FAUDs Utlandskommitté (Auslandskomitee) bildades i Amsterdam. Dess verksamhet kom till en början främst att handla om att organisera flyktvägar och smuggelleder samt att föra in syndikalistisk och antinazistisk propaganda i Tyskland. I Holland hade de tyska flyktingarna samtidigt problem att legalisera sin tillvaro. Med tiden blev också allt fler av dem som inte beviljats arbetstillstånd utvisade. På hösten 1933 nåddes även Schröder av beskedet att han skulle utvisas från Holland. Eftersom läget var ungefär detsamma i Frankrike, där syndikalisterna i CGTSR också börjat få svårigheter att bistå den växande flyktingskaran, skrev NSV för att förhöra sig om SAC skulle kunna ta emot Schröder i Stockholm. Men redan innan SAC hunnit reagera på NSVs förfrågan hade Schröder blivit tvungen att lämna Holland.¹⁴ Han hade då tagit sig till Antwerpen varifrån

¹¹ Mümken (2004), s. 53. Se även intervjuer med Rosita Holmborg och Curt Schröder (dotter och son till Maja Funseth/Schröder och Fred Schröder).

¹² För medlemsantal och antal mördade syndikalister från Kassel, se Mümken (2004), s. 46 och 109 samt Döhring (2013), s. 152. En av dem som föll offer för nazisterna var Georg Ackermann (1909–1941), som lyckats fly till Holland varifrån han senare försökte ta sig vidare till Sverige. Trots att SAC åtog sig att stå för hans uppehålle vägrades han inrese- och uppehållstillstånd. Ackermann tillfångatogs av nazisterna och mördades i Gestapos fångelse i Haag den 9 juni 1941.

¹³ En närmare beskrivning av Schröders uppdrag finns i SACs AU-protokoll, 24 januari 1934 (1845/A/3/16), SAC, ARAB.

¹⁴ En redogörelse för de kontakter mellan NSV och SAC som föregått Schröders resa till Stockholm finns i SACs AU-protokoll, 8 och 22 november 1933 (1845/A/3/15), SAC, ARAB.

han rest vidare med båt till Göteborg. Där hade han sökt upp sina kamrater i Göteborgs LS som lånat honom 25 kronor till en tågbiljett till Stockholm.

Stockholm, november 1933–december 1934

Då Fred Schröder anlände till Stockholm den 20 november 1933 gick han upp till SACs expedition i Klara Folkets hus. Där träffade han John Andersson, Albert Jensen och Salomon Sapira som då ställdes inför det fullbordade faktum att han redan befann sig i Stockholm. De beviljade honom därför ett engångsbelopp om 100 kronor samt ytterligare 25 kronor för återbetalning av lånet från Göteborgs LS.¹⁵ Under sin första tid i Stockholm inhystes Schröder i en lägenhet på Kocksgatan 21 på Södermalm, förmodligen hemma hos någon av SACs medlemmar.

De svenska flyktingkommittéerna

Under våren 1933 hade de första flyktingarna från Tyskland anlänt till Sverige. Eftersom myndigheterna inte ville ta något ansvar för dem finns inga säkra uppgifter om hur många som egentligen kom under den första tiden, men från nazisternas maktövertagande och fram till hösten 1933 bör det ha rört sig om omkring 200 personer.¹⁶ Under de närmast följande åren skulle flyktingarna bli betydligt fler. Många var socialdemokrater på vänsterkanten eller kommunister och en hög andel var av judisk härkomst. I avsaknad av understöd från myndigheterna bildades ett flertal flyktingkommittéer som fick ta på sig uppgiften att försörja flyktingarna. Bland dessa fanns Fackliga och politiska emigranternas hjälpkommitté, senare omdöpt till Arbetarrörelsens flyktinghjälp, som startats av LO och Socialdemokraterna, medan kommunisterna i SKP använde sig av den redan befintliga svenska grenen av Röda hjälpen, som var Kominterns hjälporganisation. För att bistå de judiska flyktingar som inte tillhörde arbetarrörelsen hade Mosaiska församlingen i Stockholm dessutom startat en egen flyktingverksamhet. Något senare bildades även Insamlingen för landsflyktiga intellektuella, en mindre organisation som kom att inrikta sin verksamhet på att bistå flyktingar med borgerlig bakgrund. Under de första åren handlade det svenska flyktingmottagandet alltså huvudsakligen om att arbetarrörelsens olika grenar och Mosaiska församlingen tog hand om sina egna flyktingar.

¹⁵ SACs AU-protokoll, 22 november 1933 (1845/A/3/15), SAC, ARAB.

¹⁶ Hans Lindberg (1973), *Svensk flyktingpolitik under internationellt tryck 1936–1941*, Stockholm, Allmänna förlaget, s. 40.

SACs Flyktingkommitté

Fram till hösten 1933 hade uppskattningsvis ett tiotal tyska syndikalister och anarkister anlänt till Sverige. I avsaknad av egna försörjningsmöjligheter hade flera av dem blivit tvungna att kontakta SAC för att be om understöd. Eftersom flyktingfrågan börjat ta allt mer tid i anspråk hade även SAC bildat en egen flyktingkommitté.¹⁷ Denna kommitté, som kort och gott kallades ”Flyktingkommittén”, hade hållit sitt första möte den 29 november 1933. Kommittén, som från början var gemensam med SUF och Stockholms anarkistiska förening, bestod inledningsvis av fem ledamöter. Bland dem fanns Emil Manus och Rudolf Berner, som valts in för att de talade god tyska, samt SACs sekreterare John Andersson.¹⁸ Den tänkta arbetsordningen var att kommittén skulle sköta det löpande arbete som oftast handlade om att hantera enklare personärenden medan mer komplicerade beslut skulle hänvisas till SACs AU.

SAC hade fram till nu beviljat de flyktingar som anlänt ett engångsbelopp, som oftast varit på 100 kronor, med vilket de sedan förväntats klara sig på egen hand. Eftersom detta förfarande ansågs oansvarigt hade Flyktingkommittén, som alltså bildats en dryg vecka efter att Fred Schröder anlänt till Stockholm, redan vid sitt första möte bestämt sig för att ta ett större grepp om frågan. Det hade då beslutats att flyktingarna skulle erhålla ett fast understöd om 15 kronor i veckan som de kunde kvittera ut på SACs expedition. Det var ett understöd som var fullt möjligt att klara sig på men som inte räckte till mer än det nödvändiga. Vid behov skulle flyktingarna därför kunna ansöka om extra tilldelning för oförutsedda utgifter som läkarbesök och inköp av kläder.¹⁹ Därtill skulle de få fritt boende. För att lösa boendefrågan hade SAC hyrt ett rum på ett pensionat i Hagalund och då fler flyktingar anlände hyrdes ytterligare ett rum på samma pensionat.

Flyktingkommitténs beslut om att ta ett helhetsansvar för flyktingarna hade kommit lägligt för Schröder. Dagen före julafton 1933 insjuknade han så allvarligt att han måste läggas in på sjukhus. Kanske var det de gångna månadernas strapatser som tagit ut sin rätt. Då han några veckor senare skrevs ut fick han med sig en sjukhusräkning på 37 kronor. Eftersom han inte hade någon möjlighet att betala fanns en risk att myndigheterna skulle vända sig till det nazityska konsulatet för att kräva in skulden, vilket skulle medföra att de skulle få kännedom om hans vistelse i Stockholm. Om räkningen inte blev

¹⁷ SACs AU-protokoll, 22 november 1933 (1845/A/3/15), SAC, ARAB.

¹⁸ SACs AU-protokoll, 29 november 1933 (1845/A/3/15), SAC, ARAB.

¹⁹ Ibid.

betald skulle Schröder dessutom riskera att utvisas då flyktingarna inte fick ligga den svenska staten till last. Det hela slutade med att Folke Rosén, en av medlemmarna i Stockholms anarkistiska förening, lade ut pengarna och att Flyktingkommittén därefter åtog sig att stå för kostnaden.²⁰

Die Soziale Revolution

Från FAUDs underjordiska sekretariat i Erfurt hade Schröder även fått med sig ett uppdrag som gällde att starta en tyskspråkig utlandstidning. Eftersom han utvisats från Holland var det först i Stockholm som han fick möjlighet att realisera projektet. Schröder hade fått instruktioner om att skaffa fram 500 kronor, pengar som han förmodligen fick låna av SAC, för att bekosta utgivningen. Han skulle därefter få tillbaka halva summan av IAA medan den andra hälften skulle tas in genom lösnummerförsäljning. I början av januari 1934 utgavs det första numret av *Die Soziale Revolution* i Stockholm.²¹ Tidningen hade undertiteln: *Organ der Deutschen Anarchosyndikalisten im Ausland* (Organ för de tyska anarkosyndikalisterna i utlandet), vilket är det första kända omnämnandet av den exilorganisation som senare skulle komma att uppmärksammas för sin verksamhet under det spanska inbördeskriget. I Stockholm spreds tidningen genom lösnummerförsäljning medan en del av upplagan skickades vidare till Amsterdam och Paris. Den fotograferades även av varefter negativen smugglades in i Tyskland för vidare mångfaldigande och spridning. Men i Stockholm blev det snart problem med den fortsatta utgivningen. Då Schröder kontaktade IAAs sekretariat, som vid denna tid var beläget i Madrid, för att be om de 250 kronor han lagt ut, visade det sig att de inte ville bekosta utgivningen som de menade inte var vederbörligt sanktionerad. Det var först sedan Schröder visat sin korrespondens med FAUDs underjordiska sekretariat för SAC som problemen till sist kunde redas ut.²² Men något mer nummer av *Die Soziale Revolution* kunde inte ges ut i Stockholm. Utgivningen skulle inte återupptas förrän på sommaren 1936 då tidningen återigen skulle se dagens ljus i det revolutionära Barcelona.

SACs flyktinglägenhet i Hagalund

På våren 1934 hade flyktingarna blivit så många att SAC sagt upp de båda rummen på pensionatet i Hagalund för att istället hyra en lägenhet om två

²⁰ SACs AU-protokoll, 10 januari 1934 (1845/A/3/16), SAC, ARAB.

²¹ Då det krävdes svenskt medborgarskap för att ge ut tidningar, och då Schröder som flykting inte fick vara politiskt verksam, hade Bengt Hedin, aktiv i SAC och SUF, åtagit sig att stå som ansvarig utgivare för *Die Soziale Revolution*.

²² SACs AU-protokoll, 17 och 24 januari 1934 (1845/A/3/16), SAC, ARAB.

rum och kök på Gustafsvägen 9 i samma stadsdel.²³ Den första april kunde Schröder och några av de andra flyktingarna flytta in en lägenhet som låg på nedre botten i en av de enkla träkåkar som var vanliga i Hagalund. I det ena rummet flyttade den tyske ingenjören Georg Trapp in med sin hustru Dora och deras tre barn. I det andra rummet fick Schröder samsas med de båda tyskarna Karl Gauck och Ernst Budschigk samt med den judisk-rumänske bagaren Michel Stanger.²⁴

Heinrich Bortz

I början av maj flyttade ännu en tysk flykting in i lägenheten. Det var den unge sjömannen Heinrich Bortz som varit medlem i IWW (Industrial Workers of the World) i sin hemstad Stettin.²⁵ Vid tiden för nazisternas maktövertagande hade han precis blivit frigiven efter att ha avtjänat ett fängelsestraff för olaga vapeninnehav. En tid senare hade han gripits på nytt och förts till ett av nazisternas interneringsläger. Några veckor senare hade han lyckats fly. Han hade då tagit sig till Köpenhamn, men då det inte funnits någon stark syndikalistisk rörelse där som kunnat hjälpa honom hade han fortsatt till Stockholm. För att undvika att bli utlämnad till Danmark, det land han ursprungligen flytt till, hade han tagit sig in i Sverige illegalt varför han måste hålla sig gömd för myndigheterna. Eftersom Bortz inte hade några dokument som kunde styrka hans identitet beviljades han, i väntan på att hans historia skulle bekräftas, till en början endast ett tillfälligt understöd. Sedan Albert Jensen utrett Bortz ärende för Flyktingkommitténs räkning, och då även Schröder och de andra flyktingarna i Hagalund intygat att hans historia verkade trovärdig, beviljades han fast flyktingunderstöd.²⁶ Att Bortz fick det veckovis utbetalda understödet visar också att SACs Flyktingkommitté var mer lojal mot flyktingarna än mot myndigheterna då även illegala flyktingar kunde få understöd och hjälp att gömma sig. Men de många dramatiska turer kring Bortz som snart skulle ta vid skulle också komma att bli tidsödande och resurskrävande för SAC.

²³ SACs AU-protokoll, 11 april och 2 maj 1934 (1845/A/3/16), SAC, ARAB.

²⁴ I källmaterialet förekommer Stanger ibland även under förnamnet ”Mechel”, vilket var ett informellt tilltalsnamn som ibland användes av hans jiddischtalande kamrater.

²⁵ Bortz hade tillhört Marine Transport Workers Industrial Union 510, som var IWWs fackliga organisation för sjömän, hamn- och varvsarbetare.

²⁶ SACs AU-protokoll, 9 maj och 6 juni 1934 (1845/A/3/16), SAC, ARAB.

Flyktingkommittén ombildas

I början av maj 1934 ombildades SACs Flyktingkommitté. Eftersom det varit svårt att hitta fungerande mötestider kom kommittén hädanefter att enbart bestå av SAC-funktionärer. De som inledningsvis kom att ingå i den ombildade kommittén var SACs sekreterare John Andersson, Arbetarens chefredaktör Albert Jensen och SACs kassör Salomon Sapira.²⁷ Då samtliga arbetade i Klara Folkets hus kunde de sammanträda med kort varsel. Att de dessutom satt med som sakkunniga på SACs AU-möten var också något som förklarade hanteringen av frågorna. Därmed hade SAC också kopplat ett fastare grepp om Flyktingkommittén, vilket var förståeligt då SAC redan stod för så gott som samtliga kostnader som verksamheten medförde. SUF och Stockholms anarkistiska förening, som därmed blev av med sin representation i kommittén, tycks inte heller ha haft några invändningar mot detta.

DAS – Deutschen Anarchosyndikalistern im Ausland

I takt med att det underjordiska arbetet i Tyskland försvårades flyttades allt mer av FAUDs verksamhet över till Holland. I slutet av maj 1934 hölls en konferens i Amsterdam där FAUDs utlandsorganisation, som från början omväxlande kallats Utlandskommittén eller Utlandsbyrån, formellt ombildades som DAS (Deutschen Anarchosyndikalistern im Ausland). Dess huvudkontor (Zentralstelle) förlades då till Amsterdam. I samband med konferensen tog DAS även över FAUDs tidigare roll som den tyska sektionen inom den syndikalistiska internationalen IAA. Vid denna tid började de tyska landsflyktiga syndikalisterna också att bilda lokala DAS-grupper.

Under tiden hade FAUDs underjordiska sekretariat i Tyskland tvingats flytta från Erfurt till Leipzig. Under de närmast följande månaderna kom en stor del av ansvaret för dess verksamhet att axlas av snickaren Ferdinand Götze. Mot slutet av 1934 hade nazisterna kommit Götze på spåren varför även han tvingats fly. Via Tjeckoslovakien, Italien och Frankrike hade han då tagit sig till Barcelona där han återförenats med sin hustru Elly Götze och deras dotter Annemarie som lämnat Tyskland några månader tidigare. Därmed var FAUDs illegala organisation i Tyskland stadd i upplösning. FAUD och den tyska syndikalistiska rörelsen, som bara ett decennium tidigare haft över 100 000 medlemmar, hade nu övergått i exilorganisationen DAS som vid denna tid som mest kan ha bestått av något hundratal medlemmar, som i sin tur var organiserade i någon av de DAS-grupper som börjat ta form i Amsterdam, Barcelona och Stockholm.

²⁷ SACs AU-protokoll, 2 maj 1934 (1845/A/3/16), SAC, ARAB.

DAS-gruppen i Stockholm

Någon gång under 1934 hade det alltså bildats en lokal DAS-grupp i Stockholm. Att gruppens medlemmar riskerade att utvisas om de var politiskt aktiva kan vara en av förklaringarna till att det inte finns några bevarade protokoll eller andra dokument som vittnar om något datum för dess bildande. Från våren 1934 står det däremot klart att tyskarna i Hagalund börjat agera i organiserad form, och då främst som motpart till SACs Flyktingkommitté i ärenden som gällde utbetalande av understöd. Den 29 augusti skrev flyktingarna till SAC i ett sådant ärende där ”DAS-Gruppe Stockholm” anges som avsändare, vilket också är det första säkra belägget för gruppens existens.²⁸ Därefter börjar uppgifter om dess verksamhet förekomma frekvent. Den 7 november rapporterades exempelvis att: ”Den av tyskarna tillsatta ’gruppen’ skulle få disponera lilla salen [i Klara Folkets hus] för ett propagandamöte bland flyktingarna”.²⁹ Då Fred Schröder var den mest namnkunnige av de tyska syndikalisterna i Stockholm bör det också vara rimligt att anta att gruppens bildande skett på hans initiativ. Av senare korrespondens från februari 1935 framgår att åtminstone följande personer då ingick i gruppen: Heinrich Bortz, Ernst Budschigk, Karl Gauck, Fred Schröder, Michel Stanger och Georg Trapp, vilka samtliga bodde i SACs flyktingboende i Hagalund.³⁰

På flykt undan Gestapo

På sommaren 1934 hade Gestapo börjat misstänka att den efterlyste Heinrich Bortz befann sig i Sverige. Gestapo i Stettin hade därför skickat en efterlysning till den svenska polisen med begäran om hans utlämning. Gestapos ledning var väl medveten om att de svenska myndigheterna enligt gällande praxis inte utvisade flyktingar till länder där de hotades av repressalier av politiska skäl. Om Gestapo däremot skulle kunna göra troligt att Bortz var en vanlig kriminell skulle han kunna utlämnas. Gestapo anklagade därför Bortz för att begått en rad stölder och inbrott i Tyskland och hade även utfäst en belöning på 500 mark för upplysningar som kunde leda till hans gripande. Den 24 augusti publicerade *Aftonbladet* en efterlysning som den svenska po-

²⁸ DAS-Gruppe Stockholm, genom Heinrich Bortz, till SACs Flyktingkommitté, 29 augusti 1934, Arbetsutskottets allmänna korrespondens (1845/E/2/8), SAC, ARAB.

²⁹ SACs AU-protokoll, 7 november 1934 (1845/A/3/17), SAC, ARAB.

³⁰ DAS-Gruppe Stockholm till SAC, 1 februari 1935, Arbetsutskottets allmänna korrespondens (1845/E/2/8), SAC, ARAB.

lisen, utan att närmare kontrollera uppgifternas sanningshalt, då offentliggjort på Gestapos begäran. I efterlysningen uppgavs Bortz vara en ”tysk stortjuv” som enligt ”tysk uppgift brukar umgås med kommunister”.³¹

Att Gestapo gått ut med den felaktiga uppgiften att Bortz umgicks med kommunister gav honom en viss respit då polisen förmodades börja leta efter honom i fel kretsar. Via danska kontakter anlätade SAC nu en jurist i Köpenhamn som i sin tur satte sig i förbindelse med den danska polisen som kunde intyga att Bortz befunnit sig i Köpenhamn då de påstådda stölderna i Tyskland skulle ha begåtts. Men då Bortz vistades i Sverige illegalt var SAC förhindrat att delge uppgifterna till polisen. Det var alltså bara en tidsfråga innan polisen skulle vara honom på spåren.

Den 12 september beviljade SAC därför Bortz 27 kronor till en tågbiljett till Oslo. Bara två dagar senare publicerade *Dagens Nyheter* en ny efterlysning som denna gång innefattade ett fotografi av Bortz och även innehöll ett detaljerat signalement: ”Bortz är 21 år gammal, 176 cm lång och smärt, har mellanblont hår, mörkbruna ögon, friska tänder, något fylligt solbränt ansikte.”³² Men då var Bortz redan på väg till Oslo. SAC hade dessförinnan gjort upp med de norska syndikalisterna i NSF (Norsk Syndikalistisk Føderasjon) om att de skulle ta hand om Bortz samt förmedla det veckovis utbetalade understöd som SAC även fortsättningsvis skulle stå för.³³ Först sedan SAC fått bekräftat att Bortz befann sig i säkerhet i Oslo kunde *Arbetaren* gå ut med de uppgifter som visade att han var oskyldig till de brott han anklagades för.³⁴

Ett par veckor senare lämnade även Schröder Stockholm då han anlätats som ledare för en studiecirkel i esperanto som arrangerades av SUFs klubb i Oxelösund i samarbete med ABF. För att han skulle se någorlunda presentabel ut som cirkelledare beviljade SACs Flyktingkommitté honom ett extra bidrag till en hatt och en överrock. Schröder flyttade därefter till Oxelösund där han blev kvar under återstoden av året.

Stockholm, januari–november 1935

I början av januari 1935 återvände Fred Schröder till Stockholm från Oxelösund. Vid samma tid hade även Heinrich Bortz återvänt till Stockholm.

³¹ ”Tysk stortjuv har kommit till Sverige”, i *Aftonbladet*, 24 augusti 1934.

³² ”Tysk inbrottstjuv efterlysas i Sverige. Brukar umgås med kommunister – Göteborgspolisen varskor kollegerna”, i *Dagens Nyheter*, 14 september 1934.

³³ SACs AU-protokoll, 12 september 1934 (1845/A/3/17), SAC, ARAB.

³⁴ ”Nazistiskt människorov i Stockholm. För att få tyska flyktingar utlämnade efterlysas de som kriminella”, i *Arbetaren*, 19 september 1934.

Bortz hade då hållit sig undan i Oslo i närmare fem månader varför han hopades att den svenska polisen skulle ha slutat leta efter honom. Det visade sig nu att det var fullt i SACs flyktinglägenhet i Hagalund, vars adress också var känd av polisen, vilket var ett annat skäl till att den efterlyste Bortz inte kunde bo där. Flyktingkommittén fick därför försöka ordna fram ett annat boende till Schröder och Bortz. Den första februari fick de flytta in i en enrumslägenhet på Gröndalsvägen 15 i Gröndal. Lägenheten låg i en fastighet som precis färdigställts av det syndikalistiska byggnadskooperativet Husbygge UPA. Eftersom fastigheten ägdes av Husbygge UPA ansågs den vara någorlunda säker för Bortz då de syndikalistiska byggnadsarbetarna inte skulle ange honom för polisen i första taget.³⁵

Alias "Henrik Olsson"

Eftersom Heinrich Bortz lärt sig tala god svenska brukade han ibland, halvt på skämt, utge sig för att vara svensk och kalla sig för "Henrik Olsson". Men det var också allvar då det fanns gott om nazister och tyskvänliga informatörer i Stockholm. Bortz var fortfarande efterlyst och han hade därför ingen anledning att skylta med sitt eget namn. I mitten av mars ansökte Bortz om ett bidrag från SAC för att starta en verkstad där han skulle tillverka speglar och pendyler. Förutom att tidigare ha arbetat som servitör och sjöman var han även utbildad träsnidare. Om han skulle få verksamheten att bära sig skulle han inte behöva något vidare understöd från SAC. SACs AU beviljade därför Bortz 150 kronor för inköp av verktyg och annan utrustning. Därutöver fick han disponera ett rum på vinden i Klara Folkets hus, men då "under förutsättning att han inte rökte därstädes".³⁶ Sedan Bortz startat sin verkstad började han synas allt oftare i Klarakvarteren, där det också blev allt fler som visste vem han var och inte minst att det fanns en belöning att inkassera för den som angav honom.

Paul Hafner

I slutet av juni 1935 anlände ännu en tysk flykting till Stockholm. Paul Hafner var en ung snickare som tillsammans med sin far och äldre bror varit aktiv i

³⁵ Då det var hård konkurrens om arbetstillfällena hade LO, genom de så kallade monopolavtalen, försökt kasta ut de byggnadsarbetare som valt att organisera sig i SAC från arbetsplatserna. För att klara sin försörjning hade de därför startat ett flertal kooperativ genom vilka de uppförde fastigheter i egen regi. Ett av de största syndikalistiska kooperativen var Husbygge UPA. Den ursprungliga planen hade varit att fastigheterna i Gröndal skulle säljas vidare efter att de färdigställts, men av okänd anledning hade de blivit kvar i Husbygge UPAs ägo.

³⁶ SACs AU-protokoll, 13 mars 1935 (1845/A/3/18), SAC, ARAB.

FAUD och i de Svarta skarorna i Darmstadt. Efter nazisternas maktövertagande hade de fortsatt att vara aktiva i FAUDs illegala organisation. I sin lägenhet på Illigweg 40 hade de gömt vapen och tryckeriutrustning som de senare blivit tvungna att gräva ner. Sedan brodern Hermann Hafner efterlysts av nazisterna hade han flytt till Holland. Då allt fler syndikalister började gripas i Darmstadt hade även Paul Hafner valt att lämna Tyskland. Han hade då tagit sig till Holland där han till en början fått bo hos brodern i Gouda. En tid senare hade han flyttat vidare till Amsterdam där han fått anställning som snickare, men då snickeriet tvingades stänga hade han blivit arbetslös. Eftersom Hafner inte varit efterlyst då han lämnat Tyskland hade han, till skillnad från sin broder, inte erkänts som politisk flykting. Han hade därför inte beviljats något understöd av de holländska syndikalisterna. Eftersom han inte längre hade några möjligheter att försörja sig i Holland bestämde han sig för att resa till Sverige.

Den 29 juni 1935 klev Paul Hafner ombord på ångaren S/S Flandria som tog honom till Göteborg varifrån han fortsatte till Stockholm.³⁷ Då han kontaktade Flyktingkommittén för att begära understöd inställde sig frågan varför SAC skulle erkänna honom politisk flykting när de holländska syndikalisterna inte velat göra det. Det var då dessutom sedan länge känt att DAS och det underjordiska FAUD ville att dess medlemmar i möjligaste mån skulle stanna kvar i Tyskland för att bedriva motståndarbete inom landets gränser. Några dagar tidigare hade DAS-gruppen i Amsterdam därför skickat ett brev till SAC för att varsko om Hafners ankomst samt för att klargöra den svåra situation han befann sig i.³⁸

Trots att Hafners status som politisk flykting förblev oklar var det ändå uppenbart att han måste tas om hand på något sätt. Om han skulle skickas tillbaka till Tyskland var risken överhängande att han skulle gripas av nazisterna som då skulle kunna tvinga ur honom vad han visste om den underjordiska rörelsen. Under den tid som Hafner vistats i Holland hade hans möjligheter att återvända till Tyskland dessutom försämrats. Då många av de syndikalister som häktats i Darmstadt visste att Hafner lämnat Tyskland var risken uppenbar att de under tortyr skulle välja att namnge honom eftersom de visste att han redan befann sig i säkerhet. Medan SAC fortsatte att utreda Hafners ärende beviljades han ett tillfälligt understöd samtidigt som han fick flytta in hos Fred Schröder och Heinrich Bortz i Gröndal.

³⁷ Redogörelsen för Hafners tid i Tyskland och Holland är sammanställd ur SACs AU-protokoll och korrespondens samt ur Paul Hafners personakt, SÄPO, RA.

³⁸ Zentralstelle der DAS till SAC, 26 juni 1935, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/1), SAC, ARAB.

DAS-gruppen och dess medlemmar

På hösten 1935 hade det kommit fler tyskar till Stockholm samtidigt som flera av de befintliga flyktingarna börjat tröttna på den kollektiva boendeform som SAC erbjöd. Det hade även uppstått interna slitningar bland tyskarna. Från den första oktober sade SAC därför upp sina flyktinglägenheter. För att flyktingarna i fortsättningen skulle ha råd att bekosta sina egna boenden höjdes deras understöd från 15 till 21 kronor i veckan.³⁹ Schröder, Bortz och Hafner beslutade sig då för att lämna Gröndal. Medan Hafner fick hyra in sig som inneboende i lägenhet på Brännkyrkagatan 142 på Södermalm, flyttade Schröder och Bortz in i en lägenhet på Vulcanusgatan 3 i Atlasområdet där de fått hyra ett rum av ett tyskt flyktingpar som varit beredda att ta risken att inhysa den efterlyste Bortz.⁴⁰

Adi Stachlovici

I slutet av november 1935 anlände den unge rumänske värnpliktsvägraren Agaton "Adi" Stachlovici till Stockholm. Eftersom han tillhört den anarkistiska rörelsen i Rumänien, och inte varit organiserad i någon syndikalistisk organisation, fick han inledningsvis nöja sig med tillfälliga bidrag från SAC. I den krets av flyktingar som SAC tog hand om var Stachlovici en udda fågel. Han kom från en välbärgad familj och var utbildad vid universitetet i Bukarest. Eftersom han var uppvuxen i ett flerspråkigt gränsområde talade han också ett flertal språk. I Stockholm började den nyanlände Stachlovici umgås med Schröder, Bortz och de andra flyktingarna. Han blev dock särskilt god vän med Bortz, som också tillhörde de yngre i flyktingskaran. Bortz och Stachlovici började snart att smida planer på att försöka ta sig till Spanien.

Bortz och Stachlovici på väg till Spanien

Eftersom Heinrich Bortz och Adi Stachlovici skulle komma att bli de första som lämnade Sverige i avsikten att anmäla sig som frivilliga i det spanska inbördeskriget finns anledning att följa deras tillvaro innan avfärden på närmare håll. Det var förmodligen i slutet av 1935 som det börjat gå upp för dem att de kanske skulle ha en möjlighet att komma iväg. SAC hade då fått ta emot

³⁹ SACs AU-protokoll, 4 och 25 september 1935 (1845/A/3/19), SAC, ARAB.

⁴⁰ Kontraktet på lägenheten innehades av Günther Dallmann (1911–2009) och hans hustru Johanna Dallmann (1910–2000) som hade kommit till Stockholm på hösten 1934. Eftersom de fått arbetstillstånd för att arbeta som lärare i tyska hade de inte behövt ansöka om understöd från SAC. Bara någon vecka efter sin ankomst till Stockholm hade Dallmann börjat skriva för *Arbetaren*, oftast under den svenskklingande pseudonymen "Karl Mörne".

sin första reseansökan till Spanien. Den gällde Ferdinand Olausen, som tidigare varit socialdemokrat men som gått över till SAC strax efter att han kommit till Stockholm som flykting från Tyskland. Eftersom han fått arbetstillstånd för att arbeta som lärare i tyska hade han inte behövt ansöka om understöd från SAC. Men då han fått besked om att han skulle utvisas hade han blivit tvungen att ansöka om ett bidrag för att kunna ta sig till Spanien. Den 4 december 1935 beviljade SACs AU Olausen 250 kronor, en summa som skulle räcka till resan och uppehälle under vägen.⁴¹ Han lämnade därefter Stockholm för att resa till Spanien där hans vidare öden är okända.

Några veckor senare hade Heinrich Bortz, förmodligen inspirerad av Olausen, beslutat sig för att försöka ta sig till Spanien. Den pendyl- och spegeltillverkning som han bedrivit i sin verkstad hade uppenbarligen inte blivit någon framgång. Han hade därför lämnat in en ansökan om respengar till SACs Flyktingkommitté som i sin tur lämnat frågan vidare till AU. Den 29 januari 1936 beviljades Bortz 250 kronor för att han skulle kunna ta sig till Spanien. Bidraget betalades emellertid ut med förbehållet att SAC inte skulle försörja honom vidare om resan inte skulle bli av.⁴² Bara några dagar senare, i början av februari, nåddes Adi Stachlovici av det besked han fruktat. Eftersom hans tremånaders turistvisum var på väg att gå ut fick han besked om att han skulle utvisas till Rumänien. Stachlovici vände sig därför till SACs Flyktingkommitté som den 4 mars beviljade honom 100 kronor för att han skulle kunna resa till Spanien.⁴³ I mars 1936 stod Bortz och Stachlovici alltså i begrepp att tillsammans försöka ta sig till Spanien.

Bortz grips i Klara Folkets hus

Innan Bortz och Stachlovici hann komma iväg fick polisen in ett tips från en angivare som uppgav att den efterlyste Bortz brukade ”logera” i SACs lokaler. På kvällen den 23 mars anlände ett par poliser till Klara Folkets hus där de grep Bortz.⁴⁴ Eftersom gripandet innebar att Bortz vistelse i Sverige inte längre behövde hållas hemlig kunde SAC till sist delge polisen det tidigare införskaffade bevismaterial som visade att han var oskyldig till de stölder Gestapo anklagat honom för. Tre dagar senare släpptes Bortz på fri fot. Det hela medförde dessutom att hans vistelse i Sverige kunde legaliseras. Men det stod också klart att Gestapo nu med säkerhet visste att han befann sig i Stockholm vilket utgjorde en uppenbar fara för hans säkerhet.

⁴¹ SACs AU-protokoll, 4 december 1935 (1845/A/3/19), SAC, ARAB.

⁴² SACs AU-protokoll, 29 januari 1936 (1845/A/3/20), SAC, ARAB.

⁴³ SACs AU-protokoll, 4 mars 1936 (1845/A/3/20), SAC, ARAB.

⁴⁴ Heinrich Bortz personakt, SÄPO, RA.

Stachlovici och Gustaf V

Eftersom Bortz gripande även medfört att Stachlovici blivit kvar i Stockholm blev han tvungen att försöka få sitt utvisningsbeslut upphävt. Då Stachlovicis föräldrar var döda och han själv bara var 19 år gammal och inte hade uppnått myndig ålder (som vid denna tid var 21) beviljade SAC honom pengar till advokathjälp för den till synes desperata åtgärden att försöka erhålla medborgarskap genom att bli adopterad av någon svensk familj. Då detta inte lyckades blev Stachlovici tvungen att vända sig till kung Gustaf V, som utgjorde sista instans i utvisningsärenden, och som slutligen ändrade beslutet, men då bara i den meningen att Stachlovici: ”Icke mot sin vilja må föras till Rumänien”.⁴⁵ Det ursprungliga utvisningsbeslutet låg alltså fast, men så länge de svenska myndigheterna inte kunde hitta något annat land som ville ta emot honom skulle det inte kunna verkställas. Det var en tillfällig respit och Stachlovicis situation förblev därmed osäker. Under våren gjorde Bortz och Stachlovici ett nytt försök att komma iväg till Spanien. De reste då till Göteborg varifrån de via Norge skulle försöka ta sig vidare söderut. Men av okänd anledning återvände de en kort tid senare till Stockholm. Det skulle dröja ännu någon månad innan de kom iväg.

Spanska resplaner

Då Bortz och Stachlovici på sommaren 1936 nåddes av nyheten om att ett inbördeskrig brutit ut i Spanien, och att det var deras kamrater i CNT och FAI som ledde motståndet mot militären och fascisterna, bestämde de sig för att göra ett nytt försök. Den 4 augusti, två veckor efter krigsutbrottet, ansökte Stachlovici därför ännu en gång om respengar från SAC.⁴⁶ Eftersom resorna till Spanien var dyra och då något akut hot om utvisning inte längre förelåg mot Stachlovici såg SACs AU ingen anledning att ännu en gång bevilja honom respengar varför hans ansökan avslogs.⁴⁷ För Bortz var läget än mer utsiktslöst då även han tidigare beviljats ett resebidrag till Spanien, dessutom med förbehållet att SAC inte skulle försörja honom vidare om resan inte skulle bli av. På något vis lyckades Bortz och Stachlovici ändå få ihop tillräckligt med pengar för att kunna ta sig iväg. Enligt vad Stachlovici senare uppgav

⁴⁵ Agaton Stachlovicis personakt, SÄPO, RA.

⁴⁶ Adi Stachlovici till SAC, 4 augusti 1936, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/1), SAC, ARAB.

⁴⁷ SACs AU-protokoll, 5 augusti 1936 (1845/A/3/20), SAC, ARAB.

hade de fått varsitt resebidrag från Insamlingen för landsflyktiga intellektuella.⁴⁸ De lämnade Stockholm med tåg den 16 augusti. Deras första anhalt blev Göteborg. En eller två dagar senare tog de sig med besättningens hjälp ombord som fripassagerare på ett fartyg som gick till Antwerpen varifrån de via Paris och Perpignan kunde fortsätta till Barcelona.⁴⁹

Den Adolph-Linzmannska förfalskarhärvan

En pikant detalj i sammanhanget är att Bortz och Stachlovici snart kom att efterlysas av polisen som misstänkta för delaktighet i en stor förfalskarhärva. Den 12 augusti hade de båda tyska flyktingarna och anarkisterna Friedrich Adolph och Kurt Linzmann gripits i sin kombinerade lägenhet och verkstad på Fleminggatan 13 på Kungsholmen. Det skulle snart visa sig att de framställt en stor mängd falska sedlar som de dessutom fått hjälp att prångla ut av ett okänt antal kumpaner.⁵⁰ Polisen hade därför börjat söka efter medbrottslingar i deras bekantskapskrets. På listan över de misstänkta fanns Bortz och Stachlovici som varit väl bekanta med de båda förfalskarna. Även om Bortz

⁴⁸ Agaton Stachlovicis personakt, SÄPO, RA. Då alla uppgifter om utbetalningar från sommaren 1936 saknas i Insamlingen för landsflyktiga intellektuellas arkiv går uppgiften inte att bekräfta. Däremot framgår där att Heinrich Bortz fått två utbetalningar om 100 kronor vardera därifrån, den 30 mars och den 4 maj 1936. Dessa två bidrag bör tillsammans med de pengar de redan fått från SAC ha varit tillräckliga för att de skulle kunna ta sig till Spanien, se Insamlingen för landsflyktiga intellektuella (L54:53b), Mia Leche Löfgrens papper, Kungl. Biblioteket (KB).

⁴⁹ Se intern utredning om Heinrich Bortz förehavanden i Spanien som på förekommen anledning gjordes av SAC på vintern 1942, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/2), SAC, ARAB.

⁵⁰ Friedrich Adolph (1899–1978) och Kurt Linzmann (1908–1936) hade gripits som misstänkta för sedelförfalskning. Den omfattande härva som därefter börjades redas ut skulle komma att bli det mest uppmärksammade förfalskarfallet i den svenska kriminalhistorien. Deras förklaring om att deras tryckeriutrustning skulle användas till att trycka upp ett porträtt av den avrättade anarkisten Erich Mühsam bedömdes inte som trovärdig då det bevismaterial som hittats i deras verkstad var graverande. Under den efterföljande rättegången fortsatte deras falska sedlar att dyka upp på olika platser i Sverige. Sedlarna var så skickligt tillverkade att de var nästintill omöjliga att skilja från originalen, men hade den egenheten att de alla hade samma serienummer. I september 1936 dömdes Adolph till sex års fängelse och Linzmann till fem år. Linzmann hade då blivit så nedbruten att han avled bara några veckor senare. Därefter genomfördes en ny rättegång där Adolph fick sitt straff förlängt till sju år. Under sin tid på Långholmens fängelse blev grafikern Adolph en mönstarfånge som, med direktörens tillåtelse, fick ge utlopp för sin yrkesskicklighet genom att tillverka en detaljerad modell av fängelseområdet i skala 1:33. Efter att Adolph avtjänat sitt straff började det gå ett rykte om att han emigrerat till Sydamerika där han försvunnit spårlost. I själva verket blev Adolph kvar i Stockholmsområdet där han, efter att ha levt vad som förefaller ha varit ett laglydigt liv, avled 1978. I samband med Långholmens nedläggning donerades hans modell till Nordiska museet där den fortfarande finns bevarad (föremålsnummer NM.0299563).

och Stachlovici senare skulle förneka all inblandning skulle förfalskarhistorien få konsekvenser för dem båda, framförallt för Bortz.

De första Spanienfrivilliga

Att SACs AU den 5 augusti 1936 avslagit Stachlovicis andra ansökan om respengar till Spanien, bland annat med motiveringen att SAC då redan tidigare ”ett par gånger betalt sådana resor”,⁵¹ har felaktigt tolkats som att flera okända tyska syndikalister dessförinnan rest från Sverige till Spanien. Men från det spanska krigsutbrottet i mitten av juli och fram till avslaget på Stachlovicis ansökan den 5 augusti finns inga uppgifter om att några sådana resebidrag ska ha utbetalats. Däremot hade SAC, som tidigare framgått, beviljat sådana resebidrag vid tre tidigare tillfällen, men dessa hade alltså utbetalats flera månader innan inbördeskriget startade. Det hade dessutom bara varit en av de tre sökande, Ferdinand Olausen, som då kommit iväg medan de övriga två, Bortz och Stachlovici, blivit kvar i Sverige fram till mitten av augusti. Även om det inte går att utesluta möjligheten att någon annan kan ha varit före är det alltså högst sannolikt att Heinrich Bortz och Adi Stachlovici blev de första som lämnade Sverige i avsikt att anmäla sig som frivilliga i Spanien.

Bortz och Stachlovici anlände till Barcelona den 28 augusti 1936.⁵² Där anmälde sig Bortz till Durrutikolonnen och reste till fronten i Aragonien. På grund av sina omfattande språkkunskaper blev Adi Stachlovici istället rekryterad av CNTs och FAIs internationella informationskontor i Barcelona. Om man väljer att definiera en frivillig som någon som hade en väpnad tjänst eller ingick i ett stridande förband är det alltså bara Bortz som kvalificerar sig. Därmed bör Bortz ha varit den förste frivillige som lämnade Sverige för att delta i det spanska inbördeskriget.

Stockholm, maj–september 1936

Under tiden hade Fred Schröder blivit kvar i Stockholm. Den första maj hade han flyttat vidare till Sägargatan 17 på Södermalm där han fått hyra ett rum som han delade med Gustav Grabein, en tysk flykting från den socialdemokratiska vänsterflygeln. Vid denna tid hade Schröder inlett en relation med en svensk kvinna. Tack vare samvaron med flickvännen hade hans svenska förbättrats avsevärt vilket gjort att han kunnat börja medverka i *Storm* där

⁵¹ SACs AU-protokoll, 5 augusti 1936 (1845/A/3/20), SAC, ARAB.

⁵² Se utredning om Bortz som gjordes av SAC på vintern 1942, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/2), SAC, ARAB.

han fått två artiklar publicerade under pseudonymen ”Fred Lessak”. Under våren fick han även en skrift med titeln *Syndikalism och nationalism* utgiven på Federativs förlag.⁵³

Den första juni flyttade Schröder och Grabein ut från lägenheten på Sägargatan. De gav sig därefter ut på en cykelresa som skulle gå från Stockholm till riksgränsen. I mitten av juli hade de kommit fram till Kiruna där de besökte redaktionen för *Norrlandsfolket*, som var SACs dagliga tidning i norra Sverige, och det var där de fick höra att ett inbördeskrig brutit ut i Spanien.

Fred Schröder (till vänster) och Gustav Grabein utanför Norrlandsfolkets redaktion, Hjalmar Lundbohmsvägen 48 i Kiruna, juli 1936. Det var här de nåddes av nyheten om att ett inbördeskrig brutit ut i Spanien. Foto: Fred Schröder med självutlösare, i privat ägo.

Gustav och Marie Doster

Medan Fred Schröder varit ute på sin cykelresa hade två nya tyska flyktingar anlänt till Stockholm. Det var Gustav Doster som kommit från Holland tillsammans med sin hustru Marie Doster. Gustav Doster hade varit en av de ledande syndikalisterna i Darmstadt där han och hans hustru också varit medlemmar i de Svarta skarorna. Efter nazisternas maktövertagande hade Doster gripits och spärrats in i ett interneringsläger i Osthoven. En tid senare hade han lyckats rymma. Med hjälp av FAUDs underjordiska organisation

⁵³ Fred Lessak (1936), *Syndikalism och nationalism*, Stockholm, Federativs.

hade han tagit sig till Amsterdam, dit han anlönt i slutet av november 1933, och dit hans hustru dessförinnan rest i förväg. I Amsterdam kom Gustav Doster att bli en av de ledande inom den tyska utlandsorganisation som senare kom att gå under namnet DAS.⁵⁴ Då det kom till nazisternas kännedom att Doster befann sig i Amsterdam begärde de att få honom utlämnad. Gestapo hade dessförinnan, på känt manér, anklagat Doster för att ha begått en rad brott i Tyskland. Eftersom Gustav och Marie Dosters situation därmed blivit omöjlig i Amsterdam hade de holländska syndikalisterna skrivit till SAC för att be om hjälp att ta hand om dem. I mitten av april 1936 skickade SAC ett positivt svar.⁵⁵ Det skulle dock dröja ännu några månader innan makarna Doster kom iväg till Sverige. Gustav Doster kom istället att gripas av den holländska polisen varefter han internerades i väntan på att hans fall skulle utredas vidare. Det hela utmynnade i en nödlösning där de holländska myndigheterna helt sonika förde Doster över gränsen till Belgien. De holländska syndikalisterna, som hållit sig noga informerade om fallet, hade då försett Marie Doster med en penningssumma och två holländska pass som hon fick med sig då hon följde efter sin make till Belgien. Den 14 augusti lämnade Gustav och Marie Doster Antwerpen med ångaren S/S Belgia. Från Göteborg fortsatte de sedan till Stockholm dit de anlände tre dagar senare. SAC beviljade dem då understöd samt hjälpte dem att få hyra en lägenhet på Frejagatan 11 i Hagalund. I Stockholm kom de snart i kontakt med sina tyska kamrater i den lokala DAS-gruppen.⁵⁶

Fred Schröder till Spanien

Då Fred Schröder återvänt till Stockholm från sin cykelresa hade han fått reda på att hans båda kamrater Bortz och Stachlovici ett par veckor tidigare rest till Spanien, för övrigt vid samma tid som Gustav och Marie Doster anlönt till Stockholm. Schröder hade då också fått veta att CNT och FAI, bara några dagar efter att Bortz och Stachlovici lämnat Stockholm, gått ut med budskapet att de inte ville ha några utländska frivilliga. SAC hade då stoppat alla

⁵⁴ Det brukar ibland hävdas att det varit Fred Schröder och Gustav Doster som tillsammans grundat DAS i Amsterdam, vilket alltså inte stämmer då Schröder rest vidare till Stockholm strax innan Doster anlände till Amsterdam.

⁵⁵ SAC till NSV, 16 april 1936, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/1), SAC, ARAB.

⁵⁶ Uppgifterna om Gustav och Marie Dosters aktiviteter i Tyskland, deras tid i Holland och deras väg till Sverige är huvudsakligen hämtade från Gustav Dosters personakt, SÄPO, RA, från en intervju med Gustav Doster: "Kämpe mot fascismen", i *Syndikalisterna* [Stockholms LS agitationstidning], nr 2/1973 samt ur Döhring (2013), s. 46.

utbetalningar av resebidrag, vilket medförde att Schröder tills vidare fick slå alla tankar på att resa till Spanien ur hågen.

Schröder läste nu alla texter han kunde hitta om inbördeskriget. Genom Margit Manus och Axel Österbergs reportage fick han närmare kännedom om de revolutionära samhällsomvälvningar som genomfördes i Barcelona och på många andra platser i Spanien. Då SAC drog igång sin första insamling för CNT var det främst SACs LS och SUFs ungdomsklubbar som bidrog, men bland bidragsgivarna fanns även ett par privatpersoner av vilka en ”Fred Lessak” skänkt det högsta beloppet om 35 kronor, vilket var en ansevärd summa för en flykting som levde på understöd.⁵⁷ Förmodligen var det förlagsarvodet för den skrift som Schröder nyligen fått utgiven som han efterskänkte till CNT.

Men Schröder skulle snart få en oväntad möjlighet att komma iväg till Spanien. Då Augustin Souchy anlände till Stockholm i början av september, för att på uppdrag från CNT och FAI försöka utverka stöd från den svenska arbetarrörelsen, tog Schröder kontakt med honom för att be om råd. Det visade sig då att CNT och FAI trots allt var beredda att göra undantag för frivilliga som ansågs särskilt pålitliga eller hade efterfrågade kompetenser. Souchy menade att CNT skulle kunna ha nytta av Schröders språkkunskaper och erfarenheter från den tyska motståndsrörelsen. Han skrev därför på stående fot ut en passersedel som gjorde att Schröder skulle kunna ta sig över den CNT-kontrollerade gränsen till Spanien. Även om det bar emot att lämna flickvännen i Stockholm fanns inte längre något utrymme för tveksamhet. Med Souchys klartecken i ryggen kunde Schröder därför ansöka om respengar från SAC:

Emedan jag vill resa till Spanien ber jag om respengar. Jag tackar samtidigt för all den solidaritet som ni har visat mig under min vistelse i Sverige.⁵⁸

Den 16 september beviljades Schröders ansökan. Två dagar senare tog han tåget till Malmö varifrån han fortsatte söderut. Han var då förmodligen den tredje som lämnade Sverige i avsikten att anmäla sig som frivillig i Spanien. Hans resa gick längs samma rutt som många av de svenska Spanienfrivilliga

⁵⁷ I den redovisning av SACs insamling som publicerades i *Arbetaren* den 5 september 1936 återfinns, förutom ett flertal LS och ungdomsklubbar, också fyra privatpersoner, däribland en ”Fred Lessak”.

⁵⁸ Fred Schröder till SACs AU, odaterat. Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/1), SAC, ARAB.

snart skulle komma att följa, via Köpenhamn till den danska hamnstaden Esbjerg, därifrån vidare med båt till Antwerpen och sedan med tåg till Paris dit han anlände på morgonen den 21 september. Från Paris tog han tåget till Perpignan varifrån han fortsatte över den spanska gränsen. Den 22 september anlände han till Port Bou. Därifrån tog han tåget till Barcelona.

Barcelona, september–december 1936

Väl framme i Barcelona letade sig Schröder fram till CNT-FAI-huset där han träffade på Augustin Souchy, Helmut Rüdiger och flera av sina tyska kamrater. Där återsåg han även Margit Manus, Axel Österberg och Adi Stachlovici som arbetade på det internationella informationskontoret. Av sina bekanta fick Schröder även höra att Heinrich Bortz anmält sig till Durrutikolonnen och rest till fronten. Men bara några dagar senare återvände Bortz till Barcelona för att få vård sedan han sårats i striderna i Aragonien.

Möte på Olympiateatern

Söndagen den 27 september höll Juventudes Libertarias ett stort möte på Olympiateatern och den nyanlände Schröder var en av de inbjudna gästerna. Från Stockholm hade han fått med sig en fana från SUF som han under stort jubel överlämnade under mötet. I samband med överlämnandet av fanan höll Schröder ett tal inför de närmare 10 000 åhörare som lyckats tränga sig in i den överfyllda lokalen:

I Sveriges anarkosyndikalistiska ungdoms namn överbringar jag en revolutionär hälsning. Den svenska ungdomen följer med brinnande intresse de spanska kamraternas kamp. Vi äro klara över att de spanska kamraternas kamp mot fascismen inte endast är en angelägenhet som berör Spanien. Det är en kamp som ha avgörande betydelse för hela världens proletariat.

I Tyskland och Österrike ha de stora marxistiska organisationerna avstått från all kamp mot fascismen, i Spanien däremot, har folket genomsyrat av den anarkistiska andan, rest sig till väpnad kamp mot denna hydra. Vi hoppas och vänta, att i och med denna de spanska arbetarnas seger skall en ny renässans komma för den internationella anarkosyndikalistiska rörelsen.

Vi känna oss därför som ett med er i kampen och lova att göra vad som står i vår makt för att hjälpa eder. Som ett tecken på sin solidaritet sänder er nu den svenska anarkosyndikalistiska rörelsen en stormfana med sitt

emblem, den röda ringen. Må denna fana alltid erinra er om att ni i den höga norden ha bröder som känna och tänka med eder.⁵⁹

Bara någon vecka efter att Schröder anlänt till Barcelona beslutade CNTs katalanska regionalkommitté att Axel Österberg och Margit Manus skulle skickas till Sverige på en föredragsturné. Resan skulle göras med bil och CNT ville därför att Schröder skulle följa med som chaufför. Men Schröder var villrådig. Eftersom han uppenbarligen haft svårt att släppa tankarna på sin flickvän i Stockholm accepterade han till sist CNTs förslag. Men bilresan blev aldrig av och Schröder blev därför kvar i Barcelona.

DAS-gruppen i Barcelona

I Barcelona fanns en lokal DAS-grupp som bildats på våren 1934 av några av de första tyska syndikalister som kommit till staden som flyktingar. Fram till inbördeskrigets utbrott hade gruppen förblivit en helt obetydlig organisation som till en början endast bestått av ett tiotal medlemmar. Bland dem fanns Helmut Rüdiger, som kommit till Barcelona tillsammans med sin hustru Dora redan 1932, samt arkeologen Rudolf ”Michel” Michaelis och hans hustru Margaret som var fotograf till yrket.⁶⁰ Hit hörde också gruppens ordförande, sömmerskan Elly Götze och hennes make Ferdinand Götze. Eftersom CNT varit olagligförklarat under långa perioder fram till inbördeskrigets utbrott hade DAS-gruppens kontakter med CNT länge förblivit trevande. Dess medlemmar hade därför fått klara sig på egen hand utan något understöd från CNT. Då DAS-gruppen inte var en fackförening hade gruppen som sådan inte kunnat anslutas till CNT varför den istället anslutits till FAIs lokal-federation av anarkistgrupper. De av DAS-gruppens medlemmar som lyckats få arbete hade däremot kunnat gå med i något av CNTs syndikat som enskilda medlemmar. Efter striderna den 19 juli hade allt förändrats. Då Fred Schröder anlände till Barcelona och blev medlem i den lokala DAS-gruppen var den, på grund av sina nära förbindelser med CNT och FAI, sedan flera månader tillbaka etablerad som den viktigaste tyska organisationen i Barcelona.

⁵⁹ Fred Schröders tal är hämtat ur ett osignerat referat från mötet som publicerades i *Storm* och som bör ha nedtecknats av Axel Österberg: ”Jättemöte i Barcelona hälsar Sveriges syndikalistiska ungdom”, i *Storm*, 11/1936, jfr reportage från samma möte i *Solidaridad Obrera*, 29 september 1936, s. 8–9. I *Storm* omnämns talaren som ”Fred Lessak” medan han i *Solidaridad Obrera* oförsiktigt nog benämns med sitt riktiga namn ”Fred Schroeder”.

⁶⁰ En redogörelse för paret Michaelis vistelse i Spanien finns i Helen Ennis (2005), *Margaret Michaelis: Love, loss and photography*, Canberra, National Gallery of Australia.

DAS-gruppen och nazisterna

Under striderna den 19 juli hade det kommit till öppen konfrontation mellan DAS-gruppen och nazisterna i Barcelona. De tyska nazisterna hade sedan länge en omfattande utlandsorganisation vars spanska Landsgrupp (Landesgruppe) varit en av de viktigaste. Innan inbördeskrigets utbrott hade det funnits 10 000 tyskar i Spanien av vilka omkring 65 procent röstat på Hitler i det val som föregått nazisternas maktövertagande. Den största tyska kolonin i Spanien hade funnits i Barcelona där nazisterna haft sina verksamheter inrymda i ett flertal fastigheter. Den 19 juli hade Rudolf "Michel" Michaelis och några andra medlemmar i DAS-gruppen intagit flera av nazisternas lokaler. En av de häftigaste striderna hade utkämpats vid den "Tyska klubben" (Club Germania) på Calle Roger de Lauria (Carrer de Roger de Llúria) där den Tyska Arbetsfronten (Deutsche Arbeitsfront), den organisation som ersatt de olagligförklarade fackföreningarna i Nazityskland, haft sin verksamhet. Efter att Michaelis och hans kamrater erövrat lokalen hade de kommit över en kulspruta och ett flertal gevär. Michaelis berättade senare hur han då gjort sig skyldig till "den enda akt av vandalism" som enligt honom förekommit vid tillfället. Det hade varit då han slitit ner ett porträtt av Hitler och kastat ut det genom ett fönster så att det krossats mot gatan.⁶¹ De dokument som påträffats i lokalerna hade därefter samlats ihop och förts till CNT-FAI-huset för att gås igenom. Från Tyskland kom snart häftiga protester. I ett pressmeddelande som skickats ut från en av de nazityska nyhetsbyråerna gavs dock en helt annan version av det inträffade. De tyska syndikalisterna i DAS-gruppen hade där ersatts av en grupp synnerligen brutala "judiska kommunister". Pressmeddelandet publicerades även i *Svenska Dagbladet*:

Tyska skulle antändas! Övergöts därför först med petroleum
Berlin 27 juli.

(TT) Till Deutsches Nachrichtenbüro meddelas från Karlsruhe:

Tjugotvå tyska flyktingar från Spanien ha anlänt till gränsstaden Khel. Bland dem befinner sig även föreståndarinnan för tyska arbetsfrontens avdelningshem i Barcelona, vilket fullständigt förstörts. Den beväpnade mobben hade under ledning av judiska kommunister åtta gånger trängt in i byggnaden och arbetsfrontens där inrymda byråer. Även tyska emigranter befunno sig bland angriparna, vilka förstörde hela inredningen och delvis bortförde den. De hotade att skjuta föreståndarinnan om hon

⁶¹ Ur redogörelse från Rudolf Michaelis, publicerad i *Berliner Zeitung* 17 juli 1966, citerad i Nelles (2010), s. 111, min översättning.

icke uppgav adressen på tyska nationalsocialistiska partiets landsgruppgruppleddare⁶² samt att övergjuta henne med petroleum och tända eld på henne samt släpade ut henne på gatan. Endast tack vare grannarnas energiska ingripande blev hennes liv räddat.⁶³

Från CNT-FAI kom snart ett skarpt uttalande där de tyska anklagelserna tillbakavisades. CNT-FAI menade att de utländska medborgarna i Barcelona respekterades, men med tillägget att ingen kunde tillåtas propagera eller verka för den fiende som var fascismen.⁶⁴

DAS-gruppen och kommunisterna

Eftersom Barcelona seglat upp som de revolutionära händelsernas centrum hade DAS flyttat sitt huvudkontor från Amsterdam till Barcelona. Flera av dess medlemmar hade då rest till Barcelona från Paris, Amsterdam och Stockholm för att delta i gruppens arbete. Under sommaren och hösten hade DAS-gruppen i Barcelona därför ökat till ett drygt 40-tal medlemmar. Till en början hade alla tyskar som sade sig sympatisera med gruppen kunnat bli medlemmar. Men då anarkisterna och syndikalisterna, precis som i Amsterdam, Paris och Stockholm, var i minoritet bland de tyska flyktingarna, hade gruppens medlemmar snart ansett sig tvungna att införa striktare krav för medlemskap. Som en försiktighetsåtgärd hade det då ställts som krav att man måste ha varit medlem i FAUD, CNT eller någon annan syndikalistisk eller anarkistisk organisation före den 19 juli. Risken var annars att tyska kommunister skulle kunna ansluta sig i sådan utsträckning att de skulle hamna i majoritetsställning och kunna ta över gruppen. Det var dock ett krav som inte alltid tillämpades strikt då flera undantag kom att beviljas.⁶⁵

Kulspruteplutonen "Erich Mühsam"

Ett par veckor efter att kuppförsöket slagits ner i Barcelona hade de båda DAS-medlemmarna Rudolf Michaelis och Willi Winkelmann beslutat sig för att gå till fronten. Vid samma tid hade omkring 80 tyskar, av vilka de flesta var kommunister, anlänt till Barcelona. De nyanlända tyskarna hade anmält

⁶² Den nazist som nämns i det ovan citerade pressmeddelandet, och som eftersöktes av DAS-gruppen, var Hans Hellermann (1909–?), ledare för nazistpartiets spanska landsgrupp. Hellermann lyckades dock undkomma. Under inbördeskriget tycks han ha deltagit i striderna på den nationalistiska sidan. Han fungerade därefter som Gestapoagent i Mexico varefter hans vidare öden är okända.

⁶³ *Svenska Dagbladet*, 28 juli 1936, s. 5.

⁶⁴ *Solidaridad Obrera*, 6 augusti 1936, s. 3.

⁶⁵ Nelles (2010), s. 122.

sig till den tyskspråkiga Thälmann-gruppen som då var på väg att anslutas till den kommunistiska Carlos Marxkolonnen (Columna Carlos Marx) som gått till fronten i Aragonien någon vecka tidigare. Inför sin avresa till fronten uppehöll de sig i Pedralbes-kasernen, då helt nyligen omdöpt till Bakunin-kasernen, där de fick militär träning. Bland de nyanlända tyskarna uppstod snart ett utbrett missnöje med den nedlåtande behandling de utsattes för av sina befäl. CNT- och FAI-medlemmen Diego Abad de Santillán, som vid denna tid var ansvarig för organisationen av de katalanska miliserna, bad därför Michaelis och Winkelmann att försöka övertala de nyanlända tyskarna att gå över till anarkisterna. Trots att Michaelis och Winkelmann endast lyckades värva sex av de 80 tyskarna skapade det irritation hos kommunisterna.⁶⁶ Det blev också den första i den långa rad av konflikter mellan de tyska anarkisterna och kommunisterna i Barcelona som snart skulle ta vid.

Tillsammans med de sex värvade tyskarna bildade Michaelis och Winkelmann en kulsprutepluton som de döpte efter Erich Mühsam, den kände tyske anarkist som två år tidigare mördats av nazisterna. De vapen de inledningsvis förfogade över var den kulspruta och de gevär som de tidigare erövrat under striderna den 19 juli. Den 27 augusti lämnade Erich Mühsam-plutonen Barcelona med den CNT-kontrollerade Aguiluchoskolonnen för att gå till fronten i Aragonien. Då denna kolonn bara några veckor senare upphörde som självständig styrka överfördes dess enheter till Ascasokolonnen som hade sin stab i Vicién, strax utanför den aragonska provinshuvudstaden Huesca. Där började Michaelis och Winkelmann snart att oroas över att de hade sitt frontavsnitt alldeles intill kommunisterna i Carlos Marxkolonnen. Eftersom de inte ville att deras manskap, av vilka de flesta var avhoppade kommunister, skulle ha för nära kontakter med Carlos Marxkolonnen, begärde de att bli förflyttade till Durrutikolonnen. En dryg månad senare, den 18 november, anslöts Erich Mühsam-plutonen därför till Durrutikolonnen där den kom att ingå i dess Internationella grupp (Grupo Internacional).

I CNT-FAIs underrättelsetjänst

I Barcelona hade Fred Schröder först tänkt anmäla sig till någon av CNTs miliskolonner, men Helmut Rüdiger hade övertalat honom att stanna kvar i staden. På Rüdigers inrådan rekryterades Schröder istället till CNTs- och FAIs gemensamma underrättelsetjänst (Servicios de Información e Investigación de la CNT-FAI).

⁶⁶ Ibid., s. 131 och 145.

Det var säkerligen Schröders erfarenheter från det underjordiska arbetet i Tyskland som gjorde att han ansågs lämplig att arbeta med kontraspionage. Underättelsetjänsten hade sina lokaler på den översta våningen i CNT-FAI-huset och dess huvudansvarige var den ryktbare FAI-medlemmen Manuel Escorza. Under dennes överinseende arbetade ett flertal undersökningsgrupper (Grupos de investigación) med att försöka avslöja spioner och sabotörer.

Fred Schröder med den tyska undersökningsgruppens Mercedes, Barcelona, december 1936. Foto: Maja Funseth, i privat ägo.

Den undersökningsgrupp som Schröder rekryterats till var helt tyskspråkig och dess viktigaste uppdrag var att försöka rulla upp det som kunde finnas kvar av nazisternas utlandsorganisation i Katalonien. Gruppen hade till en början bestått av Ferdinand Götze, Arthur Lewin, Emil Hessenthaler och Egon Illfeld, av vilka de två sistnämnda var före detta kommunister som nyligen anslutit sig till DAS. En tid senare hade Helmut Kirschey, en ung syndikalist som tvingats fly från Tyskland sedan han skadeskjutit en nazist under ett gatubräk, anslutits.⁶⁷ I början av oktober utökades undersökningsgruppen slutligen med den nyanlände Fred Schröder.

För att inte väcka onödig uppmärksamhet bar gruppens medlemmar inga uniformer, men de var beväpnade och försedda med legitimationer och intyg från CNT och FAI som gav dem befogenhet att utföra sitt arbete utan att

⁶⁷ Se intervju med Helmut Kirschey, i Richard Jändel (1998), *Helmut Kirschey – en antifascists minnen*, Stockholm, Federativs, s. 46.

någon hade rätt att hindra dem. Därtill hade de fått tillgång till en svart Mercedes som beslagtogs från någon av de nazister som flytt eller gått under jorden vid krigsutbrottet.⁶⁸ Med hjälp av de förteckningar över nazistpartiets medlemmar som CNT kommit över körde de omkring och undersökte misstänkta nazisters lokaler och bostäder. Fram till november kom gruppen att genomsöka ett 60-tal lägenheter varifrån ytterligare bevismaterial fördes till CNT-FAI-huset.⁶⁹ Schröder berättade senare om gruppens verksamhet:

Det fanns i Barcelona 10 000 tyskar, av dessa voro minst 3 000 fascister, var det då för mycket med fem poliser för att hålla efter dem? Vi voro heller inte poliser i vanlig mening utan en antispionageavdelning, organiserad av FAI. (...) Vi ha också upptäckt en hel del tyska fascister i Spanien. Enlig min uppfattning voro vi inte för många, utan vi voro för litet poliser. Vi voro anställda av FAI och arbetade utanför den egentliga polisen.⁷⁰

I undersökningsgruppens uppdrag ingick även att upprätthålla förbindelserna med de CNT-kontrollerade posteringarna längs den franska gränsen där flera av DAS-gruppens medlemmar var stationerade. Eftersom Schröder var en van bilförare var det ofta han som fick agera kurir och sköta kontakterna med gränsposteringarna. Då den ungerske syndikalist Ivan Faludi var på väg från Stockholm till Barcelona berättade han att han fick åka med i Schröders bil från Perpignan: ”På vår bil vajar den syndikalistiska fanan och det är just det som inger respekt i gränsdistriktet.”⁷¹

Utrymningen av tyska konsulatet

En annan av den tyskspråkiga undersökningsgruppens uppgifter var att göra patrulltjänst i Barcelonas hamn. Där skulle Schröder och hans kamrater snart hamna i direkt konfrontation med de tyska nazisterna. Trots att enheter ur de tyska och italienska arméerna, flygvapnen och flottorna sedan länge opererade mer eller mindre öppet på den nationalistiska sidan hade vare sig Tyskland eller Italien förklarat krig mot den spanska republiken. Det tyska konsulatet i Barcelona hade därför kunnat fortsätta sin verksamhet under skydd av de internationella konventioner som fredade utländska beskick-

⁶⁸ Ibid., s. 84.

⁶⁹ Nelles (2010), s. 114–115.

⁷⁰ Ur en av Fred Schröders redogörelser för DAS-gruppens verksamhet i Barcelona, SACs AU-protokoll, 12 januari 1938 (1845/A3/24), SAC, ARAB.

⁷¹ Ivan Faludi, ”Från Sverige till revolutionens Spanien”, i *Norrlandsfolket*, 3 december 1936, publicerad under signaturen ”Iwan”.

ningar. Men i mitten av november hade Hitler och Mussolini erkänt den regering som nationalistsidan inrättat i Burgos, vilket resulterade i att den spanska republiken bröt sina diplomatiska förbindelser med Tyskland och Italien. Detta ledde i sin tur till att det nazityska konsulatet i Barcelona skulle evakueras. Den tyske konsuln Otto Köcher hade därför uppmanat alla tyska medborgare att lämna staden och datum för utrymningen hade satts till den 18 november.⁷² Konsulatet var inrymt i en paradvåning på den första våningen i Casa Fuster, en av de många överdådiga byggnader som vid 1900-talets början uppförts längs Paseo de Gracia. Sedan konsuln och hans personal packat ihop sina tillhörigheter begav de sig ner till hamnen där den tyska torpedkryssaren Albatros ankrat upp för att hämta upp dem och de tyska medborgare som hörsammat uppmaningen om allmän evakuering.⁷³

I hamnen var stämningen hotfull. Det tyska krigsfartygets kanoner och kulsprutor hade riktats in mot hamnen samtidigt som man på den andra sidan placerat ut kulsprutor i närliggande byggnader som i sin tur riktats mot det tyska fartyget. Nere på kajen befann sig Fred Schröder och hans kamrater i den tyskspråkiga undersökningsgruppen som blivit ombedda att vara med och övervaka tyskarnas avfärd. Då konsuln och hans personal dök upp på kajen hade de bråttom att komma iväg. Men de blev hindrade av Schröder och hans kamrater som, utan att ta hänsyn till deras eventuella diplomatiska immunitet, beslutade sig för att söka igenom deras bagage. Schröder berättade om det drama som utspelades:

Vi stod på kajen i hamnen, och de tyska matroserna stod uppställda på rad därute och väntade på den tyske generalkonsuln och hans personal. De ville komma iväg snabbt. Då sade jag: "Så snabbt går det inte. Vi vill först se vad ni har i era koffertar." Och sedan genomsökte vi alla deras koffertar. Uppe på fartyget stod officerarna och fotograferade mig hela tiden och det fick till följd att jag omedelbart berövades mitt tyska medborgarskap. Vi fann en mängd material (...). En del av det togs i beslag, sedan lät vi dem fara.⁷⁴

⁷² Otto Köcher (1884–1945), som tidigare arbetat som diplomat i Neapel och Mexiko City, hade i mars 1933 utsetts till chef för det tyska konsulatet i Barcelona. Han utsågs senare till chef för den tyska legationen i Schweiz. Vid det andra världskrigets slut sattes han i ett amerikanskt interneringsläger och avled strax därefter.

⁷³ En samtida skildring av evakueringen av konsulatet finns i "Cierre de los consulados de Alemania e Italia", i *La Vanguardia*, 20 november 1936 s. 1. Torpedkryssaren Albatros hade en besättning om drygt 100 man och var bestyckad med tre kanoner. Fartyget sänktes i Oslofjorden den 9 april 1940 under den tyska invasionen av Norge.

⁷⁴ Intervju med Fred Schröder i Degen & Ahrens (1979), s. 86.

Helmut Kirschey, en annan av medlemmarna i undersökningsgruppen, berättade om hur konsuln, då han var på väg uppför lejdaren, vände sig om för att rikta en sista hälsning till sina landsmän: ”Vi ses nog igen”. Kirschey replikerade genast: ”Det hopppas jag verkligen.”⁷⁵ Det var ett replikskifte vars underförstådda hot innefattade två diametralt motsatta förhoppningar om hur det framtida Europa skulle komma att gestalta sig. Det symboltyngda drama som utspelat sig i Barcelonas hamn hann dock knappt uppmärksammas i pressen förrän nyheten om att den folkkäre Buenventura Durruti stupat under slaget om Madrid slog ned som en bomb bara två dagar senare.

DAS-gruppen tar över nazisternas lokaler

Sedan de nazityska myndigheterna lämnat Barcelona flyttades DAS-gruppens huvudkontor in i den lokal som tidigare tillhört det tyska konsulatet. DAS-gruppen tog nu även över ett flertal fastigheter och lokaler som övergivits i samband med den tyska evakueringen. Till dessa hörde restaurangen Münchener Bräustübel på Plaza de la Universidad (Plaça de la Universitat) 11, som tidigare varit en känd mötesplats för nazisterna, men som nu började drivas i DAS-gruppens regi under det nya namnet Suppenschmiede (Sopp-smedjan). Förmodligen var det också nu som Fred Schröder och några andra av DAS-gruppens medlemmar fick flytta in i en herrgårdsliknande villa med stor tillhörande trädgård på Calle de Molist (Carrer de Molist) 22. Villan var belägen uppe på en av berget Tibidabos sluttningar, alldeles i närheten av Parque Güell (Parc Güell), den berömda park som formgivits av Antoni Gaudí vid seklets början. Härifrån kunde Schröder och hans kamrater blicka ut över staden och se Medelhavet breda ut sig långt borta i horisonten under de ljumma höstkvällarna.

I Barcelona hade DAS-gruppen, med CNTs och FAIs hjälp, nu fått igång en omfattande verksamhet. I de exproprierade lokalerna hade gruppen inrättat boenden för tyska milismän, den drev bokhandeln Nueva Cultura på Las Ramblas 72 och några av dess medlemmar ingick även i ett kooperativ som tillverkade uniformer för miliserna. Därutöver gav gruppen ut den egna tidningen *Die Soziale Revolution* vars utgivning återupptagits i Barcelona strax efter krigsutbrottet. Tidningen finansierades till en början av CNT i förhoppningen att den skulle nå tillräckligt många läsare för att kunna bära sig. Ett av syftena med att CNT gett DAS-gruppen tillfälle att starta sina verksamheter

⁷⁵ Jändel (1998), s. 87; Carlos García & Harald Piotrowski (2010), ”El DAS contra los nazis entre julio y noviembre de 1936”, i Nelles; Piotrowski; Linse & García (red.), *Antifascistas alemanes en Barcelona (1933–1939). El Grupo DAS: sus actividades contra la red nazi y en el frente de Aragón*, Barcelona, Sintra Editorial, s. 297.

var att gruppens medlemmar skulle kunna försörja sig av egen kraft utan att behöva ligga CNT till last.

Under sommaren och hösten hade DAS-gruppen alltså varit med och jagat ut de tyska nazisterna ur Barcelona och den hade övertagit deras lokaler. För DAS-gruppens medlemmar som sett många av sina kamrater, vänner och släktingar mördas, torteras och fängslas i Tyskland var det säkerligen en skön revansch. Den 2 december meddelade CNT och FAI att alla kvarvarande tyska medborgares identitetshandlingar inte längre var giltiga och att de därför måste bege sig till DAS-gruppens lokaler dit de skulle ta med sig två fotografier för att de skulle kunna förses med nya handlingar.⁷⁶ Från och med detta datum var det alltså DAS-gruppen som, åtminstone formellt, ansvarade för kontrollen av alla tyska medborgare i Barcelona.

De svenska syndikalisterna i Barcelona

Under hösten och vintern fortsatte Fred Schröder sitt arbete i den tyskspråkiga undersökningsgruppen. På sina lediga stunder var han ofta uppe på CNT-FAI-huset för att hjälpa till på den tyska sektionen. Med jämna mellanrum tittade han också in hos Rudolf Berner på den svenska sektionen. I slutet av november anlände ännu en svensk, det var SUFs ordförande Olle Jansson som kommit från Stockholm för att anmäla sig som frivillig. Då Jansson några dagar senare lämnade Barcelona för att resa till fronten i Aragonien fick han sällskap av Heinrich Bortz som nu återhämtat sig tillräckligt väl från sina skador för att kunna återgå i aktiv tjänst. Eftersom Fred Schröder skaffat sig en välfungerande tillvaro beslutade han sig för att skriva och be sin svenska flickvän att komma till Barcelona.

Maja Funseth

Under de månader som gått sedan Schröder rest till Spanien hade Maja Funseth blivit kvar i Stockholm där hon sparat ihop lite pengar som hon tänkt använda till att köpa en vinterkappa. Då hon fick Schröders brev ställdes hon inför ett svårt beslut. Skulle hon stanna kvar i Stockholm där hon hade fast arbete och bostad, eller skulle hon lämna allt och resa till sin pojkvän i revolutionens och inbördeskrigets Barcelona?

Maja Funseth var född den 3 november 1907 i byn Österkälen, i norra Jämtland, där hennes föräldrar hade en bondgård. Hon hade vuxit upp i en

⁷⁶ "Muy importante para los ciudadanos alemanes", *Solidaridad Obrera*, 2 december 1936, s. 10.

stor syskonskara om inte mindre än 17 barn. I en tillbakablick som hon senare skrev för *Arbetaren* berättade hon om hur hon i unga år börjat drömma om storstadens möjligheter:

Det är för underligt hur storstaden lockar en när man bor i en avlägsen skogsby. Det tycks en som all världens härligheter finnes i de efterlängttade städerna. Man tänker på alla dessa biografer, teatrar, danser, vackra kläder, ja, allt som varje tjugårigt flickhjärta anser för så jättetjusigt. (...) Man vill ut till något okänt och bättre, något spännande. Är man sen också tvungen därtill, bidrar det ju till att öka farten vid starten.⁷⁷

När hon var 20 år gammal hade hon flyttat till Stockholm där hon fått arbete som hembiträde:

Jag glömmer aldrig den underbara dag när jag skuddade landsbygdens stoft av mina danslystna, tjugåriga fötter och styrde kosan mot Stockholm. Gud vad det kändes härligt – bara tanken att få fira julen i storstaden – bara tanken därpå var ju kalas.

Jag hade genom annons fått plats i Stockholm hos en majorsfamilj som ensamjungfru. Det var ”endast” sex personers hushåll och det tyckte jag förstås var en väldigt liten familj, när jag tänkte på mina sexton syskon. Vi voro ju alltid femton à sexton personer i hushållet, så det här tyckte jag skulle bli livat. Och fyrtio kronor i månaden, tänk hela fyrtio kronor och så en egen alkov som det stod i brevet.⁷⁸

Men arbetet hos majorsfamiljen på Sankt Eriksgatan 86 skulle bli långt svårare än hon kunnat föreställa sig. I den tillbakablickande texten, som Maja Funseth skrev som ett slags hämnd på sin forna arbetsgivare, berättar hon om det slitsamma arbetet och om hur hon ständigt hölls på svältgränsen av majorsfamiljen. Sedan hon i desperation stigit upp en kväll för att koka välling till sig själv hade hustrun i familjen hotat att polisanmäla henne för stöld:

En kväll smög jag mig till att koka lite välling, men fick andra dagen tillsägelse att om jag stal flera gånger så skulle jag anmälas för polisen. Jag vågade knappt se mig i spegeln längre.⁷⁹

⁷⁷ Maja Lessak, ”Ett julminne”, i *Arbetaren*, 20 december 1937.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

Till majorsfamiljen hörde även den tillgivne hunden ”Kaj” som till skillnad från hembiträdet unnades det bästa huset hade att erbjuda, men som också utgjorde en tröst under hennes svårare stunder:

Kaj, det var familjens stolthet. Ingenting var för gott för Kaj och det var också den enda i familjen som hade vad man kallar – mänskliga känslor. Det var han som gjorde mig sällskap i köket och ensamheten, det var han som slickade mina söndervärkta händer och det var han som hindrade mig att öppna gaskranen en kväll...⁸⁰

Då det närmade sig jul hade Funseth börjat hoppas att den stränga hustrun i familjen, som fick gå under öknamnet ”Uggulan”, skulle förbarma sig över henne. Då julafton kom började det hela också lovande då hon såg att det dukats fram en extra tallrik till middagen:

Så kom då äntligen julaftonen. Första julen i Stockholm. Bordet hade dukats till fest och – det hade dukats för sju personer och jag började nästan ångra alla mina fula tankar när jag såg att det var en tallrik mer än vanligt. Tänk att få sitta vid ett dukat bord och äta – och äta sig mätt!

Ljusen tändes och klapparna lades under granen och majorskans röst var len som finaste silkessammet när hon förklarade att festen kunde börja. De sjungo först en psalm. Jag stod i dörröppningen och iakttog hur de med ödmjukt böjda huvuden bad gud välsigna dem. De sågo nog likadana ut som änglarna, bara de också haft vingar.

Knappt hann jag tänka tanken till slut, förrän jag väcktes till medvetande av ”ugglans” rytande: ”Stå inte där och gapa, utan gå in i köket!” Samtidigt ropades hunden in. Det var alltså han som skulle ha den sjunde tallriken.⁸¹

Maja Funseth fick snart en anställning som sömmerska varför hon kunde säga upp sig hos majorsfamiljen. Hon hade samtidigt fått hyra en liten lägenhet som hon delade med en väninna. Vid denna tid var det inte mycket som talade för att hon snart skulle vara en av Arbetarens korrespondenter i inbördeskrigets Spanien. Men en kväll hade hon och hennes väninna hamnat på en dans som hölls på Birkagårdens folkhögskola på Karlbergsvägen. Där hade de träffat på Fred Schröder och några av hans tyska kamrater. Till en början hade de haft svårt att kommunicera då Maja Funseth inte talade tyska och Fred Schröders svenska ännu var bristfällig, men de fattade ändå tycke för varandra. Ytligt sett hade den litteraturintresserade anarkisten inte särskilt

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

mycket gemensamt med den modeintresserade sömmerskan. De fortsatte ändå att träffas och snart hade de blivit ett par. Men då Schröder plötsligt beslutade sig för att resa till Spanien blev Funseths besvikelse stor.

Då Maja Funseth ett par månader senare fick ett långt brev där Fred Schröder bad henne att komma till Barcelona var hon först tveksam. Till sist beslutade hon sig för att kasta alla tveksamheter över bord. Hon sade upp sig från sitt arbete, flyttade ut från sin lägenhet och köpte en enkel biljett till Paris. Hon var 29 år gammal och den mest dramatiska tiden i hennes liv skulle precis ta sin början.⁸²

Stockholm–Paris–Perpignan

Då Maja Funseth lämnade Stockholm den 19 december 1936 var det också för att påbörja sin första utlandsresa. Då hon ett par dagar senare anlände till Paris sökte hon upp den Anarkosyndikalistiska kommittén, som dessförinnan varskotts om hennes ankomst genom Schröders försorg. Där försågs hon med en ny tågbiljett och kontaktuppgifter till dess lokalkontor i Perpignan. Sedan några av kommitténs medlemmar följt henne till stationen steg hon ombord på ett tåg som skulle ta henne vidare söderut:

Jag hade vinkat farväl till mina nyförvärvade vänner i Paris och befann mig i en smutsig och skräpig tredjeklasskupé, fullproppad med tobaksrök, människor och kappsäckar. Så det var med möda jag kunde komma in med mitt bagage som jag ej vågade pollettera i rädslan av att jag ej skulle se röken av det mer. Nåväl, jag installerade mig så gott jag kunde och hamnade nerklämd mellan två skäggiga, unga spanjorer. En enda kvinna förutom jag fanns i kupén, resten bestod av ivrigt rökande karlar. Min första tanke var att hålla i min handväska ordentligt och att ej ett ögonblick släppa ögonen från bagaget. Men det var lättare sagt än gjort. Jag hade rest från Stockholm lördag och nu var det måndag kväll utan att jag hade fått en blund i ögonen.

Knappt hann jag ta en titt på den bok jag medförde, förrän mina ögonlock föllo ihop tunga som bly. Flera av mina kamrater snarkade redan, men jag kunde trots tröttheten, ändå inte somna, ty jag frös så jag huttrade. Min skäggige kavaljer till höger talade till mig men jag förstod ju ej ett ord av hans surrande spanska och inte hade jag någon lust att stifta någon närmare bekantskap med honom heller, så jag gav honom en blick som sade

⁸² Uppgifterna om Maja Funseths uppväxt och första tid i Stockholm är hämtade från intervjuer med Rosita Holmborg och Curt Schröder (dotter och son till Maja Funseth/Schröder och Fred Schröder).

mer än ord att han inte intresserade mig. Men jag hade missförstått honom, vad han ville var att överlämna sin fönsterplats och sin varma härliga filt till mig. Detta sade jag ej nej till, fast jag kände mig som en slokörad hund över min egen ovänlighet.⁸³

Nästa morgon väcktes hon av sina spanska medresenärer som propsade på att få dela med sig av sin färdkost:

Om ett ögonblick sov jag ifrån både handväska, bagage och allt och vaknade ej förrän vid fyratiden, gäspande och ruggig. Mina reskamrater voro redan i full gång med pratet och frukosten, som bestod av mjukt bröd, färkött och rödvin. De försökte på alla sätt att tilltala mig men jag skakade endast oförstående på huvudet. Men de gav sig ej i första taget och den dummaste åsna kunde begripa att de ville dela med sig av sin frukost. Innan jag visste ordet av hade jag en jättesmörgås i min ena hand och ett glas vin i den andra. Att jag förstod mig på att äta kan ni vara lugna för, ty min sista smörgås hade jag för länge sen gjort slut på.

Det var förunderligt hur dessa glada och pigga människor på en kort stund kunde förvandla en stel svenska till en lika ivrigt gestikulerande och pratande individ som de själva voro. Det pratades om allt möjligt och jag förklarade så gott jag kunde att jag kom från Stockholm och skulle till Perpignan och sedan till Barcelona.⁸⁴

Då de anlände till Perpignan insisterade hennes resesällskap på att få bära hennes väskor till den Anarkosyndikalistiska kommitténs lokalkontor, men innan dess ville de bjuda på ett glas:

Klockan var precis tolv på dagen när vi kommo till Perpignan och det var med saknad jag beredde mig att ta avsked av mina oförglömliga vänner, för att med en taxi leta reda på den kommitté som skulle hjälpa mig över till Spanien. Men tro ej att de släppte mig, de ville absolut hjälpa mig, som tur var, ty det fanns inte en taxi att uppbringa. Resolut togo de mina tunga kappsäckar och så traskade vi iväg alla sex och efter en knapp halvtimme voro vi hos den nämnda kommittén, vilken redan visste att jag skulle komma. För andra gången skulle jag så ta avsked av vännerna, men först ville de bjuda på lite förfriskningar och vi hamnade på en liten tysk bar i närheten där jag återigen förplägades med deras nationaldryck, vinet.

På något vis hade de andra gästerna fått nys om att jag skulle till det antifascistiska Barcelona, ty det blev ett hejdlöst jubel när jag skulle bryta upp.

⁸³ Maja Lessak, "Revolutionen och våren till mötes", i *Arbetaren*, 12 april 1937.

⁸⁴ Ibid.

De måste på något sätt visa sin sympati och glädje däröver vilket tog sig uttryck i hurrarop och ivriga viftningar med knuten hand.

Men jag måste nu skynda mig om jag skulle hinna till tåget. Väl utkommen på gatan väntade mig en ny överraskning: kommitténs bil stod där med en medföljande till synes vresig spanjor och mina kappsäckar fastsurrade på ”pakethållaren”. Onödigt, tänkte jag att skjutsa mig till stationen när det inte var så långt, men att det inte var hans mening förstod jag snart när vi med 100 kilometers hastighet susade förbi stationen och med Port Bou som närmaste mål. Det ligger cirka fem mil bort, fast på andra sidan gränsen.⁸⁵

Perpignan–Port Bou

Maja Funseth fick skjuts över gränsen av en spansk CNT-medlem:

Det var med en svindlande hastighet vi susade från Perpignan. Finns det något härligare än att åka fort i bekväm bil? Men faktum var att jag började nästan bli lite skraj, ty att med 100 kilometers hastighet åka över Pyrenéerna, det hade jag inte satt mig in i riktigt. – Men gud vad jag njöt!

[...] Det var med spänning vi närmade oss gränskontrollen. Nu blir det undersökning tänkte jag, när bilen hejdades av ett par vaktposter. Jag plockade upp mitt pass och det papper som jag fått i Perpignan från den anarkosyndikalistiska kommittén. Spanjoren tog resolut detta papper och visade dem, vilket tycktes vara tillräckligt. De sex bokstäverna CNT-FAI tycktes ha en magisk inverkan, ty med ett soligt leende och ett ”salut companjero” släpptes vi vidare. Och så var vi över gränsen.

Överallt stod det vakter med sina gevär och sandsäcksbarrikader, gång på gång hejdades vi. Det var inga militäriskt utstyrda knektar dessa, nej då, det var arbetare, klädda i manchesterbyxor och lumberjacka samt en käck fajmössa i svartrött. Jag tror att dessa vaktposter, utan stram honnör och välsittande uniform, visste mer än väl vilka som fick passera eller inte.

Efter ett par timmars färd stannade vi framför ett värdshus i en typisk liten spansk by. Och innan jag visste ordet av, hade min spanjor avlämnat både mig och mitt bagage i värdshuset och vips susade han iväg tillbaka den väg vi kommit.⁸⁶

På julaftons eftermiddag släpptes Maja Funseth av i Port Bou där det var planerat att Fred Schröder skulle möta henne. Men han var inte där, hon visste inte var hon befann sig och hennes reskassa var dessutom på upphållningen:

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Maja Lessak, ”Spanien och våren till mötes”, i *Arbetaren*, 10 maj 1937.

Hade inte en aning om var jag befann mig. Först trodde jag Fred skulle vara där och möta mig men det fanns inte en som talade ett vettigt språk. Jag försökte att tala med kyparen men han rabblade fram en hel massa haranger som jag ej begrep ett dugg av. Så gav jag mig iväg ut på språng för att försöka utlista var jag befann mig, vilket inte var så svårt, jag stakade iväg rakt på järnvägsstationen. Men det var den roligaste jag sett i mitt liv. Den liknade mest en svensk marknadsplats. Det formligen vimlade av gummor, ungar, vackra señoritor, och knyten av alla upptänkliga färger.⁸⁷

Det var först då hon kom till järnvägsstationen som hon kunde se på skyltarna att staden hon befann sig i hette Port Bou:

Kvinnorna åto och sladdrade medan de kursade sitt medhavda nas. Brokiga schalar, och svartröda fajdukar trängdes med kängsnören, tvålar och allehanda småkrafts. Ungarna lekte kurragömma medan karlarna tog sin middagslur, bekvämt utsträckta mellan alla knyten. Det var sannerligen en syn för en inbiten Stockholmare. Jag höll faktiskt på att glömma mitt ärende att få reda på platsens namn. En blick på anslagstavlan sade mig att jag var i Port Bou.

Men vad var nu att göra? Tåget till Barcelona gick ej förrän påföljande dag och förresten, det värsta var att min kassa var slut så när som på fem francs. Det räcker väl i alla fall till kaffe tänkte jag och styrde kosan till värdshuset igen, där jag så fick ett stort glas mjölk med kaffe. Jag tänkte och tänkte, vad skall jag göra för att komma till Barcelona, femton mil är långt när man har bara fem francs.⁸⁸

Hon började bli orolig för att Schröder inte skulle dyka upp. På kvällen återvände hon till värdshuset där hennes första möte med det spanska köket blev chockartat:

Det började redan mörkna så jag drog mig skyndsamt ”hemåt” igen. Nu var det liv och rörelse i det lilla värdshuset, det närmade sig tydligen matdags. Jag var ganska nyfiken på vad för sorts mat jag skulle få. Mina förväntansfulla ögon stirrade av förskräckelse när så maten äntligen kom fram, det var underliga rätter som det bjöds på; ett stort stycke bröd, ris med bläckfisk och sniglar – bah, min svenska kräsmage slog våldsamma saltomortaler. Men det fanns mer; stekt kött som faktiskt simmade i olja, flottyrkokt fisk samt alla upptänkliga grönsaker. Alltsammans lika oljigt,

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

men det var ju dopparedan hemma i Sverige i dag, så jag fick tänka mig att det var det feta skumspadet.

En flaska härligt vin fick hjälpa upp det hela, eller rättare sagt, hjälpa det ner. En spansk restaurant det är ett helt kapitel för sig det. Vilket liv och öronbedövande larm och vilka lustiga kypare, mer därom en annan gång.⁸⁹

En stund senare dök Fred Schröder upp i undersökningsgruppens bil:

Jag vet inte om det var vinet eller den spanska luften som gjorde att jag så småningom började känna en brännande ilska över att inte Fred kom någon gång, pengarna räckte ju inte till maten ens. Jag räknade ut ett allt annat än hjärtligt mottagande, jag riktigt knöt nävarna så arg var jag. Jag skulle minsann ge honom jag. Men man skall inte lova för mycket. När min ilska nått höjdpunkten – kom han. Det tilltänkta grälet och den eventuella smockan uteblev fullständigt. Jag blev istället så glad att jag glömde både omgivningen och den saftiga melon som kyparen serverat mig. Återseendets glädje var ömsesidig. Färden till Barcelona fick uppskjutas till påföljande dag, det var redan sent.⁹⁰

Barcelona, december 1936

Den 25 december anlände Maja Funseth till Barcelona. Hon fick nu flytta in i DAS-gruppens hus där Schröders kamrater även ordnat så att de fick ett eget rum. Medan Schröder fortsatte sitt arbete i undersökningsgruppen fick Funseth börja rycka in och hjälpa Rudolf Berner på den svenska sektionen på CNT-FAI-huset. Men deras relativt välordnade tillvaro skulle i Barcelona inte bli långvarig. Bara några dagar senare blev Schröder av med sitt arbete. Efter evakueringen av det tyska konsulatet var nazisternas utlandsorganisation att betrakta som mer eller mindre utplånad i Barcelona. CNT och FAI ansåg sig därför inte längre ha något behov av den tyskspråkiga undersökningsgruppen som därför upplöstes. Fred Schröder och gruppens övriga medlemmar blev därefter kvar i Barcelona i väntan på nya uppdrag.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

Fred Schröder och Maja Funseth på altanen i DAS-gruppens hus, Carrer de Molist 22. Foto: Fred Schröder med självutlösare, i privat ägo.

SAC, CNT och de utländska frivilliga

Under december hade den första stora vågen av utländska frivilliga börjat strömma in i Spanien. Eftersom kommunisterna intensifierat sina värvningskampanjer var det stora flertalet av de nyanlända aktiva kommunister som anslöts till de Internationella brigaderna. Det var en utveckling som inte uppskattades av CNT och FAI som alltsedan krigets inledning varit negativt inställda till utländska frivilliga. Men snart kom signaler som tydde på att CNT, eller åtminstone dess katalanska regionalkommitté, omprövat denna inställning. Den katalanska regionalkommittén planerade nu att sätta samman en internationell CNT-kolonn, vilket kan ses som en reaktion på bildandet av de Internationella brigaderna som blivit en stor och omedelbar propaganda-mässig framgång för kommunisterna. I slutet av december nåddes SAC därför av det oväntade budskapet att CNT ville ha utländska frivilliga till Spanien, det var då Augustin Souchy skrev till John Andersson:

Regionalkommittén de Cataluña har beslutat att bilda en internationell CNT-kolonn vid Aragónfronten. Detta beslut fattades emedan kommunisterna sända nya tusentals miliser till Aragón. CNT vill så fort som möjligt att så många kamrater som kan och vill resa hit skulle komma hit.

Jag ber dig därför att sända kamraterna till Barcelona. Jag kommer att ordna det i Port Bou på så sätt att alla som har ett brev från dig på SACs brevpapper och med din signatur, komma att få fritt inträde i Spanien.⁹¹

Någon dag senare kom ett förtydligande från Souchy med närmare instruktioner:

Jag har idag sänt din namnskrift och SACs stämpel till Port Bou. Jag klippte det från ditt sista brev. Alla dem, som vill och ha din namnunderskrift och SACs stämpel på sina papper slippa utan vidare formaliteter in. De behöva alltså inte som hittills papper härifrån.⁹²

Därmed hade SAC fått rätt att utfärda egna visum till Spanien. De skulle vara giltiga för inresa vid gränsstationen i Port Bou som kontrollerades av CNT och FAI. Ungefär samtidigt kom också ett brev från DAS-gruppen i Barcelona i samma ärende där SAC ombads skicka så många tyska flyktingar som möjligt till Barcelona:

Kamrater!

CNTs Regionalkommitté har uppmanat oss att hämta hit så många kamrater som möjligt. Vi har därför redan skrivit till DAS-gruppen i Stockholm (Gustel Doster) att skicka hit till oss alla tyska flyktingar som äro villiga att hjälpa oss i kampen mot fascismen. (...)

Med kamrathälsning

Helmut Kirschey

Deutscher Anarcho-Syndikalist⁹³

Eftersom John Andersson, tillsammans med Albert Jensen, bara någon vecka tidigare besökt CNTs nationalkommitté i Valencia där de fått besked om att CNT varit fortsatt negativt till att ta emot utländska frivilliga förblev läget

⁹¹ Augustin Souchy till John Andersson, 25 december 1936, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SAC, ARAB.

⁹² Augustin Souchy till John Andersson, 31 december 1936, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SAC, ARAB.

⁹³ DAS-gruppen i Barcelona, genom Helmut Kirschey, till SAC, 29 december 1936, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/1), SAC, ARAB.

oklart. Andersson skrev därför till Souchy för att be om ett förtydligande.⁹⁴ Något svar från Souchy har dock inte stått att finna varför det inte heller framgår om nationalkommittén varit delaktig i det hela. Men någon form av besked tycks ändå ha kommit, för SAC började vid denna tidpunkt återigen bevilja ansökningar om resebidrag till Spanien.

I början av januari 1937 fick de tre flyktingarna Gustav Doster, Paul Hafner och Michel Stanger sina resor till Spanien betalda av SAC. Väl framme i Barcelona anmälde sig Paul Hafner till Durrutikolonnen och reste till fronten i Aragonien. Medan Gustav Doster började arbeta på den tyska sektionen i CNT-FAI-huset anslöt sig Michel Stanger till ett förband som tillhörde kustartilleriet, Agrupación de Baterias de Costa, och var stationerat i den gamla fästningen på berget Montjuich.⁹⁵ Av den katalanska regionalkommitténs planer på att bilda en ”internationell CNT-kolonn” blev det där emot inte mycket. Initiativet hade kommit försent, inte minst då många av de utländska anarkister och syndikalister som velat åka redan befann sig i Spanien. Ett inte oansenligt antal av dem hade dessutom redan valt att lämna fronten i protest mot militariseringen av miliskolonnerna.⁹⁶

Barcelona, januari 1937

I januari 1937 bad CNTs nationalkommitté Helmut Rüdiger, som då utsetts till ansvarig för IAAs nyinrättade permanenta sekretariat i Barcelona, om hjälp med bemanningen av ett nytt internationellt propagandakontor som skulle startas i Valencia. Dess uppgift skulle vara att motverka den kommunistiska propaganda som riktades till de frivilliga i de Internationella brigaderna. Rüdiger frågade därför Maja Funseth, Fred Schröder och Willi Engels, den senare en tysk syndikalist som också tillhörde DAS-gruppen, om de ville åta sig uppgiften. Under rubriken ”I Nationalkommitténs tjänst” berättade Maja Funseth om de uppdrag de nu åtog sig:

⁹⁴ Se brev från John Andersson till Augustin Souchy, 9 januari 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

⁹⁵ Stanger ingick i det första batteriet, 1a Bateria Alvarez de Castro. Under signaturen ”Aksorajdinto” skrev han ett reportage från sin vistelse i Barcelona, ”På kustbevakning i Barcelona. Brev från vår svenska kamrat Aksorajdinto”, i *Brand*, 3/1937.

⁹⁶ Det hela utmynnade till sist i bildandet av Batallón de la Muerte (Dödsbataljonen), en CNT-FAI-styrka som bestod av omkring 500 man, av vilka de flesta var italienare men där även tyskar och andra ingick. Batallón de la Muerte lämnade Barcelona den 14 mars 1937 för att gå till fronten i Aragonien.

I DAS-gruppens hus, december 1936. Till vänster Maja Funseth med handklaver, sittande i mitten Fred Schröder och bakom honom Helmut Kirschey. Foto i privat ägo.

I DAS-gruppens hus. Fred Schröder och Maja Funseth. Foto: Fred Schröder med självutlösare, i privat ägo.

Det var i Barcelona i mitten av januari. Av IAAs permanenta delegation hade vi fått i uppdrag att resa till Valencia och ställa oss till CNTs nationalkommittés förfogande. Vi skulle inrätta en propagandaavdelning där. Vår uppgift var att göra propaganda bland den utländska milisen.

Det kändes lite besvärligt att behöva lämna Barcelona men på samma gång var det intressant att få lära känna folket i andra delar av Spanien än Katalonien. Och så var det ju också ett viktigt uppdrag vi fått oss anförtrott.⁹⁷

Barcelona–Valencia

I mitten av januari tog Maja Funseth, Fred Schröder och Willi Engels tåget till Valencia. Vid denna tid hade kustremsan mot Valencia börjat utsättas för allt häftigare bombangrepp från de tyska och italienska flottorna och flygvapnen. Maja Funseths skildring av resan, som skrevs med ambitionen att skicka ett soligt vykort från det exotiska Spanien till de svenska läsarna, kom därför att övergå i en krigsskildring där bombangreppen bröt igenom den i övrigt idylliska stämningen:

En kulan januarimorgon anträdde vi resan till Valencia. Vi voro tre i sällskap: Willi, som behärskade franskan och Fred för tyskan och så jag för de skandinaviska språken. Fullastade med propagandamaterial – böcker, tidningar och broschyrer – stego vi glada i hägen på det södergående tåget. Det var första gången jag åkte tåg i Spanien och jag kan tryggt påstå, att det var en upplevelse bara det. Vi hade knappt hunnit slå oss ner förrän samtalet och ”hemlivet” var i full gång i den fullsatta vagnen. Samtalet rörde sig om allt möjligt mellan himmel och jord, om allt förutom kriget. Det nämndes aldrig. Mig tycktes det förunderligt med allt detta stoj och glam och meningslösa resonemang. En gammal gubbe struttade omkring på ett ben och spelade Hijos del Pueblo på ett gammalt rostigt munspel och när han kom till refrängen klämde alla i så att det ekade ”Trabajador no más sufrir...” Och ungar var det naturligtvis med, små, söta, lockiga keruber med ögon som stjärnor. Och dessa mördas och stympas! – Den ene av dem, en liten treårig parvel, klättrade helt ogenerad upp i mitt knä och frågade förundrad varför jag inte hade någon matsäck som alla de andra, och om jag inte ville smaka hennes apelsin. Och naturligtvis ville jag det.

Det började så småningom närma sig sovtimmarna och alla gjorde det mer eller mindre bekvämt åt sig och inom kort snarkade hela ”stora familjen” så det lät som en bubblande häxkittel. Endast ett svagt blått sken upplyste vagnen, ty det var bäst att vara försiktig med ljuset, det kunde lätt leda de fientliga flygplanen. Genom fönstret silade det sällsamt vackra månskenet in. Allt var så fridfullt och trolskt. Medelhavet låg inpå oss.

⁹⁷ Maja Lessak, ”I Nationalkommitténs tjänst”, i *Arbetaren*, 6 december 1937.

Stort, silverglänsande och samtidigt hemskt med de framskymtande svarta klipporna. Ett svagt motordån hördes i fjärran, några dova knallar och allt var tyst igen. Några oskyldiga offer hade återigen somnat in för alltid, hur många visste ingen ännu. Men tåget susade vidare genom ett landskap så trolskt, så kallt, så rikt, så övermåttan skönt i sin omväxling. Jag var så trollbunden av allt detta nya, så jag märkte knappt att det hade ljusnat och vi voro framme i Valencia. Valencia! Ligger det inte något mystiskt lockande i namnet! Kommer man inte att tänka på en underbar stad med vackra kvinnor och klatschande solfjädrar, mörkhyade män med blixtrande ögon och kolsvart hår. Jo, minsann, det stämde allt. Och så sol, sol och åter sol samt en luft så junimild...⁹⁸

Valencia, januari–april 1937

I Valencia letade sig Funseth, Schröder och Engels fram till det forna adelspalats på Calle Landerer 1 som tagits över av CNTs nationalkommitté. Här träffade de Mariano Vázquez, sekreteraren för nationalkommittén som hjälpte dem att komma igång med arbetet:

Ja, så var det att ge sig ut på strövtåg och uppsöka nationalkommitténs hus, vilket var en hel vetenskap att hitta i detta fullkomliga myller av trånga gator och stinkande gränder. En stor svart-röd skylt förkunnade för oss att vi äntligen voro vid målet. Vi stego in och knackade på till kontoret. Att det inte var något vanligt kontor skola då gudarna veta. Det var ett före detta grevligt palats.

Vi bado få tala med CNTs generalsekreterare, Vázquez, och ovanligt nog hade han tid för oss. Han har ju annars alltid så många järn i elden. Efter en timmes väntan kom han. Det var mitt första möte med Vázquez. En härlig typ, ingen välpolerad överklassfigur. Nej, en riktig proletärisk typ, med sitt grovt tillyxade ansikte och sitt svarta, lite rufsiga hår. Det vilade något beslutsamt och energiskt över den kraftige proletären. Efter en kraftig handtryckning och ett "salud camaradas", visades vi in i två små rum, som ställts till vårt förfogande. Det blev inte så mycket pratat om saken, vi visste alltför väl vad vi hade att göra. Några små anvisningar och så försvann kamrat Vázquez ut igen som ett yrväder. Det första intrycket, att han var en god organisatör, och samtidigt också en bra kamrat, visade sig hålla streck. Det var inga chefsfasoner.

Vi började genast inrätta vårt kontor. Först och främst måste vi pryda de kala grevliga väggarna med propagandaaffischer. Och så fanns att välja på, det vill jag lova. Snart lystes rummet upp av de konstnärliga och realistiska

⁹⁸ Ibid.

affischerna. Ett skrivbord, en bokhylla med några stolar utgjorde hela inredningen. Men nu kom det stora problemet – bostadsfrågan. Det fanns faktiskt ingenstans att bo. Hotellen voro överfulla och en våning var ju inte att tänka på. Varför det var en sådan bostadsbrist berodde helt och hållet på de stora flyktingskaror som kommit från Andalusien och Castilien.⁹⁹

De inhystes därefter i ett före detta kloster som tagits över av CNT. I byggnaden fanns även bostäder för CNTs personal samt för några av de flyktingar som kommit till Valencia från andra delar av landet:

Med nationalkommitténs hjälp installerades vi så i ett kloster. Naturligtvis fanns där varken nunnor eller ”nunnrikar”, de hade lämnat sina kryphål och blivit vanliga människor. Och en stor del hade skuddat stoftet av sina fötter och flytt över till fascisterna. Alla kloster och det var inte få, det fanns ett i varje kvarter, hade renoverats, ”vädrats” och inrättats till sjukhus och hem för flyktingar. Det var ett av de arbeten som CNT ansåg för det nödvändigaste. Vad ”vårt” kloster hette vet jag ej, namnet var övermålat med svart-rött. På taket tronade en svart-röd fana. Den första synen som mötte oss på klostergården var en före detta elegant lyxbil fullständigt genomsållad av kulor. Den hade gått i sjukhustransport vid fronten, förklarade vakten.¹⁰⁰

I klostret blev de anvisade ett rum som låg två trappor upp i samma byggnad. De fick dela rummet med ett flyktingpar från Andalusien:

Det var ett medelstort rum med tre stora familjesängar, ett nattduksbord och en enda stol. Det var tydligen inte färdigt där ännu.

Vid åttatiden på kvällen voro vi så samlade alla som skulle kampera ihop. Vi blevo fem. Förutom Willi, Fred och jag var det ett gift par som flytt från en liten by i Andalusien. Deras fattiga, men dock hem, hade bombarderats och jämnats med marken. Deras enda barn hade blivit kvar bland spillrorna, liksom alla deras tillhörigheter. Och så hade de beslutat att fly till lugnare regioner.

De voro den personifierade fattigdomen. Mannen var trasig, långhårig, skäggig och dessutom halvblind, men helt ung, kanske trettio år. Kvinnan företedde en syn som rörde en in i hjärteroten. Tvål var nog något som hon aldrig haft råd att köpa. Ett par hårnålar fingo tjänstgöra som kam. Hela klädseln utgjordes av en svart, urblekt bomullsklänning. Men det var

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.

inte det som rörde en mest, det var uttrycket i hennes förgråtna ögon som gjorde det svåraste intrycket.

Nåväl vi drogo lott om sängarna och så var det dags att krypa till kojs. Kvinnan drog helt ogenerat av sig sin klänning och kröp så ner. Jag kände mig som en idiot när jag skrudade mig i min pyjamas. Det blev ett utrop av vild förtjusning från den arma kvinnan när hon såg min nattdräkt. Hon faktiskt strålade av beundran och förklarade att hon hade sett något liknade en gång på filmen. Och när hon absolut ville ta i den och känna på det "vackra tyget" ja, då skämdes jag över min tvåkronorspyjamas. Andra kvällen fick hon den, och var lugn för att den mottogs med förtjusning.¹⁰¹

Redan under deras första natt i Valencia utsattes staden för bombningar:

Vi hade knappt hunnit somna förrän vi väcktes av alarmsignaler. Vi rusade naturligtvis upp ur våra sängar och fingo på oss kläderna i en hast. Det fanns ingen bombsäker källare i närheten, så vi hade egentligen ingenting att ta oss till. Lyset släcktes och vi kröpo tillsammans i korridoren likt skrämda råttor. En bomb skulle ha haft en fruktansvärd verkan här i denna fullproppade korridor. Vi endast lyssnade och väntade...

Så kom ett långdraget vinande yyyyyyyyy bom. Det var den första, visst ganska långt bort. Så kom andra, en tredje, fjärde, femte och sjätte, närmare och närmare. Varje gång med samma långdragna vinande. Och nu brakade det ihop alldeles i närheten, hela huset skakade och fönsterrutorna krossades till spillror. Men det var bara att vänta och vändas, och allas tankar voro säkert: "när kommer den hit, när kommer den hit?" En granat i väggen där vi stodo och propagandaavdelningen hade inte funnits mer.

I tio långa minuter varade det hela. Det hemska med granater som avskjutes från fartygen är att man hör dem före nedslaget. En flygbomb däremot hör man inget av förrän den exploderar. Fast verkningarna av en flygbomb äro nog mer katastrofala. Tänk er en 500-kilosbomb som exploderar! Man känner sig åtskilligt liten då.

I alla fall var det hela över för denna gång och vi kröpo åter i säng och somnade också ganska snart, föga bekymrande oss om bomber och granater, ty sova måste man ju.¹⁰²

Följande morgon väcktes de av tidningsförsäljarnas rop. De gick ut på gatan för att betrakta förödelser:

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Ibid.

Fragua social – Mercantil – Fragua Social – Mercantil ljöd det genom de gallerförsedda klosterfönstren. Det var tidningsförsäljarnas enträgna och monotona rop som blev vår väckarklocka. Nyfikna på verkningarna av nattens bombardemang fingo vi kläderna på och så ut. Det var redan ett myller och kiv i gator och gränder. Bönderna med sina apelsin- och grönsakslass med förspända mulor, kantade redan trottoarerna. Vi behövde inte gå många steg förrän förödelsens styggelse mötte våra blickar. Ett närliggande sjukhus hade träffats och kvadratmeterstora stenar hade vräpts ner och fönsterna voro endast stora granathål i väggen. Flera sjuka hade dödats eller sårats. Inte mindre än fyra hus hade ramponerats på det lilla området från klostret till nationalkommittén – endast fem minuters väg.¹⁰³

Ett par veckor senare skrev Fred Schröder till SACs expedition i Stockholm för att be dem att skicka *Dagens Nyheter* och ett par andra svenska dagstidningar till propagandakontoret.¹⁰⁴ Efter att Schröders begäran behandlats av SACs AU kom ett negativt svar från John Andersson:

Beslutet blev dock avslag då AU inte ansåg det vara nödvändigt för nyheter från Spanien med en del tidningar härifrån. AU ansåg att det endast medförde onödiga kostnader. Vad som behöves här är nyheter från Spanien. Får SAC dem så har vi möjlighet att härstädes behandla de spanska problemen samt bemöta de angrepp som göres från borgarpressens sida.¹⁰⁵

Schröder skrev då ett svarsbrev där han påpekade att SAC missförstått syftet med hans begäran och därmed även med propagandakontorets verksamhet:

Ur skrivelsen se vi, att ni absolut missförstått vårt arbetes uppgift. Den propagandabyrå som vi inrättat här i Valencia är inte avsedd för Sverige, därför har vi informationsbyrån i Barcelona, vi äro här för att göra propaganda för utländska milicianos. Vi äro en seccion mot den bolschevistiska invasionen, och därför behöver vi information från alla länder. Det är inte bara ni i Sverge som måste besvara de angrepp, som göres från borgarpressens sida mot Spaniens arbetare, det måste också vi göra här, fast bara på ett annat sätt. För att tala varje kväll i radio och dessutom lämna material till våra spanska tidningar måste vi helt enkelt ha material. En

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Fred Schröder, för CNT Comité Nacional Valencia, Sección Información y Propaganda, till SAC, 30 januari 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

¹⁰⁵ John Andersson till Fred Schröder, 20 februari 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

lögnartikel i Dagens Nyheter är för oss material, på vilken vi kan bygga en del av vårt arbete.

Om pesetan skulle haft något värde så skulle vi helt enkelt beställa tidningarna direkt härifrån, men därför att det inte gick skrev vi till er. Hop-pas ni nu förstå att vi behöver tidningar.¹⁰⁶

Det hela slutade med en kompromiss där SAC åtog sig att, förutom de egna tidningarna, även skicka *Dagens Nyheter* till Valencia. Förutom att sammanställa nyheter och att göra radioutsändningar var en annan av propagandakontorets uppgifter att besöka de sårade på krigssjukhusen i staden. Om denna del av arbetet berättade Maja Funseth:

Vår huvuduppgift i själva Valencia var att uppsöka de sårade milispoj-karna på sjukhusen. Vi besökte först kamrat Federica Montseny på hälso-vårdsministeriet. Av henne fick vi en salvoconducto [passersedel], som förskaffade oss obehindrat tillträde till alla sjukhus i Valencia. Alla sjukhus och lasarett stodo under CNTs syndikats uppsikt. Lastade med Arbetaren, Storm, Alarm, Arbejded, Die soziale revolution, Le combat syndicaliste, en massa broschyrer och några tyska romaner samt cigaretter, begåvo vi oss till Hospital Clínico. Chefläkaren, som vi först talade med, visade oss till en annan läkare, han hade en gång varit tysk medborgare men hade måst lämna "fosterlandet" på grund av sitt judiska blod. Han gick med oss från sal till sal och i nästan varje fanns det några utlänningar, framför allt tyska emigranter som från alla möjliga håll kommit dit för att hjälpa sina spanska bröder i kampen mot fascismen. Tyvärr, eller dessbättre, fanns det inga skandinaver på detta sjukhus, men tyskar och fransmän fanns det, så hela bunten av fransk och tysk litteratur gick åt som smör. Det var ett sant nöje att utdela sådana godbitar som tidningar på deras eget språk. (...)

Nästan varje dag besökte vi de olika sjukhusen och kom därigenom i kontakt med en ganska stor del utlänningar. Många kommo upp till vårt kontor för att hämta vad vi skulle skicka ut – propagandamaterial. Nog för att vi fingo oss material tillsänt, men det räckte aldrig till, alla ville ha.¹⁰⁷

Men det internationella propagandakontoret i Valencia blev inte långvarigt. Under våren hade relationerna mellan CNT och IAA blivit allt mer ansträngda. Eftersom IAA och flera av dess sektioner fortsatt att kritisera CNT för dess samarbetslinje hade situationen med tiden kommit att förvärras i så

¹⁰⁶ Fred Schröder till John Andersson, 27 februari 1937, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

¹⁰⁷ Maja Lessak, "I Nationalkommitténs tjänst", i *Arbetaren*, 13 december 1937.

hög grad att CNT i april återtagit kontrollen över det internationella informationskontoret i Barcelona från IAA. Det tycks även ha varit i samband med denna omorganisation som CNT beslutade att lägga ned propagandakontoret i Valencia. En av orsakerna var förmodligen att CNTs nationalkommitté ville undvika att provocera kommunisterna genom att rikta frihetlig propaganda till de frivilliga i de Internationella brigaderna.

Barcelona, april 1937

Då propagandakontoret i Valencia stängdes återvände Maja Funseth och Fred Schröder till Barcelona där de återigen flyttade in i DAS-gruppens hus. I Barcelona återsåg de Rudolf Berner som i sin tur helt nyligen återvänt efter att ha gjort en riskfylld resa i Tyskland. Berner hade nu börjat tröttna på det i hans ögon monotona och rutinmässiga arbetet på CNT-FAI-huset. Han ville därför att Maja Funseth skulle ta över hans uppgifter på den svenska sektionen. Fred Schröder hade samtidigt, genom CNTs försorg, fått ett nytt arbete, denna gång på brevcensuren, där han för övrigt blivit arbetskamrat med Adi Stachlovici. Eftersom Schröder lovade att han skulle hjälpa till på den svenska sektionen så ofta han kunde accepterade CNT Berners förslag. Efter att Berner fått besked om att SAC i fortsättningen skulle betala hans lön som "flygande reporter" sade han upp sig från sin tjänst. Det hela hade emellertid skett på villkor att Berner skulle stanna kvar en tid i Barcelona för att skola in sina efterträdare i arbetet. Under de närmaste veckorna kom den svenska sektionen därför att bemannas av Rudolf Berner och Maja Funseth medan Fred Schröder hjälpte till så ofta han kunde.

Alias "Maja Lessak"

Maja Funseth blev vid denna tid kontaktad av Margit Manus, som efter sin egen hemkomst från Spanien blivit utsedd till redaktör för Arbetarens kvinnosida. Manus ville att Funseth skulle börja rapportera för tidningen. Från mitten av april började Funseths resebrev anlända till *Arbetaren* där de publicerades under vinjetten "Vi kvinnor". Då hon skrev för *Arbetaren* använde hon sig av sitt smeknamn "Maja" i kombination med Schröders täcknamn "Lessak". Att pseudonymen "Maja Lessak" inte avslöjade något om vare sig hennes riktiga för- eller efternamn är en av orsakerna till att hennes närvaro i Spanien förblivit okänd.

Svenska sektionen, CNTs och FAIs internationella propagandakontor, CNT-FAI-huset, april 1937. Från vänster: Fred Schröder, Rudolf Berner och Maja Funseth. Foto: Fred Schröder med självutlösare, i privat ägo.

Då Maja Funseth började skriva sina resebrev valde hon att berätta om sin resa från första början. I sitt första reportage, som publicerades den 12 april 1937, skildrade hon den resa från Stockholm till den spanska gränsen hon gjort fyra månader tidigare. I de efterföljande reportagen arbetade hon sig sedan framåt i kronologisk ordning. Det var alltså först från våren 1937 som signaturen "Maja Lessak" blev känd för den svenska allmänheten, och då inte bara som en av Arbetarens korrespondenter, utan även som den kvinnliga rösten bakom de svenska utsändningarna från Radio CNT-FAI.

Konflikten mellan CNT och DAS-gruppen

Under våren hade konflikterna mellan CNT och de utländska sektionerna fortsatt i Barcelona. DAS-gruppen, som riktat hård kritik mot CNTs samarbetslinje, hade börjat utsättas för allt hårdare påtryckningar från CNT och FAI som krävde rättning i leden. CNT hade också slutat finansiera DAS-gruppens tidning *Die Sociale Revolution* vars utgivning därför upphört. Den officiella förklaringen var att tidningen inte burit sig ekonomiskt medan den verkliga anledningen tycks ha handlat om den kritik som riktats mot CNT i

dess spalter.¹⁰⁸ Inom DAS-gruppen fanns också ett missnöje med Augustin Souchy, som trots att han var både tysk och syndikalist inte velat gå med i gruppen. Souchy hade snarast markerat avstånd från sina tyska kamrater och hade istället konsekvent tagit CNTs parti, det var åtminstone så det uppfattades inom DAS-gruppen. Efter ytterligare påtryckningar från CNT fick Elly Götze avgå som ordförande för DAS-gruppen varpå Rudolf Michaelis föreslogs ta över posten. Men Michaelis, som befann sig vid fronten i Aragonien kom i praktiken aldrig att tillträda varför DAS-gruppen kunde fortsätta sin verksamhet ungefär som tidigare, då med skillnaden att Elly Götze ersattes av den vice ordföranden Arthur Lewin.

Svenskarna i Durrutikolonnen

Vid sin återkomst till Barcelona hade Maja Funseth och Fred Schröder fått reda på att Olle Jansson, den förste svensk som anmält sig till Durrutikolonnen, rest hem till Sverige. De hade samtidigt fått höra att tre nya svenskar, Yngve Andersson, Ejler Hagberg och Harry Norrblom, anlant till Barcelona under deras frånvaro, och att de därefter rest till fronten i Aragonien där de nu ingick i samma förband som Nisse Lätt. Bara några dagar senare nåddes de av nyheten att många av de utländska frivilliga stupat eller sårats under ett stort slag som utkämpats vid Santa Quiteria, strax utanför Tardienta i Aragonien. Bland de sårade fanns Nisse Lätt, Paul Hafner och de tre nyanlända svenskarna. Eftersom Funseth och Schröder snabbt kommit in i arbetet på den svenska sektionen kunde Rudolf Berner göra en avstickare till Tarragona för att besöka Nisse Lätt och Ejler Hagberg på sjukhuset.

Majhändelserna i Barcelona

Den första maj lämnade Berner ännu en gång Barcelona, denna gång för att ge sig ut på en reportageresa till Aragonien. Funseth och Schröder fick då återigen sköta arbetet på den svenska sektionen på egen hand. På den svenska sektionen började måndagen den 3 maj som en helt vanlig dag. Maja Funseth höll som bäst på att mångfaldiga ett nytt nummer av den svenska bulletinen då skottlossning började höras från Plaza de Cataluña:

Det var den tredje maj och stor brådska rådde på Buletin Sueco. Den förbaskade dupliceringsmaskinen hade återigen krånglat så bulletinen var

¹⁰⁸ Av samma skäl hade CNT för övrigt även stoppat utgivningen av de italienska anarkisternas tidning *Guerra di Classe*, som sedan hösten 1936 redigerats av Camillo Berneri.

redan en halv vecka försenad. Men det gick som en dans att jobba, det var ju också ett gudabenådat väder och den härliga spanska solen flödade in genom de vidöppna fönstren i Casa CNT-FAI.

Men vad var det för ett helsikes liv därute? Det lät ungefär som när i Sverige en prinsessa skådat dagens ljus, men eftersom det inte föds några sådana här i Spanien måste det vara något annat. På med kappan och ut och titta!¹⁰⁹

Då Fred Schröder, som befann sig på sin arbetsplats på brevcensuren, hörde skottlossningen blev han orolig. Han begav sig därför till CNT-FAI-huset för att söka upp sin flickvän. Tillsammans gav de sig sedan ut för att försöka ta reda på vad som stod på:

Sagt och gjort, vi rusade iväg, Fred och jag, åt det håll knallarna kommo från. Plaza Cataluña förstås där polisen var i färd med att besätta telefoncentralen. Vi styrde stegen vidare mot ”Tyska Soppsmedjan” för att få oss lite till livs efter stillad nyfikenhet, men där var det bara servitrisen och katten kvar. De sönderskjutna fönsterrutorna talade sitt alltför tydliga språk om att även här hade det varit kravaller.¹¹⁰

De fortsatte upp till Casa Fuster på Paseo de Gracia där DAS-gruppen hade sitt huvudkontor och sina möteslokaler. Där hittade de till sist sina kamrater:

Vi visste inte riktigt vad som var i görningen och fortsatte därför upp till Paseo de Gracia till tyska gruppens hus där vi också hittade våra andra kamrater ur gruppen. Det skulle ju vara möte och de voro därför mangrant församlade, men det blev allt annat att göra. Nu visste vi nämligen vad det var; bolsjevikerna och poliserna hade börjat en gemensam kupp mot CNT-FAI. Det blev naturligtvis att ställa upp till försvar.¹¹¹

DAS-gruppens medlemmar gav sig ut på gatan där de började bygga en barrikad medan några andra försökte åstadkomma ett skyttevärn på en av balkongerna genom att stapla upp de kvarlämnade böckerna från det nazityska konsulatets bibliotek bakom gjutjärnsräcket. Ute på gatan fick de hjälp med barrikaden av några medlemmar i POUMs ungdomsförbund JCI (Juventud Comunista Ibérica) som hade en lokal högre upp i byggnaden:

Hux flux voro våra kamrater ute på gatan i full försvarsposition och innan vi visste ordet av hade flickorna i övre våningen rusat ut på gatan, inte i

¹⁰⁹ Maja Lessak, ”Brev från Barcelona”, i *Arbetaren*, 14 juni 1937.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Ibid.

förskräckelse, nej då känner ni inte spanjorskorna, utan för att bygga barrikader. Och medan de prydligt lagda gatstenarna spettades upp av karlarna byggde flickorna upp en barrikad, och snart stod en tio meter lång, kraftig mur färdig. Hurtiga och käcka voro de och gud så söta, men arbeta kunde de. Med ett glatt ”buenas noches” försvann de upp för trappan efter slutat värv. Under tiden hade vi andra också arbetat, fast inomhus. Av Jack Londons, Sinclairs och Travens bokverk i skinnband omväxlande med värdefulla lexikon och beslagtagen fascistisk litteratur, byggde vi en stabil barrikad på husets balkong.¹¹²

De blev därefter kvar i byggnaden, beredda på strid, men också i oviss väntan på den vidare händelseutvecklingen. De delade in sig i vaktlag som turades om att bemanna barrikaden. När det närmade sig kväll började Maja Funseth och de andra kvinnorna förbereda sovplatser:

Nu var det förstås ej värt att tänka på att gå hem och lägga sig. Det var nog bäst att stanna kvar, alltid kunde man komma till någon nytta. Männen hade nu delat upp sig och skulle ha vakt i varsitt skift under natten. Åtta stycken i taget och två timmar åt gången.

Vi voro inalles fyra kvinnor, två tyskor, en holländska och jag ensam svenska. Så gott vi kunde skrapade vi ihop så många liggplatser som det var möjligt, fast det blev inte så många, ty här var allt inrättat till kontorslokaler. Vi somnade i alla fall fast på de mest vidunderliga sorts sängkläder; mattor, draperier, dukar och gardiner fingo tjänstgöra som filtar, men det var ju bättre än inget alls.¹¹³

Följande morgon, tisdagen den 4 maj, rådde ett bedrägligt lugn. Det hade rests barrikader över hela staden. Gatorna var folktomma, stämningen var spänd och alla tycktes vänta på att striderna återigen skulle braka lös. En bit längre ner på gatan fanns en av motståndarsidans barrikader som bemannades av tungt beväpnade poliser och kommunister:

Det blev naturligtvis inget sova av så som det sköts och väsnades. Det var faktiskt riktigt skönt när det ljusnade så man åtminstone kunde se hur det såg ut ute på stan. Det var en sorglig syn som mötte mig från vårt barrikadfönster. Inga spårvagnar, inga bussar och inga människor. Endast hundra meter från oss polisernas-bolsjevikernas barrikad, ett riktigt kulsprutenäste, och så långt ögat nådde barrikader, barrikader med beväpnade vakter bakom. Hela staden var mobiliserad. Inte en fotgängare, inte

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

en bil kom fram förrän de visat vakterna sina papper, och gud nåde den som inte hade sådana klara.¹¹⁴

Den från början inte särskilt politiskt medvetna Maja Funseth kände sig på många sätt som en främmande fågel i detta sällskap av tyska anarkister. Som särskilt påtaglig upplevde hon kontrasten mellan sig själv och de andra kvinnorna:

Egentligen kände jag mig som en sparv i tranedans när jag betraktade mina tyska väninnor som iklädda långa khakibyxor och skjortor samt pistol, kavat stod bakom barrikaderna och nedlåtande betraktade mig i min splittrnya linnedräkt med flortunn voileblus.¹¹⁵

Den ena av de tyska kvinnorna var Elly Götze, som nyligen avgått som ordförande för DAS-gruppen. Den holländska kvinnan var Gees Helberg, som var gift med den tyske syndikalisten Paul Helberg. Fred Schröder berättade långt senare om dessa anarkistiska kvinnor, och då som en tillbakablick från en svunnen tid som medgav en viss distans till stundens allvar:

Där fanns (...) till exempel Paul Helbergs hustru som hette Gees och var holländska. Hon och Elly Götze, de var verkligen två amazoner. Under majhändelserna bar de bälten där de hade stora pistoler instuckna, och två handgranater. Det var sådana där äggformade handgranater. Om de hade tappat dem hade det kunnat hända förfärliga saker.¹¹⁶

Då förmiddagen började lida mot sitt slut hade alla hunnit bli hungriga men de hade inget att äta. Maja Funseth och Gees Helberg åtog sig därför att bege sig till ett av CNTs närmast belägna syndikat för att hämta mat:

Nu närmade det sig matdags och vi hade ett nytt bekymmer; var skulle vi få mat ifrån. Alla affärer och restauranger voro ju stängda och bolsjevikernas kulor haglade om öronen. Men det var inte första gången det var revolution i Barcelona. Våra kamrater visste redan att det fanns mat i syndikatet. Vem skulle hämta mat om inte vi kvinnor som inget annat gjort, männen hade ju tillräckligt att göra med att spärra gatan och hålla vakt bakom barriaden. Det blev (...) holländskan i blommig sommarelegans, och jag som sökte rätt på en stor hink och en korg, varefter vi travade iväg.¹¹⁷

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Intervju med Fred Schröder i Degen & Ahrens (1979), s. 93.

¹¹⁷ Maja Lessak, "Brev från Barcelona", i *Arbetaren*, 14 juni 1937.

I Barcelona var befolkningen, efter decennier av sociala konflikter och upprorsrörelser, van vid gatustrider. Under de pågående striderna inträffade samma märkliga fenomen som uppstått vid flera tidigare tillfällen i stadens våldsamma historia. Mitt på dagen upphörde det mesta av stridigheterna för att alla skulle kunna ge sig ut och skaffa mat. I förhoppningen om att det skulle fungera på detta sätt även denna gång, det vill säga att ingen skulle skjuta ner dem, gav sig Maja Funseth och Gees Helberg ut på gatan för att försöka skaffa proviant:

Till att börja med ströko vi efter husväggarna som skygga katter, men ju flera barrikader vi passerade desto modigare blevo vi. Och innan vi hunnit den femton minuters långa vägen till syndikatet, spatserade vi mitt i gatan medan kulorna visslade om öronen. Det var ju ingenting att göra åt, ty vi kunde just gärna inte släpa en hel barrikad med oss. Men mat fingo vi – en full hink med härlig soppa och ett stort knyte med bröd.¹¹⁸

En stund senare var de tillbaka, skärrade men välbehållna och med soppa och bröd till alla som dukades upp i Casa Fusters eleganta foajé:

Portgången, vilken vi inrett till sjuksal, fick nu tjänstgöra som matsal där vi utportionerade maten så gott vi kunde.

Det var en skön samling våra matgäster representerade, ska jag säga; en professor, en läkare, en teaterregissör, en tandläkare, en journalist, ja så var det målare, bokbindare, snickare, ja, gud vete hur många yrkesgrupper som här fanns.¹¹⁹ Och hur de sågo ut i sina snygga konfektionskostymer och sina gevär på axeln och patronbälte om magen. Man måste skratta trots det tragiska i situationen. Roligast såg den lille läkaren ut när han slevade i sig soppan med en stor träsked ur en liten skamfilad spillkum. Men huvudsaken var ju att det gick fort. Jag tror för min del att bolsjevikerna-poliserna inte hade tid att äta alls.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Att Funseth valde att inte namnge någon av de närvarande skulle snart visa sig vara ett klokt beslut, men med hjälp av de angivna yrkestillhörigheterna går det ändå att identifiera några av dem. Professorn var den kände konstkritikern Carl Einstein (1885–1940) som ingick i Durrutikolonnen. Teaterregissören var Wilhelm ”Willi” Marckwald (1903–1974) som arbetade på den tyska sektionen i CNT-FAI-huset. Läkaren bör ha varit Ernst Günther (1893–?) som ingick i Sacco-Vanzetti-batteriet som tillhörde CNT-kolonnen Tierra y Libertad.

Foajén i Casa Fuster, Passeig de Gràcia 132, fungerade under majhändelserna som matsal för DAS-gruppens medlemmar. Foto: Per Lindblom, 2018.

Så var middagen äntligen undanstökad och det var tid igen att lyssna på CNTs radio, vilken oförtrutet och högljutt skrek ut sin uppmaning till folket att upphöra med striderna. Inte förrän efter tre dagar upphörde detta bolsjevikernas förtjusande påhitt.¹²⁰

Några dagar senare upphörde de förvirrade striderna. CNT hade då lyckats förmå medlemmarna i sina syndikat att lämna sina barrikader. En överenskommelse om stridernas avslutande, som gick ut på att alla skulle återgå till sina arbeten utan vidare repressalier, hade då träffats mellan de inblandade parterna. Maja Funseth, Fred Schröder och deras kamrater kunde då riva sin barrikad och återgå till sina respektive arbeten. Men polisstyrkorna och kommunisterna höll inte sin del av överenskommelsen utan stannade istället kvar vid sina barrikader:

Flera dagar efteråt sågo vi hur endast de hade sina barrikader kvar och bevakade dem, medan våra kamrater hade förstört och övergivit sina och återgått till arbetet.

¹²⁰ Maja Lessak, "Brev från Barcelona", i *Arbetaren*, 14 juni 1937.

Nu är det bara resterna kvar av dem till stor förnöjelse för småttingarna och till lika stor förargelse för bilkörarna. Och som sagt, nu är det lugnt igen men det darrar fortfarande i luften.¹²¹

Då Maja Funseth och Fred Schröder återvände till CNT-FAI-huset fick de höra att Rudolf Berner, som skulle varit tillbaka från sin resa i Aragonien flera dagar tidigare, inte hörts av. Glädjen blev därför stor då han dök upp i Barcelona redan nästa dag. Men situationen var fortsatt oviss. Det förblev oklart vem som gått segrande ur striderna och därmed också vilken sida som egentligen kontrollerade staden. Däremot hade centralregeringen dragit tillbaka stora polisstyrkor från fronten som nu var på väg till Barcelona. Någon dag senare fick Fred Schröder och Maja Funseth se ett tåg som var fullastat med trupper och vapen rulla in i staden:

Ett par dagar senare stod jag och min fru vid en järnvägs korsning då ett militärtåg kom förbi. Det tog nästan en halvtimme för tåget att passera, ombord fanns pansarbilar och allt möjligt... Under de här dagarna blev situationen bara värre och värre.¹²²

Snart anlände välbeväpnade polisstyrkor om 5 000 man från Valencia. Med dem kom också mycket av den gamla borgerliga ordning som rådit innan revolutionen att återupprättas i Barcelona. I den gemensamma krigsansträngningens namn hade CNT och FAI ännu en gång tvingats till stora eftergifter där de gått med på att lämna över många av sina revolutionära erövringar till statsapparaten. För CNTs och FAIs medlemmar handlade det nu om att svälja förtretet och i möjligaste mån försöka fortsätta den gemensamma kampen mot nationalisterna och fascisterna. Eftersom parterna kommit överens om att inga vidare repressalier skulle vidtas mot dem som deltagit i striderna under majhändelserna kunde stadens invånare återgå till sina vardagliga sysslor i tron att konflikten var avslutad.

De sårade svenskarna

På CNT-FAI-huset började Maja Funseth, Fred Schröder och Rudolf Berner snart att undra vad det blivit av de sårade svenskarna från Durrutikolonnen som inte hörts av sedan majhändelserna startat. Någon dag senare fick de reda på att Ejler Hagberg skrivits ut från sjukhuset i Tarragona och att han utan deras vetskap återvänt till Barcelona. Hagberg hade tagit in på ett hotell

¹²¹ Ibid.

¹²² Intervju med Fred Schröder i Degen & Ahrens (1979), s. 91.

vid Plaza de Cataluña där han blivit kvar så länge konflikten pågått. Efter att striderna avslutats hade han rest hem till Sverige. Vad det blivit av de tre andra svenskarna var dock fortfarande oklart. De visste däremot att polisstyrkorna på sin väg till Barcelona hade stannat till i Tarragona, där Nisse Lätt varit inlagd på ett sjukhus, och där de frihetliga organisationernas lokaler utsatts för angrepp under vilka flera av dess medlemmar dödats. Men de hade inte hört något från Lätt och inte heller från hans båda kamrater, Norrblom och Andersson, som varit inlagda på ett sjukhus i en annan del av Katalonien.

Den svenska sektionen i CNT-FAI-huset

I kommunisternas allt hätskare propaganda började majhändelserna snart att framställas som ett försök till statskupp som startats av POUM tillsammans med CNT och FAI. Därtill fogade kommunisterna förvisso absurda men också farliga anklagelser om att det hela skulle ha skett i samarbete med fascisterna. Samma anklagelser hade även börjat spridas i Sverige genom SKPs tidning *Ny Dag*. På den svenska sektionen gjorde Maja Funseth, Fred Schröder och Rudolf Berner därför vad de kunde för att försvara CNT och FAI i den svenska pressen. I Barcelona hade myndigheterna kopplat ett allt fastare grepp om pressen vilket inneburit att censuren blivit hårdare. I Solidaridad Obreras spalter hade de blanka fält som censurens saxar lämnade efter sig blivit allt fler. Sedan kontrollen över brevcensuren skärpts på samma vis blev det också svårare för dem att få iväg sina texter till Stockholm. Sådan var situationen då Rudolf Berner i slutet av maj avslutade sin tjänst på CNT-FAI-huset för att resa söderut som "flygande" reporter. Maja Funseth och Fred Schröder tog då slutligen över ansvaret för den svenska sektionen.

"Från sjukhuset till fronten"

Bara någon dag efter att Rudolf Berner lämnat Barcelona dök Nisse Lätt upp på CNT-FAI-huset. Han hade blivit utskriven från sjukhuset i Tarragona. Maja Funseth och Fred Schröder fick nu träffa den svenske anarkist som de så ofta hört talas om. Maja Funseth berättade om deras första möte:

I lördags kom det en rödskäggig blond och enögd solskensvarg in på sektionen. Jag hade aldrig sett honom förr, men jag förstod på en gång att det måste vara Nisse Lätt, så jag hälsade med ett "hej på dej Nisse!" Jag visste att han blivit sårad i ansiktet, det var allt. Han berättade att han kom från sjukhuset i Tarragona och att han var utledsen på att vara där. Inte för att det inte var bra, tvärtom, han hade idel lovord om sköterskor, och allt,

inte minst den goda maten, men han var ju inte i Spanien för allt detta. Det var fronten han hade största bekymret för och nu hade doktorn förbjudit honom att gå dit. Själv tyckte han inte det var så farligt att han förlorat ena ögat. I alla fall skulle han stanna i Barcelona ett tag tills han åtminstone fick träffa de andra sårade svenskarna, Yngve Andersson och Norrblom.¹²³

Eftersom Maja Funseth inte visste var Lätts båda kamrater befann sig kunde hon inte hjälpa honom att få kontakt med dem. Mitt under deras samtal dök de båda saknade svenskarna plötsligt upp på CNT-FAI-huset:

Vi hann nätt och jämnt nämna deras namn förrän de kommo instormande. De hade legat på sjukhuset i Pina de Ebro, Norrblom med ena handen förbunden och Andersson lite haltande. Jag gjorde några fruktlösa försök att ”intervjua” dem, men det resulterade endast i ett trestämigt berättande om alla strapatser de varit med om, särskilt om striderna i Huesca. Norrblom berättade om hur han fått alla sina kläder sönderrivna av granater, hela ryggen på skjortan var väck utan att han skadats. Om hur länge de lågo på marken och räknade granaternas nedslag och beräknade dess avstånd. Om hur de sett sina kamrater kämpa den vildaste kamp innan de stupat. De berättade också om Pepita, hur hon varit i främsta eldlinjen och deltagit i de hetaste striderna för att slutligen stupa. Att det inte var någon nervkuranstalt det kom jag snart underfund med.¹²⁴

De tre svenskarna som under de senaste veckorna legat på sjukhus var nu ivriga att ge sig ut på stadens gator. De ville gärna bjuda med sig Maja Funseth och Fred Schröder som var svältfödda på restaurangbesök:

Nu skulle de absolut ha Fred och mej med sej ut för att titta på stan och bjuda på lite käk. Här i Spanien har man ju alltid gott om tid – även om man är svensk – så vi följde gladeligen med. Vi hade naturligtvis jätteskojigt de dagar vi voro tillsammans. Att det var bussiga pojkar det kan ni skriva opp: alltid hette det: jag bjuder, jag betalar och vi hade inget annat val än att ta emot och tacka. Den länge Norrblom väckte faktiskt uppmärksamhet var vi gick. Han är en riktig jätte i jämförelse med spanjorerna, och många gånger ropade de efter honom ”muy alto” (mycket lång). Han förklarade också att de spanska skyttegravarna inte voro tillräckligt djupa för honom ”så huvet åker väl snart”.

¹²³ Maja Lessak, ”Från sjukhuset till fronten”, i *Arbetaren*, 28 juni 1937.

¹²⁴ *Ibid.*

Harry Norrblom under ett besök på den svenska sektionen i CNT-FAI-huset, Barcelona, sommaren 1937. Foto: Fred Schröder, i privat ägo.

Nisse hade fullt sjå med dölja sitt obefintliga öga under sin basker. Han var lite smått generad över att han blivit av med det. Jag försökte övertala honom att gå och få ett emaljöga, men det tyckte han var rena högfärden när han i alla fall inte kunde se med det. Men hur det var så kom han i alla fall en dag med ett splitter nytt och fint öga lika blått som det andra. Ursäktande förklarade han att han trott det hela skulle vara så omständligt, men så hade doktorn rått honom att skaffa sig det och till hans stora förvåning hade de plockat fram en låda med en massa ögon i och så ”letade dom ut ett ljusblått och stoppade in det precis som man stoppar en karamell i mun”. Så enkelt var det.

Men det otroliga hände: En kväll när han kom hem hade han tappat sitt fina öga. Och hade inte ens märkt det själv. Han påstod att han kastat ett öga på en skön señorita och att det måste varit då det kom bort. Så han påstod att det var lika lätt att mista ett öga med att titta på de vackra spanjorskorna som när han tittade var Francos granater exploderade ute vid fronten.

Alltid var fronten i deras tankar. Jag dumma fårskalle som trodde att de skulle ha en obeskrivlig fasa för den sedan de en gång blivit sårade. Men det tycktes de inte bry sig det minsta om bara de fick ge fascisterna på huden.¹²⁵

Nisse Lätt hade ännu problem med sin hälsa och läkarna hade förbjudit honom att återvända till fronten. Harry Norrblom och Yngve Andersson var däremot återställda och hade därför anmält sig till fronttjänstgöring på nytt:

Både Norrblom och Andersson hade nu fått tillstånd att gå till fronten igen. Redan om två dagar skulle de resa och de gjorde förberedelser precis som om de skulle ut på en semestertripp. De gjorde nyinköp och ordnade och packade.¹²⁶

Söndagen den 6 juni, då Norrblom och Andersson skulle återvända till fronten, hade Maja Funseth och Fred Schröder stämt träff med Nisse Lätt för att vinka av de båda svenskarna. Men Lätt syntes inte till. Eftersom han var försvunnen fick Maja Funseth och Fred Schröder försöka hitta Norrblom och Andersson på egen hand i den stora folkmassa som samlats på stationen:

Vi hade bestämt att träffa dem vid stationen i god tid, Nisse, Fred och jag för att vinka farväl. Vi var också där i god tid fast utan Nisse. Vi väntade och väntade men ingen Nisse syntes till. Han måste nog ha gått fel, tänkte vi. Nu gällde det att hitta rätt på våra pojkar i trängseln. Det var omkring

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Ibid.

två tusen man som avreste till Aragónfronten den dagen och det här var visst en av de sista sändningarna. Hela väntsalen var fullproppad av soldater och gepäck. Det sjöngs, skrattades och pratades och viva la revolución-ropen ekade.

Längst borta i väntsalen upptäckte vi ett huvud som stack upp över alla andras och vi förstod att det var de våra. Vi banade oss väg fram till dem så gott vi kunde, det var många som skulle säga farväl till de sina. Unga vackra flickor med rosor i håret och stora buketter av de härligaste blommor voro där för att säga adjö till "sin" compañero. Mammor med sina barn likaså som ville vinka farväl. Inga tårar eller klagovisor hördes, nej modiga och segervissa voro de, både de som reste och de som stannade kvar.¹²⁷

Då de till sist lyckats tränga sig fram till de båda svenskarna upptäckte de att Lätt var tillsammans med dem. Till sin stora förvåning såg de att han var iförd uniform och redo att resa till fronten:

Äntligen hade vi kämpat oss igenom denna kompakta människomassa och kommit fram till pojarna. Där träffade vi också Nisse, men han hade inte kommit för att säga adjö, nej, han var i full rustning som de andra.

Jag stod mållös och tittade på honom en lång stund innan jag riktigt trodde att det var allvar att han skulle gå tillbaka till fronten. Jag visste inte vad jag skulle säga. Det finns inte ord tillräckliga, de bli bara banala och tomma, så det är bäst att man ingenting säger. Men man gläds när man ser att det finns människor med sådant virke i, men det kändes faktiskt en stor klump i halsen. Jag tror han märkte min förlägenhet också, ty han skyndade sig att förklara att "man blundar ju i alla fall med ett öga när man siktar så nu slipper jag det besväret".

De andra pojarna hade försökt att övertala honom om att inte resa med, men det var som att hålla olja på elden, påstod de. När man ser alla dessa kamrater på väg till fronten, med knutna händer och segervissheten i ögonen, för att kämpa för sin sak, då får man tillbaka tron på mänskligheten. De kämpa inte för äran och eventuella berömmelser, dessa män, nej de kämpa en gemensam kamp för mänsklighetens frigörelse. Deras insats är den största tänkbara – De ge sina liv.¹²⁸

Maja Funseth och Fred Schröder stod kvar på perrongen medan tåget med de tre svenskarna och deras kamrater ångade ut från stationen. Nästa morgon

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ibid.

skulle de tre svenskarna vara framme i Lérida varifrån de sedan reste vidare till sin nya förläggningssort i den aragonska byn Peñalba.

Operation Nikolai – Mordet på Andrés Nin

Efter majhändelserna hade en stämning av osäkerhet börjat spridas i Barcelona där det inte längre bara var misstänkta fascister och nationalistsympatisörer som levde farligt. Bakom kulisserna hade ett allt större antal av Stalins utsända agenter börjat verka. Bland dem fanns Ernő Gerő, en ungerskfödd kommunist som installerat sin verksamhet i den berömda byggnaden Casa Milà, även känd som La Pedrera (Stenbrottet) på Paseo de Gracia. Här fanns också Alexander Orlov, som arrangerade bortföranden och lönnmord av politiska motståndare på den egna republikanska sidan.

Den 16 juni försvann POUMs partiledare Andrés Nin spårlöst i Barcelona. Misstankarna riktades genast mot kommunisterna. På allt fler av stadens husfasader målades den anklagande frågan: ”Var är Nin?”. Kommunisterna, som i sin tur vidhöll sina anklagelser om att POUM var fascister, hävdade följaktligen att Nin flytt över till nationalistsidan och blev därför inte svaret skyldiga: ”I Burgos eller Berlin”. Även om flera omständigheter kring Nins försvinnande förblivit oklara samtidigt som ett flertal motstridiga uppgifter ännu florerar, kan fallet i sina huvuddrag numera ändå betraktas som upplarat.¹²⁹ Vad som i stora drag hänt var att en kommunistisk insatsgrupp skickats från Madrid till Barcelona med uppdraget att föra bort Nin. Den vanligaste bedömningen är att insatsen, som gick under namnet ”Operation Nikolai”, ska ha planerats av Alexander Orlov på direkt order av Stalin.

På plats i Barcelona ska insatsgruppen ha biståtts av den kommuniststyrda polisledningen. Sedan Nin gripits fördes han till ett fängelse i Alcalá de Henares strax utanför Madrid. Där försökte kommunisterna få Nin att skriva under en bekännelse där han erkände att han samarbetat med fienden. Men Nin vägrade. Någon dag senare förflyttades han till ett avlägset beläget sommarresidens utanför Madrid där Nin till sist mördades. Hans kropp grävdes därefter ner på en okänd plats. Innan mördarna försvann placerade de ut ett flertal villospår som skulle ge sken av att det varit tyska naziststyrkor som fritagit honom. Medan POUMs anhängare anklagade kommunisterna för att

¹²⁹ För en genomgång av de vanligast förekommande versionerna om mordet och en diskussion om deras respektive trovärdighet, se Pelai Pagès i Blanch, ”El asesinato de Andreu Nin, más datos para la polémica”, i *Ebre* 38, nr 4/2010, s. 57–76.

ha mördat Nin fortsatte de i sin tur envist att hävda att han flytt över till fienden. Så länge inbördeskriget pågick förblev Nins försvinnande ett mysterium och det är alltså först på senare tid som fallet blivit klarlagt.

Arresteringsvågen i Barcelona

Bortförandet och det efterföljande mordet på Andrés Nin blev också startskottet för en stor arresteringsvåg i Barcelona. Att POUM velat slå tillbaka polisens och kommunisternas angrepp under de nyligen avslutade majhändelserna gjorde att organisationen kom att anklagas för att ha försökt genomföra en statskupp. I mitten av juni gjorde polisen, i samarbete med kommunisterna, ett stort svep i Barcelona som huvudsakligen kom att riktas mot POUMs medlemmar, men också mot de utländska anarkisterna och syndikalisterna. Den tidigare överenskommelsen om att inga repressalier skulle vidtas mot någon av parterna i majhändelserna var därmed definitivt bruten. Kommunisterna hade uppenbarligen även uppfattat att relationerna mellan CNT och de utländska sektionerna länge varit ansträngda och att CNT kanske inte skulle vara berett att försvara sina utländska kamrater till vilket pris som helst. Många av de utländska anarkisterna och syndikalisterna hade dessutom tagit sig in i landet med hjälp av ogiltiga eller falska pass vilket gjorde dem än mer sårbara. I ett läge där det var viktigt att inte stöta sig med de europeiska demokratierna blev tyskarna och italienarna särskilt tacksamma mål då de garanterat inte skulle få någon hjälp från sina hemländer. Till majhändelsernas efterspel hörde även en intern tysk uppgörelse där de tyska kommunisterna tog chansen att göra upp med sina anarkistiska landsmän. Under de gångna månaderna hade de tyska kommunisterna bedrivit ett omfattande spaningsarbete under vilket de upprättat listor med namn och adresser som de nu använde för att försöka oskadliggöra DAS-gruppen.

”Midsommarafton i spansk arrest”

Fredagen den 18 juni hade Maja Funseth och Fred Schröder efter avslutat arbete som vanligt gått förbi ”Soppsmedjan” för att umgås med sina tyska kamrater. Hemma i Sverige var det midsommar och Maja Funseth satt vid ett av borden och drömde sig bort:

Det var på midsommarafton. Dagen till ära hade jag köpt två kilo härligt färsk potatis som skulle bli midsommardagens kalasmat. Raggmunkar. Det riktigt vattnades i munnen när jag tänkte på dessa flottiga, underbara svenskättlingar. Bara jag haft lite lingonsylt till, filosoferade jag medan jag

Byggnaden där DAS-gruppens restaurang "Suppenschiedel" var inrymd. Plaça de la Universitat. Foto: Per Lindblom, 2018.

åt "Soppsmedjans" nationalrätt som alltid påminde en om Östersjöns salta, ljumma vatten.

Jag satt just försjunken i tanken på hur tråkig midsommarafton var i denna rökande, støjiga milisrestaurang. Det kanske inte var midsommar heller, jag var inte riktigt säker ty det var ingenting som påminde om den. En vissnad och hopklämd nejlikobukett som slängts i ett dammigt hörn, var det enda som kom mig att tänka på nio sorts blomster under huvudkud-den på midsommarnatten.

Det lilla matstället var nästan avbefolkat. Plötsligen rycktes dörren upp och in kommer flera beväpnade polismän. Vi hade hört glunkas att det var fullkomlig klappjakt efter utlänningar så vi blev inte så värst förvånade över det celebra besöket. De ville se våra papper först och främst och sedan blevo det att följa med dem till polisstationen, men ack den kära potatisen fick inte följa med.

Först stuvades vi in i närmaste portgång där vi också fann våra andra kamrater. De hade snappats en och en när de lämnat restaurangen. Och nu väntade vi på bilen som skulle föra oss vidare. Efter en dryg kvart kom den, en osympatisk tingest. Ett stort lastflak med en massa soffor på samt åtföljande poliser. Det var sannerligen en skön midsommarfångst de fått: tjugotvå karlar och en "enda stackars liten kvinna". Men eftersom jag hade för snäv kjol för att klättra upp på det höga flaket så lyfte poliserna upp mig på framsätet, som också var lika högt. Där satt jag alltså mellan fyra

poliser. Istället för att sätta lövruskor omkring alla säten, som det väl anstår varje aktningstvård midsommarbil, pryddes bilen istället av poliserna, alla lika fruktansvärt beväpnade med pistoler och gevär. Genom de folkrika gatorna och över Plaza Cataluña bar det så väg till polisenäset. Och jag kunde inte urakläta att påpeka för mina riddare att det var "espectaculos publicos" som betyder offentligt skådespel.¹³⁰

Det "polisnäset" Maja Funseth nämner var den så kallade "cheka" som kommunisterna inrättat på Avenida de la Puerta del Angel (Avinguda del Portal de l'Àngel) där de gripna tyskarna spärrades in:

Vi körde in på en mörk sidogata där vi lastades av och föstes in i ett garage. Så småningom kommo vi upp till ljusare regioner för undersökning. Alla fickor vändes ut och in, likaså min handväska. Allt snokades igenom, till och med min pudersk, alla papper togs och stoppades in i kuvert med våra namn på. Sen släpptes vi in i ett omöblerat rum, endast två hopprullade mattor fanns där. Vi hade just beslutat oss för att gå till "sängs" när en polis kom in med mat, men bara till mig. Artigheten mot kvinnan glömmes aldrig en spanjor – men naturligtvis delade vi de fem stekta sardinerna och de späda salladsbladen. Det blev nog ungefär som när Jesus bespisade 5 000 män med de fem fiskarna och två bröden. Stackars karl, det var nog ingen lätt sak!¹³¹

Sex timmar senare kallades Maja Funseth och Fred Schröder till förhör varefter de släpptes fria:

Efter sex timmars väntande blev Fred och jag äntligen inkallade för förhör. Vi frågades om allt mellan himmel och jord och sen fick vi gå hem. Om vi hade fina papper? Ja visst hade vi det, men våra pass hade vi hemma, så vi lovade att komma dit med dem på måndagen, vilket vi också beskedligt nog gjorde. Vi skulle få dem tillbaka mañana, alltså dagen därpå.¹³²

Att de släppts relativt lättvindigt berodde på att Funseth var svensk medborgare vilket framgår av vad Schröder långt senare berättade om händelsen:

Vi hade inte ätit på hela dagen. Senare på kvällen fick vi mat och fast man var hungrig ville man inte äta. Inte heller min fru. Hon hade sitt svenska pass. Och jag hade mitt tyska pass som var ogiltigt... I det förhör som

¹³⁰ Maja Lessak, "Midsommaraften i spansk arrest. Prov på metoder som nu har kommit i tillämpning", i *Arbetaren*, 19 juli 1937.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.

följde sa min fru att: ”Jag går inte om ni inte släpper min man också.” Då släpptes vi.¹³³

Men de andra tyskarna hade inte samma tur. Det fanns av uppenbara skäl inget konsulat som ville hjälpa dem och eftersom CNT förhöll sig anmärkningsvärt passivt blev de kvar i kommunisternas cheka. Maja Funseth berättade om sin oro för de gripna:

Nu undrar jag hur det skall gå med de andra som häktades samtidigt som jag. De ha ännu inte kommit ut. De bor i det mörka, kalla garaget utan sängkläder. Jag önskar jag fick besöka dem. Det är det fria Spanien, som så urartat på grund av vissa partiers härskarlusta. Vad har nu dessa kamrater gjort? Jo de ha kommit hit för att strida mot fascismen, ingenting annat.¹³⁴

Sedan Maja Funseth återupptagit sitt arbete på CNT-FAI-huset skrev hon den ovan citerade redogörelse, som hon på något vis lyckades smuggla förbi brevcensuren. Fred Schröder, som från sin tid i undersökningsgruppen uppenbarligen behållit sina kontakter i Barcelonas hamn, antydde senare hur det gått till, ”det går inte att få ut något material från Spanien utom genom smuggling, huvudsakligen med båtar till Frankrike.”¹³⁵

De utländska syndikalisterna i Barcelona

Under arresteringsvågen hade DAS-gruppens lokaler och boenden genomsökts och de flesta av dess medlemmar i Barcelona satt nu fängslade. Bland de gripna fanns Rudolf Michaelis, Elly Götze, Gustav Doster, Helmut Kirschey, Emil Hessenthaler och Egon Illfeld av vilka de tre sistnämnda tidigare ingått i samma undersökningsgrupp som Fred Schröder.

Eftersom CNT valt att inte slå tillbaka angreppen under majhändelserna var det föga troligt att CNT skulle välja att göra det nu. CNT skickade därför ut signaler om att situationen var under kontroll och att det inte längre fanns någon anledning till oro, men det hela var i första hand ett sätt att försöka skylla över den prestigeförlust som gripandena inneburit.

Den arresteringsvåg som för kommunisternas del handlade om att utplåna POUM och de utländska anarkisternas organisationer i Spanien kom snart att utmynna i en process där det, åtminstone skenbart, handlade om att försöka rättfärdiga arresteringarna inom ramen för den borgerliga republikens

¹³³ Intervju med Fred Schröder i Degen & Ahrens (1979), s. 91.

¹³⁴ Maja Lessak, ”Midsommarafton i spansk arrest”, i *Arbetaren*, 19 juli 1937.

¹³⁵ Ur muntlig rapport från Fred Schröder till SAC, SACs AU-protokoll, 12 januari 1938 (1845/A/3/24), SAC, ARAB.

lagstiftning. Kommunisterna försökte därför framhålla att de gripna deltagit i det påstådda kuppförsök som sades ha ägt rum under majhändelserna.

Eftersom det inte fanns några bevis för att de gripna skulle ha planerat någon statskupp och än mindre för att de skulle ha samarbetat med fascisterna släpptes flera av dem en tid senare. De som saknade giltiga pass utvisades snart under förevändningen att de vistades illegalt i Spanien. Att många av de utländska kommunisterna i Barcelona också saknade giltiga dokument var däremot inget polisen brydde sig om.

Ett par veckor senare beslagtogs flera av DAS-gruppens lokaler varför de flesta av dess verksamheter upphörde. De få DAS-medlemmar som ännu befann sig på fri fot kom därmed att förlora sina arbeten. Eftersom CNT inte ansåg sig ha några möjligheter att försörja dem fick de svårt att klara sitt uppehälle. Trots att både CNT och det som ännu fanns kvar av DAS-gruppen i Barcelona bedyrade att situationen återigen var normal var det allmänt känt att många anarkister och syndikalister fortfarande satt fängslade. Morden på de italienska anarkisterna Camillo Berneri, Francesco Barbieri och en rad andra anarkister hade inte heller bidragit till att skapa någon känsla av trygghet. Inte heller det faktum att kända antifascister som Andres Nin och Mark Rein försvunnit spårlöst. Många utländska anarkister och syndikalister började därför lämna Spanien mer eller mindre i panik.

SAC, DAS-gruppen och de tyska flyktingarna

De flesta av de tyskar som nu utvisades eller valde att lämna Spanien hamnade till en början i Paris. Då de franska myndigheterna var ovilliga att bevilja dem uppehållstillstånd kom flera att fortsätta till Holland. Eftersom de syndikalistiska organisationerna i Frankrike och Holland saknade ekonomiska resurser för att kunna understödja den växande flyktingskaran började allt fler att söka sig till Sverige. Den grupp av tyska syndikalister som sedan tidigare levde som flyktingar i Sverige kom därför att utökas väsentligt vilket också innebar att SACs kostnader för att försörja dem ökade i samma takt.

Under tiden gjorde de av DAS-gruppens medlemmar som fortfarande var på fri fot vad de kunde för att försöka säkra gruppens fortsatta existens i Barcelona. De som ansvarade för vad som fanns kvar av DAS-gruppen i Barcelona var Helmut Rüdiger och Simon Wehren, den senare en tysk syndikalist som kommit till Spanien i början av januari 1937. I slutet av juli skickade de en skarpt formulerad skrivelse till SAC där de meddelade att ingen av gruppens

medlemmar fick lämna Spanien utan deras tillstånd. Det hela var också en underförstådd uppmaning till SAC att inte ge sådana flyktingar understöd.¹³⁶

Men det hela var ett slag i luften då DAS-gruppen inte hade några möjligheter att hejda den pågående flykten. Redan innan DAS-gruppens skrivelse nått SAC hade flera av dess medlemmar hunnit anlända till Stockholm. Bland dem fanns de båda återvändande flyktingarna Michel Stanger och Adi Stachlovici. Från sommaren började ett flertal tyska flyktingar som lämnat Spanien i samband med arresteringsvågen att anlända till Stockholm, och med tiden skulle de bli allt fler.

Heinrich Bortz fingerade död

I den ovan refererade skrivelsen ville DAS-gruppen i Barcelona också särskilt varna för Heinrich Bortz, den för SAC så välbekante tyske flykting som uppgavs vara på väg att återvända till Stocholm, men som ännu en gång hamnat i en komplicerad härva:

Heinrich Bortz. Han har varit som milis vid Aragónfronten. På något för oss mystiskt sätt har man i den skandinaviska pressen lanserat meddelanden om hans död. Han är nu på väg till Sverige. Vi äro övertygade om att det kan bli en stor skandal i Sverige när man upptäcker att hans dödsannons var påhitt.¹³⁷

Redan i början av april, bara någon vecka innan Durrutikolonns Internationella kompani i det närmaste utplånats under slaget om Santa Quiteria, hade Bortz på egen begäran lämnat fronten. Efter att ha vistats en tid i Barcelona hade han därefter lämnat Spanien, och då utan att meddela vare sig CNT eller DAS-gruppen. Han kom då att anklagas för att ha sålt en revolver som tillhört DAS-gruppen. Kanske var det med hjälp av de pengar han fått för vapnet som han kunnat ta sig vidare till Belgien varifrån han nu antogs ämna fortsätta till Stockholm.

Dessförinnan hade Bortz fattat det märkliga beslutet att försöka fingera sin egen död. Anledningen till denna lika drastiska som udda åtgärd var förmodligen att Bortz fortfarande var efterlyst av den svenska polisen som misstänkt för att ha ingått i den stora förfalskarhärva som avslöjats i Stockholm vid tiden för hans avfärd till Spanien. Det antogs därför att han velat förvilliga polisen inför sin planerade resa till Stockholm.

¹³⁶ DAS-gruppen i Barcelona, genom Simon Wehren och Helmut Rüdiger, till SACs AU, odaterat, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/1), SAC, ARAB.

¹³⁷ Ibid.

Storm

Nr 6, 1937

Organ för Syndikalistiska Ungdomsförbundet

Pris 15 öre

Känd Stockholmsklubbist stupad.

Medan herrarna på Jakobsgränd, på betryggande avstånd från de spanska slagfälten, läsa sina lägen om att de anarkistiska frivilliga "stridarna i Barcelona", äro dödslösa. Nyligen skötte om budet att kamrat Heinrich Bortz (Henrik Olsson) stupat vid Zaragozafronten, den front, där enligt Ny Dag, påstående, anarkisterna enligt s. s. spela kort och sillas med varandra.

Kamrat Heinrich var inte svensk, han var tysk flyktling, men trots detta väl känd inte bara bland stockholmsklubbbisterna, utan även ute i landet. Kamrat Heinrich tillhörde inte den brokiga skara av flyktlingar, som strax efter Hitler-kuppen sökte sig utomlands. Han stannade kvar och fortsatte kampen tillsammans med sina kamrater, närmare bekant i Stettin, där han tillhörde en grenad av IWW. Han blev upptäckt, arresterades och hamnade i koncentrationsläger.

Men Heinrich var inte den som låg sig vinkeligen. En vacker dag, efter villfarelsen, tog han sin Mats ur skolan och följde honom. Det var ett vågamt företag, men han lyckades och uppnådde efter flera sträpningar denna gräns. Han har förtroende till skillett, denna rymning i Storm. Via Danmark kom han så småningom till Sverige, där han omedelbart kastade sig i arbete för det Syndikalistiska Ungdomsförbundet.

Beskrivet med ett gott språksmått ligger

Heinrich Bortz.

han sig snart bekäma språket och kunde hålla föreläsningar på svenska. Han anlätades också skild i Stockholm som i landstaden. I Stockholmsklubben inne hade han förtroende under en tid förtroendeuppdrag i styrelsen.

Men Gustaf arbetade. Tyskland be-

gärde hans uttänning, vilket oavsett nog avtog. Den tyska polisen begärde då hans uttänning i egenkap av kriminell inbrottsjäv, och det lyckades bättre. En inbrottsjäv är ju inte politisk flyktling — och så började klappjakten efter Heinrich. Han jagades som ett djur mel-

lan Sverige, Norge och Danmark. Och till slut lyckades det också för Stockholms Scotland Yard att infinga villberiket. Heinrich likades en natt på ungdomsförbundets expedition, där han tillfälligtvis infann sig.

Jakten hade dock inte det resultat som man tänkt sig. När det kom till bevis hade Heinrich blivit släppt och var oskyldig till den handling han bekyllits för. Och den svenska polisen vägrade för andra gången att utlämna Heinrich till hans bödler.

När det spanska inbördeskriget utbröt var Heinrich en av de första som reste till Spanien och enrollerade sig omedelbart i Durruti-kommando internationella grupp. Han skändes i flera engagemang, och tillhörde alla tid växelvis mellan sjukhuset och fronten. Och så en dag kom kulan som dödade hans liv.

Kamrat Heinrichs ärosträfs och oroliga liv är slut. Ett irrande och hemslid liv, skonart meningelöst, men trots allt rikare än de flesta. Om liv är kamp, då har kamrat Heinrich levt länge, om än han är vore få till antalet. Han var vid sin död omkring 25 år gammal.

Vi minnas honom som en ärlig och uppförande kamrat. Må hans minne ejas om till dubbel kamp för de ideal, för vilka kamrat Heinrich offrade allt och slutligen gav sitt liv. Må det bli värt svar till de partipolitiska stänkarna, som även i det här landet genom sin lägspropaganda söka förräta kontrarevolutionen och bespotta kamrat Heinrich och hans fallna kamraters minne.

A. Ö.-g.

Ivan Faludi:

Madrids anarkistiska ungdom.

Just som det sista materialet för Storms januarinummer skall lämnas till utgivning dyker kamrat Ivan Faludi upp på ungdomsförbundets exp. Då han kommer så gott som direkt från Madrid taga vi naturligtvis genast tillfälle i akt att ge hans kommande några frågor angående vår underorganisation FIJL:s verksamhet.

— Tillställningen av nya medlemmar har under sista tiden varit oerhörd stor. Den är väl gott FIJL är för en revolutionär ungdomsfront. Denna blev emell-

ertid aldrig förverkligad på grund av JSU:s (kommunisternas ungdomsförbund) inställning, de ville hellre organisera en enklart framt med katolska och andra borgerliga ungdomsförbund än samla alla proletära ungdomar för revolutionära syften. JSU har på detta sätt blivit mindripolitiskt bland arbetarungdomen medan förtroendet för FIJL växt.

— Att lämna några uppgifter om medlemmantalet i Madridskarna är svårt då på grund av ar- och tillflyktsning det är

en viktig fluktuation. Det enda jag kan säga är att tillställningen av nya medlemmar är viktig och att alla kontrolleras mycket nog innan de götas in.

— En beundransvärd aktivitet utvecklas. FIJL har nyligen förvärvat en radiostation som helt och hållet sköts av dess egna krafter. Ni förstår att det är en viktig propaganda och upplysningssamhet som kan bedrivas genom denna.

— För någon tid sedan tog FIJL hand om en del stängda kyrkor och kloster i

Ivan Faludi.

Storm nr 6/1937 med den falska nyheten om Heinrich Bortz död på förstasidan, författad i god tro av Axel Österberg.

Oavsett vilket hade ett falskt meddelande om att Bortz stupat vid fronten i Aragonien skickats till Stockholm. Brevet med dödsbudet som adresserats till Stig Bendixon, som förestod den Internationella Foyern på Västerlånggatan 40 i Gamla Stan, där flyktlingarna brukade samlas, hade bestått av ett kortfattat meddelande som undertecknats av en anonym "stridskamrat" till Bortz. Då Bendixon fått brevet hade han kontaktat Axel Österberg som svalt budskapet med hull och hår och därför publicerat en notis i *Arbetaren* som innehöll uppgiften om att Bortz stupat vilken snart följts upp av en längre text i *Storm*.¹³⁸

Sedan DAS-gruppens varning nått SAC var Bortz skepp brända i Sverige: "Den sist nämnde har inte kommit hit", skrev John Andersson i sitt svar till DAS-gruppen, "och kommer han hit så blir vi väl själva tvungna att utvisa honom."¹³⁹ Däremot valde varken SAC, *Arbetaren* eller *Storm* att gå ut med några dementier, säkerligen för att undvika att hudflängas i den kommunistiska, socialdemokratiska och borgerliga pressen, men möjligen även av en viss omtanke om den efterlyste Bortz. Därmed blev Heinrich Bortz kvar i Belgien där han under de närmast följande åren tvingades leva illegalt under svåra omständigheter.

Fångarna i Santa Úrsula

Under tiden hade flera av DAS-gruppens medlemmar blivit kvar i fängelserna. Några av dem hade förts till Santa Úrsula, ett före detta kloster i Valencia där kommunisterna inrättat ett av sina fängelser. Bland dem som spärrats in i klostret fanns Gustav Doster, Emil Hessenthaler, Egon Illfeld, Helmut Kirschey och Rudolf Michaelis. På grund av de svåra förhållandena i klostret hade Doster insjuknat i lunginflammation. Han hade därför tillfälligt förflyttats till ett sjukhus varifrån han lyckats smuggla ut ett brev till Helmut Rüdig som därefter vidarebefordrat det till SAC:

Jag skriver till dig i sju kamraters namn, vilka äro olagligt eller halvt olagligt inspärrade i klostret Santa Úrsula. [...] Fängelset är mycket smutsigt och ohygieniskt. Det är mycket ohälsosamt att vistas i. Maten är odräglig. Vi sakna servetter, tvål, linne och kunna icke disponera våra pengar. Man vägrar oss tillåtelse att träda i förbindelse med vår organisation (DAS) och

¹³⁸ Se osignerad notis "Heinrich Bortz har stupat i Aragonien. Träffades av en kula i huvudet och avled omedelbart", i *Arbetaren*, 14 maj 1937, och Axel Österberg, "Känd Stockholmsklubbist stupad", i *Storm*, 6/1937.

¹³⁹ John Andersson till DAS-gruppen i Barcelona, 30 juli 1937. Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/1), SAC, ARAB.

våra familjer. (...) Man misstänker oss för spioneri, för att ha haft förbindelse med Gestapo under händelserna i Barcelona i maj. Det är absurt och man förvånar sig icke över att det behövts flera månader för att smida ihop denna avskyvärda anklagelse.

I klostret Santa Úrsula äro vi 150 fångar, varav 60 procent äro utlänningar – de flesta tyskar. Detta fängelse är snarare ett veritabelt koncentrationsläger. Vi bli misshandlade varje dag. Om vi inte få hjälp utifrån, komma vi att bli levande begravda och för en lång tid. Gör vad ni kan för att hjälpa oss. [...]

Den 29 juli skola vi börja hungerstrejken. Det tillkommer er att hjälpa oss. Vi räkna därpå. Vi bli förhörda av spanjorer, men våra kommissarier äro alltid ryssar och tyskar... och kommunister. De äro här de verkliga ledarna. Gör det nödvändiga för att hjälpa oss skyndsamt. Hjälp oss, jag ber er.¹⁴⁰

En av anledningarna till att SAC kom att ägna Gustav Dosters fall särskild uppmärksamhet var att hans hustru Marie Doster, som blivit kvar i Hagalund efter att hennes make rest till Spanien, enträget vädjade till SAC om hjälp. SACs AU beslutade därför att skriva till CNT, den spanska regeringen och den spanska republikens konsulat i Stockholm för att kräva Dosters frigivande. Trots att CNTs nationalkommitté och även den spanska regeringen bemödade sig om att besvara skrivelsen kom SACs krav att klinga ohörda. En tid senare återfördes Doster från sjukhuset till klostret i Valencia där han återigen spärrades in tillsammans med sina kamrater. Under de följande månaderna skulle SAC envist fortsätta att arbeta för Dosters och hans kamraters frigivning.

Barcelona, juni–augusti 1937

I Barcelona skärptes censuren ytterligare vilket gjorde att Maja Funseth fick det allt svårare att utföra sitt arbete med den svenska bulletinen. Snart stängde regeringen också ner de olika republikanska organisationernas radiostationer. I *Arbetaren* meddelades den 29 juni därför att det numera var ”lönlöst för lyssnarna att söka kontakt med CNT-FAIs radio”. För Maja Funseth återstod därmed bara arbetet med bulletinen som hon fick göra sitt bästa för att få igenom censuren innan den kunde vidarebefordras till Sverige.

¹⁴⁰ Gustav Doster till Helmut Rüdiger, 21 juli 1937, därefter vidarebefordrat till SAC, SACs AU-protokoll, 4 augusti 1937 (1845/A/3/22), SAC, ARAB.

I början av augusti gjordes en upprepning på brevcensuren då Fred Schröder och de utländska syndikalister som fortfarande arbetade där avskedades. Sedan Schröder blivit av med sitt arbete hade de bara Maja Funseths lön att leva på. Under de följande veckorna fortsatte Funseth sitt arbete på CNT-FAI-huset medan Schröder hjälpte till med arbetet på de svenska och tyska sektionerna. På CNTs internationella informationskontor fanns nu bara ett tiotal anställda kvar vid de sektioner som ännu kunde upprätthålla sina verksamheter. Medan Maja Funseth som svensk medborgare var någorlunda skyddad och därför kunde bo kvar i DAS-gruppens hus tvingades Fred Schröder att övernatta på CNT-FAI-huset för att undvika att gripas.

Till sist hade läget blivit så hopplöst att de inte ansåg sig kunna stanna kvar i Barcelona. I slutet av augusti sade Maja Funseth upp sig från sin tjänst medan Fred Schröder ansökte om DAS-gruppens tillstånd att få lämna Spanien. Efter att Schröders ansökan beviljats försågs han med ett intyg som var undertecknat av Simon Wehren och Helmut Rüdiger, DAS-gruppens två kvarvarande ansvariga i Barcelona:

Barcelona, 26 augusti 1937

Kamrat Fred Schröder är medlem av den tyska anarkosyndikalistiska rörelsen och känd av oss som en god kamrat. Han var redan med i vår organisation i Tyskland varifrån han måste fly på grund av de nazistiska förföljelserna. Han reste till Spanien för att ställa sig till revolutionens förförande, men tvingats lämna landet på grund av den nuvarande situationen. Vi bedja eder att hjälpa honom på resan till Sverige och tillerkänna honom alla en flyktings rättigheter, i det landet i vilket han slår sig ned.¹⁴¹

Sedan CNT försett Schröder och Funseth med en mindre penningssumma som gjorde att de skulle kunna ta sig till Paris lämnade de Barcelona. Efter som Rudolf Berner då befann sig i Madrid upphörde verksamheten på den svenska sektionen i CNT-FAI-huset. Av Fred Schröders intyg från DAS-gruppen, som också kom att fungera som ett resedokument som försågs med nya stämplor under resans gång, framgår att Schröder och Funseth kom till Perpignan den 29 augusti. De fortsatte därefter till Paris dit de anlände två dagar senare. Sedan IAA försett dem med ännu en mindre penningssumma som skulle bekosta deras vidare resa kunde de ta sig till Antwerpen. Där gick de ombord på ett fartyg som tog dem till Göteborg, men där tog deras respengar

¹⁴¹ DAS-gruppen i Barcelona, genom Simon Wehren och Helmut Rüdiger, 26 augusti 1937, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/1), SAC, ARAB.

slut. För att kunna ta sig den sista biten till Stockholm fick de låna till varsin tågbiljett av Göteborgs LS.

Åter i Stockholm

I mitten av september 1937 var de tillbaka i Stockholm. Någon dag senare intervjuades Maja Funseth i *Arbetaren*. Hon fick då svara på frågan om: ”Varför CNT-FAIs informationsbyrå upphört?”

På grund av den kommunistiska terrorn som för närvarande råder i Barcelona. Sedan majhändelserna, har polisterrorn mot CNT, FAI, POUM och framför allt mot de utländska medarbetarna i dessa organisationer tagit former som äro fördömliga. Nästan alla utländska CNT-, FAI- och POUM-militanter äro häktade och en del av dem har redan utvisats ur Spanien.¹⁴²

I Stockholm återsåg Funseth och Schröder flera av de tyska och andra utländska syndikalister som lämnat Spanien under de föregående månaderna. Någon vecka efter sin hemkomst fick de hyra en lägenhet på Sandgatan 2 i Hagalund som snart blev en samlingsplats för de tyska anarkister och syndikalister som levde som flyktingar i Stockholm.

DAS huvudkontor flyttas till Stockholm

Bara någon vecka efter att Funseth och Schröder lämnat Barcelona hade situationen blivit så omöjlig att även Helmut Rüdiger och Simon Wehren blivit tvungna att lämna staden. Detta hade också medfört att DAS-gruppens verksamhet i Barcelona upphört. Rüdiger och Wehren hade då tagit sig till Paris där Rüdiger fortsatt sitt arbete för IAAs sekretariat medan Wehren utsetts till ordförande för DAS, vars huvudkontor samtidigt flyttats till Paris. Bara några dagar senare hade det beslutats att DAS huvudkontor skulle flyttas vidare till Stockholm där Wehren även fortsättningsvis skulle ansvara för dess verksamhet, vilket Rüdiger meddelade SAC i en skrivelse från Paris.¹⁴³

I slutet av september anlände Simon Wehren, tillsammans med sin hustru Franziska och dottern Elfriede, till Stockholm där de fick hjälp av SAC att hyra en lägenhet på Östgötagatan 41 på Södermalm samtidigt som de beviljades understöd som politiska flyktingar. Simon Wehren påbörjade därefter,

¹⁴² ”Kontrarevolutionen spirar i Spanien. Arbetarnas enhetssträvanden dock starkare än någonsin”, i *Arbetaren*, 18 september 1937.

¹⁴³ Helmut Rüdiger till SAC, SACs AU-protokoll, 15 september 1937 (1845/A/3/23), SAC, ARAB.

med benäget bistånd av Fred Schröder, arbetet med att återstarta den lokala DAS-gruppen i Stockholm, vars verksamhet legat i malpåse sedan de flesta av dess aktiva rest till Spanien för att delta i inbördeskriget. DAS-gruppen i Stockholm skulle nu även ansvara för organisationens huvudkontor.

Innan inbördeskriget var över hade allt fler tyska DAS-medlemmar som stridit eller arbetat för CNT i Spanien anlänt till Sverige. Bland dem fanns Fritz Benner, Gustav Doster, Emil Hessenthaler, Helmut Kirschey, Karl Lösaus och Helmut Rüdiger, av vilka de flesta anslöt sig till DAS-gruppen i Stockholm. Gruppen höll mestadels sina möten i Maja Funseths och Fred Schröders lägenhet. Dess arbete handlade, precis som tidigare, om att bekämpa nazismen, bland annat genom att smuggla in antinazistisk propaganda i Tyskland, men också om att samordna verksamheten mellan de lokala DAS-grupperna i Stockholm, Amsterdam och Paris.

DEL 2

Frivilliga i Durrutikolonnen

Olle Jansson

(november 1936–februari 1937)

Då det spanska inbördeskriget startade på sommaren 1936 var flera svenska syndikalister redo att anmäla sig som frivilliga. En av dem var målaren Olof "Olle" Jansson¹ som då helt nyligen valts till ordförande för det Syndikalistiska ungdomsförbundet:

Redan då de första nyheterna om juliupproret kom stod det klart för mig att jag måste till Spanien. Där fanns framför allt en arbetarrörelse som jag beundrade och där skulle kanske fascismen kunna hejdas.²

Längs vägarna i arbetslöshetens Sverige

Olle Jansson var född i Sandviken den 27 februari 1913. Sedan fadern övergivit familjen, och två av de äldre döttrarna emigrerat till Nordamerika, hade modern blivit ensam med sina fem kvarvarande barn. För att kunna försörja familjen skaffade hon sig ett stånd på torget i Sandviken där hon sålde fisk och frukt. Några år senare kunde hon ta ett lån och köpa en stuga om fyra rum och kök. Ett av rummen brukade hon hyra ut till arbetslösa som traskade längs vägarna. Bland dem som hyrde in sig hos familjen fanns en del syndikalister av vilka flera kom att lämna bestående intryck på den unge Olle Jansson. Efter avslutad folkskola hade Jansson fått anställning som målarlärning

¹ Han kom med tiden kom att stava sitt namn på flera olika sätt: Olle Jansson, Olof Jansson, Olov Jansson och Olov Janson, men benämns här fortsättningsvis som "Olle Jansson" vilket var det vanligast förekommande vid den tid som här skildras.

² Olov Jansson, "I gryningen kom flyganfallet", i Sveriges Radio, 15 juli 1956 [transkript].

hos två bröder som båda var anarkister och som gladeligen försett sin läshungrige unge lärling med romaner av Upton Sinclair, Jack London och B. Traven.

Sina kontakter med anarkister och syndikalister till trots hade Jansson anslutit sig fackligt till det LO-anslutna Målareförbundet. Han hade även börjat sympatisera med kommunisterna, men utan att bli partimedlem. Det var först när en gårdfarihandlare, som var en hängiven syndikalist, flyttade in i familjens uthyrningsrum som Jansson på allvar började få upp ögonen för anarkismen och syndikalismen: ”En vändpunkt i det hela var när han gav mig böcker av Krapotkin”, berättade Jansson senare.³

Då Jansson blivit fullärd målare hade han blivit berättigad högre lön, men de båda bröderna hade då inte längre råd att ha honom kvar. På hösten 1931 kom de därför överens om att gå skilda vägar, som Jansson beskrev det ”i största sämja”. Under de följande åren kom han att ingå i den stora armé av företrädesvis unga män som tvingades ut på vägarna i jakt på arbete och försörjning. Under sina vandringar kunde han ibland få tillfälliga påhugg, men för det mesta tvingades han knacka dörr, i bästa fall som ambulerande försäljare av skosnören, synålar och brevpapper, men oftast som ren tiggare vilket han upplevde som det mest förnedrande. Om vintrarna brukade han återvända till familjehemmet i Sandviken för att återigen ge sig ut på vägarna under sommarhalvåret.

I Syndikalistiska ungdomsförbundet

På sommaren 1932 hade Jansson hamnat i Göteborg där han träffat på de aktiva i stadens syndikalistiska ungdomsklubb. Han hade genast känt sig hemma i klubben, men då han inte kunde hitta någon försörjning i staden tvingades han snart ut på vägarna igen. Följande sommar var han tillbaka i Göteborg. Eftersom han då fått en mer varaktig anställning kunde han gå med i ungdomsklubben där han blev en uppskattad medlem. På hösten 1933 gav sig Jansson av norrut, för att som vanligt återvända till familjehemmet i Sandviken. Det var då som han för första gången ställdes öga mot öga med den tyska nazismen. Då han kom till Västervik hade ett fartyg med hakkorsflaggan vajande i aktern lagt till i stadens hamn. Hamnarbetarna hade reagerat instinktivt genom att vägra lossa fartyget. Den spontana blockaden hade vart ett dygn, för redan nästa dag hade det kommit ombudsmän från

³ Citaten och de biografiska uppgifterna från Janssons tidiga år är huvudsakligen hämtade från en intervju som G. A. Kronheffer från SACs Arkivkommitté gjorde med Jansson i Stockholm den 13 april 1982.

Olle Jansson talar på SACs första majfirande 1939, på Gärdet i Stockholm. Arbetarens bildarkiv.

LO för att beordra alla att återuppta arbetet. ”Men det var en förskräcklig syn att se den där båtfan där”, menade Jansson. Följande sommar hamnade Jansson i Örebro där han fått en anställning som målare. När en cykelpatrull från ungdomsklubben i Göteborg gjorde ett stopp under en av sina agitationsturnéer lät han sig övertalas om att starta en ungdomsklubb i staden. Trots att Örebroklubbens verksamhet aldrig tog någon riktig fart fick Jansson ändå rykte om sig som en god och pålitlig organisatör.

Syndikalist i Stockholm

På hösten 1934 fortsatte Jansson till Stockholm där han gick med i den syndikalistiska ungdomsklubben. På klubbens möten blev han bekant med Margit Manus, Axel Österberg och Rudolf Berner. Här lärde han även känna Heinrich Bortz, Adi Stachlovici, Fred Schröder och flera andra av de flyktingar som kommit till Sverige efter nazisternas maktövertagande. I Stockholm började Jansson först studera på Birkagårdens folkhögskola, men då LO

en tid senare satte de syndikalistiska byggnadskooperativen i blockad hoppade han av sina studier. Eftersom byggnadskooperativen var i stort behov av yrkeskunniga krafter valde han att återgå till målaryrket. Han lämnade nu även Målareförbundet för att ansluta sig fackligt till Stockholms LS. Under tiden hade Jansson gjort en hastig karriär inom SUF där han fått allt fler förtroendeuppdrag. Med sitt vårdade språk och sitt artiga, men ändå rättframma sätt hade han blivit uppskattad av både den anarkistiska fraktion som företrädades av bland andra Rudolf Berner, Margit Manus och Axel Österberg och den mer pragmatiska och fackligt inriktade fraktion som också hade många företrädare inom förbundet. Eftersom Jansson var allmänt omtyckt, och därmed sågs som en lämplig kompromisskandidat i båda lägren, valdes han till förbundets ordförande på våren 1936.

Mot Spanien

Efter det spanska krigsutbrottet läste Olle Jansson alla nyheter från Spanien han kunde komma över, inte minst de reportage som hans båda klubbkamrater Margit Manus och Axel Österberg skrev från Barcelona. Att de båda flyktingarna Heinrich Bortz och Adi Stachlovici lämnade Stockholm redan i mitten av augusti för att resa till Spanien bidrog säkerligen också till hans egen reslystnad. Då CNT bara några dagar senare meddelade att de inte ville ha några utländska frivilliga fick Jansson ge upp sina resplaner, åtminstone för tillfället. Det skulle snart visa sig att CNT ändå var berett att göra vissa undantag. I mitten av september fick Fred Schröder klartecken från CNT varför han kunde lämna Stockholm för att resa till Barcelona. Förmodligen var det också då som Jansson började inse att det kanske skulle finnas en möjlighet att komma iväg även för honom. I slutet av oktober återvände Margit Manus och Axel Österberg till Stockholm. Då de berättade om de revolutionära omvälvningarna i Barcelona fick Jansson ytterligare vatten på sin kvarn. Manus och Österbergs uppgifter på den svenska sektionen i CNT-FAI-huset hade dessförinnan övertagits av Rudolf Berner. Ett par veckor senare hade även den ungerskfödde flyktingen Ivan Faludi fått klartecken från CNT varför han lämnat Stockholm för att resa till Barcelona.

I början av november fick Jansson hjälp av SACs sekreterare John Andersson att kontakta CNTs katalanska regionalkommitté med en förfrågan om han skulle kunna få resa till Spanien.⁴ Efter att ha fått ett positivt besked från

⁴ John Andersson till Augustin Souchy, 11 november 1936, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7), SAC, ARAB.

CNT tog sig Jansson till Paris varifrån han några dagar senare fortsatte mot Barcelona. Resan till Spanien, som kostade 250 kronor, vilket motsvarade ungefär en månadslön för en vanlig arbetare, hade Jansson bekostat med egna medel. Förmodligen hade han också fått hjälp med biljetten från sina kamrater i ungdomsförbundet. Olle Jansson, som endast var 23 år gammal, blev nu en av de första svenska medborgarna, kanske den allra första, som lämnade Sverige för att anmäla sig som frivillig i det spanska inbördeskriget.

I Paris sökte Jansson upp den Anarkosyndikalistiska kommittén där han försågs med en passersedel som gjorde att han skulle kunna ta sig över den spanska gränsen. Där träffade han också på en grupp tyska anarkister som han kunde göra sällskap med. På tågresan hade de med sig ett flertal pistoler som de köpt i Paris och som de nu smugglade över gränsen för att överlämna till sina kamrater.⁵

Barcelona, november–december 1936

Då Olle Jansson anlände till Barcelona i slutet av november sökte han upp Rudolf Berner, som sedan en dryg månad tillbaka arbetade på CNT-FAI-huset. Sedan Berner visat honom runt i staden anmälde sig Jansson till Durrutikolonnen. I Barcelona hade Jansson även träffat på Fred Schröder som ingick i en tyskspråkig undersökningsgrupp som tillhörde CNT-FAIs säkerhetstjänst. Under den korta tid Jansson stannade i Barcelona fick han bo i det exproprierade hus på Calle de Molist 22 där Schröder och flera andra av medlemmarna i den tyska DAS-gruppen bodde. Byggnaden fungerade också som boende för milismän som var på permission. Här träffade Jansson följaktligen på Heinrich Bortz, som lämnat Stockholm i augusti för att resa till Barcelona där han anmält sig till Durrutikolonnen. Men Bortz hade sårats under striderna i Aragonien en kort tid senare varför han tvingats återvända till Barcelona för att få vård. I slutet av oktober hade Bortz gjort ett första försök att återgå i aktiv tjänst, men då hans skada ännu inte varit läkt hade han ännu en gång tvingats tillbaka till Barcelona. Då Bortz nu var på väg att återvända till fronten för andra gången kunde Jansson göra honom sällskap.⁶

⁵ Redogörelse från Olle Jansson, SACs AU-protokoll, 12 januari 1938 (1845/A/3/24), SAC, ARAB.

⁶ Ur förhör med Olle Jansson angående Bortz, Heinrich Bortz personakt, SÄPO, RA.

Järnvägsstationen i Caspe, första anhalt på vägen mot fronten i Aragonien för Olle Jansson och många andra frivilliga. Foto: Per Lindblom, 2012.

Barcelona–Caspe

Under den första veckan i december lämnade Jansson och Bortz Barcelona med tåg. Deras första anhalt var Caspe, som sedan några månader tillbaka fungerade som huvudstad i den anarkistiska republik som inrättats i Aragonien. Här fick de hjälp med vidare transport mot fronten.

Velilla de Ebro, december 1936

Då Jansson och Bortz anlände till Velilla de Ebro, en av byarna vid Ebroflodens strand, kunde de inställa sig för aktiv tjänst. Två veckor tidigare hade Durrutikolonnnens huvuddelegerade Buenaventura Durruti stupat i Madrid. Som förste svenske medborgare skrevs Jansson nu in i Durrutikolonnnens Internationella grupp (Grupo Internacional). Eftersom Bortz hade många erfarenheter från fronten att dela med sig av, och då han redan var bekant med många av de frivilliga i gruppen, blev han till stor hjälp för Jansson under dennes första tid vid fronten, inte minst gällande språket då Bortz talade både tyska och svenska och även hade börjat lära sig spanska.⁷

⁷ Ibid.

Med hjälp av Bortz och de mer erfarna i gruppen fick Jansson, som inte gjort militärtjänst, grundläggande vapenträning och instruktioner om hur han skulle bete sig i strid. Precis som i de flesta av byarna i den republikanska delen av Aragonien, hade byborna i Velilla de Ebro bildat ett kollektiv genom vilket de organiserade jordbruket och samhällslivet. Den nyanlände Jansson upptäckte snart att: "Man kunde faktiskt gå till byns frisör och bara säga tack för en rakning exempelvis."⁸ Men det var långt ifrån någon idyll han kommit till. Byn var svårt sargad av kriget. Det var framförallt angreppen från de tyska och italienska flygvapnen som orsakat förödelsen. Jansson befann sig nu i Durrutikolonnens södra frontsektor. Och bara ett par hundra meter från byn, på andra sidan Ebrofloden, fanns nationalisternas ställningar.

Anfall mot Villafranca

Bara ett par dagar efter att Jansson anlänt till Aragonien fick han delta i sin första strid. Det var då hans grupp var en av de enheter som fick i uppgift att inta byn Villafranca. Men förutsättningarna var inte de bästa. Jansson vittnar om den undermåliga beväpningen och om bristen på flygunderstöd, pansar och artilleri:

Den första striden kunde ha blivit den sista. På vår sida hade vi bara ett par batterier artilleri i bergen mitt emot den lilla byn Villafranca som tydligen skulle bli vårt nästa mål. Inget flyg fanns och inga stridsvagnar. Det fanns en del uråldriga kulsprutor och en del behändiga mexikanska maskingevär. För övrigt hade vi gamla armébössor och hemlagade handgranater. Ammunitionen var så rostig att man så gott som varje fristund måste putsa patroner. Från en smedja i Bujaraloz kom förfärliga gjutjärnstingestar som skulle hjälpa en i närstrid.⁹ Deras sprängverkan var stor men tändningen skedde helt simpelt med en spik som hölls från tändhatten av ett kring bomben lindat band. Det där bandet lossnade tyvärr ofta av sig själv under oordningen i terrängen. Många, många stupade därför på sin egen lilla krutdurk.¹⁰

I gryningen den 9 december tog sig Jansson och hans kamrater över Ebrofloden på flottor. Sedan stormade de in i Villafranca för att ge sig in i närstrid med nationalisterna:

⁸ Olov Jansson, "I gryningen kom flyganfallet", i Sveriges Radio, 15 juli 1956.

⁹ De "gjutjärnstingestar" som Jansson beskriver kallades allmänt för "FAI-bomber" och tillverkades i stora kvantiteter vid de kollektiverade industrierna i Barcelona.

¹⁰ Olov Jansson, "I gryningen kom flyganfallet", i Sveriges Radio, 15 juli 1956.

Ner genom klyftorna gick trampet och så var vi ute på Ebroslätten och strax innan solen på allvar bröt fram gick vi över Ebro på eländiga flottar med hundratals man hängande efter i rep i vattnet. En förtrupp hade redan besatt en del av byn och vi trängde upp i de många bevattningsdikena. Fascistartilleriet dröjde ännu av hänsyn till de egna och vi tog oss in i byn tjutande som vildar och började upprepningen med handgranater.

Efter att de intagit byn hittade de kropparna efter ett antal bybor som nationalisterna avrättat innan de flytt. Några av de bybor som hjälpt nationalisterna att peka ut sina grannar gick nu samma öde till mötes:

I kyrkan hittade vi ett femtiotal man som fascisterna inte hunnit göra av med. Bakom kyrkan låg lika många. Unga pojkar, grånade män men också några kvinnor som mördats kvällen före. Processen gjordes kort med några civila som hjälpt fascisterna.¹¹

En stund senare inledde nationalisterna ett motanfall som började med flyg-angrepp och artilleribeskjutning. Snart kom också ett efterföljande direktanfall där Jansson och hans kamrater ställdes öga mot öga med ”morerna”, de nordafrikanska legotrupper som hade rykte om sig att vara särskilt grymma och blodtörstiga och därför var både fruktade och avskydda:

Vårt folk behärskade delvis byn från bergen på andra sidan floden och dessutom från en kulle söder om byn. Mot den där sista flankställningen fördes kavalleriet fram i skydd av fruktträdslundarna och det kom helt överrumplande då det skriande kompaniet plötsligt slog om och sprängde fram mot vår bysida. Det var första gången som någon av oss mötte de vilda morerna och att det kröp i korsryggen det är säkert. Disciplinen var emellertid ganska skaplig ändå i vår smutsiga skara.

Morerna släpptes ända in mot bytorget och så började blodbadet. Med alla tillgängliga medel vräktes bly och skrot över de arma ryttarna och djuren. Våra kulsprutor i kyrktornet gjorde angreppet till rena massakern. Och fastän jag ofta senare hört människor skria i dödskamp dröjer ingenting värre kvar i hörminnet än vrålen från de hundratals nermejade hästarna och den kakafoni av skott, explosioner, eder, förbannelser, böner och segertjut som följde vid upprepningen. Det var första gången som de fruktade morerna hade satts in på det här frontavsnittet. Men ryktet hade hunnit före dem och det gavs knappast någon pardon.¹²

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

"Våra kulsprutor i kyrktornet gjorde angreppet till rena massakern." Iglesia de San Miguel, Villafranca. Foto: Per Lindblom, 2012.

Några dagar senare drevs Jansson och hans kamrater tillbaka.¹³ Eftersom de inte kunnat hålla byn gavs striden inte någon större uppmärksamhet i den republikanska pressen. Det enda som publicerades var en korthuggen rapport av vilken det framgick att milisen erövrat viktiga positioner och att de under sin framryckning kunnat räkna ett stort antal ”kroppar efter beväpnade och stupade fascister.”¹⁴ Som Jansson beskrev det kännetecknades striderna i Aragonien, som så ofta då det gäller inbördeskrig, av ett stort hat där avrättningar var vanligt förekommande på båda sidor. Att han dessutom uppgav att de avrättade civila fascistsympatisörer beror säkerligen på att hans skildring av striderna om Villafranca gjordes först långt senare, i samband med 20-årsminnet av inbördeskrigets utbrott, då han berättade om sina upplevelser i Sveriges Radio. I Janssons samtida reportage från fronten finns inga sådana uppgifter eller antydningar. Det var ett känsligt och obehagligt ämne som han valde att inte beröra så länge kriget pågick.

Om morden, våldet och avrättningarna

Till skillnad från i övriga regioner hade så gott som samtliga styrkor från militären och Guardia Civil i Aragonien anslutit sig till kuppmaakarna vid krigsutbrottet. Där hade nationalisterna också angett tonen från första början. Sedan de tagit kontrollen över regionens huvudstad Zaragoza och de båda provinshuvudstäderna Teruel och Huesca hade de börjat avrätta CNT-medlemmar och andra som sympatiserade med den republikanska sidan. Ute på landsbygden hade det varit på samma vis. I de byar där det funnits militärförläggningar, Guardia Civilposter eller beväpnade fascistgrupper hade nationalisterna kunnat ta kontrollen utan att möta något större motstånd. Eftersom lantarbetarbefolkningen bara haft sina jordbruksredskap och i bästa fall några jaktgevär att försvara sig med hade de inte haft mycket att sätta emot. Därefter hade nationalisterna börjat köra omkring i byarna för att göra nedslag. De bybor som var medlemmar i CNT eller antogs sympatisera med den republikanska sidan hade då samlats ihop för att föras bort och avrättas. Eftersom alla kände alla hade det varit långt svårare att hålla sig undan ute i byarna än i de större städerna.

Då miliskolonnerna från Barcelona anlönt till Aragonien och fått vetskap om avrättningarna hade klasshatet och hämndlystnaden väckts till liv. Trots att de ansvariga för miliskolonnerna gjort vad de kunnat för att de frivilliga

¹³ Ibid.

¹⁴ Se frontrapporter från ”Sector Bujaraloz”, i *Solidaridad Obrera*, s. 5 och likalydande i *La Vanguardia*, s. 3, båda publicerade 12 december 1936, min översättning.

skulle koncentrera sig på krigföringen, hade det ändå varit åtskilliga grupper som börjat köra runt i byarna för att föra bort och avrätta verkliga eller misstänkta fiender. Det hade då istället varit fascister, präster, jordägare och andra som antogs sympatisera med nationalistsidan som levtt farligt. Det var först några månader senare, då det Aragonska försvarsrådet bildats och dess Kontrollpatruller givits i uppdrag att upprätthålla den allmänna ordningen, som de utomrättsliga avrättningarna på den republikanska sidan i Aragonien i det närmaste upphört.¹⁵

Miliskolonnerna i Aragonien

Durrutikolonnen hade varit den första större styrka som lämnat Barcelona för att gå mot Aragonien. Vid sin avfärd den 24 juli hade den bestått av omkring 2 000 frivilliga av vilka det stora flertalet tillhörde den hårda kärna avhängivna anarkister och syndikalister som ett par dagar tidigare varit med och slagit ner militärens kupp försök i Barcelona. Under de närmast följande veckorna hade ett flertal miliskolonner följt efter. Bland dem fanns CNT-kolonnerna Ortiz, Ascaso, Aguiluchos och Rojo y Negro. Därtill hade de Moskvatrogna kommunisterna och POUM organiserat varsin kolonn, Carlos Marxkolonnen och Leninkolonnen.

Väl framme i Aragonien hade miliskolonnerna inledningsvis fått utkämpa kaotiska strider mot nationalistiska styrkor, huvudsakligen bestående av reguljära arméförband, enheter från Guardia Civil och lokala fascistgrupper. På kort tid hade de lyckats befria den östra halvan av regionen, men hade därefter kört fast utanför Zaragoza, Teruel och Huesca. Den huvudsakliga anledningen var bristen på vapen. Ett annat problem var att många av de frivilliga från Barcelona saknade erfarenhet av den mer traditionella typ av krigföring de nu hade att föra ute i det öppna landskapet. Det hade även funnits brister i samordningen mellan de olika miliskolonnerna, delvis beroende på den gamla fiendskapen mellan CNT och kommunisterna, och inte minst mellan kommunisterna och POUM. Under tiden hade nationalisterna fått fram förstärkningar som gjorde att erövringen av Zaragoza började framstå som allt mer avlägsen.

¹⁵ José Luis Ledesma Vera (2008), "La guerra civil y la comarca del Bajo Aragón-Caspe (1936-1939)", i Caballú Albiac, Miguel & Cortés Borroy, Francisco Javier (red.), *Comarca de Bajo Aragón-Caspe*, Zaragoza, Gobierno de Aragón, Departamento de Política Territorial, Justicia e Interior, s. 162.

Krigföringen i Aragonien

Den snabba erövring av Aragonien, som många hoppats bara skulle ta ett par veckor eller någon månad, hade istället övergått i ett långvarigt ställningskrig. Mot slutet av augusti hade en mer eller mindre fast frontlinje som klöv Aragonien från norr till söder etablerats. På den republikanska sidan var fronten indelad i tre sektorer där Durrutikolonnen ansvarade för den centrala sektorn utanför Zaragoza, ett närmare fem mil långt frontavsnitt, från Velilla de Ebro i söder upp till berget Monte Oscuro i norr. För den södra sektorn, utanför Teruel, ansvarade Ortizkolonnen samt ett flertal CNT-kolonner som kommit från Valencia, bland dem fanns Järnkolonnen (Columna de Hierro), CNT 13 och Torres Benedito. I den norra sektorn, utanför Huesca, fanns kolonnerna Ascaso, Rojo y Negro, Carlos Marx och Lenin.

Eftersom den aragonska frontlinjen var närmare 40 mil lång var den omöjlig att befästa i sin helhet. Det krig som kom att föras i Aragonien blev därför inte huvudsakligen ett skyttegravskrig. Det handlade istället om att stegvis försöka närma sig Zaragoza, Teruel och Huesca genom att inta och försöka hålla strategiskt viktiga positioner från vilka man kunde kontrollera omgivningarna och skära av fiendens transportvägar. Under sommaren och hösten hade allt fler frivilliga fortsatt att anlända till fronten varför samtliga miliskolonner vuxit hastigt. I slutet av 1936 bestod de republikanska styrkorna i Aragonien av uppemot 30 000 frivilliga av vilka omkring 80 procent tillhörde CNTs miliskolonner.¹⁶

Internationella gruppen

Ett antal utländska anarkister och syndikalister hade funnits med i Durrutikolonnen redan från början. De flesta var fransmän, men bland dem hade det även funnits en del tyskar och italienare samt en handfull frivilliga av andra nationaliteter.¹⁷ Till en början hade de ingått i kolonnens ordinarie enheter, men då allt fler anlänt hade de bildat den Internationella gruppen som med tiden kom att bestå av omkring 300 frivilliga. De hade utsett fransmannen Louis Berthomieux, en före detta officer och veteran från det första världskriget, till dess huvuddelegerade.¹⁸ Under sommaren och hösten hade gruppen deltagit i flera hårda strider. Den hade varit med och slagit tillbaka ett stort motanfall mot Farlete och den hade deltagit i erövringen av Sietamo,

¹⁶ Siffrorna är hämtade ur Alexander (1998), s. 118; jfr Casanova (2006), s. 107.

¹⁷ Medan många fransmän anmält sig till Durrutikolonnen hade många i den jämförelsevis talrika grupp av italienska anarkister och syndikalister som befunit sig i Barcelona vid krigsutbrottet anslutit sig till Ascasokolonnen.

¹⁸ Omnämns ibland även som Berthoumier eller Berthonneau.

men den 16 oktober hade gruppen decimerats kraftigt då Berthomieux och mellan 40 och 50 av dess frivilliga stupat under ett misslyckat försök att inta Perdiguera.¹⁹ Mohammed Saïl, en algeriskfödd anarkist, hade då tagit över som gruppens huvuddelegerade. Då Saïl några veckor senare sårats allvarligt, hade han i sin tur efterträtt av Pietro Paolo Vagliasindi, en italiensk före detta yrkesmilitär.

Den 18 november, då den tyskspråkiga centuria Erich Mühsam anslutits till Durrutikolonnen, hade den Internationella gruppen delats upp i en franskspråkig och en tyskspråkig del. Det var alltså i denna tyskspråkiga del som Olle Jansson och Heinrich Bortz ingick. Där tillhörde de en grupp om 25 frivilliga som hade Robert Schreiber, en före detta tysk kommunist och veteran från det första världskriget, som sin delegerade.

Angrepp i Alcubierre

Olle Jansson kom snart att få delta i ännu ett anfall. Eftersom han var förhindrad att röja uppgifter som nationalisterna skulle kunna ha nytta av gav han inga närmare platsangivelser, men det hela utspelades uppenbarligen någonstans uppe i bergskedjan Alcubierre, och det angrepp han skildrar kan ha riktats mot Perdiguera. Det hela började med att Jansson och hans kamrater hämtades med bussar i Velilla de Ebro varefter de kördes upp i bergen:

”Die Parolle ist Attacke!” Vår alltid lugne och tystlåtna sektionschef, Robert, slungade orden till oss i kolmörkret. Vi hade gissat det redan tidigare, och hade under några timmars bussresa haft gott om tid att resonera om vad attacken gällde. Vi hade från vår förläggningsort Velilla, färdats allt högre upp bland bergen. På dåliga vägar och till slut inga vägar alls, hade vår karavan sökt sig fram.

Gång efter annan hade vi stoppats av ridande patruller. Inbördeskrig är inbördeskrig och ställer fördubblade krav på försiktigheten, vaksamheten.²⁰

Då de var framme vid de längst framskjutna egna ställningarna hade det blivit natt. De fick då fortsätta till fots i den svårforcerade bergsterrängen. Eftersom de befann sig ute i ingenmansland var de tvungna att vara extra vaksamma:

¹⁹ Los Giménólogos (2009), *En busca de los Hijos de la Noche: Notas sobre los Recuerdos de la guerra de España de Antoine Gimenez*, Logroño, Pepitas de calabaza, s. 328.

²⁰ Olov Jansson, ”Milis med handgranater mot Francos artilleri: Milissoldaten Olov Jansson skildrar hård attack”, i *Storm*, 4/1937.

Plötsligt voro vi framme vid de längst framskjutna positionerna. Några hus bildade medelpunkten i kedjan av befästningar, de enda förresten i mörkret vi kunde upptäcka.

”Uppställning! Marsch!” I linje, den ena kamraten efter den andra, började vi vandringen. Att gå fram i trupp var ogörligt. Terrängen tillät det inte. Där voro höga, kala berg med en del tinnar snötäckta, där voro dalar, lurande bråddjup. Inte som i Sverige, väna övergångar mellan berg och dal. Man fick försiktigt känna sig för, ibland kunde felstegen kosta livet. För pojkarna i min sektion gick det relativt bra, vi hade ju bara gevären att tänka på; handgranaterna runt livet tyngde något men hindrade ej. Värre var det för pojkarna med maskingevären och ammunitionen till dem. De hade titt och tätt behov av en handräckning. Att vandra bland aragonska bergen och i kolmärker, det tar på krafterna.²¹

Plötsligt bröts tystnaden av några kraftiga smällar som ekade ut i natten. Det visade sig att de som gick i täten hade stött på en fientlig patrull:

Rätt som det var hördes kraftiga detonationer. De främsta av kamraterna hade stött på en fascistisk patrull. I mörkret hade man så gott som trampat på varandra. Den fascistiska patrullen hade emellertid varit den mest självsäkra. Att man strövar i ”ingen mans land” bör inte göra en för nonchalant.

Våra kamraters handgranater slog sönder den patrullen. Elva fascister, klädda i den spanska främlingslegionens uniformer, lågo söndertrasade vid stigen, där vi fortsatte framryckningen.

Handgranater i aktion emellertid. Speciellt i lugna, tysta nätter.²²

Alldeles i närheten fanns en fientlig postering där vakterna hört detonationerna från handgranaterna och därför gav eld i den riktning Jansson och hans kamrater befann sig:

Vaktmanskapet i den av fascisterna besatta byn hade uppmärksammat explosionerna.

Ta-ta-ra-ta-ta! I-i-isch-sch-i-i!

Man lät kulsprutorna spela mot bergen. I halvmörkret räknade man måhända ej på större resultat men alltid kunde det göra något.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

Man vänjer sig snart vid kulornas visslande. Till en början förefalla alla ljud, som om kulan snuddade vid örat, men urskillningsförmågan växer snabbt.²³

De lyckades ta sig förbi byn utan att någon träffades av den fientliga elden. Någon timme senare började landskapet plana ut och de kunde se åkrarna breda ut sig på slättlandet nedanför dem. Bortanför åkrarna låg den by de hade fått i uppdrag att inta. Eftersom solen började gå upp fanns ingen anledning att vänta varför de genast gick till anfall:

Vi gingo vidare. Dalarna vidgade sig, mörkret hade börjat flykta. Framför oss framträdde slätter och åkrar – och byn! Vi hade, trots fascisternas vak-samhet och eld, lyckats nå fram till bergen i omedelbar närhet av byn. Klart att den skulle tagas!

Skyttelinje formerades snabbt. Framryckningen över fälten började. Le-verop för revolutionen hördes, spridda strofer ur Internationalen likaså.

Men man kunde inte längre följa andras göranden och åtaganden.

”Se alltid till att du är i skjutläge, rusa ej för långt i taget, utnyttja ter-rängen”, lödo råden.

En tuva, en sten, en grop, 10–15–20 meter. Upp, framåt, framåt, ned. Ned med axlarna, fötterna, skjuta!

”Framåt!” ”Vorwärts!” ”Adelante!” ”Död åt fascisterna!” ”Viva la FAI!”

Hela ens kropp, ens själ, låste till att börja med fast sig vid de där stenarna eller groparna. Upphetsad, anspänd jagade man framåt. Internationella gruppen måste hävda ryktet som en sjusärdeles stöttrupp.

Så småningom går det vanemässigt. Man får tid att konstatera att fram-ryckningen fortgår ohejdat över hela fältet. Snart gäller det handgrana-terna, tänker man kallt och förnuftigt.²⁴

Innan de hunnit fram till byn utsattes de för häftig artillerield. Jansson och hans kamrater, som befann sig i de främsta leden, klarade sig från att träffas medan de som befann sig längre bak hamnade mitt i elden:

Men – helvete! Brak, dân, skrik. De måste ha fått förstärkning, Det var ju artilleri. Claro – som lokomotiv sätta granaterna luften i vibration. Pang – krasch! Vi ha hunnit för nära för att vara hotade. Men kamraterna som följa oss? De ha ju knappt hunnit ut ur dalgångarna. ”Satan – de äro oss

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

överlägsna i utrustning.” Den här gången går det inte. Våra fåtaliga maskingevär, våra gamla gevär och karbiner, våra bomber, de stoppa inte.

Från kamraten vid sidan kom det: ”Tillbaka, försiktigt!”²⁵

De blev tvungna att avbryta anfallet och retirera över åkrarna och tillbaka upp i bergen:

Reträtten blev svårare än framryckningen. Fascisternas maskingevär spyr kulor runt oss. Trots att man aldrig sett dem, bara hört dem, känt susningarna av dem, voro de liksom lättare att uthärda framifrån.

Det gick dock. Med sårade och några döda kamrater uppnådde vi de skyddande bergen. Utpumpade voro vi visserligen, vi hade blesyrer att se om, men vi voro dock i relativ säkerhet.

De sårade och de döda omhändertogs av sjukvårdsmanskapet. Några dryga kilometer måste de forslas på bårar eller bäras en för en på skulderna. Längre bort väntade dock mulorna med klövjekorgarna.

Vi underhöllo elden mot byn. Artillerigranaterna foro brusande över våra huvuden. Ibland slog de i bergssidan framför oss, i regel yrde skrotet, stenarna, ur bergväggen bakom oss. Efter en stund urskiljde man de olika ljuden av vanliga kanonkartescher, minor, schrapnels. De sista voro farligast. Inställda på tid och visst avstånd exploderade de i luften, spredde de skrothögarna i alla riktningar, också mot ryggarna på oss där vi lågo, sikande skjutande.²⁶

Under den följande natten blev de kvar uppe i bergen där de försökte få några timmars sömn medan de turades om att hålla vakt:

Natten inbröt. Mörker, förskräcklig kyla. Mantlarna och filtarna hade vi ej kunnat få med i framryckningen. Entimmesvakter, påfrestande. Vi sågo intet. Hörseln ensam fick tjänstgöra. Ibland var det som fascisterna voro in på en. I klyftorna knakade och knastrade det. ”Så – de vill överraska oss! Här har ni.” Efter dånet av granaterna var det liksom lättare en stund.²⁷

Följande morgon upptäckte de att nationalisterna hade befast nya ställningar alldeles intill dem under den gångna natten. De kastades då genast in i nya strider där de hade att försöka bita kvar och försvara sina positioner:

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

Fascisterna hade förberett en motoffensiv och över våra positioner haglade kulorna och skrotet om möjligt värre än dagen förut.

Naturligtvis föll kamrater. Såväl spanjorer som internationalister. Men möjligheten är ju inte oförutsedd i krig.

Förstärkningar strömmade till. Redan tystnade ett par av fascisternas mest näraliggande maskingevär. Vår sektionschef, Robert, instruerade oss redan hur vi också mot ett annat fäste skulle inskjuta oss.²⁸

En stund senare utsattes de för det första i en lång rad av fientliga flygangrepp som skulle följa under dagen:

Lågt, säkert och oberörda kretsade bombplanen över oss. Ringarna blevo snävare. Tryckta mot marken följde vi dem med ögonen. ”Gud om vi hade sådana där – hur lätt skulle det inte vara!”

De flögo lågt. Det var liksom luckor, som fälldes, de första 10–15 meterna kunde vi tydligt urskilja bomberna.

Så försvunno de i flykten mot oss.

Plang, plang, krasch. Där fälldes 24 för var gång. Skrot och sten och grus och damm yrde om en. Den här gången voro inte verkningarna alltför svåra. Men de skulle komma tillbaka i en kulspruteraid, det visste vi.

Snabbt upp i ställningen igen alltså. Vi måste hålla det fascistiska fotfolket ifrån oss.

”Nu äro de här igen!” Tryckta mot marken uthärdade vi kulregnet och antrade på nytt bergskammarna.

Dagen blev händelserik. Åter och åter östes skrotlassen från skyn, ett i ett mullrade fascisternas kanoner. Fräckare och fräckare uppträdde de fascistiska trupperna.²⁹

Som Jansson beskrev det lyckades de hålla stånd och till sist även bryta nationalisternas motoffensiv, dock med stora egna förluster:

Men de fingo böta för det. Väl sårades hundratals och dödades många bland oss, men den fascistiska motoffensiven bröt sönder och samman. Efter en mindre tillbakaryckning vid det avsnitt vi befann oss, satte sig de antifascistiska styrkorna fast. Man grävde sig ned, kastade upp vallar, arbetade och slet.³⁰

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

Jansson avrundade sedan sin skildring med en sammanfattning av striderna som förmodligen var långt mer optimistisk än vad verkligheten medgav. Han manade avslutningsvis de svenska läsarna att ställa ökade krav på vapensändningar till det spanska folket:

Om vi inte vid denna första attack hade erövrat den eftersträvade byn, så hade vi dock betydligt framflyttat våra positioner, hade underlättat den avgörande offensiv som senare följde.

Men fascisternas flyg, artilleri och kulspruteavdelningar och vår bristfälliga beväpning gjorde den offensiven och alla som skola följa så krävande, så hård, att vi som var med och alla de som intresserat läsa om striderna måste högt höja kravet på vapen åt Spaniens folk.³¹

Militariseringen i Aragonien

Under hösten hade militariseringen och bildandet av den Republikanska folkarmén avslutats i de övriga regionerna. Mot slutet av året var turen även kommen till Aragonien där motståndet var särskilt starkt. CNT hade nu utsett José Manzana, Durrutis tidigare militäre rådgivare, till ny befälhavare för Durrutikolonns huvudstyrkor i Aragonien. Då Manzana anlände för att överta befälet var det också med uppdraget att påbörja militariseringen. Eftersom Manzana var en varm anhängare av militariseringen var han angelägen om att genomföra den snarast möjligt. Förutom att det fanns ett grundmurat motstånd mot militariseringen bland de hängivna CNT- och FAI-medlemmar som utgjorde den stora majoriteten inom kolonnen, fanns även en utbredd personlig skepsis mot Manzana, bland annat för att han var yrkesmilitär och inte hade någon tidigare bakgrund inom CNT. Att han varit en av Durrutis närmaste män och att han själv sårats under slaget om Madrid där Durruti stupat borde ha ökat hans prestige. Men Durruti hade stupat under oklara omständigheter. Ett särskilt olustigt faktum var att Manzana hade varit med då Durruti sårats dödligt. Att han därefter varit anmärkningsvärt tystlåten om händelsen gjorde att det hade börjat gå rykten om att han till och med kunde ha varit inblandad i Durrutis död. Detta sammantaget gjorde att Manzana blev tvungen att gå försiktigt fram, vilket gjorde att militariseringen av kolonnen måste genomföras stegvis.

³¹ Ibid.

Aragonien, hösten/vintern 1936.

Inom CNT-kolonnerna i Aragonien fanns alltså ett utbrett motstånd mot militariseringen. De flesta av de frivilliga hade kommit till fronten för att kämpa för revolutionen, och inte för att försvara den borgerliga republiken. Meningarna var samtidigt delade då det också fanns många som menade att militariseringen var nödvändig även om de inte tyckte om den.

Då militariseringen inleddes bestod Durrutikolonnen av omkring 6 000 frivilliga. Dess styrkor hade fram till nu varit indelade i grupper om 25 frivilliga. Fyra sådana grupper hade bildat en centuria om 100 man. På nästa nivå hade fem centurior bildat en agrupación (gruppering) om 500 frivilliga. På varje nivå hade det funnits en delegerad som utsetts genom omröstning bland manskapet. Då kolonnen varit välorganiserad redan från början, var det alltså

inte organisationen i sig som många vände sig emot, och inte heller mot nödvändigheten av att införa ett gemensamt befäl för samtliga republikanska styrkor. Det var istället den militära hierarkin som var en av de stora stötestenarna. Protesterna gällde bland annat de gradskillnader som skulle införas där befälen skulle få högre löner än manskapet. Därtill kom hälsningsplikten enligt vilken de meniga skulle bli tvungna att göra honnör för sina befäl, en ordning som var otänkbar för många anarkister och syndikalister.

Durruti, CNT och militariseringen

Den huvudsakliga anledningen till att CNTs nationalkommitté hade accepterat militariseringen hade varit en förhoppning om att CNTs styrkor skulle få tillgång de sovjetiska vapensändningar som börjat anlända till republiken. Medan Durruti hållit en förvånansvärt låg profil då CNT fattat det kontroversiella beslutet om att gå med i centralregeringen, hade han in i det sista förblivit en uttalad motståndare till militariseringen. Den 1 november hade Durruti och de andra medlemmarna i kolonnens stab gått ut med en skrivelse där de lakoniskt konstaterat att den uppkomna situationen, där nationalisterna försetts med stora mängder vapen från Italien och Tyskland, bara kunde lösas med bättre beväpning och inte genom en impopulär omorganisation. Under de gångna månaderna hade Durrutikolonnen och de andra miliskolonnerna i Aragonien varit de enda av republikens styrkor som inte bara hållit sina ställningar utan även flyttat fram sina positioner. Durruti och hans stabsmedlemmar hade därför menat att om det var en effektiv organisation som behövdes borde istället den ordning som redan fanns i Durrutikolonnen tjäna som exempel.³² På ett formellt plan hade Durruti inte haft någon särskilt viktig position inom CNT, men som huvuddelegerad för Durrutikolonnen, republikens mest mytomspunna styrka, hade han med tiden fått en sådan hjältestatus att det skulle vara långt ifrån riskfritt att utmana honom. Därmed hade Durrutis död kommit lägligt för de krafter som verkade för militarisering, centralisering och en återgång till den borgerliga ordningen.

Katalanska armén

Då militariseringen av de katalanska styrkorna i Aragonien skulle genomföras hade det inte bara varit CNT och FAI som varit ovilliga att lämna ifrån

³² Columna Durruti, Cuartel General till Generalitat, 1 november 1936, skrivelsen återges i faksimil i Agustín Guillamón (2007), *Barricadas en Barcelona: La CNT de la victoria de julio de 1936 a la necesaria derrota de 1937*, Barcelona, Espartaco Internacional, s. 226–227.

sig kontrollen över sina väpnade styrkor. Den katalanska lokalregeringen Generalitat hade då offentliggjort ett dekret där bildandet av Katalanska armén tillkännagavs. Då framkom också en annan omständighet som provocerade många. I dekretet, som offentliggjorts den 6 december, framgick även att det antagits redan den 21 november. Politikerna i Generalitat hade alltså beslutat om militariseringen och bildandet av Katalanska armén dagen efter Durrutis död, men då hans död givit upphov till många upprörda känslor hade de uppenbarligen inte vågat offentliggöra beslutet förrän flera veckor senare.

Gelsa, december 1936–januari 1937

Mot slutet av december hade Olle Jansson och hans kamrater i den Internationella gruppen förflyttats från Velilla de Ebro till Gelsa, en annan av de frontnära byarna vid Ebroflodens strand. Många av de frivilliga i kolonnen hade samtidigt börjat lämna fronten i protest mot den nära förestående militariseringen. I Gelsa blev motståndet också starkt. På årets sista dag, den 31 december, höll Internationella gruppen ett stormöte där många av fransmännen, i likhet med de spanjorer som också ingick i gruppen, motsatte sig militariseringen medan de flesta av tyskarna var beredda att acceptera den. Då de inte kunde enas om någon gemensam linje blev det istället upp till var och en att avgöra hur de skulle ställa sig.

Följande dag, den 1 januari 1937, fick de besök av Rudolf Berner som då var ute på sin första resa i Aragonien. I ett optimistiskt färgat reportage skildrade Berner sitt möte med Olle Jansson, Heinrich Bortz och deras kamrater i Internationella gruppen. Trots att Berner uppenbarligen hamnat mitt uppe i de infekterade diskussionerna valde han istället att framhålla de goda och kamratliga stämningar som enligt honom rådde i Gelsa medan han var mer förtegen om den pågående kris som han bara gjorde vaga antydningar om.³³ Den svåra situation som uppstått i samband med militariseringen var ett ämne som inte heller Jansson valde att beröra i någon av sina skildringar. Att många av fransmännen i den Internationella gruppen redan valt att lämna fronten medan de flesta av tyskarna blivit kvar berodde delvis på att de flesta av fransmännen var anarkister och syndikalister medan många av tyskarna var avhoppade kommunister. Ett annat skäl var att fransmännen kunde resa hem utan några större bekymmer medan tyskarna inte hade någon annanstans att ta vägen. Olle Jansson valde nu i likhet med de flesta av sina tyska kamrater att stanna kvar vid fronten.

³³ Se Rudolf Berner, "Nyårsnatten vid fronten i Aragón", i *Arbetaren*, 12 januari 1937.

Pina de Ebro, januari–februari 1937

Ett av de första beslut som José Manzana fattade som nytillträdd befälhavare var att förflytta den Internationella gruppen från Gelsa. Den 6 januari anlände sex lastbilar för att köra de kvarvarande i gruppen till det närbelägna Pina de Ebro.³⁴ En stund senare släpptes Olle Jansson och hans kamrater av vid det stora torget där de togs emot av byborna. En tid senare flyttades även Durrutikolonns stab till Pina de Ebro. Staben hade först legat i Bujaraloz, men eftersom den då ansetts ha legat för långt från fronten hade Durruti flyttat den till Venta Monzona, ett värdshus som låg efter vägen mellan Bujaraloz och Pina de Ebro. Då Manzana nu valde att flytta staben till Pina de Ebro menade många istället att den placerats för nära fronten, i farlig närhet till nationalisternas linjer.

Internationella kompaniet

I och med flytten till Pina de Ebro hade Internationella gruppen militariserats formellt. Den hade samtidigt döpts om till Första Internationella kompaniet (Primera Compañía Internacional), men kom fortsättningsvis oftast att benämnas som ”Internationella kompaniet”. Kompaniet var, precis som tidigare, indelat i grupper med varsitt befäl. De som utsetts till gruppbefäl var tyskarna Ernst Galanty, Christian Lamotte, Jean Schwarz och Robert Schreiber.³⁵ Eftersom de i stort sett var desamma som tidigare fungerat som delegerade var skillnaden i första hand att de nu kallades gruppbefäl och att de försetts med löjtnants grad. Det finns inga säkra uppgifter om vem som egentligen var befälhavare för Internationella kompaniet. I vissa källor uppges det ha varit en Alexis Cardeur, en fransk före detta yrkesmilitär som ska ha utnämnts vid tiden för militariseringen medan andra uppgifter tyder på att han inte tillträdde förrän två månader senare, i början av mars.³⁶ Oavsett vilket tycks Cardeur inte ha varit något särskilt närvarande befäl då han sällan nämns i några av de källor som de stridande i kompaniet lämnat efter sig. Den som i praktiken kom att axla rollen som befäl var istället den tyske anarkisten Rudolf ”Michel” Michaelis som utnämnts till politisk kommissarie för kompaniet. Då militariseringen till stor del kom att genomföras efter förebild från den sovjetiska Röda armén hade de politiska kommissarierna i Spanien, precis som i Röda armén, huvudsakligen till uppgift att skola och motivera

³⁴ Gimenoólogos (2009), s. 364.

³⁵ Nelles (2010), s. 158.

³⁶ Gimenoólogos (2009), s. 428.

manskapet ideologiskt och politiskt, medan Michaelis tycks ha tagit på sig ett långt större ansvar än så.

Fortsatta protester i Internationella kompaniet

Då många fransmän, som från början utgjort majoriteten av de utländska frivilliga i Durrutikolonnen, valt att lämna fronten, kom det internationella kompani som formerades i Pina de Ebro att skifta karaktär i så hög grad att det närmast kan betraktas som helt ombildat. Att de mest kritiska redan lämnat fronten hade inte inneburit att problemen upphört. Den 10 januari, fyra dagar efter flytten till Pina de Ebro, krävde de kvarvarande i kompaniet att de även fortsättningsvis skulle få samma löner samt att de skulle undantas från hälsningsplikten. Då befälhavaren Manzana vägrade att tillmötesgå deras krav valde ytterligare 49 man att lämna fronten redan nästa dag.³⁷ Rudolf Michaelis beviljade då alla som ville lämna kompaniet utskrivning.

Det Internationella kompaniet, som vid denna tid bestod av omkring 100 man, hade alltså blivit en av de första enheterna inom Durrutikolonnen att militariseras. Militariseringen av kolonnens övriga enheter skulle däremot bli en utdragen process som inte skulle slutföras förrän flera månader senare. En liknande situation rådde i de andra CNT-kolonnerna i Aragonien där många lämnat fronten i protest. Den påtvingade militariseringen, där den revolutionära entusiasmen skulle ersättas av militär disciplin, skulle också medföra att de offensiva operationerna lamslogs under lång tid framöver och att de republikanska styrkorna började förlora initiativet i Aragonien.

”Den nya tiden i det gamla Spanien”

Eftersom Olle Jansson inte ville eller kunde skildra den uppslitande processen kring militariseringen återstod att skildra vardagslivet och det revolutionära samhälle som tagit form bakom fronten. Under rubriken ”Den nya tiden i det gamla Spanien” tecknade han inledningsvis en dystert bild av Pina de Ebro. Möjligen var hans bild färgad av att han själv anlant till byn i början av januari, under den årstid då fukt, kyla och gråväder präglade landskapet:

Byn skiljer sig på intet sätt från andra spanska byar, ett litet besök i den kommer att ge oss en liten orientering i lantproletärernas liv förr och nu.

Ett par höga kyrkor dominera stadsbilden. På långt avstånd upptäcker man dem, långt innan de små, sammangyttrade, gråa kåkarna förmått frigöra sig och framträda ur det omgivande tröstlösa landskapet.

³⁷ Ibid., s. 364.

Vid infarten slås vi genast av vemodet, armodet som lyser ur de små husens fallfärdiga väggar och sönderbrutna tak. Alla lika, gråa och förfallna, alla sedan årtionden hälsovådliga, livsfarliga att bebo. Bara vi se dem förstå vi något väsentligt om Spaniens folk.³⁸

Det stora flertalet av Pina de Ebros 2 400 invånare var fattiga lantarbetare som antingen levde i något av de enkla stenhus som gått i arv sedan urminnes tider, eller som tätt sammanpackade i något av de primitiva hyreshus som uppförts av jordägarna, men som nu övertagits av kollektivet. I byn var Jansson och hans kamrater indelade i matlag om tio man som åt hemma hos varsin familj. De interiörer Jansson beskriver var alltså hämtade från några av de lantarbetarhem där de antingen var inhysta eller intog sina måltider:

Lantproletärerna ha in i vår tid tvingats leva under medeltida förhållanden. I varje stuga ett stampat jordgolv, där smutsen obönhörligt förökar sig, rummen små och svarta, många gånger utan fönster. I köket en stor öppen spis, där maten lagas på sotande, osande vedpinnar. Runt spisen ett par bänkar där man under den kalla årstiden kryper samman, och kanske strax intill, stalldörren. Bänkarna kring spisen och ett bord utgör i regel hela möblemangiet i köket, sovrummen innehålla i regel intet mera än sängarna. Inga prydnadsföremål lysa upp i det ständiga halvdunklet, tegelväggarna, skrovliga och svarta skulle förresten i annat fall ännu kallare tryckt sig mot de inneboende.

I röken och oset från elden förrättar kvinnorna hemsysslorna. En frän doft från stallet fyller ständigt luften. Kvinnorna arbeta med samma saker som för hundra år sedan: sopar de smutsiga "golven", lappar de gamla paltorna, anrätta de eviga bönorna. Som för hundra år sedan får man ibland maka på sig och redskapen; åsnan eller mulan måste i regel ledas ut och in genom köket.³⁹

Jansson fortsatte med en tillbakablick på den misär som tidigare varit bybornas vardag:

Här har släkte efter släkte fått växa upp. Ständigt knappt med maten, långa arbetsdagar och alltid i fruktan för godsägaren eller kyrkan.

Undervisning i de mest elementära ting har man undanhållits, att kunna läsa eller räkna ha för de flesta stått som något ouppnåeligt. Har man opponerat sig, krävt någon förbättring har man genast haft gendarmerna över

³⁸ Olle Jansson, "Den nya tiden i det gamla Spanien. Några anteckningar mellan skyttegraven och den lilla byn", i *Arbetaren*, 27 mars 1937.

³⁹ Ibid.

Pina de Ebro, förläggningssort för det Internationella kompaniet. Här syns det torn som idag är den enda kvarvarande resten av byns stora kyrka, Iglesia de Santa María, som förstördes under kriget. Foto: Per Lindblom, 2014.

sig, gendarmerna som i varje by funnits till lagens skydd och alltid skjutit hellre än resonerat.⁴⁰

Han berättade vidare om kampen mot förtrycket, och om anarkisternas och syndikalisternas tidiga försök till organisering:

Gång efter annan har man med sina bristfälliga vapen rasat mot förtryckarna, ständigt ha fångelserna fyllts av upproriska, som ej uthärdat längre. Deras sånger och manifestationer och naturligtvis den fortsatta, ständiga nöden ha åter och åter fött diskussionen om frigörelse och upprättelse. Med den framväxande industriarbetarklassen, med dess mera framgångsrika aktioner förstärkes hoppet. I anarkismen och senare syndikalismen finner man uttryck för sina egna behov och önskningsar, i organisationen får man vapnet med vilket man kan häva förtrycket, skammen och återerövra jorden.⁴¹

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

Jansson övergick därefter till att berätta om en av byns ungdomar:

Pascual García, en pojke på 17 år, som redan hunnit kämpa såväl i Aragón som vid Madrid, fått en kula i axeln men nu är på bättringsvägen, brukar följa mig.

Jag har tidigare själv besökt den största kyrkan i byn, numera upplagsplats för flydda och fördrivna fascisters ägodelar. Pascual visar mig mera. I tornet mellan trappslingorna fanns ett tiotal celler, kolsvarta. Runt omkring kyrksalen, där prästerna mässat, vägg i vägg med ”gudsrummet” långa korridorer, fängelsekorridorer. Överallt järnbeslagna dörrar, överallt gallerförsedda fönster. ”Här”, säger Pascual och visar mig en cell strax över ingången till kyrkan, ”här var omkring 90 av våra kamrater fängslade efter upproret 1934”. Kanhända mätte det cementerade golvet 40 kvadratmeter. ”Natt och dag sjöngo de Internationalen, Hijos del Pueblo eller A las Barricadas. Många dogo här, men sången hörde vi i byn”. Väggarna äro fullklotttrade med initialer och paroller. ”Viva la Internacional, leve friheten, leve anarkismen, leve CNT och FAI”. De inristade årtalen sträcka sig över ett århundrade.

Prästerna hade tydligen haft en hel del uppdrag utom korsandet och mäsandet.

Kyrkan ligger vid torget. Den och de andra, omkringliggande husen äro tydligt märkta av såväl artillerield som flygbomber.⁴² Fascisterna ligga ännu inte mer än 5–600 meter härifrån.⁴³

Att Jansson inlett sin skildring med att ge en mörk bild av Pina de Ebro var också ett berättartekniskt grepp som gav honom möjlighet att övergå till att måla den hoppfulla tid som kommit med bildandet av kollektiven i betydligt ljusare färger:

Men på torget arbetar Pascuals far. Man uppför ett vattenreningsverk. När nu jorden är kollektiviserad och man själv genom lantarbetsyndikatet ansvarar för alltihop, arbetar och får sitt, så vill man inte nöja sig med det farliga, smutsiga flodvattnet längre. Arbetet har redan kommit ett gott stycke på väg. Man vet förstås att en flygbomb på en sekund skulle kunna förstöra det hela, men man har behov av att manifestera att man kan skapa

⁴² Den stora kyrkan vid torget, som Jansson uppgav vara skadad av flygbomber och artillerield redan under hans tid i byn, blev senare närmast totalförstörd. Efter kriget stod dess ruiner kvar ända fram till 1960-talet då de slutligen revs. Det enda som finns kvar idag är det bevarade kyrktornet där storkarna brukar bygga bon.

⁴³ Olle Jansson, ”Den nya tiden i det gamla Spanien”, i *Arbetaren*, 27 mars 1937.

nytt och dugligt och man litar på Durrutis pojkar, där man förresten själva ha många yngre anhöriga med.⁴⁴

Vid krigsutbrottet hade den gamla borgerliga samhällsordningen upphört att fungera i den republikanska delen av Aragonien. Eftersom skördarna måste bärgas och boskapen tas om hand, trots att dess forna ägare flytt över till nationalsidan, hade invånarna i många av de byar som befriats av CNTs miliskolonner bildat kollektiv genom vilka de tagit över ansvaret för produktionen och samhällslivet. Det som tagit form var ett revolutionärt samhällsbygge i stor skala, bestående av omkring 300 kollektiv med ett sammanlagt invånarantal om någonstans mellan 200 000 och 300 000 människor.⁴⁵ I Pina de Ebro hjälpte Olle Jansson och hans kamrater till med arbetet i kollektivet på sina lediga stunder:

En mängd milismän följa intresserat arbetet, hjälpa till då och då. Till och med de små mulorna få en handräckning, bli hjälpta där de komma i långa rader utifrån fälten med sin tunga last av sockerbetor. Trots uppenbar livsfara arbetar man nämligen därute. Det är mest de unga flickorna som sköta upptagningen. Allt måste bärgas, man låter inte fascisterna hindra. I samarbete med andra byar vinner man avsättning för produkterna. Syndikaten se till att behövliga livsmedel och redskap fås i utbyte och allt fungerar. Att pengarna i Pina de Ebro och hundratals andra byar totalt avskaffats tycks inte föda olust i arbetet eller kunna förhindra utbyte och förbindelser med yttervärlden.⁴⁶

Som Jansson beskriver det, präglades livet i de kollektiviserade byarna av den revolutionära samhällsordningen. I Pina de Ebro hade kollektivet exempelvis ordnat så att byborna fått fri tillgång till utbildning:

Utanför en gammal kyrkskola hänger den Frihetliga ungdomens (anarkistiska) fana. Där undervisas hela dagarna, där hållas föreläsningar, där diskuteras.

Lokala krafter och milismän sköta undervisningen. Man har stora grupper som först nu få tillfälle att taga en penna i hand, stava igenom en bok.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ För en uppskattning av antalet kollektiv och kollektivist i Aragonien, se Alejandro R. Díez Torre (2009), *Trabajar para la eternidad: Colectividades de trabajo y ayuda mutua durante la Guerra Civil en Aragón*, Madrid, LaMalatesta/Presnas Universitarias de Zaragoza, s. 346–354 och Casanova (2006), s. 179 och 323–329.

⁴⁶ Olle Jansson, "Den nya tiden i det gamla Spanien", i *Arbetaren*, 27 mars 1937.

Tidigare ha en del av byarnas ungdomar under alla de år Juventudes Libertarias fått verka illegalt, genom dessa skolor drivit det revolutionära arbetet, men först nu, i frihet, komma de riktigt till heders. Kunskaps-törsten är omätlig och jag vet att sedan de som nu ”plugga” i skolan slutat för dagen så rycker en ny grupp in. Milisen har kommit med folk, som i många fall haft tidigare tillfällen till skolning och nu bli de aragonska byarnas befolkning delaktiga av den undervisning, som alltid pågår bland trupperna. Durrutikolonnen, och alla anarkistiska kolonner, sätta en ära i att aktivt verka som något mera än blott militärformationer. De utgöra det revolutionära avantgardet, slå fascisterna med krigiska vapen och underlätta, organisera, påskynda den kollektivering, som skall ge landet dess nya och bättre ställning.

Inte mera än 5–600 meter bort ligga de fascistiska positionerna. Deras artilleri bullrar på och deras flygare göra ständiga visiter. Folket känner stundligen kriget, ha alla personliga förluster att peka på, anhöriga bröder, söner eller män.

Men man grips inte av krigspsykosen. Man bygger, bygger för att befästa det nya som fötts i kriget.

När man kommer till Pina de Ebro idag, eller till någon annan by, så möter du arbetslag i skyttegravarna och på fälten.⁴⁷

Fler frivilliga från Sverige

I slutet av december hade två tyska flyktingar från Stockholm anlänt till fronten. Det var Heinrich Rau och Walter Wittfoht som trots att de inte själva var anarkister eller syndikalister ändå valt att anmäla sig till Durrutikolonnen. Under den andra veckan i januari 1937 anlände den svenske sjömannen och syndikalisten Nisse Lätt till Pina de Ebro. Någon vecka senare anslöt sig även Paul Hafner, en tysk flykting och syndikalist som fått sin resa från Stockholm till Spanien betald av SAC. De skrevs alla in i samma grupp som Jansson och Bortz. Därmed hade sex frivilliga från Sverige anslutit sig till Durrutikolonnen, två svenska medborgare och fyra tyska flyktingar.

Olle Jansson lämnar fronten

I Aragonien hade de sovjetiska vapenleveranser som funnits med som ett underförstått löfte i förhandlingarna om militariseringen ännu inte setts till. I Durrutikolonnen och de övriga CNT-kolonnerna förblev vapenbristen därmed konstant medan det enda som tillkommit var en av många avskydd omorganisation. Den pågående militariseringen hade utlöst en allvarlig kris som

⁴⁷ Ibid.

Svenskarnas grupp i Durrutikolonns Internationella kompani, Pina de Ebro, januari/februari 1937. Heinrich Bortz (knästående) som trea från vänster i andra raden, till höger om honom Nisse Lätt och Olle Jansson. Tvåa från vänster i den övre raden (stående) Heinrich Rau. Socialistiska partiets fotoarkiv, i privat ägo.

kommit att lamslå alla större offensiva operationer. Jansson och hans kamrater i det Internationella kompaniet fick därför nöja sig med att utföra patrulltjänst för att hålla fienden under uppsikt.

I mitten av februari valde Olle Jansson att lämna fronten. Eftersom det behövdes någon som kunde berätta om striderna i Spanien hade det Syndikalistiska ungdomsförbundet bett honom resa hem till Sverige för att påbörja en föredragsturné. Då Jansson lämnade Pina de Ebro var han mån om att förmedla ett hoppfullt intryck av byn:

Det sista jag såg av Pina de Ebro var ett arbetslag som satt i gång att riva en del gamla onödiga stenmurar som indelat jordstycken närmast byn. Jag vet vad man använder stenarna till. Man bygger nya, raka vägar av dem. Man skaffar sig luft, utsikt och förbättrade samfärdsleder. River det gamla och bygger det nya.⁴⁸

⁴⁸ Ibid.

Barcelona, februari 1937

Då Olle Jansson återvände till Barcelona begav han sig till CNT-FAI-huset för att söka upp Rudolf Berner, men det visade sig att Berner lämnat Barcelona bara några dagar tidigare. Jansson tog då istället kontakt med den tyska sektionen som ordnade, förmodligen på Helmut Rüdigers initiativ, att han på kvällen den 20 februari fick berätta om sina intryck från fronten i Radio CNT-FAIs svenska utsändning.⁴⁹ I Barcelona stötte Jansson snart ihop med tre svenskar som helt nyligen anlänt från Stockholm. Ejler Hagberg, Yngve Andersson och Harry Norrblom var medlemmar i det Socialistiska partiets ungdomsklubb i Enskede och de hade kommit till Barcelona för att anmäla sig som frivilliga. Med Janssons hjälp anmälde de sig till Durrutikolonnen och reste några dagar senare till Aragonien.⁵⁰ Innan Jansson skulle resa hem till Sverige ville han besöka Madrid som under de senaste månaderna stått i centrum för världspressens nyhetsrapportering. Några dagar senare lyckades han också utverka ett resetillstånd. Han tog då tåget till Valencia varifrån han fortsatte till Madrid.

Madrid, februari–mars 1937

I Madrid letade sig Olle Jansson fram till Juventudes Libertarias byggnad som låg i närheten av Retiroparken:

Vid Calle Ibiza låg den anarkistiska ungdomens högkvarter. I varje vård i det fem våningar höga huset arbetades det. Av egna medlemmar sköttes tryckeriet, som inte bara hade tidningstrycket, utan också de tiotusenden konstnärliga flerfärgsaffischer, som Juventudes Libertarias sprider, att framställa. En daglig tidning utges för fronternas män, *FIJL* heter den och omkring 50 000 exemplar går den ut i. Den bekostas helt av egna medel och sprides gratis. Av huvudorganet *Juventud Libre*, som utkommer en gång i veckan i 35 000–40 000 exemplar, sprids också ett 10 000-tal gratis i skyttegravarna. (...)

Egen radiostation hade man byggt i huset, varje detalj utförd av frivilligt arbetande. Härifrån sågs till att soldaterna erhöles informationer om revolutionen och dess problem.

⁴⁹ Se "Olle Jansson i CNT-radion. Talar i kväll om sina erfarenheter från Aragón-fronten", notis i *Arbetaren*, 20 februari 1937.

⁵⁰ Se intervju med Ejler Hagberg, i Ture Nerman, "Spansk resa våren 1937: IV. Svensk socialist vid fronten, Ejler Hagberg, Stockholmsklubbbist, Spanien-frivillig, berättar om sina upplevelser på Aragón-fronten", i *Folkets Dagblad Politiken*, 19 maj 1937.

I en våning huserade konstnärer, målare. Det var en upplevelse att bevittna deras skapande, deras konst, som sedan i tusenden reproduktioner skola lysa mot ungdomarna i Madrid och överallt i Spanien. Ledande, manande, eggande uttryckte deras verk i färg, vad Spaniens arbetarungdom och i främsta rummet vad Juventudes Libertarias vill: kamp och seger, vinna kriget och genomföra revolutionen.

Samman med CNT-FAI står Juventudes Libertarias som den sociala revolutionens förtrupp.⁵¹

Torsdagen den 4 mars lämnade Jansson Madrid ombord på ett tåg som var fyllt av kvinnor och barn som skulle evakueras från den sargade staden.⁵² Ett par dagar senare var han tillbaka i Barcelona där han denna gång bara gjorde ett kort uppehåll innan han slutligen lämnade Spanien.

Åter i Stockholm

Den 11 mars 1937 anlände Olle Jansson till Stockholm. En stund senare stegade han in på Arbetarens redaktion där han lät sig intervjuas:

Syndikalistiska ungdomsförbundets ordförande Olle Jansson återkom igår till Stockholm efter fyra månaders vistelse i Spanien. Kamrat Olle reste i november i föl till Spanien för att studera den antifascistiska folkresningen. Studierna kom i praktiken att förläggas till Aragónfronten. Olle blev milisman i Durrutikolonnen och förenade sina studier med väpnad kamp mot fascisterna. Nu har han återvänt till Sverige på uppdrag av sin organisation.⁵³

Jansson började med att redogöra för sina sista intryck från Barcelona och Port Bou. De intryck han ville förmedla vittnade om det spanska folkets obrutna stridsvilja:

⁵¹ Olov Jansson, "Ett besök hos FIJL i Madrid", i *Storm*, 4/1937.

⁵² Uppgiften hämtad ur en intervju som gjordes av signaturen "Åke" dagen efter Janssons hemkomst till Stockholm: "De civila lämna Madrid. Skärpt beredskap. Varje tum kostar blod. Hemvänd svensk milisman om läget just nu i Spanien", i *Dagens Nyheter*, 13 mars 1937. I intervjun beskrivs Jansson för övrigt som "en mycket sympatisk och förtroendeingivande man, vilken man gärna gratulerar att ha kommit med livet ur Spanien".

⁵³ "Svensk milisman åter från Spanien. Syndikalistiska ungdomsförbundets ordförande berättar om läget bakom fronten", i *Arbetaren*, 12 mars 1937.

– Strax innan jag for, såg jag hur Barcelonas arbetare, efter slutad arbetsdag, exerceerade på stadens huvudgator. Detta upprepas varje dag. En ståtlig demonstration av det antifascistiska Spaniens kraftresurser, en gripande bild av verklig offervilja. Det verkar nästan symboliskt att mitt sista minne från Spanien var några unga män i gränsstaden Port Bou, som övade sig med grovt tillyxade trägevär. De hade nyss kommit från nattsift.⁵⁴

Nästa fråga handlade om läget vid fronten i Aragonien:

– Aktiviteten hämmades i hög grad av bristen på moderna effektiva vapen. Alla platser, som erövrats från fascisterna, ha intagits utan hjälp av artilleri och flygvapen.⁵⁵

Jansson ville samtidigt framhålla att det mest intressanta inte var själva krigsföringen utan det revolutionära samhällsbygge som tagit form bakom fronten i Aragonien:

– Upplevelserna omedelbart bakom fronten voro emellertid ännu intressantare än fronterfarenheterna. På den aragonska landsbygden har en ny samhällsordning vuxit fram. På mitt avsnitt var jordens kollektivisering absolut hundra procentig. Pengar såg man aldrig bland civilbefolkningen. Konsumtion och produktion reglerades av de lokala och regionala kommittéerna. Hur systemet fungerade i detalj kunde jag inte i allt få klart för mig. Men det gick och gick bra.

– En belysande och rörande detalj har etsat sig fast i mitt minne. I en by vi passerade höllo bönderna på att riva ned de höga stenmurar som skiljde tomter och åkrar åt. Stenen användes till att bygga vägar. Under arbetet sjöng man ”Internationalen”. Skrankor avlägsnades, nya förbindelser skapades människorna emellan. En symbol.⁵⁶

Jansson fick därefter redogöra för sitt korta besök i Madrid:

– Den bild som där mötte mig, säger han, var överraskande. En absolut förtröstan på seger. Ett lugn som alla bombardemang inte förmått bryta. Med undantag av ruinerna, som dock ännu inte satt sin prägel på stadsbilden, och vissa tecken på civilbefolkningens evakuering verkade allt tämligen normalt.

– Hur var det med livsmedelsförsörjningen?

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

– Bättre än man kunnat vänta. Naturligtvis fanns det svårigheter och utanför butikerna såg man överallt köer. Dessa berodde emellertid på att man i rationaliseringssyfte inskränkt antalet livsmedelsbutiker till 345. Köerna gävo alltså en överdriven bild av svårigheterna. Bränslebristen är nog värre än livsmedelsknappheten. Man hugger systematiskt ned träd och många människor kasta sig girigt över det minsta stycke bränsle. Men som sagt, detta har inte förmått bryta motståndsviljan.⁵⁷

Då Jansson fick frågan om det fanns något som ”berört honom pinsamt” under sin tid i Spanien, berättade han om den svarta propaganda som de Moskvatrogna kommunisterna riktade mot POUM. I Madrid hade Jansson till exempel sett en affisch där POUM öppet anklagades för att vara nazister:

Det är sannerligen inte roligt att se en belägrad stad tapetserad av affischer, på vilka hakkorset tittar fram bakom ”trotskismens mask”. Jag kan emellertid försäkra att CNT-FAI uttryckligen tar avstånd från dylik smutskastning av antifascistiska medkämpar.⁵⁸

Som avslutning ville Jansson skicka en hälsning till den socialdemokratiska statsministern Per Albin Hansson, och då med anledning av att den svenska regeringen nyligen antagit en lag enligt vilken det blivit straffbart att anmäla sig som frivillig i Spanien:

Kamrat Olle har bråttom. Vi måste skiljas men innan dess ber han få framföra en hälsning genom *Arbetaren* från socialdemokratiska ungdomsklubbisten Persson till partivän Per Albin.

– Saken är den, berättade Olle, att jag vid avresan från Spanien träffade en svensk socialdemokratisk ungdomsklubbist, som kämpade i milisens led. Han hade fått reda på den socialdemokratiska lag som stadgar fängelsestraff, för svenskar som bli antifascistiska frivilliga i Spanien. Man kan förstå hans känslor. Han bad mig emellertid framföra en hälsning till Per Albin, att den nya tvångslagen endast gjorde honom ytterligare besluten att kämpa vidare i milisens led mot Francos horder. Jag hoppas att jag nu fyllt det uppdrag kamrat Persson givit mig.⁵⁹

Några dagar senare inledde Jansson en föredragsturné som arrangerades av SAC och SUF i syfte att samla in pengar till CNT. Spanienturnén blev så långvarig och intensiv att Jansson

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

... under mer än ett år måste avstå från fast bostad. Bara korta besök med överläggningar på förbundsexpeditionen mellan turnéerna som också utsträcktes till de största norska städerna upp till Trondheim. Med alla satsningar och resultaten var det redan då obestritt och senare aldrig omtvistat att syndikalisterna gjorde de aktivaste insatserna i Spanien-kampanjerna här hemma”.⁶⁰

Under det följande året turnerade han runt i Sverige. Det var först på våren 1938 som Jansson kunde bosätta sig permanent i Stockholm. Han fick då hyra en lägenhet på Bondegatan 39 på Södermalm. Medan han fortsatte sitt uppdrag som ordförande för Syndikalistiska ungdomsförbundet fick han med tiden även ett flertal förtroendeuppdrag inom SAC. Då SAC i mitten av september 1938 höll kongress, valdes Jansson in som ledamot av SACs AU. Han valdes något senare även in i styrelsen för Federativs förlag och i SACs flyktingkommitté. Sina förtroendeuppdrag till trots skulle han också komma att fortsätta sina antifascistiska aktiviteter på ett mer handfast plan.

⁶⁰ Olov Jansson, ”Den syndikalistiska ungdomsrörelsen”, i *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, 14–15 (2–3) 1980, s. 57.

Nisse Lätt

(januari 1937–december 1937)

När sjömannen Nils ”Nisse” Lätt anlände till Barcelona i början av januari 1937 möttes han av en syn han aldrig skulle glömma:

För en socialist var det en underbar syn som mötte. Hela staden var prydd med svart-röda och röda fanor. Från bussar, bilar, spårvagnar och andra trafikmedel lyste initialerna från den organisation som kollektiviserat dem. Bokstäverna CNT visade arbetarnas stolthet över den egna organisationen, AIT vittnade om att arbetarna ej glömt internationalismen eller den syndikalistiska internationalen. De sistnämnda initialerna voro också liksom en maning till andra länders arbetare att ej glömma den sektion inom den internationella arbetarrörelsen, som här stod mitt uppe i kampen för allas vår sak.¹

Sjöman och facklig aktivist

Nisse Lätt var född i Kjula, strax utanför Eskilstuna, den 30 december 1907. När han var 17 år gammal hade han rymt från föräldrahemmet för att gå till sjöss. Under de följande åren tjänstgjorde han på en rad olika fartyg som gått till både svenska och utländska hamnar. Mellan sjöresorna tillbringade han det mesta av sin tid i Landskrona. Där hade han snart dragits in i de konflikter som med jämna mellanrum blossade upp i stadens hamn. Den 17 mars 1933 greps han av polisen efter att ha deltagit i en aktion mot strejkbrytare på fartyget S/S SIF. Han dömdes till två månaders fängelse som han avtjänade i Malmö stadsfängelse.² Det var också vid denna tid som han blivit syndikalist.

¹ Nils Lätt (1938), *Som milisman och kollektivbonde i Spanien*, Stockholm, Federativs, s. 6.

² Nils Lätts personakt, SÄPO, RA.

Samma vår hade han anslutit sig fackligt till Landskrona LS där han blivit en tongivande medlem.³

Bilbao, våren 1934

Nisse Lätt hade besökt Spanien för första gången på våren 1934. Det var då hans fartyg lagt till i den baskiska huvudstaden Bilbao. Där hade han sökt upp sina kamrater i den syndikalistiska rörelsen, men kontakterna hade försvärats av hans bristfälliga språkkunskaper:

Första gången jag var i Bilbao var på våren 1934. Jag hade då nyligen börjat studera esperanto och var naturligtvis mycket intresserad av att få träffa kamrater, ty Spanien är ju ett av anarkosyndikalismens huvudsäten i Europa. Trots att de syndikalistiska organisationerna äro relativt svaga i Bilbao träffade jag massor av goda kamrater. Polisen hade vid detta tillfälle stängt syndikaten, men trots detta kunde man samlas i en stor lokal, ”Ateneo Cultural”, som närmast påminner om våra ABF-lokaler. Vid detta tillfälle kunde jag ännu ej så mycket esperanto att jag kunde få ut så mycket av mitt besök, som jag önskade.⁴

Språkförbistringen till trots hade Lätts möten med den vänligt sinnade lokalbefolkningen varit givande. Han hade, som han själv beskrev det, trivts i Spanien från första stund:

Vad som gör en resa till Spanien så åtråvärd är kanske litet svårt att förklara. Att det inte är enbart de billiga pengarna eller vinet är säkert, ty glädjen över en Spanienresa är i allmänhet störst hos de, som knappast intresserar sig för vinet. Orsaken är nog i stället att söka hos det spanska folket och dess kynne. Det är ett lättillgängligt folk och träffar man samman med någon, som har samma intressen som en själv, så blir man ögonblickligen kamrater utan några omständliga procedurer.⁵

Bilbao, våren 1935

Följande vår hade Nisse Lätt återigen tjänstgjort på ett fartyg som gått till Bilbao. Tack vare sina fortsatta studier i esperanto kunde han denna gång kommunicera allt bättre med de syndikalister han lärt känna under sitt föregående besök. Han märkte nu att samhällsklimatet hårdnat och att de revolutionära stämningarna blivit mer påtagliga:

³ Nils Lätts medlemsbok i SAC, Nisse Lätts minnesfond, Göteborg.

⁴ Nils Lätt, ”En sjöman i Bilbao”, i *Storm*, 2/1936.

⁵ Ibid.

Mitt intryck av kamraterna där nere är att de redan skönja den befriande revolutionen vid horisonten och att de arbeta oförtröttat fram mot den. Våra spanska kamrater kunna aldrig krossas. För ett ögonblick kunna de kanske stoppas upp men snart arbeta de åter fram mot målet.

De hålla kanske icke alltid lika strängt på organisations- och mötesformer som vi, men i gengäld ha de entusiasm och ett arbetshumör, som vi få avundas dem. (...) De vita kalkmurarna i staden utnyttjar man till att måla appeller och upprop på. Var man kommer så lysa CNT och FAI mot en från väggarna.⁶

Då Lätt summerade sina intryck från Bilbao kunde han också förutse den konflikt som snart skulle bryta ut i Spanien:

Det spanska folket har en okuvlig frihetslängtan som förr eller senare kommer att resultera i att det kapitalistiska förtrycket krossas. Detta kommer emellertid att kräva stora offer ty de maktägande känna folket och inrätta sig därefter. Överallt och särskilt i arbetarkvarteren vimlar det av poliser och gardister, som äro beväpnade till tänderna.⁷

Nisse Lätt (till vänster) i hamnen i Bilbao, 1934 eller 1935. SACs bildarkiv.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

Nordatlanten, hösten 1936

Då det spanska inbördeskriget startade på sommaren 1936 befann sig Nisse Lätt i Landskrona. Någon månad senare mönstrade han på lastångaren S/S Etna som skulle gå över Nordatlanten med en last av pappersmassa. Under resan följde besättningen nyheterna från Spanien med största intresse:

Jag var vid den tidpunkten till sjöss och det var nästan med hjärtklappning som vi ombord togo del av de sparsamma meddelanden, som genom radion trängde till oss. I hamnarna läste vi tidningar på språk, som ingen av oss någonsin tidigare skulle vågat sig på, men alltid lyckades vi få ut något ur en artikel och när vi gissat oss till en arbetarseger kände glädjen inga gränser.⁸

Några veckor senare ankrade de upp i Portland (Maine) och fortsatte sedan till Boston. Nästa anhalt blev New York där Lätt passade på att besöka IWWs lokaler på Fifth Avenue 94. Därefter gick resan vidare till Tampa i Florida där de vände tillbaka mot Sverige.⁹

Mot Spanien

Mot slutet av oktober var Nisse Lätt tillbaka i Landskrona. Han var då medveten om att CNT redan på ett tidigt stadium meddelat att de inte ville ha några utländska frivilliga i Spanien. Men han hade också fått reda på att det gjorts vissa undantag, bland andra för det Syndikalistiska ungdomsförbundets ordförande Olle Jansson som fått CNTs tillstånd att resa till Spanien:

Vid hemkomsten mönstrade jag av och tankarna började mala kring frågan om jag skulle resa till Spanien eller i Sverige söka göra vad jag kunde för kamraterna. Jag förstod gott att man i Spanien framförallt behövde vapen och militärtekniker. Någon brist på villiga armar kunde det inte vara tal om. Å andra sidan hade jag genom pressen vetskap om hur arbetarna parallellt med krigföringen gått in för kollektivering av jordbruk, industri och andra näringsgrenar. Längtan efter att få slåss vid kamraternas sida och att få lära känna uppbyggnadsarbetet blev slutligen för stark. Att en kamrat till mig var enrollerad i en anarkistisk kolonn hade jag också fått reda på och jag antog att ett gevär också skulle kunna uppbringas för

⁸ Lätt (1938), s. 5.

⁹ Nisse Lätt, ”Glimtar från havsfronten. Ett besök i staterna och hos IWW”, i *Storm*, 10/1936.

mig. De nödiga pappren och biljetterna anskaffades och i december 1936 lämnade jag Sverige.¹⁰

I mitten av december tog Nisse Lätt kontakt med SACs sekreterare John Andersson, som skrev till Augustin Souchy i Barcelona för att be om tillstånd för Lätt att resa till Spanien. Några dagar senare kom ett positivt svar från Barcelona. Lätt kunde då ta tåget från Malmö till Paris varifrån han skulle fortsätta mot Barcelona. Eftersom han nyligen mönstrat av från en lång sjöresa kunde han bekosta resan med egna pengar.

Bara några dagar efter att Lätt lämnat Sverige hade CNT ändrat sin tidigare negativa inställning till att ta emot utländska frivilliga. SAC hade då bekostat resorna för de tre flyktingarna Gustav Doster, Paul Hafner och Michel Stanger som därefter lämnat Stockholm för att resa till Barcelona. De kommunistiska partierna hade samtidigt intensifierat sina kampanjer för att värva frivilliga till de nybildade Internationella brigaderna. En av anledningarna till att CNT ändrat sin inställning hade alltså varit att stora grupper kommunister börjat strömma in i Spanien. Eftersom de ansågs utgöra ett hot mot revolutionen hade CNT börjat uppmana utländska syndikalister och anarkister att resa till Spanien, inte för att det behövdes fler frivilliga, utan för att försöka uppväga och motverka den kommunistiska dominansen bland de frivilliga som nu börjat anlända i allt större omfattning.

Nisse Lätt hade alltså lämnat Sverige samtidigt med den första stora vågen av utländska frivilliga, huvudsakligen Moskvatrogna kommunister, som var på väg till Spanien för att ansluta sig till de Internationella brigaderna. Till skillnad från dem skulle Lätt anmäla sig till CNTs styrkor. Då han anlände till Paris begav han sig till den Anarkosyndikalistiska kommitténs kontor där han, på årets sista dag, för övrigt dagen efter han fyllt 29 år, försågs med en passersedel som gällde för inresa i Spanien. Dessförinnan hade Augustin Souchy skrivit till personalen på den CNT-kontrollerade gränsstationen i Port Bou för att be dem underlätta för Nils Lätt "en gammal anarkosyndikalist från Sverige" att komma in i Spanien, vilket gjorde att han kunde passera gränsen utan några svårigheter.¹¹

¹⁰ Lätt (1938), s. 5.

¹¹ Brevet från Souchy till gränsstationen i Port Bou, som återfunnits i den före detta Francodiktaturens arkiv i Salamanca, är citerat ur Benito Peix Geldart (2013), "Svenska syndikalister i Francos arkiv. Kontakter mellan SAC och spanska CNT 1937–38", i Hansson, Lars (red.), *Fokus på arbetarhistoria. Texter från arbetarhistorikermötet i Landskrona maj 2011*, Landskrona: Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria, s. 107.

Barcelona, januari 1937

Då Nisse Lätt anlände till Barcelona under den första veckan i januari 1937 letade hade sig fram till CNT-FAI-huset på Vía Layetana, som nyligen döpts om till Avenida Durruti:

Vid en stor gata, uppkallad efter den av alla antifascister så högt älskade anarkistiske frihetskämpen Buenaventura Durruti, hade de katalanska anarkosyndikalisterna sin högborg. Casa CNT-FAI utgjordes av ett monumentalt palats, exproprierat från arbetsgivarföreningen. Här funnos regionalkommittéerna för CNT och FAI.¹²

Väl inne i byggnaden blev han hänvisad till den svenska sektionen på det internationella informationskontoret där Rudolf Berner hade sin arbetsplats:

Uppe på SACs högkvarter i regionalkommitténs hus på Via Durruti knogade Rudolf Berner med den Spansk-svenska Bulletinen, som hade gett oss så god vägledning i den spanska revolutionen före avresan, och som även nu gjorde att vi var mycket väl informerade om händelserna i de olika provinserna.

Givetvis var Rudolf Berners krypin uppe i regionalkommittén en samlingspunkt, inte bara för svenska utan även för andra nationers milismän på permission. Det var också en samlingspunkt för delegater från många länder, som arbetade med respektive bulletiner.¹³

Någon dag senare anmälde sig Lätt till Durrutikolonnen. Tillsammans med en grupp andra frivilliga lämnade han Barcelona för att resa till Aragonien:

Jag hade dock inte kommit till Spanien som turist utan för att slåss mot fascisterna och måste överlåta åt andra att grundligare sätta sig in i de katalanska organisationernas och industrikollektivens arbete. I stället inskrevs jag och en del andra internationalister i den anarkistiska formationen Columna Durruti och gick till fronten.¹⁴

¹² Lätt (1938), s. 6–7.

¹³ Nisse Lätt (1993), *En svensk anarkist berättar: Minnesbilder ur Nisse Lätts liv som agitator och kämpe för de frihetliga idéerna*, Göteborg, Nisse Lätts minnesfond, s. 66.

¹⁴ Lätt (1938), s. 7.

Efter att ha anlänt till järnvägsstationen i Caspe fortsatte Lätt och hans färdkamrater till Bujaraloz där de fick genomgå en läkarundersökning. Därefter fortsatte de mot fronten.¹⁵

Pina de Ebro, januari–april 1937

Den 8 januari anlände Nisse Lätt och hans kamrater till Pina de Ebro där det Internationella kompaniet hade sin förläggningssort. Efter att ha inkvarterats hos några av byns familjer gav de sig ut för att se sig omkring. Lätts första reportage från inbördeskrigets Spanien innehöll en skildring av den kollektiviserade byn och dess invånare:

Vi ligga här ett kompani internationalister i en landsby Pina vid den slingrande floden Ebro. Som alla andra byar jag sett här i Aragón gör Pina de Ebro ett dystert intryck med sina gråa hus och sina slingrande gator, med sina kyrktorn resande sig mot höjden, gråa och dystra, som själva inkarnationen av allt förtryck.

Man skulle kunna tro att det bor ett hopplöst släkte i alla dessa fallfärdiga ”bostäder”. Så är det inte. Man finner ett ljust och soligt folk, hjälpsamt och givmilt, en enastående gästvänlighet. Det är ett folk som för första gången utan trälbojorna kan gå ut på fälten, till arbetet. Till arbetet för att bygga upp ett bättre samhälle med den enda lagparagrafen: solidaritet. Det ord, som inget folk förstått som det spanska.

Pina är kollektiviserat som de flesta byarna här omkring, fungerar skulle man kunna säga, som en enda storfamilj. Pengarna äro här gjorda till värdelösa metallstycken eller papperslump. Arbetet fortgår som om det aldrig varit krig, man skulle knappt kunna tro att fascisterna ligga på andra sidan floden och att byn när som helst, natt eller dag, kan räkna på en raid av fascistiska bombflygare. Asgamarna som företrädesvis söka sina offer bland hjälplösa kvinnor och barn. Arbetet på fälten skötes med primitiva metoder, men ett par traktorer vittna om det nya.¹⁶

Internationella kompaniet

Nisse Lätt hade skrivits in i Durrutikolonns Internationella kompani. Det nyligen militariserade kompaniet bestod av ett drygt hundratal man som var indelade i fyra grupper. De som utsetts till gruppbefäl hade militärutbildning

¹⁵ Se passersedlar som utfärdades för Lätt längs hans väg från Caspe, Bujaraloz, Durrutikolonns stab och vidare till Pina de Ebro, Nisse Lätts minnesfond, Göteborg. Några av passersedlarna återfinns även som faksimil i Lätt (1993), s. 117 och 160.

¹⁶ Nisse Lätt, ”Milissoldaten Nisse Lätt: Milisen besätter nya ställningar”, i *Storm*, 5/1937.

och erfarenheter från det första världskriget, vilket dock inte medförde att de ville eller kunde stoltsera med sina gradbeteckningar:

Bland oss fanns det många äldre kamrater som deltagit i världskriget och som voro utbildade militärer. Dessa kamrater valdes självfallet till våra officerare. Samtliga fortsatte dock att vara våra kamrater utan att söka några som helst yttre tecken som bevis för utmärkelsen. De visste att vi litade på dem i farans stund och att några stjärnor eller träsar inte kunde göra något för att höja vår aktning för dem.¹⁷

Nisse Lätt hade placerats i samma grupp som de fyra frivilliga från Stockholm som redan befann sig vid fronten: Olle Jansson och de tre tyska flyktingarna Heinrich Bortz, Heinrich Rau och Walter Wittfoht. Någon vecka senare anlände även tysken Paul Hafner från Stockholm till Pina de Ebro. Han skrevs då in i samma grupp som Lätt och de övriga.

Den fortsatta krisen vid fronten

I sitt första reportage från Aragonien pekade Nisse Lätt också på den stora bristen på vapen inom CNTs styrkor, något som ansågs vara den huvudsakliga orsaken till det stillestånd som rådde, och som Lätt menade hade sin orsak i de politiska intriger som ägde rum bakom fronten:

De senaste månaderna ha varit relativt lugna på Aragónfronten. Orsakerna känna redan Storms och Arbetarens läsare. Trots att det är påkostande för oss milicianos att endast få hålla och befästa gamla ställningar under det vi brinna av verksamhetslust, förstå vi krigsledningens svårigheter att få de fåtaliga tekniska krigsredskapen att räcka till överallt. Kanske ligger saken till på ett annat sätt, men nog är det svårt för en miliciano på post, som för länge sedan rivit de partipolitiska skrankorna mellan sig och sina kamrater, att förstå det fina i partipolitikernas ansträngningar att sabotera de anarkistiska kolonnerna.¹⁸

Det som framförallt saknades var flygunderstöd, pansar och artilleri:

Kriget här nere har för länge sedan vuxit från det stadiet att en handfull djärva, offervilliga män på en natt rycka fram och med dödsförakt som hjälp storma ställningar, byar, ja hela städer. Nu måste allt noga förberedas, man måste befästa och gräva sig ner då det fascistiska flyget annars i

¹⁷ Lätt (1938), s. 8–9.

¹⁸ Nisse Lätt, ”Milissoldaten Nisse Lätt”, i *Storm*, 5/1937.

ett slag kan försämbra positionerna. Och man måste ha något så när samma slags vapen som fascisterna, speciellt av de tyngre slagen.¹⁹

I Durrutikolonnen gällde nu främst att försöka hålla ställningarna samt att utföra överraskningsanfall och mindre framstötter bakom fiendens linjer:

En lång tid förflöt dock utan att vi fingo utföra annat än patrulltjänst och smärre operationer. Varför vi inte fingo gå mot Zaragoza funderade vi ständigt över och ständigt måste vi enas om att trupperna på detta frontavsnitt voro alltför dåligt utrustade för en sådan offensiv. Zaragoza är ju ett av Spaniens militära centra och för avgörande framstötter mot staden hade vi behövt massor av grovt artilleri och flyg, vilket vi nu strängt taget saknade. Vi förstodo naturligtvis centralregeringens svårighet att få vapnen att räcka till på alla fronter och att man måste koncentrera dem kring Madrid, vilken stad ju för oss alla betydde det högsta. Å andra sidan kunde vi dock inte komma från tanken att man begick ett svårt taktiskt fel då man inte ägnade uppmärksamhet åt de aragonska frontavsnitten. En offensiv här uppe i Aragón skulle naturligtvis ha inneburit en ofantlig avlastning från Madrid för att inte tala om de asturiska och baskiska fronterna.

Vi höllo dock humöret uppe och varje man gjorde sin plikt även om inte resultaten blevo så överväldigande eller kommo till synes i världspressen. Fascisterna höllos tillbaka och emellanåt erövrade vi också någon ställning eller mindre by från dem. Hela tiden surrade rykten om en kommande stor offensiv här uppe i höga Aragón och att det snart skulle komma både flyg och artilleri. Dessa rykten gävo oss helt naturligt nytt hopp och uppehöll kamplusten.

Att regeringen, på grund av särskilda partiintressen, skulle med berätt mod undanhålla oss vapen föll oss ännu inte in, ehuru vi gott visste att den ej med blida ögon såg de till huvudparten anarkistiska trupperna i Aragón. De anarkistiska trupperna voro ju en garanti för att de katalanska och aragonska arbetarnas kollektiv skulle komma att bestå och detta måste vara en nagel i ögat för de politiska partier, som i arbetarnas egna direkta aktioner på det ekonomiska området se en fara för sin egen existens.²⁰

Att Lätt var tydligt frustrerad av den stiltje som rådde framgår inte bara av hans egna skildringar, utan även av en utsaga från Helmut Kirschey, en tysk anarkist som nyligen anslutit sig till det Internationella kompaniet. Kirschey

¹⁹ Ibid.

²⁰ Lätt (1938), s. 9–10.

hade tidigare ingått i samma undersökningsgrupp som Fred Schröder i Barcelona, men då gruppen lagts ner vid årsskiftet 1936/37 hade han anslutit sig till Durrutikolonnen:

Nisse Lätt tillhörde min grupp. Han var en människa som inte visste vad ordet rädsla var, en fräck djävel i ordets positiva bemärkelse. Han brukade ropa: "Vamos arriba!" (Framåt!), och ville att vi skulle storma fram mot fascisterna. Jag sade till honom: "Du, Nisse, du har inte kommit hit för att stupa, det är fascisterna som ska stupa. Men som du bär dig åt blir du inte gammal här". Nisse blev tvungen att lugna ned sig.²¹

I mitten av februari lämnade Olle Jansson fronten för att resa hem till Sverige. Nisse Lätt blev då den ende kvarvarande svenske medborgaren i Durrutikolonnen, men han skulle snart få sällskap av tre nya svenskar.

Andersson, Hagberg och Norrblom

Eftersom Yngve Andersson, Ejler Hagberg och Harry Norrblom var medlemmar i det Socialistiska partiet, som stod SAC nära i Spanienfrågan, hade de inför sin avresa kontaktat John Andersson på SACs sekretariat i Stockholm. Andersson hade då försett dem med varsitt rekommendationsbrev och instruerat dem om att kontakta den Anarkosyndikalistiska kommittén i Paris som skulle kunna hjälpa dem över gränsen till Spanien. Den 11 februari hade de tre svenskarna lämnat Stockholm med tåg. Via Göteborg och Antwerpen hade de sedan fortsatt till Paris, men när de väl letat sig fram till den lägenhet på Rue de Belleville 41 där den Anarkosyndikalistiska kommitténs huvudkontor var inrymt fanns ingen på plats. I ett brev till *Arbetaren* berättade Yngve Andersson om vad som då inträffat:

I Paris skulle vi sammanträffa med några syndikalistiska kamrater. Vi uppsökte deras bostad, men vi träffade dem icke hemma. Utanför porten stötte vi ihop med en man, som sade sig vilja visa oss vägen till några andra syndikalister. I stället för att göra detta förde han oss till kommunisternas franska värvningsbyrå.²²

Yngve Anderssons skildring tyder alltså på att kommunisterna övervakade den Anarkosyndikalistiska kommitténs kontor i syfte att förhindra frivilliga

²¹ Jändel (1998), s. 105–106.

²² Brev från Yngve Andersson återgivet i "Tjekametoder mot svenska frivilliga", i *Arbetaren*, 24 juli 1937.

att anmäla sig till CNTs styrkor. I en intervju i *Folkets Dagblad Politiken* berättade Ejlert Hagberg om samma händelse:

I Paris tog vi emellertid fel på adressen och kom till en kommunist, som visade oss till deras värvningsbyrå. Där uppgavs att CNT-FAI-milisen redan vore upplöst och det nu funnes en spansk folkmilis. Man tog mitt introduktionspapper från John Andersson i SAC och det fick jag aldrig igen. Mina två kamrater var försiktigare och visade aldrig sina papper.²³

I Paris hade de fått höra att den franska gränsen skulle stängas och att det därför var bråttom att komma över till Spanien. De lyckades komma med på en av kommunisternas tågtransporter:

Vi fick också en uppgift att gränsen skulle stängas och att vi nu måste fara med i sista transporten. Gränsen stängdes dock först fyra dagar senare.

Så for vi på kvällen med kommunisternas extratåg, bortåt 1 000 man europeer och amerikaner, alla möjliga nationaliteter, men bara vi tre svenskar. Vid Perpignan i Syd-Frankrike gick alla av. Vi svenskar hade vårt gepäck polletterat direkt till Antwerpen–Cerbère (den franska gränsstationen) och för säkerhets skull fortsatte vi dit och hämtade själva våra grejer.²⁴

Efter att deras medresenärer stigit av i Perpignan hade de tre svenskarna blivit tvungna att fortsätta till Cerbère för att hämta upp sitt bagage. Att de hade polletterat sina väskor gav dem också ett tillfälle att smita från kommunisternas arrangerade resa och fortsätta över gränsen på egen hand. När de kom till Port Bou fick de istället hjälp av de CNT-styrkor som kontrollerade gränsstationen:

När vi kom över gränsen till Spaniens gränsstad Port Bou, träffade vi CNT-män, som skaffade oss logi, så fick vi papper, tågbiljett etc. – och kom hit till Barcelona.²⁵

I Barcelona letade de sig fram till CNT-FAI-huset där de träffade på Olle Jansson, som då helt nyligen lämnat fronten och var på väg hem till Sverige. Med Janssons hjälp anmälde de sig till Durrutikolonnen:

²³ Intervju med Ejlert Hagberg i Ture Nerman, ”Spansk resa våren 1937: IV. Svensk socialist vid fronten, Eilert Hagberg, Stockholmsklubbist, Spanien-frivillig, berättar om sina upplevelser på Aragón-fronten”, i *Folkets Dagblad Politiken*, 19 maj 1937.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

Här mötte vi Olle Jansson, ordförande för den syndikalistiska ungdomen i Stockholm. Han hade legat fyra månader vid fronten. Efter fyra dagar kom också vi dit, rikligt utrustade med kläder och underkläder, bara ingen uniformsrock, ylletröjor däremot i överflöd. Norrblom fick ha sina egna kläder, för han var för stor för spanjorernas. Uniform är förresten något okänt här, det enda enhetliga är egentligen mössan.²⁶

Efter att ha försetts med flera uppsättningar kläder från CNTs kollektiviserade textilindustrier fortsatte de till fronten. Då de anlände till Pina de Ebro den 25 februari blev de också de sista av de sammanlagt nio frivilliga som kommit från Sverige för att strida i Durrutikolonnen. De var, i den ordning de anlant till fronten: Heinrich Bortz, Olle Jansson, Heinrich Rau, Walter Wittfoth, Nisse Lätt, Paul Hafner, Yngve Andersson, Ejler Hagberg och Harry Norrblom.

De frivilliga från Sverige

I det Internationella kompaniet hade Heinrich Bortz fått i uppgift att vara vapeninstruktör för de nyanlända. Han hade dessutom utsetts till ansvarig för de tyskspråkiga utsändningar som gick ut från Durrutikolonns radiosändare. För de motsvarande engelskspråkiga utsändningarna ansvarade sjömannen Walter Wittfoth.²⁷ En annan av de frivilliga från Sverige som fått särskilda uppgifter var mekanikern Heinrich Rau som ansvarade för kompaniets transporter mellan fronten och Barcelona varför han ofta var ute på resande fot med någon av kolonnens lastbilar. De övriga från Sverige: Nisse Lätt, Yngve Andersson, Ejler Hagberg, Harry Norrblom och Paul Hafner ingick i en kulsprutegrupp som i sin tur tillhörde en stöttrupp vars uppgift var att försöka inta nya och hålla nya positioner tills att ingenjörs- och skyttegravstrupper kom för att befästa dem. De behövde därmed inte ligga i fält under några längre perioder och kom därför att tillbringa mycket av sin tid med att utföra vaktjänst i Pina de Ebro.

”Villa Sueca”

Under våren hade flera stora baracker uppförts ute vid infartsvägen till Pina de Ebro som skulle fungera som logementsbyggnader för kompaniets manskap. Nisse Lätt och de tre andra svenskarna hade också fått tillstånd att ordna ett alternativt boende. Tillsammans med Paul Hafner flyttade de in i en jordhåla vid en av ställningarna utanför byn. Harry Norrblom berättade om

²⁶ Ibid.

²⁷ Nelles (2010), s. 159.

Utanför "Villa Sueca", Pina de Ebro, april 1937. Stående från vänster: Paul Hafner, Harry Norrblom och Yngve Andersson. Knästående från vänster: Nisse Lätt och Ejler Hagberg. SACs bildarkiv.

hur de grävde ut sin boplats där de hoppades vara någorlunda skyddade mot artillerielden och flygangreppen:

Vi svenskar hade slagit oss ihop med vår tyske kamrat Hafner och vårt "hem" bestod av en utgrävd grop cirka två meter lång och två meter bred, ingrävd i sluttningen av den ena positionen, så att den därmed var bättre skyddad för artillerield. I denna grop slet vi och grävde vi i så fort vi hann för att komma längre in och få ett bombrum, som skulle skydda såväl för Mussés bombflygare som det ofta återkommande aragonska regnet. Men marken bestod av skifferaktig materia, ganska hård, och verktygen var sannerligen inte av det bästa material. Efter en kort stund var korporna så tillstuckade att det hade gjort lika stor effekt om vi hade använt en trubbig järnstång och "korpor" med. Men vi slet träget vidare, och två dagar före påsk var vi inne i berget en bra bit.²⁸

I byn blev deras nya hem snart känt som "Villa Sueca" (Svenska villan), men det var inte bara deras udda val av boende som väckte uppmärksamhet. Nisse Lätt hade låtit sitt skägg växa och hade därför fått tillnamnet "Barba Roja"

²⁸ Harry Norrblom, "Natt vid Aragón", i *Avantgardet*, 1/1938.

(Rödskägg) medan den gänglige och närmare två meter långe Harry Norrblom inte behövde göra något särskilt för att sticka ut från mängden.

I nya ställningar utanför Villafranca

I slutet av mars, efter en tid av påtvingad inaktivitet, fick svenskarnas grupp order om att göra sig redo för strid. Nisse Lätt berättar om hur de lämnade Pina de Ebro för att ge sig ut bakom fiendens linjer:

En vacker dag medan barnen lekte i solskenet på torget och vi studerade våra kamraters öden på andra frontavsnitt i *Solidaridad Obrera* fingo vi den efterlängtdade ordern om uppbrott. Då våra fältutrustningar den sista tiden varit i permanent beredskap, voro vi snart färdiga för avmarsch. Inte någon av oss kunde gissa vad det gällde, då vi utgöra en lätt stöttrupp, som kan sättas in var som helst.

Efter att ha marscherat några kilometer möttes vi av bussar. Vi stuvades in i härliga, rymliga turistbussar och så bar det iväg. Redan började kamraterna gissa sig till målet och de av dem som deltagit i ett flertal attacker här i Aragón, räknade upp möjliga platser. En milisman på motorcykel mötte oss snart och så bar färden ut på fälten. En färd följde som ställde stora krav på både förare och bussar. Det märktes också att de varit med förr. Märken på bussarna efter kulspruteeld, vackert uppradade i linjeraka streck eller symmetriska halvbågar, talade om att färderna ej alltid varit riskfria. Nu bar det iväg över stock och sten, en veritabel terränglöpning. ”Vägen” var här och där märkt med några vita stenar. Det var ett eget, men samtidigt förtrollande landskap, som gled förbi våra ögon, så helt olikt det vi voro vana vid uppe vid det skogstäckta Norden.

Harry, en av mina svenska kamrater, satt med vårt lätta maskingevär i famn, ömt som det vore hans käresta. Uppe på taket hade en annan svensk kamrat, Ejler, fått plats med sin medicinlåda. Emellanåt kikade han från taket ned genom fönstret och grinade med hela ansiktet, som vore han för första gången riktigt i sitt esse.²⁹

De kördes till en uppsamlingsplats där de möttes upp av andra enheter ur kolonnen. De fick veta att operationen gällde att befästa nya ställningar utanför byn Villafranca. Durrutikolonnen hade intagit byn redan i december men hade då tvingats överge den efter bara några dagar i brist på flyg- och artilleriunderstöd. Vid uppsamlingsplatsen utrustades de med matpaket innan det vid mörkrets inbrott blev dags att ge sig iväg:

²⁹ Nisse Lätt, ”Milissoldaten Nisse Lätt”, i *Storm*, 5/1937.

Det blev en ganska ansträngande marsch men vi letade oss sakta framåt i mörkret. Vi hade för länge sedan lämnat de sista ställningarna bakom ryggen. Vi voro så att säga i ”no mans land”.

Vi trodde allmänt att det gällde stormning av något fascistiskt näste och gled ljudlöst framåt. Slutligen skildes vår sektion från de andra och kom upp i en sidodal som slutade i ett berg. Vi äntrade detta med kulsprutor och ammunition. Vi nåde toppen tämligen utpumpade, men under oss, fastän tämligen långt borta, sågo vi ljusen från en stad, Zaragoza.

Nu fingo vi veta att vårt jobb var att i största stillhet befästa bergstopparna runt omkring. Fascisterna borde ej få nys om saken då vi i så fall hade fint besök att vänta.

Det blev en ruggig natt i kylan med regnet som började falla. Mellan vakterna lurade man dock till sig ett par timmars sömn.³⁰

De hade obemärkta lyckats etablera nya ställningar uppe i bergen utanför Villafranca. Följande morgon upptäcktes de av fienden:

Nästa morgon kom med sol och värme och fascisternas ställningar syntes tydligt på något avstånd.

Under dagen lågo vi stilla och fascisterna observerade oss ej. Med mörkrets inbrott kom också ingenjörstrupperna med spadar och hackor och vi hade i morgongryningen redan fått i ordning ganska försvarliga skyttegravar.

Trött av nattens vakthållning och arbete somnade jag under en buske för att vakna vid en skarp knall och ett vinande och bubblande ljud. En granat. Den tog några tiotal meter från vårt kvarter, dock utan att göra skada. [...]

Men efter middagen började det surra i luften. Det var fascistiska flygare med tre bombplan och tre jagare. Vi stucko oss undan bland buskarna så gott vi kunde och förblev oupptäckta. Men längre bort anföllo jagarna en bergsknalle, som besatts av våra spanska kamrater i Banda Negra.³¹ Det var första gången jag såg en jagare göra en störtdykning medan han låter kulsprutorna gå. Det blev dock inga större skador. Men längre bort i dalen där vi lämnat bussarna fälldes några bomber och vi fingo där 2 döda och 4 sårade.³²

³⁰ Ibid.

³¹ Banda Negra (”Svarta gänget”) var ett av Durrutikolonns gerillaförband som utförde operationer bakom fiendens linjer.

³² Nisse Lätt, ”Milissoldaten Nisse Lätt”, i *Storm*, 5/1937.

De anfölls av tyska jaktplan och striderna intensifierades:

Nästa morgon öppnades eld av vårt artilleri som förblivit oupptäckt av de fascistiska flygarna. Elden blev svagt besvarad.

Under dagen började vår pluton att gräva en tunnel in i berget för att få ett bombfritt valv och även för att få sovplats. Den sista natten hade visat att det ej är något vidare att sova utomhus i hällregn, i synnerhet som det ännu är ganska kallt här uppe. Arbetet med tunneln gick raskt tack vare tre duktiga gruvarbetare från Luxemburg.

Nästa natt fingo vi göra fältvakt på en bergknalle som ej tidigare varit besatt. En isande kall vind drog hela natten ned från de snötäckta bergen invid Zaragoza. Så pass hade jag aldrig trott att jag skulle kunna frysa i Spanien.³³

Sedan de grävt sig in i berget och blivit bättre skyddade mot flyganfallen fortsatte striderna med artilleribeskjutning från båda sidorna:

Nästa dag öppnade vårt artilleri åter eld, men fascisterna hade fått nog av föregående dags strid, då de våra fått in ett par fullträffar, så fascisterna med ett flertal döda och sårade måst utrymma en ställning.

Från den dagen fingo vi regelbundna måltider med varm mat, som klövjades till oss på mulåsnor. På kvällen kunde en hel hop grabbar sova inne i tunneln eller underställningen, som vi kallade den. Nu voro vi redo om fascisterna ville lägga några ägg åt oss under den stundande påsken.

Trots att de flesta pojkarna sovo ute även denna natt, stodo de sig riktigt bra. Men på morgonen kastade vi all hänsyn överbord och gjorde upp eld och värmde kaffet, som kallnat under transporten. Det kändes skönt med några skopor härligt hett kaffe genom halsen. Under dagen fortsatte vi med underställningen och började rigga ut taggråd.³⁴

De fortsatte sedan arbetet med att befästa sina ställningar. Under dagen deserterade två soldater från nationalsidans och gick över till deras sida:

Vid 10-tiden dagen därpå, då vi arbetade vidare kommo två unga soldater över till oss från fascisternas ställningar. Båda medförde karbin, bajonett och ammunition. De hade varit på väg sedan tidigt på morgonen och utsatt sig för stora risker. Desertering är ju alltid ett allvarligt äventyr.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

När de kommit bakom våra ställningar, kunde de knappast hålla tårarna tillbaka av rörelse. Det var helt unga pojkar hemmahörande i Katalonien och hade av fascisterna pressats till tjänst. De voro sämre klädda än någon av oss, tunna blåbyxor och blusar och alpargatas, tofflor. Maten var knapp och dålig på den fascistiska sidan, berättade de. De sista dagarna hade de fått sova i skyttegravarna i fruktan för attack. Vår tystnad uppe bland bergen hade börjat gå fascisterna på nerverna, då de ej kunnat förstå vad vi sysslade med. Detta liknade ju ej alls den gamla taktiken då milisen stordrade fram som en lavin.

De unga överlöparna berättade att många skulle velat göra dem sällskap, men att fruktan för repressalier mot de anhöriga avhöllo dem. Pojkarna voro storligen förvånade att finna utlänningar här. Mera hade vi ej tid att tala med dem om – högkvarteret ville höra dem. Att soldaterna på andra sidan endast hade en halv peseta om dagen hunno vi dock få ur dem.³⁵

Under den följande natten höll Lätt och hans kamrater vakt i regnet medan de såg hur de båda sidornas flyg bombarderade varandras ställningar:

Följande natt blev som sina föregångare. Kuslig och regnig. Dagen därpå bombarderade fascistflygarna lägret bakom fronten. Detta bombardemang kvitterades dock av ett stort 3-motorigt bombplan vid 11-tiden på kvällen. Det bombarderade Zaragoza och det var kraftiga pjäser som fälldes; trots avståndet tyckte man sig känna skakningarna efter explosionerna. Efter en stund kom planet tillbaka för att efter en timma återkomma med en ny laddning. Det är ett rätt hemskt skådespel att se en stor stad plötsligt bli mörk och så se ljusskenet från bombkrevaderna och blixterna från antiflygartilleriet i mörkret där för en stund sedan låg badande i ljus.³⁶

Till sist upphörde det ihållande regnet. De kunde torka sina kläder och även avsluta arbetet med att befästa de nya ställningarna. Under tiden fortsatte artillerielden och flygangreppen:

Följande eftermiddag fick vårt artilleri en fullträff så att en fascistisk observationspost med kulsprutenäste spårlöst försvann. Vi avslutade arbetet med underställningen. Äntligen blev det också stiltje och solsken så att vi fingo tillfälle att torka våra kläder och värma oss riktigt. Under dagens lopp siktades fascistiska flygare som bombarderade byn Osera, dock utan att åstadkomma dödsoffer.³⁷

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

De fientliga flyganfallen fortsatte även under följande dag. Snart fick de även se hur deras egen by bombades långt borta i fjärran:

Också nästa dag voro fascistflygarna aktiva. De flögo länge över våra ställningar, vilka dock väl maskerade som de voro, inte utgjorde något gott mål. Flygarna drogo senare bort över Pina, som bombarderades, varvid en fransk kamrat i byn dödades och fyra spanska kamrater funno sitt öde i skyttegravarna utanför byn.

Vi kunde från bergstopparna se bombardemanget, men ej dess verkningar och det kändes beklämmande att ej kunna lämna någon hjälp. Alla hade vi börjat känna för Pina som för ett hem.

Den följande natten fingo vi revansch då vår 3-motoriga vän gjorde tre resor till Zaragoza. Det var påskafton och dessa påskägg komma nog ej att glömmas.³⁸

Flera enheter från Durrutikolonnen var nu nedgrävda i nya positioner utanför Villafranca. Några dagar senare fick svenskarnas grupp avlösning. På natten den 28 mars kunde de återvända till Pina de Ebro:

Dagen därpå fingo vi reda på att avlösning skulle ske. Efter mörkrets inbrott kommo de också, riktigt skyttegravsfolk med utrustning för att ligga i ställningarna.

Vi kunde med gott samvete lämna våra poster då vi nu visste att vi skapat en försvarskedja, som kommer att bli svår för fascisterna att taga, om de skulle få den dumma idén att försöka. En lång kedja av berg, med varenda liten uppskjutande kulle armerade med kulsprutor och omöjliga att bestiga så länge det finns en levande man däruppe. Vi räknade med att detta var en god början på vad som skall ske här i Aragón.

Vi fingo en trevlig mänskensmarsch denna gång, kortare och lättare än sist. Efter en timmes gång voro vi åter vid bussarna och så bar det av hemåt. Vid 10-tiden voro vi där. Det rykande kaffet smakade härligt vid den husliga härden!

Här hade fascisterna haft oförsämmdheten att släppa ett påskägg rätt på vår gård och helt förstört ett tak på vilket vi brukade sitta och sola oss. Eljest var det ej några större materiella skador.³⁹

Krigssituationen och de ständiga flyganfallen till trots hade vardagen sin gilla gång i Pina de Ebro. Med jämna mellanrum anordnades kulturella aktiviteter

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

för milisen och byborna, oftast i folkbildande syfte men ibland också som ren förströelse. Det kunde vara filmvisningar, föreläsningar eller en av de teaterföreställningar som Nisse Lätt beskrev:

En afton ordnade kamraterna i Juventudes Libertarias en teaterföreställning i kyrkan. Man gav ett intressant stycke med motiv från revolutionen och det framfördes utmärkt av platsens lokala förmågor. I mellanakterna spelade en liten blåsörkester några av de vackra stämningsfulla spanska revolutionssångerna och vi sjöngo med. Sången ekade under de gamla valven och de vilda applåder, som kommo de agerande till del hade de gamla murarna säkert aldrig varit med om förr.⁴⁰

Durrutidivisionen

Under våren fortsatte militariseringen i Aragonien. De forna miliskolonerna började då inlemmas i Katalanska armén under ledning av Vicente Guarnier, en yrkesmilitär som utnämnts till befälhavare av den katalanska lokalregeringen. Durrutikolonnen döptes om till Durrutidivisionen (División Durruti) samtidigt som dess styrkor delades in i regementen, bataljoner och kompanier. Det Internationella kompaniet ingick i divisionens fjärde bataljon där det utgjorde det första av sammanlagt tre kompanier.⁴¹ De som tidigare varit frivilliga milismän övergick till att bli soldater. Under tiden kompletterades CNTs forna miliskolonner med nyinkallade värnpliktiga från Katalonien och Aragonien, allt medan dess manskap fortsatte att göra stora ansträngningar för att bibehålla deras anarkistiska och syndikalistiska prägel.

Bortz och Wittfoht lämnar fronten

I början av april lämnade Heinrich Bortz och Walter Wittfoht fronten. De återvände till Barcelona där de uppgav sig ha för avsikt att anmäla sig till Batallón de la Muerte (Dödsbataljonen), en internationell enhet som organiserats av CNTs katalanska regionalkommitté. Av okänd anledning kom ingen av dem iväg till fronten på nytt. De lämnade istället Spanien någon vecka senare. Medan Wittfoht återvände till Stockholm hamnade Bortz i Antwerpen. Efter att Olle Jansson, Heinrich Bortz och Walter Wittfoht lämnat fronten fanns sex frivilliga från Sverige kvar i det Internationella kompaniet: De fyra svenskarna Yngve Andersson, Ejler Hagberg, Nisse Lätt och Harry Norrblom samt de båda tyskarna Paul Hafner och Heinrich Rau.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Nelles (2010), s. 158.

Slaget om Santa Quiteria, april 1937

I mitten av april stod ett stort slag om Santa Quiteria, en strategiskt viktig höjd som låg strax utanför Tardienta varifrån man kunde kontrollera vägen mellan Zaragoza och Huesca. I slaget kom flera enheter från CNT-divisionerna Durruti, Ascaso och Ortiz att delta. På morgonen den 12 april fick Lätt och hans kamrater i det Internationella kompaniet order om uppbrott från Pina de Ebro. I sin första skildring av slaget som publicerades i *Storm* berättar Lätt om hur de kördes med bussar mot Farlete och därifrån vidare i riktning mot Tardienta och Santa Quiteria:

Med bussar bar det iväg så det skramlade om oss på de ej alltför goda vägarna. Genom byn Farlete foro vi, en by som står med två kyrkor men knappast har ett enda beboeligt bostadshus.

Efter omkring en timmes resa voro vi framme vid provianteringslägret för fronten. Här fingo vi ammunition och proviant, torrskaftning som vanligt, varefter vi marscherade upp bland bergen. En ganska ansträngande vandring uppför branta backar, utefter riktiga stup. I närheten av ett av våra batterier fingo vi påhälsning av fascistiska spaningsflygare, varför vi sticka oss undan i buskarna, för att ej i onödan meddela hur stor styrka vi hade.⁴²

Då de närmade sig målet fick de veta att Santa Quiteria erövrats av ett annat kompani föregående natt och att de snart skulle ge sig upp på höjden för att avlösa detta kompani:

När spanarna försvunnit ställde vi åter upp oss och fingo veta att vi skulle avlösa ett annat kompani, som natten innan erövrat en ställning från fascisterna. Vi tyckte allesamman att vi voro dåligt utrustade för uppgiften då vi på båda kompanierna ej hade en enda kulspruta och även hade det dåligt ställt med handgranater. Men – vi resonerade som Kajsa Varg: man tager vad man haver.

15 man gingo i skyttegraven med hackor och spadar för att bättra på förskansningarna. Vi andra lägrade oss vid en trädunge i närheten, i beredskap, då vi ju kunde vänta en fascistisk kontraattack. Ställningen vi skulle försvara låg på en ås invid en delvis raserad, tämligen stor stenbyggnad.⁴³

Medan de arbetade med att förstärka sina egna ställningar i den omkringliggande terrängen kunde de se hur deras kamrater uppe på höjden utsattes för

⁴² Nisse Lätt, ”Luftbombardemang i Aragón”, i *Storm*, 8/1937.

⁴³ Ibid.

häftig artillerield. De kunde också se hur det eremitage⁴⁴ som gett höjden dess namn, blev allt mer illa tilltygat:

Under hela förmiddagen utsattes denna byggnad för artillerield från fascisterna. Vi kunde där vi lågo, tydligt se nedslagen i och omkring huset och undrade hur pojarna hade det däruppe. Efter varje salva, sedan dammet lagt sig, kunde vi dock konstatera hur pojarna oförtrutet fortsatte att ösa upp jord och stenar.⁴⁵

Följande eftermiddag, den 13 april, fick de fyra svenskarna i uppdrag att hämta kompaniets proviant med varsin mulåsna. Därefter hade det slutligen blivit dags för dem att bege sig upp på Santa Quiteria:

Vid middagstiden fingo jag och Norrblom samt ett par svenska kamrater order att hämta maten för kompaniet. Som det var en ganska avsevärd kvantitet fingo vi fyra mulåsnor att klövja grejerna på. När middagen var undanstökad, alltså vid 4–5-tiden, fingo vi order att gå upp i skyttegravarna, som vid denna tidpunkt lågo under eld från två batterier.⁴⁶

Santa Quiteria i den kommunistiska propagandan

För att inte gå händelserna i förväg är det först nödvändigt att inflika en kort bakgrund då slaget om Santa Quiteria och dess förhistoria blivit föremål för ett flertal propagandaskildringar som kommit att leva vidare som sanningar, inte minst i den svenska historieskrivningen. Från inbördeskrigets inledning hade Santa Quiteria hållits av en av de få militära enheter i Aragonien som förblivit lojala med republiken. Några veckor senare hade den kommunistiska Carlos Marxkolonnen övertagit ansvaret för höjden. Men den 19 oktober 1936 hade nationalisterna intagit Santa Quiteria, som det verkar utan att ha mött något motstånd från dess försvarare. I sin bok *Internationella brigaden*,⁴⁷ som brukar uppges vara den skandinaviska delen av de Internationella brigadernas officiella historieskrivning, ”skriven på officiellt uppdrag av 11. brigadens Thälmannbataljon”, ger dess författare, den norska korrespondenten Lise Lindbæk, dock en helt annan bild av vad som inträffat:

⁴⁴ Eremitage, på spanska ”ermita” betecknar enkla kapell som oftast ligger avlägset belägna. De var ursprungligen uppförda för att munkar skulle kunna verka i avskildhet men kunde även användas för särskilda ceremonier.

⁴⁵ Nisse Lätt, ”Luftbombardemang i Aragón”, i *Storm*, 8/1937.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Lise Lindbæk (1939), *Internationella brigaden*, Solidaritet, Stockholm. Ursprungligen utgiven under titeln *Bataljon Thälmann* i Oslo 1938.

En höjd, på vilken det låg ett litet kloster, ett eremitage, dominerade hela Tardienta. Den hade hållits av en kolonn, som tillhörde POUM, de senare så beryktade trotskisterna. Utan någon som helst anledning lämnade de plötsligt den viktiga ställningen, som fienden följaktligen kunde besätta utan strid. Det var varken första eller sista gången sådant hände.⁴⁸

I Lindbæks skildring är det istället POUM som ges skulden för att ha förlorat höjden. Vad som alltså inte nämns är att det i själva verket varit Carlos Marxkolonnen som ansvarat för höjden då den förlorats till fienden.⁴⁹ Efter att Santa Quiteria intagits av nationalisterna försvinner också POUMs styrkor lika plötsligt som de först dykt upp ur Lindbæks skildring, där Carlos Marxkolonnens styrkor istället uppges vara tillbaka på samma plats redan följande dag. Under de följande dagarna gjorde de också ett flertal misslyckade försök att återerövra Santa Quiteria. I Lindbæks skildring berättas vidare om Centuria Thälmann, en liten internationell enhet som ingick i Carlos Marxkolonnen och som därför brukar betraktas som en föregångare till de Internationella brigaderna. Centuria Thälmann bestod främst av tyska kommunister, men där ingick även några danskar varför dess deltagande i försöken att återta höjden ges stort utrymme av Lindbæk. Det berättas om ett "otroligt hjältemod" som visades av kommunisterna då de skulle återta höjden, men också om hur det hela misslyckades i brist på understöd:

Angreppet på detta eremitage, som gjorde centurians namn bekant över hela Spanien, är å ena sidan historien om ett nästan otroligt hjältemod, å andra sidan om en sorglig brist på verkliga förberedelser och samarbete. Det fanns alltför lite ammunition. Avlösningen kom inte när den skulle, den kom överhuvud inte alls.⁵⁰

Den ovanstående redogörelsen är i själva verket så starkt påminnande om det öde som nu, sex månader senare, var på väg att drabba Durrutidivisionens Internationella kompani på samma plats, att det blir uppenbart att detta är ännu ett exempel på hur kommunisterna i sin propaganda brukade byta ut sina egna styrkor mot CNTs eller POUMs. I det första skedet av Lindbæks skildring, som alltså gäller den 19 oktober 1936 när höjden förlorades till

⁴⁸ Ibid., s. 32.

⁴⁹ Detta framgår till exempel i ett reportage i *La Vanguardia* från den 29 september där tidningens korrespondent Marcial Fernández rapporterade från ett besök i Carlos Marxkolonnens stab i Tardienta under vilket han även visades runt på det närbelägna Santa Quiteria av kolonnens befälhavare José del Barrio, se Marcial Fernández, "En marcha hacia Huesca", i *La Vanguardia*, 29 september 1936, s. 4.

⁵⁰ Lindbæk (1939), Stockholm, s. 33

nationalisterna, har Carlos Marxkolonnen och Centuria Thälmann bytts ut mot POUMs styrkor. I nästa skede, som av Lindbæk uppges handla om samma tillfälle, men som i själva verket skildrar händelserna i mitten av april 1937 då höjden tillfälligt återtogs, har Durrutidivisionens Internationella kompani bytts ut mot Carlos Marxkolonnens Centuria Thälmann.

I Lindbæks skildring finns alltså ett flertal uppenbara felaktigheter. Där emot var det nog inte så att hon förfälskade uppgifterna medvetet. I likhet med många andra utländska korrespondenter kom hon under sin vistelse i Spanien att fokusera på de Internationella brigaderna som i sin tur var starkt påverkade av kommunisternas propaganda. Förmodligen återberättade Lindbæk, som själv inte var medlem i något kommunistiskt parti, bara vad de kommunistiska befälhavare hon mött i Spanien berättat för henne utan att kontrollera sina källors trovärdighet. Därefter berättar Lindbæk att de överlevande från Centuria Thälmann återvände till Barcelona där det den 27 oktober 1936 hölls en storslagen ceremoni där företrädare för PSUCs ledning, i närvaro av den sovjetiske konsuln och en rad andra framträdande kommunister, lämnade över vad som kallades "Kataloniens första blodsfana" till Centuria Thälmanns manskap för visad tapperhet.⁵¹ Denna ceremoni, där kommunisterna delade ut utmärkelser till sig själva, och som i den svenska historieskrivningen än idag brukar återges som ett bevis för deras tapperhet,⁵² var alltså inget annat än ett sätt att försöka skyla över ett nederlag. Det var också ett tydligt exempel på den typ av högtravande ceremonier som betraktades med förakt inom CNTs styrkor. Därutöver kvarstod det faktum att Santa Quiteria fortfarande var i nationalisternas händer. Det var alltså först den 12 april 1937 som höjden återtogs, och då inte av kommunisterna utan av CNTs styrkor. Då Durrutidivisionens Internationella kompani följande dag skulle ge sig upp på höjden för att försöka försvara den inför det motanfall som väntade har det därmed blivit dags att återgå till Nisse Lätts fortsatta skildring av händelseförloppet.

Internationella kompaniet går i strid

På eftermiddagen den 13 april fick Lätt och hans kamrater i det Internationella kompaniet order om att bege sig upp på Santa Quiteria för att avlösa det kompani som hade intagit höjden föregående dag. Till att börja med fick de

⁵¹ Ibid, s. 35, jfr "Acto de homenaje a la centuria Thaelmann", i *La Vanguardia*, 28 oktober 1936, s. 5.

⁵² Se t ex. Gyllenhaal & Westberg (2008), s. 115.

ta sig upp på den långsträckt och halvcirkelformade ås som avslutades abrupt med den höga topp som var Santa Quiteria och som därefter stupade rakt ner i det nedanförliggande åkerlandskapet. Medan de avancerade längs åskanten utsattes de för artilleribeskjutning:

Det gällde att vara kvick på hasorna om man skulle hinna någon vart mellan krevaderna. Vår grupp tog sig väg utefter åskanten, men hejdades några minuter av ett par salvor rätt mellan oss och huset på toppen. Under en liten paus i eldgivningen forcerade vi ett litet stycke igen, men snart tvingade nya salvor oss att ta betäckning på nytt.⁵³

De kunde snart fortsätta att avancera mot toppen vid åsens slut där kapellet var beläget. En stund senare utsattes de för ett massivt angrepp från tyska jaktplan och bombplan:

Plötslig hördes ropet ”aviacion” och, jäklar, där kommo de. Fem stora, tremotoriga Junkers, samt en massa smärre bombare och jagare voro över oss. På grund av att vår uppmärksamhet varit riktad åt artillerielden hade vi ej tidigare varnat flygarna. Nu voro de rätt över oss på ganska låg höjd.

Den första bomben pep, som det tycktes, rätt över våra huvuden. En eldmur reste sig framför oss och det kändes som om jorden hade öppnat sig. Stenar, buskar, granatskärvor och små träd åkte över våra huvuden. Jag vet ej hur länge denna första omgång varade, men den kändes lång för oss som väntade att få en tung bomb mitt ibland oss. Vi lågo knappa tio meter från de närmaste nedslagen. Jag har aldrig förr hört tillnärmelsevis ett sådant brakande som det som nu fyllde luften. [...]

Tre gånger kommo de fem stora Junkers runt, varvid var och en av dem lade av en lång rad bomber. Jag hade aldrig kunnat drömma om att de kunde ta ombord så stora laddningar. De understöddes också hela tiden av de mindre maskinerna, som också fällde bomber.⁵⁴

Då det fientliga flyget började fälla brandbomber antändes stora delar av den gräsbevuxna höjden. De grenar och lövverk som använts för att kamouflera ställningarna fattade eld. Röken och den häftiga värmeutvecklingen gjorde det omöjligt att stanna kvar och höjden fick överges. Medan de tyska planen lät sina kulsprutor spela över de flyende kunde nationalisternas styrkor börja besätta de övergivna ställningarna:

⁵³ Nisse Lätt, ”Luftbombardemang i Aragón”, i *Storm*, 8/1937.

⁵⁴ Ibid.

Snart började man också fälla brandbomber. Hela bergssluttningen var redan insvept i rök och nu började det verkliga infernet med rök från det brinnande gräset och buskarna. Det var en hemsk syn att se elden med rasande fart sprida sig uppför sluttningen och närma sig skyttegravarna. Trävirket i dessa och buskarna, som hade använts för att maskera dem, hade också fattat eld. Under dessa förhållanden blev det omöjligt att längre hålla höjden.

Jagarna trädde nu i funktion. Ifrån skyn kommo kaskader av kulor över hela ställningen och mot pojkar som börjat retirera. Vår grupp lyckades dock så småningom taga sig tillbaka. Kring ett stort träd längre ned togo vi betäckning. Kulregnet öste hela tiden runt omkring oss.

Elden hade nu börjat göra slut på det mesta av träd och buskar och började tyna av. Fascisterna kunde börja släpa upp sina kulsprutor från andra sidan sluttningen och därmed behärskade de ställningen och slätten. Vi retirerade över en mindre ås och voro någorlunda i säkerhet för en stund.⁵⁵

Efter att de tvingats retirera från höjden avslutas Lätts skildring abrupt med en uppskattning över deras förluster, en skarp kritik av noninterventionspolitiken och en uppmaning om ökade insatser mot fascismen:

När jag skriver detta finns ännu inga säkra uppgifter över våra förluster i döda och sårade. Någon har sagt trettio döda, vilket i sådana fall skulle vara fenomenalt lindrigt efter det vi fingo genomgå. Vår reträtt försiggick dock hela tiden i yppersta ordning och det förklarar ju en del.

Jag har skildrat denna olycksdag för att kamraterna hemma skola förstå att en revolution och ett krig ej vinnes utan vidare utan ger många motgångar och svåra förluster. Vidare för att ni skola förstå vad de demokratiska staternas "nonintervention", vapenblockad betyder för oss som få slåss nästan vapenlösa, i detta tidevarv då kriget blivit nästan helt mekaniserat. Man nästan önskar ibland de "demokratiska" regeringarna ett tillfälle att med enbart utskjutna gamla gevär få ta en dust med fullt modernt utrustat bombflyg.

Kanske tycker någon att kriget här nere är så avlägset och att det litet har att göra med "hans" välordnade land. Detta krig är dock avgörande också för andra länders framtid. Rätten åt folken eller världsfascism. Det kan vara bara en tidsfråga då man till och med i det fredliga Norden får lära sig känna flygmotorernas dån med ackompanjemang av tallösa bomb-

⁵⁵ Ibid.

krevader. Förstå detta och slut samman den makt som kan stoppa det fascistiska rövarkriget nu och alla krig, det internationella proletariatet. Förstå och bruka proletariatets kraft.⁵⁶

Att Nisse Lätt, i denna sin första skildring av slaget, inte nämner att han strax därefter fick sitt ena öga utslaget och inte heller att hans tre svenska kamrater sårades, kan bero på hänsyn till brevcensuren och en ovilja att rapportera om nederlag. Mer sannolikt är att han ännu inte måttade med att närmare redogöra för slagets avslutande del där han själv var nära att mista livet.

I skriften *Som milisman och kollektivbonde i Spanien* som Nisse Lätt fick utgiven på Federativs förlag en kort tid efter sin hemkomst till Sverige, gav han däremot en mer fullödlig beskrivning av händelseförloppet. Vad som är märkligt är att han där inte skildrar slaget som en helhet, utan som två skilda händelser som han redogör för under två separata rubriker. Det kan röra sig om ett misstag från förlaget vid redigeringen, men mer troligt är att han därigenom försöker undvika att det ska framgå att han utelämnat den senare delen av slaget i sin ovan citerade och då redan publicerade skildring. I skriftens inledande skildring av slaget⁵⁷ var Nisse Lätt och de andra tillbaka på åsen där de gjorde sig beredda att avlösa sina kamrater uppe på höjden:

Vi i den internationella gruppen fingo order att avlösa de spanska kamraterna, som haft en del förluster, och förbereda oss för en eventuell kontra-attack från fascisterna. Vid middagstiden löste vi av och kamraterna lade oss varmt om hjärtat att hålla ställningen, som redan kostat mycket blod. (...)

Skyttegraven slingrade sig upp över kullens krön framför en stenbyggnad, ett gammalt eremitage. Fascisterna höllo hela dagen ställningen under artillerield och under det vi lägrade oss bakom kullen avdelades 15–20 kamrater att gå upp i ställningen och bättra på förskansningarna.

Ibland fick det fascistiska artilleriet in en fullträff i eremitaget så att grus och stenar yrde om det, men varje gång sedan dammet och röken försvunnit, kunde vi se hur kamraterna i ställningen oförtrutet arbetade vidare.⁵⁸

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Den inledande skildringen återfinns i Lätt (1938), s. 11–12.

⁵⁸ Ibid., s. 11–12.

Santa Quiteria med kapellet/eremitaget knappt synligt på toppen av höjden. Det var här Nisse Lätt och hans kamrater först hade att ta sig upp och sedan retirera ner medan de anfölls av det tyska flygvapnet. Foto: Per Lindblom, 2016.

Rester av befästningar vid Santa Quiteria, till vänster skymtar Tardienta. Foto: Per Lindblom, 2016.

Lätt berättar därefter om hur de fick order om att bege sig upp på höjden:

Mot slutet av dagen fingo vi order att gå i ställningen allesamman. Detta var förenat med stora svårigheter på grund av den mot kvällningen tilltågande artillerielden och varje tropp hade att välja sin egen väg och på bästa sätt taga sig upp.

Den tropp jag tillhörde hade ett par man på post och vi måste för att hämta dem taga en liten omväg. Vi hade just hunnit ned i en liten hålväg då vi fingo en serie granatnedslag rätt mellan oss och eremitaget. I hålvägen voro vi något så när skyddade, men efter någon minut, under ett litet uppehåll i krevaderna; sökte vi att i språngmarsch nå skyttegraven.

Endast ett femtiotal meter återstodo och vi kände oss redan säkrade, då vi plötsligt hörde ropen: Avion! Avion! Och där voro de redan över oss. Så spánt hade vår uppmärksamhet riktats på artillerielden att vi inte märkt flygarna. Fem stora, tremotoriga bombplan och en hel svärm av jagare var det och redan visslade de första bomberna över våra huvuden. Jag var tillsammans med två stockholmspojkar, Andersson och Norrblom, och vi gingo vid varningsropen omedelbart i ställning där vi befunno oss. Norrblom som är en något långbent krabat hade dock hunnit något tiotal meter före oss andra.

Att försöka skildra vad som nu följde går långt över min förmåga. Varje flygare släppte en hel ”rad” av bomber och som de flögo med tre maskiner i första linjen och tvenne andra efter sig, som fyllde luckorna, kommo bombkrevaderna att ligga ganska tätt. De flesta nedslagen kommo mellan den plats, där vi lågo, och skyttegraven men även bakom oss hörde vi krevader. Också de mindre planen fällde bomber. Ett tag kommo vi att ligga mitt emellan bombraderna från de fem stora bombplanen så att en rad passerade mellan oss och Norrblom. Den andra stockholmspojken ytttrade just vad vi alla tänkte: ”Nu gick Norrblom åt helvete!”

Hela luften var fylld av rök och damm så det var omöjligt att se något och efter ett ögonblick brakade det till igen. Jord, grus, stenar, buskar och små träd vräktes över oss och jag slutade att överhuvudtaget kunna urskilja några särskilda ljud. När vi efter en fyra–fem omgångar av de stora planen till vår häpnad funno oss vid liv, iscensatte emellertid flygarna en dans som jag tidigare inte varit med om. De började fälla brandbomber över sluttningarna och dessa, som voro bevuxna med torrt gräs och små buskar, voro snart ett böljande eldhav. Elden spred sig med rasande hastighet och snart hade den nått skyttegraven, där buskar och dylikt, som använts att kamouflera med, fattade eld. Pojkarna i skyttegraven voro snart tvingade att lämna den. Att retirera blev nödvändigt och genom lågorna lyckades vi taga oss ned för kullen och osedda taga oss tillbaka.

Där vi lågo kunde vi bevittna hurusom pojkarna av jagarmaskinerna, vilka gått ned på låg höjd, förföljdes med kulspruteeld nedför de brinnande sluttningarna. Vanmäktiga måste vi sedan se hurusom fascisterna började släpa upp kulsprutor från andra sidan kullen, allteftersom elden avtog. Vi hade bara att söka nå kontakt med de andra kamraterna. Vi stötte härvid oförmodat på Norrblom, livs levande. Förvåningen var stor på båda sidor, då även han trott att vi seglat in i aftonsången.⁵⁹

Då den första skildringen i skriften avslutas har Nisse Lätt och hans kamrater precis tvingats lämna höjden. I den direkt efterföljande skildringen i samma skrift beskriver Lätt samma slag ytterligare en gång, medan det för läsarna framställs som ett helt annat slag, vilket alltså inte är fallet. Det är också först här han skildrar slagets avslutande del där han själv sårades.⁶⁰ För att en komplett skildring av slaget ska framträda måste alltså de båda skildringarna läsas som en helhet. Att tidsordningen i den andra skildringen delvis är felaktig kan förklaras av att Lätt, av förståeliga skäl, inte hade full överblick över den kaotiska situationen, och att han på grund av den chock han utsattes för då han förlorade sitt öga inte mindes i vilken ordning de olika skeendena ägt rum. För att slagets händelseförlopp ska kunna återges i korrekt tidsordning har några stycken i denna andra skildring därför fått byta plats med varandra. Då denna skildring börjar hade Lätt och hans kamrater precis tvingats lämna höjden och retirerat längs åskanten. Under reträtten hade de intagit en av nationalisternas ställningar:

Komna till åsen öppnade vi snabbeld mot fascisternas position, tystade deras eld och länge dröjde det inte förrän vi sågo fascisterna ge sig ut ur skyttegraven och försvinna nedför sluttningarna. Det blev framåt igen och snart voro vi i deras ställningar. Vi funno där en hel del döda, en del gevär, signalapparater och sist men inte minst tobak. Vi voro för tillfället totalt utan tobak och den kom väl till pass.⁶¹

Eftersom de var hårt trängda av nationalisternas flyg och artilleri beslutades om ett motanfall mot höjden:

Efter hand kommo flera flygare, artilleriet började spela och en del morteros flögo visslande över oss. Från de fascistiska skyttegravarna öppnades också en livlig gevärseld. Bättre än att vänta en fascistisk attack fann man

⁵⁹ Ibid., s. 11–12.

⁶⁰ Den andra, efterföljande skildringen återfinns i Lätt (1938), s. 13–15.

⁶¹ Ibid., s. 14.

det nu att själv attackera och rätt vad det var brusade det Arriba! Arriba! och vi rusade upp ur skyttegraven. Eftersom vi för tillfället voro dubbel besättning här var det till att börja med ganska trångt och svårt men framåt bar det.

Emellan oss och fascisterna fanns en mindre långsträckt upphöjning, som för oss blev en utmärkt etapp. Tillsamman med stockholmskamraten jag förut nämnt, Norrblom, vår politiske delegat, Michel, samt en del andra tyskar och spanjorer blev jag med att angripa i centern. De två andra svenskarna, som tillhörde vår grupp, hade i trängseln måst söka sig utåt ena flygeln.

Vi hade i gruppen en spanjorska som blev bland de första som rusade upp ur ställningen. Hon var klädd i läderbyxor och läderjacka men mössan hade hon mistat och det stora korpsvarta håret flög för vinden. Det var blixtar i ögonen då hon rusade upp och ropade: *Compañeros, arriba, al ataque!* För henne, liksom för så många andra av kamraterna, blev det sista attacken.⁶²

Under motanfallet dök en tysk flygeskader plötsligt upp. Eftersom det utlovade republikanska flygunderstödet inte syntes till fick de fientliga planen fritt spelrum. Det tyska flygvapnet fick därmed möjlighet att prova en ny anfallsteknik där de flög i cirkel över de republikanska styrkorna som kunde utsättas för oavbrutet bombardemang och kulsprutebeskjutning:

Fascisterna började dock beskjuta sin gamla ställning med artilleri. Samtidigt sattes flyget in. Det började med att tysta vårt artilleri och snart hade vi det över ställningarna. Vi räknade till sjutton större plan och dessa började nu att åka vad vi kallade karusell över oss. De flögo alltså i en ring och kunde på så sätt hålla ställningarna under oavbrutet bombardemang. Vi började att få en mängd döda bland oss och väntade otåligt på att våra flygare skulle visa sig. Flera av kamraterna påstodo nämligen sig ha sett några av de våra i början av attacken. Vi fingo dock vänta förgäves och under tiden sköto fascisterna in sig allt bättre och bättre och nedslagen kommo alltmera perfekta.

På de mest utsatta punkterna började slutligen våra pojkar att svikta och söka sig tillbaka till våra gamla ställningar, som förresten voro bättre att hålla. Vår politiske delegat, Michel som förde befälet på vårt avsnitt, måste slutligen ge också oss order om att gå tillbaka. Han hade tårar i ögonen av ilska.

⁶² Ibid., s. 14. Den stupade miliskvinna som Lätt beskriver var den ofta omskrivna Josefa "Pepita" Inglés (1910–1937) som deltagit i striderna om Barcelona den 19 juli och därefter följt med Durrutikolonnen till Aragonien

Utefter bergsluttningen nådde vi en stenmur där en del kamrater stoppat upp i väntan på att bombardemanget skulle avtaga. Det ökade i stället i intensitet och då fascisterna kände varje tumsbredd av terrängen föreföll det som om de kunde bestämma nedslagen på millimetern. Vi började återigen att draga oss tillbaka men det var många kamrater som ej kunde följa med. Varje nedslag tog några spanjorer eller internationalister. Ett tag sökte jag och ett par kamrater få en sårad med på ett stycke presenning. Han dog dock och samtidigt var det färdigt med kamraten som höll i mitt emot mig.⁶³

Det är först i denna skildring som Nisse Lätt till sist berättar hur det gick till då han själv sårades:

Vi fortsatte mot våra förskansningar tills vi åter tvingades ned av krevaderna. Jag låg och räknade nedslagen, som kommo allt närmare, och hade just räknat ut att den nästa skulle slå ungefär där jag låg, då jag också kände en törn i huvudet. Jag trodde genast att jag var på väg in i det stora mörkret men kvicknade till igen efter en stund. Ehuru tämligen yr i mössan lyckades jag taga mig tillbaka till våra linjer, där jag erhöll ett första förband. Jag hade fått ena ögat utslaget och en splittra i pannbenet.⁶⁴

Därmed var slaget vid Santa Quiteria över för Lätt. Han togs nu om hand av sina kamrater och fördes till närmaste förbandsplats. Under slaget hade även Yngve Andersson, Ejler Hagberg, Harry Norrblom och deras tyske kamrat Paul Hafner sårats. I en skildring, som nedtecknades direkt efter slaget och som senare publicerades i det Socialistiska ungdomsförbundets tidning *Avantgardet*, gav Harry Norrblom sin version av händelseförloppet:

Jag sitter på ett lasarettståg i Sariñena. Mitt emot mig sitter kamrat Yngve Andersson. Vi är på väg till Léridas lasarett. Vi fyra svenskar har i dag (den 13 april) verkligen fått gå igenom ekluten. Det var i skyttegravan utanför Huesca.

I går fick vi marschorder från Pina. Efter en färd med buss cirka 15 mil var vi framme vid fronten vid Huesca. Vi fick nu mat, varefter bussfärden fortsatte till de ställningar vi skulle besätta. I gryningen fick vi order att förflytta oss till den främsta ställningen. Förhållandet var, att våra trupper hade omringat Huesca och även avskurit huvudvägen, och nu gjorde fascisterna förtvivlade försök att kasta oss ur våra ställningar vid huvudvägen.

⁶³ Ibid., s. 14–15.

⁶⁴ Ibid., s. 14–15.

Klockan var tio då ett fascistiskt flygplan visade sig. Det flög fram och tillbaka över linjerna och spanade. Efter en kvart avlägsnade det sig. Vi förstod att det nu skulle bli artillerield och luftbombardemang. Det gick en timme, och så hördes i fjärran motorbuller, vilket snabbt tilltog i styrka. Så uppenbarade sig 17 fascistiska flygplan, vilka började ösa ned bomber i hundratal över våra ställningar. Det var en svår pårs. Vi låg och tryckte oss mot väggarna i skyttegravarna och försökte göra oss så små som möjligt. [...]

De fascistiska flygplanen fick nu understöd av eget artilleri, och vårt läge började bli svårt. Då gavs order om attack, och vi stormade fram mot en artilleriställning som fascisterna hade tagit från oss tidigare. Vi var sex man som tog den tillbaka – vår politiske ledare Michel, kamrat Nisse Lätt, jag samt tre spanska kamrater. Den erövrade ställningen bestod av två kanoner med vagnar, tre tält, en fälttelefon, signalinstrument, ammunition och livsmedel. [...]

Men rebellernas artillerield hade kommit igång på allvar, och då vi inte kunde ligga kvar på marken längre tid måste vi fortsätta framryckningen. Emellertid uppenbarade sig 19 fascistflygare, och nu blev det ett verkligt inferno. Under en timmes tid bombarderade flygarna oss. De vräkte ur bomber till ett antal av cirka 300. Hela tiden pågick eldgivning från rebellernas artilleri, och cirka 1 000 granater exploderade på det område – ej större än 3 gånger 300 meter – som vi låg på. Det är ett under att någon av oss lever.⁶⁵

I sin skildring redogör Norrblom även i närmare detalj för hur det gick till när de sårades:

Helskinnade kom vi dock ej undan. När vi gick tillbaka blev Nisse Lätt skadad i ansiktet av en granatskärva, jag i låret och vänstra handen, Michel i högra handen. Då jag kom till förbandsplatsen träffade jag Yngve – han hade fått en bombskärva i benet samt vänstra foten klämd av en sten. Hagberg hade träffats av en bombskärva i högra armen. Alltså alla svenskarna sårade. Yngve talade om att Hagbergs arm hade räddat hans liv. Under det värsta bombardemanget låg de båda längst framme i linjen och sköt. Så kom det fyra stora bombplan i bredd. ”Nu är det färdigt”, sade Hagberg, och så tog de skyddsställning vid en stenmur. Precis rätt över dem släppte fascistflygarna ned bomber. En bomb slog ned bland en grupp kamrater, som låg alldeles bredvid, och dödade fyra.

⁶⁵ Harry Norrblom, ”En bomb slog ned bland en grupp kamrater... Harry Norrblom berättar om hård strid”, i *Avantgardet*, 9/1937.

– Det var som om jorden lyfte sig under oss, förklarade Yngve, och så kände jag som om jag blivit av med ben och armar. Men jag fick bara en skärva i högra benet och en klämd fot.

Kamrat Hagberg hade legat med högra armen över Yngves hals, då han träffades av en bombskärva. Hade han inte gjort det, hade Yngve träffats i halsen, och hans krigarbana hade lyktats.

Samtliga svenskar har skött sig utmärkt – ingen hade dragit sig utan alla har befunnit sig längst fram i linjerna.⁶⁶

Efter slaget fördes de fyra sårade svenskarna bakåt i linjerna för att få vård. De transporterades först till Lérida och därifrån vidare för att läggas in på olika krigssjukhus. Nisse Lätt sade sig bara ha diffusa minnen av hur han transporterades bakåt i linjerna:

På sjukhuset i en näraliggande by fick jag och övriga sårade nödig vård varefter vi etappvis forslades bort från frontens omedelbara närhet. Dels behövde man plats här vid fronten och dels visste man att Francoflyget med största förtjusning bombarderar just sjukhusen. En episod: Någon kilometer bakom fronten, invid en stor röda korsmärkt ambulans var en sjukvårdare i färd med att förbinda sergeanten i vår tropp. En fascistisk jagare bröt fram över dem och lät kulsprutorna smattra. Sjukvårdaren träffades i bröstet av en dum-dumkula, som slet upp hela ryggen.

Efter att ha forslats från det ena sjukhuset till det andra, från vilka jag dock har endast ett dimmigt minne av hjälpsamma händer och stora sängfyllda salar, hamnade jag slutligen i den lilla medelhavsstaden Tarragona.⁶⁷

Internationella kompaniet upplöses

Efter slaget om Santa Quiteria riktade företrädare för CNTs styrkor i Aragonien häftig kritik mot arméledningen. De hävdade att de uteblivna förstärkningarna och det obefintliga flygunderstödet fått förödande konsekvenser för slagets utgång.⁶⁸ De misstänkte även att det inträffade haft politiska orsaker och att det varit ett sätt för den kommunistdominerade arméledningen att försvaga CNTs styrkor genom att använda dem som kanonmat. Under slaget hade det Internationella kompaniet i det närmaste utplånats. Av dess totalt

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Lätt (1938), s. 16.

⁶⁸ Se t ex. skrivelse från frontinspektören R. García Melero, daterad 14 april 1937, återgiven i Eladi Romero García (2018), *La columna Durruti: 26 división del Ejército Popular de la República*, Barcelona, Laertes, s. 166.

98 man hade 16 stupat och 23 sårats medan fyra rapporterats som saknade.⁶⁹ Eftersom närmare hälften av dess manskap stupat eller försatts ut stridbart skick upplöstes det Internationella kompaniet samtidigt som dess manskap löstes från sina förpliktelser. De som klarat sig oskadda eller bara var lindrigt sårade skickades därefter till Barcelona där de bara några dagar senare hamnade mitt uppe i striderna under majhändelserna.

26 divisionen

Den 24 april, knappt två veckor efter slaget om Santa Quiteria, fullbordades militariseringen formellt. Centralregeringens krigsministerium gick då ut med ett dekret enligt vilket alla före detta milisstyrkor skulle bli av med sina tidigare namn och numreras enligt en fastställd ordning. Durrutidivisionen döptes då om till 26 divisionen samtidigt som dess styrkor delades in i tre brigader om cirka 2 500 man vardera.

Tarragona, april–maj 1937

Under tiden hade de sårade svenskarna lagts in på sjukhus. Harry Norrblom och Yngve Andersson i den katalanska byn Vallfogona de Riucorb medan Nisse Lätt och Ejler Hagberg hamnat på ett krigssjukhus i Tarragona. Även om Lätt i sina samtida skildringar bara hade idel lovord för den spanska sjukvården och dess personal, var verksamheten till stor del improviserad. Det rådde även stor brist på läkare, läkemedel och annan utrustning. Långt senare berättade Nisse Lätt istället att den operation han nu tvingades genomgå hade varit mycket smärtsam:

Jag hade träffats av ett splitter i pannbenet strax över vänstra ögat, som fick opereras bort. Det är en operation som jag helst vill glömma, då den utfördes utan någon narkos eller ens lokalbedövning.⁷⁰

Ett par dagar efter att Nisse Lätts öga avlägsnats fick han och Ejler Hagberg besök av Rudolf Berner som kommit från Barcelona. Några dagar senare skrevs Hagberg ut från sjukhuset varefter han tog tåget till Barcelona. Under tiden blev Nisse Lätt kvar på sjukhuset där han sakta men säkert började återhämta sig. I samma sjuksal låg den tyske sjömannen Hans ”Jack” Vesper som också ingått i det Internationella kompaniet, men då han tillhört en annan

⁶⁹ Nelles (2010), s. 161–162; Romero García (2018), s. 166.

⁷⁰ Lätt (1993), s. 58.

grupp än Lätt var de inte bekanta sedan tidigare. Under den kaotiska reträtten från Santa Quiteria hade Vesper träffats i benet och blivit liggande ute i ingenmansland. Han hade alltså varit en av dem som rapporterats som saknade efter slaget. Under de sex följande dagarna hade han fått ligga stilla under den stekande solen för att inte upptäckas av nationalisterna. Under nätterna hade han i skydd av mörkret envist släpat sig mot de egna linjerna. Då han till sist hittades av sina kamrater hade hans sår blivit så illa infekterat att hans ben inte skulle gå att rädda.⁷¹ Då Vesper lagts in på sjukhuset i Tarragona hade han därför fått sitt ben amputerat. Nisse Lätt berättade senare att ”lårbenet stack ut ur såret som på den julskinka mor hemma alltid pryddes med en pappersrosett” och att han först ansett Vesper vara döende.⁷² Men efter att Vesper börjat återhämta sig blev de snart goda vänner. En tid senare kom en ombudsman från det svenska Sjöfolksförbundet till sjukhuset. Trots att Nisse Lätt var syndikalist var ombudsmannen ändå beredd att ge honom en viss hjälp. Lätt lyckades även övertala ombudsmannen att försöka ordna så att Vesper skulle få inrese- och uppehållstillstånd i Sverige.

Majhändelserna i Tarragona

Medan Nisse Lätt låg på sjukhuset i Tarragona hade majhändelserna startat i Barcelona. Konflikten hade börjat på eftermiddagen den 3 maj då polisstyrkor angripit telefoncentralen på Plaza de Cataluña. Några dagar senare hade centralregeringen beslutat sig för att skicka polisstyrkor till Barcelona. På sin väg från Valencia hade den första polisstyrkan, omkring 1 500 man från Guardia de Asalto, först passerat Tortosa där de gått till angrepp mot CNT och de andra frihetliga organisationerna. Då de anlände till Tarragona gick de återigen till angrepp. Inne på sjukhuset kunde Nisse Lätt och hans sårade kamrater höra hur striderna rasade ute på stadens gator:

Från staden hördes gevärs- och kulspruteeld. Kamrater som rusat ner på gården återvände och rapporterade att porten bommats igen och att ingen släpptes ut. Vi hade inte en aning om vad som hände därute och gissade hit och dit. Tarragona är ej någon stad med starkare arbetarprägel då där finns mycket litet industri. Arbetarorganisationerna voro inte så starka som på andra platser och vi funderade om det kanske kunde vara fråga om en attack från något fascistnäste i staden.

⁷¹ Nelles (2010), s. 162.

⁷² Lätt (1993), s. 63.

Flera kamrater talade med överläkaren och begärde att bli utsläppta då de trodde sig vara friska nog för att hålla ett gevär, men läkaren var obeveklig. Nästa dag var porten öppen och vi skyndade ut i staden.⁷³

Följande dag, då polisstyrkorna lämnat Tarragona för att fortsätta mot Barcelona, släpptes Lätt och hans kamrater ut från sjukhuset. De begav sig då ut på gatorna för att betrakta förödelser:

Utanför Juventudes Libertarias välkända hus stodo välbeväpnade poliser och den stora svartröda fanan var nedsliten. Fönster och balkonger voro barrikaderade med sandsäckar och vägarna buro tydliga spår av att ha utsatts för beskjutning. Längre upp i gatan låg post- och telefoncentralen, som kontrollerats av CNT och där var det lika illa ställt. Fönstren i husen voro utskjutna och väggarnas rappning liknade mest ett såll. Vi förstodo fortfarande ingenting. Här måste dock underliga saker ha timat då man så här vågat gå fram mot den av Kataloniens organisationer som gjort de största insatserna i kampen mot fascismen. Vi förstodo ännu inte att vi bevittnade en av de smutsigaste provokationerna i arbetarrörelsens historia, iscensatt av ett ”arbetarparti” som inte ens i brinnande krig mot fascismen kunde underlåta att hävda egna, skumma partiintressen. Då vi senare fingo vetskap om övergreppen mot arbetarna i Barcelona med flera platser gick dock den ohyggliga sanningen upp för oss.⁷⁴

Revolutionen på tillbakagång

Medan Nisse Lätt låg på sjukhuset i Tarragona avslutades striderna i Barcelona genom en överenskommelse om vapenvila. Även om det förblev oklart vem som egentligen gått segrande ur striderna blev det snart uppenbart att CNT börjat tappa sin dominerande ställning i Barcelona. Till att börja med hade majhändelserna resulterat i att CNT förlorat kontrollen över telefoncentralen där striderna börjat. Därefter hade ansvaret för ordningens upprätthållande i Barcelona och Katalonien övertagits av centralregeringens polisstyrkor från Guardia de Asalto över vilka kommunisterna hade ett starkt inflytande. På ett nationellt plan kom maktbalansen snart också att rubbas i samma riktning, bland annat som ett resultat av majhändelserna som i sin tur utbrutit som en konsekvens av det ökade sovjetiska inflytandet. Efter sovjetiska påtryckningar avsattes Largo Caballero. Då Juan Negrín den 17 maj tillträdde som ny regeringschef ställdes CNT utanför den nya centralregering

⁷³ Lätt (1938), s. 17.

⁷⁴ Ibid., s. 17.

som bildades. Under Negríns ledning inleddes Sovjetunionens och kommunisternas storhetstid i Spanien. Under tiden hade Nisse Lätt blivit kvar på sjukhuset i Tarragona. Då han skrevs ut i slutet av maj tog han tåget till Barcelona.

Barcelona, maj–juni 1937

Då Nisse Lätt anlände till Barcelona begav han sig till CNT-FAI-huset för att försöka ta reda på vad som hänt med hans svenska kamrater. Där träffade han på Maja Funseth och Fred Schröder som berättade att de tagit över ansvaret för den svenska sektionen efter att Rudolf Berner sagt upp sig från sin tjänst och gett sig ut på resande fot. De kunde också berätta att Ejler Hagberg rest hem till Stockholm. Efter att han skrivits ut från sjukhuset hade han tagit sig till Barcelona där han träffat på två av sina partikamrater, de båda riksdagsmännen Ture Nerman och August Spångberg, som kommit till staden för att göra ett studiebesök. Då majhändelserna startade hade Hagberg, Nerman och Spångberg blivit fast på Hotel Victoria varifrån de kunnat överblicka striderna vid Plaza de Cataluña.⁷⁵ Ett par dagar senare hade Hagberg rest hem till Sverige i sällskap med de båda riksdagsmännen. Däremot visste Funseth och Schröder ingenting om Yngve Andersson och Harry Norrblom som inte hörts av sedan de lagts in på ett sjukhus efter slaget vid Santa Quiteria. Men i samma stund dök de båda upp på CNT-FAI-huset. De hade skrivits ut från sjukhuset i Vallfogona de Riucorb någon vecka tidigare. Eftersom de var fullt återställda hade de återigen anmält sig till aktiv tjänst.

Åter till fronten

Nisse Lätt fick nu reda på att flera av hans stridskamrater från det numera upplösta Internationella kompaniet anmält sig till en ny internationell enhet som var på väg till fronten i Aragonien. I väntan på att Andersson och Norrblom skulle återvända till fronten umgicks de tre svenskarna med Maja Funseth och Fred Schröder. Under tiden hade Nisse Lätt fått ett emaljöga och han började känna sig allt bättre. Att hans båda kamrater skulle tillbaka till fronten gjorde att tankarna började gnaga i honom. Utan de andras vetskap hade han därför kontaktat ett av deras gamla befäl som kallades ”Långe Hans” som gett honom rådet att bege sig till deras kasern för att låta en läkare undersöka honom:

⁷⁵ Se Ture Nerman, ”Spansk resa våren 1937: IX. Tragedien i Barcelona. Tre dagar instängda i hotell Victoria med kulorna visslande utanför fönstren”, i *Folkets Dagblad Politiken*, 9 juni 1937.

Han frågade när och var jag förlorat ögat. Jag berättade det för honom. Han förklarade då att jag inte kunde åka till fronten, då det andra ögat ännu var alltför svagt. Jag sade, att eftersom mina kamrater var i det kompani som nu skulle avgå ville jag gärna komma med, och om det skulle bli för svårt, så att jag blev till besvär, kunde jag ju alltid dra mig tillbaka.

Doktorn skrev något på ett papper och så var det näste mans tur. Jag gav lappen till Hans utan att se på den. Han stoppade lappen i fickan och så var jag åter milisman hos de konfedererade, hos CNT.⁷⁶

Den 6 juni var dagen för avfärden inne. Maja Lessak och Fred Schröder hade då bestämt träff med Nisse Lätt på Estación de Francia där de gemensamt skulle vinka av Norrblom och Andersson. I trängseln på perrongen lyckades de snart hitta de båda svenskarna, men Lätt var försvunnen. Då han till sist dök upp iförd full fältutrustning blev det därför en smärre chock för dem alla. Nisse Lätt gjorde sitt bästa för att lugna sina kamrater som nu stod inför fullbordat faktum, han skulle följa med till fronten.

Batallón Internacional

De tre svenskarna hade skrivits in i den Internationella bataljonen (Batallón Internacional, även benämnd Batallón AIT), en internationell enhet som organiserats av CNTs katalanska regionalkommitté, och ingick i den före detta Durrutidivisionen, numera militariserad och omdöpt till 26 divisionen. Den Internationella bataljonen bestod av fyra kompanier som räknade omkring hundra man vardera. De första och fjärde kompanierna bestod huvudsakligen av fransmän, det tredje av spanjorer medan det andra kompaniet var tyskspråkigt och var den enhet som svenskarna tillhörde.⁷⁷ Några veckor tidigare hade CNT fråntagit José Manzana befälet över 26 divisionen, förmodligen som en konsekvens av att han inte kunnat skydda sina styrkor under slaget om Santa Quiteria. I mitten av maj hade CNT istället utsett Ricardo Sanz, tidigare ansvarig för Durrutikolonns styrkor i Madrid, till ny befälhavare för divisionen. Under majhändelserna i Barcelona hade Generalitets president Lluís Companys även ansett sig nödgad att lämna över befälet för de katalanska styrkorna till centralregeringen i Valencia. Den Katalanska armén hade då omorganiserats och döpts om till den Östra armén samtidigt som generalen Sebastian Pozas utnämnts till dess befälhavare. Därmed hade den 26 divisionen och de övriga katalanska styrkorna i Aragonien ställts under centralregeringens befäl.

⁷⁶ Lätt (1993), s. 67.

⁷⁷ Gimenoólogos (2009), s. 464.

Intermezzo i Lérida

Nästa morgon var de tre svenskarna och deras kamrater i den Internationella bataljonen framme i Lérida där de gjorde de ett uppehåll i väntan på vidare transport med bussar. De befann sig ännu i Katalonien där den revolutionära ordningen börjat utmanas av de kommunistdominerade polisstyrkor som börjat uppträda med ett allt större självförtroende efter majhändelserna. De tre svenskarna blev snart stoppade av fyra poliser som försökte beslagta Yngve Anderssons pistol. I ett brev daterat 10 juni 1937 som publicerades i *Avantgardet* berättar Harry Norrblom om händelsen:

Hela natten reste vi uppåt höglandet och klockan nio på morgonen den 7 var vi framme vid Lérida. Där skulle vi ha bussar för vidare transport till byn Peñalba. Då dessa inte skulle komma förrän framåt eftermiddagen fick vi order att lägga av packningarna på en av "ramblorna" som går från Centralen in mot centrum av staden. Då vi var ganska trötta efter tågresan föredrog de flesta att sova i gröngräset som kantade ramblan, obekymrade om de nyfikna som i hundratal betraktade soldaterna.

Vi svenskar tog oss en promenad in mot centrum. Komma mitt för en poliskasern hördes plötsligt ett rop: ALTO. Vi vände oss om. Fyra Guardia Asalto – regeringspoliser – kom emot oss och uppmanade oss att komma till ingången av kasernen. Därefter tillfrågades Yngve om man hade licens för pistolen som han bar. Nej, svarade Yngve och fick beskedet att han i så fall inte hade rätt att bära vapnet. Vi replikerade att vi var på väg till fronten. Hjälper inte ett dugg, sade de. För att inte ställa till trassel gick vi tillbaka till bataljonen och lämnade vapnet till vår kapten.

Detta är resultatet av de senaste direktiven som kommunisterna bär ansvaret för. Man går in för att avväpna de anarkistiska milicianos på korta eldvapen. Att detta inte möts av någon glädje bland grabbarna förstår ju var och en och detta blir under sådana omständigheter en del av det brännstoff som samlas och som kan bli farligt då en ny sammanstötning är synnerligen riskabel för arbetarklassen i Spanien. Men jag slutar nu med kommentarer över utvecklingen i Spanien. Den är så labyrintartad att det för närvarande är svårt även för personer som står i ledningen för de olika grupperna att kunna förutsäga utvecklingen.⁷⁸

⁷⁸ Harry Norrblom, "Spanienbrev till Avantgardet. På 'permis' i Barcelona", i *Avantgardet*, 13/1937.

På eftermiddagen anlände bussarna och de kunde lämna Lérida. En stund senare var de inne i Aragonien. Här hade polisstyrkorna inte samma möjligheter att trakassera dem då det var det CNT-dominerade Aragonska försvarsrådet som styrde.

Peñalba, juni 1937

På kvällen den 7 juni anlände de till Peñalba som skulle bli deras nya förläggningssort. I ett brev till det Socialistiska ungdomsförbundets tidning *Avantgardet* berättar Harry Norrblom om hur de vid sin ankomst till byn hälsades välkomna av en sångkör från Juventudes Libertarias:

Nu hade bussarna kommit och så bar det iväg till Peñalba. Vid de första husen stod det flickor tillhörande Juventudes Libertarias med en svart-röd fana och hälsade oss välkomna till byn med allsång. Efter det de sjungit färdigt tågade de till torget i byn där en 16-års flicka höll ett kortare anförande till bataljonen samt slutade med att hälsa trupperna välkomna till byn.

Klockan var tio när en lastbil med mat från grannbyn Bujaraloz anlände. Det är inte precis dålig mat som består trupperna. Först en stuvning bestående av potatis, örter och kött och därefter soppa, ett halvt kilo mjukt bröd och två kokta ägg per man. Jag skulle vilja se den som kan gå hungrig från den skaffningen. (...)

Efter det vi ätit marscherade vi till en lada i utkanten av byn där vi slafade över natten. Klockan sju gick reveljen och klockan åtta var det "Café-con-leche" – det vill säga kaffe med grädde plus ett halvt kilo mjukt bröd. Ungefär en halv liter kaffe per man eller så mycket man orkade få i sej. Alla brukar ta emot kaffe på tallriken vi är utrustade med. Därefter brytes brödet i bitar och lägges i och så ätes det hela med sked precis som soppa. Det är en typisk spansk sedvänja bland milicianos och smakar inte så dumt – försök.

Klockan ett var det skaffning igen – kött och potatis, bröd, vin och en stor apelsin per man. När vi var färdiga även med det målet började vi utrymma ladan som vi legat i på natten från en massa åkerbruksredskap och göra den i ordning till kasern. Det blev skapligt när vi beslagtagit en del presenningar och halm från bönderna.⁷⁹

⁷⁹ Ibid.

Peñalba, förlägningsort för Internationella bataljonen. Foto: Per Lindblom, 2016.

De tre svenskarna var självklart medvetna om den propagandakampanj som kommunisterna bedrev mot CNT, FAI och POUM, både i Spanien och utomlands. I Sverige spreds denna propaganda i första hand genom SKPs tidning *Ny Dag* där CNTs och POUMs styrkor utmålades som fega och odugliga. För att bemöta anklagelserna gav Harry Norrblom en återblick från slaget vid Santa Quiteria, där CNTs styrkor fått gå i strid med undermålig beväpning och utan flygunderstöd, vilket alltså var under förutsättningar som stod i skarp kontrast mot vad som gällde för de kommunistiska styrkorna:

Vi tillbringar dagarna med granatkastning tills vi får gevär och kulsprutor. Bristen på sådana är stor på Aragónfronten, så vi måste lämna varje gevär kvar vid fronten när vi lämnar densamma. Allt fattades vid denna front och det material som finns är i högsta grad bristfälligt. Trots detta skriver *Ny Dag* att det ingenting görs vid Aragónfronten, men jag kan försäkra att även om vi plockade hit alla de svenska pojkar som för närvarande finnes vid Madrid och stack åt dem de rostiga gevär och gamla karbiner, som vi var utrustade med, samt lät dem gå till attack utan stålhelmar, som vi fick i Santa Quiteria den 13 april, så skulle det nog inte vara så många kvar av grabbarna. Om det är så att *Ny Dag* betvivlar mina ord kan man där vända sej till broderorganisationen i Spanien som säkert innehar siffror över de förluster som åsamkades oss vid Huesca den 13 april 1937.

Det vill till att storma skyttegravar som fascisterna har hållit i över ett halvt år. Skyttegravar som är väl befästa, försvaras med massor av maskingevär, artilleri, tanks och flygplan med bomber och kulsprutor ombord. Det är ännu svårare om man som vi endast har karbiner och gevär och bara ett tiotal kulsprutor som vardera gör 200 skott i minuten endast. Så länge som det inte kommer krigsmaterial till Aragónfronten blir det ej heller något resultat.⁸⁰

I samma nummer av *Avantgardet* publicerades ett brev från Yngve Andersson som även det var en svidande vidräkning med den kommunistiska propagandan:

Vi ligger nu och väntar på att gå till attack utan kulsprutor, utan handgranater, med odugliga gevär. Medan i Barcelona över 5 000 Guardia Asaltos luffar omkring med moderna ryska gevär med bajonetter och revolverar.

En bajonett är här en sällsynthet. De flesta av våra officerare äger ej några revolverar! Guardia Asaltos stal dem i Barcelona.

Vi väntar nu att få läsa i kommunisternas tidningar huru vi skandalöst utrymt våra ställningar utan strid och som motsats få läsa hur Internationella brigaden i Madrid går från den ena segern efter den andra. Men de kommer kanske snart hit och hjälper oss att taga Huesca och Zaragoza. Och så får deras tidningar något att skriva om. Vilka bedragare och sabotörer trotskister och anarkisterna är, men hur de själva – de enda rättrogna – utfört underverket. ”Tråkigt nog har jag inget att undvara till Ny Dags nya press.”⁸¹

För Nisse Lätts del blev den andra resan till fronten långt svårare än han hopats då han ännu hade problem med synen:

Det var denna gång inte så lätt som förut. Och synen var inte så bra, i synnerhet inte på nätterna. Men jag klarade mig i alla fall rätt bra. Men det är klart, att en man på post inte skulle vara blind, inte ens halvblind.⁸²

Då de några dagar senare begav sig ut i stridslinjen blev det därför en svår prövning för Lätt. I dagsljus fungerade hans syn någorlunda väl men under

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Yngve Andersson, ”Spanien just nu. 40-åriga gevär mot fascisternas junkerplan”, i *Avantgardet*, 13/1937.

⁸² Lätt (1993), s. 67.

nattetid var han närmast blind. Redan under den första nattens vakthållning visade det sig dock att Lätts syn inte fungerade i mörkret:

Jag vaknar strax före vaktavlösningen och finner efter litet sökande skorna. Jag hör hur kamraterna avlägsnar sig med vaktchefen. Men jag har ju i beckmörkret flyttat mig vid sökandet efter skorna och kan nu inte hitta geväret. Doktorn i Barcelona hade sagt att en lång tid skulle jag vara natt-blind, och nu förstod jag vad han menade. Jag ropade på kamraterna, som emellertid inte hörde mig. Men Hans, kaptenen, frågade mig: ”Was ist los, Nils?” ”Jag kan inte hitta den förbannade bössan”, sade jag. I verkligheten visste jag nu inte ens åt vilket håll kamraterna avlägsnat sig.

– Bleib nur wohin du bist, morgen gehst du nach Hause! (Stanna där du är, i morgon åker du hem!)

Mycket moloken somnade jag i gräset.

Nästa dag erhöll jag de stämplat jag behövde för att ta mig genom linjerna.⁸³

Därmed var det färdigkrigat för Nisse Lätt. Han skrevs ut från den Internationella bataljonen. Sedan han lämnat bataljonen blev hans båda svenska kamrater Norrblom och Andersson kvar vid fronten i ytterligare en tid. Några nya vapen anlände aldrig till CNTs styrkor i Aragonien. De frivilliga i den Internationella bataljonen hade därmed även fortsättningsvis att strida med bristfällig beväpning mot en modernt utrustad fiende. De kunde inte heller lita på arméledningens löften om artilleri- och flygunderstöd då de skulle utföra sina uppdrag. Den 30 juni valde Yngve Andersson därför att lämna fronten för att återvända till Stockholm.

Åter till Lérida

Under tiden hade Nisse Lätt återvänt till den Internationella bataljonens förläggning i Peñalba där han fått en passersedel som gjorde att han skulle kunna ta sig tillbaka till Barcelona. Han hade därefter gått till fots från Peñalba till Lérida där han slagit sig ned på ett kafé:

Några bondgubbar i sina karakteristiska kläder av blå manchester hade en stund granskat mig ingående. Slutligen reste sig en av gubbarna och kom fram till mig.

– Buenos días! Sabes leer? (Goddag! Kan du läsa?)

⁸³ Ibid., s. 68.

Jag förklarade så gott jag kunde, att jag visserligen kunde läsa, men att jag inte förstod spanska så bra. Men det viftade han bort med:

– No importa! (Det gör ingenting!)

Så läste jag för dessa lärdomstörstande analfabeter den ena spalten efter den andra ur *Solidaridad Obrera* under det att de andäktigt lyssnade och vid något alltför vidunderligt feluttal smålog överseende.⁸⁴

Efter en stund klev två vänligt inställda poliser in på kaféet. Efter att de hamnat i samspråk med Nisse Lätt erbjöd de honom skjuts till Barcelona:

In genom dörren steg då två Guardias Asaltos, av dem som ännu stod på republikens sida. I Spanien pratade man vid den tiden med varandra, och när de hörde att jag skulle till Barcelona erbjöd de mig lift. Så flög jag, mer än åkte, över bergen mellan Lérida och Barcelona i det att chauffören alltid trampade på gasen i hårnålskurvorna.⁸⁵

Barcelona, juni 1937

Trots att Nisse Lätt inte längre kunde delta i striderna var han inte redo att lämna Spanien. I Barcelona begav han sig därför till CNT-FAI-huset för att höra sig för om han kunde göra nytta på något annat vis. Den 13 juni utfärdade CNT en passersedel som gav honom tillstånd att resa till Aragonien där han skulle anmäla sig för tjänstgöring på ett av jordbrukskollektiven. Följande morgon tog Lätt tåget från Barcelona till Caspe. I ett brev till *Storm* berättade han om sina intryck från resan:

Eftersom jag är i Spanien hade jag ej saknat mat på tåget. Jag hamnade i vad jag trodde vara en familjeidyll, man pratade och åt och drack ur varandras matsäckar och vinpåsar. När de sågo att jag ej åt, frågade de om jag ej var hungrig. Eftersom jag är skandinav så svarade jag att redan ätit innan jag for, vilket delvis även var sant. Det tyckte dom var bra, för då passade det utmärkt att jag åt ett lass bröd med tortillas, så det var bara att lyda. En jänta (eller kanske jag hellre skulle skriva fröken eller dam) undrade var jag tänkte äta middag. Jag svarade i Caspe. Hon frågade då om jag ej skulle ha något att äta senare på tåget innan det kom fram. Jag sade att jag ätit tillräckligt och klarade mig fram. Då gjorde hon i ordning ett stort matpaket och lade på min plats innan hon gick av tåget, ty av min familjeidyll visade sig två ej tillhöra samma familj.

⁸⁴ Ibid., s. 69.

⁸⁵ Ibid., s. 70.

Caramba, vad ska man göra med sådana människor, man känner sig på samma gång både liten och stor och klumpig med sin dumma tröga svenska mentalitet.⁸⁶

Caspe–Fabara

På kvällen den 14 juni anlände Lätt till Caspe där han inställde sig på lokal-kontoret för Regionalfederationen för de Aragonska kollektiven (Federación Regional de Colectividades). Där blev han anvisad arbete i den närbelägna byn Fabara. I Caspe hade Nisse Lätt träffat på en ung spanjor som också skulle börja arbeta i samma by och följande dag reste de tillsammans vidare mot Fabara. I ett annat resebrev skildrade Lätt resan från Caspe till Fabara:

Jag är på väg till ett jordbrukskollektiv och sitter försjunken i tankar över detta första steg mot socialismen, som de aragonska bönderna skyndat att taga, så fort stormklockan ljud över landet, förtäljande att det gamla höll på att störtas i djupet och att det var tid att börja bygga upp det nya. Ovan nämnda syn ryckte upp mig ur mina tankar och nu styr bussen ut på en bro, ”el rio” säger en spansk kamrat, som jag haft sällskap med från Caspe. Ja, det är en nog så bra tilltagen flodbotten, med en bäck på ena sidan, som föga imponerar på mig, men vatten är här i Aragón det största problemet, vadan jag gott förstår den stolthet varmed han uttalar ordet ”el rio”, floden. Vi rulla in på byn Fabaras smala och krokiga kullerstengator och stanna utanför den kooperativa affären.

Här blir jag och min kamrat omhändertagna av en gammal ”farbror”, fingo mat och blev anvisade kvarter, mer hunno vi ej med denna dag.⁸⁷

Fabara, juni–augusti 1937

Under sin första dag i det kollektiviserade Fabara hade Lätt varit ivrig att göra rätt för sig och hade därför genast velat komma igång med arbetet. Lätt och hans kamrat fick istället anpassa sig till landsbygdens lugnare rytm. Till att börja med hade de fått sova ut för att därefter bjudas på en sen frukost:

Nästa dag vaknade jag av att en kamrat kom in till oss och undrade om vi ej hade lust att äta frukost, solen stod redan högt och klockan hade redan hunnit en bra bit in på förmiddagen. Vid frukosten, som bestod av rostade tomater, bröd och andra vegetabilier, försökte jag med en stilla erinran om det ej var på tiden att börja arbeta. ”Spera poco companero” svarades

⁸⁶ Nisse Lätt, ”Brev från Aragón”, i *Storm*, 9/1937.

⁸⁷ Nisse Lätt, ”Entre campesinos: Bland lantarbetare i Aragón”, i *Storm*, 1/1938.

det. Man måste väl först lära dig känna byn. Jag trodde att jag under min vistelse vid fronten hade lärt en del spanska, men här var det nästan omöjligt att förstå ett enda ord av vad husets folk talade sinsemellan. Byn, i vilken jag hamnat låg nära gränsen mellan Katalonien och Aragón så att man till vardags här språkade någon slags blandning av katalanska och kastilianska. Man bemödade sig dock om att i min närvaro tala kastilianska så att jag ej stod helt utanför samtalet. Efter frukosten tog en kamrat ut oss för att visa byn.⁸⁸

De togs nu med på en rundvandring där de fick se hur produktionen var organiserad och hur livet i byn var inrättat:

Vi följa vår kamrat ut i byn och komma först till snickarverkstaden, som tillhör kollektivet. Mäster själv visar oss runt. Här tillverkas eller repareras allt som kan behövas inom kollektivet. Mäster var en av de första att ansluta sig till kollektivet. Verkstaden hade redan avsevärt förbättrats, en del maskiner anskaffats för att bättre kunna utnyttja den elektriska kraften. Huset intill verkstaden var man i färd med att reparera och iordningställa till en smedja. Där arbetades med liv och lust, man beräknade snart ha den färdig. Hovslageriet var redan taget i bruk och en rad långgörade mulor väntade på att bli manikyrerade. Jag frågade om de alla tillhörde kollektivet. Hovslagaren skrattade och omtalade med synbar stolthet att mulorna ifråga endast utgjorde en ringa del av vad som fanns i kollektivet, som även var ägare till ett flertal hästar. Vi fortsatte ned genom gatan och stannade framför ett tämligen nybyggt hus på vars dörr lästes: Colectivizado CNT-AIT.

Det var sadelmakareverkstaden. Här som överallt lade man märke till att det mest var pojkar i 15–17-årsåldern som arbetade. Vår ciceron förklarade att vi kommit till byn för att arbeta i kollektivet. Vi kommo i samtal med mäster, en gammal gemytlig kamrat, som blev väldigt intresserad när han hörde att jag var utlänning och legat vid fronten. [...]

Här i sadelmakareverkstaden tillverkade man bland annat även rygg-säckar för milismännen vid fronten, så att mäster kunde med rätta påpeka att även de voro en kugge i krigsindustrien.⁸⁹

Under vandringen passerade de byns kyrka, Iglesia de San Juan Bautista, vars torn nu höll på att rivas:

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

Vi fortsatte genom byns slingrande gator förbi ärevördiga gamla hus med djärvt spända valvbågar och kommo slutligen till kyrkan. Jag hade föregående kväll redan från bussen iakttagit frånvaron av det annars för de spanska byarna så karakteristiska kyrktornet. Här fick jag förklaringen, kyrktornet var delvis rivet. Ett lag kamrater arbetade med att forsla bort stenar och grus.

Prästen hade redan före julihändelserna ansett det klokast att skudda byns stoft av sina fötter, då han dragit den ganska riktiga slutsatsen, att om fascistrevolten slogs ned, ingen mer i den byn skulle anse sig i behov av någon speciell självavård.⁹⁰

Nisse Lätt fick nu reda på att det var kyrkan som skulle bli hans arbetsplats. Där skulle han få hjälpa till med rivningen av kyrktornet vars byggstenar skulle tas tillvara för att användas till bygget av en olivoljefabrik:

Vår kamrat påpekade att vi nu befunno oss framför min blivande arbetsplats. Trots att jag aldrig just varit kyrklig av mig tilltalade arbetet mig dock på förhand. Vi stego upp på kyrktaket, varifrån man hade en härlig utsikt över hela omnejden. Det aragonska landskapet erbjuder en säregen skönhet, den ena bergstoppen efter den andra så långt ögat når, ej olik Biscayabukten under en riktig höstkuling. På andra sidan byn på krönet av ett berg skymtade ruinerna av ett gammalt kloster eller slott som en gång i tidens dunkel utgjort försvarsställning i någon av de gamla partieller rättare sagt släktfejdena, som gång efter annan rasat på Spaniens jord. Härifrån får jag även förklaring på det gröna inslag, som jag från bussen skymtat mellan de kala, rödaktiga bergen. Det visar sig vara en väldig lund av olivträd, sträckande sig några hundra meter på båda sidor om floddalen och följande denna så långt man kunde urskilja, på sina ställen görande en avstickare upp i någon dalgång. Denna väldiga ringlande flod av grönska gör ett djupt intryck här i denna eljest trädfattiga trakt. Det är också byns stolthet och dess förnämsta näringsgren. Jorden under och mellan träden är ej lämnad åt sitt öde utan har man genom ett sinnrikt bevattningssystem framtrölat de underbaraste fruktträdgårdar, där man nästan kan finna allt i vegetabilisk väg dugligt till människoföda.

Vi fortsätta vår rundvandring och komma till ett lag kamrater sysselsatta med att gräva och mura en grund. Här ligga också väldiga högar av sten som jag igenkänner vara av samma slag som jag sett vid kyrkan. Kollektivet har, trots kriget och brist på arbetskraft, vågat sig på att börja uppföra

⁹⁰ Ibid.

en olivoljefabrik, som skulle ersätta tre andra smärre omoderna fabriker, vilka befunno sig i kollektivets ägo.⁹¹

Efter rundvandringen träffade de på en annan bybo som propsade på att de skulle bo hemma hos honom istället för i det övergivna hus de övernattat i under deras första natt i byn:

Vi stötte nu på en annan kamrat, som befann sig i byn på några dagars permission. Han dök genast på oss, och förklarade att det ej dög att vi bodde så som vi gjorde alldeles för oss själva i ett i övrigt tomt hus. Nästa dag måste vi ovillkorligen flytta hem till honom så att någon kunde se om oss.⁹²

På eftermiddagen umgicks de i kollektivets kafé och samlingslokal:

”Café Colectivo” var inrättat i en stor, ljus, luftig av kollektivet nyuppförd byggnad. Här samlades kollektivet under kvällarna för att diskutera dagens frågor. Väggarna voro dekorerade med en riklig kollektion antifascistiska affischer. I intet land har väl affischeringskonsten nått en sådan fulländning som i Spanien, helt naturligt förresten, den stora analfabetism som arbetarrörelsen har haft att dras med, har gjort det nödvändigt att på ett smakfullt men slående sätt genom teckningen göra klart för åskådaren vad man vill ha sagt. Där är till exempel en affisch med texten ”Ungdom undvik lasten”. På affischen är tecknad en yngling med en fyllbults karaktéristiska anletsdrag, delvis döljande sig bakom ett med flaskor belamrat bord. De slöa ögonen, påsiga kinderna och slappt hängande armarna, äro ägnade att vid en första blick ingiva avsky. Där är en annan med texten ”Revolutionen och kriget äro oskiljaktiga”, på vilken tecknaren medelst en fabriksskorsten och en kanon åskådliggjort hur de revolutionära arbetarna i de kollektiviserade fabrikerna äro en borgen för att milismännen vid fronten skola få det stöd de behöva i form av proviant, ammunition, vapen och klädespersedlar.⁹³

Samma eftermiddag besökte de Juventudes Libertarias lokaler:

Efter kaffet få vi tid till ett besök hos Juventudes Libertarias. I en rätt rymlig och ljus lokal äro en del ungdomar församlade. Jag lägger märke till en ung flicka 17 eller 18 år, som med högtidlig min präntar bokstäver i en skrivbok, jämförande varje ny med den föregående. Ett belåtet leende glider över ansiktet var gång hon iakttagert en förbättring. Runt henne sitta

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

yngre pojkar och flickor i åldern att de just skulle ha slutat skolan. Även de äro upptagna av samma lofvärda sysselsättning. När vi komma in läggas böckerna åt sidan, en ganska egendomlig konversation börjar, jag får uppbringa hela min uppfinningsförmåga, för att med de få ord jag lyckats tillägna mig av spanska språket något sånär kunna besvara alla de frågor, med vilka jag bestormas. Finns det någon Juventudes Libertarias i Sverige? är en av de första frågorna. Är den stark? Hur många tidningar har den? När tänka arbetarna i Sverige göra revolution? Och så vidare i det oändliga. Vi bli riktigt goda vänner och jag kände från första stund att här skulle jag komma att trivas. Här lärde jag mig också så småningom att något sånär förstå byns minst sagt konstifika språk. Härliga, primitiva, omedelbara ungdomar, uppvuxna som de äro i nära nog total frihet, ha de dock en beundransvärd rättskänsla. Man förstår att av sådan ungdom och sådana barn, måste växa upp ett okuvligt folk, de äro så att säga från födelsen naturliga anarkister.⁹⁴

Iglesia de San Juan Bautista

Nästa eftermiddag började Nisse Lätt sitt arbete. Tillsammans med några av medlemmarna i kollektivet tog han sig då an uppgiften att riva tornet på byns kyrka:

Här fick jag börja jobba på lördagseftermiddagen med att bryta upp en stentrappa. Det var ett skönt jobb. Med verklig hänförelse körde jag kofoten under stenhällarna, som i många år nöts av suckande prästdjävlar och överklasskärringar. Det gällde att planera och bereda väg för kollektivets olivoljelastade jättelastbilar. Caramba, det är ett stycke symbolik i detta enkla arbete.⁹⁵

Lätt menade att arbetet till en början var ”lite besvärligt” eftersom han under sin första tid i byn hade svårt med språket men att

... alla äro bussiga och ivriga att lära mig så mycket som möjligt på kortaste tid. Efter några dagar fick jag bli hjälpare åt en carretero. Vi hade en kärra med två väldiga hjul, en vit hingst och en svart mula. Med glädje noterade jag frånvaron av det ”djurplågeri” som ju annars lär vara rätt vanligt i katolska länder. Kanske försvann det samtidigt med katolicismen. Kanske har det aldrig funnits!⁹⁶

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Nisse Lätt, ”Brev från Aragón”, i *Storm*, 9/1937.

⁹⁶ Nisse Lätt, ”Entre campesinos”, i *Storm*, 1/1938.

Kollektivets organisation

Med tiden kom Nisse Lätt in i gemenskapen i byn. Han hade blivit allt bättre på spanska och han började snart också få en inblick i hur det gått till då kollektivet bildats under krigets första dagar:

Så småningom lyckades jag göra så pass framsteg i språket att jag började förstå en del av kollektivets organisationsplan, samt lärde känna händelseförloppet i byn från juli 1936, som i korta drag var följande. Den 19 eller 20 juli 1936, kom en officer till Fabara och kallade högrelementen under vapen. Arbetarna och de fattiga bönderna lyckades dock genast slå ned detta försök. Flera av dessa nybakade fascister föll i striden mot arbetarna, andra föredrogo att följa prästens exempel och valde ett för dem mera lämpligt klimat.⁹⁷

Kollektivet i Fabara, som var ett av de större i området, hade omkring 600 medlemmar.⁹⁸ Enligt Lätt hade drygt hälften av byns invånare valt att ansluta sig till kollektivet:

Så fort gatustriderna avvecklats, sammankallades till ett möte och platsens enda fackliga organisation CNT tog initiativet till bildande av ett kollektivt jordbruk. All egendom efter de fascister som fallit eller flytt konfiskerades och tillfördes kollektivet, sedan stod det fritt för var man eller familj som godkände stadgar och principer att ansluta sig till kollektivet. Drygt hälften av byns invånare anslöto sig och man började organisera arbetet. En ordförande, en sekreterare och en kassör valdes på ett år. Dessas uppgift blev givetvis att sköta kollektivets affärer samt att uppehålla förbindelsen med andra kollektiv och sedermera, när regionalkommittén bildats,⁹⁹ att även utgöra förbindelselänk med denna.¹⁰⁰

Lätt fortsatte sedan med att ge en beskrivning av hur kollektivet var organiserat.¹⁰¹ Redan innan krigsutbrottet hade CNT börjat tillämpa ett system med

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Díez Torre (2009), s. 348; Casanova (2006), s. 325.

⁹⁹ Här syftar Lätt på Regionalfederationen för kollektiven (Federación Regional de Colektividades) som bildats under hösten 1936 och hade sitt säte i Alcañiz.

¹⁰⁰ Nisse Lätt, "Entre campesinos", i *Storm*, 1/1938.

¹⁰¹ Lätts skildring av kollektivets organisation är för övrigt väl överensstämmande med en mer detaljerad beskrivning av ett annat av kollektiven i Aragonien som gjordes 2012 av en av de sista kollektivisterna som då fortfarande var i livet, se intervju med Martín Arnal Mur, även publicerad som: Per Lindblom, "Den siste anarkisten i Angüés", i *Arbetaren*, nr 4/2013.

Iglesia San Juan de Bautista i Fabara. Kyrktornet som Nisse Lätt var med och rev har på senare tid återuppsbyggt och restaurerats. Foto: Per Lindblom, 2014.

Huvudgatan i Fabara. Foto: Per Lindblom, 2014.

delegerade på arbetsplatserna. Samma system hade därefter införts i milisstyrkorna och i jordbrukskollektiven. I kollektiven var medlemmarna indelade i arbetslag om tio personer. I varje arbetslag fanns en delegerad som skulle hjälpa till att organisera arbetet. De delegerade tillsattes genom omröstning i respektive arbetslag, och de kunde därmed också avsättas på samma vis. I övrigt ingick inga förmåner i uppdraget. Efter arbetets slut brukade de delegerade samlas för att hålla möten där de diskuterade hur arbetet skulle organiseras och samordnas mellan de olika arbetslagen och även med de andra kollektiven:

Medlemmarna i kollektivet sammanslöt sig därefter allt efter sympatier eller yrkets karaktär. Dessa grupper valde vardera en delegat. Delegaterna sammanträdde varje kväll efter arbetstidens slut, för att diskutera och ordna nästa dags arbete. Med delegatbefattningen följde ej någon som helst förmån.¹⁰²

Eftersom det inte funnits några pengar att tala om då kollektiven bildats efter krigsutbrottet, hade de få medel som funnits reserverats för transaktioner som behövde göras med utomstående motparter. Då man inom kollektiven kommit fram till att det ändå skulle vara nödvändigt att ge arbetet ett nominellt värde hade man infört en egen valuta som bestod av så kallade "vales" eller "bonos" som motsvarade en timmes arbete. Till att börja med hade dessa nedtecknats för varje familj i kollektivens bokföring, men med tiden hade de istället börjat tryckas upp som, ofta vackert formgivna, motsvarigheter till sedlar. Precis som vid CNTs kollektiviserade industrier hade man även inom jordbrukskollektiven infört ett lönesystem som utgick från behov, där lönerna anpassades efter hur många som behövde försörjas i varje familj. Därefter kunde kollektivets medlemmar köpa vad de behövde i kollektivets magasin, kaféer och affärer. Därutöver tillhandahölls utbildning, läkarbesök och andra tjänster kostnadsfritt. Kollektivets medlemmar hade även möjlighet att hålla sig med en "huerta", en egen jordplätt eller köksträdgård, där de kunde odla grönsaker på sina lediga stunder:

Man beslöt att de republikanska pengarna endast skulle användas i kollektivets affärer med yttrevärlden och i dess ställe utgav man sedlar och mynt endast gångbara inom kollektivet. En kooperativ affär bildades inom kollektivet, i vilken även de som föredragit att bruka sin jord individuellt kunde göra sina inköp. Lönen bestämdes efter familjepincipen,

¹⁰² Nisse Lätt, "Entre campesinos", i *Storm*, 1/1938.

så att varje medlem av familjen hade betalt; barnen allt efter ålder, pojkar över 14 år deltog i arbetet. Skörden bärgades och magasinerades naturligtvis i gemensamma förråd, varefter varje familj utfick ett visst bestämt kvantum per individ. Arbetstiden bestämdes till åtta timmar i princip, men på grund av brist på arbetskraft emedan största delen av ungdomarna befann sig vid fronten, arbetade man under skördetiden övertid.

De av familjerna som så önskade, hade rätt att som privat egendom bruka så stort stycke jord, som de kunde sköta på sin fritid, i och för odlandet av grönsaker.¹⁰³

Även om Nisse Lätt och de övriga utifrån kommande arbetarna i byn inte tillhörde kollektivet i formell bemärkelse hade de ändå samma rättigheter som alla andra. De kunde därmed hämta ut de varor de behövde hos kollektivets olika inrättningar:

– Ge dig iväg till Cooperativa och få dig ett par nya alpargatas (skor av smärtning med sula av flätad hampa). Dom du har är så trasiga att man skulle kunna tro att du arbetade åt en kapitalist. Du får inte gå barhuvad i solen. Gå till Cooperativa.

Så kommer jag ut från Cooperativa med en sombrero av flätat strå med så stora brätten att jag känner mig som en av Zapatas revolutionära peoner.

Jag nämnde tidigare att den som blev medlem av kollektivet bland annat också lämnade sina pengar dit. I stället utlämnades som ”lön” polletter och märken som var gångbara i Cooperativa, kollektivkaféet och så vidare. Till kollektivet hade anlänt ett tjugotal gruvarbetare från Katalonien som CNT inte kunnat utrusta med vapen, och som blivit arbetslösa och därför i väntan på vapen gick ut och arbetade i byarna. Vi som inte hörde till kollektivet som medlemmar hade ingen lön, men fick allt vad vi behövde och önskade på Cooperativa, inklusive kaféet.¹⁰⁴

Skördetid i Aragonien

Mot slutet av juli och under ett par veckor framåt fick Nisse Lätt och hans kamrater avbryta arbetet med rivningen av kyrktornet då alla tillgängliga krafter måste ge sig ut på åkrarna för att hjälpa till att bärga skörden:

Fältet var för länge sedan skuret och vetet var med flätade rep bundet i stora ”band”. Fyra sådana ”band” var nog att klövja på en åsnerygge. Banden ströddes ut och löstes upp på tröskplatsen. Jag har nu glömt om denna

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Lätt (1993), s. 93.

var av betong eller av tilltrampad jord. Men när tröskplatsen var full av otröskat vete drog man fram två redskap som något påminde om rullharvar, skillnaden var att på de två eller tre axlarna satt stora cirkelsågtrissor med väldiga sågtänder. En mula spändes för vardera redskapet. Kusken ställde sig på bordet som täckte sågbladen. I skarpt trav körde man sedan runt, runt till dess att all halmen var sönderhackad till boss. Och så som Abraham fattade sin kastoskovel så fattade vi nu våra långa trekloade trägafflar och kastade upp bosset i vinden. Halmen och agnarna var ju lättare än vetekornen och blåste bort med vinden.

Men liksom på segelskutornas tid kunde det bli stiltje. Även för oss tröskare inträffade det om eftermiddagen att värmen blev så tryckande att inte ens vinden orkade röra sig och blåsa bort agnarna. Då fick vi förstås invänta aftonbrisen.¹⁰⁵

När den mest intensiva delen av skördarbetet var avklarad utverkade Nisse Lätt ett tillstånd från kommittén i Fabara om att få resa fram och tillbaka till Barcelona. Anledningen var att han skulle hämta ut sin inestående lön från sin korta tid i den Internationella bataljonen som nu upplösts.

Den Internationella bataljonen upplöst

För den 26 divisionens befälhavare Ricardo Sanz hade den Internationella bataljonen, som av arméledningen uppfattades som en konkurrent till de Internationella brigaderna, blivit något av en belastning. Efter majhändelserna hade centralregeringen dessutom beslutat att alla utländska frivilliga skulle överföras till de Internationella brigaderna. Detta hade också medfört att den Internationella bataljonen aldrig blivit formellt erkänd som en del av Republikanska armén. Av dessa skäl hade den Internationella bataljonen upplösts. De som därefter ville stanna kvar vid fronten uppmanades då att fatta det för många svårsmälta beslutet att anmäla sig till Internationella brigaderna.¹⁰⁶ Då bataljonen den 22 juli upplösts hade Harry Norrblom, som då varit den siste kvarvarande svensken i 26 divisionen, återvänt till Barcelona där han tänkt anmäla sig till någon annan enhet. Men då Barcelona vid denna tid hade blivit farligt för alla utlänningar som hade kopplingar till CNT eller POUM fick han ge upp sina planer. Den 14 augusti hade Norrblom därför lämnat Barcelona för att resa hem till Sverige.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Ibid., s. 93.

¹⁰⁶ Nelles (2010), s. 172.

¹⁰⁷ Se ”En milismans syn på läget i Spanien”, i *Arbetaren*, 2 september 1937.

Barcelona, augusti 1937

Då Nisse Lätt anlände till Barcelona i mitten av augusti hade stämningarna förändrats. Under de föregående månaderna hade kommunisterna och de borgerliga republikanerna gjort stora ansträngningar för att återinföra det gamla klassamhället. Lätt betraktade det hela med avsmak:

Men Barcelona var sig inte längre likt. Det var väl inte bara den mängd polis och militär man såg på gatorna och som man tyckte borde vara vid fronten, i synnerhet som deras beväpning var sådan som man skulle önskat sig där... Men det var också något annat som kanske hörde samman med de nya officerarnas granna gradbeteckningar. Herrarna hade börjat krypa fram ur sina håll. Lyxrestaurangerna hade börjat öppna. Los señorios strosade på Ramblan och skökorna kunde åter göra affärer. Det låg något otäckt i luften, liksom en urladdning. Kommunisterna hade trots majhändelserna börjat etablera sig efter den standard rubeltillflödet tillät. Deras hotell blev större och alltmer luxuösa, rubrikerna på deras affischer allt fetare, udden alltid riktad mot arbetarnas kollektivisering. Men på syndikaten träffade man alltid goda kamrater och samkvämen hos Juventudes värmdes alltid hjärtat. Vid långborden i Sindicato Gastronómicos matsalar var det alltså lika gemytligt och alltid lika billigt och gott.¹⁰⁸

Under den stora arresteringsvåg som inletts i mitten av juni, hade flera av Lätts kamrater gripits. Flera av dem satt fortfarande i fängsligt förvar medan andra utvisats eller ansett sig tvingade att lämna Spanien. Hur allvarligt läget var blev uppenbart för Lätt när han samma kväll begav sig till den tyska DAS-gruppens hus på Calle de Molist 22 för att söka upp Maja Funseth och Fred Schröder:

Det var sent en kväll när jag kom fram till porten, men inte alltför sent efter spanska förhållanden. Trots det fick jag banka rätt länge med portklappen innan jag hörde en röst som frågade vem det var. Vid svaret åkte porten upp med en väldig fart och Maja flög mig om halsen. Hon såg förskräckt och ganska medtagen ut. Hon berättade, att de russifierade tyska kommunisterna hade börjat arresteras tyska anarkister utan vidare. Så nu kunde inte tyskarna bo hemma. Man hade nämligen funnit ut att de tyskar som rymt från båtar eller tagit sig ut ur koncentrationslägren och illegalt passerat gränsen, och det var ju majoriteten, givetvis inte hade pass. De

¹⁰⁸ Lätt (1993), s. 65.

kunde därför behandlas hur som helst. Som svenska berördes dock inte Maja av förföljelserna.¹⁰⁹

Maja Funseth berättade nu att Fred Schröder, och de av hans tyska kamrater som fortfarande var på fri fot, inte längre kunde bo kvar i huset. Bara en stund senare gjorde polisen ett av sina återkommande besök:

Jag hade knappt hunnit dricka den kopp kaffe Maja bjöd på, förrän det bankade på dörren. De som bankade var till synes två detektiver. De frågade efter de tyska kamraterna, som givetvis rest till okänd ort. De ville veta vem jag var, men efter en blick i passet var jag inte längre någon intressant person för dem.¹¹⁰

Fred Schröder och hans kamrater var vid denna tid tvungna att övernatta på CNT-FAI-huset där de var skyddade mot polisens och kommunisternas förföljelser. Situationen blev snart så omöjlig att Maja Funseth och Fred Schröder bara ett par veckor senare, i slutet av augusti, valde att lämna Barcelona för att återvända till Stockholm.

Angrepp mot försvarsrådet och kollektiven i Aragonien

Några dagar tidigare, medan Nisse Lätt fortfarande befunnit sig i Fabara, hade kommunisterna och centralregeringen gått till angrepp mot det Aragonska försvarsrådet. Det var en konflikt som varit under uppsegling under en längre tid. På det hela sammantaget var det en logisk konsekvens av den långa rad av eftergifter som CNT gått med på att göra i den antifascistiska sammanhållningens namn. Till att börja med hade CNTs ledning uppmanat sina medlemmar att avstå från att försvara sig mot angreppen under majhändelserna. CNT hade därefter närmast stillatigande sett på när de utländska anarkisterna och syndikalisterna fängslats eller utvisats under den efterföljande arresteringsvågen i Barcelona. Efter att CNT tvingats ge upp många av sina revolutionära erövringar i Katalonien var nu turen kommen till det anarkistiska samhällsbygget i Aragonien.

Trots att CNT och FAI, redan i december 1936, gått med på att släppa in representanter för de övriga republikanska organisationerna i det Aragonska försvarsrådet, vilket någon vecka senare även resulterat i att dess president Joaquín Ascaso erkänts formellt av Largo Caballeros centralregering, var det

¹⁰⁹ Ibid., s. 71.

¹¹⁰ Ibid., s. 71.

nu uppenbart att Aragonien ändå var hotat. Då Juan Negrín tillträtt som ny regeringschef i mitten av maj 1937 hade CNT ställts utanför centralregeringen, och en dryg månad senare hade CNT även manövrerats bort från den katalanska lokalregeringen.

Efter Negríns tillträde hade kommunisternas inflytande ökat dramatiskt. De hade därför startat en propagandakampanj mot det Aragonska försvarsrådet och jordbrukskollektiven som anklagades för anarkistisk terror och maffiastyre. Det Aragonska försvarsrådet hade då krävt att få granska kommunisternas tidningar innan de gavs ut då de sades underminera förtroendet för republiken. Kommunisterna hade då flyttat utgivningen från Caspe till den katalanska gränsstaden Lérida varifrån de fortsatt att smuggla in sina tidningar i Aragonien. Det Aragonska försvarsrådet hade därefter hotat att arrestera alla som spred dem.¹¹¹

Den 7 augusti hade CNTs regionalkommittéer hållit ett plenum i Valencia där det Aragonska försvarsrådets president Joaquín Ascaso närvarat som en av representanterna för Aragonien. Eftersom det var uppenbart att Aragonien var hotat hade Ascaso menat att de stod inför valet att försvara sig med våld eller genom att använda vad han kallade ”habil diplomati”. Även om CNTs regionalkommittéer för Centrumregionen, Katalonien och Levanten till en början sade sig vara beredda att försvara Aragonien med våld om så krävdes, kom invändningar från CNTs nationalkommitté och dess sekreterare Mariano Vázquez som till varje pris ville upprätthålla CNTs samarbetslinje. Argumenten var desamma som tidigare. En väpnad inbördes konflikt skulle vara förödande för republiken. Det hela utmynnade i att mötet rekommenderade det Aragonska försvarsrådet och CNTs aragonska regionalkommitté att vid ett eventuellt angrepp hålla sig till förhandlingsvägen.¹¹²

Planerna på ett stort angrepp mot Aragonien var dock långt längre framskridna än vad deltagarna på CNTs plenummöte anat. Då Joaquín Ascaso några dagar senare lämnade Valencia greps han av en polisstyrka som väntade på honom vid en vägspärr. Han häktades och anklagades för att ha gjort sig skyldig till stöld och förskingring. Den 11 augusti offentliggjorde centralregeringen ett dekret där det Aragonska försvarsrådet förklarades vara upplöst. Samtidigt utnämndes José Ignacio Mantecón, en vänsterrepublikan som stod centralregeringen nära, till generalguvernör för Aragonien.

Ett par veckor tidigare hade den 27 divisionen, före militariseringen känd som Carlos Marxkolonnen, som fram till nu varit den enda kommunistiska

¹¹¹ Casanova (2006), s. 267.

¹¹² Márquez Rodríguez & Gallardo Romero (1999), s. 193–194; Casanova (2006), s. 266.

enheten i Aragonien, förflyttats mot den katalanska gränsen, cirka 20 mil bakom de republikanska frontlinjerna. Ledningen för den Östra armén hade dessförinnan beordrat CNTs styrkor att ta över ansvaret för dess frontavsnitt. Stora kommunistiska styrkor hade därefter skickats till Aragonien. Bland dem fanns den 11 divisionen, bestående av 11 000 man med moderna vapen och sovjetiska stridsvagnar, som under Enrique Listers befäl dragits tillbaka från fronten utanför Madrid och skickats till Aragonien där den skulle utföra vad arméledningen kryptiskt kallade för "manövrer". Det egentliga syftet med de stora och fram till nu svårbegripliga truppförflyttningarna skulle snart framgå med all tydlighet.

Den 11 augusti, samma dag som centralregeringens dekret om det Aragonska försvarsrådets upplösning tillkännagavs, gick den 11 divisionen till angrepp mot Caspe, där det Aragonska försvarsrådet hade sitt säte. Eftersom CNTs regionalkommittéer vid sitt nyligen avslutade plenummöte enats om att de inte skulle försvara sig med våld, samtidigt som arméledningen sett till att CNTs styrkor varit upptagna vid fronten, kunde den kommunistiska divisionen rulla in i staden med sina stridsvagnar utan att möta något motstånd. Efter att ett flertal CNT-medlemmar som ingick i det Aragonska försvarsrådet arresterats som brottslingar anordnade kommunisterna en segerparad genom staden. Snart följde ett liknande angrepp mot Alcañiz, där CNTs och Juventudes Libertarias aragonska regionalkommittéer och Regionalfederationen för kollektiven hade sina säten. Under de närmast följande dagarna kom närmare 500 CNT-medlemmar att arresteras i Aragonien.¹¹³

Angrepp mot jordbrukskollektiven

Efter angreppen mot Caspe och Alcañiz inledde de kommunistiska styrkorna, tillsammans med några andra enheter som organiserats av de borgerliga katalanska partierna, ett veritabelt krigståg bakom fronten som riktades mot jordbrukskollektiven. Eftersom ingen trodde att de skulle vara beredda att odla dyrbara resurser på att angripa obebäpnade lantarbetare i den egna civilbefolkningen, kunde de till en början ofta använda sig av en försåtlig strategi. De brukade därför dyka upp oannonserade ute i byarna där de bad om att få vila ut innan de, som de felaktigt uppgav, skulle fortsätta mot fronten. Efter att byborna försett dem med mat och husrum brukade de smyga sig ut om nätterna och arrestera de ledande kollektivisterna och CNT-medlemmarna. Innan de lämnade byarna var det också vanligt att de vandaliserade

¹¹³ Casanova (2006), s. 273.

DEPARTAMENTO DE TRABAJO DEL
CONSEJO DE ARAGON

CERTIFICADO DE TRABAJO
A cargo de los Consejos Municipales

Nombre Nisse
Apellidos Lätt
de 29 años de edad, domiciliado actualmente en
Fabara provincia de Huesca
Calle o plaza S. Juan n.º 1 piso 1
y con domicilio anterior en Suecia
provincia de Uppsala Calle o plaza 1
n.º 1 piso 1, trabaja actualmente en Fabara
(Fábrica, Taller)
Campo situado en la Calle o plaza 1
Oficina Comercio)
n.º 1 piso 1, empezando la jornada de trabajo por
la mañana de 8 a 12 y por la tarde
de 2 a 6.

Esta Consejería, expide el presente documento en cumplimiento del Decreto del Ministerio de la Gobernación, fecha 21 de febrero de 1937.

En Fabara a 6 de Agosto de 1937
(Sello de la Casa) El Responsable, El Interesado,
E. Aranda Nisse Lätt

Arbetsstillstånd för Nisse Lätt i Fabara, utfärdat av Aragoniens försvarsråd i Caspe den 6 augusti 1937. Fem dagar senare upplöstes Aragoniens försvarsråd genom ett dekret från centralregeringen samtidigt som Caspe intogs av den kommunistiska 11 divisionen. Nisse Lätts minnesfond, Göteborg.

CNTs och kollektivens gemensamhetslokaler och stal med sig radioapparater, skrivmaskiner och andra föremål.¹¹⁴ Efter att deras taktik genomskådats blev de allt oftare tvungna att gå till öppna angrepp mot de olika byarna. I flera av de frontnära byar där CNTs styrkor fanns i närheten avstod de däremot från att gå till angrepp varför det också fanns ett flertal kollektiv som klarade sig undan.

Fabara, augusti–september 1937

Då Nisse Lätt några dagar senare, återvände till Fabara, vilket bör ha varit omkring den 20 augusti, var det för att upptäcka att hans kollektiv var ett av dem som angripits. Några av hans kamrater i byn berättade vad som hänt:

En dag tågar en trupp guardia asaltos, ”ordningspolis”, in i byn. Kollektivkommittén, som även bestod av kamrater ur revolutionskommittén, rymde ur byn då polisen frågade efter dem. De flesta av dem visste av egen erfarenhet vad det ville säga att sitta i ett spansk fängelse månad ut och månad in i väntan på rannsaking. Polisen gav eld efter dem men de lyckades komma undan. Polisen började omedelbart genomsöka husen för att beslagta vapen. De vapen som funnits hade av byungdomen bragts till fronten men polisen drog sig inte för att beslagta till och med de gamla jaktgevär, med vilka bönderna ute i markerna brukade skaffa sig en hare eller en kanin för att hjälpa upp kosthållet. De män som frånrövades också dessa gamla, obetydliga hagelgevär, voro samma män som den 19 juli med sina bröst spärrat vägen för fascisterna. Förbittringen var oerhörd men motstånd ansågs lönlöst.¹¹⁵

Det finns även andra källor som pekar på att det hela kan ha gått långt våldssammare till än vad Lätt uppger. Det hävdas där att Fabara och grannbyn Maella utsattes för regelrätta militära angrepp och att en av dem som arresterades var ordföranden för kollektivet i Maella som därefter avrättades av kommunisterna.¹¹⁶ Efter att kollektivet i Fabara upplösts med våld summerade Lätt följderna:

När nu kollektivet stod utan ledande kommitté och man ej visste vad framtiden hade att bjuda, råkade kollektivet i upplösning. En del bönder

¹¹⁴ Det beskrivna exemplet är hämtat från Angüés, en av de byar som angreps redan den 12 augusti, se intervju med Martín Arnal Mur, se även Per Lindblom, ”Den siste anarkisten i Angüés”, i *Arbetaren*, nr 4/2013.

¹¹⁵ Lätt (1938), s. 29–30.

¹¹⁶ Ledesma Vera (2008), s. 165–166.

återgingo till att individuellt bruka den jord de tidigare ägt medan andra åter sökte att som förut arbeta i grupper.

Så mycket hade alltså uppnåtts med polisens ankomst att en by, vars innevånare frivilligt och genom kollektivt arbete kommit bort från de gamla förlegade produktionsförhållandena och genom modernisering och organisation av arbetet kommit att nå allt bättre resultat, att denna by bringades tillbaka till de gamla medeltidsmässiga formerna. Inom kollektivet hade man rivit ned de gamla skrankorna mellan de skilda små jordlotterna. I stället för att fortsätta att beså dessa jordlotter med olika utsäde hade man rationaliserat och använt större arealer för varje slag av utsäde. Bara detta betydde ett ofantligt hopp framåt och när man därtill genom kollektivet inom en snar framtid hade möjligheter att anskaffa bättre arbetsredskap och maskiner, betydde kollektivets upplösning att allt pekade hän mot sjunkande produktion.¹¹⁷

Ny offensiv mot Zaragoza

Efter att de kommunistdominerade styrkorna avslutat sin kampanj mot jordbrukskollektiven planerade arméledningen en ny offensiv. Stora republikanska styrkor bland andra bestående av divisionerna 11, 27 och 45 samt ett flertal enheter från de Internationella brigaderna som skickats till Aragonien gjorde sig därför beredda att gå till angrepp. Det var alltså samma enheter som i den kommunistiska propagandan brukade framställas som republikens elitstyrkor som nu skulle visa att de kunde göra vad CNTs miliser tidigare misslyckats med, nämligen att inta Zaragoza. Till sitt förfogande hade de flygunderstöd, artilleri och över 100 sovjetiska pansarvagnar, moderna vapen av en typ som inte tidigare setts till Aragonien. Den 24 augusti gick de republikanska styrkorna till angrepp. Efter att några mindre byar intagits kulminerade offensiven utanför byn Belchite. Under de närmast följande veckorna utkämpades hårda strider om byn där de nationalistiska styrkorna envist bet sig fast. Den 6 september, då Belchite till sist intogs var de republikanska styrkornas krafter också uttömda. Efter att den stora offensiven därmed upphört återstod inget annat att göra för den republikanska arméledningen än att försöka framställa intagandet av Belchite som en viktig seger.

Barcelona, september 1937

I slutet av september befann sig Nisse Lätt återigen i Barcelona, vilket framgår av ett reportage där Rudolf Berner, som då var på väg att lämna Spanien,

¹¹⁷ Lätt (1938), s. 30.

uppger att han under sin sista natt i staden fick övernatta i CNT-FAI-huset tillsammans med Lätt och några andra utländska kamrater som var ”mer eller mindre ’osäkra’ på stan”.¹¹⁸ Efter att Berner rest hem till Sverige blev Lätt den enda kvarvarande svenska syndikalisterna i Spanien, möjligen med undantag för någon eller några okända SAC-medlemmar i de Internationella brigaderna. I Barcelona fick Lätt det allt svårare att ta in att situationen förändrats så dramatiskt:

Vem hade kunnat räkna ut vad mitt stackars huvud fick utstå dessa dagar? Om allt detta inte hade varit så grymt, vore det nästan komiskt. Hur skulle en enkel sjömanshjärna kunnat lista ut intrigerna i detta dubbelspel? Jag anade mer än förstod vad kamraterna i CNT hade att utstå. Varför stormade de inte Hotel Colón och gjorde slut på intrigspelet. När inte hjärnan räckte till ville man kräkas.¹¹⁹

Den rådande situationen var förmodligen orsaken till att Lätt inte kunde förmå sig att skriva några reportage under den närmaste tiden. Därför förblir det också oklart om han under den följande månaden befann sig i Fabara eller Barcelona.

Fabara, november 1937

I november var Nisse Lätt i alla fall tillbaka i Fabara. På en rad platser i Aragonien hade de kommittéer och lokala råd som tidigare styrts ute i byarna nu ersatts av en uppsättning förvaltningsorgan som utsetts av centralregeringen. Detta gällde framförallt i de byar där CNT haft sina starkaste fästen.¹²⁰ Efter som CNT inte längre ingick i centralregeringen hade organisationen sin majoritetsställning till trots, ställts utanför den nya maktapparat som installerats i Aragonien. I andra avseenden hade situationen normaliserats. Joaquín Ascaso, presidenten för det numera upplösta Aragonska försvarsrådet, hade till exempel släppts redan i september. Under hösten kom också de flesta av de närmare 500 CNT-medlemmar som gripits i Aragonien att frigges, delvis som ett resultat av den ”habila diplomati” som den Aragonska regionalkommittén och CNTs Juridiska kommission ägnat sig åt. Under hösten hade många av kollektiven återbildats, detta trots att de ofta motarbetades av de

¹¹⁸ Se Rudolf Berner, ”Över gränsen”, i *Arbetaren*, 27 september 1937.

¹¹⁹ Lätt (1993), s. 95.

¹²⁰ Casanova (2006), s. 283.

nya myndigheterna. Även i Fabara fanns långt framskridna planer på att återbilda kollektivet:

I Fabara började dock allt ivrigare röster höjas för att kollektivet skulle återupptagas och likaså började pojkarna vid fronten att i brev ställa krav om detsamma. ”När vi här ute”, skrevo de, ”offra våra liv för revolutionen, fordra vi att ni övervinna svårigheterna där hemma och stärka kollektivet och organisationerna. När vi komma hem en dag vilja vi se att saker och ting gått i de spår som vi lämnade dem”.

En kommitté tillsattes också för att förarbeta kollektivets reorganisering och för att få klara besked om vart regeringen syftade tillskrev man dem med upplysningar om polisens framfart och begärde upprättelse. Något svar från regeringen hade dock inte anlänt då jag lämnade Fabara. Innan jag av vissa orsaker bestämde mig för att lämna Spanien och Fabara hade jag i byn tillfälle att närmare studera de metoder motståndarna till kollektiven tillgrepo. Inte bragte de baktalarna några större resultat i byarna men i utlandet ha liknande försök dock fått utgöra kärnan i de smutsiga lögnerna om Spaniens anarkosyndikalister.¹²¹

Årsmminnet av Durrutis död

Då årsdagen för Durrutis död närmade sig hade den folkkäre anarkisten återigen blivit namnet för dagen i det republikanska Spanien. CNT hade då förberett ett flertal stora hyllningsceremonier som skulle hållas på en rad olika platser. För att ta udden av dessa hade kommunisterna lanserat en ny teori om Durrutis död. De hävdade att Durruti hade mördats av radikala anarkister i hans egna led som ansåg att han svikit sina frihetliga ideal. Då en kommunistledd enhet från den Republikanska folkarmén anlände till Fabara ville dess befäl ta chansen att sprida dessa uppgifter vidare, vilket förorsakade både löje och upprörda känslor:

En officer höll ett tal till soldaterna och yttrade därvid bland annat: ”Kamrater, nu är det snart årsdagen sedan Durruti i Madrid mördades av en anarkist”. Här avbröts han av flera soldater som indignerade begärde att han skulle ange namnet på denne anarkist. Officeren tvingades att hastigt avlägsna sig. Soldaterna och bybefolkningen voro tydligen inte sådana dårar att de trodde på en så uppenbar lögn om den store anarkisten Durruti, som han hoppats. En gammal bonde anmärkte också skrattande att det hela påminde om tjuven som då han fann sig upptäckt ville komma undan genom att högt skrika: ”Tag fast tjuven”!¹²²

¹²¹ Lätt (1938), s. 30.

¹²² Ibid., s. 31.

Under de följande dagarna fick Lätt och hans kamrater i byn flera tillfällen att fortsätta diskussionerna med de kommunistiska befälen:

Vid ett annat tillfälle kommo jag och en bonde i samspråk med en sergeant. Han upprepade officerens påstående, men på en direkt fråga om det möjligen kunde finnas någon utöver fascisterna och de politiska partipamparna som hade intresse av att anarkisten Durruti röjdes ur vägen, struntade han i svaromålet. Soldaterna som voro i hans sällskap smålogo i mjugg.

Sergeanten sökte ett annat samtalsämne och började så orera om hur anarkisterna i Madrids omgivning, ”där jag förut legat”, trakasserat civilbefolkningen, att de fråntagit alla som ej anslutit sig till kollektiven både jord och dragare. Jag frågade honom om han även märkt något liknande här i Aragón, men det sade han sig ej ha gjort. ”Här”, menade sergeanten, ”äro anarkisterna beskaffade på ett helt annat sätt än i Madridtrakten”. Det var precis samma propaganda sergeanten förde, som man kunnat märka ända här uppe i Sverige. Anarkisterna, de hängivnaste kämparna vid fronterna och de initiativrikaste och offervilligaste i produktionen, ha enligt dessa ”sanningsvittnen” huvudsakligast ägnat sig åt terrorn mot civilbefolkningen. I den svenska pressen har detta särskilt gällt Aragón. Den stackars sergeanten befann sig i Aragón vadan han måste finna ut någon annan landsända att prata och ljuga om.¹²³

I slutet av november bestämde sig Lätt för att lämna Fabara och resa hem till Sverige. Innan han lämnade byn försökte hans kamrater förgäves övertala honom att stanna kvar:

Det sista jag hörde när jag tog avsked från byn, var att de kamrater, som jag sist arbetat samman med inom kollektivet, sade, bry dig ej om att resa dit upp, i nästa vecka kommer kollektivet att ånyo organiseras och allt kommer att bli bra igen. Samma tillförsikt som dessa pojkar hade om kollektivet möter man idag bland arbetarna i hela Aragón och Katalonien. Vi skola slå fascisterna och alla andra som på något sätt vilja hindra oss i vårt sociala nyskapningsarbete.¹²⁴

Några dagar senare var Lätt tillbaka i Barcelona där han började få bråttom att komma iväg då hans pass var stämplat för utresa en specifik dag som nu närmade sig. Den 3 december skrev Martin Gudell för CNTs och FAIs räk-

¹²³ Ibid., s. 31.

¹²⁴ Nisse Lätt, ”Entre campesinos”, i *Storm*, 1/1938.

ning en uppmaning till den franska Anarkosyndikalistiska kommittén att underlätta hans vidare resa då han anlände till Perpignan.¹²⁵ Lätt lämnade där-
efter Barcelona med tåg.

Perpignan–Antwerpen, december 1937

Från Perpignan tog sig Lätt vidare till Amsterdam. Där begav han sig till det Internationella transportarbetarförbundets kontor där han träffade på dess generalsekreterare Edo Fimmen och en ombudsman från det svenska Sjöfolksförbundet som hjälpte honom att ordna de återstående detaljerna. Från Amsterdam tog Lätt sedan tåget till Antwerpen där han återsåg Jack Vesper, den tyske sjöman som förlorat ett ben under slaget om Santa Quiteria, och som han blivit bekant med under deras gemensamma vistelse på sjukhuset i Tarragona. Genom Sjöfolksförbundets försorg hade Vesper lyckats utverka inrese- och uppehållstillstånd som politisk flykting i Sverige. Någon dag senare kunde Lätt och Vesper gå ombord på S/S Belgia som avgick med destination Göteborg, men det var inte alla som uppskattade deras närvaro ombord:

Så kom resdagen. Vi gick ombord i god tid och satte oss i ”vår” röksalong, som ju var första klass. Vi var ju ett litet sällskap, fyra svenskar och några flickor och pojkar som ville ta farväl av oss. Alla var fullständigt nyktra. Då klampar något slags purser fram, stirrar på våra öl- och lemonadglas och halvvägs ryter på norska: ”De må huske att Sjöfolksförbundet kun betaler reisen men icke noen drink!”

Det blev givetvis djup förstämning i laget. Om det nu ändå hade stått några ishinkar med champagne på bordet, i stället för våra futtiga glas. Jag hann inte reagera, förrän en av de belgiska flickorna tog upp sin portmonnä och betalade. Det var kanske ett eko av att Förbundet betalat första klass för samtliga, vilket betydde att vi skulle äta vid kaptenens bord. I berörda kretsar hade det nog diskuterats, om ett så stort gäng som vi skulle ha varit, inte bara utav sjöfolk, utan till råga på allt frontsvin, skulle kunna äta med kniv och gaffel och dricka ur glas.¹²⁶

Åter i Sverige

På eftermiddagen den 13 december anlände Lätt och Vesper till Göteborg. På kajen möttes de av ett uppbåd journalister som de gjorde sitt bästa för att

¹²⁵ Brevet återges i faksimil i Lätt (1993), s. 119.

¹²⁶ Lätt (1993), s. 98.

undvika. Medan Vesper blev kvar i Göteborg reste Lätt vidare till Stockholm. Tidigt på morgonen den 16 december anlände han till Stockholms centralstation där han möttes av en välkomstkommitté bestående av bland andra Rudolf Berner och Maja Funseth. Därefter hölls ett möte i Klara Folkets hus där Axel Österberg och Olle Jansson höll tal.¹²⁷ Samma kväll lät sig Nisse Lätt intervjuas av Rudolf Berner för *Arbetaren*. Den kommunistiska propagandan hade då sedan länge spridits i Sverige och det var denna Berners första fråga till Lätt gällde:

Kamrat Lätt är först angelägen att få klara upp en del påståenden som via den från Spanien hemkomna Kajsa Rothman dansat runt i svensk press. Enligt hennes skildringar skulle soldaterna på Aragónfronten huvudsakligast uppehållit sig med tidsfördriv i byarna, ja de skulle rent av vid vissa tillfällen ha nekat gå till attack för det de just då sparkat boll samman med – fascisterna.¹²⁸

Det hela handlade om ett uppmärksammat uttalande som ett par veckor tidigare gjorts av Kajsa Rothman. Hon hade varit en av de få svenskar som befunnit sig i Spanien vid krigsutbrottet. Enligt egen utsago hade hon trätt i ”fronttjänst som sjukvårdare”.¹²⁹ Hon hade därefter hamnat i Madrid där hon inlett en relation med den kanadensiske läkaren Norman Bethune som var en hängiven kommunist. Eftersom Rothman talade både engelska och spanska hade hon kunnat försörja sig som tolk och lokal guide för några av de amerikanska utrikeskorrespondenter som anlant till Spanien.¹³⁰ Tillsammans med dem hade hon kommit att ingå i den krets av utländska celebriteter som flockades kring de Internationella brigaderna och de kommunistiska befälhavarna på de stora hotellen i Madrid och Valencia. Men det hade varit först på våren 1937, då hon börjat skriva resebrev i *Karlstads-tidningen*, som hennes närvaro i Spanien blivit känd för den svenska allmänheten. Verkligen känd hade hon dock blivit under hösten då hon rekryterats som det stora affischnamnet för de insamlingar som bedrevs av den Svenska hjälpkommittén för Spanien. Trots att hon inte tidigare varit politiskt engagerad hade

¹²⁷ Rudolf Berner, ”Nils Lätt i Stockholm. Välkomstfest i Klara Folkets hus”, i *Arbetaren*, 17 december 1937.

¹²⁸ Rudolf Berner, ”Stalinistisk taktik firade smutsiga triumfer. Nils Lätt redogör för hur försvaret saboterades av Stalins trogna i Aragonien”, i *Arbetaren*, 17 december 1937.

¹²⁹ Se intervju med Rothman: ”Barn som ha skräcken i sig verka inte väluppfostrade. Hela Spaniens ’Kajsa’ hemma efter elva år”, i *Dagens Nyheter*, 2 november 1937.

¹³⁰ Se Paul Preston (2009), *We Saw Spain Die: Foreign Correspondents in the Spanish Civil War*, London, Constable, s. 135–137.

hon blivit så påverkad av vad hon hört från sina bekanta i Spanien att hon inte tvekade att göra uttalanden som låg i linje med den kommunistiska propagandan. Då hon intervjuats i *Göteborgs-Posten* under sitt senaste Sverigesbesök hade hon till exempel hävdad att POUMs styrkor, som dessutom upplösts flera månader tidigare, spelade fotboll med fascisterna. Hon hade inte sett det själv, men hävdade att uppgiften kom från en säker källa:

Kajsa Rothman blir inte nådig när talet kommer in på anarkisterna, speciellt på POUM och den roll denna riktning spelat i Katalonien. Hon är förvånad över att i Sverige träffa på så många, som försvarar dem och anser att detta endast kan bero på ren obekantskap med de verkliga förhållandena. Hennes rent personliga intryck av POUM är det allra sämsta. En grupp hade sänts till Huesca och fick en dag anfallsorder. Gruppens medlemmar blevo mycket förargade. De hade nämligen just till den dagen avtalat en liten fotbollsmatch med fascisttrupperna! Historien låter otrolig, men hon har den från en källa, som hon absolut litar på.¹³¹

På Berners begäran fick Nisse Lätt därför börja intervjun med att bemöta anklagelserna:

Jag kan inte förstå, säger kamrat Lätt, hur folk som säger sig vilja ge riktiga bilder från dagens Spanien, kan komma med något dylikt. En liten blick tillbaka i tiden är väl också nog för att klargöra halten hos de trupper, som under månader anklagats för bristande organisation och aktivitet. Som bekant blev det de av de katalanska syndikaten utrustade formationerna som fingo på sin lott att rensa Aragón. Förra sommaren ryckte också dessa formationer ständigt allt närmare Zaragoza och särskilt kritikerna borde uppmärksamma att de under Durrutis ledning stående skarorna, trots sin dåliga beväpning, voro de enda som varaktigt kunde notera framgångar. Att man slutligen måste finna sig i att stoppas upp vid Zaragozas portar kan helt skrivas på den dåliga beväpningskonto.¹³²

Nisse Lätt hade endast motvilligt låtit sig intervjuas i samband med sin hemkomst. Han höll sig därefter undan all uppmärksamhet. Månaderna vid fronten hade satt sina spår. Han avstod därför också från att ge sig ut på den annars närmast obligatoriska föredragsturné som SAC arrangerat med flera av de tidigare hemvändarna från Spanien:

¹³¹ ”Svenska Kajsa’ i Göteborg på föredragsturné. Berättar om sina växlande äventyr i inbördeskrigets Spanien”, i *Göteborgs-Posten*, 30 november 1937.

¹³² Rudolf Berner, ”Stalinistisk taktik firade smutsiga triumfer”, i *Arbetaren*, 17 december 1937.

Från Göteborg rymde jag för att slippa ifrån offentliga föredrag. Likadant i Stockholm. (...)

Det var alltså inte så lätt att plötsligt ställa om maskineriet för hemmabruk. Vad skulle man tala om? Alla goda kamrater vars hjärnsubstans man sett stänka omkring? Hur skulle man kunna tala om detta folk som öppnat på skynket för framtiden och blottat ett samhällssystem som skulle kunna ge oss en lyckligare och ljusare tillvaro, samtidigt som världens så kallade demokratier lugnt åsåg hur mänsklighetens vildaste militärmakter förberedde det kommande storkriget på Spaniens mark, genom att lägga städer och byar i ruiner och göra det på kortast möjliga tid. Hur skulle jag kunna våga åtaga mig detta utan att bryta samman i gråt...¹³³

Några dagar senare återvände Lätt till Landskrona där han fick arbete på Öresundsvarvet. Under den första tiden drog han sig undan offentligheten. Han kom emellertid snart att repa nytt mod. Han började då hålla föredrag om sina upplevelser i Spanien. Med tiden kom han allt oftare att ta ledigt från sitt arbete för att ge sig ut på föredragsturnéer. På våren 1938 gjorde Nisse Lätt en kort sammanfattning av sina erfarenheter från Spanien i skriften *Som milisman och kollektivbonde i Spanien* som utgavs av Federativs förlag. Under återstoden av inbördeskriget fortsatte han sedan att propagera för CNT och den spanska revolutionen.

¹³³ Lätt (1993), s. 99.

DEL 3

I den dödsdömda republiken

Rudolf Berner

(maj 1938–juli 1939)

På våren 1938 återvände Rudolf Berner till Spanien. Verksamheten vid den svenska sektionen i CNT-FAI-huset hade då legat nere sedan i slutet av augusti föregående år då Maja Funseth och Fred Schröder lämnat Barcelona. CNT hade därför velat att SAC skulle skicka en korrespondent för att starta upp sektionen på nytt. Frågan hade gått till Berner som ansetts vara den mest lämplige kandidaten, men han hade till en början varit tveksam. Sedan han återvänt till Sverige från sin föregående vistelse i Spanien hade han känt bitterhet och vredesmod över den rådande situationen, inte minst på grund av att CNT gjort omfattande kompromisser medan kommunisterna tillåtit gå till angrepp mot dess revolutionära samhällsbyggen. Berner hade även antytt att han genomgått en livskris som varit kopplad till de dramatiska händelser han varit med om, men han hade samtidigt börjat tröttna på tillvaron i Sverige och lät sig därför övertalas.

Ragnar Johansson i Barcelona

Den direkta orsaken till att Berner fått frågan var att Ragnar Johansson, som var redaktör för Federativs förlag, bara någon vecka tidigare återvänt till Stockholm från en kort vistelse i Barcelona.¹ Johanssons resa hade föranletts av att CNT och FAI, genom hjälporganisationen SIA (Solidaridad Internacional Antifascista), höll på att färdigställa en propagandafilm som skulle

¹ Den Stockholmsfödde Ragnar Johansson (1887–1959) var en av den svenska syndikalistiska rörelsens pionjärer. Han hade deltagit på SACs konstituerande kongress i Stockholm på sommaren 1910. Två år senare hade han emigrerat till USA där han blivit aktiv inom IWW och där han 1917 dömts till tio års fängelse för antimilitaristisk propaganda. Då han fem år senare benådats hade han återvänt till Sverige där han återupptagit sina aktiviteter inom SAC.

visas i flera länder.² SAC hade därför behövt skicka någon som skulle tala in berättarrösten till den svenskspråkiga versionen. Vid månadsskiftet mars/april hade Johansson därför tillbringat tre veckor i Barcelona då han arbetat vid CNTs kollektiviserade filmindustrier. Han hade då också skrivit ett par optimistiskt färgade reportage genom vilka han kom att sälla sig till den numera ganska långa rad av korrespondenter som rapporterat från inbördeskriget i den svenska syndikalistiska pressen.³

Under Johanssons vistelse i Barcelona hade CNT fattat det för många överraskande beslutet att ännu en gång gå med i centralregeringen. Den 5 april hade CNT-medlemmen Segundo Blanco⁴ tillträtt som utbildnings- och sjukvårdsminister i den nya regering som då bildats av Juan Negrín.

Den 27 april, då Johansson var tillbaka i Stockholm, lämnade han en muntlig rapport till SACs AU. Där framgick att han haft ett möte med Mariano Vázquez, sekreterare för CNTs nationalkommitté, som då velat förklara de bakomliggande orsakerna till regeringsdeltagandet för SAC:

Sista dagen jag var i Barcelona samtalade jag med Vázquez och det var något han ville att jag skulle framföra till SAC. Han menade att vi kanske stod frågande på grund av CNTs inträde i regeringen. Han talade något om konferensen med Negrín och president Azaña och redogjorde för FAIs avvisande ställning till frågan. Men Vázquez talade också om något annat. Redan för fyra veckor sedan hade man velat att någon från den anarkosyndikalistiska rörelsen skulle inträda i regeringen. CNT-FAI diskuterade frågan och ställde vissa krav för inträdet. Andra söndagen jag var i Spanien var jag på regionalkommittéernas möte där linjerna för inträdet diskuterades och fastställdes.⁵

Beslutet hade alltså föregåtts av förhandlingar mellan CNT, regeringschefen Juan Negrín och republikens president Manuel Azaña. Det definitiva beslutet om regeringsdeltagandet hade därefter fattats av CNTs nationalkommitté. Det hela hade skett på villkor att CNT skulle få igenom ett flertal krav, varav

² Hjälporganisationen SIA, som bildats av CNT på våren 1937 som ett frihetligt alternativ till den kommunistkontrollerade Röda hjälpen, hade snabbt blivit en framgång, då ett stort antal medlemmar anslutit sig och bildat sektioner i ett flertal länder. Men bildandet av SIA hade också förorsakat kontroverser inom den syndikalistiska rörelsen då dess internationala IAA kommit att åsidosättas i hjälparbetet för CNT och Spanien

³ Se Ragnar Johansson, "Spaniens revolutionära ungdom", i *Storm*, 5/1938 och "Spanska porträtt. En internationalist", i *Arbetaren*, 16 juli 1938.

⁴ Segundo Blanco (1899–1957), mångårig CNT-medlem som under en kort period under 1926 varit sekreterare för CNTs nationalkommitté.

⁵ SACs AU-protokoll, 27 april 1938 (1845/A/3/24), SAC, ARAB.

det första varit att de fångar som gripits under den stora arresteringsvågen föregående sommar skulle släppas:

Det första kravet som framställdes var de politiska fångarnas frigivning och det gjordes upp en förteckning över alla dessa. En del av dem hade suttit sedan maj förra året. Men man tog endast med sådana som voro kända och som man kunde garantera för. Den första gången regeringen uppvaktades med kravet ställde regeringen sig avvisande, likaså vid den andra. Först efter tredje uppvaktningen på samma söndag biföll regeringen kravet och fångarna släpptes omedelbart.⁶

Ett annat krav hade gällt maktfördelningen inom den Republikanska folkarmén där kommunisterna haft ett oproportionerligt stort inflytande. Detta hade fått förödande konsekvenser för CNTs styrkor vars manskap ofta offrats som kanonmat på slagfälten. Vázquez hade berättat för Johansson att CNT därför krävt en uppreisning i arméstaberna samt att befälen hädanefter skulle utnämnas proportionerligt enligt rådande styrkeförhållanden:

Vázquez var synnerligen allvarlig, han ville att vi skulle förstå deras motiv för inträdet i regeringen och framhöll nödvändigheten av att genom detta sitt deltagande få tillfälle att rensa ut, bland annat i generalstaberna. De voro rädda för att modet annars skulle svikit hos anarkosyndikalisterna och Barcelona fallit. Han omnämnde också fördelningen av politiska kommissarier.

CNT hade 275 000 man i armén och 200 kommissarier, kommunisterna hade 50 000 man i armén och 500 kommissarier. Nu skola organisationerna tillsätta kommissarier i förhållande till det antal de ha i armén.⁷

Det huvudsakliga skälet till att gått CNT med i regeringen hade däremot gällt en annan och långt allvarigare fråga. Enligt Vázquez fanns det starka krafter bland republikanerna som ville förhandla om fred med nationalisterna, bland dem fanns den tidigare försvarsministern Indalecio Prieto från socialistpartiets högerflygel. Den nybildade regeringen hade därför i första hand fått stödja sig på kommunisterna och CNT, som sin inbördes fiendskap till trots hade det gemensamt att de ville fortsätta kampen, och detta hade, enligt vad Johansson rapporterade, varit den avgörande orsaken till att CNT återigen valt att gå med i regeringen:

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

Vázquez talade om att det varit meningen att bilda en ny regering, med syfte att göra upp med Franco. Prieto för högersocialisterna och några andra republikanska grupper voro för detta, men Negrín och Azaña där-
emot ställde sig avvisande. CNTs och UGTs nationalkommittéer kallades av presidenten till konferens och blevo då tillfrågade om sin inställning till frågan. De förklarade att man skulle slåss till sista man. Då blev det beslutat att de båda organisationerna skulle ingå i regeringen. Vázquez framförde att detta var det verkliga motivet för deras inträde i regeringen.⁸

Det började bli alltså bli uppenbart att enigheten om att fortsätta kampen ris-
kerade att rämna, vilket också var ett tydligt tecken på att republiken var på
väg att förlora kriget. På Johanssons inrådan beslutade SACs AU att ”inte
publicera något i de (...) frågor som CNT i förtrolighet framfört till Johans-
son”.⁹ Det gick alltså inte längre att säga hela sanningen om det spanska kriget
då det skulle få en negativ inverkan på stridsmoralen och även på den svenska
biståndsviljan gentemot republiken. Innan Johansson lämnat Barcelona hade
han passat på att bjuda in Vázquez till den kongress som SAC skulle hålla i
Stockholm följande höst, och där det för övrigt också var meningen att den
film han talat in berättarrösten till skulle premiärvisas. Vázquez hade då sva-
rat att han gärna skulle komma, men också med den olycksbådande reserva-
tionen: ”Och om jag lever till dess”.¹⁰

Johansson rapporterade avslutningsvis att CNT velat att SAC skulle skicka
en korrespondent till Spanien. Han hade då redan vidtalat Berner:

Vid sammanträde med CNTs propagandacentral frågades det från CNTs
sida varför SAC inte har någon representant i Spanien. Det framhölls att
det endast skulle kosta SAC utgifterna för resan om vi sände dit en man.
Vázquez ansåg också att det vore bra om SAC hade en representant i Spa-
nien. Jag har, sedan jag kom hem, talat med Berner om saken och han har
inget emot att resa dit igen.¹¹

Mot Spanien

Den 29 april tog sig Berner ut till Bromma flygplats där han klev ombord på
ett tremotorigt propellerplan. Eftersom resan ansetts brådiskande hade han
fått förmånen att på SACs bekostnad få göra sitt livs första flygresa. Rutten

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

gick över Danmark, norra Tyskland och slutligen in över den holländska kusten. Från Amsterdam tog Berner samma kväll tåget mot Paris.

Paris

I Paris sökte Berner upp Helmut Rüdiger i dennes hotellrum på Rue de Charonton 135 där han skulle få övernatta. Följande morgon begav sig Berner och Rüdiger till IAAs sekretariat som var inrymt i en lägenhet på Boulevard de la Vilette 117. Där träffade de på flera av de anarkister och syndikalister som tvingats lämna Spanien. Berner insåg nu att relationerna mellan IAA och CNT var frostigare än någonsin. Det var en konflikt som legat och pyrt alltsedan krigets inledning då flera av IAAs sektioner, bland andra det franska CGTSR, riktat skarp kritik mot CNTs samarbetslinje. Under de snart två år som gått sedan kriget startat hade CNT också varit nära att lämna IAA vid ett flertal tillfällen. Att den spanske CNT-medlemmen Manuel Mascarell två månader tidigare utsetts till ny sekreterare för IAA hade förvisso mildrat konflikten, men bara tillfälligt. Det faktum att CNT, trots tidigare svek mot organisationen, ännu en gång gått med i regeringen var ett beslut som betraktades med avsmak av många inom IAA. Den allmänna uppfattningen i Paris var att denna samarbetslinje snart skulle leda till nya angrepp mot CNT. Det var också uppenbart att sprickan mellan CNT och IAA skulle bestå, åtminstone så länge IAAs sekretariat var förlagt till Paris.

Att Berner lät sig påverkas av de negativa stämningarna framgår av ett öpenhjärtigt brev till Albert Jensen, som också är det första i en rad internt hållna brev där Berner talar klarspråk om den rådande situationen, och där han även säger sig vara medveten om att han riskerar sitt eget liv:

Jag vill nu passa på tillfället att skriva ett par rader till dig. Angenäma saker har jag inte att berätta, det ska gudarna veta. Som det ser ut så är hela min resa förgäves – nå, ärligt talat så anade det mig redan innan jag for från Stockholm, men jag såg en chans att komma bort ur eländet och jag tog den. Här har jag nu lyckats få allt ordnat och reser ikväll. Men du kan vara säker om att det inte är mycket optimism kvar. Här har jag träffat en hel del spanska kamrater och därtill en hel del andra bekanta från Spanien, bland andra Gaston Leval och de anser mig vara självmordskandidat. De kommer alla sanningen bra nära. Jag har hela tiden räknat med att detta är min sista resa och jag är beredd på den saken. (...) Dessutom rent privat så kunde jag inget bättre önska än att få komma bort. En slags rehabilitering kanske det kunde bli om jag nu lyckas komma över gränsen.¹²

¹² Rudolf Berner till Albert Jensen, 5 maj 1938, Korrespondens (2768/E/1/38), Arbetaren, ARAB.

Enligt Berner hade till och med den vanligtvis optimistiske Rüdiger framfört en mörk syn på händelseutvecklingen i Spanien. I sitt brev hävdade Berner att IAA lidit stor skada av att ha gjort alltför stora eftergifter mot CNT. Berner ansåg också att Augustin Souchy hade stor skuld i att relationerna mellan IAA och CNT försämrats:

Vad det beträffar IAA så är det på upphållningen, trots eller kanske tack vare alla kompromisser som gjorts med hänsyn till CNT. När till och med Rüdiger börjar förtvivla då är det verkligen illa. Hade jag ro i kroppen skulle jag kunna berätta volymer om mina iakttagelser här i Paris beträffande CNT – IAA. Och om det skulle vara mitt sista ord: Den förbannade Souchy bär en oerhört stor skuld. Han borde veta vilka barn spanjorerna är. Han borde ha märkt deras naiva storhetsvansinne. Naturligtvis märkte han det, men han utnyttjade detta jesuitiskt för att hämnas på IAA och framför allt på de kamrater som inte såg idealet i en organisation som SAC utan sträva mera hän mot anarkosyndikalismen.¹³

Väl medveten om svårigheterna att verka som journalist i den spanska republiken var Berner inte heller särskilt hoppfull om sina möjligheter att kunna göra några mer kritiska granskningar:

Och nu – ja, jag vet att jag inte kan skriva annat än rena reportage, som skulle kunna inflyta i vilken borgarblaska som helst, ja till och med *Ny Dag*. Om jag överhuvudtaget kan skriva alls.¹⁴

Berner insåg att han skulle komma att hämmas av den stränga brevcensuren samtidigt som nödvändigheten av självcensur skulle vara större än tidigare. Att kriget var på väg att förloras var något som också måste förtigas. I sitt brev till Jensen både beklagade och urskuldade Berner avslutningsvis det faktum att han även under sina tidigare vistelser i Spanien ansett sig nödgad att förtiga en del negativa aspekter och tona ner sin egen kritik mot CNT:

Jag har i mina Spanienschildringar förtigit en massa. Men jag har hela tiden trott att det skulle väcka våra pojkar och att det skulle lätta upp för våra verkliga kamrater om man bara målade framsidan. De har det inte för lätt att hålla ut och behöver därför stimulans. Men att officiellt uppträda som de spanska kamraternas försvarsadvokat det är en billig och enkel plikt, ty i jämförelse med andra har de verkligen uträttat underverk. Men man bör därför inte gå så långt att man sväljer allt. Vi skulle kunna lära en hel del

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

av deras fel, inte bara skylla allt på svårigheterna. Trots allt så är jag glad åt att åter få komma tillsammans med kamraterna därnere, trots att tillståndet nu är ytterligare försämrat inrikespolitiskt. Kommunisterna äro åter på väg att bli herrar och jag skulle inte bli förvånad om jag också finge krypa in ett slag. Som du ser, så är det inte med ljusblå glasögon jag ser på min uppgift därnere.¹⁵

Efter att ha tillbringat några dagar i Paris där Berner varnats för att hans liv skulle vara i fara om han återvände till Spanien kan det inte ha varit i någon god sinnesstämning han fortsatte söderut. I den franska gränsstaden Cerbère kontrollerade de nitiska gendarmerna Berners resedokument som denna gång var helt i sin ordning.

Port Bou

En stund senare kunde Berner stiga ombord på tåget som skulle ta honom över den spanska gränsen till Port Bou, vilket han rapporterade i sitt första reportage från denna vistelse i Spanien:

Klockan var en kvart över tio då tåget ångade ut från Cerbère, den sex kilometer långa sträckan – till största delen tunnel – gick på fem minuter och ändå var klockan 20 minuter över elva, då vi anlände till Port Bou! Hur så? Jo! Spanien är ett land före sin tid i bokstavlig bemärkelse: Då klockan är 10 i Europa, slår den 11 i Spanien – España republicana.¹⁶ Det hela var på sitt vis symboliskt.

Under tiden vi ångade genom tunneln, sjöngo några flickor Internationalen för full spansk hals. Och då den mörka tunneln var genomkörd, dök Port Bou upp som en strålände hägring ur Medelhavet och dess klippiga kuster. Den dekadenta franska atmosfären var borta och efter den svarta tunneln, andades man åter in den friska spanska kampatmosfären. Och så det att man fick ställa fram klockan en timma. Utveckling! – Framåt. Inte som Francos allierade, vilka ”vrida klockan tillbaka”.¹⁷

Det hade gått drygt sju månader sedan Berner senast varit i Port Bou. Under de gångna månaderna hade staden utsatts för omfattande flygbombningar:

¹⁵ Ibid.

¹⁶ I den spanska republiken hade tiden inte anpassats till Greenwichtiden med tidszoner efter meridiangrad varför Spanien låg en timme före grannlandet Frankrike. Detta gav upphov till en rad skämtsamma anspelningar på att den spanska republiken var före sin tid. Greenwichtiden infördes av Francodiktaturen först efter krigsslutet.

¹⁷ Rudolf Berner, ”Min tredje resa till Barcelona. Efter ’tredje resan’ anses man sitta fast ordentligt, skämtar Ru Be”, i *Arbetaren*, 17 maj 1938.

Efter övriga formaliteter med papper och tull vandrade jag ner för trap-
porna från den sargade stationsbyggnaden. (...) Mycket hade förändrat
sig sedan dess, den lilla staden har råkat ut för de ”svarta vingarna” många
gångar och man såg spår som förskräcka.¹⁸

Efter att ha övernattnat i Port Bou tog Berner tåget till Barcelona. Han gav nu
uttryck för en inledningsvis möjligen spelad, men med tiden med alltmer up-
penbar och uppriktigt entusiasm över att återigen befinna sig i Spanien:

Så äro vi installerade på tåget till Barcelona! Jag kan knappast sitta stilla
av glädje och underliga känslor: Tänka sig! Åter i Spanien. Ay, otra vez en
España!¹⁹

Barcelona, maj–juli 1938

Det var ett krigsdrabbat Barcelona som mötte Berner då hans tåg rullade in i
staden en sen kväll under den första veckan i maj. En av orsakerna till det var
att centralregeringen i november föregående år, som en säkerhetsåtgärd då
de nationalistiska styrkorna närmast sig Valencia, flyttat norrut och installerat
sig i Barcelona. Sedan dess hade nationalisternas flyngangrepp intensifierats
och staden var nu kraftigt sönderbombad. Eftersom Estación de Francia var
svårt sargad gick tåget bara till stadsdelen Clot varifrån Berner fick prome-
nera in till Plaza de Cataluña:

Tåget går inte ända fram till ”Estación de Francia” numera. Det stannar i
Barcelona – Clot. För bombardemangens skull. Centralen ligger ju i det
mest utsatta distriktet – hamnen. Det är en bit att gå, visserligen. Men jag
hade ingen lust att trängas på den överfyllda spårvagnen. Jag gick till fots
in mot staden.

Hela tiden var det liksom en inre röst ropade och skrek av överfullt hjärta:
”Å, så är jag då här igen! Här igen! Här! Igen!”. Och jag smekte husen med
blicken, som man ser på kära föremål.

Barcelona! Spanien!

Det verkade som en dröm! Efter dryga sju månader åter här!

Och långsamt drev jag in mot centrum – Plaza de Cataluña.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

Staden ligger i intensivt mörker. Bara ibland ser man en ljusstrimma, det är en och annan tjänsteautomobil som rullar fram utefter gatan. Och verkligen – där går en spårvagn (sällsynt företeelse, ty man sparar på elektriciteten).²⁰

Berner fortsatte sin vandring upp längs Paseo de Gracia, den breda aveny som under republiken döpts om till Paseo Pi y Margall:

Jag strövar Pi y Margall upp. Överallt propaganda, det märks att Barcelona kommit närmare fronten. Det märks att "tot el poble catalan en peu de guerra!" Ja, så står det på de stora banderollerna som har utspänts mellan träden i Pi y Margall: "Hela katalanska folket är på krigsfot!" – "Fyra miljoner katalaners frihet är i fara! Frivilliga fram!" manar andra plakat. Ja, där blir jag så gripen av all denna manande propaganda, att jag själv inte märker att texten är katalansk och att jag har svårigheter med att begripa den. Det är liksom vore det inte målande ord på duk som lyser mot mig i månskenet, utan fastmer ropande röster, som talar ett internationellt *känslans* språk. [...]

Det flyger så många tankar igenom skallen på en då man går så här en natt och strövar upp genom gatorna. Man känner ord stiga inom sig, ord som man aldrig vågade tänka eljest. Därför att de ha med känslan att göra. Här nere är det inte förbjudet att ha ett hjärta – en känslans själ. Men då jag nu skall till att skriva dessa ord, så vägrar tangenterna – tycker jag. Det är liksom passade inte känslan till de svenska orden. Nej, hur skulle det till exempel låta om man sjöng en "jota" eller en "flamenco" med svensk text!²¹

Med Rudolf "Michel" Michaelis

Berner vandrade vidare vidare, kanske var han på väg till stadsdelen Horta där han bott tidigare för att försöka hyra ett rum. Efter en stund stannade han till och satte sig på en bänk i närheten av Plaza de Lesseps (Plaça de Lesseps) där han visste att en av hans gamla kamrater bodde. En stund senare fick Berner också syn på Rudolf "Michel" Michaelis, som tidigare varit ett av befälen i Durrutikolonns Internationella kompani. Han hade varit en av de tyska syndikalister som gripits under arresteringsvågen föregående sommar, men hade helt nyligen frigivits:

²⁰ Rudolf Berner, "Ett bistrare, av bomber sargat Barcelona. Men tron på segern har ej rubbats av motgångarna berättar Ru Be", i *Arbetaren*, 18 maj 1938.

²¹ Ibid.

Jag sitter på en bänk vid Plaza de Lesseps. Vad jag andligen upplever det är sådana pärlor som man inte basunerar ut i artiklar. Sådant behåller man för sig själv – att ta fram och kela med i bittra stunder.

Men medan jag sitter där och plötsligt undrar om det ska vara lönt att besöka en viss kamrat, så här mitt i natten, så hör jag steg. Jag ropar ut i mörkret: "Michel!" det var han! Ömsesidigt glädjetjut och omfamning och må ni nyktra nordbor förlåta mina glädjetårar!

Michel är inte spanjor till födseln, men till själen. Han har levat här nere i några år och är anarkist. Och därtill intresserad av gammal konst med praktik på ett par museum. En sällsynt fin och nobel typ – han har ett leende som ett barn, hans ögon strålar av mildhet och godhet. Det har liksom hans umgänge med gammal konst och kultur förädlat hela hans person. Och nu kom han i full utrustning. Han skulle till fronten för andra gången.

"Det är underligt att en gammal antimilitarist som jag, känner mig så tillfreds nu, därför att jag åter kommer till fronten", säger han. "Men jag känner mig som en soldat för den spanska saken".²²

Berner fick följa med till Michaelis rum där han fick sova den första natten. Det visade sig att Michaelis efter sin frigivning anmält sig till Republikanska folkarmén och att han befann sig i Barcelona på permission. Eftersom Michaelis delade Berners stora musikintresse ägnade de natten åt att spela gram-mofonskivor medan de talade om gemensamma minnen:

Och väl hemma på hans rum, med gamla stick på väggarna, böcker om konst på alla möjliga språk och med Schuberts "Vinterresan" exekverad på gram-mofon – ja, det kan verka underligt att i denna miljö träffa på en soldat. Men – här nere är det liksom naturligt att var och en ställer sig på den post där han anser sig göra nytta.

Trots uniformen, jag ser inte en militarist i Michel, utan en kämpe för friheten, en "kämpe för den spanska saken", som han själv säger. Och så krypa vi båda ihop i bädden, ställer gram-mofonen bredvid och låter den spela Bachs "Andante", utförd av den stora spanska cellisten Pablo Casals. Sedan blåser vi ut stearinljuset och säger "Buenas noches". Nästa dag skall Michel iväg – till fronten.

Bueno, vi hade sagt godnatt, men jag kunde inte sova. Jag låg länge och lyssnade till nattens ljud. Och det var särskilt kattkonserten som kom mig att tänka på en sak. Strax innan jag for, läste jag i en svensk tidning att en

²² Ibid.

resenär från Spanien berättat att nu fanns det inga katter kvar i Barcelona, nu äter man åsnorna.

Varför skall det ljugas så grovt! Visst är här förbaskat ont om mat. Men att dikta upp skräckhistorier tjänar ju bara till att slå ner moralen och aktionslusten hos de andra ländernas arbetarklass.

Till slut beslutade jag mig att glädja mig åt kattkonserter i lika hög grad som åt Pablo Casals eminenta Bach-tolkning nyss. Ty denna katzenjammer var ju ett bevis för att den skräckmålade tanten hade fel.²³

I CNT-FAI-huset

Efter att Berner fått hyra ett rum i Barcelonas västra delar begav han sig till CNT-FAI-huset där han återsåg flera av sina gamla bekanta:

Ay, madre mia! Jag är faktiskt mörbultad! Men så har jag också hälsats välkommen av alla möjliga bekanta här nere. Och en spansk välkomsthälsning är påkostande för revbenen ska jag säga!

Det är inte bara jag som är glad. Jag glädjer mig allra mest åt att alla återseendens glädje är otvetydigt ömsesidiga. Som vännen Totó – propagandans allt i allo! Han levde om med mig som om jag varit en från de döda återuppståndens farbror (?), allraminst. Och fru redaktören för *Mujeres Libres* – världens flottaste kvinnotidning – hon ropar: ”Jisses människa! Jag trodde knappast mina öron då de sa att du kommit tillbaka! Jag har nog hört vilka pessimister dom är i utlandet och därför glädjer det mig att du kom”. För att inte tala om Vázquez. Han dundrade så huset skakade, dundrade ut sin förvåning över att jag redan hunnit hit – i förrgår hade han först fått mitt brev om beslutet att resa.²⁴

Det till synes hopplösa krigsläget till trots kunde Berner rapportera om hur hans spanska kamrater behållit sin kampanda och sin tro på att segern ännu var möjlig. Berner som återigen smittats av de optimistiska stämningarna lovade därför sina läsare att med entusiasm och tillförsikt ta sig an sin uppgift som korrespondent:

Och nu ska här snokas och intervjuas. Det duger inte att Sverges arbetare tappar sugen. Fram för optimismen – vi ska väl inte ligga i lä för spanjorerna, i den vägen åtminstone.

Om jag bara kunde skicka med lite av stämningen här nere! För ni kanske inte tror mig annars. Men här råder ingen pessimism. Visst äro dragen

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

åtstramade, men det är naturligt. Men tron på att segern skall hamna på rätt sida, den har inte rubbats. [...]

Trots att Barcelonas vackra bild har trasats av bombardemangens mångfald och häftighet, trots att många vackra hus, kända kvarter, inte finns längre – så finns ändå ingen ångestens panikstämning. Bara det att blickarna har blivit hårdare, dragen skarpare och gesterna hårdare, anspänning till det yttersta. Men ingen dödsskugga! Nej, nej! Livet – det är det som man älskar, livet och friheten! Det är underbart att få smittas av denna atmosfär, att få leva bland ett folk som vet att slåss – slåss för sin frihet och slåss för rätten att få leva.²⁵

Berner var anställd av CNT och arbetade på det internationella informationskontoret på CNT-FAI-huset för vars verksamhet Martin Gudell var ansvarig. Eftersom många utländska anarkister och syndikalister blivit tvungna att lämna Spanien arbetade nu endast sju personer på kontoret.²⁶ Berner som tidigare vantrivts med de rutinartade arbetsuppgifterna på kontoret hade denna gång fått en friare roll. Han skulle inte längre behöva redigera någon svenskspråkig bulletin utan kunde med Gudells goda minne koncentrera sig på att skriva egna reportage.

Den desperata krigssituationen

Under de månader Berner varit borta från Spanien hade katastroferna på slagfälten avlöst varandra. I mars hade fronten i Aragonien brakat samman och hela regionen hade då intagits av nationalisterna. Det anarkistiska samhällsbygge som skapats i Aragonien var därmed utplånat. Under den fortsatta offensiven hade nationalisterna nått ända fram till de nordvästra delarna av Katalonien, där 26 divisionen, den före detta Durrutikolonnen, och de övriga retirerande republikanska styrkorna etablerat en ny försvarslinje. I norra Spanien gällde det, den uppenbara bristen på vapen och ammunition till trots, att hålla stånd för att försvara Barcelona och inte minst att hålla gränsen till Frankrike öppen för att inte riskera att inneslutas.

Längre söderut var läget inte bättre. I mitten av april hade nationalisterna nått Medelhavet då de intagit kuststaden Vinaroz norr om Valencia. Den spanska republiken var därmed kluven i två delar. Samma månad hade Stalin meddelat att den spanska guldreserven, som tidigare skickats till Sovjetunionen som en förskottsbetalning för vapenleveranser, var förbrukad. Därmed hade de sovjetiska vapensändningarna i stort sett upphört. Under tiden

²⁵ Ibid.

²⁶ Nelles (2010), s. 99.

Spanien, sommaren/hösten 1938.

hade Tyskland och Italien obehindrat kunnat fortsätta att skeppa in trupper och vapen till nationalisterna. Den förhoppning som återstod var att de demokratiska stater som ingått noninterventionsavtalet skulle inse situationens allvar och komma till republikens hjälp. De förhoppningar om vapenleveranser som republikanerna skulle fortsätta att hysa ända in i det sista skulle dock aldrig komma att infrias.

I det läge där det enda alternativet var ett totalt nederlag fanns inget annat att göra än att fortsätta kampen i väntan på att situationen på något vis skulle förändras. Det gällde därför att koncentrera alla krafter på krigsföringen och att försöka upprätthålla tron på att segern fortfarande var möjlig, och det var denna inställning Berner hade att förmedla till de svenska läsarna.

Barcelona bakom kulisserna

Sedan Berner installerat sig i Barcelona skrev han ett nytt brev till Albert Jensen där han återigen kritiserade CNTs samarbetslinje. I brevet tecknade Berner en långt mörkare bild av läget än han gjort i sina reportage. Att CNTs nationalkommitté, ofta i strid mot de egna medlemmarnas vilja, hårdnackat fortsatt att driva samarbetslinjen hade bland annat resulterat i att Solidaridad

Obreras redaktör Jacinto Torhyo, som ansågs ha drivit en alltför självständig och kritisk linje, avlägsnats från sin post:

Det spelas här nere ett för oss – kamraterna i CNT-FAI inberäknade – obehagligt och på så sätt och vis demoraliserande dubbelspel. Till exempel för ett par dagar sedan meddelade SOLI i en inramad notis att Torhyo inte längre var redaktör för SOLI. Vid ett samtal med en av medlemmarna i Nationalkommittén yttrade jag något om att "esa noticia me extraña un poco". Det visade sig att notisen konfunderade flera än mig. Medlemmen i NC²⁷ berättade att Torhyo, flerfaldiga gånger tillverkat nummer av SOLI som beslagtagits av censuren. Varför? För alltför renlärig anarkosyndikalism. Kulmen nåddes med att Torhyo som svar på dessa angrepp i några brev till ministerpresidenten anklagade honom för att vara i Moskväs tjänst. Negrín ilsknade till och inkallade Vázquez, talade om att arbetar vi gemensamt så bör sådana tilltag stävjas etc. Han anförde även att han – Negrín – som socialist hela sitt liv kämpat mot kommunisterna och ansåg det som en oförsämdhet att bli kallad Moskvakej. Torhyo stod på sin rätt och vidhöll sin uppfattning och då var det inget annat att göra, i dessa kritiska dagar, än att låta honom gå. Hela redaktionen solidariserade sig med honom och gick. NC uppdrog åt en kamrat att tillfälligtvis övertaga redaktionen och han åtog sig.²⁸ Men han fick inte in en notis om att han åtagit sig uppdraget tillfälligt på grund av NCs anmodan. Denne kamrat har naturligtvis en icke avundsvärd roll. Men – det gäller just nu, säger kamraterna i NC, att bevara det yttre lugnet, ty för ögonblicket måste vi tänka mera på fascismens krossande, kriget, än på revolutionen.²⁹

Berner ville därför varna Jensen för att han som redaktör för *Arbetaren* inte skulle sätta alltför stor tilltro till vad som skrevs i *Solidaridad Obrera* och i CNTs andra tidningar:

Alltså – var försiktiga då ni tar något ur Soli och annan press. Det är inte säkert att en del uttalanden från anarkosyndikalistiskt håll äro annat än rena opportunisten och kompromisser, med hänsyn till det allvarliga läget. Och faktum är, minsta lilla försök till att driva saken till sin spets, skulle resultera i att CNT gick samma väg som POUM. Man lär sig snart märka atmosfären, minsann.³⁰

²⁷ Här syftar Berner på CNTs nationalkommitté.

²⁸ Den 7 maj 1938 hade Jacinto Torhyo (1902–1989) fått lämna sitt uppdrag som redaktör för *Solidaridad Obrera*, hans post hade då övertagits av José Viadiu (1890–1973).

²⁹ Rudolf Berner till Albert Jensen, 14 maj 1938, Korrespondens (2768/E/1/38), *Arbetaren*, ARAB.

³⁰ Ibid.

Då centralregeringen installerats i Barcelona, hade det förutom att bombangreppen mot staden intensifierats, också fått andra konsekvenser. Det hade då blivit två regeringar, den katalanska lokalregeringen Generalitat och centralregeringen, som skulle samsas om utrymmet. Att en rad ministerier och andra regeringsfunktioner dessutom måste inrymmas någonstans hade resulterat i att man börjat snegla på flera av de fastigheter som sedan krigets början exproprierats av CNT och de övriga arbetarorganisationerna. Berner berättade att Mujeres Libres fastighet varit nära att tas över av regeringen och att till och med CNT-FAI-huset under en tid varit hotat:

Vidare en annan sak. Mujeres Libres har under revolutionen skaffat sig en massa inrättningar. Just nu försvåras deras arbete än mer, ty regeringen vill ha alla lokaler som det är något med. En del har den plockat från Generalidad, vilket i sin tur sökte plocka från CNT. Det var på vippen att Casa CNT-FAI höll på att omvandlas i ett ministerium. Nu har Mujeres Libres en utmärkt lokal, rättare palats, i centrala stan, där kvinnorna inrättat skola och en del av sitt sociala arbete. Generalidad ville lägga beslag på huset. Men det visade sig att eleverna, mest äldre kvinnor, det vill säga över barnåren, beslutade att protestera. Som Mujeres Libres inte tar hänsyn till om den bildningshungriga kvinnan har CNT- eller UGT-medlemsbok, består eleverna av båda organisationernas medlemmar. Endast partimedlemmar avvisas. Då eleverna kom underfund med att det skulle bli en aktion, spred de genast kallelse: Gemensam manifestation CNT-UGT. Det tog skruv, det kom aldrig till demonstration, herrarna drog öronen åt sig, kanske mest därför att det skulle förekommit UGTs färger i den tillämnade demonstrationen.³¹

Berner, som umgåtts flitigt med flera av de drivande i Mujeres Libres, berättade även om hur den anarkistiska kvinnoorganisationens tidning blivit hårt drabbad av censuren, vilket beklagades av dess redaktör Mercedes Comaposada:

Men – som Mercedes Comaposada sade till mig: ”Låt oss inte tala om revolutionen. Vi har fullt arbete med att försvara våra organisationers inrättningar och i dessa tider inrikta oss på det sociala arbetets olika områden.” Hon berättade att i sin egenskap av redaktör för *Mujeres Libres*, kunde hon förtvivla ofta. Allt av värde plockar censuren. Så blir det i sista minuten att slänga dit ”unas tonterias” ty censuren tillåter inte att man lämnar blanka fläckar, det eggas bara läsarna och bevisar att censuren härjat! Jo, jo! Det märks att vederbörande anar att de sitter illa till och att

³¹ Ibid.

folket är sig likt från fordom, bara det att vederbörande censurherrar oportunistiskt-jesuitiskt utnyttjar sin tillfälliga över-situation.³²

Trots att alla republikanska organisationer sjöng den antifascistiska enighetens och den gemensamma krigsansträngningens lov fanns spänningarna och motsättningarna kvar under ytan. Berner berättade att olika grupper tillhörande FAI och Juventudes Libertarias börjat kringgå censuren genom att ge ut tidningar utan utgivningstillstånd. Samtidigt som många av CNTs medlemmar fruktade ett nytt angrepp från kommunisterna och de borgerliga republikanerna kan man utgå från att liknande farhågor om ett motsvarande angrepp från CNT fanns i det motsatta lägret. I sitt brev till Jensen underströk Berner ännu en gång hur svårt det var att verka som journalist med en omfattande brevcensur och i en situation där mycket måste förtigas. Berner befarade också att kommunisterna skulle attackera honom om han skulle lyckas smugla ut några kritiska texter. Han bad därför Jensen att i sådana fall dölja att det var han som var avsändaren:

Eljest råder här ett visst lugn, men vilken dag som helst kan det braka lös en ny våg av tjekamentalitet. För att inte störa fronten, finner sig CNT i allt strunt. (...) Men CNT är ju med i den antifascistiska folkfronten och då så. Däremot söker FAI och ungdomsrörelsen att underjordiskt arbeta, vid sidan av sitt officiella arbete. Tidningen *Libertad* utkommer fortfarande, oregelbundet och illegalt, men som organ för FAI. Flygblad och strölappar trycks och spridas, illegalt, och i dessa saker säger man det som inte får sägas i pressen i övrigt. Till exempel är det förbjudet enligt censuren att tala om att det finns fascister i Barcelona. Inte får det föras några uppseendeväckande kampanjer mot spekulanterna. Senaste numret av *Mujeres Libres* råkade ut för saxon i de båda avseendena. Men i flygblad och annan illegal litteratur förekommer det. Det är inte så gott att sitta här nere och skriva artiklar om vad som händer och sker under sådana förhållanden. (...) Och vill man skriva om vad som sker under det som synes ske, så – ja, de svenska stalinistbusarna skulle snart hetsa de ”spanska” på mig. Inte för att jag är rädd, men det är ju så meningslöst. Anser jag.

Kan jag komma åt att få iväg något som måste betraktas som mer eller mindre illegalt, det vill säga, som kan anses vara något emot den nuvarande ”folkfrontsattityden”, så för jisse namn sätt inte min signatur under. Citera ur spansk press eller vad tusan som helst, bara de inte anar att det är jag som är pappa till opusen. Ty jag vill gärna hålla mig kvar här nere och ha friheten i behåll, ty alltid kan man röra och rota litet.³³

³² Ibid.

³³ Ibid.

Berner avslutade sitt brev till Jensen med att berätta om dyrtiderna och den alltmer påtagliga livsmedelsbristen. För den kedjerökande Berner var ändå det värsta den stora bristen på tobak och cigaretter:

Eljest är allting som det ska vara. Bara så förbaskat dyrt allting. Jag vet ännu inte huruvida jag får 90 i veckan eller om jag får mera. Nu betalas bara två gånger i månaden. Får jag bara 90, då svälter jag ihjäl. Men jag skall väl tro att Martin lyckas ordna biffen. Så att jag får lika som de andra, trots att jag inte ska svarva till bulletin, tack och lov. Och så är det det värsta med tobak: att vi har dåligt med maten det gör mindre för det är jag van vid. Men om ni kunde skicka mig ett paket tobak då och då, bara ett litet i taget och rekat samt som småpaket, så kanske det går fram. Gör ett försök får vi se! [...]

Och glöm inte att påminna om tobaken! Salud y anarquia! RuBe³⁴

I Stockholm vidarebefordrade Jensen Berners begäran om tobak till SACs AU som därefter beslutade sig för att förbarma sig över honom genom att med jämna mellanrum skicka småpaket med tobak.

Intervju med Miguel Yoldi

I CNT-FAI-huset hade Berner ännu en gång träffat på Miguel Yoldi som numera arbetade för CNTs lokala försvarskommitté som hade sina lokaler i byggnaden. Efter ett flertal försök att få till ett längre samtal med den upptagne Yoldi lyckades Berner till sist få honom att låta sig intervjuas:

Miguel Yoldi: ingenting tycks ta kål på den karlen! Alltid samma strålande solvargsgryn och alltid så förbaskat mycket att göra. I flera dagar har jag jagat honom i alla vinklar och vrår för att få en snabbintervju med honom. Så fort jag fått syn på honom så har han glädjestrålade lovat att offra tid på mig mañana. Till slut förstod jag att här kan man inte göra en intervju i vanlig mening, en intervju i lugn och ro. Det hoppet uppfylles nog av ett spanskt mañana, om ens då.

Några ord ha vi bytt ibland då vi träffats i korridoren. Alltid uppmanar han mig att hälsa till Sverige då jag skriver. Och så ger han sig iväg, leende som en het sol.

Idag lyckades det för mig att avpressa honom tio minuter: ”Du förstår väl för tusan, gamle vän att en intervju med dig betyder något uppe i Sverige! Dej känner man däruppe, faktiskt hör du nästan till ”familjen”.

³⁴ Ibid.

Och så släpptes jag då in i sekretariatet för "Comité de defensa" där vår vän Yoldi numera residerar, efter att ha legat vid fronten från krigets allra första dagar.³⁵

En av de saker som Berner på grund av censuren inte kunde berätta om var varför Miguel Yoldi befann sig i CNT-FAI-huset. Yoldi, som tidigare tillhört Durrutikolonnens stab och därefter avancerat inom den Republikanska folkarmén där han utsetts till befälhavare för den 24 divisionen, arbetade nu för CNTs försvarskommitté i Barcelona. Orsaken till att Yoldi plötsligt fått nya arbetsuppgifter hade istället framkommit i den rapport som Ragnar Johansson några veckor tidigare avgivit till SAC:

Som ett exempel på förhållandena nämnde Johansson hur Miguel Yoldi vid fronten fått order från arméledningen som skulle betyda att den Internationella brigaden skulle dragas tillbaka och de anarkosyndikalistiska kolonnerna skulle rycka fram. Yoldi är överbefälhavare över samtliga dessa divisioner och vägrade att fullfölja ordern. Yoldi blev då arresterad och anklagad för olydnad, där arkebusering kunde bli följden. Saken observerades emellertid av CNT-FAI. Yoldi släpptes och det blev en omplacering i ledningen med Lister som överbefälhavare. Den allmänna moralen var vid denna tid mycket dålig.³⁶

Yoldi hade alltså vägrat att låta den kommunistdominerade arméledningen offra hans manskap som kanonmat varför han avsatts som befälhavare. Då Berner påbörjade sin intervju gällde hans första frågor krigsläget. Yoldi valde att svara genom en lång monolog som sammanfattade den rådande syn på läget som fanns inom CNTs ledning. Det fanns inte utrymme för någon pessimism eller uppgivenhet även om Yoldi gav uttryck för besvikelse, inte bara över de demokratiska staternas noninterventionspolitik, utan också över den internationella arbetarrörelsens bristande solidaritet:

"Provokationen av detta krig, som vi nu i snart två år föra, är kapitalismens förtvivlade ansträngningar att behålla sina positioner. Kapitalet har utlämnat sig åt fascismen för att rädda sig undan det framåtskridande proletariatet: och fascismen – ja, huvudena inom den rörelsen lider ju av storhetsvansinne. Se på Hitler och Mussolini!

³⁵ Rudolf Berner, "Intervju med Miguel Yoldi. 'De demokratiska staternas räddhåga och feghet är fascismens bästa vapen'", i *Arbetaren*, 13 juni 1938.

³⁶ SACs AU-protokoll, 27 april 1938 (1845/A/3/24), SAC, ARAB.

Noninterventionen – kapitalismens utpräglade redskap – ja, vad skall jag tala om den saken för? Du känner till vår ståndpunkt och alla verkliga antifascisters ståndpunkt i det fallet. Sorgligt bara att de demokratiska staternas regeringar inte har kunnat besluta sig för att ta ställning för den spanska saken. Ser då inte dessa herrar att Hitler och Mussolini använda krigsvapen mot oss, hotet-terrorn-räddhågan-fegheten som vapen mot de demokratiska staterna för att fascismen skall komma åt att dominera? De demokratiska staternas räddhåga och feghet är fascismens bästa vapen. Så som de demokratiska staterna nu handla! Man tycker att Österrike och Tjeckoslovakien skulle vara nog – att Frankrike och England skulle begripa att de själva äro hotade.”

– Vad jag tänker om det internationella proletariats ställningstagande? Jo, det är synpunkt nummer två på det spanska kriget som här beröres. Hade det internationella proletariet varit berett på att effektivt stödja oss i kampen, så hade säkerligen herrarna inte vågat sätta igång. I viss mån har proletariet i världen inte varit annat än en slags sekundant till noninterventionskommittén, visserligen motvilligt, men faktum måste konstateras.³⁷

Intervju med Mariano Vázquez

Då centralregeringen inrättat sig i Barcelona hade CNTs nationalkommitté och en rad andra republikanska organisationer flyttat efter. Detta gjorde att Berner snart kom i tillfälle att intervju nationalkommitténs sekreterare Mariano Vázquez. Inför intervjun hade Berner stämt träff med en kollega från tidningen *CNT* och de begav sig därefter till CNT-FAI-huset där de stämt träff med Vázquez. I Barcelona hade bombningarna slagit ut delar att strömförsörjningen och elektriciteten var nu som mycket annat en bristvara. På dagtid låg därför trapphuset i CNT-FAI-huset i mörker:

Kamrat Vázquez, ”mannen med den mångdubbla arbetskapaciteten”, som en spansk tidning nyligen uttryckte sig återkom igår från sin levantinska resa och besöket i Madrid. Tillsammans med ”CNTs” redaktör krånglar jag mig upp för trapporna i Vía Durruti n:o 30, förvissad om att få veta något intressant av det tillämnade intervjuoffret. Under tiden som vi lotsa oss fram i trappmörkret – ljuset kommer inte förrän senare på kvällen – så underhåller redaktören från ”CNT” mig med en del funderingar kring Vázquez. Han hävdar bland annat att ”Marianet”, som han i dagligt tal kallas, inte är mannen som lätt blir påverkad. Kampen har lärt honom att se saker och ting med klart allvar, både i triumfens tider och i

³⁷ Rudolf Berner, ”Intervju med Miguel Yoldi”, i *Arbetaren*, 13 juni 1938.

motgångsepoker. Därför väger hans ord tungt och därpå beror hans uppskattning inom andra läger, där man egentligen är fientligt eller åtminstone motvilligt inställd till organisationens mål och ideologi.³⁸

Sedan de letat sig upp till den våning där nationalkommittén höll till stötte de snart på Vázquez som helt nyligen återkommit från ett besök i den södra republikanska zonen:

Det svarta håret virvlar om pannan på Vázquez, han far mellan de olika rummen uppe i Nationalkommittén, som om han hade "eld där bak". Hans kraftiga röst ekar som en åska och jag inser hur rätt kollegan från "CNT" hade, då han formulerade sin lilla "biografi" över "Marianet". En intervju i lugn och ro med Vázquez är otänkbar. Jag undrar om han vilar ens då han sover? Kamraten från "CNT" griper emellertid tillfället i flykten och slänger fram första frågan:

– Vad har du för intryck från den andra zonen?

– Excelente! Svarar Vázquez. Folkets moral, både vid fronten och i landet bakom är magnifik helt enkelt. Ingen tänker på nederlag, ingen funderar på om vi är kapabla att motstå eller ej, den saken är som självskriven. "Resistir" – motstå – den parollen har folket gjort till sin på ett sätt, som om den vore den naturligaste av alla saker. Vilket den ju också är, tillägger han.³⁹

Det blev ingen särskilt lyckad intervju. Resten av samtalet fortsatte i samma stil. Mariano Vázquez hade under sin tid som CNTs sekreterare utvecklats till en slipad företrädare för den spanska republikens största organisation. De svar han gav speglade snarare den officiella propagandainställningen till kriget än det verkliga läget. Innan de skildes åt fick Berner ett uppdrag av Vázquez som gick ut på att han skulle skriva en redogörelse för de svenska syndikalisternas solidaritetsarbete för CNT.

"Barcelonanatt – en genremålning"

I Barcelona hade Berner skaffat sig ett rikt umgänge bland sina spanska kamrater. Emellanåt kunde han också springa på någon av de utländska journalister som fungerade som korrespondenter för den internationella pressen. De bodde ofta på något av de stora hotellen där de umgicks och utbytte information med varandra. Deras tillvaro var med andra ord mycket olik det

³⁸ Rudolf Berner, "Ingen tänker på nederlag'. Intervju med CNTs sekreterare Mariano Vázquez. Sammanfattande intryck från en resa till Levanten och Madrid", i *Arbetaren*, 14 juni 1938.

³⁹ Rudolf Berner, "Ingen tänker på nederlag", i *Arbetaren*, 14 juni 1938.

liv Berner förde i Barcelona. Bland de utländska korrespondenterna fanns även en och annan svensk. En av dem var Kurt Andersson som kommit till Barcelona på uppdrag för *Socialdemokraten*.⁴⁰ Eftersom de var kollegor och dessutom kände igen varandra från tidningskvarteren i Stockholm tog Berner med sig Andersson till CNT-FAI-huset där han visade runt. Berner presenterade även Andersson för Augustin Souchy, som tack vare att han aktivt skyddats av CNT och FAI hade varit en av få utländska syndikalister som kunnat stanna kvar i Barcelona. Meningsskiljaktigheterna mellan Berner och Souchy tycks då också, åtminstone för tillfället, ha varit glömda. Souchy, som alltsedan krigets början bott i ett litet rum högst upp i huset, tog med sig de båda svenskarna ut på takterrassen varifrån de kunde blicka ut över staden:

Vi stodo uppe på taket till Casa CNT-FAI, sågo ut över den skimrande staden, så obeskrivligt trolsk i den dalande kvällssolen och mot en fond av blå-blått Medelhav. Det platta taket var väl ändå inget tak – nej, snarare ett stycke av Semiramis trädgårdar: Souchys och portvaktens gemensamt ”kollektiviserade” tomater, tobaksplantor och blommor. Och en liten fontän droppade lustigt små vattenpärlor ner i bassängens grönskimrande lotusvatten.

Men bilderna tonade över i heroiska syner: Souchy berättade för Kurt Andersson och mig om 19 julidagarna. Samtalet rann vidare, grep kollektiviseringen, kriget, kort sagt: Spanien, Spanien, Spanien. Solen sjönk alltmer och något av Montjuichs ödestunga mörkblå lade sig över den nyss så skimrande staden.⁴¹

I kvällningen lämnade Berner och Andersson CNT-FAI-huset för att promenera till Anderssons hotell. I foajén hamnade de snart i samtal med den tyske diktaren Ernst Toller och med en icke namngiven österrikisk korrespondent.⁴² Ett par timmar senare gick de övriga och lade sig medan Berner och Andersson blev kvar i foajén. De gick sedan upp till Anderssons rum för att fortsätta sitt samtal över en flaska vin. Timmarna gick och först vid halv femtiden på morgonen var Berner på väg hem. Han hade knappt hunnit lämna hotellrummet förrän flyglarmet gick:

⁴⁰ Kurt Andersson (1907–1966) som var född i Skåne hade flyttat till Stockholm 1935 då han fått en tjänst som journalist på *Socialdemokraten*.

⁴¹ Rudolf Berner, ”Barcelonanatt. Genremålning av RuBe”, i *Arbetaren*, 25 augusti 1938.

⁴² Ernst Toller (1893–1939), tyskjudisk expressionistisk författare, poet och dramatiker.

Timmarna flögo sin kos. Jag upplevde på nytt alla underbara saker jag sett här i Spanien, under det jag berättade smådrag från mina resor och vandringar runt spanskt land. Klockan visade på halv fem. Jag måste gå ty på förmiddagen skulle Kurt resa norrut upp till vardagen igen. Och han måste sova några timmar.

Jag hade inte hunnit mer än nätt och jämnt ut i korridoren förrän sirenerna började tjuta. Och så gingo vi båda ner för trapporna och ut på gatan.

Strålkastarna svepa över himlen, luftvärnskanonerna dunka och eldkloten singla ut i universum. Då och då hörs den förfärliga krasch som fyller natten – en bomb har slagit ner. Ambulansbilarna ila genom gatorna, brandbilarna susa i högsta fart. Strålkastarna, luftvärnskanonerna, eldkulorna, sirentjut och krascherna. Ett helvetiskt ljud- och ljusskådespel.⁴³

Efter en stund kom även Ernst Toller ut på gatan och de fortsatte sina samtal medan de spanade upp mot himlen för att försöka följa den pågående striden mellan det fientliga flyget och de egna jaktplanen och luftvärnet:

Ernst Toller sällar sig till oss. Och så sitta vi på stenbänken utanför hotellet och följa kampen i luften. Jag kan inte låta bli att fundera, en och samma tanke kommer ständigt tillbaka. Här sitta vi tre stycken människor, vi ha träffats för första gången i kväll och nu – nu äro vi förenade i gemensamt hat och gemensam kärlek. Hatet till fascismen, kärleken till friheten och framåtskridandet.

Vi äro alla tre så olika, ha olika platser: Ernst Toller, framstående diktare och författare, tysk av det ädla slaget. Kanske kommunist, jag vet inte. I varje fall revolutionär. Kurt Andersson, redaktör i svenska *Socialdemokraten* och så till sist i all ringhet undertecknad, anarkist och representant för den svenska syndikalistiska pressen. Men denna kväll fanns inga skrankor. Vi voro det som vi alla äro: människor. Det som förenade oss i högsta grad, det var vårt gemensamma hat, vår gemensamma kärlek.

Våra jagare tycks ha fått brottets maskiner att ge sig av. Vi säga än en gång ”god natt” och Kurt Andersson avgör: – Nu komma de inte mer tillbaka! Toller är däremot säker på att de komma igen. Och jag! Jag tiger.⁴⁴

Berner gjorde ett nytt försök att lämna hotellet för att försöka ta sig hem till sitt rum. Men han hade inte kommit långt förrän bombplanen återkom:

⁴³ Rudolf Berner, ”Barcelonanatt”, i *Arbetaren*, 25 augusti 1938.

⁴⁴ Ibid.

Knappt har jag gått gatorna fram i tio minuter förrän det börjar igen. Ett intensivt bombardemang. När jag väl kommit upp på mitt rum knallar bomberna så att huset skakar. Ett avgrundsväsen denna kakafoni av bombkrevader, luftvärnskanonernas dunk och tjutande ambulanssirener. Jag kryper ner i bädden och innan jag somnar kommer en sådan där öronbedövande skräll igen. Kakafonin fortsätter – jag vet inte hur länge ty jag somnar.⁴⁵

”Där produktionen ordnats förnuftigt”

I krigsansträngningarnas Barcelona hade CNT fortsatt att utveckla vad som vanligen benämndes som ”det konstruktiva arbetet” vilket bland annat innebar att dess syndikat fortsatte att vidareutveckla produktionen i de industrier som inte förstörts av bombningarna. I ett av sina reportage skildrade Berner verksamheten vid en av dessa industrier. Det var en textilfabrik som huvudsakligen tillverkade uniformer och overaller för de stridande vid fronterna. Vad Berner valde att inte nämna var att CNTs syndikat blivit rejält tillbakapressade under senaste månaderna. Detta berodde bland annat på att CNT under den föregående våren manövrerats ut från den katalanska lokalregeringen. De kvarvarande partierna hade då kunnat införa ett striktare och mer centraliserat regelverk som inneburit att syndikaten förlorat mycket av sitt tidigare inflytande inom produktionen. Berner förmedlade istället en närmast idyllisk bild av arbetet vid fabriken. Medan arbetet var i full gång vandrade Berner runt och ställde frågor till textilarbetarna:

300 elektriska symaskiner surra sin flitens hymn emot mig. Först skäms jag över att komma in här, komma som onyttig tidningsskrivare och ställa frågor och snoka omkring. Helst skulle jag vilja stanna, slå mig ner vid ett bord och arbeta – om jag kunde. Underligt, jag som eljest inte har så lätt att gripas av entusiasm för fabriksarbete. Men så är det också något särskilt med dessa spanska företag. Här råder inget slaveri, här är det gemenskap och samhörighet – här ser man den verkliga arbetsglädjen.

Naturligtvis äro verkstäderna socialiserade, en självklar sak, men är kanske bäst att tala om den i alla fall. Och för att någonting ha att börja med och för att komma igång med stickintervjuerna, så griper jag just detta näraliggande ämne och frågar första bästa jänta: ”Nå, vad anser du om socialiseringen?”

”Jag?” Hon sätter upp ett förvånat fjortonårigt ansikte.

”Ja, just du!”

⁴⁵ Ibid.

Och så kom svaret: ”Ser du, den saken har jag inte riktigt klart för mig, men jag vet en sak och det är att jag är mycket nöjd.”

Det hade hon inte behövt säga, det både syntes och hördes. Det skall tusan göra dumma frågor, beslutade jag och inriktade mig på att bara se och lyssna till dessa flitiga, muntra varelser.

En underlig men också underbar samling, inte alls homogen. En del äro nästan barnungar, en del äro gamla gråhårgummor. Men låt för all del inte lura er: rytmen är densamma. Inte en löpande-band-rytm, själsdödande och fysikkrävande. Arbetsglädjens rytmiska motor är det som surrar och driver det hela.⁴⁶

På en av avdelningarna kom Berner i samspråk med en kvinna som tidigare skulle ha klassats som för gammal för att få anställning då hon på grund av försämrad syn inte längre klarade av att utföra sina tidigare arbetsuppgifter som sömmerska. Hon hade därför fått andra uppgifter som tillskärerska och kunde därmed även fortsättningsvis klara sin försörjning. Det var också något som alltid varit av stor vikt för CNT, att så många som möjligt skulle kunna klara sin egen försörjning genom att ges möjligheter att delta i arbetet:

Inne på byxtillklipningsavdelningen – heter det så på skräddarspråket? – kom jag i språk med en kvinna på kanske trettiofem år. Av vårt samtal refererar jag följande avsnitt:

”Här blir man inte bortkörd för att man är för gammal, ett öde som jag skulle mött på varje kapitalistisk fabrik just nu. För mig representeras socialiseringens stora värde i det faktum att alla som vill arbeta också får det. Och då man, som jag, slitit ut sig på kapitalets verkstäder, är det skönt att det råder en sådan ordning att var och en får göra det han kan klara. Jag ser inte att sy längre. Men det här arbetet klarar jag. Och därför är jag också ’muy contenta’ – mycket nöjd.”⁴⁷

Med Mujeres Libres

Den anarkistiska kvinnoorganisationen Mujeres Libres var en annan organisation vars verksamhet utgjorde ett viktigt kugghjul i det konstruktiva arbetet. Några av Berners bästa spanska vänner tillhörde den aktiva kärnan i Mujeres Libres. Att han trivdes i deras sällskap var inte konstigt. De var i samma ålder som Berner, de var skrivande intellektuella, konstnärligt lagda

⁴⁶ Rudolf Berner, ”Där produktionen ordnats förnuftigt. De federalistiska skrädderierna i Barcelona ha levererat en miljon plagg åt milisarmén. Barcelonabrev från Ru Be”, i *Arbetaren*, 16 juni 1938.

⁴⁷ Ibid.

och de var, precis som Berner, hängivna anarkister. I ett av sina reportage berättar Berner att han stämt träff med Mercedes Comaposada vid Plaza de Cataluña. Hon tillhörde Berners närmaste bekanta och hon hade lovat att visa honom ett av organisationens barnhem som låg strax utanför Barcelona. Berner stod därför och väntade på att bli upphämtad med bil:

Plaza Cataluña nr 4. Inte utan en viss spänning står jag där och väntar på ”kamrat redaktisen” Mercedes Comaposada. Ha vi tur idag så ska vi åka ut och beskåda ett av ”Mujeres Libres” barnhem utanför Barcelona. Tur – det vill säga om vi kunna få tag i något åkdon. Det har misslyckats för oss förut i det här fallet.

Men där kommer ju Mercedes! Det syns på henne att vi inte fått tag i någon bil. Bien, då gå vi upp i ”fyran”, där ”Mujeres Libres” ha sin avdelning för ”Propaganda y Cultura”.⁴⁸

Resan blev inställd. Det rådde stor brist på bensin och det var inte heller lätt att få tag på någon bil. Berner fick istället en visning av några av Mujeres Libres verksamheter inne i själva staden. De gick först till organisationens propagandakontor vid Plaza de Cataluña dit många medlemmar från CNTs syndikat och stridande förband kom för att lämna insamlade bidrag:

Samtidigt med oss kommer en kamrat från ett syndikat och ber att få överlämna ett ”donativo” på 200 pesetas. Flickan som sköter bokföringen av gåvorna ”pumpas” och jag får veta att syndikaten gärna bidraga med pengar, så ofta de kunna och förmå, ty de ha erfarenhet av vad kvinnornas sociala arbete betyder. Och hon slänger fram räkenskaper, som bevisa att kamraterna vid fronten äro de som kanske flitigast ihågkomma kvinnoorganisationen med slantar. Listan över frontorganisationernas ”donativos” är både lång och intressant. Och jag tänker: ”Intet under att dessa kvinnor kunna uträtta en massa, då de få in så mycket pengar!” Men det där om mycket pengar, den uppfattningen skulle snart gå ur mig.

Efter en stunds småprat uppe på propagandan, säger Mercedes: ”Vet du, eftersom vi inte fingo någon bil, så kilar vi över till ”el casal” ett slag!”⁴⁹

El Casal de la Dona Treballadora

Berner och Comaposada promenerade över Plaza de Cataluña och fortsatte sedan upp längs Paseo Pi y Margall där många av de praktfulla byggnader

⁴⁸ Rudolf Berner, ”El Casal de la Dona treballadora. Barcelonabrev från RuBe”, i *Arbetaren*, 7 juni 1938.

⁴⁹ Ibid.

som tidigare tillhört den katalanska överklassen tagits över av de republikanska organisationerna. Mujeres Libres hade flera av sina verksamheter inrymda i nummer 96:

”El Casal de la Dona treballadora” är katalanska och betyder ”Den arbetande kvinnans hus”. Huset, ett före detta markispalats, ligger pampigt och värdigt vid Pi y Margall, Barcelonas stora stråk. Från flaggstången vajar ”Mujeres Libres” vackra fana: en blå duk med svart och rött fält. Vi stiga in i vestibulen. Många markispalats har jag sett, men maken till smaklös stuckatur och skulptural utsmyckning kan man inte uppleta. Man skulle kunna tro att en amerikansk patentmedicinfabrikant byggt eländet.⁵⁰

Byggnadens överdådigt utsmyckade interiör, som Berner dömde ut som smaklös och vulgär, hade anpassats för Mujeres Libres behov där salongerna byggts om till skolsalar, bibliotek och kontor.⁵¹ Väggarna var dekorerade med propagandaaffischer men också med ett flertal originalverk av Mercedes Comaposadas livskamrat, Baltasar Lobo, som var en känd konstnär som vanligtvis gjorde de omtalade illustrationerna i organisationens tidning:

Inne i första våningens salar bättrar det på sig. Färgglada plakat och tavlor (framförallt Durruti i olika porträtteringar), en del av ”Lobos” original och för övrigt samme utmärkte konstnärs reproduktioner ur ”Mujeres Libres”. Och så – det råder liv, liv, liv! Som det bara kan råda i Spanien men ingen annanstans. Och vad kan markisisk smaklöshet göra emot detta! Skulpterade pelare och valv, tryckande stuckatur, allt kringskrams och jox försvinner för denna friska och sunda anda. Vi ha nämligen ramlat in i en ”clase elemental”. Det betyder att undervisningen är upplagd för analfabeter och för sådana kvinnor som har mycket ringa förkunskaper i läsning och skrivning.

En underlig skolklass: unga och gamla om vartannat. Faktiskt sitter där inte en nästan gråhårig kvinna vid sidan av en ung flicka! Alla förenade i det gemensamma intresset för att lära.⁵²

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Casal de la Dona Treballadora, mer känd som Casa Ramon Casas var ursprungligen uppförd som bostad och ateljé för den förmögne konstnären Ramon Casas (1866–1932), efter ritningar av den modernistiske arkitekten Antoni Rovira i Rabassa (1845–1919). Dess relativt anspråkslösa fasad till trots är byggnaden försedd med en påkostad och rikligt dekorerad interiör. Byggnaden inrymmer idag privatbostäder och en exklusiv modebutik, adressen är Passeig de Gràcia 96.

⁵² Rudolf Berner, ”El Casal de la Dona treballadora”, i *Arbetaren*, 7 juni 1938.

”Många markispalats har jag sett, men maken till smaklös stuckatur och skulptural utsmyckning kan man inte uppleta. Man skulle kunna tro att en amerikansk patentmedicinfabrikant byggt eländet.” Casal de la Dona Treballadora, Passeig de Gràcia 96, inrymmer idag en exklusiv modebutik. Foto: Per Lindblom, 2018.

Byggnaden användes i första hand till utbildningsverksamhet där Mujeres Libres höll allt från kortare kurser till hela yrkesutbildningar. De mer grundläggande kurserna, där kvinnor i olika åldrar fick lära sig att läsa och skriva, grunderna i matematik och så vidare, var indelade och anpassade efter vilka förkunskaper som fanns i de olika klasserna. I den första klass Berner besökte bedrevs grundläggande undervisning:

Leende, nej skinande som en spansk sol, står den unga lärarinnan, en ”maestra” som till och med jag skulle vilja gå i skola för, undervisande klassen. Man läser som bäst ett kapitel ur Mercedes läsebok: ”Esquemas” – fritt översatt med ”Brottstycken”. En kvinna – flyktig från Aragón, det hörs på dialekten – läser kapitlet om Mexico. Men just då har klassen märkt oss och därför blir det slut på läsandet. Ska vi ta det symboliskt? Jag menar de orden, kapitlets början, som kvinnan hann att läsa: ”Mexico har hjälpt och fortsätter att hjälpa oss”.

Nu presenterar Mercedes mig för klassen och talar om att jag vill skriva artiklar om kvinnorörelsens arbete, för att den svenska systerorganisationen ska få hum om hur det går till här nere! En elev utbrister: ”Entonces hay un movimiento de Mujeres Libres en Suecia tambien!!” Naturligtvis,

svarar jag, orättmätigt mallig: ”Visst finns det en frihetlig kvinnoorganisation även i Sverige!” Det går ett sus av beundran och tillfredsställelse genom klassen.

Mercedes har något att avhandla med lärarinnan och jag drar mig ut på balkongen, ser ut över den vackra pation där rosenbuskarna prunka och gamla fina ”azulejos” – dekorerade kakelplattor – bilda bänkar och säten, palmkrukor och annat dekorativt. Bland mycket annat så tänkte jag: det är då en guds nådelig välgärning, att äntligen tjäna detta palats nyttan, kulturen och folket. Det har byggts på folkets bekostnad – inte för tidigt att folket tar igen vad som egentligen tillhör det...⁵³

Berner och Comaposada fortsatte till nästa våning där undervisningen bedrevs för kvinnor med mer avancerade förkunskaper:

Nästa våning. Där residera de klasser och kurser som ha högre undervisning på sin plan. Här läser man världshistoria, naturlära, franska och engelska, geometri och matematik, skrivmaskinsskrivning, bokföring och allt möjligt nyttigt och lärorikt. Här är – kanske av naturliga skäl – elevernas ålder lägre, men eljest är andan densamma: Kunskapstörst, intresse och energi! Kom, folkskoleinspektörer och -triser! Så här ska en skola se ut!

Även denna våning har en balkong. Mercedes och jag hänga över räcket – vi måste vila oss från allt handskakande, saludande och ”tanto-gusto-sägande”. Plötsligt säger Mercedes: ”Oyeme, Rodolfo! Som du kanske märkt, så ha vi inte preparerat och ställt upp kulisser som dom gör i ’la URSS’ – Sovjet – vi släpa dig med hit vid en tid på dagen då de minsta klasserna och de enklaste sakerna försiggå. Men ikväll, klockan sex. Ta och gå hit då. För då kommer kvällskurserna, alla som arbeta på fabriker och andra ställen om dagarna. Där ska du få se på rush”.⁵⁴

De fortsatte sedan till en avdelning där utbildningen var yrkesinriktad:

Praktiska våningen befanns vara något à la skräddarakademi. Flinka kvinnohänder trollade fram alla slags kläder ur pappersbitar. Mönsterateljé kan man säga. Men det fanns också teoretiska avdelningar på detta område. Därifrån vandrade vi till sjuksköterskekurserna. Skelett, anatomiska planscher och andra mystiska ting belamrade väggar och katedrar. Just då voro bara ett par förberedande klasser igång. Huvudparten kommer på

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

kvällarna. Och då anländer en av kvinnorörelsens mest aktiva medlemmar, Amparo Poch y Gascón.⁵⁵ Hon tjänstgör om dagarna på ett sjukhus nära fronten. Men varje kväll anländer hon hit till Barcelona för att leda kurserna i sjukvård och vad därtill hör, i egenskap av en slags överlärrinna. Dessemellan skriver hon artiklar och deltar i möten och propagandaarbetet. Hon måste ha ringa behov av sömn och vila!⁵⁶

Mellan besöken i klasserna pustade de ut på balkongerna som fanns på de olika våningsplanen. Mercedes Comaposada tog sig då tid att berätta om kvinnornas villkor och om hur verksamheten var inriktad på att ge dem möjligheter att försörja sig och även kunna göra en viktig insats för samhället:

Vi hänga återigen över balkongräcket och lapa sol. Mercedes berättar lite om verksamheten. Hon talar om att medan herrskapen måst fly inför revolutionens anstorm, befunno sig alla tjänarinnor, husor, barnjungfrur etc utan arbete.

”Tyvärr så hade herrskapen aldrig tillåtit att dessa kvinnor fingo lära sig något. De allra flesta kunde inte skriva och läsa. Och där stodo de. Med syndikatens hjälp inrättade vi så denna skola. Och här ha dessa kvinnor fått de förberedande grunderna till ett nytt yrke, lagt grunden till bildning, fått del av kulturen. Många, många ha gått till sjukvården. En stor del ha hamnat på fabriker och kontor.”

”Vi sökte också, och söker alltjämt, att leta reda på den anmälda elevens anlag och förutsättningar (ty det är inte alltid anlagen stämma med önskingarna). Det har visat sig vara lyckligt, ty då anlagen för ett visst yrke förefinnas, då behöver inte utbildningen räcka så länge. Naturligtvis ha till exempel sjuksköterskorna inte gått färdiga härifrån, men de ha i alla fall fått de första grunderna, teorin och ävenså praktik, ty i kursen ingår praktik på sjukhus. Men då de så anlända till frontsjukhusen, ha de lättare för att samla mera praktiska erfarenheter och kunna också göra mera nytta”.⁵⁷

Comaposada berättade avslutningsvis om Mujeres Libres inställning till ideologi och politik inom verksamheten. I klasserna utgick undervisningen från ett praktiskt och fackligt perspektiv medan partipolitik var bannlyst. Samtliga

⁵⁵ Läkaren Amparo Poch (1902–1968) var, tillsammans med Mercedes Comaposada och Lucía Sánchez Saornil, en av de tre initiativtagarna till Mujeres Libres.

⁵⁶ Rudolf Berner, ”El Casal de la Dona treballadora”, i *Arbetaren*, 7 juni 1938.

⁵⁷ Ibid.

undervisande lärare var medlemmar i Mujeres Libres vilket, enligt Comaposada, utgjorde en garanti för en frihetlig grundsyn, men som inte fick hindra kvinnor från UGT från att delta i undervisningen:

”Vidare så ta vi emot kvinnor både från CNT och UGT. Men, i varje klass ha vi en delegat från vår rörelse, som följer med och ser till att det inte drivs partipropaganda. Lärarinnorna tillhöra nästan undantagslöst vår organisation, så från det hållet behöva vi inte frukta ’el partidismo’, men klassbeståndet är ju synnerligen heterogent. Vi vilja inte veta av politiskt käbbel, vi lägga rent fackliga synpunkter på problemen, men vi vilja heller inte inskränka oss till att bara ta emot kvinnor från CNT. Så långt innan alliansen var stadfäst, redan från början, behandlade vi CNT- och UGT-medlemmar lika. Vidare så ha vi sociologiska kurser, men vi söka att lägga huvudvikten på praktiska saker, framför allt sådant som snabbt kunna läras och behövs just nu under kriget. Men allt detta kostar pengar. Vi få visserligen en storartad hjälp från syndikaten och kamraterna vid fronten, men kära du, våra inrättningar sluka pengar. Vi ha barnhemmen, sjukhusen och den kulturella propagandan. Och du ska betänka att det är inte bara i Barcelona vi ha våra inrättningar. I hela Katalonien, i det övriga Spanien – överallt där vi ha en grupp ”Mujeres Libres”, ha vi också skolor och andra företag. Så nog slukar det pengar. Men nu kan du följa med till Barcelonafederationens lokal, där träffar du en gammal bekant”.⁵⁸

Efter att Berner och Comaposada satt punkt för studiebesöket vandrade de vidare till Mujeres Libres lokalfederations lokaler där Berner återsåg Lucía Sánchez Saornil, som han lärt känna under sin vistelse i Madrid föregående år. Hon hade därefter fortsatt sitt engagemang i Mujeres Libres, men var nu även en av de drivande i den frihetliga hjälporganisationen SIA som drev en rad barnhem och andra inrättningar i nära samarbete med Mujeres Libres:

Naturligtvis följde jag med. Och i lokalfederationens lokaler träffade jag också, mycket riktigt, en gammal bekant: Lucía Sánchez Saornil! Från Madrid. Numera, vid sidan om sitt arbete inom kvinnoorganisationen, deltar hon i arbetet för SIA. Och efter den första överraskningen började ”förhöret”. Jag måste berätta om rörelsen i Sverige och Lucía ansåg att vi skulle skicka iväg en kollektion material till de svenska kamraterna. ”Just vad jag tänkte be om”, sade jag.⁵⁹

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

Till sist blev Berner tvungen att gå eftersom han hade ett avtalat möte på CNT-FAI-huset. Innan de skildes åt blev Berner hembjuden till Mercedes Comaposada och Baltasar Lobo:

Vid dörren säger Mercedes: "Kom hem till mig i morgon. 'Lobo' har permission från fronten. Han vill gärna träffa dig. Och så kan du få se hans senaste alster".

Med förtjusning lovar jag komma. "Lobo", Mercedes compañero, är artist och – soldat. En präktig kamrat och vi äro gamla bekanta. Hans alster är det alltid en upplevelse att se, i reproduktion, men att få se en kollektion original, det är mera lockande än middagsmåltid.

Sannerligen: det är skönt att vara här nere igen. Här är det livet. Och med huvudet fullt av tankar och funderingar vandrar jag ner mot Casa CNT-FAI.⁶⁰

Berner fortsatte sedan att umgås i kretsen kring Mujeres Libres. I likhet med många manliga anarkister tycks Berner från början ha varit ganska ointresserad av kvinnofrågor. Att han i sina reportage allt oftare kom att uppmärksamma kvinnornas villkor berodde förmodligen på att han påverkats och inspirerats av sitt umgänge med de aktiva i Mujeres Libres.

"Två år av kamp"

I Barcelona skulle tvåårsdagen för den spanska revolutionen den 19 juli högtidlighållas genom öppnandet av den stora utställningen "Dos años de lucha" (Två år av kamp). Utställningen som sammanställts av Mujeres Libres hade från början varit tänkt att hållas i CNT-FAI-huset. Men samma morgon som utställningen skulle invigas hade byggnaden träffats av flygbomber. De två översta våningsplanen och gatan utanför hade då fått stängas av i väntan på att uppröjningsarbetet skulle komma igång. Invigningen av utställningen hade därmed fått skjutas på framtiden. De ansvariga från Mujeres Libres hade snart hittat en annan lokal, konstgalleriet Pinacoteca på Paseo de Gracia 34. Söndagen den 31 juli hade det återigen blivit dags för invigning. Mercedes Comaposada och Lucía Sánchez Saornil var två av de kvinnor från Mujeres Libres som ansvarat för utställningens innehåll medan de båda CNT-anslutna konstnärerna Baltasar Lobo och Jacinto Latorre också hade deltagit i arbetet. En annan som hjälpt till var Rudolf Berner. Medan Segundo Blanco,

⁶⁰ Ibid.

CNTs minister i centralregeringen, höll ett av invigningstalen kämpade Berner, Lobo och Latorre med att få de sista detaljerna färdiga:

Under själva öppningshögtidligheten lågo undertecknad och Lobo bakom en skärm och målade de sista skyltarna och klistrade upp de senast anlända fotona i form av montage. Skulptören Latorre, han höll som bäst på med att laga de av bombardemanget skadade statyetter han tillverkat.⁶¹

Någon dag efter invigningen var Berner tillbaka för att i lugn och ro ta sig en grundligare titt på hur utställningen tog sig ut i färdigt skick:

”Nu kommer hjälpen från Sverige” skrek Latorre då jag stack in huvudet i den svala lokalen. Han är sådan, madrileñaren och anarkisten Latorre.⁶² En obotlig skämtare och vitsmakare. Och vi beslutade oss för att gemensamt gå rundgång.

Först roade vi oss med att titta på de olika teckningar och målningar som medlemmarna i olika sorters lokalfederationer av Mujeres Libres gjort. Lustiga saker, oftast ohejdat satiriska. Framför allt den kamraten i Valencia som ritat och skrivit: ”Äh, visa oss en incontrolado!” visade lejonklon.⁶³ Kamrat Lobos glänsande allegorier till de stupade kamraterna och till den anonyma arbeterskan, dominerar det konstnärliga inslaget. Och samme konstnärs övriga originalsaker återfinnes i stor utsträckning på väggarna. Och mina egna små saker: De internationella förbindelserna och internationella korrespondensens tvenne fält, ”tja, även de gör sig” – säger Latorre och han har inga anlag för att smickra, så jag får väl tro honom.

Eftersom vi alla äro beundrare av Madrid (Lobo och Latorre själva madrileños) så stanna vi inför vårt kollektivarbete: den unika kartan av Madrid idag. Den ha vi varit med om hela högen, alltifrån vi i trion, till ”utställningsstyrelsen” och alla de andra hjälpredorna vi haft. [...]

Det mera dokumentariska fotomaterialet är ordnat i fyra stora ”väggar”: fyra aktiviteter: Maternidad–Campo–Industria–Enseñanza. Det vill säga Barnvård–Lantbruk–Industri–Undervisning. Sannerligen, Mujeres Libres ligger då i. Och låt mig nu nämna ett sympatiskt avsnitt: bilderna från Mujeres Libres arbete bland frontsoldaterna! Där är Mujeres Libres på besök hos Internationella Brigaden, där får en Brigad en fin fana av Mujeres Libres, där delar man ut små kärleksgåvor till bröderna vid fronten och –

⁶¹ Rudolf Berner, ”Mujeres Libres utställning: Två års kamp. Barcelonabrev till Kvinnosidan”, i *Arbetaren*, 15 augusti 1938.

⁶² Jacinto Latorre (1903–1986) var vid tiden en av CNTs mer kända konstnärer.

⁶³ Att CNTs medlemmar skulle vara ”okontrollerbara” var en vanligt förekommande beskyllning i den kommunistiska propagandan.

ja, det är synd att vi inte ha *Veckojournalen* till vårt förfogande, ty då kunde vi återge vartenda litet foto av de flera tusen som rymmes på utställningen. Och soldaterna ha svarat: Det dräller av hälsningsskrivelser från alla fronter och avsnitt. Politiska kommissarierna ha sänt sina hälsningar och uttryckt sin beundran för MLs arbete. Och roligast är väl de nyligen inrycktas små brev. Där skriver en så här: "Jag beundrar Mujeres Libres aktivitet och ägnar dem mitt första försök att skriva ett brev. Juan Ruiz, Batallón så och så". En annan tackar för att han av Mujeres Libres lärarinnor fått lära sig läsa och så vidare i den stilen.⁶⁴

I lokalen fanns också ett stånd där en annan av Berners bekanta, Concepción Liaño, oftast kallad "Concha" eller "Conchita", sålde böcker och pamfletter. Här såldes bland annat en uppmärksamman och nyttkommen samling med "romanceros" av Lucía Sánchez Saornil:

Conchita säljer Lucía Sánchez Saornils nyttkomna Romance de Mujeres Libres och en massa annan propagandalitteratur vid sitt "stånd". Jag drar mig bort i hörnan och finner att mexikanske ambassadören Adalberto Tejeda sänt sin hyllningsskrivelse och bredvid densamma hänger Mexicos fana.

Ett annat hörn är ägnat de stupade kvinnliga kamraternas minne – det är gripande att studera detta hörn och samtidigt så hoppingivande! Man kan inte tveka om var segern hamnar, när det spanska folket har sådana kvinnor bland frihetsförvararna.

I ett tredje hörn stannar man och känner det som om hjärtat skulle stanna. Där ser man en porträttbyst av Durruti så levande och så lik honom som han var. Bredvid bysten ligger hans mössa och allt är draperat i den ståtliga och vackra svarta FAI-fanan. Bredvid reser sig Lobos allegori: "Som giganter reser sig i folkets och för frihetens fallna". Och genom salen dundra de eggande rytmerna och tonerna till Hijos del Pueblo. Conchita kommer bort till mig och viskar: När jag hör den här musiken så vill jag gråta, jag vet inte varför, men det känns så underligt...

Hon har rätt. Det känns så underligt – intrycken vältra över en och man överväldigas. Josefa växlar skiva på grammfonen och så ljuder "A las Barricadas!" Det blir för mycket på en gång: Man har upplevat revolutionens alla etapper i bilder, man har känt en fläkt av det hängivna arbete som dessa anarkistiska kvinnor utföra, slå emot sig. Och så nu de båda minnesrika, eggande hymnerna! Det känns som om man skulle sprängas av en sorts obegriplig glädjekänsla. Och jag känner mig så vanvettigt glad åt

⁶⁴ Rudolf Berner, "Mujeres Libres utställning: Två års kamp", i *Arbetaren*, 15 augusti 1938.

att jag är här nere, bland detta folk – värt vår oreserverade beundran. Och – honnör och kraftigt Viva! För Mujeres Libres arbete!⁶⁵

I ruinernas och förödelsens Barcelona

Även om Barcelona länge förskonats från bombningar – det första angreppet hade kommit först i februari 1937 och då från en italiensk pansarkryssare – kom staden att bli den republikanska storstad som drabbades allra värst av de massiva bombangrepp som alltså kom både från luften och havet. Sedan Mussolini inrättat flygbaser på Mallorca hade angreppen blivit allt fler. Eftersom Barcelona blivit ett högprioriterat mål kom bombangreppen så gott som dagligen. Berner skildrade förödelser i flera av sina reportage. En av de platser som i det närmaste utplånats var det kvarter där CNTs Vårdsyndikat tidigare legat och som Berner ofta gick förbi på vägen till sin arbetsplats i CNT-FAI-huset. Även längs Las Ramblas fanns många spår efter bombningarna:

Så här ser ut! Dessa gamla trånga gator, vilka ringla från Casa CNT och snett genom kvarteren upp mot Ramblas mynning vid Plaza de Cataluña, de ståta nu med otaliga grushögar och ruiner. Den lilla idylliska hörnan mitt emot Sanidad-syndikatet vid Avenida Dr Pavlov, den är nu ett gapande hål och gatan fylld av stenar och murrester.⁶⁶

CNT-FAI-huset hade några veckor tidigare träffats av bomber. Även om själva byggnaden då bara blev lindrigt skadad och snart kunde repareras, hade flera mindre och mer bräckliga hus i dess närhet rasat samman av tryckvågorna från detonationerna:

Bakom Casa CNT, i de gamla kvarteren runt saluhallen, skrika tomrummen emot en. Många dödsoffer. Man vet inte ännu hur många.

Men jag vet om en enstaka tragedi. I ett av husen vid Casa CNT bodde en familj med tre barn. Det lilla gångliga huset tålde inte trycket. Det störtade in då bomberna kreverade i gatan. Fadern, modern och de två äldsta barnen dogo. Då räddningsmanskaper kom hörde de en liten parvel skrika förtvivlat: – Min pappa talar inte – hjälp! Min pappa talar inte!

Skall skräcken någonsin gå bort ur den lilla parvelns sinne? Åh, ni banditer, ni mördare! Ni vettlösa, samvetslösa, ärelösa, förbannade avgrundssandar. – Min pappa talar inte! Hjälp!⁶⁷

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Rudolf Berner, ”Barcelonanatt. Genremålning av RuBe”, i *Arbetaren*, 25 augusti 1938.

⁶⁷ Ibid.

Berner hade nu tillbringat närmare tre månader i Barcelona. Under denna tid hade han intervjuat flera av CNTs mest framträdande medlemmar, han hade skildrat produktionen i stadens industrier, Mujeres Libres utbildningsverksamhet och de omfattande bombningarna av staden. Det hade börjat gå rutin i tillvaron och Berner började sin vana trogen bli rastlös. Vad som ännu återstod att göra var att rapportera från själva kriget. Berner bestämde sig därför för att försöka ta sig ut till frontlinjerna.

Genom sitt idoga arbete hade Berner utvecklats som reporter och var nu en långt mer driven skribent än tidigare. Han kunde kommunicera mer eller mindre obehindrat på spanska, han hade skaffat sig ett omfattande kontaktnät och hade den hårda vägen fått lära sig den svåra konsten att ta sig fram i det krigsdrabbade landet. Hädanefter skulle han bara använda Barcelona som bas och utgångspunkt för de reportageresor han nu började göra. Under de följande månaderna skulle han ta med sina läsare på en imponerande rundtur i den republik som kämpade desperat för sin överlevnad.

”Anteckningar från en frontresa – med förhinder”

I början av augusti lämnade Berner Barcelona för att påbörja en reportageresa under vilken han försökte ta sig fram till frontlinjerna i den södra delen av den norra republikanska zonen. Den inledande delen av reportageserien ”Anteckningar från en frontresa – med förhinder” började då han klivit ombord på ett tåg i Barcelona för att resa söderut:

Natt... ett blåsvagt ljussken lyser jämmerligt i kupén.

Packade sillar – slitet uttryck för trångboddhet å fortskaffningsmedel av alla slag, slitet ja – men i detta fall det enda användbara. Packade sillar! Så tänker jag, då mina något sömndruckna ögon irrande svepa över innehålllet i denna tågsättets sista vagn. (...)

Min gamla milisiska axelväska stuvas in bland knyten och grunkor på hyllan och jag sätter mig på golvet – på en plätt som inte är upptagen av annat folk och gepäck.

Jag har några frodiga tanter som grannar på bänken bredvid, på bänken mittemot samma sak, men även manliga individer och ytterst, alltså mitt emot mig, sitter en rätt näpen jänta. Och något trevligt får man väl ha – alltså blinka vi då och då till varandra. Jag är inte sämre karl än att jag

tillstår mina svagheter och erkänner alltså: jantan var orsaken till att jag vräkte mig just på den här plätten.⁶⁸

En timme senare var tåget fortfarande kvar i Barcelona. Det hade tvingats stanna i en tunnel i väntan på att ett pågående flygangrepp skulle vara över:

Vi ha "åkt" en timmas tid, men befinna oss fortfarande i Barcelona, det vill säga i Sans, förorten. Vi ha stått här och stampat en lång stund i tunneln. Från yttervärlden höra vi sirentjut och luftvärnskanonernas dova dunk-dunk. Barcelona har besök av "Mallorca-duvorna", "svarta fåglarna", "Teutoniska örnnarna" eller vad ni nu vill att vi ska kalla fascistflyget för, ty hatat odjur har många namn...

Det går en lättnadens suck genom hela vagnen, då äntligen lokets ångvissla blandar sin gälla stämma i orkestern, nu hasa vi iväg en bit igen. Knytena plockas fram. Tanterna prata katalanska, men jag begriper så pass av ordflödet, att jag tar åt mig. Dom tycker att jag är för mager. Och på spanska säger så en av dem: "Ni är utlänning?" Mer behövs inte, bara så lite – och jag är medlem i familjen. Det göres fysiskt otroliga ansträngningar för att åstadkomma en hörna på bänken åt mig och – tja, nu sitter jag fastklämd mellan ett par frodiga tanter. En av dem sticker till mig ett kokt ägg – länge sedan jag såg ett sådant – en annan räcker mig "el botijo" – vattenkruset – och en tredje frågar om jag tycker om melocotón – persikor (Så'n fråga). Och jag får på så vis en härlig, sen kvällsmat. Varmt är det – inte ens hans låghet Fanen kan väl elda sitt helvete så hett? Men – dårarna och barnen lär ju ha sin skyddsängel – så också jag: den näpna jantan mitt emot viftar med solfjädern framför näsan på mig, det svalkar så gudomligt, så välgörande svalt.

Efter maten bli vi lite tröga i målföret. Men från en bänk i andra ändan av vagnen hörs en andalusisk miliciano stämma upp Trinia – fast med anarkistisk text. Signal till allmän sång för några dryga halvtimmar fram.

Halt vid en "bondstation". Upp tränger sig en hel hög med folk och jag kan inte för mitt liv begripa hur de få plats.

Då lugnet till sist lagt sig i Berners vagn smög sig tankarna på om vart han egentligen var på väg. Han hade från början tänkt resa till Tarragona men hade i sista stund fått ändra sina planer för att istället hoppa på ett tåg som skulle gå till Reus:

⁶⁸ Rudolf Berner, "Anteckningar från en frontresa – med förhinder. I. Ru-Be startar från Barcelona mot okända öden och äventyr", i *Arbetaren*, 16 augusti 1938.

Nu sova alla. Utom jag. Flickan med solfjädern sussar så sött och solfjädern den har förresten jag numera hand om. Men jag lyckas inte vifta bort funderingarna: Det är ju rena vanvettet det här! Jag skulle ju inte med det här tåget! Jag ämnade mig till Tarragona, men när jag så kommer till stationen, får jag höra att det tåget inställt, men om ett par minuter så skulle ett försenat tåg till Reus ånga iväg. Och det är så likt mig, att jag då lade till en peseta och löste biljett till Reus. Tack vare en massa militärtåg, som måste iväg före oss, står Reus-tåget kvar på perrongen då jag rusar igenom spärren. Hej svejs! Då åker jag till Reus – resten ordnar sig väl. Och när jag nu tänker över tilltaget finner jag det enbart skojigt och ler för mig själv.⁶⁹

Botarell

Nästa morgon då Berner vaknade stod tåget stilla och han ”upptäckte” att han var ensam kvar i vagnen:

Gryende morgon över spanskt land. Vad? Jag måtte ändå ha somnat. Tåget står stilla. Lasarettstågen 5 och 6 stå inne på bangården och stationen heter Riudecañas-Botarell och jag hoppas att den ligger på sträckan Villafranca–Reus. Ty sedan sist har jag troligtvis bytt tåg. Fast det skedde nog mera i sömnen. I varje fall fick jag gott om plats och törnade in riktigt grundligt. Så jag kan inte veta vad som hänt. Därtill är jag betänkligt ensam i vagnen, ingen att fråga. Jag gluttar ut genom fönstret. En ”ferroviario” (järnvägare) går på perrongen. ”Pst! Hej, compañero!” Men jag ber bara om eld för min ynkliga cigarettstump. Jag kan inte komma mig för att fråga var jag är, eller vart tåget ämnar gå. En vis repslagare sade en gång: ”det spörjs i ändan”. Och så tänker också jag. Och roar mig med att söka gissa destinationsorten.⁷⁰

Berners förklaring till att han blivit ensam kvar på tåget är svår att tro. Det är knappast sannolikt att hans medpassagerare skulle ha lämnat honom vid slutstationen utan att väcka honom. Förmodligen var det istället så att någon berättat att tåget skulle fortsätta söderut mot fronten, men då utan att några civila passagerare skulle vara tillåtna att följa med. Att Berner ”törnat in riktigt grundligt” och blivit kvar på tåget gjorde att han nu var på väg mot frontlinjerna, vilket var precis vad han velat. Att Berner olovligen tog sig in i frontzonen var inget han ville berätta i pressen:

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

Nu går tåget igen! Landskapet är vidunderligt: berg, kullar, uttorkade flodbäddar, vinodlingar i terrasser, oliver, brunt jordtäckte och "pinas" – liknar våra tallar en aning. Små byar, ensamma hus, vaktkojor för vinodlingarna, en ensam mula stretande uppför en kulle, här och var morgontidiga campesinos och så – tunnlar! Första tunneln efter Botarell bär nummer 21. Den sista hade nummer 31 och tog nio minuter att köra igenom. Men då ljuset från yttervärlden åter lyste upp vagnarnas inre, dyker också stationen Pradell-La Torre de Fontaubella upp. Nu blir det fart på tåget, godstågsfarten ha glömts och vi rusa express. Säkert ha vi bytt personal och fått en före detta bilchaufför som lokomotivförare. Skriv upp att det går undan!

Mera tunnlar: 32 – 33 – 34. Landskapet allt mer vidunderligt, fantastiskt. Samtidigt började det kittla i maggropen på mig: Den här stationen heter Marsá-Falset. Skulle jag vara i närheten av Falset? Befinna mig halvvägs mellan Reus och Mora de Ebro? Ja, av alla tecken närmar jag mig fronten. Och dit ville jag ju.⁷¹

Falset

På stationen i Falset fick Berner kliva av. Då nationalisterna ett par månader tidigare nått fram till Medelhavet och republiken kluvits i två delar hade det skapats nya frontlinjer utefter den korridor som intagits av nationalisterna. Här utkämpade de republikanska styrkorna desperata strider för att försöka hindra nationalisterna från att tränga vidare norrut och in i Kataloniens kärnland. I den krigszon Berner nu befann sig var det därför fullt av militärer:

Spadar, proviantlådor och milicianos, det är vad jag ser på perrongen. Ska jag ändå inte fråga? Äsch – förr eller senare går väl sanningen upp för mig utan att jag ska behöva göra slut på äventyrsspänningen genom att fråga.

Jag är i Falset. En löjtnant i 130 brigaden ur 43 divisionen stöter på mig om röka – som jag inte har. Under samtalets gång blir det klart för mig att jag verkligen åkt för långt. Det samlas en grupp av officerare och soldater runt om oss och alla ha vi hjärtans roligt åt min lilla "malör".

Löjtisen och jag trava upp till Falset, byn, nå, det är inte mycket kvar av byn, den har bombarderats fruktansvärt av Francoflyget. I en av kåkarna som är någorlunda hel, söka vi en viss officer, men det visar sig att han gett sig av till Mora de Ebro. Gott, vi slå oss ner och vänta, pojkarna berättar stridsminnen och rätt vad det är kommer en nyinryckt soldat och vill bli förhörd. Han läser, något stammande, ett par sidor ur en broschyr

⁷¹ Rudolf Berner, "Anteckningar från en frontresa – med förhinder. II. Resan bar mot fronten i alla fall – närmare än tillåtet!", i *Arbetaren*, 17 augusti 1938.

som Milicias de la Cultura givit ut. Min vän löjtisen säger: ”Bra Juanito, du läser bättre än hundra präster”. Och Juanito grinar så förnöjt, drumlar iväg och fortsätter att läsa högt: ”... matando a niños y mujeres inocentes...”

”Hola Paco! Vart ska du? Till Mora? Bien, vill du låta en svensk journalist åka med på stängen?”

Det ville Paco och så skranglar ordonnansen och jag iväg per cykel mot Mora de Ebro. Halvvägs möta vi den vi båda söka. Denne, en högre officer, synar mina papper och säger så: ”Det är nog bra med papper från krigsministeriet, men du måste nog till T. och få tillåtelse och stämpel från X. Eljest har jag inte lov att släppa fram dig till linjerna.”⁷²

Berner fick inte tillåtelse att besöka frontlinjerna. De dokument han skaffat i Barcelona ansågs inte tillräckliga. Han fick istället återvända till Reus för att där försöka skaffa fram giltiga tillstånd:

Och i officerens bil kuskade jag så tillbaka till Falset. ”Militärtåg” till Reus. Samma väg tillbaka. Tunnlarnas väg. Men nu är jag inte ensam, nu fylles vagnarna av civilbefolkning, trots att det är militärtåg. Och det är det, ty officiellt går inte tåget längre än till Reus, sträckan Reus–Falset och vice versa är militärt gebit för järnvägens del, men eftersom civilbefolkningen måste sköta sitt, som förr, så åker den med då det går militärtåg och det finns plats.⁷³

”The Dead Town – Den döda staden”

Den tidigare så blomstrande katalanska staden Reus, känd för sina vackra modernistiska byggnader, hade drabbats hårt av bombningarna. Den omfattande förödelsen slog emot Berner redan då han klev av tåget:

Kusligheten kryper i själens allra avlägsnaste skrymslen. Det här är The Dead Town – Den döda staden. Redan på bangården möter fasans hemska märken och spår: ett lok, krossat av en bomb. Loket verkar som ett uppslitet djur. Och dagen innan hade på den här sträckan ett lasarettståg bombarderats.

Jag hoppar över uppslitna skenor och spolierade perronger och ut genom ett skamfilat stationshus. Reus möter mig med döda kvarter, kvarter som minner mig om barrio Usera i Madrid, där de ynkliga resterna av husen tjänstgjorde som bröstvärn för milicianos ställningar.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

Reus är en liten stad med 40 000 invånare. Under normala förhållanden. Nu har en hel del givit sig därifrån, kvinnor, barn och gamlingar ha sökt sig till lugnare orter. Men det är omöjligt att beskriva en förstörelse som den vilken gått fram över Reus. Hur man bara på ett par veckor lyckats förvandla Prims födelsestad till en enda ruin. Vartenda hus i kvarteren runt stationen äro i grushögar. Och i hela staden finner man dessa fasansfulla spår. Knappast ett hus är oskadat. Huset där CNTs syndikat ha sina lokaler, ha förlorat en god del av gavelsidan. SIAs lokaler visar en jämmerlig fasad, med utslagna dörrar och fönster. Och så är det överallt. Hur fruktansvärda än skadorna äro i Madrid och Barcelona, fasorna och vanvettet tar sig ännu skarpare uttryck här, när det gäller en sådan här liten stad, där hela staden ligger som i ruin.⁷⁴

Berner vandrade genom den sargade staden. Då han stannade till vid CNTs bokstånd för att köpa dagens nummer av *Solidaridad Obrera* gick flyglarmet:

Nej, jag står inte ut längre! Jag måste få prata med någon, eljest blir jag tokig. Och jag drar mig bort till Calle Durruti och handlar "Soli" i CNTs boklåda. Knappt har jag gjort affären förrän sirenerna börja sitt infernalliska tjut.

Då blir det plötsligt liv i den döda staden. Ur de sönderskakade och sönderbombarderade husen kommer folk och går till någon av de många refugios – skyddsrummen. Kamraten i boklådan tar mig i armen och så händer det att jag för första gången använder mig av en refugio. Efter en halvtimmas väntan i underjordens fukt, krypa vi upp igen.

Bredvid går en kvinna med ett barn på armen. "Hur många gånger ska de komma igen i dag?" undrar hon. "Jag vet inte", svarar jag. "Det här var andra gången", fortsätter hon. "Åh, ja så" – jag vet inte vad jag ska säga, orden torkar på läpparna – "jag är främling och kom nyss med tåget. Jaså, de ha varit här en gång förut". "Ja, jag kunde ju resa härifrån, men eftersom min man arbetar på fabriken här så stannar jag. Sista veckan, sedan de våra gjorde sin offensiv på Ebrofronten, ha bombardemangen varit daglig företeelse. Ofta tre à fyra gånger om dagen. Men vi ha många och bra skyddsrum, säkert över 300 så dödssoffren bli nu inte så stora – men det är förfärligt. Tre gånger ha vi måst byta bostad på fjorton dar."⁷⁵

Då flyglarmet tystnat fortsatte Berner sin vandring. Efter en stund gick han in på en enkel matservering:

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid.

Jag slinker in på en fonda för att få lite till livs. Där sitta arbetare samt några soldater från Intendencia. Några kvinnor finns också i församlingen.

Vi ha ätit "första rätten" – en slags soppa – och vi vänta på tomaterna. Då slocknar ljuset i den skumma lokalen och sirenerna börja igen. Gästerna tänka resa sig och gå. Men just då börjar en av soldaterna, en fransman, artillerichaufför och i stan med sin vagn för reparation, att sjunga. Med en otroligt vek stämma, nästan viskande i tonbehandlingen, sjöng han en vacker "chanson" om fridfulla tider och drömd lycka "sur la lune". En enkel chanson, men den flöt som olja över upprörda sinnesvågor. Dödstystnad i salen. Sirenerna och motorbullret och krascherna, det var som vi hörde dem inte, vi hörde bara denna nätta melodi, så innerligt sjungen av en fransk kamrat.⁷⁶

Berner hittade till sist fram till CNTs lokalfederation där han sökte upp sina kamrater. Snart gick flyglarmet ännu en gång:

Tredje gången den dagen: jag sitter uppe på Federación Local de la CNT och låter sekreteraren berätta lite för mig. Om arbetet på fabrikerna, om livet över huvud taget i denna "döda stad". Då komma de på nytt. Men våra flygare, två cazas, jagare, gå upp och jaga bort de fem italienarna. Då säger sekreteraren: "Vi behöva bada. Följ med till havet".⁷⁷

Dagen avslutades med att Berner fick göra några sina kamrater från CNT sällskap till havet. Natten fick han tillbringa i SIAs lokaler:

Reus ligger inte vid havet. Men det går en lustig liten bilbana ner till vattnet. Ett lustigt tåg, lilleputtvagnar och verkar karikatyr av tåg. Fullproppat ångade "tåget" iväg med oss och vårt sällskap av en massa fabriksarbetare, vilka nu passade på att skölja fabriksdammet av sig. Efter några timmar äro vi tillbaka igen och undertecknad kryper till kojs i SIAs lokaliteter.⁷⁸

Nästa morgon återsåg Berner den franske soldat som under gårdagen sjungit på matserveringen under det pågående flyganfallet och en kamrat till denne. De visade honom vägen till utfartsvägen från Reus där han hoppades kunna få lift till Tarragona:

Jag träffar de två artillerichaufförerna på morgonkulan, fransmannen och hans kamrat. Innan vi skiljs – vi ha druckit kaffe och pratat en stund –

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid.

skickar jag med en hälsning till skandinaverna på Ebrofronten. Sådana skulle finnas där, påstod fransmannen. (...)

De lotsa mig till landsvägskontrollen. Jag vill till Tarragona, men eftersom det inte går något tåg, av skäl ”ovanifrån”, måste jag söka en lastbil.

Efter en stunds väntan vid kontrollen kommer en lastbil. Den ska halvvägs till Tarragona, för att i centrala vägkorset svänga av till fronten. Last: kanonkulor. ”Sätt dej på flaket. Här har du skärm och kikare. Och håll utkik i luften. Min kamrat har sjuknat och det är lite visset att vara ensam och inte ha någon som håller utkik i luften.”

Så sitter jag då som flygspanare på kanonkulorna och registrerar varenda molntapp på den blå himlen. Vad det är skönt att få göra nytta för en gångs skull! Åt helvete med skrivmaskin, intervjuer och näsvisa frågor! Det här, det är i alla fall någon mening med. Och jag räknar efter och summerar, men resultatet blir att jag inte ens skulle vara halvgod infanterist, med de kunskaper jag har i militära saker. Äsch, sånt lär man sig. Det lilla jag kan, lärde jag mig under mina besök på Aragón, Madrid och Teruelfronterna för något år sedan.

Min fronttjänst är slut! Våra vägar skiljas, men snart har jag en annan lastbil, full med skrot, på väg till Barcelona via Tarragona.⁷⁹

Tarragona

Efter att ha blivit avsläppt vid infartsvägen fick Berner gå den sista biten in till Tarragona. Den katalanska handels- och hamnstaden, som var känd för sina lämningar från romartiden, var nu i likhet med sin grannstad Reus, kraftigt sönderbombad:

Underbara minnesmärken från romarnas spanska tid finnes i denna vackra katalanska stad. Den berömda akvedukten, katedralen, Romerska muren, eller Spökmuren som den kallas, ja det sveper en fläkt av historia, emot en då man går i de krokarna. Men romarnas nutida ättlingar och deras kusiner hitlernazis, tycks finna en njutning i att sätta sina minnesmärken i dessa gamla stolta stoder. Akvedukten, ett arkitektoniskt och byggnadstekniskt mästerverk, är betänkligt skadad av Fiat, Savoyas, Junker och Heinkel. Katedralen, Spökmuren, de romerska hörnen uppe i bergsterrassen ha också fått smaka på dagens romares mordiska mani.⁸⁰

⁷⁹ Rudolf Berner, ”Anteckningar från en frontresa – med förhinder. III. Ru-Be får tillfällig anställning – som flygspanare!”, i *Arbetaren*, 18 augusti 1938.

⁸⁰ Ibid.

Inne i stadens centrum var många byggnader helt eller delvis raserade. Ett av de kvarter som Berner varit i under ett föregående besök, då han i april 1937 hälsat på de sårade svenskarna från Durrutikolonnen på sjukhuset, var nu helt utplånat:

Nere vid hamnen ser det ut som i Reus. Uppe i centrala staden, den vackra Rambla de 14 Abril och den parallella Rambla de Pablo Iglesias, där inte ens världens mest fantasirika människa skulle kunna drömma om "Objetivo militar", ser man förskräckande spår av de svarta fåglarnas last. Intryckta dörrar och fönster i vartenda hus. Ofta är det bara fasaden kvar som ett ynkligt skelett. Det skuggiga terrasscaféet, där Nisse Lätt, Hagberg och jag drucko vår läsk för över ett år sedan, det finns inte kvar. Hela kvarteret är borta. Som ett under är själva bensinpumpen den enda överlevande av alla byggnaderna i det kvarteret.⁸¹

Berner begav sig till en av de militära staberna för att söka upp ett av befälen, Miguel Hernández, som tillhörde CNT och till vilken han hade ett brev och hälsningar från Miguel Yoldi:

Jag har ett personligt brev från Miguel Yoldi till vännen Miguel Hernández, numera kommandant och chef för CRIM i Tarragona (CRIM betyder rekryteringskommitté och militärinstruktion).⁸² Hernández skulle också hjälpa mig till nödiga papper och bil för att jag skulle få komma till linjerna.⁸³

Till sist hittade Berner Hernández om vilken det berättades att han under slaget om Madrid, tillsammans med en liten grupp anarkister, återerövrat Puente de los Franceses, en av de broar som gick över floden Manzanares, från en numerärt långt större morisk styrka:

Och så ser jag då för första gången denne nästan legendariske figur: Miguel från Puente de los Franceses. Miguel från Franska bron i Madrid. En liten, mörkladg madrileño, livliga ögon och något nervösa rörelser. Obehagligt att den lille karlen kunde utföra bragden! Men faktum är att denne anarkist, under de kritiska dagarna i Madrid, återtog Franska bron. Gjorde det med en liten grupp kamrater, trots att de voro nästan inringade av

⁸¹ Ibid.

⁸² "Centros de Reclutamiento e Instrucción Militar" var som namnet antyder Centraler för rekrytering och utbildning, som skapats i samband med militariseringen av de republikanska styrkorna, och som fanns i många provinshuvudstäder.

⁸³ Rudolf Berner, "Anteckningar från en frontresa – med förhinder. III", i *Arbetaren*, 18 augusti 1938.

morer. [...] Den historien berättades för mig på kommandaturen för Meras division i Brihuega i föl. Och nu stod jag inför den mannen.

Men det visade sig att inte heller Hernández kunde hjälpa Berner med de tillstånd han behövde:

Han mönstrade mig en smula, läste brevet från Yoldi, tittade på mina papper och så sade han: "Compañero! Du ska inte tro att jag inte vill, men jag kan inte hjälpa dig. Enligt reglemente och order kan jag inte ens ta med dig i min bil, om jag skulle iväg till fronten. Ty du måste ha papper från Estado Mayor och från Comisario General först, sedan kan jag gå med dig till "mandot" och laga att du får en tillåtelse att fara – och fara hur du vill. Men var nu inte ledsen, gosse. Vi äter en bit och pratar lite, sen reser du till Barcelona och skaffar de där papperen – det går som ett nafs, med det fina papper du har från krigsministeriet. Och när du så kommer hit, så ska jag ta hand om dig."

Det var ju djädrans förargligt, men inget att göra åt. Jag berättade om mitt äventyr under gårdagen, att jag varit nära Mora de Ebro, etc. Hernández skrattade: "Du är då inte rädd, och förresten hade du tur. Du kunde blivit ställd för krigsrätt – nåja, du hade klarat dig, utan tvivel. Men låt mig ge dig ett råd: Håll dig i skuggan. Du har gått för mycket i solen. Tur att det är kväll nu ty du tål inte många timmar sol till. Och skaffa dig en skärm-mössa och solglasögon till nästa gång. Framför allt, ge dig inte ut på långfärd barhuvad en gång till. Här har du "el cantaro", drick, det är inget tyfusvatten ska du veta."⁸⁴

För Berner fanns nu inget annat att göra än att försöka ta sig tillbaka till Barcelona:

Eftersom sista tåget till Barcelona redan gått, travar jag ut genom det vackra Tarragonas förstäder och villor, ut mot landsvägskontrollen. I hopp att få en lastbil till Barcelona. Ty att gå de tio milen... nej tack.

Vi är några stycken som väntar på bil vid kontrollen. Jag sträcker ut mig på en av vakternas madrasser och med en kastanj som tak sover jag lugnt och skönt några timmar.

"Upp med dej, du sueco. Det är plats för dig i den här lastbilen!" Jag upp och så susa vi iväg i natten.

⁸⁴ Ibid.

Stopp i en liten by. Vi äro törstiga och eftersom fondans folk njuter den svala nattluften utanför lokalen, så få vi snart en slurk vin och en pratstund. Lite sång, småprat, skratt och skämt. (...)

Men vi ha sju mil kvar. Äntrar åket igen under bybefolkningens skallande "Salud!", av oss besvarat med "Leve segern!", fräsa vi iväg genom den kanske vackraste delen av Katalonien. Vi fara inte utesluta havet, utan inåt landet, genom "champagnedistriktet". Månen lyser upp de fantastiska landskapskonturerna och jag får återigen en sådan där underlig känsla av att ana Spaniens själ. Våra sånger ha tystnat, samtalen avstannat, men det är som det klingade en evig sång i natten. En sång "som den, vilken vinden sliter i skogen skakande trädets rot djupt under jorden."⁸⁵

Även om Berners försök att komma ut till frontlinjerna misslyckats hade resan varit mödan värd eftersom han trots allt återvände till Barcelona med material som räckte till en hel reportageserie.

Slaget om Ebro

Under de dagar Berner varit på resande fot hade den Republikanska armén inlett en stor offensiv i samma område som han befunnit sig. Slaget om Ebro hade inletts i gryningen den 25 juli då stora republikanska styrkor bestående av omkring 80 000 man gått över Ebrofloden i ett försök att återförena de båda republikanska zonerna med varandra. De republikanska styrkor som deltog i slaget hade nyligen formerats som Ebroarmén (Ejército del Ebro) som leddes av den kommunistiske befälhavaren Juan Modesto. De styrkor som ingick i Ebroarmén var så gott som uteslutande kommunistdominerade och tillhörde därmed de enheter som regeringen Negrín och kommunisterna brukade framhålla som den spanska republikens elitstyrkor. Bland dem fanns V armékåren under Enrique Lister, tidigare befälhavare för den XI divisionen som också ingick i denna armékår, samt ett flertal enheter från de Internationella brigaderna.

Slaget, som skulle bli ett av de blodigaste som utkämpades under inbördeskriget, blev i sin inledningsfas framgångsrikt för de republikanska styrkorna. Offensiven var däremot illa planerad och bara någon vecka senare vändes de inledande framgångarna i nya motgångar. Slaget skulle under de följande månaderna komma att utvecklas till ett utdraget och förödande nederlag för den republikanska sidan. Den 16 november, närmare fyra månader

⁸⁵ Ibid.

efter slagets inledning var de republikanska styrkorna tillbaka i sina ursprungliga ställningar. De hade då förlorat någonstans mellan 50 000 och 60 000 man i stupade, sårade och tillfångatagna. Eftersom Ebroarmén var kraftigt åderlåten och försvagad kunde nationalisterna snart fortsätta sin offensiv norrut, mot Katalonien och Barcelona.

”I fält med de confederala”, september 1938

I början av september fick Berner till sist tillfälle att besöka frontlinjerna. Det var när han fick möjlighet att följa med i en av CNTs bilar som skulle gå från Barcelona till de republikanska försvarslinjerna i den västra delen av den norra republikanska zonen. De frontavsnitt Berner fick besöka började strax utanför den katalanska staden Lérida vid gränsen till Aragonien varifrån frontlinjen sedan löpte norrut längs Segrefloden och hela vägen upp till den franska gränsen. Resan resulterade i en reportageserie som publicerades i *Arbetaren* under titeln ”I fält med de confederala” och som inleddes med att Berner och hans två resekamrater, Pérez som var sambandsman för Durrutikolonnen och chauffören Lorente, påbörjade sin resa längs det som var den spanska republikens sista försvarslinje i nordväst. I en gammal Ford körde de i riktning mot Lérida. Strax innan de kommit fram till staden svängde de av och fortsatte norrut längs den republikanska frontlinjen:

Den här gången bär färden ända fram till Léridas murar, men så svänger vi uppåt bergen. Vägarna bli allt sämre och sämre. Smalare och smalare och vår Ford hoppar och har sig som en spattig stenget.⁸⁶

Då Aragonien intagits av nationalisterna hade de republikanska styrkorna tvingats tillbaka över den katalanska gränsen där en ny frontlinje etablerats. I denna krigszon låg flera av CNTs före detta miliskolonner som sedan länge var militariserade och inordnade i den Republikanska armén. Dessa anarkistiska styrkor, som stod under den centrala arméledningens befäl och dessutom hade fyllts på med värnpliktiga rekryter som krigsplacerats utan hänsyn till eventuella politiska sympatier, hade ändå i hög grad lyckats behålla den frihetliga och anarkistiska karaktär som präglat dem sedan krigets första dagar. Efter några timmars färd gjorde Berner och hans resesällskap ett första stopp:

⁸⁶ Rudolf Berner, ”I fält med de confederala. Frontbrev till Arbetaren, I”, i *Arbetaren*, 21 september 1938.

Vi svänger in i en liten by vid Segrefronten. Bland lantarbetarna och flickorna upptäcker vi en del soldater och jag gissar att vi hamnat i någon stabs förläggning. Riktigt. Jag får tillfälle att skaka hand och prata en stund med chefen för den heroiska 153 brigadens ännu mera heroiska andra bataljon.⁸⁷

Tierra y Libertad – 153 brigaden

Berner och hans kamrater hade hamnat hos staben för den numera militariserade enhet som tidigare varit känd som miliskolonnen Tierra y Libertad. Eftersom den varit en mindre kolonn hade den vid militariseringen ombildats som brigad – och alltså inte som division som var en större enhet. Denna brigad, den 153 brigaden, hade nyligen flyttats över till 30 divisionen där den hamnat under kommunistiskt befäl. Under återtåget från Aragonien, då de republikanska styrkorna retirerat över Segrefloden, hade denna brigad utmärkt sig i striderna och det var denna episod Berners första fråga till ett av dess befäl gällde:

Efter en stund kommer ytterligare en kamrat, kapten och chef för Estado Mayor och eftersom vi en gång tidigare sett varandra, så hugger jag in på frågan med en gång: – Hur bar ni er åt vid Segre egentligen?

– Fråga hellre pojkarna! svarar kaptenen. Men då vi inte hade tid och tillfälle att fara till linjerna så måste han finna sig i att berätta litet mer än vad fronttidningen och de stora militärrapporterna upplysa om.

– Kulregnet vore väl inget att tala om, men denna satans eld från morteros, kanoner och flyg! Intet under att carabineros vände då de väl kommit över floden. Till och med de 24 tanks som vi fått blevo kvar. En del tog strömmen vilken var så stark att broarna revs med. Situationen var katastrofal, Reträtten tycktes hopplös och material förlorat. Kommandot bad då att 153 brigaden skulle söka gå över och rädda vad som kunde räddas, samtidigt också skydda reträtten för carabineros. 1 och 3 bataljonen befann sig för långt borta så det kunde till att börja med bara bli fråga om 2 bataljonen. Vi hade inte order, man bad oss göra vad vi kunde. Och pojkarna gjorde det omöjliga. I regn av bly och granater, med hjälp av ingenjörstrupper – glöm inte att besöka dem, de skötte sig vidunderligt! – gick bataljonen över floden, besatte andra stranden på ett område omfattande 800 x 1 200 meter och förskansade sig. Tänk dig nu vad det betyder att inför ett till synes hopplöst företag, därtill få den moraliska bördan av att möta egna trupper i full reträtt! Men sjungande och våghalsiga tågade pojkarna fram. Över en vecka höllo de stånd och redan andra natten hade de

⁸⁷ Ibid.

att utstå inte mindre än nio kontraattacker. Snart anlände bataljonerna 1 och 3 som förstärkning, och då brigaden fick order att dra sig tillbaka för vila, hade den räddat 20 av tanksen och tagit en hel del fångar.

Andra bataljonens kommissarie visar mig militärmyndigheternas lyckönskningsskrivelser och jag tycker för min del att de bara äro för lama. Kommissarien räcker mig så tidningen *Combate*, numret för den 20 augusti. Där sägs det rent ut att 153 brigaden är "guardadora del honor", det vill säga den brigad som räddar divisionens ära. Vidare framhåller tidningen en del enskilda prestationer, såsom kommendantens och kommissariens uppträdande.⁸⁸

Precis som tidigare under kriget hade den kommunistinfluerade arméledningen, även under det kritiska läge som på senare tid uppstått, fortsatt att utmåla CNTs styrkor som fega och odugliga, vilket även drabbat den 153 brigaden. Att det i detta fall, som Berner beskriver det, var en kommunistdominerad enhet som tillskrivits äran för vad som åstadkommits, är ett av många exempel på de motstridiga uppgifter som ofta förekommer gällande de olika styrkornas militära duglighet:

Jag frågar varför man i tidningen fick läsa att det var carabineros som skötte bataljen och varför man inte hade den gamla anarkistiska 153 brigaden, före detta Tierra y Libertad. Kaptenen rycker på axlarna och svarar: – Vi fäste oss inte så mycket för den här saken. Det är väl någon slags politik med det hela, antar jag. Och vi anarkister, vi ha inte kommit hit till fronten för att slåss om äran utan för att hjälpa till att vinna kriget mot fascismen. Apropå ära, så ha vi ju de högre militärmyndigheternas erkännande av vårt mod. Om det nu ska vara något att stå efter, för revolutionärer och antifascister.⁸⁹

De fortsatte sin resa norrut. Nästa stopp gjordes i en by där en annan av de republikanska staberna var belägen:

Vi skramla vidare på eländiga kostigar och når så småningom en annan liten by. Där ligger staben för XVIII armékårens ingenjörstrupper, sektionsspecialisterna, zapadores.

Kommendanten för zapadores, en mycket ung man, politiskt hemma i republikanska vänstern, var inte alls svår att få komma till tals med. Efter sedan vi småpratade en stund och jag fått några intressanta vinkar om bataljonens arbete vid Segre, och jag gjorde mig beredd att anteckna sakerna,

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

så stormade det in ett ”yrväder”. Detta ”yrväder” heter Tapia och är bataljonens kommissarie. Ett enda energiknippe och en förbaskat trevlig figur. Och nu vill jag lova att det blev fart i samtalet. Först och främst var kommissarien eld och lågor över 153 brigadens handlingar vid övergången av Segre. Och i denna lovsång instämde bataljonens kommandant, den unge kaptenen. Min följeslagare från 26 divisionens stab frågade kaptenen om han var nöjd med sin kommissarie, trots att han nu hörde hemma i det ”förfärliga” CNT.

– Om jag är nöjd! Jo, lita på det. Att vi hör hemma i olika läger har inte med saken att göra. Soldaterna beundrar sin kommissarie och han förtjänar deras beundran.⁹⁰

Berner inledde genast ett samtal med ett av befälen, en kapten som berättade att den energiske kommissarie som en stund tidigare stormat in på staben för att lika snabbt försvinna igen, var den ende CNT-medlem som ingick i ledningen för denna enhet. Berners fortsatta samtal med kaptenen kom återigen att handla om den 153 brigadens agerande vid övergången av Segre:

Så får jag reda på att Tapia är ensam CNT-are i hela bataljonen, det vill säga den ende confederale som innehar någon slags post i formationen. Chefen och kommissarien för den enhet som bataljonen utgör en del av, är kommunister. Naturligtvis kom samtalet in på partipolitiken inom armén och kaptenen avgjorde: ”Både jag och soldaterna hata politiserandet. Se här – och han räcker mig ett exemplar av ”Trincheras”, en tidning som det katalanska kommunistiska ungdomsförbundet ger ut – se här. Se hur de behandlar Segrestriderna! Enligt tidningen så ser det ut som om vår bataljon inte varit med. Det talas bara om ingenjörs kårens chef och överkommisarie. De voro emellertid inte med i elden däruppe. Vilket inte hindrar, att de äro bra karlar i alla fall. Kommissarien får du snart träffa förresten, ty han är på väg hit.”

– Nå, vad säger pojkarne då de får se sådant där i Barcelona-pressen?

– Jag visar inte sådana tidningar för mannarna, ty här gäller som högsta bud: mesta möjliga och gynnsammaste för krigets vinnande! Och jag vill inte att pojkarne i rättmätig ilska skola ställa till bråk eller i bästa fall tappa humöret och den otroliga entusiasm, som de visa för vår gemensamma sak.⁹¹

⁹⁰ Rudolf Berner, ”I fält med de confederala. Frontbrev till Arbetaren, II”, i *Arbetaren*, 22 september 1938.

⁹¹ Ibid.

En stund senare var kommissarien tillbaka. Det visade sig att han ordnat fram middag till sina nyanlända gäster:

Nu var kommissarien tillbaka efter att ha ordnat med middag åt oss. Den avåts under berättande av historier och anekdoter från striderna. Jag återger en, av mera allvarligt slag.

Fienden spridde död och eld över republikanska linjerna. Broslags-truppen lågo avvaktande att elden skulle avtaga. Man fördrev väntetiden med sång, främst bataljonens egen sång. Till slut – man ansåg att elden inte skulle avstanna så snart – var det någon som ropade:

”Vamos al puente!” Framåt till bron! Och så satte de igång och fingo halva bron färdig, då en välriktad bomb sprängde den i luften. Andra gången lyckades det för dem att få bron färdig, men under vilka omständigheter! I kvällsmörkret, endast upplyst av månen och elden från fiendens mordverktyg, byggdes bron. Pojkarna simmade ut i många fall med brädbitar och pålar, arbetade som besatta och allt detta under fiendens häftiga eld.

– Ja, säger kaptenen, ni skulle sett vår kommissarie!

– Asch, prata nu inte. Om du tiger skall jag spela för er! avvärjer denne.⁹²

Violinkonsert vid fronten

Middagen avbröts då hela sällskapet begav sig till ett annat rum i byggnaden där det fanns ett kvarlämnat piano:

Stabens sekreterare reste sig och likaså kommissarien. Vi följde dem båda till ett större rum, där byns borgmästare, i flyktens hastighet, på sin tid, glömt packa in pianot.⁹³

Medan sekreteraren slog sig ned vid pianot tog den anarkistiske kommissarien, som visade sig vara den kände violinisten Simón Tapia Colman, fram sin violin.⁹⁴ Den musikintresserade Berner fick nu vara med om en konsert han sent skulle glömma:

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Simón Tapia Colman (1906–1993), kompositör och violinist, utbildad i Zaragoza, Madrid och Paris som turnerat i flera länder med sina orkestrar Cuarteto Colman och Orquesta Colman. Sedan unga år medlem i CNT och FAI.

Och så började musiken. Tapia stämde fiolen och sekreteraren slog ett par ackord på pianot. Jag började rota bland nothäftena och fann Raffs Kavatina och det häftet ställde jag på notstället. Tapia gav mig en blick och så sade han: ”Förefaller som du själv är en smula musiker?”

– Bara musikbeundrare, svarade jag, och så började konserten. (...)

Bland noterna fann jag Boldieus Kalifen i Bagdad och Tapia nickade instämmande. Sekreteraren visade sig vara nära nog lika stor mästare på piano som Tapia på fiol. Det var länge sedan jag hörde dessa välkända toner framförda med så mycken delikatess och musikalisk smak.

Stormande applåder.⁹⁵

Medan Berner valde ut lämpliga stycken bland de nothäften som lämnats kvar av byggnadens tidigare ägare fortgick konserten:

Nästa stycke blev Webers Friskyttan och efter den ”betan” måste jag be Tapia att konserter i Sverige, en gång kriget tagit slut.

Som avslutning på denna improviserade konsert, Drdlas Serenade på programmet, en slags eftergift åt lusten att ”leka”, det förstod jag, ty Tapia utförde underverk; Serenaden förlorade det sockersöta och blev verklig musik.

Under tiden gjorde Berner sitt bästa för att beskriva de tankar som dök upp i hans huvud under den märkliga konsert som ägde rum bakom frontlinjerna:

Under hela konserten flögo mina tankar som oroliga andar. Det var så mycket jag erinrade mig; musik är sällsam, den liksom luckrar upp i både hjärta och hjärna.

Men att tänka sig denne mästerviolinist, som så ömt hanterade stråken och visade sig besitta en så stor musikalisk bildning, tänka sig honom halvnaken mitt i en strid flod under häftig eld från fienden, eggande och uppmuntrande de broslagande soldaterna. Vara framme överallt, hjälpa till överallt – kort sagt vara en verklig kommissarie.⁹⁶

Till sist var Berner och hans kamrater tvungna att fortsätta sin resa. Då de var på väg att lämna byn tog Berner avsked av Tapia med löfte om att snart återvända. Innan de klev in i bilen för att köra vidare fick Berner ett fotografi som

⁹⁵ Rudolf Berner, ”I fält med de confederala. II”, i *Arbetaren*, 22 september 1938.

⁹⁶ Ibid.

föreställde den civile Tapia iförd frack i sin tidigare och egentliga yrkesroll som klassisk violinist:

Vi måste ge oss iväg. Tapia ber mig komma igen, han lovar att spela en massa saker och så ofta tiden tillåter. Första tillfälle jag får, sticker jag av till Bataljon Zapadores, det är då säkert.

I bilen sitter jag och beskådar det foto jag tiggde av kamraten. Kommissarie Tapia uppträder på fotot i frack och ser ovanligt högtidlig ut. Jag frågar kamraten från "26" vad Tapia egentligen är för en figur. Och jag får till svar: "Anarkist från Zaragoza, internationellt känd musiker och kompositör. Han har gjort flera konsertresor i de sydeuropeiska länderna och överallt skördat både guld och beröm."

Tapia är inte mobiliserad. Han är frivillig. Och jag skall vid annat tillfälle berätta hans historia, så som kamraten från "26" berättade den för mig, allt under det bilen skakade och hoppade fram på kostigar och så kallade vägar.

I mitt sinne ringde några underbara, friska och djärva klanger ur Webers Friskyttan...⁹⁷

Färden gick vidare. De gjorde nästa stopp i Artesa de Segre där XI armékårens ingenjörstrupper hade sin stab. Några timmar senare fortsatte de norrut:

Vår resas mål är 26 Divisionens högkvarter, men det tycks dröja innan vi hinna dit. Min reskamrat har så mycket att uträtta och vår gamla Ford skuttar fram på allt underligare vägar och stigar.

Vägarna vi färdas bli allt besvärligare, men i gengäld blir landskapet så mycket vidunderligare och eftersom jag inte är chaufför så... Fantastiskt vad det spanska landskapet bjuder för synsensationer.⁹⁸

Trots att de nu var inne i den frontzon som hölls av den forna Durrutikolonnen, nu militariserad som den 26 divisionen, och som var resans slutmål, var de ändå tvungna att fortsätta eftersom de först hade ett flertal ärenden att uträtta längre norrut:

Just nu kussa vi fram i närheten av Tremp, vi vingla fram utefter slingrande mulåsnestigar, stigar som endast en spansk chaufför och våghalsig madrileño ger sig in på med en bromslös Ford. Nere i dalen ligger små byar,

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Rudolf Berner, "I fält med de confederala, III", i *Arbetaren*, 27 september 1938.

de tillhöra nu oss, men det har stått häftiga strider om dessa husanhopningar och 26 Divisionen Durruti har här skrivit stolta sidor i sin ärorika historia.

Republikanskt artilleri ligger ”över våra huvuden”, det vill säga vi hör det-samma, men ser det inte. Ty på en bergstopp längre bort, på andra sidan den leende dalen, ligger ett fientligt näste och detta ”nido” får då och då en hälsning från våra ”artilleros”. Min sakkunnige färdkamrat säger: ”De sitta så förbaskat illa till, så det är nästan synd att ödsla krut på dem, förr eller senare svälta de ihjäl i alla fall.”

Nu åka vi igenom en av de små platserna i dalen: Isona. Den lilla staden, den hade bara 5 000 innevånare, ser nu ut som en grushög. Striderna ha här rasat med fruktansvärd hetta men staden blev vår. Nu är den som en död ökenstad, inte ens en gråsparv finns, som ett tecken på liv. Fälten och vägarna runt om fulla av kanonkulornas hål och märken efter de rasande ”morteros”. Vi hitta en morterokula som icke exploderat, hitta den under det att vi i en ynklig och sönderskjuten vingård släcka törsten med några druvor.⁹⁹

Sedan de passerat 26 divisionens frontzon fortsatte de sin färd:

Vidare.

Slingrande bergsvägar.

Vidunderligt landskap, ja, mer än vidunderligt: vanvettigt skönt och vilt. En musiker skulle här inspireras till att komponera en symfoni med tempobeteckningen Maestoso, majestätiskt. Det säger jag också till Pérez och han nickar instämmande.

Det skrivs HISTORIA i dessa trakter, stolt och härlig historia. Men det sveper också HISTORIA om oss. På andra sidan av passet, den uttorkade bergsfloden, se vi spår av de gamla romarvägarna, nu knappast farbara med mulåsna, men här och var de underverk som kallas romerska broar, de vittna om flydda tider.

Nu äro vi ute på stora vägen. Segrefloden är här smal och föga mäktig. Men det är ändå Segre och detta gör att man känner sig ännu mera andaktsfull än vad blotta skönheten och naturen inbjuder till.

Det kvällas, vi stanna ett slag inför en varm källa. Chauffören, trots att han är madridbo, känner varenda vrå häruppe och är en sannskyldig guide.¹⁰⁰

⁹⁹ Rudolf Berner, ”I fält med de confederala; IV”, i *Arbetaren*, 29 september 1938.

¹⁰⁰ Ibid.

De var nu så långt norrut att de närmade sig gränsen till den självständiga republiken Andorra som alltså inte befann sig i krig. Där rådde heller ingen livsmedelsbrist. Tanken på att kunna köpa cigaretter hägrade för den ständigt röksugne Berner:

Jag säger till Pérez: ”Fasen också, tänk om jag kunde komma över gränsen ett slag och ströva omkring ett par dar i Andorra, det skulle nog bli ett fint reportage!” Pérez, som känner min svaghet, svarar: ”Du skulle allt må då! Få röka så mycket du ville!” Och han grinar så försmädligt. Att folk alltid ska avslöja en sådär! Nedrigt, minst sagt.¹⁰¹

Seo de Urgell

De stannade till i Seo de Urgell (Seu d’Urgell), alldeles invid gränsen till Andorra där X armékåren hade sin stab och där de skulle övernatta. Till denna armékår hörde flera av de numera militariserade anarkistiska kolonner som tidigare legat vid fronten i Aragonien, bland andra Ascasokolonnen, som efter militariseringen omorganiserats som den 28 divisionen och för vilken den kände CNT-medlemmen Gregorio Jover var befälhavare.¹⁰² Jover hade samma vår utnämnts till överstelöjtnant och hade då även fått befälet över hela den X armékåren. Vid denna stab tjänstgjorde även en av Berners gamla bekanta från Barcelona som politisk kommissarie, Juan M. ”Juanel” Molina, som Berner nu hoppades få återse.¹⁰³ Men då Berner och hans kamrater anlände till staben visade det sig att Molina var ute vid frontlinjerna. Däremot hade Jover precis återvänt till staben efter att ha varit ute vid skyttegravarna.

Intervju med Gregorio Jover

Samma kväll fick Berner bege sig till stabsbyggnaden där han klev in på Gregorio Jovers kontor:

Ett litet ynkligt rum i en så kallad villa – det är Jovers tjänsterum. Jag stiger in och presenterar mig: Svensk representant för SAC.

¹⁰¹ Rudolf Berner, ”I fält med de confederala, V”, i *Arbetaren*, 30 september 1938.

¹⁰² Gregorio Jover (1891–1964), snickare och aktiv medlem i CNT och FAI som under 1920-talet, tillsammans med bland andra Buenaventura Durruti och Juan García Oliver, ingått i den ryktbara anarkistgruppen Los Solidarios.

¹⁰³ Juan M. Molina (1901–1984), mer känd som ”Juanel”, hade tidigare varit sekreterare för FAI. Han var sedan länge medlem i CNT och hade ingått i redaktionen för *Tierra y Libertad*. Efter inbördeskrigets utbrott hade han anförtratts en rad förtroendeposter inom CNT. Han hade representerat CNT i ett flertal katalanska regeringsinstanser och hade vid denna tidpunkt även avancerat inom den Republikanska armén.

”Sätt dej, sätt dej gosse!” uppmanar Jover och ler så behagligt mjukt att jag tycker uniformen inte alls passar till en sådan karl. Hur kan en sådan vänlig liten spanjor vara soldat? Och en så fenomenal soldat sen! Spanska saker blir man aldrig riktigt klok över, hur mycket man än anstränger sig, det begriper jag.¹⁰⁴

Det visade sig att Jover var väl insatt i SACs verksamhet. Till att börja med ville han därför veta hur det gick för de kooperativ som startats av de syndikalistiska byggnadsarbetarna i Stockholmsområdet:

”Vad gör SAC nu för tiden? Kör dom med husbyggandet i kollektivform ännu?” (Våra försök att kooperativt bygga hus, se det har då riktigt fastnat i skallen på spanjorerna).¹⁰⁵

Berner protesterade och menade att det var han som skulle ställa frågorna:

”Det är inte jag som är intervjuoffer, det är du! För första gången i världshistorien står en svensk anarkistreporter inför en anarkistisk överstelöjtnant och chef för en armékår, så det är allt bäst att du säger några ord, för vidarebefordran till de svenska kamraterna!”

Jover skrattar. ”Vad vill du då jag skall säga?”

”Ärligt talat, så: slå näven i bordet och uppmana hela Sveriges arbetarklass att gå till direkt aktion – det är min önskan, men naturligtvis ska du säga vad du tycker och inte bry dig om mina infall.”

Jover bläddrar i några papper och oljelampans flämtande ljus skapar nära nog spökestämning i rummet.

Stilla och nästan försynt, börjar kamrat Jover att berätta. Vore det inte för de livliga illustrerande gesterna, så kunde man tro att man satt inför en trygg skåning. Så tycker jag till en början.

Jover berättar som sagt:

”Jag minns på den tiden vi voro i landsflykt i Frankrike, naturligtvis åkte vi i fängelse, ty avhålla oss från propaganda det var omöjligt. Och att vi propagerade och voro aktiva, tålde inte franska myndigheterna. Nu hade vi alla den uppfattningen att anarkismen vinner intet på att vi sitta instoppade i franskt fängelse och därför hungerstrejkade vi. Väktarna skrattade åt oss andra dagens morgon. Hungerstrejker hade de sett så många, men alla hade misslyckats, ty de strejkande hade givit upp, inte kunnat hålla ut.

¹⁰⁴ Rudolf Berner, ”I fält med de confederala, V”, i *Arbetaren*, 30 september 1938.

¹⁰⁵ Ibid.

Och väktarna visste att vi spanjorer äro mycket svaga för mat och förutspådde en snöplig ändalykt för vår strejk. Tredje dagen skrattade de inte, bara smålog, säkra om att innan kvällen skulle vi ge upp. Fjärde dagen, samma historia, bara det att en del fransmän som sutto på samma avdelning och dittills deltagit i strejken, de gåvo upp. För all del, det var inga "politiska" förbrytare, utan helt vanliga fransmän vilka av nöd eller annan orsak blivit så kallade brottslingar och burats in.

Sjätte dagen kom direktören och bad oss för guds skull börja äta. Vi, spanska anarkister, svarade med att sjunga "Arroja la Bomba!"

Sjunde dagens eftermiddag sluppo vi ut och behövde inte skriva under papper på att vi skulle avstå från att vara aktiva. Vi hade segrat."¹⁰⁶

Samtalet kom också att handla om vad Jover uppfattade som en bristande internationell solidaritet gentemot den spanska republiken:

"Att vi rätt snart åkte in igen, förringar inte betydelsen av den direkta aktion vi förde. Och när jag tänker på vilka fri- och möjligheter arbetarna i de demokratiska länderna ha, så känns det bittert. Är det så att arbetarna inte veta att här i Spanien gäller det världsproletariatets frihet lika mycket som det spanska proletariatets? Veta de inte, så bör denna sanning upprepas tills de komma till medvetande om densamma."

"Åjo vars, så där efter vad jag kan döma av resolutioner och mötesuttalanden, så tycks åtminstone de svenska arbetarna vara medvetna om vad Spanien betyder för arbetarklassen internationellt sett."

"Ja, men då är det ju brottsligare än någonsin att ingenting uträttas!" utropar Jover. "Nåja, tro nu inte att jag inte erkänner den storslagna hjälp vi fått, bland annat från Sverige, men vi besegra inte fascisterna med sanitetsvaror och kondenserad mjölk. Visst betyder den hjälp vi få utifrån i form av livsmedel och dylikt, en hel del, inte minst moraliskt, det ska du veta. Men vad jag skulle vara glad för en enda liten direkt aktion! Ert förslag om bojkott av malm till Tyskland, var alldeles riktigt. Hur gick det med den saken?"¹⁰⁷

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ På våren 1938 hade SACs gruvfederation skickat en uppmaning till det LO-anslutna Gruvindustriarbetareförbundet om att starta en gemensam blockad av den svenska järnmalmsexporten till Tyskland: "Vi representanter för de syndikalistiskt organiserade gruvarbetarna vid elva malmexportfält, rikta en flammande maning till de reformistiskt organiserade gruvarbetarna att gemensamt med oss se till, att malmexporten från Sverige till de nazistiska staterna förhindras. Vi är fullt medvetna om, att vi därmed träffa oss själva genom driftinställelser och arbetslöshet, men dessa offer måste tagas för att därmed bi-

”Reformisterna svarade nej, alltför många skulle bli arbetslösa hette det och någon av pamparna talade om eventuellt krig med Tyskland om bojkotten sattes igång.”

”Det är ju fruktansvärt, det är ju rena engelska sjukan – la enfermedad inglesa – som råder hos er däruppe!”¹⁰⁸

Berner kände sig tvungen att försöka byta ämne. Hans nästa fråga gällde därför kriget och dess utgång:

”Kriget? Jag kan inte komma med något originellt eller särdeles politiskt i det fallet. Jag vill bara säga dig att det spanska folket kämpar för sin frihet, frihetslängtan är starkt och djupt rotad hos detta folk.

Vi anarkister, vi deltaga i detta krig som en självklar sak, ty eftersom vi äro de mest fanatiska frihetsälskarna, så... men det där vet du förut.

Att vi anarkister godkännt militariseringen, själva antagit poster som befäl är en konsekvens av nödvändigheten.

Den spanska folkarmén är inte lik någon annan armé i världen, detta krig är inte heller likt något annat krig. Vår uppgift är att slå fascismen, sedan – ja, vad som sedan komma skall i Spanien, det skola vi anarkister nog se till så att det blir det kämpande spanska folkets sak att avgöra den frågan. Det spanska folket har rätt att bestämma över sitt eget öde, det har med dessa 26 månaders förbittrade kamp förtjänat denna rättighet flera gånger om och det spanska folket är suveränt.”

”Nå, vinna vi kriget? (En intervju med en överstelöjtnant måste ju ha med den frågan).

”Det är ingen fras då vi säga: seger eller död! Vi komma att slåss tills vi vinna, komma att slåss så länge det finns en enda spanjor kvar som orkar hålla i ett gevär. Du kommer själv att bli övertygad om den saken, du ska ju till fronten och hälsa på pojkarna. Träffas vi efteråt, så ger du mig rätt. Jag känner mina soldater, mina kamrater rättare sagt. Över två års hårda strider – var säker om att sådant ger tillfällen till iakttagelser. Förresten, tvivlar du på att vi vinna kriget?”

”Nej, hur skulle jag kunna göra det! Jag har ju varit länge i Spanien.”

”Nå, då så, hur skulle jag då kunna tvivla?”

draga till att förhindra att mänskligheten indrages i ett nytt världskrig”. Gruvindustriarbetareförbundet lämnade dock uppmaningen utan åtgärd varför någon blockad aldrig blev av. Uttalandet återges i SACs verksamhetsberättelse för 1938, s. 13–15.

¹⁰⁸ Rudolf Berner, ”I fält med de confederala, V”, i *Arbetaren*, 30 september 1938.

Säkert hade vi blivit sittande hela natten under prat och diskussion, men en armékårschef kan inte låta ärendena vänta. Den ene besökanden efter den andre expedieras och vid halvtolvtiden på natten kommer siste man in, men en jätte: García Vivancos, nybliven överstelöjtnant och chef för 24 Divisionen, även den en confederal styrka.¹⁰⁹

Möte med García Vivancos

Berner blev tvungen att avbryta sin intervju med Jover. I gengäld fick han tillfälle att träffa Miguel García Vivancos, en annan känd CNT-medlem, som helt nyligen utnämnts till befälhavare för den 24 divisionen som hade sin stab alldeles i närheten.¹¹⁰ Återstoden av kvällen övergick i ett mer otvunget umgänge. I sin skildring av de samtal som fördes under kvällen drog sig inte Berner för att ta till ganska stora överord då han beskrev García Vivancos och dennes divisions tidigare insatser:

Intervjun kunde omöjligen fortsättas ty nu blev det mera samtal över det hela och efter en timma följde jag Vivancos till hans högkvarter, det vill säga före detta högkvarter, ty han höll just på att flytta till annat frontavsnitt med sina trupper. Men vilken natt! Hela staben var församlad och pratet gick. [...]

Det fälldes hårda ord den natten – då vi talade om reträtten i Aragón. Alla pojkarna bedyrade att de confederala trupperna svor, grät och förbannade för reträttorderns skull.

Vivancos, lugn, men med ett nära nog försmädligt grin, strök sig över sitt stubbade hår, hans klarblå ögon mötte min blick och så sade han: ”Om de som gävo ordern hade sett våra pojkar! Jag vet personligen en hel del kamrater som stannade kvar, de visste att döden väntade dem, men de ville inte höra talas om reträtt. De stannade kvar och sköt och kastade handbomber mot fascisterna till sista andetaget.”

Det kommer folk av alla de slag, soldater, korpraler, sergenter. Klockan fyra på morgonen har hela Divisionen lämnat platsen. Vivancos och hans stab gör sig beredda att följa efter. Jag måste alltså avbryta diskussionen om anarkismen som filosofi och som praktisk rörelse – kommissarien för divisionen hade eljest en massa intressanta saker att anföra.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Miguel García Vivancos (1895–1972), medlem i CNT och FAI som under 1920-talet tillhört anarkistgruppen Los Solidarios. Hade vid krigets inledning utsetts till en av de delegerade för Aguiluchoskolonnen. Vid tiden för mitariseringen av de republikanska styrkorna hade han först utnämnts till befälhavare för 25 divisionen och därefter för 24 divisionen för vilken han nu ansvarade.

Det blev avskedstagande igen. Men allesammans sade: "Hasta otra!" Tills nästa gång! Och jag väntar med otålighet på att turen snart skall ställas åt det håll där 24 Divisionen har sin nya plats.¹¹¹

Då Berner vaknade i morgonkylan någon timme senare var platsen utrymd. García Vivancos och de övriga stabsmedlemmarna hade redan i gryningen lämnat området för att flytta till en annan förläggningsort. En stund senare upptäckte Berner till sin stora glädje att García Vivancos lämnat ett paket vid hans packning:

Kylan var väckarklocka den morgonen, ty det är fruktansvärt kallt uppe i Pyrenéertrakterna om nätterna. Yrvaket såg jag mig omkring i det tomma före detta vivancoska högkvarteret och fann att jag var sista man. Pérez och Lorente, våran "chaffis", voro tydligen redan på benen. Alltså, upp trots iskylan och bort till packningen för att fiska rätt på handduken. Men det blev ingen tvagning av den morgonen, ty jag fann ett paket placerat på min packning. Några kråkfötter skrivna med blåpenna gjorde mig nyfiken: "Till den svenske kamraten med hälsningar. Vivancos." Paketet innehöll ett kvarts kilo andorrotobak och i glädjen glömde jag alltså att tvätta mig.¹¹²

En stund senare fortsatte Berner och hans båda resekamrater färden, nu österut i riktning mot den franska gränsen.

Bellver de Cerdanya

Några timmar senare kom de fram till Bellver de Cerdanya där den CNT-an slutne borgmästaren Antonio Martín mördats i ett bakhåll i april föregående år. För Berner, som träffat Martín en månad innan han mördades, kom minnena tillbaka:

Vi når en by strax innan Puigcerdá. Då vi åker den lilla bron in till själva byn säger Lorente: – Här, vid den där bropelaren, stupade Antonio Martín. Sköts av en kontrarevolutionär och fascistfärgad individ.

Trista minnen. Antonio Martín, det svartröda Puigcerdás anarkistiske "borgmästare" och otroligt idog revolutionär, stupad här, en av den spanska revolutionens bästa och ädlaste gestalter mördad här. Offer för kontrarevolutionens blodiga flodvåg, efter majhändelserna 1937. Och jag kände ju honom så väl! Då vi sakta åkte över bron, där denne härlige anarkist

¹¹¹ Rudolf Berner, "I fält med de confederala, V", i *Arbetaren*, 30 september 1938.

¹¹² Rudolf Berner, "I fält med de confederala, VI", i *Arbetaren*, 1 oktober 1938.

fegt mördats av en kontrarevolutionärs kula, så kunde jag känna hur nära jag var att gråta av ilska, av hat, av jag vet inte vad. Efter en stund märkte jag att jag bitit i läppen så det blödde...

I Bellver de Cerdanya träffade Berner på flera bekanta. En av dem var Lola Iturbe,¹¹³ framträdande medlem i CNT, FAI och Mujeres Libres som också var livskamrat med Berners gode vän Juan M. Molina. En stund senare kände Berner även igen ett annat ansikte i byn. Det var den CNT-medlem som föregående vår hjälpt till att smugla honom över den spanska gränsen:

I denna by träffade jag ännu fler bekanta. Först Lola, Juanel's compaÑera och aktiv medlem i Mujeres Libres och FAI. Och nere på gatan upptäckte jag en person, som kom mig att minnas tider...

– Ropa på honom! ber jag Lola, och hon följer min uppmaning.

Kamraten är den, som var med och hjälpte mig över gränsen natten den 27 mars 1937, då jag skulle tillbaka till Spanien, men noninterventionen och de franska poliserna inte ville tillåta den saken.

Så småningom blir det allt mer folk i stugan, ett par kamrater, som numera äro officerare i den avdelning som ligger förlagd i byn och därtill en gammal barcelonesisk FAI-man, numera kompanikommissarie i samma truppavdelning.

Gemytliga stunder tar slut så fort och den obeveklige Pérez återvänder för att avhämta mig.

Nu skall resandet snart vara slut. Ty målet är 26 divisionens högkvarter. Och vi susar iväg på skiftande vägar.¹¹⁴

Sedan de lämnat Bellver de Cerdanya körde de tillbaka söderut, samma väg som de kommit och vidare mot resans slutmål som var den 26 divisionens stab. Bara någon minut senare var de nära att krocka med en mötande bil och Berner fick då till sist återse sin vän Juan M. "Juanel" Molina, som han tidigare letat efter i X armékårens stab:

Nära nog krock i en kurva. Vi hade nog fel bägge ekipagen, men spansk sed fordrar att chaufförerna stiga ur och skälla ut varandra grundligt, för att därefter försäkra varandra evigt fostbrödraskap.

¹¹³ Dolores "Lola" Iturbe (1902–1990) var en flitig skribent i den frihetliga pressen, inte minst i *Mujeres Libres* där hon oftast skrev under signaturen "Kyralina".

¹¹⁴ Rudolf Berner, "I fält med de confederala, VI", i *Arbetaren*, 1 oktober 1938.

Det blev inget skälla av, ty Lorente som var först ur bilen långt innan den mötande bilens chaufför hunnit bromsa in riktigt, skrek åt oss: – Det är ju Juanel, för tusan!

Pérez och jag flög ur bilen och bort till det andra åkdonet.

– Hola, hombre! Är du tillbaka i Spanien! Det var som själva... Välkommen och jag hoppas du blir kvar!

– Det kan du lita på, Juanel, svarar jag, och så offrar vi en kvart på att berätta gamla minnen.

Därefter berättar Juanel om sina planer och sitt arbete som armékårskommissarie, allt under det att han ideligen får bjuda – ty ingen tänker på att säga nej – på Lucky.

– Det är Lola, som fått tag i pinnarna, säger Juanel. Hon är förresten i en by här.

– Hostia, vi ha nyss varit hos henne och ätit både henne och er dotter ur huset!

Lorente överdriver då alltid, men Juanel kände sin pappenheimare och menade på att ”i varje fall så har då Berner inte blivit fetare sedan sist jag såg honom, i fjol höstas.”

Under det att vi åker vidare, blossande på våra Lucky, säger jag till Pérez: – Så här vid fronten och i dess närhet träffar man ju halva det confederala Spanien. Det ser ju ut som hela CNT blivit militärer.

– Inte är det väl så långt ifrån, fast du anar inte hur stor CNT är, det förstår jag. Eljest har du rätt, nästan alla de gamla militanterna och aktiva krafterna har nu uniformsrock på sig.¹¹⁵

Hos 26 divisionen (Durrutikolonnen)

Sedan de några timmar senare anlänt till den 26 divisionens stab återvände Berners båda resekamrater, Pérez och Lorente, till Barcelona medan han själv skulle stanna kvar för att skildra frontlivet. Den 26 divisionens styrkor var nu indelade i tre brigader: 119, 120 och 121 vilka bestod av omkring 3 000 man vardera. Divisionen, som tillhörde den XI armékåren, bestod vid den här tiden alltså av omkring 9 000 man. Den ansvarade för ett närmare två mil långt frontavsnitt som gick från bergskedjan Montsec i söder och upp till utkanterna av staden Tremp i norr. Samma kväll som Berner anlänt till divisionen

¹¹⁵ Ibid.

tog han sig vidare till den 119 brigadens stab som låg i Alòs de Balaguer,¹¹⁶ en liten by uppe i Montsec:

Nu är det kväll. Dessa rader skrivas i 119 brigadens kommissariat. En blyxtvisit i divisionens högkvarter på eftermiddagen är avverkad. Vi ha kuskat vidare därifrån på åsnestigar upp till en av både gud och onda andar glömd bergsby och funnit den förvandlad till högkvarter och huvudförläggning för 119 brigaden av 26 divisionen.

Vid det här laget är väl både Lorente och Pérez på väg till Barcelona, antar jag. Undertecknad har lämnats kvar här för att leva skyttegravsliv någon vecka. I morgon bittida bär det iväg upp till första linjen. Jag slutar skriva nu, ty "el gobernador" eller kvartersmästaren skulle vi svenskar kanske säga, har uttalat en önskan om att få prata med mig. Eftersom han varit i Ryssland – som delegat är väl bäst att säga – men inte blivit frälst för den sakens skull, så väntar jag mig en intressant diskussion under nattliga timmar.

Nästa gång ses vi uppe i ställningarna.¹¹⁷

Men Berners läsare skulle få vänta på den utlovade fortsättningen. De inledande delarna av reportageserien som han renskrivit direkt på plats och därefter vidarebefordrat till Stockholm hade i vederbörlig ordning anlänt till Arbetarens redaktion. De efterföljande delarna, som han senare skickade från Barcelona, blev istället liggande hos brevcensuren och kom inte fram till Stockholm förrän nästan två månader senare. Den långa fördröjningen kan ha berott på att Berners skildringar från 26 divisionens ställningar var svårbedömda för brevcensuren.

Alòs de Balaguer – 119 brigadens stab

Då *Arbetaren* till sist kunde återuppta publiceringen av Berners reportageserie var det med en skildring från 119 brigadens stabskvarter i Alòs de Balaguer. Den nyanlände Berner var då ivrig att få komma ut till frontlinjerna, men den första morgonen var det ihållande regn och han fick därför stanna kvar i byn:

¹¹⁶ På grund av krigssituationen var Berner förhindrad att ange närmare detaljer om var de olika stabs- och förläggningssorterna var belägna. De namn på byar och andra platser som återges i detta avsnitt är därför hämtade ur en av de stridande i divisionens memoarer, se José Fortea Gracia (2005), *Mi paso por la Columna Durruti/26 división (primer batallón de la 119 Brigada Mixta)*, Badalona, Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny, s. 116–118 och 134–135, samt genom egna efterforskningar i området.

¹¹⁷ Rudolf Berner, "I fält med de confederala, VI", i *Arbetaren*, 1 oktober 1938.

Morgonen ingick med regn i oförskämt stor utsträckning, varför man allmänt ansåg det rådligt att jag stannade ”i kvarter” tills bättre väder kom. Och jag ångrar inte att jag lydde rådet.

Det finns en hel del att erfara i ett brigadhögkvarter också. Först går man omkring i en lånad regnrock och studerar väggtidningarna – ett intressant kapitel. Dessa väggtidningar ha i Spanien utvecklat sig till en praktfullt blommande flora och är ett ypperligt propagandamedel. Vem som helst inlämnar sitt bidrag, tecknat eller skrivet, allvarligt eller ”uppåt väggarna”, till den ansvarige ”redaktören”, vars jobb består i att ordna materialet så konstnärligt och verkningsfullt som möjligt.

Brigadens tidning heter *Matacucaracha* (Skalbaggsdödaren)¹¹⁸ och är full av humor med allvarlig bakgrund. Och själva stabens väggtidning står med det adekvata namnet *Imagenes* – Bilder. Ty det är ”cartografians” chef, kartritaren, som sköter densamma och är en utmärkt tecknare-målare. ”Ledareartikeln” i det numret jag nu beskådar heter ”Låten barnen komma till mig” och föreställer en rasrenad nazistisk kristusfigur med bomber i händerna och eld i håret – en målning som inte kan beskrivas, den måste ses, ty den är ohyggligt verkningsfull.¹¹⁹

Efter en stund träffade Berner på en gammal bekant från sina tidigare besök hos Durrutikolonnen då den ännu befunnit sig i Aragonien:

Men vad ser jag, där kommer Djonny – fonetiskt nedskrivet uttal av Johnny. Johnny är en negersvart negrito och kallas även i kamratkretsen för ”General Miaja moreno”, den mörke general Miaja. Johnny kan sex ord tyska – hur tusan han lärt sig dem kan väl gamla Durrutikolonns internationella kompani endast upplysa om – och de sex orden använder han då vi konverserar.

Men Johnny har öga för andra saker också. Han ber mig följa med på en fotvrickningsfärd utefter byns ”huvudgata” – vad allting är relativt här i världen – för att titta på kavallerigruppens väggtidning. ”Hay una cosa – sehr gut”, säger Johnny och vrider på huvudet, för att se om de närstående märkt hur bra han konverserar på ”utrikiska”.

Johnny har rätt. Han har fått syn på en teckning som gör artisten all heder. Bilden föreställer en bombarderad stad, realistiskt och väl tecknad.

Texten lyder:

Vem har gått fram här? Gud!¹²⁰

¹¹⁸ Den korrekta översättningen är ”Kackerlacksdödaren”.

¹¹⁹ Rudolf Berner, ”I fält med de confederala. Brev från Segrefronten av Rudolf Berner”, i *Arbetaren*, 24 november 1938.

¹²⁰ Ibid.

Under Berners fortsatta rundvandring i byn hittade han en svensk ambulans i en av sjukvårdsenheternas i övrigt improviserade fordonspark:

Men eftersom jag är väl nere i utkanten av byn och regnet lättat en smula, tar jag mig en titt på trängkårens och sanitetsavdelningens rullande material. Och får en hälsning från Sverige: Ambulansbilen, vars flotthet tilldrar sig min uppmärksamhet där jag står bland oxkärror och andra plebejiska åkdon, som sagt ambulansbilen ja, den står med en skylt varå läses i fransk text:

Gåva från Spanienkommittén i Göteborg, Sverige.

Mässingsskylten är så skinande blank och välputsad. Förklaringen kommer i form av följande anmärkning från en till det yttre ruggig figur i soldatuniform:

”Då jag är ute och åker med kärran, bruka jag peka på skylten och säga: ’Här ser ni att våra kamrater i Sverige – dom i SAC – hjälper oss!’ Ja, ja, det säger jag bara då det är vissa personer som börja prata om URSS (Sovjet).”

(Att SAC ensam utgör Spanienkommittén i Göteborg, var ju lite överdrivet, men eftersom faktiskt SAC tog initiativet till densamma, så brydde jag mig inte om att korrigera kamraten.¹²¹ Ursäkta slarvet, vederbörande).¹²²

I den fattiga bergsbyn föreföll tiden ha stått stilla i flera århundraden. Kanske var det först i samband med divisionens intåg i byn som byborna för första gången fått se en bil:

Det här är en märklig by. Husen klänger sig ängsligt till varandra som rädda barnungar under en åskby. Men eftersom byn ligger hopgyttad utefter bergskanten, så är gatorna – rättare sagt kostigarna – allt annat än breda och jämna. De gamla husen verkar flera sekel i ålder och bristande hygieniska förhållanden. Det finns inget av det stolta, pyntade och uppåsträvande Catalunya i dessa bergsbyar – det är rena andalusiska eländet, bara så mycket mer skrämmande, därför att det pittoreska saknas. Först i och med truppernas intåg i byn såg folket för första gången en bil – resten kan man ju tänka sig.¹²³

¹²¹ Den lokala Spanienkommittén i Göteborg hade bildats i samband med Augustin Souchys besök i september 1936. Den hade först senare anslutits till den av Socialdemokraterna kontrollerade Svenska Hjälpkommittén för Spanien.

¹²² Rudolf Berner, ”I fält med de confederala”, i *Arbetaren*, 24 november 1938.

¹²³ Ibid.

I den 26 divisionen upprätthölls ännu i krigets slutskede den anarkistiska tradition enligt vilken kriget och revolutionen sågs som oskiljaktiga. Precis som i Aragonien hade de stridande i den före detta Durrutikolonnen även här vinnlagt sig om att se till att byborna skulle få lära sig att läsa och skriva:

Men nu drar den nya tiden in i den förut isolerade bergsbyn. Trots att krigets åskor mullrar i nära närhet, ändå så har folket fått något av vår tids välsignelser. Man måste bli varm om hjärtat då man i det bästa huset som stod att uppbringa finner – en skola. Skylten utanför upplyser om att det är 119 brigadens skola för bybarnen. Traditionerna från Durrutis dagar hållas i helgd minsann! Och hur otroligt det än låter, pojkarna har lagt ner ett stort arbete på att röja upp och sanera, kartritarlöjtnanten försäkrar mig att det var fruktansvärt ur hygienisk då de kommo till platsen.¹²⁴

Berner skildrade även den goda stämning som rådde mellan kolonnens styrkor och lokalbefolkningen:

Kommissarien har också varit flitig. Överallt ser man antifascistisk propaganda. Över ”hålvägen” som leder från ”torget” upp till byns övre del, lyser en banderoll av kommissariens fabrikat: ”Lantarbetare och soldater, alla contra invasorerna!” Och där guppar en lantarbetargumma fram på sin hölastade åsnas rygg och utgör just en levande illustration till banderollen.

Man ser idylliska och rörande scener i en sådan liten by. Förunderligt och underbart hur befolkningen och soldaterna kommer överens. Vid allmänna tvätt- och bykhon är det jämt och sant muntert. Byflickorna och soldaterna tvättar och skämtar, precis som det rörde sig om en vanlig liten ”flirt vid brunnen.”

En gammal gumma får inte sin åsna att klättra upp för den halsbrytande gata som pojkarna på skämt kallar Paseo de Gracia. Vips är det ett par av pojkarna framme och skjuter på åsnekräket och hela scenen är så full av rörande komik att man inte vet om man ska skratta eller gråta.

En äldre farbror räcker mig några mandlar, vi skalar och knäcker och äter under tystnad. Till slut säger jag: ”Vad tycks om att ha soldaterna i byn?”

Gubben grinar och svarar så: ”Dom hade sagt att Columna Durruti var så förfärlig, riktiga busar. Men det är då fel. *Te digo que no es verdad!* Jag säger dig att det är inte sant!”¹²⁵

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Ibid.

Militariseringen och namnbytet till trots var det fortfarande ingen som kallade den 26 divisionen för något annat än Durrutikolonnen:

Nå, den där lilla dialogen hade jag väl inte skrivit ned om det inte vore för en saks skull. Att pojkarna och befolkningen kommer överens, det visste jag. Men just det att gubben envisas med att säga Columna Durruti, det är så typiskt. Jag hade hört det förut, ungar, flickor, gammalt folk, alla talade om Columna Durruti. 26 divisionen nämnde de aldrig. Columna Durruti är och förblir Columna Durruti – den lever i folkmun och lever i folkets hjärtan. Årorika, stolta Columna Durruti!¹²⁶

På eftermiddagen träffade Berner på Pilar Balduque, en av de miliskvinnor som varit med i Durrutikolonnen sedan de första dagarna i juli 1936:

Efter middagen träffar jag Pilar, eller Pili, som smeknamnet lyder. En av de första milicianskorna och ännu trogen sin Columna Durruti. Nu sitter hon och skriver maskin och är en slags mamma för alla som behöver en vårdande hand. Men Pili skulle helst se att hon fick ta till geväret igen.

Hur gammal kan hon vara? Kanske 35 år. Kanske mindre, men det hör inte hit. Först och främst såg jag i Pili ett tacksamt intervjuobjekt, men hej vad jag bedrog mig. Inte ens ett foto att publicera kunde jag få. Men hon berättade i stället om de forna dagarna, om Pina, om Bujaraloz och först och främst om Durruti. Vad jag speciellt minns av dessa berättelser är följande replik av Pili: ”Han var en stor anarkist, större än alla de andra. Ingenting hade han som var hans, allt vad han hade tillhörde alla kamrater. Alla kände Durruti, till och med småbarnen ropade hans namn då han gick omkring på en bygata. Han hade ett mycket stort och ett mycket gott hjärta. Och trots sin milda natur, en sån makalös kämpe. Durruti...”¹²⁷

Under resten av dagen och kvällen, då Berner traskade omkring i byn, gjorde han sig bekant med allt fler av dem som ingick i brigaden:

Framåt kvällskräken, sedan jag gått rondan överallt och bekikat inrättningar och fått en aning om organismen i en brigad, stötte jag på kart-ritarlöjtnanten och vi fick oss en stunds diskussion om – modern världslitteratur. Men också om teater och om musik och löjtisen med det ovärdade skägget var mej en sjutusan att ha originella synpunkter. Faktiskt det uppbyggligaste jag varit med om i den vägen, det vill säga de ämnena. Och

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

då jag träffar en av det ”gamla gardet” passar jag på att skaffa mig upplysningar om löjtisen. Han är arkeolog till yrket, men har visat sig vara en fenomenal soldat också. Dessutom har karlen en förmåga att behålla humorn, även i de mest vanskliga situationer. Brigadens chef, kamrat Belmonte, berättade att kartfarbror flera gånger med sina dåraktiga infall räddat situationerna. Tyvärr så tillåter inte tryckfrihetslagen att man återger de allra bästa, men här kommer en sak (Om Redaktören tillåter).

Brigaden satt illa till. Isolerade. Belmonte och staben funderade på hur de skulle klara sig ur knipan. ”Morerna kommer att stycka oss alla”, ansåg Belmonte. Det var då som kartritaren fick ett av sina galghumoristiska infall. Han fick tag i en presenningsbit av försvarlig storlek och sade: ”Jag målar här en underskön ’houris’ åt Muhammeds söner. Får de se bilden av en vit kvinna slickar de sig om mun och sträcker vaper”. Nu behövdes det inte målas någon ”houris”, pojarna klarade spelet även den gången, men det bevisar hur en sådan där ”jordpåtare” och arkeolog med vittgående litterära intressen och kunskaper, ändå vet att finna sig tillrätta i den mest kritiska situation.

Jag skulle kunna berätta om mera krigiska bragder han utfört, men det får vara för den här gången. Ty nu skall jag ”intervjua” brigadchefen, Belmonte.¹²⁸

Intervju med Domingo Belmonte

Samma kväll fick Berner en intervju med brigadens befälhavare, Domingo Belmonte, en annan av de CNT-medlemmar som varit med i kolonnen sedan krigets första dagar och som för övrigt också var livskamrat med Pilar Balduque. Berners intervju inleddes med att Belmonte fick berätta om sin bakgrund och om kolonnens tidigare öden i Aragonien:

Och nu sitter den lille mannen och berättar för mig om de första dagarna, underbara, fantastiska saker. Han har en diger bok, en mycket unik dagbok. Ty den innehåller alla rörelser som Columna Durruti gjort allt ifrån första dagen. Med anmärkningar, strategiska utläggningar och funderingar tillagda.

Belmonte var på den tiden ledare för *Grupo de fantasma*, Spökgruppen, några envisa FAI-män från Barcelona, ett tjugotal allt som allt. Av denna grupp finns bara två i livet: Belmonte och numera löjtnanten Miguel Peñalba i ”municionamiento”, ammunitionsdistributionen för brigaden. Men den 11 augusti 1936 bildade Belmonte det första tankskompaniet, tio i hast producerade pansarbilar hade anlänt till Bujaraloz och Durruti skickade Belmonte att organisera kompaniet och gå till strids.

¹²⁸ Ibid.

Belmonte har en något annorlunda historia än de flesta kamraterna. Han är en studerad och berest karl. Kemiker till professionen, men med studier vid universitetet i Buenos Aires och även i Sydney, Australien. Men eftersom han måst arbeta för sitt uppehålle och studiekostnaderna, är han i alla fall en äkta proletär.

Vi sitter och diskuterar anarkism och revolution. Belmonte säger: "Min revolutionära uppfattning baserar sig på kultur och evolution, men jag är – av förnuftsskäl – varm anhängare av den direkta aktionen och revolutionen. Dock för att revolutionen inte bara ska bli en pannkaka som vänts och den undre sidan kommit upp, så är det nödvändigt att trycka mera på den kulturella basisen. Framför allt är det på arbetets fält som revolutionens verkliga smedja är att finna. Men här sitter jag och pratar. Uppriktigt sagt så förvånar det mig själv, ty du är den förste tidningskrivare som fått mig att häva ur mig så mycket."

Jag tackar för den smickrande upplysningen och så fortsätter vi med mera i den samma stilen. Till slut säger jag: "Hör du, tala lite om sensationella bragder istället, för min personliga del trivs jag bäst med samtalet som vi för det, men jag måste ju tänka på mitt yrke!"

"Bragder? Nej, det är inte min sak att berätta om. Jag kan bara försäkra dig att en enda gång har jag känt mig som tillämnad mördare av hela min brigad:

Anfallet var djärvt, men lyckades. Det var vid Monte Oscuro. Tyvärr så blev vi inringade och jag behöll den hemligheten för mig själv, endast förbindelsekarlen visste om eländet. Telefonledningarna förstörda. Utan förbindelser. Jag kände mig som *el asesino de la brigada*, brigadens mördare. Den enda trösten var att jag själv skulle stryka med tillsammans med hela styrkan. Jag orkade inte hålla hemligheten, jag måste tala om den för pojkarna och bad dem döma över mig. Vet du vad de sade, då jag ansåg att jag borde talat om den farliga och hopplösa situationen för länge sedan? Jo de svarade: 'Oye, Belmonte. Det här har vi vetat hela tiden. Men vi tar oss nog igenom kedjan.'

Och det gjorde de. Vi klarade oss. Det var den enda gången jag känt mig ynklig.

Dessutom är det en tröst att gå till attack med sådana pojkar som våra. De äro alla, liksom jag, övertygade om nödvändigheten att resultaten blir favorabla för oss och antifascismens sak.¹²⁹

¹²⁹ Ibid.

Berner lät sedan intervjun glida över i nutid då han bad Belmonte berätta om hur han upplevde motsättningen mellan att vara både anarkist och militär befälhavare:

”Nå, hur känner du dig som kommandant och militär?”

”Jag? Jag är antimilitarist och så vitt jag känner mig själv kommer jag att dö som antimilitarist. Du kanske tycker att mitt handlande under detta krig inte stämmer med min revolutionsfilosofi, men det är bara ytligt sett. Jag är inte militär, jag är kemiker och med psykologi som hobby. Som människa är jag anarkist, söker då åtminstone vara det. Och att kriget numera har kommit ur revolutionsstridsfasen, hindrar inte utan att kriget har sin stora, revolutionära betydelse. Förresten, säg mig vilka som är de bästa anarkisterna, de som accepterade militariseringen och dess ur anarkistisk synpunkt vidriga konsekvenser eller de som inte kunde se nödvändigheten av att kriget förs till ett segerrikt slut och föredrog att skylla oss ”krigare” för avfällingar och förrädare mot ideologin? Jag tänker att de franska och holländska anarkisterna själva inte kan ärligt svara på den frågan. Dessa påstå ju, i sitt flertal, att vi spanjorer har förrått anarkismen genom att bli officerare och ministrar. Men jag undrar jag.”

”Ja du, det gör jag med. Men vi kan vara överens om att vi tar bort frågetecknet. Åtminstone dej och mej emellan ty vi tycks då vara i det väsentliga överens.”

Belmonte ler, räcker mig en ”petillo”, vi röker en stund under tystnad och till slut så säger han:

”I kväll har vi föredrag på korpralskolan. Tillträde för allmänheten och hela världen. Compañero López talar om iberisk politik. Kommer du med?”¹³⁰

Intervjun avslutades med att Belmonte bjöd in Berner till ett föredrag som skulle hållas senare samma kväll på kolonnens ”korpralskola”.¹³¹ Berner gick förstås dit och hans reportage från sin första dag hos 119 brigaden avslutades med en skildring från föredraget:

Det var ett instruktivt föredrag och rasande bra disponerat. Äkta spanskt, det vill säga sunt och uppfriskande revolutionärt. Utan svammel och fraser, men med tydliga anvisningar och rent språk. Och när kamrat López dängde officersmössan i bordet och fastslog: ”Diktaturerna äro som

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Det officiella namnet på den ”Korpralskola”, där divisionens manskap fick militär utbildning för att få möjlighet att avancera inom Den Republikanska armén, var ”Escuela de Capacitación Militar de la 26 División”.

cyklar, de har bara två hjul och måste ständigt hållas igång, för då de stannar så ramlar de!” Ja, då slog vi handflatorna svullna, så applåderade vi, menigheten med eller utan uniform.

Och då López drog på om nödvändigheten av ekonomisk revolution framför allt, inte bara politisk, då log Belmonte och knuffade mig i sidan, liksom ville han säga: just så, just så.

Efteråt, mitt i natten, stodo vi en hög på ”torget” och diskuterade vidare. Chefer och soldater och civilbefolkning i en enda broderlig samling. Då kommer en figur uppdykande, ruggig att se på, men så kom han direkt från skyttegravarna uppe i bergen. Det var kommissarien för brigaden, kamrat Gentil. Och eftersom vi har gemensamma bekanta bland ungdomsrörelsens medlemmar i Barcelona och känner varandra från förr, så – nå, kort sagt, det blev inte något värst av med sovandet den natten. Men vad gör det! Det finns inget så märkligt och rikt som kamratskap – i all synnerhet då man har spanska kamrater.¹³²

I 119 brigadens ställningar

Följande morgon hade regnet upphört. Berner fick till sist följa med ut till frontlinjerna. I gryningen gick reveljen:

”Upp med dej!”

”Uumm!” svarar jag, halvt i sömnen.

”La Diana!” skriker kompanikommissarie Vilá, och då ser jag mig sömn-drucket omkring. Mina manliga instinkter sover tydligen inte, ty jag undrar var denna Diana håller hus. Då skrattar Vilá och jag blir klarvaken. Visst tusan! Trumpetsignalen – – – och Diana betyder ju revelj på spanska! Nå då så, upp i paltorna, ner till Segre i och för tvagnings verkställande. På nerväg möter vi kommandant Belmonte, han har redan skött om det dagliga lilla ”flodbadet” och undrar nu om jag tänker ge mig iväg upp till ställningarna. Jag är fast besluten att så göra och lagar så att Belmonte lovar oss frukost i förväg. Kocken håller annars styvt på ordinarie måltider.

Sådär ja. Nu är frukosten slukad, provianten nedstuvad i ”kalven” och filten slängd över axeln. Truppen står marschfärdig: Atención! Adelante!¹³³

Tillsammans med de två befälen Vilá och Ferrer påbörjade Berner klättringen upp till ställningarna i Montsec:

¹³² Rudolf Berner, ”I fält med de confederala”, i *Arbetaren*, 24 november 1938.

¹³³ Rudolf Berner, ”I fält med de confederala. Brev från Segrefronten av Rudolf Berner”, i *Arbetaren*, 25 november 1938.

Vi är tre: Vilá, bataljonskommissarie Ferrer och jag. Och till en början är vägen relativt hygglig. Längre varar emellertid inte den fröjden, stigningen blir värre och värre och jag flåsar som en flodhäst i sjönöd. Ferrer, klokt nog bara iklädd ärmlös undertröja och brallor samt skodd med "alpargatas", de katalanska tygtofflorna, har det lättast. Men vi andra måste ju dra på våra gångkläder, eftersom vi bara är på besök. Vilá är stationerad i divisionens kommissariat eljest, men skall nu ut på reportage för fronttidningen *El Frente*, Durrutidivisionens eget blad.

Hur tusan kommer proviant och material upp i den här terrängen? undrar jag och Ferrer grinar mot solen och ber mig "vänta får du se!" Vi snor som stengetter i bergen. Uppåt, uppåt, ständigt uppåt. Vilá har svårt att tro att det är naturens skönhet som gör att jag så ofta stannar och ser mig tillbaka. Han inbillar sig att jag är trött. Pyttsan! Man har väl luffat i Alperna, söker jag hävda mig, men utnyttjar nästa gång Ferrers fältflaska för att få en stunds vila.

Plötsligt hör vi sång, de välkända tonerna av en flamenco. Snart möter vi sångaren "till mula". Vårdslöst dinglar han med benen och tycks inte alls bekymra sig om att mulkräket har allt schå för att klara nedrutschningen. Det är "el suministro", provianten. Så sköter man transporten i de här trakterna.

Efter tre timmars äventyrlig klättring – bitvis verkligen vandring – når vi första målet: Plana Mayor för 1:a bataljonen. Ur det stenröse som oförtjänt står med namnet "oficina" kryper kommandant Valerio, iklädd skinnjacka, spetsbyxor, men barfota. Det är inte så noga med etiketten här uppe. Presentationen är snart överstökad och så är jag som hemma.

Eftersom det hela är fasligt nytt för mig, följer jag Valerio i hämlarna som en hund, kikar överallt och glör med vidöppna ögon. Inne i "oficinan", vilken är större än vad man kan tro av utanverket att döma, sitter kartografen och ritar planer, kommissarien skriver rapporter och skrivelser, adjutanten sköter sitt och det ser ut som en bild ur en rysk revolutionsfilm från 1918. Fälttelefonen pinglar i ett, Valerio delar ut och tar emot order och håller trådarna i sin hand. En underlig spanjor, denne kamrat. Lugn som en engelsman på sportfiske, ett ansikte som liknar nordeuropeiskt och blond skäggstubb. Men det ligger något och lurar på botten. Nog är karlen spanjor, även till temperament och läggning, fast nerver tycks han då inte ha några kvar.

Hela eftermiddagen regnar det och vi hålla oss inne i kulan. Efter de lätt-räknade börnorna, kokta i vatten och påspädd med egenhändigt plockad svamp – vår kvällsmat – vidtager en stilla diskussion med samtliga närvarande kamrater, befäl såväl som menige man. Tema: det internationella proletariatet och Spanien. [...]

Tio man sover i en jordkula, ”vaktade” av två oroliga mulåsnor, vilka utanför trampar och stampar. Den tionde mannen är jag, men jag sover inte. Jag slåss med lopporna. Ty jag är inte riktigt van vid sånt här skyttegravsliv och första natten blir därför sömnlös.¹³⁴

Efter en sömnlös natt blev det återigen morgon och tid för uppställning och morgontoalett:

”Uppställning!”

Jisses då! När jag äntligen ingått min versaillesfred med lopphären och tänkte sova, då är det så dags!

”Uppställning!”

”Ja, jag kommer”. Voy en seguida! (Fast det inte gällde mig, så levde jag mig så in i rollen att jag trodde mig vara en senfärdig soldat).

Jag tågade med första avdelningen till närmaste bergsbäck för tvättning. Så fasligt som dom tvättar sig, tänkte jag, var tusan kommer lopporna ifrån? Men det är väl den gamla och ytterst sparsamma halmen? Som artig gäst vill jag inte fråga eller föra de små hoppfulla djuren på tal.¹³⁵

Efter att frukosten klarats av påbörjade Berner och hans ciceron Valerio en rundtur till häst under vilken de besökte flera av brigadens kompanier:

En skiva bröd och en bleckmugg halv med så kallat kaffe utgör frukosten. Därefter stiger undertecknad till häst. För första gången på nio år. Jag skall följa med på inspektion av kompanierna i bataljonen. Valerio och jag startar. Efter en timmes ritt beslutade jag mig för att anmäla mig i Hollywood som cowboyfilmare. Plötsligt avgör Valerio: ”Nu är vi framme!”

Jag ser inte ett smack. Jo, se där! En ”chavola!” En jordkula. Hurra, första kompaniet är uppnått. Första linjens kulspruteavdelning. Här lämnar vi hästarna och snor oss genom snårskog fram till infanteriets framskjutna poster. Där träffar vi kapten Corazón, kompaniets avhållne chef.

Dagen förgår, under samspråk och ”undervisning” för min del. Pojkarna vill så gärna visa mig hur de inrättat sig, jag måste se på ”las chavolas”, jordkulorna, beskåda ställningarna och befinner mig titt som tätt invecklad i strategiska diskussioner. ”Det gamla gardet”, de som varit med från början, förefaller mig vara lika klipska som officerarna, alltså: varje soldat i skyttegravarna är väl insatt i saker och ting, är inte bara ett nummer bland de många. Och så har var och en sin personlighet, var och en sin

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid.

revolutionära historia och jag stöter på pojkar som utfört otroliga saker under krigets gång.

Där är till exempel byggnadsarbetaren från Sabadell, Angel Aquilar. Han har med sitt K.G.-gevär skjutit ner tre fascistiska flygplan under de senaste aderton månaderna, det vill säga sedan han fick sitt K.G.-gevär.

Och där är en grupp soldater och officerare, alla gamla barcelonesiska anarkister, vilka "utan att fråga om lov" givit sig in bland fiendens linjer, räddat ett isolerat kompani och hämtat med sig två tyska kulsprutor.

Dagen går. Det blir kväll och eftersom det råder dimma så väntar vi lugn natt med spridda regnskurar – alltså inga strider.¹³⁶

Allt eftersom dagarna gick började Berner vänja sig vid den monotona tillvaron uppe i ställningarna där det oftast handlade om att hålla fienden under uppsikt i väntan på att något skulle hända:

Dagarna och nätterna gå här uppe. Ställningskrig är inte så värst omväxlande precis. Det är att sitta i nästena och glo för fullt och eftersom fienden tycks ägna sig åt samma sysselsättning, blir det lite tyst. En och annan "morterazo" fräser över våra skallar, en och annan "rafaga" från våra maskingevär blir svaret på sådana provokationer. Tills... utkiken, eller "puesto observatorio", rapporterar: "Fienden ämnar transportera fortifikationsmaterial till sina ställningar! Mulåsnekaravan på väg!"¹³⁷

Till sist fick Berner vara med om en skärmytsling som inträffade då nationalisterna försökte föra upp en transport med cement för att bygga nya befästningar uppe i berget:

Eftersom jag står och gluttar i utkikens kikare så ser jag hela byket. Och nu är det ett par av våra skyttegravar och "nästen" som bereder sig på eldgivning. 400 meter, på andra sidan bergskanten, man kan faktiskt kasta sten över till fascistlägret, som sagt distans 400 meter och mellan ett par klippblock är det oundvikligt att fascisterna kommer inom sikthåll, de ha ingen betäckning ett litet stycke.

Trrrrrrrr. Trrrrrrrr. Det är "rafagas" från kulsprutegevär.

"Individuella!" skriker Corazón.

Tr. Tr. Tr. Det är de "individuella" skotten.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid.

Corazón svär: ”Fega djäklar, skickar mulorna ensamma med lasten. Nu har vi plockat ner några mulor och förstört några cementsäckar. Dom har förlorat några transportdjur men så har vi slaktat åt dem istället. Nu får dom köttsoffa en hel månad i fascistlägret.”

Transporten är i alla fall stoppad. Småmuttrande går Corazón och jag att titta på – la Escuela, skolan.¹³⁸

Efter att den korta incidenten avslutats gav sig Berner och befälet Corazón iväg för att inspektera den skola som inrättats alldeles i närheten och de bibliotek som de olika kompanierna ställt samman:

Skolan är ny och fin, gjord för vinterperioden. Sommarskolan är för kall. Några grenar och ruskor duger inte nu längre. Därför har man kastat upp jord och sten bakom en skyddande klippa och i den kajan ger man ”klasser”. Första avdelningen är de nyinryckta, det vill säga analfabeterna bland dem. Ett fasligt stavande för att få i sig alfabetet, ska man tro! Längre fram på dagen kommer kulturella kursen, på kvällskvisten semianalfabeterna.

Därefter inventerade jag biblioteken, ett synnerligen intressant arbete. Skriv upp att det var flitigt lästa böcker och framför allt läsvärda böcker som fanns i dessa skyttegravsbibliotek! Och i varje ”chavola” tillhör några böcker den allra viktigaste ”inredningen”.

Underliga soldater, dessa antifascistiska kämpar, dess confederala. Krigets brutalitet, det nödvändiga mördandet har inte förråat dem, de äro samma goda, glada och härliga pojkar som förr, men de äro målmedvetna i kampen och de veta vad de kämpa för. Och mellan striderna läser man revolutionär litteratur, bidrager till kompaniets väggtidning, diskuterar sociala problem eller sysslar med rent kulturella frågor.

Var i världshistorien hittar man en sådan armé, med sådana soldater.

Jag bara frågar.¹³⁹

Lördagen den 10 september tillbringade Berner sin sista dag hos 119 brigaden. Trots att han äntligen fått tillgång till en skrivmaskin hade han svårt att få något på pränt:

Om jag hade en skrivmaskin i fickan ändå!

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid.

Denna önskan har jag hundratals gånger suckat fram under de senaste dagarna. Ty faktum är, att då jag nu har några timmars tid och kommissariens eländiga maskin till mitt förfogande, så har jag för mycket material i huvudet, jag vet inte var jag ska börja. (...)

Hur många dagar har jag varit här uppe? Det vet jag inte. Jag vet bara att det är lördagskväll. Caramba! Alltså sista dagen i den här brigaden. Låt mig göra en resumé av vad jag sett. Vad jag känt och upplevat, andligen, det får väl anstå, ty jag är inte kapabel att skriva numera, skyttegravslivet gör en ovan med tangenterna.¹⁴⁰

Men Berner lyckades samla tankarna och knackade till sist ner ett försök till sammanfattning av sina intryck:

Jag har vandrat runt bland kompanierna i de tre bataljonerna. Träffat en massa kamrater, alla äro de kamrater. Jag har stött på pojkar och gubbar som förut innehaft framskjutna poster inom organisationerna, men nu stå som vanliga soldater i skyttegravarna. Regionalkommittésekreterare, distriktsordförande och fåglarna vete allt. De ha kämpat i skyttegravarna allt sedan de ärorika julidagarna, slagits som lejon och tigrar, men – nej, officerare vill de inte bli. Tapperhetsmedaljerna tar de ogärna emot och sedan gömmer de dem i ryggsäcken. Men vilka sagolikt underbara revolutionärer! Anarkister ut i fingerspetsarna!

Och ett sådant kamratskap här råder! Här är till exempel två gamla stridskamrater från forna tider. Den ene är löjtnant, den andre vanlig soldat. Men samma gamla goda kamrater. Soldaten kunde varit kapten om han velat, men han känner sig inte kunna acceptera en befälspost, av olika skäl. Det bär honom emot.

Löjtnanten har övervunnit betänkligheterna och med en säkerhetsnål hängt på sig gradbeteckningen på skjortbröstat. Ingen av dem förebrår den andre. Man respekterar varandras uppfattningar och äro förenade i idén, förenade i kampen, var och en på sin post.¹⁴¹

Några av de saker som imponerat mest på Berner var de skolor som inrättats och den solidaritet som brigadens manskap visade byborna:

Jag har sett mera skolor. Låt mig berätta om en av dessa!

Det ligger en liten by, det vill säga fyra hus ängsligt inklämda till ”kyrkan”. Denna stenröra ligger alldeles intill våra linjer. Några jordplättar skymtar

¹⁴⁰ Rudolf Berner, ”I fält med de confederala. Brev från Segrefronten av Rudolf Berner”, i *Arbetaren*, 26 november 1938.

¹⁴¹ *Ibid.*

här och var, bakåt, från linjerna räknat. Magert och fattigt. Byn räknar 24 invånare, barn, kvinnor och allt. Det är fem minuter vandring från "byn" och till våra skyttegravar, andra linjen. I "kyrkan", vars sal är stor som en förstuga på landet, håller man skola för analfabeterna bland de nyinryckta "quintas". Men det märks också ett par pojkhuvuden bland eleverna. Två pojkar från "byn", vilka tillsammans med soldaterna lär sig läsa, skriva och räkna!

Dessa sega och envetna campesinos, som inte vill överge sitt arbete och jorden trots krigets snubblande närhet, de äro mycket fattiga. Jorden är ytterligt mager och sparsamt förekommande. Vintern närmar sig och de ha dåligt med kläder. Vad gör då pojkarna i Columna Durruti – ty de äro fortfarande desamma som då, milicianos, kämpande revolutionärer – vad göra dessa soldater i 26 divisionens 119 brigadens 4 bataljon och 3 kompani? Samlar in pengar till förmån för bondebefolkningens vinterbeklädnad. 3 kompaniet har samlat in 680 pesetas på två veckor. Därtill gör man insamlingar för SIA, för det och det, man visar en omtlig och storslagen solidaritet.¹⁴²

Ett av Berners bestående intryck var den påtagliga bristen på vapen och ammunition. Därtill kom den knappa tillgången på livsmedel som manskapet gjorde sitt bästa för att dryga ut genom jakt och svampplockning:

Flyget gör då och då sin påhälsning över våra linjer. Pojkarna svär över att vi inte har annat än kulsprutor och maskinerna sväva för högt för att nås med sådana vapen.

Då "morteros" sprätter upp marken och skär gälla håll i stillheten uppe i bergen, undrar vi alla när vi ska få "morteros" och bergsartilleri till de här positionerna.

Fienden slösar ammunition, fienden har alla djävulens vapen. Våra pojkar går omkring med gevär och kulsprutor. Men de förlora ändå inte varken hoppet eller humöret.

Man bygger nya fortifikationer, gräver skyttegravar. Ibland går man ut på svampplockning eller letar efter annat ätbart.

Då och då hittar vi en vildkanin och då blir det fläsk till middag. All egenhändigt förskaffad mat, svampplockning och vad det nu är, kallas med en skämtsam anspelning för "ayuda al campesino" lantarbetarhjälp.

Och nu lägrar sig sista natten över oss, sista natten för min del i den här brigaden för den här gången. I morgon bittida skall jag rutscha ner för

¹⁴² Ibid.

bergen och bila bort till 120 brigadens förläggning, ty jag är inviterad att deltaga i söndagens festlighet.

120 brigaden ligger i reserv i en by och man firar där minnet av de katalanska martyrerna 1714.

Jag har lovat kommendanten att komma och löfte är löfte, fast det svider i själen att behöva ge sig härifrån.

Men jag kommer igen, jag måste komma igen. Jag trivs bland dessa kamrater, bland dessa revolutionens och antifascismens avantgarde.

Compañeros: buenas noches, mañana me voy!

Och i tidig morgongryning ger jag mig iväg.

Efter mig ekar det skallande ropet: Hasta otra! Tills nästa gång!¹⁴³

11 september – fest hos 120 brigaden

Sedan Berner lämnat 119 brigaden fick han skjuts med bil till 120 brigaden som låg i reserv i en by bakom frontlinjerna. Det var söndagen den 11 september – den katalanska nationaldagen – och det skulle hållas en stor fest i byn. Som utländsk reporter var Berner självklart en av de inbjudna gästerna:

– Hej, sueco! Kom hit, oye, ser du mej inte?

Det är kommendant Martínez, chefen för 121 brigaden som gastar och skriker med värsta kommandostämman.

Det är inte gott att urskilja den lilla karlen bland så mycket folk, men så får jag syn på den länge stängeln till kommendant för 120 brigaden och gissar mig till att nånstans där måste Martínez hålla hus.

Mycket riktigt, där står han och jag klättrar över ”inhägnaden” som skall föreställa ”hederstribun”.

Jag känner de flesta, efter föregående blixervisiter i båda brigadernas högkvarter, och de jag inte känner blir jag bekant med nu. Ty ”fiestan” har börjat och man spelar ett parti fotboll – vilket inte intresserar mig ett dugg, men som tycks roa soldaterna och bybefolkningen i allra högsta grad.

120 brigaden segrade med fem mål mot 121 brigadens trenne. Nå, det var väl mera skämt än fotboll, så långt jag kunde begripa (Det här blev ju idrottsreferat!).

Efter ”matchens” slut strövade jag omkring för mig själv och hittade Barcelonabekanta. Några flickor från SIA hade fått inbjudan att övervara festen och i den delegationen hade jag bekantingar. Tyvärr fick jag inte tid

¹⁴³ Ibid.

att ägna de sköna damerna så stor uppmärksamhet, ty pennan och notesblocket kom i full aktion och jag snokade överallt.¹⁴⁴

Sedan fotbollsmatchen mellan 120 och 121 brigaden avslutats paraderade en märklig samling yvigt krumbuktande ”nationalister” genom byn. Det var Durrutikolonnens manskap som till allas förtjusning drev gäck med fienden:

Se bara! Här kommer något spanskt-skojigt. En musikkår som spelar så ynkeligt en marsch av tyskt ursprung, men med inlagda italienska ”Santa Lucia-fraser”, tågar i teten för en trupp av blandat slag. Utklädda och uppstoppade i karikerande noggrann marsch tågar ”Francos nationalistiska-utländska armé” förbi. I teten en fana, varpå det målats något om att ”vi äro de verkliga spanska nationalisterna”. Publiken tjuter av förtjusning och applåderar vilt.

Jag följer ”francoarmén” och massorna bort mot ett öppet fält, där en slags talarstol är rest och nedanför densamma spelar 120 brigadens musikkår upp folkarméns marsch (Vi svenskar envisas med att kalla denna melodi för Hundragruppernas sång).¹⁴⁵

En stund senare inleddes den formella delen av festligheterna med tal av ett flertal av kolonnens befäl:

Därpå följer tal. Fiestan ”öppnas” av kommissarie German från 120 brigaden. ”Soldater i folkarmén och klasskamrater!” ropar han ut över den månghundrade mängden. Han talar brinnande för arbetarklassens befrielse från all slags fascism, vad namn den än sätter på sig. Ett flammande brandtal, belönat med vivarop och brakapplåder.

Medan kommunisten Comorera en gång föraktfullt talade om ”los tribus”, vilka i julidagarna per bil och tåg drogo ut till Aragóns försvar, svarade massan avbrytande: ”Ned med Comorera! Leve los tribus!”

Och nu har man brutit udden av Comoreras föraktfulla yttrande, ”los tribus” har soldaterna i de confederala divisionerna själva tagit upp som ett hedersamt epitet.

Vad är då Tribus? I ordboken står det bara så här: ”Stam, vild folkstam i Afrika.” Men ordet kan få en anstrykning av nomadstam också, om så är.

¹⁴⁴ Rudolf Berner, ”På fest hos 120 [och] 121 brigaderna. Tal och sång, sport och dans i glad stämning”, i *Arbetaren*, 29 november 1938.

¹⁴⁵ Ibid.

Allt detta funderade jag på, medan kamrat Natividad Mulé som representant för SIA redogjorde för dennas verksamhet. Men eftersom "Nati" envisades med att tala katalanska så... ursäktade att jag funderade istället för att lyssna.

Nästa talare var återigen en kommissarie och han redogjorde i korta, skissartade svep för själva händelseförloppet 1714. "Vi firar denna speciella katalanska dag, inte av separatistiskäl eller andra motiv, utan därför att vi hylla dessa katalanska kämpar från 1714, såsom kämpar för frihet och oberoende", skrek kamrat Manuel ut över massan.

Nästa talare var min synnerlige vän Juan Sans Sicart, kommissarie för 121 brigaden. Och därpå – ja, de tyckte verkligen att jag också skulle säga några ord.¹⁴⁶

Berner talar till 26 divisionen

Under festen inträffade också något som blev en av Berners största stunder i livet. Det var då han ombads hålla ett tal till Durrutikolonns manskap:

Det kom oväntat men jag hoppade i alla fall upp och blev presenterad för mötespubliken. Och sen höll jag mitt lilla tal, för första gången talade jag offentligt i Spanien. Jag sade det också. Och om jag skall referera mig själv, så: "Jag känner det som ett av mitt livs största och stoltaste ögonblick just nu. Inför er, kamrater i ex-columna Durruti, talar jag för första gången inför spansk publik. Jag är glad över att det blev just inför er, confederala kämpar, som jag begår min debut."

Naturligtvis framförde jag hälsningar från de svenska kamraterna och en tanke flög genom hjärnan: "Just nu står kanske en av de spanska kamraterna och håller tal på SACs kongress! Och jag står här. Det är ju som det ska vara."

Jag avslutade mitt "tal" så här:

"Compañeros: Det är sed i Spanien av i dag att sluta ett tal med ropet: leve segern! Jag slutar med en annan sats, vars innebörd betyder den största och bästa garantin för segern och att segern också blir varaktig: "Viven los Tribus!"

Blygsamheten – som man måste visa, även om man inte har den – förbjuder mig att skriva: brakapplåder. Men det blev det i alla fall.

Och efteråt märkte jag att XI:e armékårens chef, kommunisten Galán och samma kårs kommissarie, även han kommunist, gärna ville tala med mig. De frågade om man kände till "los tribus" även i Sverige: Jag svarade:

¹⁴⁶ Ibid.

– Jodå, nog känna vi till pojkarna som utgör ”los tribus”.

Och det göra vi ju? Visst! Vi känna bra till de confederala trupperna och särskilt då den stolta och segerrika Columna Durruti – *viven los tribus*!

Flera talare kommo sedan i elden, bland andra armékårens kommissarie och någon till. Alla talen voro över på fem kvart.¹⁴⁷

Under kvällen fortsatte festligheterna med mat, sång, dans, och filmvisning:

Därefter spisade vi middag hela bunten. Dagen till ära extra förplägnad. Det fanns till och med en bleckmugg vin åt var och en. En trevlig middag. Uppsluppen stämning och ideliga vivarop för ”los tribus”, så jag hade tydligen gjort mitt.

Så följde ryttarspel och prishoppning, en sak som speciellt tilltalade mig, men jag ska inte trötta läsarna med långa haranger av hippologisk art. Så nu gå vi till nästa punkt på programmet: Musik på ”planen”.

När 120 brigadens banda konserterat färdigt, vidtog folkdanser på tribunen och folkdanser på själva planen, där vi alla deltog av hjärtans lust och förmåga.

Frampå kvällen var det allmän dans på ”Plaza Mayor”, Stora Torget, men som borde heta Lilla Torgvrån. Om det funnes rättvisa här i världen.

Till och med jag vågade mig upp och hoppa, ty det var bara att tränga sig fram genom parlan och se till att man inte tappade bort sin ”partner”. Men gemytligt och trevligt hade vi.

Divisionschefen Sanz och ett par officerare och några gamla kamrater i soldatrock, stå i en hörna och småprata om gamla tider och jag sluter mig till gänget. Dansen går, sångerna stiga mot himlen, det är sardanas, jotas och flamencos och det är framför allt ett sjusärdeles gott humör. [...]

Signaltrumpeter avsluta eller avblåsa den egentliga festen och vi ”heders-gäster” gå att få en bit inombords. Ätandet är snart gjort och en del av oss går på bio – divisionen har kört hit sin ljudfilmsbil för att ge friluftsbio. Men efter ett par kortfilmer och en trevlig underhållning i pausen, drog jag mig in till ”gänget” igen.

Du Martínez, ett sabla galghumoristiskt humör pojkarna ha!

– Jaha, svarar Martínez, gott humör ha vi och slåss vilja vi också, slåss för segern över förtryck och diktatur. Hade vi lika mycket av allt annat som vi ha av gott humör och stridslust – segerlust, då skulle det här kriget varit slut för längesedan.

¹⁴⁷ Ibid.

Det är jag också säker på, men det blir slut på diskussionen, ty en av kompanidelegaterna från 121 brigadens ena bataljon, stämmer upp med en sång.¹⁴⁸

Under den avslutande delen av kvällen fick den musikintresserade Berner sitt lystmäte:

Så karlen sjunger! Det var högtidsstunder, verkliga högtidsstunder. En varm tenorbarytonröst, ett utsökt föredrag och med värdefulla saker på programmet – kan man begära mera! Men så är mannen också opera-sångare till yrket, från Teatro Liceo i Barcelona.

Där stod han nu, skäggig och i ruffig klädsel, sjöng utan ackompanjement, men lyckades ändå helt rätt gripa och fångsla oss. Men till slut övergick han från operaarior till folkmelodier. Och så klämde vi alla i med:

”Canta vagabundo,
tus miserias por el mundo...”

Allmän förvåning över att jag kunde vara med på en hörna, men det visade sig att Ru Be kunde vara med på fler. Spanska folksånger äro tjugiga saker och man sjunger dem så gärna.

Klockan ett på natten skulle SIA-töserna och damerna åkt till stan, hem. Innan dess avslutade vi det hela med att sjunga ”A las Barricadas” och ”Fills de Poble” som ”Hijos del Pueblo” heter på katalanska.

Men 120 och 121 brigadernas kommendantar voro inte nöjda. Den förre tog upp den gamla anarkistiska rebellsången ”Arroja la bomba” och vi alla, gäster, befäl, soldater, och kökspersonal, kort sagt, hela bunten, vi klämde i för full hals; den gamla sprittande sången om dynamit, sabotage och bomber mot tjuvsamhället och alla sorters förtryck.¹⁴⁹

SACs kongress i Stockholm, 11–18 september 1938

Samma dag som Rudolf Berner höll sitt tal till 26 divisionen långt uppe i de katalanska bergen, öppnade SAC sin tionde kongress som hölls i Klara Folkets hus i Stockholm. Det var en kongress som i hög grad kom att präglas av händelserna i Spanien. Eftersom Mariano Vázquez, som tidigare bjudits in till kongressen, inte haft möjlighet att lämna Spanien, närvarade istället Horacio Prieto som representant för CNT. Med på kongressen var även IAAs

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Ibid.

sekreterare Manuel Mascarell. Som tolk för de båda spanska gästerna fungerade Augustin Souchy. Efter att den femte dagens kongressförhandlingar avslutats på kvällen den 15 september begav sig kongressdeltagarna till det närbelägna Konserthuset vid Hötorget där filmen ”Spanska folkets kamp för frihet och bröd” premiärvisades.¹⁵⁰ I den fullsatta lokalen inleddes kvällen med ett anförande av Ragnar Johansson som talat in den svenska berättarrösten till filmen. Därefter följde varsitt anförande av Prieto och Mascarell som i sin tur avslutades med unison sång av Internationalen. Därefter visades filmen som, i flera sekvenser skildrade det konstruktiva arbete som utförts vid jordbrukskollektiven i Aragonien, den region som hela 16 månader tidigare intagits av nationalisterna. Den film som skulle mana till ökad solidaritet gentemot den spanska republiken hade alltså redan vid sin premiärvisning hunnit bli ett åminne över en förlorad revolution och en republik som var på väg mot sin undergång. Efter filmen lästes en hälsning från den 26 divisionens befälhavare Ricardo Sanz upp för publiken.¹⁵¹ Premiärvisningen av filmen blev en av de sista stora svenska manifestationerna för den spanska republiken. Horacio Prietos, Manuel Mascarells och Augustin Souchys besök blev också det sista som några representanter för CNT gjorde i Sverige under inbördeskriget.

Hos 26 divisionen – Intervju med Ricardo Sanz

Under tiden hade Berner blivit kvar hos den 26 divisionen där han fått tillfälle att intervjua Ricardo Sanz som utsetts till dess befälhavare i maj föregående år. Innan Berner inledde intervjun gav han de svenska läsarna en interiör från divisionens stabskvarter som var inrymt i ett specialtillverkat fordon:

Divisionens högkvarter. Visserligen ligger det i en ”by”, men själva högkvarteret är den så kallade ”Casa de Gitanos” – Zigenarhuset. Detta hus är ett hus på hjul. Skissen till detsamma gjordes av Durruti och utfördes av kamraterna i Hispano-Suizas verkstäder. Visserligen har man lite varstans i armén sådana ”bil-kvarter”, men 26 Divisionens är unikt och enastående. Enda specialtillverkade och det bäst och mest ändamålsenligt inredda.

¹⁵⁰ ”Amanecer sobre España”, långfilm i regi av Louis Frank som förutom på svenska även gjorts i engelska och franska versioner. Filmen, som skickats till Sverige i flera kopior, kom därefter att visas på olika Spanienmöten. Vid årets slut hade den visats på inte mindre än 165 platser i Sverige. Den hade då setts av närmare 20 000 personer och gett ett överskott på 11 000 kronor som SAC skickade till CNT, se SACs verksamhetsberättelse 1938, s. 16.

¹⁵¹ Se SACs kongressprotokoll 1938, s. 317–318, hälsningen publicerades även under rubriken ”Durrutikolonnen hälsar kongressen”, i *Arbetaren*, 15 september 1938.

Själva "bussen" upptar arbetsrum och är samtidigt plats för överläggningar med staben. "Anhängaren" ser ut som en sovkupé på järnvägarna, plats för sex bäddar och saknar inte heller toaletter.¹⁵²

Den flyttbara stab som Berner beskriver hade tagits fram efter ett förslag från Durruti som velat ha sin stab i samma stil som "zigenarnas" mobila hem. Därefter hade Eugenio Vallejo, den ansvarige för Barcelonas krigsindustrier, tagit fram ritningar till en inredd buss med tillhörande påhängsvagn. Stabsbussen innehöll kontor, mötesrum, arkiv- och kartsåp. I påhängsvagnen fanns britsar, toaletter- och tvättrum. Båda fordonen var försedda med ventilation, rinnande vatten och elektricitet och var vid denna tid något av det mest moderna som fanns att tillgå.¹⁵³ Durruti hade dock aldrig hunnit ta det mobila "zigenarhuset" i bruk eftersom han stupat i Madrid. Det var först under Ricardo Sanz tid som befälhavare som det kommit till användning. Då Berner klev in i stabsbussen visade Sanz upp en ny pistolmodell, som döpts efter Francisco Ascaso och nyligen levererats från Barcelonas krigsindustrier:

Mitt på bordet i rådslagsrummet ligger en ny sorts pistol, märke F. Ascaso. En verklig fältpistol och lanserad av en barcelonesisk vapenfabrik. Divisionens chef, kamrat Ricardo Sanz, håller just på att syna nyförvärvet tillsammans med Estado Mayors kommendant då undertecknad kliver in.¹⁵⁴

Sanz inledde samtalet med Berner med att berätta att han några dagar tidigare skickat en hälsning till SACs kongress. Han ville även förhöra sig om Berners intryck från sitt besök:

- Jaså, där kommer du, säger Sanz och bjuder mig på en "pinne". Jag skickade ett brev till SACs kongress, hade du varit här då, skulle du fått översätta det, men jag ser att Souchy var med däruppe och då klarade de väl översättningen ändå. A proposito, du har ju kuskat omkring i divisionen några veckor har jag hört. Vad har du för intryck?
- Det har varit en ytterst intressant tid och jag har skallen full av upplevelser och intryck, att jag vet inte hur jag skall kunna skriva av mig allt detta. Men jag har kommit hit för att intervjua dig och inte tvärtom, så du får vara beredd på frågor.

¹⁵² Rudolf Berner, "En intervju med Ricardo Sanz på Segrefronten. Brev till Arbetaren från Rudolf Berner", i *Arbetaren*, 3 december 1938.

¹⁵³ Llarch (1983), s. 212.

¹⁵⁴ Rudolf Berner, "En intervju med Ricardo Sanz", i *Arbetaren*, 3 december 1938.

Sanz ler. – Men innan vi börja intervjun kan du väl säga vad du anser om divisionen?

– Visst, det kan jag göra. Vad som personligen mest glatt mig, är den rika förekomsten av bibliotek, skolarbetet och den anda som råder, det otroliga kamratskap som finns mellan befäl och soldater och den bergfasta optimismen och övertygelsen om att segern till slut skall hamna på vår sida. Och trots alla vidrigheter som fältlivet för med sig, så har allesammans ändå ett så strålande humör!

– Du tycks vara entusiasmerad du också! Nå, vi har försökt att bevara denna ambiente – atmosfär – av revolutionär och folklig milis, det har förresten varit en självskriven sak för oss anarkister. Det är mycket möjligt att det finns andra divisioner, där defilerings och parader går mera preussiskt perfekt, men både jag och officerarna i divisionen vet var vi ha pojkar då det verkligen gäller att slå ett slag.

– Nu är det i alla fall skillnad mellan milis och armé. Så länge vi i krigets början förde krig mera av guerillatyp, var milisorganisationen tillräcklig och den enda adekvata formen. Men då vi nu ha att föra ett verkligt ställningskrig, ett krig i ordets mest fruktansvärda betydelse, så var det också nödvändigt att militarisera milisen. Det begriper säkerligen även ett nyfött barn.¹⁵⁵

Efter en stund fick Berner till sist tillfälle att ställa sina frågor:

– Nå, Sanz, tillåter du mig komma med den obligatoriska frågan?

– Du menar vad jag tror om kriget?

– Just det.

– Spåman vill jag inte vara, men om mina synpunkter intresserar, så har du dem här. Fienden har otvivelaktigt under krigets gång haft en del betydande framgångar, exempelvis den stora offensiven mot Aragón, då vi sorgligt nog måste gå till reträtt. Vidare är den internationella politiken för varje gång allt mer allvarlig för oss. Vi får på intet vis släppa intresset och förlita oss på att förhållandena ute i världen skall åstadkomma underverk och förändringar till vår förmån. Vi måste allt mer och mer rota oss fast i tron på oss själva, inrätta oss på att ensamma slå slaget. Och det är inte en hopplöshetens eller resignationens politik. Det finns skäl varför vi böra hoppas på oss själva. Se bara på fiendens attacker som svar på vår Ebrooffensiv! Och det är en sak som gäller hela kriget förresten: Fienden lider stora förluster, både beträffande folk och material. De smärre framgångar som fascisterna haft på sista tiden, en och annan höjd som de tagit

¹⁵⁵ Ibid.

etc, har kostat dem oproportionerliga förluster, medan våra soldater förstår att hålla sig och äro beslutna att så göra, kosta vad det vill. Men uppriktigt sagt så äro våra förluster ofantligt mycket mindre än fascisternas, detta sagt utan all slags propagandaavsikt.¹⁵⁶

I likhet med de andra framträdande CNT-medlemmar som Berner tidigare intervjuat, menade Sanz att kriget fortfarande var möjligt att vinna. Även om hans resonemang om att fienden gjorde större förluster än den egna sidan måhända stämde, spelade det mindre roll då nationalisterna fick stora vapensändningar av Tyskland och Italien medan republikens vapentillförsel i det närmaste upphört. Sanz medgav även att situationen inte var särskilt ljus och att de i första hand hade att inrikta sig på att försvara sig så gott det gick:

– En blind höna begriper att vi inte kan ge oss till att gå till avgörande slag, så länge vi äro underlägsna i material, men vi hålla fascisterna stängen över hela linjen och här och där gör vi offensiver och erövringar, allt efter som medlen tillåter oss detta. Fascisterna däremot slösar med material och folk rent rosenrasande. För närvarande måste vi inrikta oss på att bara hålla dem stängen, deras källor sina väl ut någon gång och dessutom blir det allt besvärligare för Franco med hans retaguardia, dom blir ”rödare och rödare” bakom den fascistiska fronten, det är säkert. (...) Kanske dessa ord inte klinga så optimistiska, men de äro så mycket mer baserade på realiteter och möjligheter.¹⁵⁷

Sanz ville även framhålla sina styrkors erfarenhet, förmåga och kompetens som viktiga faktorer för framgång i de fortsatta striderna:

– Något om vårt folk? Ja, man ska ju inte berömma sitt eget hus, som det heter, men när du ändå frågar så! Våra pojkar äro ett släkte för sig. De ha nästan alla varit med från första början, majoriteten består fortfarande av gamla columna-milicianos. Visserligen ha vi genom rekryteringen fått en del nytt folk, men divisionen håller ännu sin karaktär av speciellt confederal formation. Vi ha också duktigt befäl, i kommandona sitta pojkar med 26 månaders erfarenhet från skilda strider, officerare utgångna ur skyttegravarna. Och en månads tjänstgöring i skyttegravarna under detta krig gör en normal begåvning mera lämpad som officer än flera år i officersskola. Men nu ska du inte tro att våra officerare, som alla blivit officerare för sina militära handlingar och sina militära meriter, att dessa inte läser och studerar! De hänger nog med, må du tro.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Ibid.

Svaret på Berners följande fråga, som gällde hur Sanz som anarkist och CNT-medlem kände inför att ingå i en militär organisation, var ganska givet då Sanz sedan länge var ett högt uppsatt befäl inom den Republikanska folkarmén och därmed uppenbarligen tillhörde de anarkister som ansett att militariseringen varit nödvändig:

– Nå, Sanz, du som gammal anarkist, hur känner du dig som överstelöjtnant och divisionschef?

– Det är inte alls något märkvärdigt. Liksom vi under milisens dagar hade hundragruppschefer och andra ledare, så ha vi i armén officerare. Och jag finner det naturligt att om jag var chef för en trupp milicianos, så bör jag acceptera en officersgrad, då milisen förändrats till armé, om det nu anses att jag är kapabel att sköta min syssla som ledare för en militär styrka. Vår absurda antimilitarism skulle bara föra oss till nederlaget. Finner du det inte ologiskt att erkänna milisens omorganisering till armé som en nödvändighet, men samtidigt vägra att åta sig poster inom samma armé, poster som bara till namnet förändrats, men i verkligheten är sak samma som under milisens dagar?

– Naturligtvis, du har rätt. Att jag ställde frågan berodde på att det rätt ofta i utlandet diskuteras om just den här saken – men ursäkta mig, jag vill gärna göra den här intervjun en smula olik alla ”schablonintervjuer” och därför så går jag dig ”in på livet” en smula!

– För all del, det är bara bra att vi söker reda upp sakerna en smula. Utlandets arbetare tycks hänga upp sig på detaljsaker allt för mycket. Som exempelvis huruvida anarkister få bli överstelöjtnanter utan att anses som förrädare av anarkismens idéer.¹⁵⁹

Eftersom militariseringen, som var ett led i CNTs samarbetslinje, var en kontroversiell fråga som, inte minst inom IAA och dess olika sektioner, gett upphov till en infekterad debatt, ville Sanz utveckla sitt resonemang:

– Om vi alla confederala officerare skulle kasta av oss epåletterna och bara ställa oss som vanliga soldater i skyttegravarna, då svek vi antifascismens sak genom att åderlåta folkarmén på tekniska ledare. Och som anarkist är man naturligtvis antifascist. Nej, jag anser inte att överstelöjtnant Sanz är sämre anarkist än arbetaren Sanz var det, då han deltog som chef i spetsen för en miliskolonn. Dessutom känner vi alla en slags moralisk disciplin inför vår organisation och då organisationen ansåg att militariseringen borde accepteras, så accepterade vi också. Detta hindrar inte att många

¹⁵⁹ Ibid.

kamrater inte kunde vara med på den saken. Jag klandrar dem inte, och organisationen gör det inte heller. Men om de tänkte på saken... Nu talar jag för mig själv, det medges. Men den som i 15 år predikat antimilitarism kan inte ställa om på ett kick. Då militärrevolten utbröt, gick vi emot förrädarna och fascisterna, inte ur synpunkten att föra ett krig, utan med revolutionära synpunkter och mål för ögonen. Då sedan de två totalitära staterna intervenerade – utan vilken intervention vår revolutionära resning mot förrädarna slutat med seger inom en månad – så ställdes vi inför en annan situation: det gällde att vinna kriget. Och då förvandlades den revolutionära rörelsen i reguljärt krig med alla dess konsekvenser. I början av detta krig voro nära nog 95 procent av världens länder stämda till Francos favör. Man ansåg oss revolutionärer vara en grupp oborstade sällar, dömda att inom kort tid duka under. Men vi ha visat världen att vi besitta en styrka i aktionen, mäktig nog att inte bara göra front mot de upproppiska, utan även mot Tyskland och Italien, vilka skamlöst hjälpt och hjälper rebellerna. Vi ha haft styrkan att göra front mot en hel dåraklig värld, som indirekt ställt sig på fascisternas sida.¹⁶⁰

Även om det aktiva deltagandet i den konflikt som nu var ett krig mellan två konventionella arméer varit ett beskt piller att svälja för många antimilitarister, menade Sanz att militariseringen varit absolut nödvändig, men han ville också understryka att anarkisterna varit ledande i kampen redan från början och att de även fortsättningsvis skulle kunna bidra till att göra den Republi-kanska armén till den folkliga rörelse Sanz menade att den var på väg att bli:

– Det enda som de uppnått, alla våra gemensamma fiender, det är att vi hela tiden och alltjämt söka fullkomna oss i kriget och kampen. Att vi äro beslutna att slåss och försvara oss med de medel vi kunna få fram inom landet. Och glöm inte att det var de förkättrade anarkisterna som startade och drev vapenfabrikationen från första stund av detta krig! Glöm inte det. Med denna grundfabrikation och de småsaker vi få utifrån föra vi vårt krig. Man trodde att vi skulle gå under som skabbiga hundar. Men vi ville inte gå under. Anarkisterna ville inte ge upp. Och där har du motivet till, att antimilitaristerna av i går i dag befinna sig på poster inom armén, in-neha höga befälsställningar och ansvariga funktioner. Vi ha accepterat detta, allt för att försvara vår aktionsfrihet, vi ha den fasta övertygelsen att då en gång kriget är slut, så blir den spanska armén en helt annan armé än den som reste sig mot folket den 19 juli 1936. Varför jag tror det? Och inte bara jag, utan alla kamrater! Jo, därför att den spanska armén är ett uttryck för folkets idéer. Folket självt har givit sina män till de poster som

¹⁶⁰ Ibid.

de inneha i dag. Om denna övertygelse fallerar, då är det aktuellt att ta upp frågan om att börja om på nytt.¹⁶¹

Berners följande fråga gällde stödet från de svenska arbetarna vilket ledde till en diskussion om noninterventionen och den bristande internationella solidariteten:

- Tror du att en kraftig aktion av ett ensamt lands arbetare skulle betyda något för Spanien? Om till exempel Sveriges arbetarklass...?
- Hombre! Claro, claro! ropar Sanz och det märks att han kommit in på ”sin mammas gata”.
- Ett enda lands arbetarklass aktion till vår förmån skulle betyda oerhört mycket. Ty de totalitära staterna sitter illa till, och skulle dra öronen åt sig om allt fler länder visade ”röda” tecken. Och så framför allt skulle exempel smitta! Ja, jag går så långt att jag erkänner insamlingarnas och kollektornas stora värde som ”krigsmaterial”, ty dessa sympatibevis äro ett tecken på att stämningen är till vår förmån. Det borde vara alla revolutionärers plikt att få stämningen att övergå i aktion. Ty uppriktigt talat, det räcker inte med sympati. Det är världens arbetares plikt att resa stora opinions- och aktionsrörelser i respektive land, i det syftet att man ger oss rätt att skaffa oss de vapen som vi behöva för att försvara oss och som vi ha all rätt till, då vi är ett folk överfallet av tvenne makthungriga stater.¹⁶²

På senare tid hade den drastiskt lagde Berner börjat utveckla tankegångar om att den internationella arbetarrörelsen, genom sin passivitet, var direkt medskyldig till att den spanska republiken övergivits av de demokratiska staterna, en tankegång som han nu ville prova på Sanz som dock var tveksam till Berners formulering av problemet:

- Ja vet du, då man ser saker och ting här nere, så får man den uppfattningen att världens arbetare, just genom att inte röra sig till förmån för spanska folket, själva bidra till att mörda de spanska klasskamraterna, deras kvinnor och deras barn. Jag har flera gånger yttrat denna min mening till spanska kamrater, men de vilja liksom inte svara om jag har rätt eller ej.
- Hm, rätt eller ej, den frågan är inte svår att avgöra. Det är bara det att vi vill kanske inte såra våra utländska klassbröder, ty vi hoppas att de förr eller senare skall komma ur sin villfarelse och åter enbart lita till sina egna

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid.

aktioner. Ty aktionen, den direkta, är en sak som inte har sin giltighet bara i Spanien, det må du veta.¹⁶³

Berners avslutande fråga handlade om de alltmer handfasta rykten som börjat gå om att delar av den republikanska politiska ledningen, med anledning av det till synes hopplösa läget, ville inleda fredsförhandlingar med nationalisterna:

– Jo, det glunkas i utländska kretsar om förlikning, vad säg...

– Förlikning! Nej den saken är omöjlig. De ska inte försöka ”baka tårta” i Spanien. En förlikning skulle betyda koncession åt fascismen och det går det spanska folket aldrig med på. Kom ihåg att det inte var vi som tände elden! Vi ha bara försvarat oss mot angreppen, därför kan vi inte ge några som helst eftergifter. Tänk vad det skulle betyda! Det skulle vara att glömma de strömmar av blod som i 26 månader flutit i Spanien. Det skulle vara förräderi mot alla de som fallit, såväl i striderna som de vilka mördats i fascistspanien. Det skulle betyda att spanska folket gav koncession åt de djävlar som mördat 10 000-tals kvinnor och barn medelst det tusen gånger kriminella fascistflyget! Och det spanska folket kan inte ingå förlikning med avgrundsandarna! Inte det spanska folket!

Kamrat Sanz är upphetsad, röd och nästan vild. Blotta tanken på en sådan sak som förlikning kom honom att koka som en vulkan. Kamrat Sanz är en äkta son av Spanien, det spanska folkets son. Och jag är övertygad om att det blir ingen förlikning i Spanien så länge det finns en enda spanjor, i detta ords bästa bemärkelse, kvar i livet. Se bara på Sanz!¹⁶⁴

I 121 brigadens ställningar

Berner fick snart också tillfälle att besöka den 121 brigaden vars ställningar började strax norr om Vilanova de Meià, en by som låg invid den majestätiska Roca Alta, bergskedjan Montsecs högsta topp, vars sidor stupade lodrätt ner i den omgivande terrängen. Berner inledde sin skildring med en anekdotisk berättelse om två av brigadens kulsprutor:

Och allra först måste jag då berätta om två märkliga kulsprutor.

Saken är den att kulsprutebataljonen har två kulsprutor med hakkorset ingraverat. De två ”ametalladoras” har några oförvägna pojkar i bataljonen ”hämtat” från fienden och nu ägnas dessa båda vapen en alldeles särdeles omsorg.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Ibid.

”Du förstår hur skönt det känns att få ge dom på pälsen med deras egna vapen!” säger sergeant Ruiz, en av dem som varit med om att ”hämta” kulsprutan.

Jag söker få honom att berätta om bragden, men trots ”chavolans” gemytliga atmosfär, trots mina enträgna övertalningsförsök, det är och förblir omöjligt.

Det enda jag får ur honom är att det fattas ”morteros” och bergsartilleri här uppe i ställningarna. Och den saken hade jag själv upptäckt: ett par kanoner skulle göra susen, ty med infanteri och kulsprutor kommer man inte långt, då det gäller att grusa fientliga positioner där cementen flitigt kommit till användning. Våra pojkar kan inte göra annat än slå tillbaka dessa utfall, som så ofta förekommer under ställningskrig. [...]

Här uppe hade man en förnäm väggtidning, *Antorcha*, Facklan. Som utbyte för ett bidrag av min hand, fick jag några teckningar och artiklar från ett föregående nummer. Och jag måste bara säga en sak: det är konstverk och framför allt revolutionära konstverk, som jag nu har som minne från denna kulspruteavdelning.

Kulturen försummas inte uppe i skyttegravarna! Skolor av olika slag förekommer, inte bara i rent militära ämnen, kulturella och allmännyttiga kurser. Biblioteken äro små, men kvalitativt värdefulla. Små sade jag? Naturligtvis, man kan inte släpa på så stora laddningar. Men varje grupp har sitt lilla vandringsbibliotek, varje soldat har sina tre-fyra favoritböcker i ränslan.

På väg till ett annat kompani – på väg betyder klättring i bergen! Mitt på ”linjen” stöter jag på en idyll. En rymlig ”chavola” väl camouflerad och skyddad av en klippa. Och vid dess ”knut” ligger en frisk liten fjällback. Denna jordkula är ”klinik”, puesto de socorro, som det heter på spanska och då måste översättas med hjälp-post. Doktorn håller hus här med sina medikamenter och bandageartiklar. Det är nödvändigt att han ligger just här, även om det är en bit från linjen. Ty det är ont om vatten här uppe i bergen, just de här bergen. Därför utnyttjas den lilla fjällbacken för sanitetsändamål.

Så är jag då framme och mottages av kommissarie Francisco Donis, en sån där typisk ”tribus” och gammal FAI-man, bataljonens allt i allo och som en far för pojkarna.

Jag ramlar in i hans kommissariat just som han håller en längre överläggning med ”Negus bror”. Denne ”Negus bror” är en väldig guerilla-krigare och vore han inte blond och slätrakad, samt voro försedd med paraply, så kunde han sannerligen gälla för Negus bror. Denne kamrat är inte bara en kraftfull guerilla-krigare, utan också en ”mötestalare” som få. Diskussionsen går och allt flera kommer till. Snart måste vi bänka oss utanför kulan,

för att kunna ge luft åt förtrytelsen. Ty naturligtvis voro vi ”smått förbannade”. Vi har just fått ”Soli” och den övriga pressen och nu gjordes kommentarer. Hårda ord fälldes över demokratierna, vilka äro så rädda för den uppblåsta grodan Adolf i Amien.¹⁶⁵

Den allt hetare diskussionen avbröts då fältposten anlände till kompaniet:

”Correo!”, avbryter någon och sannerligen, där kommer poståsnan!

Det blir ett fasligt liv, ty alla väntar brev från mor, från compaÑera eller andra bekanta och närstående. Jag känner mig lite visset övergiven och kommer underfund med att jag inte levt soldatliv i alla dess faser, eftersom jag inte fått brev.

Men jag hade brev! Ja, verkligen. Negus bror kommer viftande med ett brev och skriker: ”Oye, sueco! Det är brev till dej!”

Underverket hade inträffat. Brev eftersänt från högkvarteret. Vem tusan kan det vara som skriver till mig? Måtte väl aldrig vara Martin som omedelbart kräver mig tillbaka till propagandan i Barcelona?¹⁶⁶

Till Berners förvåning visade det sig att även han fått ett brev med fältposten vilket stärkte hans känsla av tillhörighet med de stridande i kolonnen, något han inte var sen att berätta för Arbetarens läsare. Brevet var från Soledad Estorach som ingick i kretsen kring Mujeres Libres som Berner brukade umgås med i Barcelona. De hoppades att Berner skulle kunna vara med dem och äta middag följande söndag. De hade fått ett paket med mat från Frankrike, vilket var en mindre sensation i livsmedelsbristens Barcelona:

Jag sliter upp kuvertet för att se efter avsändaren. Herredumilde! Det är ju ”Soli” som skrivit.¹⁶⁷ Hälsar från ”gänget” och lämnar i övrigt rapport om senaste händelserna i Barcelona och ber mig snart komma tillbaka. ”Är du här om söndag så kan du få vara med och äta paket från Frankrike. Det är Conchita och Paco som bjuder.”¹⁶⁸

¹⁶⁵ Rudolf Berner, ”Det lider mot uppbrottets timma. Sista dagen av min ’frontinspektion’”, i *Arbetaren*, 6 december 1938.

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Soledad Estorach (1915–1993) kallades för ”Sole” vilket är en vanlig förkortning av Soledad. Att Berner konsekvent stavade hennes smeknamn som ”Soli” beror förmodligen på en sammanblandning med förkortningen av dagstidningen *Solidaridad Obrera*.

¹⁶⁸ Rudolf Berner, ”Det lider mot uppbrottets timma”, i *Arbetaren*, 6 december 1938.

Under resten av dagen blev Berner kvar hos den 121 brigaden vars manskap var tvungna att hushålla med sin ammunition medan nationalisterna vräkte på mot deras ställningar:

Ja, kom an ni!

Morteros viner om oss. Dimbildningen kring våra positioner har lättat och fascisterna tycker om att ödsla ammunition.

Kom an! Jag känner mig själv som soldat och följer observationspostens arbete, gluttar i fältkikaren och frågar: "Varför i alla avgrunders namn skjuter ni inte?! Där går ju två grupper fascister!" Kommendanten för bataljonen småler: "Vi måste vara sparsamma med krutet, gosse. Så länge de nöjer sig med att ösa ammunition över oss från ställningarna, så länge kan de få vara i fred. Men sätter de igång och vill göra utfall, då kan du ge dig på att vi också brassar iväg."

Timme efter timme, ständig eld från motståndarsidan. Men vi, vi sparar på krutet. Vad tjänar det då till att beskjuta dem med kulsprutor och gevär, då de öser över oss med projektiler från bergsartilleri och morteros? Och den sortens vapen ha vi inte. Alltså, spara på ammunitionen, tills det blir anfall utav.¹⁶⁹

Fram mot kvällen avtog eldgivningen och Berner och hans kamrater kunde då äta sitt kvällsmål utan att avbrytas:

Kvällsmaten avåts i relativ stillhet, bara enstaka skott störde det muntrasamspråket och en av soldaterna kom med tre "morteros-kulor" som inte exploderat. "Dom smälter vi ner och gör om till andra kulor, för våra bergskanoner om vi får några nån gång. Sen skickar vi dem tillbaka som tack för lånet, fast – då vi lägger av dom, så lita på att de exploderar!" avgör "uppsamlaren" och travar vidare med sina fynd ömt i famnen.¹⁷⁰

Även om förhållandena uppe i bergskedjan Montsec var svåra var det bristen på vapen som var det ständigt återkommande temat:

Här uppe är det kallt om nätterna, värre än där 119 brigaden håller hus. Skoproblemet, filtproblemet och klädproblemet är kännbart, liksom matproblemet. Men värst svär pojkarna över vapenbristen. Och frågar om vi inte inom SAC kan exproprierar Bofors och sända hela produktionen till Spanien.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid.

Rudolf Berner (stående längst till höger iförd kavaj och basker) under sitt besök hos 26 divisionen. Någonstans uppe i bergskedjan Montsec i nordvästra Katalonien, september 1938. Ur Rudolf Berners personarkiv, Ämnesordnade handlingar (62/8), ARAB.

Roca Alta, den högsta toppen i bergskedjan Montsec där 26 divisionen hade sina ställningar under inbördeskrigets slutfas. Foto: Per Lindblom, 2016.

Men trots allt, humöret och optimismen är prima-prima. Att kriget skall vinnas, det anser alla och envar som bergsäkert. Men kunde man få vapen utifrån skulle det ta slut så mycket fortare, hävdar man.

Och visst skulle det bli så! Om de bara kunde få vapen!

Vapen! VAPEN!

Själv kokade jag av ilska då jag såg hur fint man med ett enda skott från en bergskanon skulle kunna få fullträff på ett fientligt kulsprutenäste av armerad betong. Men, att inte ha denna bergskanon! Att inte ha vapen tillräckligt, att inte kunna få brassa på, utan bara tänka på att "spara på krutet" tills yttersta nödfall! Det är, rent ut sagt, ett helvete detta tillstånd.

Och vad jag beundrar våra kamrater, som trots dessa vidriga förhållanden inte tappat modet och hoppet. Och inte heller tappat humöret!

Innan vi kryper till kojs kommer en kamrat till kommissarien och säger: "Skaffa mig ett par hela byxor. Dom här trasorna är ju en vanära för kamrat Negrín!" Och det säger han med ett så sorglöst grin i sitt skäggiga ansikte, precis som han var på en söderhavsö, där byxor inte spelar någon roll. Men här uppe är det kallt. Snart kommer vintern med snö och kyla dygnet om.¹⁷¹

Några dagar senare hade det blivit dags för Berner att lämna den 121 brigaden och hans besök hos Durrutikolonnen närmade sig då också sitt slut:

Så går några dagar. Jag har besökt samtliga kompanier och grupper och den här resan närmar sig slutet. Barcelona kallar och även om det sker med motvilja – så bereder jag mig på att ge mig av.

Sista natten var det lite "livligt" igen. Vi hade dubbla vakter och full stridsberedskap. Fienden tänkte tydligen gå till anfall. "Hej och kom igen", säger kommissarien. Och kommandant Lino, en praktfull aragonsk confederal, svarar: "4 bataljonen gör mos av er om ni vågar er ut ur ställningarna!"

Det blev bara enstaka skott ut i natten. Morgonen gick in med tät dimma och "frukosten" dracks i lugn och ro. Vid middagstid "lämnade jag in" mina pinaler, filt och plätbleck, vilka ställts till förfogande av en permitterad kamrat. Jag dräsar ner för berget, vid trängkompaniets kommandopost väntar en sadlad häst och så galopperar jag ner till Estado Mayor i byn. Sista timmarna, en smula vemodsfulla, förgingo under avskedstaggande och "på-återseende-sågande" till alla kamrater jag träffade på.

Vad jag gärna ville stanna! Men... nu kuskar jag med tidningsbilen till divisionens högkvarter och därifrån bär det iväg till Barcelona.

¹⁷¹ Ibid.

”Sista dagen!” Jag faktiskt känner mig mer än lovligt sentimental.¹⁷²

Efter att Berner tagit avsked fick han följa med i en bil som skulle gå till Barcelona. Under återfärden summerade han ännu en gång sina intryck:

Bilen för mig genom leende katalanska nejder. Jag är på väg till Barcelona, på väg åter till min gamla skrivmaskin och det dagliga jäktet i Spaniens nya huvudstad.

Men det är som vore Barcelona en överklig stad, skimrande i något fjärran töcknigt, det är som rullade bilens hjul motvilligt i riktning mot Barcelona.

Själv är jag fortfarande ute vid fronten hos pojkarna. Och jag känner på mig att minnena av dessa dagar, komma att sitta i så länge jag lever och andas, jag kommer alltid att minnas dem med längtan och beundran i sinnet. Oförglömmeliga dagar!

Var blommor ett kamratskap så rikt som bland dessa kämpande anarkister? Ingenstädes. Var lever revolutionens anda så strålände som hos dessa framåtskridande skyttegravssoldater? Ingenstädes. Var lär man känna det revolutionära Spaniens mest härliga söner bättre än vid frihetens fronter? Ingenstädes.

Underbara veckor, oförglömmelig tid, den jag tillbragt i 26 divisionens brigader, kompanier och bataljoner.

Jag minns...

Soldaterna i 120 brigaden, vilka lågo i reserv, men för den skull inte voro överksamman. De arbetade i fortifikationerna, de hjälpte lantarbetarna med deras magra skörd däruppe i bergen.

Jag ser för min inre syn alla biblioteken, jag minns alla skolorna. Skolor för bybefolkningen och dess barn, skolor för soldaterna. Och jag måste le vid tanken på korpralskolan i 121 brigadens förläggning. Då läraren-löjtnanten presenterade mig med orden: ”En svensk kamrat, journalist och confederal...” så avbröt eleverna som i kör: ”Ja ja, vi känner honom! Det var ju du som hurrade för ’los tribus’ på mötet igår!”¹⁷³

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Rudolf Berner, ”Tankar under återfärd till Barcelona. Besök hos en svår brumbjörn och en varm barnavän. Slutackord till frontbrevet från Ru Be”, i *Arbetaren*, 7 december 1938.

CNTs barnhem i Beguda

På sin väg mot Barcelona körde Berner och hans resesällskap söderut. Några timmar senare passerade de byn Beguda där de stannade till:

Bilen bromsar in. Byn heter Beguda och ligger bara några femtal mil från Barcelona.

Det första man ser på torget är en jättestor skylt över ett stort hus: "Colectividad Productores Libres", står det på skylten. "De fria producenter-nas kollektiv." Agrikulturellt produktionscentra.

Men vi har inte tid att stanna den här gången. Min reskamrat skall inställa sig i Barcelona för att gå till fronten. Men innan dess måste han lämna sin fosterdotter i nya händer. Kolonin som finns här i byn ska ta hand om den lilla femåriga Maria. Hon är dotter till en av FAIs mera bekanta militanter i Barcelona och blev faderlös den 20 juli 1936 under stormningen av Atarazanas. För andra gången blir hon nu faderlös, men hon får ett hem...

Det är en underbar villa, ett palats i utkanten av byn, lummigt inbäddat i skuggrika träd och idylliskt beläget. Inne på den stora gården kryllar det av solbrända grabbar och jäntor. De förra iklädda enbart overallbyxor, de senare bara en hängselkjol. Men så är det också ett gudomligt väder här nere i dalen.

Nedanfö villan ligger byns enda industri, numera i händerna på ovan nämnda kollektiv. Det rör sig om den världsbekanta vinfirman Ramon y Carlos Bach, vilken firma nu CNTs lantarbetarsyndikat och kollektivet har hand om.

Vinskörden är i full gång och jag får en titt på fabrikationen av druvsaft. Jag får dessutom ett par buteljer med mig till Barcelona. Och gemytliga pratstunder inne på alla avdelningarna.¹⁷⁴

De hade alltså stannat till i byn för att Berners resekamrat skulle lämna sin fosterdotter på El Hogar del niño Aragones (De aragonska barnens hem). Barnhemmet var inrymt i en stor villa som tidigare tillhört de kända vinproducenterna Ramon och Pere Bach och som nu övertagits av CNT och den frihetliga hjälporganisationen SIA:

Men – kapitalisterna – bröderna Bachs palats, det tjänstgör nu som barnhem åt flyktingbarn, speciellt från Aragón. Och en enda man har på bara några månader trollat fram detta underbara hem åt småttingarna. En enda

¹⁷⁴ Ibid.

man har med outsinlig energi lyckats skaffa allt som behövs för att inreda hemmet. Då han kom med första laddningen barn, fanns inte en madrass, inte en säng. Nu finns det sängar och sängkläder och väl ordnade sovsalar, sjukrum, personal och allt vad som behövs.¹⁷⁵

Inne på barnhemmet träffade Berner snart på ”Batista”,¹⁷⁶ den bullrige och karismatiska CNT-medlem som ansvarade för verksamheten:

Och mannen bakom verket? Han heter Batista. Naturligtvis CNT-FAI-man. Soldat numera, förut miliciano i Columna Durruti. Dessutom är han aragónes. Jag stöter på honom i full färd med att diskutera ikull sjukssystemen. Hon är avgjort av den övertygelsen att Batistas amputerade hand behövs ses om. Han anser att först och främst måste han till Barcelona för att ”trolla fram” skor för vintern åt barnen.

En kraftig, högre typ, denne Batista. Grov, inte bara till figuren utan även i gester och ord. Folk skulle säga att han är rå. Faktiskt kan han skrämja livet ur mera räddhågade individer.

Min reskamrat berättar hårresande historier om Batistas öden och äventyr, både före och under revolutionen. Han är tydligen en man som inte fruktar varken turken eller satan utan bara går på, därför att hans hjärta bjuder honom så göra.

Batista utlåter sig i föga smickrande ord om saker och ting. Det märks att det är en omutlig revolutionär man har framför sig. ”Vi är för fega, det är just vad vi är! Vi behandlar politikerna som de vore folk, nej sådant byke ska behandlas som vad de är: pack! (På spanska låter det mycket värre, men det är bara naturligt). Det är arbetarna som med stöd av sina ekonomiska organisationer ska göra’t och de enda som kan göra’t. Kom ihåg det.” Och Batista gormar och ryter av helig vrede och revolutionär glöd. ”Vi måste skapa en ny värld där människor kan leva! Och då få vi inte rygga för att röja upp bland ogräset.”

Men så förvandlas han, blir så olik sig som natt och dag skiljer sig från varandra: En liten parvel kommer fram till oss och ställer sig att stirra på den upphetsade Batista. Då böjer denne sig ner, lyfter varsamt upp parveln på armen, den lille famnar hårt om Batista och ger honom en smällande kyss. Så ner på golvet igen. Men Batista, han sänder en lång, varm blick efter den lille bytingen. Ja, det känns som skulle jag vilja gråta av glädje,

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Juan Bautista Albés (1911–?) mer känd som ”Batista”. Född i Valderrobres i Aragonien där han varit en av de drivande i CNTs lokalfederation. Under krigets första månader hade han ingått i ett av Durrutikolonns gerillaförband, men hade därefter sårats så illa att han fått sin hand amputerad varför han blivit tvungen att lämna fronten.

denne grove man, som verkar rå, han är ju varken grov eller rå, han är den mest ömhjärtade varelse man kan tänka sig. Åh, du sällsamma kamrat!!

Vi gå ronden, Batista visar mig allt som finns att se, visar och stormskäller över sabotage och liknöjdhet från visst håll. Men flickorna från SIA, lärarinnorna som sköter klasserna, sjuksystrarna, alla le de så hjärtligt då Batista går förbi. De vet att han är hjärtegodheten själv.

Vi kommer in i sjuksalen. Där ligger ett par småtingar i de vita sängarna. Där är en liten jäntunge som tydligen inte lider av någon svårare sjukdom. Då Batista kommer innanför dörren ropar hon: "Batista!! Ge mig en kyss!" Och den store, grove karlen hoppar upp som en tätting och sätter sig i sängen, börjar leka med tösen och hon är stormförtjust och kysser honom på kinden och kallar honom för morfar. Ändå är väl Batista inte mer än högst 30 år.

Var han drar fram och vi stöter på ungar, så klänga de sig om honom och han är som en av dem.¹⁷⁷

Barnhemmet hade inrättats för att inhysa ett antal av de många barn som evakuerats från Aragonien sedan regionen intagits av nationalisterna:

Då aragónreträtten – tusenfaldigt fördömd och förbannad av Batista – började, sökte kamraterna rädda så många barn som möjligt ur de av fascisterna hotade byarna. Men Batista, redan då sårad och med amputerad arm, fick tag i en lastbil och for omkring och samlade upp barn i byarna. Alla som ville se sina barn räddade undan fascisternas klor, lämnade ifrån sig sina telningar till Batista. Och var säkra om att man kände till Batista i hela det fria Aragón! Föräldrarna visste att hos Batista voro barnen i gott förvar. Under dessa färder, hände det tre gånger att han höll på att falla i fascisternas klor.

Någon kamrat yttrade till exempel att han hade sin hustru och sina barn i den och den byn och undrade om de skulle klara sig från fascisterna. Utan ett ord satte Batista iväg och fäste sig inte för om byn redan var annekterad. Mitt i nätterna, med pistolen i sin vänstra hand, smög han sig över fiendens linjer, hämtade ett par barn och så tillbaka igen. Ständigt med pistolen i hand, beredd att sälja sig dyrt. När han väl fått de räddade barnen till skyddad plats, for han iväg att hämta nya telningar.

Jag börjar förstå var Batistas omutliga barnkärlek har sin djupaste rot: "Barnen, de är ju vår fortsättning, vår mañana. Och det är för dem vi slåss. Och det gäller att hjälpa dem, på alla sätt, de ska bli bättre kämpar än vi,

¹⁷⁷ Rudolf Berner, "Tankar under återfärd till Barcelona", i *Arbetaren*, 7 december 1938.

de ska förverkliga våra drömmar!” utlåter sig Batista. Men med en glöd som borde komma även den mest stenhårde att få fyr och flamma.

Nå, när så Batista upptäckt att i denna skyddade katalanska dal fanns ett palats som kunde apteras till barnhem, samlade han sina skyddslingar just här. Och satte igång med att arrangera allt. Ingen kan motstå Batista. Han skaffar mat, han skaffar kläder, han skaffar sängkläder, han skaffar allt. Han rycker de andra med sig. Kanske verkar han brutal, men det är bara på ytan. Innerst inne är han en vek drömmare, men som vet att kämpa som ett vilddjur för den drömnda lyckliga framtiden åt barnen.¹⁷⁸

Ännu några timmar senare var Berner och hans resesällskap slutligen tillbaka i Barcelona där Berner sammanställde sina anteckningar från den avslutande delen av resan som han därefter skickade till Stockholm.

Med S/S Somersby till Valencia

Två veckor senare, i början av oktober, påbörjade Berner en ny reportageresa som denna gång gick till republikens södra zon. Inför resan som via Valencia skulle gå till Madrid hade Berner fått med sig en mängd presenter som hans kamrater i Barcelona skickat med till släkt och vänner. Därtill hade han skaffat på sig ett lager av tobak som han hoppades skulle räcka hela vägen:

Jag var beredd: den med mycken möda sparade tobaken var nerpackad, kaffet för kamrat Hildegart likaså och de tusen och en småsaker som kamrater i Barcelona ville skicka med till kamrater i Madrid. Två timmar innan båtens avgång, tjuta alarmsirenerna och ”Mallorcaduvorna” terrorisera Barcelona. Då bombardemanget är över, når oss meddelande från hamnen, att båten som jag skulle fara med, fått sig en knäck och – ja, det är inget annat att göra än att invänta nästa båtlägenhet till Valencia.¹⁷⁹

Sedan Berners tilltänkta fartyg sänkts under en bombräd fick han vänta i Barcelona på en ny chans att komma iväg. Två dagar senare fick han till sist plats på ett fartyg som skulle gå till Valencia:

Två dagar senare göra vi ett nytt försök och den här gången ha vi tur. I tidig morgongryning lägger den lilla trampen Somersby, hemmahörande

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Rudolf Berner, ”Madrid, världens hjärta. En resa Barcelona–Valencia–Madrid kan ha sina besvärliga sidor. Första båten bombarderades, men med den andra gick det relativt bra”, i *Arbetaren*, 15 november 1938.

i Grimsby, Old England, ut från Barcelonas redd. Vi äro ett femtiotal passagerare placerade lite varstans på däck och över lastrumsluckorna. Noninterventionsfanan är hissad och i aktern fladdrar en mycket luggsliten och – med förlov sagt – s-g engelsk flagga. Och det tycker jag är som det skall vara. Att flaggan ser ut som den gör, menar jag.

Schlagerförfattare uppmanas att följa med på en sådan färd. Jag undrar om inte tonerna skulle gå i en annan dur sedan? *Stormy weather* över Medelhavet och en hårt lastad tramp med femtio personer av skilda kön och i ålder från spädbarn till gråhårigubbar som passagerare och därtill uppe på däck! Det är inte så roligt precis. Men framåt går det, fast den unga flickan som rotat sig fast mellan ett par packlårar bredvid mig, hon påstår att det går upp och ned. Småbarnen skrika och mammorna må illa, alla må illa. Besättningen ilar balanserade till undsättning med varmvattensmuggar, på det att mammorna må greja mat åt spädbarnen (Man håller pulveriserad mjölk i vattnet – och så, på med nappen). Och Medelhavet är oförskämt upproriskt.

Dagen går. Relingarna äro upptagna – av helt naturliga skäl. Men eftersom jag inte kan röra mig ur fläcken utan att besvära en uråldrig farbror och några andra av mina medpassagerare, så har jag att anstränga mig till det yttersta för att undvika besök vid relingen. Jag känner mig nästan som sjöman, då jag upptäcker att jag är den ende passagerare som är ”oberörd” av karusellåknigen.

Nu lägga vi ut ordentligt, kusten försvinner allt mer ur sikte. Vi närmar oss alltså Castellón-kusten och det gäller att hålla sig ur skotthåll från fascisternas kanoner. Den trygge och sävlige engelske kaptenen står på bryggan och suger på sin pipa, spejar i kikaren efter piraterna, men eftersom vår skorv är så liten, så undgå vi obehaglig uppmärksamhet. Och somna tryggt på våra ”sittplatser”.¹⁸⁰

Valencia, oktober 1938

Då de ångade in i Valentias hamn blev det en chock för de ombordvarande som stod vid relingen och betraktade förödelsen från de tyska och italienska bombningarna:

De mest horribla spanska svordomar fylla luften. Det är vår indignation vid åsynen av alla vraken utefter kajerna: Engelska båtar, spanska tradare, små fiskebåtar. Man ser skorstenarna och masterna, som gravvårdar sticka de upp över vattenytan. Kajskjulen, magasinerna, ”los tinglados”, företer en

¹⁸⁰ Ibid.

tröstlös anblick, sönderbombarderade och trasiga som hade en orkan farit fram mellan lerhyddor och skjul. Och det fälles, som sagt, många hårda ord över piraterna. Och knutna nävar sträckas i höjden...

”Valencia es la tierra de las flores
de la luz y del color...”

Ni minns väl den där gamla schlagern på sin tid? Den om ”heta nätter, kastanjetter och ett vin så sött som blod.” Den spanska texten är mera förnuftig:

”Valencia, du är blommornas,
ljusets och färgernas trakt...”

Låter hyggligare så på svenska, men översättningen ger ingen aning om klangskönheten i originalet. Numera är emellertid Valencia en allvarets, en krigsallvarets stad. Redan de första husen i hamnkvarteren skvallra om vår höga så kallade civilisation. Bombarderade, söndersmulade och grinande tomhål. Den vackra paseon från hamnen till centrum är totalt ödelagd.

Och vad betyder inte dessa söndertrasade kvarter av lidande, död och sorg! Det finns ingen penna, kapabel att beskriva de känslor som man känner stiga inom sig vid åsynen av denna förstörelse. Och se på dessa hamnarbetare! De utföra sitt arbete under ständig livsfara, men gå till sitt värv med ett lugn och som vore det en självklar sak. De förtjäna att äras, minst lika mycket som soldaterna vilka kämpa i skyttegravarna. *Vencemos pronto, camaradas trabajadores del puerto!* Ja, vi ska segra, den förvisningen ha vi, inte bara hamnarbetarna, utan vi alla som känna glöden för Frihetens heliga sak brinna i våra hjärtan!¹⁸¹

Från hamnen tog Berner spårvagnen in mot stadens centrum där han skulle besöka CNTs lokaler:

Jag hoppar upp på spårvagnen, köper biljett av flickan-konduktören och märker att på biljetten står tryckt:

Unidad sindical de autotranvias de Valencia.

Rätt så. Fackliga Enheten står för regin. CNT-UGT hand i hand på arbetsfält.

Jag pratar med föraren, om läget, om resan, om allt möjligt. Så säger jag:

– Stoppa i närheten av Subcomité Nacional de la CNT.

Han hajar till:

– Är du anarkist? Svensk anarkist?

¹⁸¹ Ibid.

Då jag hävdar detta, utropar han:

– Caramba, det gläder mig!

Och så skakar vi labb och äro eviga bröder.

Spårvagnen stoppar strax innan hållplatsen, men så äro vi också utanför CNTs valencianska högborg.

– Salud y suerte! ropar föraren efter mig och jag svara med ett:

– Igual para tí, compañero!

Varpå jag dyker in i portgången till Calle Grabador Esteve nummer 4.

Efter att ha ögnat igenom dagens nummer av *Fragua Social*, ber jag en av de gamla bekanta från förr ordna med ett bad – välbehövt efter den något nedsmutsande resan. Stärkt och nyrakad uppsöker jag därefter kamrat ”Pepe” – det vill säga José González, han som står för sekretariatet för socialpolitiska ärenden.

Och efter att ha utstått en frågornas skärseld, om hur det är med ”la SAC”, om arbetet i Sverige till förmån för Spanien etc, så vaknar den spanska gästfriheten till livs inom ”Pepe”. Vi dräsar iväg till Internado Durruti och får en slags frukost bestående av bröd, vitlök, oliver och halstrad sardin.

– Vill du se inrättningen? Frågar den ansvarige för institutionen.

Det ville jag nog men eftersom man inte var dag kan få en bil till Madrid, så fick det anstå med visitationen. I stället bar det tillbaka till ”Högborgen” igen, och efter avsked från bekantingarna, placerades jag i en välbehållen Mercedes Benz.¹⁸²

Genom CNTs förmedling hade Berner fått lift med en bil som skulle gå till Madrid redan samma eftermiddag.

Valencia–Madrid

Under resan underhålls Berner av chauffören Julio Martínez, en CNT-medlem som älskade att sjunga flamenco:

”Bien pagá
me llaman la bien pagá...”

Min färdkamrat och chaufför, Julio Martínez, tvättakta madrileño och kunnig i flamencosångens svåra konst, underhåller mig med sång. Vi susar fram genom levantinska nejder, nu inte så leende som förr, ty krigets

¹⁸² Ibid.

åskor gå bullrande fram i de här trakterna. Men vad kan slå ner humöret på en tvättakta madrileño? Intet. Och därför så klingar sången:

”Ay, ay, ay
canta y no llores...”

Det håller jag med om: ”Sjung, men gråt inte!” Varpå jag känner mig upp-rymd och intonerar den härligt rebelliska anarkistsången ”Arroja la bomba”. Julio blir förtjust och så klämmer vi i med våra lungors fulla kraft. Mercedesen spinner sina modiga 90 kilometer per timme, ty för mindre går det inte, inte med en madrileño vid ratten.¹⁸³

Under sin föregående vistelse i Spanien hade Berner gjort samma resa vid flera tillfällen. Då de susade förbi för honom sedan tidigare bekanta byar och platser väcktes minnena till liv:

Överallt minnen.

– Titta där, Julio! Under det olivträdet sov jag en natt, medan ett älskande par höll utkik efter en lastbil åt mig (Detta var strax bortom Chiva).

– Titta där, Julio! Ser du La Fuente de la Libertad! (Det var frihetens källa i Caudete). Och där var Requeña, där var Villagordo, Minglanilla, där var serpentinvägen vid río Cabriel och alla de andra bekanta ställena, rika på minnen från gångna resor. Ja, och där hade vi motorstopp en gång, där small en ring en annan gång, där träffade vi den och den och – ja, förunderligt vad man varit med om mycket på de här vägarna.¹⁸⁴

Olivares de Jucar

Då de stannade för natten i Olivares de Jucar, en by som Berner tidigare besökt, togs de om hand av kvinnorna i en familj som öppnade sitt hem för de båda resenärerna. Berner fick därmed tillfälle att skildra det vardagsliv som fördes av otaliga familjer ute i byarna på landsbygden:

Frammot kvällningen nå vi en liten by, Olivares de Jucar. Vi äro i provinsen Cuenca, den öde och solbrända delen av Castilla, där ett träd väcker jubel. Vi stannar i byn, för att ”göra” natten, som spanjorerna säga.

Jag känner byn, fattas bara annat. Här lågo vi för motorstopp en gång – under tiden läskade vi oss med surt vin på Flugornas värdshus – La Fonda de las Moscas – jag döpte stället så, jag. Nu – nå, stället är igenbommat, por falta de comida – det finns inget att servera resenärer längre. Men –

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Ibid.

med någon av sina eviga flamencos på läpparna, stegade Julio in i en stuga och hälsades välkommen av en gumma och hennes två döttrar. Även jag hälsades välkommen och efter en stund yttrade mamma Isabel:

– Från och med nu är detta ditt hus, min vän.

Översatt på svenska betyder det:

”Känn dej hemma.”

Och hur ska man kunna annat, då casan släpar på sina 600 år.

Alltnog, vi slå oss ner på pallarna runt spisen – en håll i jämnhöjd med golvet – lägger då och då en pinne på elden, kollektivt göra, ska ni veta. Mor själv skalar ett par potatisar, Julio och unga Juanita sjunga flamenco-duett, jag lyssnar och Cesara, den äldsta, sköljer ett par salladsblad.

Sen laga vi maten. Det vill säga en stor stekpanna på fot placeras över elden, man håller olja i pannan, soppar potatisen och när oljan kokar komma rödpeppar, salt, lök och lagerbärsblad som tillsats. Därefter bevärna vi oss med var sin sked och äta ur ”grytan” där den står. Praktiskt, och när man därtill är hungrig som en varg...

Efter några timmars samspråk och högläsning av brev från far och bror vid fronten, så törnar Julio och jag in, insvepta i var sin filt och placerade nära elden. Castillas nätter är kalla så här års.

Morgonen ingick med ”mala pata” – det vill säga otur. Motorn ville inte gå bra. Och medan Julio är bildoktor, rida jag och Juanita till närmaste källa efter vatten. Lerkrusen dingla utefter åsnans sidor, så vi båda på djurkräkets rygg, det var nog en syn – fast byfolket tyckte inte så. Och medan vi rida ner till källan, berättar Juanita om sin novio. Hon ville ha mitt sällskap på ridturen för att få tala om fästmannen, soldaten Maximilo i 30:e divisionen.

– Julio bara retar mig då jag talar om Maximilio, påstod jäntan.

När vi så kom tillbaka, med vatten i lerkrusen och Juanitas hjärta lättat, hade Julio bilen i ordning och vi måste ta farväl.

– Glöm för all del inte att stanna i Olivares, nästa gång du far förbi! Ropar mamma Isabel.

– Kom ihåg, att detta är ditt hus! Tillfogar Juanita.

Och så lämna vi den lilla byns idoga kvinnor åt sitt arbete och sin längtan efter anhöriga vid fronten.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Ibid.

Följande morgon lämnade de byn för att fortsätta mot Madrid. På vägen tog de upp så många liftare de kunde klämma in i bilen:

Vi susa vidare mot Madrid – la ciudad heroica.

Snart ha vi bilen full med passagerare, en sjuksyster och en soldat som varit på permission i hembyn, ett par andra personer – men vi ha ett gemensamt: vårt mål är Madrid. Och så vi sjunga! Ja, just vi. Ty även en stackars svensk har hunnit lära sig en och annan spansk stump.

Nu, sista kontrollen – upp dyker – Madrid!¹⁸⁶

Madrid, oktober–november 1938

En stund senare var de framme i Madrid, den stad som Berner lärt sig älska under sina föregående vistelser varför han nu var fylld av förväntan:

Det känns så konstigt inombords, jag ville skrika och bära mig tokigt åt. Men låter allt det där vara. Jag bara suckar invärtes: ”Madrid, mer än ett år sedan jag såg dig sist!”

Nu är jag här i alla fall, i mitt kära Madrid. Och ”kvällsmusiken”, ”saluten”, den dånar som vanligt: kanonaden från fienden och vårt artilleris svar på tal.¹⁸⁷

Berner blev avsläppt utanför det hus där han bott under sin föregående vistelse i staden. Där återsåg han sina tidigare värdar som återigen beredde plats för honom. Följande dag sökte han upp sina kamrater i CNT som genast satte honom i arbete, även denna gång handlade det om att formulera de frihetliga organisationernas utlandspropaganda. På Frente Libertarios redaktion kunde han därmed till sist knacka ner ett inledande reportage från Madrid:

Min vän Julio lastar av mig utanför ett visst husnummer på Calle [de] Castelló och jag ringer på.

Mina kära vänner! Vad jag är glad över att bli mottagen på detta sätt! Det är inte bara det att man ramlar bokstavligen in i öppna famnar, utan även bildligt talat. Madrileños – åh, vilket härligt folk.

Och nu, efter en natt av samtal och frågor, sitter jag i tidig morgon och knackar ner dessa rader. På min gamla skrivmaskin uppe på Frente Libertarios redaktion. Det känns så skönt att vara här igen. Det är som att

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Ibid.

komma hem efter många långa år. Men – nu skall jag ut och hälsa på stan. Därför slutar jag detta brev.

Bara en försäkran: Madrid är sig likt, heroiskt, fenomenalt, kämpande, tappert! Madrid är något alldeles särskilt, ”algo insuperable” – något ouppnåeligt! Madrid – ”corazon del mundo” – världens hjärta!¹⁸⁸

Att Berner var glad att vara tillbaka i Madrid framgick med all tydlighet i nästa reportage där han tog läsarna med på en rundtur i den krigsdrabbade staden:

Kan man älska en stad?

Ja! Om staden heter Madrid. Och därför kastar jag allt annat åt sidan och ger mig ut strövtåg längs kända gator och kära platser. [...]

Jo, det är förunderligt hur man kan bli betagen av denna stad vid Manzanares uttorkade flöde. Jag ger all Paris elegans, all Berlins strikta stelhet, all Prags forntidsmättade idyll och all Wiens skönhet – allt detta ger jag för en promenad längs Madrids gator.

Med något av andakt inom mig, strövar jag Calle Alcalá fram. Den vackra triumfbågen vid Plaza de Independencia kastar sin långa slagskugga framför mig. Spårvagnarna rassla förbi och möts i den stora trafikkarusellen vid ”Cibeles” framför postpalatset. Så småningom närmar jag mig gatans mynning ut i den historiska och världsberömda Puerta del Sol – Solportstorget.

Puerta del Sol – Madrids hjärta. Nu sargat och trasat av tysk-italienska bomber och kartescher, men ändå så levande och skönt! Puerta del Sol – vilka minnen, vilka traditioner tala inte här till en vandrare! Här har madrileños slagits mot Napoleons mamelucker. Här har kungliga gardet fått spö av frihetsivrande castillanos. Här har anarkisterna levererat bataljer mot kapitalismen – *Sju röda söndagar*.¹⁸⁹ Här dallrade revolutionen i luften, redan dagarna innan den 19 juli: Puerta del Sol såg lugn ut, på ytan. Musikanter, gatuhandlare, hunddressörer och avdankade cirkusakrobater uppträdde som vanligt. Men bland de roade åskådarna vandrade anarkisterna med högra handen i byxfickan, ömt fattande den nysmörjda pistolen. Och här, vid Puerta del Sol, vandrade kamraterna i Comité de Defensa upp till ministeriet för att för sista gången beveka regeringen till att ge

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Syftar på en uppmärksamman roman som skildrar några CNT-medlemmars aktiviteter i Madrid strax innan inbördeskriget, Ramón J. Sender (1937), *Sju röda söndagar*, Stockholm, Tiden.

folket vapen. Ministern i fråga svarade anarkisterna: ”Inte ett gevär lämnar vi ut! Det skulle ju vara revolution!” Men nere på Solportstorget beslöt då anarkisterna att gå till handling och ta vapen, ty...

Ja, Puerta del Sol rymmer på så mycket.¹⁹⁰

Från stadens centrum vid Puerta del Sol fortsatte Berner sin vandring:

Vidare, en gatstump mot Gran Vía, numera i folkmun kallad ”Avenida de los Obuses” – Kanonkulornas aveny. Mer sargad än sist jag såg den. Telefonican, vilken reser sin skyskrapeliknande siluett mot himlen, har ännu flera sår i sin vita fasad. Folkteatern ser anskrämlig ut och Hotel Gran Vía är ännu mera inmurad i sandsäckar... Vidare... Calle Confederación Nacional del Trabajo – CNTs gata – dess ståtliga början vid Plaza del Callao med biografen Capitols moderna byggnad. CNT-gatan slutar, symboliskt nog med en formidabel barrikad och där bakom ser man fruktansvärt raserade kvarter, i över två år utsatta för fascisternas mest intensiva kanoader.

Madrid är trasat, men Madrid lever, på gatorna vandrar folk som vanligt och stannar här och var för att beundra CNTs ståtliga affischer. Ty CNT-FAI dominerar affischpropagandan i den castilianska huvudstaden. Teatrar och biografer fungerar precis som faran från luften inte existerade.¹⁹¹

Efter en stund klev Berner på en spårvagn och fortsatte sin rundtur:

Jag hoppar upp på spårvagnen och följer med på en färd längs Calle Fuencarral. Sist jag drog fram den gatan, upplevde jag ett bombardemang, varvid ett femtiotal kvinnor i en livsmedelskö fick släppa till livet. Sedan sist har den trånga trafikleden varit utsatt för många sådana angrepp, jag saknar en mängd hus och andra grinar som nakna skelett i gatubilden. Man kan inte gå någonstans i denna stad utan att se spåren av fascistisk kultur...

Madrid ger sig inte, Madrid besitter en envis och seg energi och ett stoiskt mod. Mitt i denna dödens hotande närhet lever livet, kämpas kampen för livet och friheten, utkämpas med en styrka som kommer en att få tårar i ögonen av någon underlig slags känsla. Åh, du underbara Madrid!¹⁹²

¹⁹⁰ Rudolf Berner, ”Madrid svälter, lider och kämpar. Men trots allt äter det ej fascisternas från luften nedkastade smulor”, i *Arbetaren*, 16 november 1938.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid.

På spårvagnen kom Berner i samspråk med den kvinnliga konduktören som visade sig vara anarkist. Hon var en av de många kvinnor som fått sin yrkesutbildning genom *Mujeres Libres* försorg:

Som sagt, jag sitter i en rasslande spårvagn. Det finns en massa olika anslag och upprop fastklettade lite varstans. Men jag tycker att ett fattas och det skulle låta så här: "Man bör inte förälska sig i konduktören!" Ty saken är den att kvinnoorganisationerna tydligen skickat sina käckaste medlemmar till konduktörsjobbet i Madrids spårvagnar. Vilken sprätt de har på sitt jobb, dessa overallklädda flickor! De ålar sig fram mellan de tätt packade passagerarna, kavata och självsäkra plocka de folk på avgiften, även av de som måst klänga sig fast "utombords". Och eftersom det är ont om växelmyn i konduktörskans väska, så... men vem kan motstå en madridskönhets uppmaning att ta ett biljetthäfte i stället för växelmyn?

"Vad tycker du om ditt jobb?" frågar jag flickan som just räckt mig ett sådant biljetthäfte. Hon har *Castilla Libre* i overallfickan och sådant inger mig mera mod. Ty hon är alltså en flicka från CNT-FAI – *Mujeres Libres*.

"Estupendo!" svarar hon och jag tror henne. En svensk "böna" skulle kanske ha valt uttrycket "fin-fint", vilket kan motsvara det spanska "Estupendo" i detta fall.

"Varför skulle vi kvinnor inte duga till något?" tillägger hon så.

"Vem har sagt att ni inte duger?!" utropar jag. "Men för spanjorerna är väl det här något alldeles nytt och märkvärdigt: en kvinna på 'manlig' post?"

"Nejdå, man tar det som en naturlig sak. Jag ska säga dig, kriget och revolutionen har ändrat på mycket. Men vem är du egentligen?"

Jag talar om som saken är.

"Jaså, du är en kamrat från Sverige! Glöm inte att besöka *Mujeres Libres* chaufförskola. Var det någon mer som inte har biljett?"

Efter en rond genom vagnen kommer hon tillbaka till mig på plattformen och vi småpratar lite grand om situationen. Men... här måste jag ju av – och gör ett tecken som betyder "la proxima", nästa. Vi byter ett avskedsleende och ett "Salud, camarada!" Och – ja så står jag åter på gatan igen.¹⁹³

¹⁹³ Ibid.

frente libertario

UTGIVEN AV CONFEDERALA FÖRSVARSKOMITÉN
FÖR REGIONEN CENTRUM
Redaktion och administration: Serrano, III.

Årg. II Madrid den 20 November 1938 Nr 2

DETTA VAR MADRIDS NOVEMBER!

November 1936. Madrid var i överhängande fara. Världsfascismen hade ryckt in på knutarna och hotade att tränga in Castillas hjärta. Regeringen och byråkraterna flydde från och lämnade Madrid åt sitt öde. Då — för andra gången det året — var det proletärerna som tog hand om avgörandet. De tappra och sege försvararna av Madrid fick förstärkning. Från Katalonien och Aragón kom Durruti, i spetsen för anarkistkolonnen som bar hans namn. Madrid fattade mod. Anarkisterna kommer! Durruti kommer! Det gick som en löpeld genom staden och hoppet började åter tändas i förtvivlade hjärtan. Och så skrevs då de mest fanastiska och heroiska sidorna i frihetsstridernas bok. Proletärerna bildade ett block så granthårt och klippfast att det var omöjligt att krossa. Sida vid sida stred madridanarkister, madridsocialister, madriddkommunister, anarkister från Katalonien, republikanska madrileños och proletärer från alla världens hörn: de internationella brigaderna. Stred? Det är ett alldeles för svagt ord, men det finns inget annat att ta till. Dagarna i november 1936 äro utan motstycke i historien. Det var inga soldater som stoppade upp fascistattackerna, det var GIGANTER MED OKUVLIG FRIHETSVILJA som kastade sig i vanvettig kamp mot barbariets framstormande horder.

Vilket exempel är inte Madrids november för all världen: proletärer! I en till synes hopplös situation, samlar sig de proletära försvararna till en gigantisk kraftansträngning, slår till och — Madrid räddades. Med all rätt kunde Romain Rolland utropa: «Sedan den tiden är Madrid alla fria människors huvudstad!»

Under sin vistelse i Madrid på hösten 1938 återupptog Rudolf Berner utgivningen av den svenskspråkiga utgåvan av *Frente Libertario*, här nummer 2/1938, utgivet på tvåårsdagen av Durrutis död. Omslagsillustration av Baltasar Lobo. Rudolf Berners personarkiv, Klipp (62/9), ARAB.

Någon dag senare skulle Berner följa konduktörens råd och göra ett studiebesök på Mujeres Libres chaufförskola, men innan dess hade han flera ärenden att uträtta. Han var nu på väg att besöka den familj på Calle de Narciso Serra, som han umgåtts med under sin tidigare vistelse, och till vilken han hade hälsningar från en av sönerna som han nyligen träffat i Barcelona:

Barrio Pacifico – arbetarkvarter i utkanten av Madrid. En stimmande och stojande gata breder ut sig för mig. Narciso Serra heter den och för dem som läst min lilla bok *Spansk rapsodi* och drar sig till minnes kapitlet Berceuse,¹⁹⁴ skall jag nu presentera en gammal bekant: min lilla väninna Chelo, så där omkring de tio åren. Nå, efter den första våldsamma välkomstkramen fick jag så pass ledigt att jag kunde uträtta mitt ärende och hälsa från storebror i Barcelona.

Då kommer en annan liten bekant tätting farande, lilla sexåriga Encarnita.

Så småningom börjar hon berätta om sina äventyr och visar stolt en hemgjord medlemsbok, vilken auktoriserar Encarnita Martín som skådespelelerska i kvarterets teater. Det är den stora hyreskasernens ungar som startat "teatro" in på bakgården och mot en avgift om fem centimos ger mig "Encarna" en biljett. Och så går vi för att se hur barnen i dagens Madrid roar sig.

Det är min lilla väninna Chelo som är direktris, regissör och allt möjligt. Scenen är ytterst primitiv och en lånad filt tjänstgör som ridå, "halad" av tvenne pysslingar. Sittplatser är okänt begrepp, man slår sig enkelt och ogenerat ner på marken, inte bara "vi ungar" utan också de äldre av åskådarna. Nu drar pysslingarna undan filten och lilla Encarnita valsar in med ett leende på läpparna, kastar slängkyssar åt mig och börjar så, till kastanjettackompanjemang, sjunga en gammal spansk folkvisa. Men texten är ny och antifascistisk. Hon är för näpen den lilla flickungen i sin långa röda klänning och med en pappersros i håret. Så inhöstar hon också brakapplåder. "Gå hem och lägg dig, Shirley Temple!" tänker jag, men snart kommer andra ungar in på scenen, det blir danser, nya visor och vi har det så hjärtans trevligt. Tjugo minuter varade föreställningen, men den gav så rik behållning! Ni hänförande spanska ungar!

Och jag tänker på ett anslag jag sett i en spårvagn:

Må våra barn inte känna krigets färd! Må de inte veta av annat än leende och solsken!¹⁹⁵

¹⁹⁴ Se Berner (1938b), s. 61–64.

¹⁹⁵ Rudolf Berner, "Madrid svälter, lider och kämpar", i *Arbetaren*, 16 november 1938.

Någon timme senare fortsatte Berner sin färd genom Madrid då han hade fler ärenden att uträtta. Nästa anhalt blev ett av stadens många krigssjukhus där "Paquita", skulptören Jacinto Latorres flickvän, arbetade som sjuksköterska, och som Berner skulle överlämna ett paket till:

Hospital Militar nummer 4, vid Calle Atocha. Det gamla stabila Filipspalatset har fått sig över sextio granatträffar, men kung Filip byggde stabilt, han. Några egentliga skador har inte Hitlers och Mussolinis granater kunnat åstadkomma, bara sargat murarna och krönen en smula. Men jag har annat ärende till sjukhuset än att kontempera inför dess historiska murar. Förra redaktrisen för *Juventud Libre*, Madrids unganarkisters tidning, hon är numera biträdande operationssköterska här. Och jag har med mig stoppgarn och sytråd från Barcelona, vilka saker hennes compañero, kamrat Latorre, lastade på mig vid avfärden.

Paquita är en äkta Andalusiens dotter och eftersom Latorre och jag äro sådana där riktigt goda vänner, så blir Paquita och jag som syskon, redan efter första välkomstkramen.¹⁹⁶

Följande morgon väcktes Berner på sitt rum av nationalisternas flyg och av larmet på gatan utanför:

Ett fasligt liv utanför vårt fönster. Fascisternas flygplan svävar i luften och – det regnar bullar över Madrid. De gör så ibland, fascisterna. Till omväxling med bly och järn skickar de bröd över staden. På påsarna, som omsluter de små bröden, står det tryckt: "Vi bryr oss inte om hur ni tänker och tycker. För oss är det nog att ni är spanjorer och lider. I det nationella Spanien, Ett, Stort och Fritt, finns det intet hem utan ljus och bröd." Och så naturligtvis de nationalistiska-monarkistiska färgerna rött och gult som dekoration på påsarna.

Men se på pojkarna! De stampar på brödpåsarna, hädar och förbannar. Men där är en kvinna som söker samla upp några påsar. "Ta't inte!" *No le toques!* Skriker en av pojkarna. "Jo du", svarar kvinnan. "Vi har ett par kaniner hemma i huset och åt dem duger det väl."

"För oss är det nog att ni är spanjorer och att ni lider!" Hånfullt citerar grannhusets portvaktstant påsens fras. "Det skulle de tänka på då de skickar sina bomber över oss. Förresten var det de som började och det är deras skuld att vi lider. Kanaler!" kommer det med eftertryck.

Ur den häftiga konversationen urskiljer jag en ynglings skrikiga röst: "Ni ska få se att dom kommer med 'los obuses', granaterna i kväll, först bröd

¹⁹⁶ Ibid.

och sen döden. Hycklare!” Men så blir ynglingen allt mer upprörd: ”Tjuvar, mördare! Vi vill inte ha ert förbannade bröd, *no queremos vuestro pan maldito!* Ja, ja, vi svälter, men hellre det än att äta ert nådebröd! Banditer!”¹⁹⁷

På kvällen fortsatte nationalisterna sina artilleriangrepp mot staden och Berner avslutade sitt reportage med en sammanfattning av läget:

Mycket riktigt, kvällen är inne och med granatregnet över Madrid.

Madrid svälter, lider och kämpar. Men Madrid vill inte äta fascistiskt nådebröd. Man lämnar fascistbrödet till myndigheterna och så får de fascistiska fångarna äta det. Madrileños är ett stolt och härligt släkte.¹⁹⁸

Chaufförskolan i Madrid

Några dagar senare fick Berner till sist tillfälle att besöka Mujeres Libres och CNTs transportsyndikats yrkesskola för kvinnliga chaufförer:

Trots att kriget manat fram det stoiska draget så är den världsberömda madrilenska glättigheten och humöret inte försvunna. Och detta märker man kanske allra bäst då man gör ett besök på Madrids märkligaste chaufförskola: Mujeres Libres och Transportsyndikatets utbildningskurser för kvinnliga chaufförer. De overallklädda kvinnorna och flickorna äro så naturligt kvinnliga, men med ett klädsamt inslag av sund ”karaktighet” och allvar i sitt sätt att vara. Kort sagt, de är så rasande naturliga och man måste tycka om dem allihop.¹⁹⁹

Innan Berner fortsatte ville han introducera ”Milagrito”, en av de unga kvinnor som genomgått utbildningen och som han redan var bekant med:

Men innan jag går vidare så låt mig presentera lilla Milagrito. Hon är 19 år, käck och leende och alltid med en melodi på läpparna. Men låt inte lura er. Om någon inbillar sig att ”den där jantan kan man väl göra bort”, så, nå då tar han minst sagt fel. Diskutera organisationssaker och hon är med på noterna, men utan att bli så där tillgjort och snusförnuftigt högtidlig. Naturligheten går aldrig ur henne. Och när jag någon gång suttit bredvid henne i bilen och låtit henne lotsa mig fram på Madrids gator, så har det inte varit en ängsligt allvarlig liten ”chaufför”, utan en hejig mad-

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ Rudolf Berner, ”Madriddkvinnornas chaufför-skola. Yrke och kvinnlighet går bra ihop, sedan fördomarna besegrats”, i *Arbetaren*, 27 december 1938.

rileña, som sjungande styr Packarden suveränt och lekande lätt i trafikkarusellerna. Och på castilianska vägar ha vi haft punktering eller vaj på motorn. Milagrito slänger sig då resolut på marken, kravlar under bilen och under sång repareras vad som brustit och så bär det i väg igen. Lite nedsmutsad nu förstås, men vad gör det, då läpparna fått sig en överhaling med carmin och hon kontrollerat att de stora, granna örhängena sitta kvar och dingla mot det mörka hårsvallet. ”Jisses, nu fick jag ju knä på mina nypressade overallbyxor”, säger hon så bara, och slösar med ett sådant där friskt leende och så bär det i väg igen. Milagrito – ja, hon gör skäl för sitt namn: Det lilla underverket. Men hon tar det hela så rasande naturligt och självklart.²⁰⁰

Berner fortsatte med en övergripande beskrivning av skolan och dess elever som till en början mötts av en viss misstänksamhet:

Precis som hennes 280 medsystrar, vilka under de senaste 22 månaderna utbildats i Transportsyndikatets speciella ”chaufför-skola” för Mujeres Libres medlemmar i Madrid. Initiativet togs av Madridgruppens medlemmar. Man märkte på vintern 1936 att det fattades chaufförer för landet bakom fronten. Och så tog kvinnorörelsen sig för att i samarbete med transportsyndikatet starta ”chaufför-skolan”. De första femton eleverna, den första gruppen alltså, måste kallas modiga pionjärer. Ty det kostar nog mera på att övervinna omgivningens fördomar, det kostar mera mod än att stå på barrikaderna eller lunka omkring som sjukvårderska i första eldlinjen. Uppriktigt sagt så hade man ett fasligt schå att övertyga vederbörande ministerium om att flickorna verkligen dugde till att köra bil, då de efter utbildningen skulle ha sina körkort. Nu har isen lossnat i det fallet och De Offentliga Arbetenas ministerium ger med gott samvete eleverna deras körrättigheter. De flesta köra personbilar, men det finns ett trettio-tal av Madridkvinnorna från CNT-FAI som kuskar lastbilar på vägar och fronter. Och till det jobbet har man valt ut de stöddigaste och kraftigaste. Nu är det ingen som fäster sig vid om det är en kvinna vid ratten.

Första tiden blev de kvinnostyrda bilarna nära nog trafikhinder, men karlarna har fått upp ögonen för värdet i denna pionjärgärning av de kvinnliga anarkosyndikalisterna och märker man något hos männen numera, så är det bara beundran. Talar man med skolans lärare så försäkrar de med en mun att kvinnorna är de bästa chaufförerna, ty de är rädda om vagnarna och gasar inte på som de manliga kollegorna. Framför allt så är deras mekaniska kunskaper mera omfattande. Kanske beror det på att den tekniska undervisningen är så omfattande i kvinnornas chaufförskola. Och det kan behövas, ty i Spanien med dess påkostande vägar, händer det

²⁰⁰ Ibid.

ofta att vagnarna strejka och då kommer mekanikerundervisningen väl till pass. En sak till: ingen enda av skolans elever har kuggats. Vad säger ni om den saken? Är inte det ett sällsamt betyg åt flickorna och kvinnorna? Jo, jag tänker väl det. Och när man ser en av dessa kursers elever komma ut från skolsalarna efter slutat arbete för dagen, så är det något så ungdomligt käckt över skaran. Det är som om de nu först riktigt kommit åt att andas ut, i fri och naturlig atmosfär.

Jublet och glädjen kan ta sig sådana uttryck som små tjut av förtjusning och när man tänker på, hur dessa kvinnors värld såg ut för några år sedan, så förstår man att deras glädje är stor över förändringen. De ha kommit på sin rätta plats, kommit med. De har avancerat från de till köket och hemmet livstidsdömda och i stället blivit fria varelser med en plats i samhället. Denna deras frigörelse betyder också en insats i kampen för friheten, som nu föres i Spanien. De hjälpa effektivt och påtagligt till med att slå fascisthärarna. De ha blivit det de alla velat och önskat: kamrater i kampen.²⁰¹

IAAs sekretariat flyttas till Stockholm

Medan Berner befann sig i Madrid höll den syndikalistiska internationalen IAA en stormig kongress i Paris. Under kongressen, som för övrigt blev den sista som hölls under inbördeskriget, drabbade CNTs delegater återigen samman med ombuden för de sektioner som fortsatt att framhärda i sin kritik mot CNT. Konflikten stod i första hand mellan CNT och det franska CGTSR. SACs båda ombud, John Andersson och Bengt Hedin, rapporterade senare att: ”Debatten var häftig mellan CNTs och CGTSRs delegater och vid ett tillfälle måste de övriga ombuden springa emellan för att förhindra ett öppet slagsmål.”²⁰² Precis som under den rad av kongresser, konferenser och andra internationella möten som ägt rum under inbördeskriget hotade CNT återigen att lämna IAA, men denna gång var hotet uppenbarligen långt allvarligare menat än tidigare. Då de övriga sektionerna inte ville gå med på att flytta IAAs sekretariat till Spanien, där det skulle komma att sväljas av det stora CNT, och där krigssituationen dessutom skulle försvåra dess arbete, fick CNT istället vända sig till SAC för att försöka lösa situationen.

I likhet med de övriga sektionerna inom IAA hade SAC varit starkt kritiskt till CNTs samarbetslinje och inte minst mot dess regeringsdeltagande. Till skillnad från de övriga hade SAC valt att behandla det hela som ett olyckligt

²⁰¹ Ibid.

²⁰² Ur rapport från John Andersson och Bengt Hedin, SACs AU-protokoll, 16 november 1938 (1845/A/3/25), SAC, ARAB.

undantagsfall, en engångsföreteelse som CNT tvingats till på grund av krigssituationen. Under de diskussioner som förts hade Albert Jensen och John Andersson dessutom drivit linjen att SAC skulle hålla inne med kritiken mot CNT så länge inbördeskriget pågick. Att SAC varit den sektion som visat störst lojalitet, och även bidragit med det största ekonomiska stödet till CNT, gjorde att CNT nu krävde att IAAs sekretariat skulle flyttas till Sverige.

Det hela slutade med att John Andersson utsågs till ny sekreterare för IAA samtidigt som det beslutades att dess sekretariat skulle flyttas till Stockholm. I november inrättades IAAs sekretariat i Klara Folkets hus där det förutom av Andersson, även kom att bestå av ledamoten Bengt Hedin och kassören Sigfrid Stenberg. Under de följande åren kom Stockholm därmed att bli ett allt viktigare centrum för den internationella syndikalistiska rörelsen.

Madrid–Valencia

Under tiden hade Berner blivit kvar i Madrid. Då han fick ett erbjudande om att följa med i en av CNTs bilar som skulle gå till Valencia bestämde han sig för att följa med. En tidig morgon i mitten av november lämnade Berner Madrid:

Vi madrileños stiger upp med solen. Ty vi lägger oss tidigt på grund av en massa orsaker. Men då undertecknad redan klockan fem på morgonen hasar ner för trapporna, i huset där Comision de Propaganda Confederal y Anarquista har sina lokalteter, för att svara i telefon, så tycker jag att det är lite väl tjockt, förstås.

Det är en kamrat från Comité de Defensa som ringer och meddelar att om en timma startar vi mot Valencia.

Jaså, nå, då är det bäst att sätta fart på benen. Jag hinner telefonera ut till min vän löjtnant García i Cuatro Caminos och ta adjö per telefon. Och så tutar Luís nere på gatan. Jag hoppar in i bilen och så bär det iväg.

Ute på den kullriga castilianska slätten märks det sannerligen att hösten är kommen. Träden, man upptäcker sådana i "las vegas" dalsänkorna, står i svenskt höstliga färger och jag får några envisa rader av Karlfeldt i tankarna... fast det där om "vitt som liljor skummar älvens bröst", det passar ju inte. En sådan där liten flodunge som Tajuna skummar då sannerligen inte, så flod den är.

Äro vi tidigt på benen, så tycks då los campesinos vara ena baddare att stiga upp tidigt. CNT-kollektivet i Tielmes har lotsat ut traktorn och den går nu i broderlig sämja tillsammans med mulåsnedragna plogar och sköter "höstplöjningen". Överallt äro lantarbetarna uppe och i farten. Här

och var måste vi hålla in, ty en ”pastor” lotsar just sin blandade hjord över vägen. Liv och rörelse på morgontidig huvudlandsväg.

De dagliga bilkaravanerna möter vi också: Livsmedel till Madrid, bensin till Madrid, kort sagt, allt som den kämpande staden behöver för att än en dag visa fascisterna tänderna i effektivt försvar.

Det lider mot middagstid. Halt. Syndikatet i en liten by uppsöker och vi två hungriga krakar inbjudes att äta sallad och ”lentejas”. Och vi åker vidare om tjugo minuter.

Bom! Vad skall den dagen heta, då jag gör en resa på spansk landsväg utan mankemang? Nu ligger Luís och jag och rotar under bilen, söker att höja bakvagnen med hjälp av en påk, ty naturligtvis ha vi ingen domkraft. Nå, snart är ringen växlad och vi kunna lugnt slingra oss fram på serpentinvägen vid río Cabriel och... men det är likaså gott att jag gör ett hopp till Valencia med en gång.²⁰³

Valencia, november 1938

Ett par timmar senare var Berner och hans kamrat Luís framme i Valencia där de stannade till vid CNTs internatskola:

Vi ”haltar” utanför Internado Durruti vid Calle Balmes i Valencia. Oj, ni före detta Barcelonasvenskar, tro nu inte att Calle Balmes är lika ståtlig som samma gata i Barcelona! Nej då, här i Valencia är det en trång, en liten usling, knappt att vår bil får plats att töffa sig fram till porten.

Las Torres de Serrano kastar sin historiska skugga över oss och gatustumpen och snickarsyndikatets snidade skylt, målad i svart och rött, är egentligen det enda pråliga på hela ”callen”.

In i konventet, före detta konventet är väl bäst att säga. Klosterluften är utvädrad och nu är det Durruti som står med en byst i pation, förut stod där väl något helgonbeläte och grinade frodigt mot en ljuvlig himmel och skuggad av två nätta träd.

Längs bänkarna sitta fullt av gamla bekanta. Fragua Socials redaktör, kamrat Manuel Villar bland andra och jag slår mig i språk med honom. Men så ringer en slags koskälla, klosterbröderna kallade väl otyget gong-gong, antar jag. Detta är tecken på att aftonmålet kan avätas. Och herredumilde! Så mumsar man då i sig färska apelsiner, direkt från närmaste plantage, plockade och hittransporterade. Om några veckor börjar den egentliga

²⁰³ Rudolf Berner, ”En dag i Valencia. Och en kväll med ’riddaren av den sorgliga skepnaden’. Hemkomst efter ett bombnedslag i ’ämbetsrummet’, i *Arbetaren*, 10 december 1938.

skörden av ”naranjas” och jag får en massa underbara minnen i tankarna, från december 1936 i de här trakterna, närmare bestämt Carcagente...²⁰⁴

Redan nästa dag skulle Berner resa vidare till Barcelona och det hade därmed blivit dags att summera intrycken från Valencia:

Ljuvliga Valencia! Var skiner solen som här? Var finner man en stad som är så ett enda leende? Trots att bomberna duggar över oss. Då det väl är över igen, så går spårvagnarna på nytt och flickorna-konduktriserna plockar folk på biljetter som riktiga karlar. Precis som i Madrid. Men... solen är här så varm, så behaglig och när man ändå måste kisa mot denna sol, så ler man på samma gång... ansiktet ska ju ändå vridas till och när man har den inneboende lusten att le...

Allvaret saknas inte för den skull. Kriget och kampen gör sig påmind på flera sätt. Se bara! Där kör SIA omkring med en propagandabil, man samlar in livsmedel åt Madrid just som en akt av solidaritet av extra slag till dagen för minnet av Durrutis död. Där kör SRE, Röda Hjälp, omkring med propagandaspårvagn för vinterkampanjen. SIAs affischer för samma sak syns från alla vägar och fönster.

Valencia är CNT-UGT-staden. Verkstäder, fabriker, nästan alla ståta de med socialiseringsskylten och bokstäverna CNT-UGT. Oftast har CNT och UGT syndikatslokaler tillsammans. Förbindelsekommittéerna CNT-UGT-syndikaten flaggar svartrött-rött och som emblem två händer i fast handslag. Producenternas proletära enhet – och detta är ett vackert tecken och ett hoppingivande löfte.²⁰⁵

Berner hade hoppats kunna stanna längre i Valencia. Han hade även haft förhoppningar om att kunna resa längre söderut. Men han blev istället tvungen att återvända till Barcelona varifrån han skulle resa hem till Sverige:

Synd att min båt skall gå i eftermiddag. Jag har ju så mycket att se och snoka på här i Valencia. Jag skulle så gärna vilja resa söderut. Till Alicante. Till pojkarna i Alcoy igen, till Murcia, till Almería. Kort sagt, allt detta som jag räknat ut då jag reste från Barcelona. Men i Madrid släcktes mina planer. Och som jag först känner mig ”i spanska folkets tjänst” och i andra hand korrespondent till *Arbetaren*, så fick reslusten ligga på hyllan. För den här gången. Och nu måste jag alltså bara flyktigt ögna över Valencia... ja, synd är det, men inget att göra åt. Ty bombardemanget som kom ett

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid.

par timmar innan båtens avgång anställde inga skador på sagda båt som kan ånga iväg under engelsk flagg och i skymningens skydd.

Den här gången ha vi tur. Cemenco of London är en stor baddare och därtill är "el Mediterraneo" lugnt som en spegel. Sång och gitarrmusik ombord och snart, ovanligt snart ångar vi in i Barcelonas hamn, bland dess vrakspillror och kajrensor, hälsade av fiskebåtarna på utväg.²⁰⁶

Barcelona, november–december 1938

Då Berner anlände till Barcelona var det för att upptäcka att ännu en bomb detonerat i närheten av CNT-FAI-huset. I Berners tjänsterum var fönsterrutorna krossade och rummet fyllt av glassplitter. Då han någon dag senare blev tvungen att bege sig till polisen för att stämpla sitt pass inför sin nära förestående hemresa sprang han ihop med Ricardo Sanz, som var på tillfälligt besök i Barcelona för att besöka den stora utställning som sammanställts inför tvåårsminnet av Durrutis död:

Det första jag har att göra är att rusa upp till främlingspolisen för att stämpla mitt pass, det är sista dagen. Men på vägen upp till Calle Córcega möter jag en trygg och bred famn: Ricardo Sanz. Han är inne i stan för att inspektera divisionens stora utställning till Durrutis minne. Vi pratar en stund. Jag beklagar att min resa inte gick enligt planerna. Då säger Sanz: "Känner jag dej rätt så är det så du vill ha det." Och då måste jag skämmas i mitt inre. Över att andra kan känna mig så bra (Ty på det här viset får jag göra en resa till – och har mera tid att leva bland spanjorerna på "andra sidan", la otra zona leal, som vi säger).

Som en slags avslutningsvignett måste jag tillfoga några rader barcelonesiskt. Sedan sist har här bombarderats på nytt och spåren förskräcka... På mitt "ämbetsrum" fann jag en hög av krossat glas, splittrade dörrar och fönsterbågar. Men skrivmaskinen, min gamla kulspruta, gör fortfarande tjänst. Fast nog är det dragigt att sitta utan fönster och med sprucken dörr...²⁰⁷

Tvåårsminnet av Durrutis död

Under hösten högtidlighölls tvåårsminnet av Durrutis död i det republikanska Spanien. De mest storslagna evenemangen ägde rum i Barcelona, där Juan García Oliver och Federica Montseny talade vid varsitt stort möte samtidigt som ett otal hyllningsartiklar publicerades. Den största begivenheten

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Ibid.

var den omfattande utställning, "Exposición Biográfica", som anordnats av 26 divisionen. Utställningen hölls i en av stadens största konsert- och utställningslokaler, Casal de la Cultura (Kulturens hus) på Plaza de Cataluña 14. Utställningen hade invigts av Ricardo Sanz den 14 november. Sedan den följande dag öppnats för allmänheten hade den besökts av tusentals människor, av vilka en var Berner:

Men vad som i alla fall är den mest effektiva minnesgården, är den biografiska utställning som 26 Divisionen ordnat i Kulturens hus vid Plaza de Cataluña. I denna ytterst konstnärligt ordnade utställning får man följa Durrutikolonnens historia från den första gruppen som i juli drog till fronten och fram till våra dagars 26 Division. Tusentals kända och okända foton har monterats upp på ett överskådligt och levande sätt. Man får se en del bilder ur Durrutis liv och kamp innan revolutionen. Man får ett slags snabbmontage av julidagarna i Barcelona. Och så... Bujaraloz, Pina, Siétamo, Farlete... alla dessa byar och platser som utgöra ärorika namn i Durrutikolonnens ärorika historia.

Det statistiska materialet är rikt. Det kulturella arbete som kolonnen-divisionen uträttat framstår här i sin rätta omfattning, samlat och belyst. Omvandlingen från miliskolonn till militär division speglas och männen kring Durruti, inte bara de mera framstående ledarna, såsom Manzano, Yoldi, Iglesias och Ricardo Sanz, utan även de anonyma soldaterna, det är ingen ledarkult i utställningens bildgalleri. Man torde snarare träffa rätt om man säger att det är en hyllning av ett kollektivt utfört arbete, inspirerat av den store kamraten Durruti.²⁰⁸

Berner, som nyligen besökt 26 divisionens frontavsnitt i norra Katalonien, och som redan hunnit se utställningen vid inte mindre än fem tillfällen, efterlyste dock mer material om divisionens senare historia:

Undertecknad har en anmärkning: de senare dagarnas, rättare månader-
nas krigshistoria för divisionens vidkommande har fått alldeles för liten plats. Men även om lokalen är Barcelonas största för utställningsändamål, så har den inte räckt till. Materialet är överväldigande. Fem gånger har undertecknad besett utställningen och det kommer nog att bli fem till, varje gång finner man något nytt.

De första segertroféerna. De första fångarnas korrespondens. En i Zaragoza fabricerad bomb, försedd med hälsning från zaragozabarnen (Bomben var saboterad, den exploderade inte). Durrutis sista milisoverall,

²⁰⁸ Rudolf Berner, "Durrutiminnet i Spanien. Från vår Barcelonakorrespondent", i *Arbetaren*, 5 december 1938.

och den förste tyske flygarens uniform – nå, den förste som prickades ner av kolonnens kämpar. En uppsjö av sådana saker. Och så naturligtvis de olika bataljonernas och brigadernas väggtidningar.²⁰⁹

Den 20 november, på tvåårsdagen av Durrutis död, läste Lucía Sánchez Saornil från Mujeres Libres upp sin nyskrivna ”Romance de Durruti” i den fullsatta utställningslokalen:

I går, på tvåårsdagen av Durrutis död läste bland andra Lucía Sánchez Saornil dikter, ägnade Durruti och hans verk. Utställningslokalen var till olidlig trängsel fylld av folk, och man rörde sig inte ur fläcken förrän man hört till slut (...).

På CNT-FAIs hus har man spänt upp en jättestor duk med Durrutis karakteristiska profil och vidare med en text av följande lydelse: ”Namnet Durruti och hans minne är oupplösligt förknippat med alla dem som stupat i kampen för friheten.”²¹⁰

För Berners del gick även resten av kvällen i Durrutis tecken då han några timmar senare besökte Durrutis grav på Montjuich:

Och i går kväll, då skymningen lägrade sig över staden, vandrade en svensk journalist i sällskap med en spansk kamrat, släkting till Durruti, upp till Montjuich. Några mörkröda rosor på den store kamratens grav. De försvunno i blomsterhavet, det är sant. Vad beträffar mina fattiga rosor i ett sådant hav av blommor och kransar! Men... vi har alla att ge vår tribut, det vi kunna ge. Vårt gemensamma resultat blir då storslaget och mäktigt. Alla ge sin tribut, alla deltaga i kampen för friheten och gemensamt skola vi nå målet: mänsklighetens befrielse ur slaveri och diktatur.

Buenaventura Durruti! Folkets man, kämpade och dog för folket. Symbolen för den kamp som föres i Spanien! Må han bli symbolen och förebilden för alla kämpande antifascister och revolutionärer!

Seger för Spaniens proletärer! Det är den bästa hyllning till minnet av den stupade anarkisten Buenaventura Durruti.²¹¹

Följande dag, den 21 november, knackade Berner ner det ovan citerade reportaget som han sedan skickade till Arbetarens redaktion. Det skulle, honom själv ovetande, bli det sista han skrev från det republikanska Spanien för

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ Ibid.

den svenska pressen. Innan han reste hem till Sverige skulle han hinna med att bli publicerad i den spanska pressen. För Berner hade precis slutfört det uppdrag han flera månader tidigare fått av Mariano Vázquez och som gått ut på att sammanställa en översikt över SACs solidaritetsarbete för CNT. Berners skrift utgavs nu under titeln SAC: *El movimiento anarcosindicalista en Suecia: Su obra en favor de la España antifascista* på Tierra y Libertads förlag i Barcelona.²¹² I samband med utgivningen fick Berner även tillfälle att publicera ett referat av skriften i *Solidaridad Obrera* där han inledde med ett kärtv konstaterande: ”Vilken skillnad mellan folkens agerande och deras diplomaters och politikernas!”²¹³ Redan efter den inledande meningen slog censuren till. Av det efterföljande stycket blev bara ett vitt fält kvar...

Under den första veckan i december lämnade Berner Barcelona för att resa till Stockholm. Även om den egentliga anledningen till att han lämnade Spanien förblir oklar var den officiella förklaringen att han hade uppgifter att utföra i Sverige. Innan Berner lämnade Barcelona hade han kommit överens med Martin Gudell, ansvarig för CNTs internationella informationskontor, om att han snart skulle återvända. Gudell hade även skrivit till SAC i detta ärende:

Kamrat Berner vänder efter ett halvårslångt uppehåll i Spanien tillbaka till Sverige. Vi antaga att hans informationsarbete som han utträttat under tiden han varit här, vederbörligen kommit den svenska organisationen tillhanda och visat gott resultat. Vi ha varit mycket tillfredsställda med kamrat Berners journalistiska arbete, ty han har icke endast informerat de svenska kamraterna om de spanska förhållandena, utan har också utgivit en rad arbeten om de svenska kamraternas bemödanden för vår sak i Spanien. (...)

Om ni icke ha något däremot kunde Berner efter avslutande av det journalistiska informationsarbetet, som han har för handen, komma tillbaka till Barcelona. Vi föreslå det därför att han talar spanska samt är insatt i alla händelser här. I avvaktan på Edert svar hälsar broderligt.²¹⁴

Åter i Stockholm, vintern 1938/39

I den andra veckan av december var Berner tillbaka i Stockholm. Någon dag senare, den 14 december, behandlade SACs AU Martin Gudells begäran om

²¹² Rudolfo Berner (1938a), SAC: *El movimiento anarcosindicalista en Suecia: Su obra en favor de la España antifascista*, Barcelona, Editorial Tierra y Libertad.

²¹³ Rodolfo Berner, ”El pueblo sueco movilizado en pro de la España antifascista”, i *Solidaridad Obrera*, 30 november 1938, min översättning.

²¹⁴ Martin Gudell till John Andersson, 1 december 1938, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/9), SAC, ARAB.

att Berner skulle återvända till Barcelona. Frågan gick därefter vidare till Berner som då lät meddela att han redan åtagit sig uppdraget, men han lade då till villkoret att SAC måste betala hans resa samt hjälpa honom med pengar till nya kläder. AU beslutade att Berner skulle få resan betald samt erhålla ett anslag på 100 kronor till kläder. Berner reste sedan till Västervik, där han under de senaste åren haft sin fasta adress, för att vila ut och smälta intrycken från sin strapatsrika vistelse i Spanien.

Ett par veckor senare var Berner tillbaka i Stockholm. På kvällen den 3 januari 1939 avgav han en muntlig rapport till SACs AUs som innefattade de mer känsliga aspekter han inte kunnat skriva om i sina reportage. Han gick däremot inte närmare in på den allmänna situationen där republiken höll på att förlora kriget. Möjligen var detta redan underförstått eller också var det så enkelt att Berner, i likhet med många spanjorer, inte kunde eller ville inse vad som var på väg att hända. I sin rapport fokuserade Berner istället på CNT som han menade hade pressats tillbaka i framförallt Barcelona:

Då jag nu den sista gången kom till Barcelona märkte jag genast den stora skillnad beträffande CNT som inträtt sedan förra gången jag var i Barcelona (...). Jag märkte att CNT gått tillbaka under det senaste året, inte så att det synes utåt som om CNT skulle ha förlorat i slagkraft, men frångåendet av sin tidigare inställning har förhindrat organisationens arbete för sina egna angelägenheter.²¹⁵

Berner menade att CNT inte fått det erkännande organisationen förtjänade då den stora majoriteten av de som anmält sig till den Republikanska folkarmén kommit från CNT och FAI:

Då frivilliga skulle stampas fram kommo de flesta från CNT och FAI, men borgare och kommunister bli värre fast man tycker ju att de skulle bli bättre då de se denna prestation av CNT.²¹⁶

Berners rapport kom också att handla om CNTs relation till kommunisterna och om de senares förhållanden i Spanien:

Vid senaste regeringskrisen ville kommunisterna ingå en pakt med CNT därför att de voro rädda för att republikanerna annars skulle komma till makten. Det kunde inte fattas något beslut härom, en del av CNTs och

²¹⁵ Rapport från Berner, SACs AU-protokoll, 3 januari 1939 (1845/A/3/26), SAC, ARAB.

²¹⁶ Ibid.

FAIs medlemmar voro för en sådan pakt, en del emot. Det synes som om CNT skulle ha tappat sugen i Katalonien. (...).

Då jag kom tillbaka från fronten väntade de på en regeringskris igen. Då blevo alla kommunisternas underlydande formationer beordrade att underteckna petitionslistor för den sittande regeringen. Stämningen inom de båda kårerna var inte helt för Negrín, men det förklarades att de som inte undertecknade listorna skulle beordras till fronten och detta voro de rädda för.²¹⁷

Enligt vad Mariano Vázquez berättat för Berner var CNTs nationalkommitté, som tidigare inte velat gå till motangrepp mot den kommunistiska propagandan, på väg att ompröva denna inställning. Berner och hans reporterkollegor hade fram till nu, och ofta i strid mot CNTs vilja, fått försöka leta fram sådant material via andra kanaler:

De samla nu material i Spanien mot kommunisterna för att användas i utlandspressen. Vázquez har tidigare förklarat att de inte kunna samarbeta med kommunisterna i Spanien om det samtidigt föres propaganda mot dem i utlandet, men ungefär en månad innan jag reste från Spanien fick jag veta att Vázquez nu medgivit att vi skola få sådant material för utlandspressen. Vad vi haft förut av sådant material ha vi fått skaffa oss på illegal väg. I övrigt har man, om man velat ha reda på något, fått draga det ur dem med tång.²¹⁸

I rapporten gav Berner också ett konkret exempel på hur det kommunistiska inflytandet inom poliskåren försvårat situationen i Barcelona:

Som till exempel då en kamrat i syndikatet kommer och anmäler att det finns säkerligen några underliga herrar som lagrat vapen och livsmedel. Han går till borgmästaren, han går till polisen och kommer överens med honom om att de skola träffas i morgon. Men polisen kom icke. Han går då till en annan polis och de hitta vapnen. Av de som lagrat vapnen hade nio medlemsbok i det kommunistiska partiet. Vapen och mat beslagtogs och de skyldiga fördes till fängelse. Även kamraten som anmält saken blev häktad för att han inte skulle ha rätt att bära vapen. Detta hade han, men de tog polislicensen ifrån honom. Tre av kommunisterna ha sedan blivit fria, men denne kamrat har inte blivit fri. Nu väntar man bara på att kriget skall taga slut, så att de kunna göra upp sådana saker.²¹⁹

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Ibid.

Att CNT tryckts tillbaka i Barcelona berodde, enligt Berner, i stor utsträckning på att många av dess tongivande medlemmar redan vid krigets inledning lämnat Barcelona för att gå till fronten i Aragonien. Under Berners senaste besök hos 26 divisionen, före detta Durrutikolonnen, hade han fått höra saker han inte kunnat skriva om i pressen. Många av dess medlemmar hade berättat att de bara väntade på att en gång för alla få göra upp, inte bara med borgarna och kommunisterna, utan även med CNTs ledning som de ansåg ha varit alltför undfallande:

Att CNT inte gör något kan vara beroende på att de inte kunna slå till därför att de bästa krafterna ligga vid fronten. Det är inte så mycket med dem som nu stå i spetsen för rörelsen i Barcelona, annars äro arbetarna mest revolutionära där och det har varit besvär med dem många gånger. Det är därför inte så underligt att de dödat sången i Barcelona, det är en annan anda vid fronten och Durrutikolonnen består till 95 procent av medlemmar från CNT och FAI. För att bevara CNTs konfederala karaktär sända de hem vissa kamrater från kolonnen. Disciplinen inom denna kolonn är inte den vanliga, utan den visar sig på ett helt annat sätt. Därför tvivlar jag inte på fronten, bara de få mat. De förklarade att då kriget tar slut skola de in till Barcelona och sopa rent, inte endast bland borgare och kommunister utan även inom CNT. De bita ihop tänderna och vänta.

Ingen i Durrutikolonnen har officersskola, men många av dem som blivit kommenderade till andra formationer ha, på grund av sin militära begåvning, snabbt avancerat. Men i överkommandot sitter det ännu borgare och kommunister. Var alla dessa voro före revolutionens utbrott är en sak för sig. Det har blivit rensat något under den senaste tiden och man har också hittat en del Francospioner bland dem.²²⁰

En vanlig uppfattning bland CNTs medlemmar var att reträtten från Aragonien hade kunnat undvikas och att den varit påkallad av en vilja att slutgiltigt göra sig av med det anarkistiska samhällsbygge som tagit form i regionen:

Den allmänna uppfattningen i Spanien är att Aragónmanövern iscensattes för att krossa revolutionen och jag anser att om de sände hem kommunisterna och gav syndikalisterna vapen, så skulle de klara sig mycket bättre. Syndikalisterna kunde utföra terrorakter men de göra det inte på grund av den självdisciplin som de besitta. De vänta endast på att kriget skall taga slut, för att då sopa rent. Man tycker annars att det är egendomligt att kommunisterna kunna få utföra sina manövrar utan att CNT gör

²²⁰ Ibid.

utfall emot dem, men syndikalisterna förstå att man i första hand måste samla alla krafter mot fascismen.²²¹

Avslutningsvis menade Berner att det trots allt var förståeligt att CNTs ledning under rådande omständigheter agerade pragmatiskt:

Berner framhöll svårigheten för CNT att nu hålla så strängt på principer då de vänta hjälp utifrån, såväl från landen i sin helhet genom sina regeringar som från arbetarklassen.²²²

Under de kommande veckorna blev Berner kvar i Stockholm där han sammanställde sina anteckningar från sin nyligen avslutade vistelse i Spanien som därefter publicerades löpande i *Arbetaren* och *Storm*. Eftersom det redan var beslutat att han skulle återvända till Spanien gjorde han också de sista förberedelserna inför den förestående resan.

Mot spanska gränsen – ”Kapplöpning med Franco”

I mitten av januari 1939 lämnade Berner Stockholm för att försöka ta sig tillbaka till Spanien. Några dagar senare publicerades hans första reportage från resan i *Arbetaren*. Berner hade skrivit texten då han befunnit sig på tåget söderut och han hade själv föreslagit rubriken: ”Kapplöpning med Franco”:

”Du hinner aldrig ner!”

Så lät det från alla håll då jag tog avsked från kamraterna på redaktionen. Högtidligt försäkrade jag att jag skulle hinna före Francobanditerna. Möjligen var jag själv inte så bergsäker, men man kan ju inte låta bli att spela överlägsen inför pessimister. Att jag själv hyste mina dubier, bevisas bäst utav att jag energiskt avböjde varje vän-uppbåd vid Centralen. (...) Ensam ville jag dunsta av, utan uppseende, ifall... att jag inte skulle släppas in i Spanien. [...]

”Du hinner aldrig ner!”, sade mina vänner. Nu var det åter veckovardag och ett pessimistiskt regn strilade ner. Käckt svarade jag: ”Jodå, nog för att jag hinner! Och första resebrevet ska ha till rubrik: Kapplöpning med Franco!”²²³

²²¹ Ibid.

²²² Ibid.

²²³ Rudolf Berner, ”På väg mot spanska gränsen. Ett expressbrev från RuBe”, i *Arbetaren*, 31 januari 1939.

Medan Berner fortsatte genom Danmark och Holland blev varslen om den annalkande katastrofen allt fler. Under de senaste månaderna hade de republikanska styrkorna i den norra republikanska zonen fått allt svårare att hålla sina ställningar. Eftersom de saknat flygunderstöd, vapen och ammunition hade de nöts ner av nationalisternas långt bättre utrustade styrkor. Till sist hade fronten i den norra zonen brakat samman och de republikanska styrkorna i Katalonien hade tvingats retirera mot den franska gränsen medan nationalisterna närmade sig Barcelona.

Paris, januari 1939

Med Spaniens öde i tankarna anlände Berner till Paris:

Här vältra dom sig i mat, lyx och ljus. I Barcelona finns varken det ena eller det andra. Bara en förtvivlad kamp för livet och friheten, mitt i all hunger och tusenfaldig död. Senaste kvällstidningarna meddela om tysk-francoska bombardemang av franskt territorium. Men jag hör bland andra Vázquez tala i radio och jublar över katalanernas beslut att slåss till sista man. Bara en aning av denna kampanda ville besjäla det övriga Europas arbetarklass!

Idag på morgonen föreslår *L'Oauyre* att det ska bli en "bombfri" zon vid franskspanska gränsen – från Gerona och upp till franska gränspålarna. *L'Ordre* meddelar att "engelska regeringen vill inte tala om Spanien förrän Franco definitivt segrat".²²⁴

I Paris träffade Berner på "Kamrat R" vilken var densamme som Helmut Rüdiger, som lovade att försöka hjälpa honom att skaffa fram de tillstånd som behövdes för inresa i Spanien:

De spanska kamraterna i Paris tvivla på att jag ska få tillstånd till inresan. I varje fall kommer det att ta tid, telegraferande och annat jox. Jag suckar. Kamrat R. tar mig i famn och ber mig inte förtvivla, han lovar hjälpa mig. Men samtidigt ropar han ut ur sitt spanska hjärta: "Om vi bara kunde få barnen ur Spanien! Nu hjälper inte livsmedelssändningar mycket – de stackars små dödas ju av bomber och kanonkulor!"²²⁵

Då Berner, så långt det var möjligt, fått papper och tillstånd klara, var han redo att fortsätta mot den spanska gränsen:

²²⁴ Ibid.

²²⁵ Ibid.

I kväll reser jag vidare, för att forcera de sista hindren. Skulle detta bli min sista artikel, så vill jag bara säga: Även om Barcelona faller, så fortsätter kampen i Spanien, ja, om så Franco skulle segra över hela linjen, så kommer han att erfara den saken. Fascismen kommer aldrig att dominera Spanien och dess heroiska folk, kampen kommer att ligga latent, liksom glöd under askan och en dag slår den åter ut i full låga. Detta är min tro och min visshet. Och nu väntar jag bara på att alla svårigheter vid gränsen ska övervinnas. Mitt hjärta håller på att sprängas av en slags underlig känsla vid tanken på att jag kanske snart får dimpa ner i kamratkretsen och ropa ut:

”Aqui vengo, compañeros!”

På väg till gränsen, 26/1-39.²²⁶

Vad Berner inte visste, då han befann sig ombord på tåget från Paris till Perpignan, var att nationalisterna bara några timmar tidigare intagit Barcelona. Då hans reportage några dagar senare publicerades i *Arbetaren* hade redaktionen därför tvingats tillfoga en förklarande ingress:

Den 26 januari postade RuBe ett expressbrev på en liten station mellan Paris och Perpignan, Sätt som rubrik: ”Kapplöpning med Franco”, skriver han, full av optimism och segetro som vanligt. Han visste inte, anade inte ens, att några få timmar senare skulle fascisterna som segrare tåga in i Barcelona, dit han var på väg. Hur mycket har ej ändrats därute, medan posten befordrat brevet till dess adress!²²⁷

Perpignan, januari–februari 1939

Då Berner anlände till Perpignan hade flyktinvågen börjat skölja in över den franska gränsen. När han fortsatte söderut för att försöka ta sig in i Spanien träffade han på Lucía Sánchez Saornil, som i maj föregående år utsetts till sekreterare för den frihetliga hjälporganisationen SIAs generalråd, och som nu med risk för sitt eget liv reste i skytteltrafik över gränsen med SIAs lastbilar för att försöka få ut så många flyktingar som möjligt. Innan hon påbörjade en ny tur uppmanade hon Berner att återvända till Perpignan för att söka upp Mateo Baruta,²²⁸ sekreterare för SIAs spanska nationalråd och en av dem som deltagit i evakueringen av Barcelona:

²²⁶ Ibid.

²²⁷ Ibid.

²²⁸ Mateo Baruta (1901–1980), katalansk anarkist som arbetat för den republikanska regeringens Hälso- och sjukvårdsdepartement under Federica Montsenys tid som minister,

Innan Lucía (...) åter passerade gränsen på väg till Gerona, bad hon mig uppsöka M. Baruta och så vände jag tillbaka till Perpignan för att få tala med spanska SIAs sekreterare. Jag fann honom i SIAs lokaler, i full fart med att tjata på franska myndigheter, ordna transportproblem och skicka nödrop till SIAs utländska sektioner.²²⁹

Genom den intervju som Berner den 28 januari gjorde med Baruta kunde han förmedla en aktuell sammanfattning över det tragiska drama som bara två dagar tidigare utspelats i Barcelona:

– Jag skäms över att vara här, var det första han sade, efter det att hans förvåning över att få se mig hade lagt sig. Jag förstår dig så väl och din lust att resa in i Katalonien, jag känner själv på samma sätt. Men kamraterna pockade på att jag skulle resa hit för att föra SIAs arbete vidare och vi ha just nu en jätteuppgift: barnen och flyktingarna.

– Ja, jag hade just tänkt intervjua dig om den saken. Du som varit med om så många evakueringar kan väl ge mig en bild av hur evakueringen av Barcelona var?

Baruta ser mot väggen, den eljest så glade kamraten söker nu kväva gråten. Så vänder han sig om och säger, liksom talade han för sig själv:

– Den här evakueringen var den mest pinsamma och tragiska jag varit med om. Och jag har, som du vet, erfarenhet i det fallet. Som sekreterare i regeringens evakueringsdepartement deltog jag mycket direkt i utrymningen av Málaga, Madrid och norra regionen. Hur tragiska moment man där skakades av, så voro de intet jämfört med Barcelona. Aldrig förr har det varit en sådan störtflod av lidande, blod, hunger och elände som denna helvetiska dödsmarsch.

– Hur var de sista timmarna i Barcelona?

– Du kan ju själv förstå hur det i yttre måtto var. Staden hade ju en hel vecka terroriserats av bombardemang, av en omänsklig hunger och brinnande strid inpå knutarna. Vattenbrist, inget ljus, ingen värme, bara tomma magar överallt. Trots detta så sjönk inte modet. Tro inte att detta är en fras. Detta är sanning. Soldaterna slogs så länge de orkade, men även de svalt, sedan lång tid.

– Lyckades ni med evakueringen?

och som även haft andra uppdrag för den republikanska regeringen. Baruta hade vid denna tid nyligen valts till sekreterare för SIAs spanska nationalråd.

²²⁹ Rudolf Berner, "Blod, hunger och elände! SIAs sekreterare berättar om Barcelonas evakuering", i *Arbetaren*, 1 februari 1939.

– Ja! Det kan man säga. Fast – vilket kaos! Allt kom ju så överraskande, vi hoppades alla att man ifrån de av Franco mest hotade demokratiska länderna skulle skicka oss vapen i sista minuten. Men då dessa inte kommo, kunde fascisterna avancera med sådan snabbhet. För att ordna evakuering så i sista minuten hade vi behövt tusentals lastbilar och rullande material av alla de slag. Nu vet du ju att alla autos och lastbilar rekvirerats för krigsändamål och det ringa fåtal fordon vi fick tag på, var som en droppe i havet. Utrymningen var mer än omöjlig. Mig förefaller det som ett under att vi lyckades så pass som vi gjorde. Men de nu förlidna fyra dygnet förefalla mig som evigheter av intensivt, skakande liv. Vilka syner jag har måst för evigt fästa på ögats näthinna! Dessa karavaner av flyktingar, som dag och natt vandrade mot gränsen, i köld och gnagande hunger. Kvinnor, gamla gubbar och barn, barn! Och värst av allt: dessa tragediernas karavaner fingo inte vara i fred för dödsfåglarna i luften. Fascisterna tycks ha funnit ett sadistiskt nöje i att beskjuta dem med kulsprutor från flygplan.²³⁰

En halv miljon spanska flyktingar var nu på väg mot gränsen. De franska myndigheterna, som tycktes ha blivit helt tagna på sängen av det inträffade, hade inte hunnit vidta några förberedelser för att ta emot dem. Deras första reaktion efter Barcelonas fall hade istället varit att stänga gränsen för alla flyktingar. Under de första dagarna var den enda möjligheten att ta sig över gränsen att göra det illegalt, ibland med de franska gränsvakternas goda minne och ibland genom att hitta smitvägar förbi gränsposteringarna.

”En natt i helvetet”

I den franska pressen började det snart dyka upp nyheter från Barcelona som förmedlats av Francos nyhetstjänst och som föranledde upprörda känslor bland Berner och hans kamrater i Perpignan:

”Hör! Har du sett?! Titta här!”

Man rycker mig i rocken, drar mig i armen och vinkar med den borgerliga och enda ortstidningen *L'Indépendent*. Kamraternas röster skvallra om indignation och djup upprördhet. Men jag kan inte samla mig så pass, att jag kan lyssna på deras uttjutelser om tidningens Barcelonatelegram. Som i en dröm hör jag deras högläsning om funna kadaver i ”FAI-källare”, om juveler och pengar i Negríns villa, om 70 kanoner och 1 000 kulsprutor som skulle ha övergivits i Barcelona. Jag orkar inte reagera. Inte ens förvåna mig över att stöta på en svensk som heter Andersson och inte kan ett

²³⁰ Ibid.

ord svenska.²³¹ Men jag ler nöjt, då han presenterar sig som anarkist och medarbetare i *Le Libertaire*. Det är också den enda reaktionen från min sida. Ty jag kommer från helvetet, ett helvete sjudubbelt värre än Dantes fantasiskapelse.²³²

Berner var då för trött och tagen för att orka reagera på den nationalistiska skräckpropagandan. För han hade precis återkommit från gränsen, en färd han beskrev som en resa till helvetet:

Saken är den, att jag inte ville gå här överksam medan jag väntar på eventuell lägenhet att fara till Valencia–Madrid. Och då jag blev tillfrågad om jag ville åka med till gränsen, blev svaret ja.

I hållande regn startade vi från SIAs lokaler i Perpignan. Lastbilen full med bröd och annat i matväg. Luís, chauffören, skrek åt mig, överröstande den slamrande motorn: ”Fyra resor har jag gjort i dag. Fyra gånger har jag stigit ner i helvetet.”

Att resorna tagit hårt på kamraten, det syntes. Och jag hörde ju själv hur han nekade att äta innan han gav sig iväg. ”Jag kan inte få ner en bit!” avgjorde han då Paulino,²³³ den ansvarige för lastbilarna, uppmanade honom att äta.

Så småningom anlände vi till Cerbére. Regnet öste ner i strömmar, men vi måste ge oss iväg, släpande på brödkorgarna, ner till tunneln mellan Cerbére och Port Bou. Där inne var det fullt av folk, mest kvinnor och barn, de kastade sig som uthungrade vargar över oss och i ett nafs var korgarna tomma.

När jag nu lyssnade till rösterna, till alla förbannelser som nedkallades över fascister och kitsliga franska myndigheter, till spädbarnens gråt och mödrarnas förtvivlade klagan, så gick mina tankar tillbaka: Den här tunneln, där järnvägen som förbinder Frankrike med Spanien går fram, den har för mig alltid varit porten till himlen, revolutionens och kampens Spanien. Nu är den helvetets förgård. Vilka bistra öden vänta icke de som här samlats för att så småningom släppas ut i en eländig landsflykt! Men

²³¹ Charles Louis Anderson (1903–1992), svenskättad fransk anarkist som ingick i redaktionen för *Le Libertaire* och även var aktiv i den franska sektionen av SIA samt i den övriga solidaritetsrörelsen för CNT och Spanien.

²³² Rudolf Berner, ”En natt i helvetet. Hjärtskärande scener vid fransk-spanska gränsen. Barn och kvinnor dö av svält och sjukdomar”, i *Arbetaren*, 2 februari 1939.

²³³ Den som ansvarade för SIAs lastbilar bör ha varit Paulino Díez (1892–1980), ryktbar anarkist och mångårig CNT-medlem. Han fängslades en tid senare av de franska myndigheterna och sattes i ett särskilt straffläger som var en del av interneringslägret i Saint-Cyprien, se Paulino Díez (2006), *Memorias de un anarcosindicalista de acción*, Barcelona, Edicions Bellaterra, s. 216–217 och 220–221.

bakom sig ha de ett ännu värre helvete: fascismen. Och det spanska folket är ju en gång för alla antifascistiskt. Men jag får inte fundera länge till. Vi måste iväg till ett pass i bergen, där flyktingarna väntade, hungrande, genomblöta och förtvivlade. Och här såg jag hur barn och kvinnor dogo inför mina ögon! Dogo av svält, av lunginflammation! Dogo av skador och sår efter bombardemangen, som de flyende utsatts för efter vägen.²³⁴

Berner, som på nära håll sett många av de försvarslösa flyktingarna duka under av utmattning, kyla och hunger, kunde inte hålla sina känslor tillbaka. Han gav uttryck för sitt raseri och hat mot gendarmerna och de franska myndigheter som inte kommit till flyktingarnas räddning:

Nu vet jag hur det känns att hata, hata så det svider i hjärtat. Jag kände inte kylan, märkte inte att jag var våt inpå bara kroppen. Förtvivlans tårar i ögonen och en helig ilska som hettade mina kinder. Jag kände det som jag hellre skulle velat stycka de franska gendarmerna, i stället för att dela ut bröd och choklad till dessa uthungrade stackars varelser. Dessa sölige franska myndigheter! Formalistsjäl! Djävlar med sadism i själ och kropp! Paragrafryttare och dekret-trälar. Så tänker jag medan jag portionerar ut korgarnas innehåll. Luís säger inte ett ord. Han biter ihop tänderna och delar ut, delar ut, bröd och choklad.²³⁵

På tillbakafärden lät Berner och hans kamrat Luís så många flyktingar de bara kunde ta plats under presenningen på lastbilsflaket för att försöka smuggla dem förbi de franska gränskontrollerna:

Här och var ser jag ett bekant ansikte, vi byta några ord och jag söker inge hopp. Berättar om SIAs och de spanska kommittéernas intensiva arbete för att hjälpa dem. Och jag är så innerligt stolt över att vi lyckades överträda lagen. I humanitetens namn gläds jag – ty då vi skulle starta för hemfärd hade vi lastbilen full av barn och kvinnor, vilka på så vis slippa längre väntan och för tillfället undgått de franska koncentrationslägren. Under den uppspända presenningen hade vi nu en samling människor som räddats undan den dödande byråkratins långsamma kvarn.²³⁶

Då de återvände till Perpignan lämnade de av de insmugglade flyktingarna vid en uppsamlingslokal. De begav sig därefter till SIAs lokaler där Berner

²³⁴ Rudolf Berner, "En natt i helvetet", i *Arbetaren*, 2 februari 1939.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Ibid.

träffade på Federica Montseny, CNTs tidigare hälso- och sjukvårdsminister, som precis lyckats ta sig över gränsen:

Så där ja! Vår dyrbara last är inkvarterad i en spansk kommittés lokaler. Halm och paltor är deras läger, men i alla fall bättre än regnet ute i fria luften. Luís och jag dra oss till spanska kommitténs kontor för att rapportera och värma oss vid kaminen. Där träffar jag Federica Montseny, hon har fått smita över gränsen och i hållande regn, med sin lilla flicka på armen, trava 14 kilometer, tills hon hämtades upp av en SIA-bil. Detta berättar kamraterna. Jag söker ”pumpa” Federica, men hon säger bara: ”De dör! De dör! Tänk dig en natt som denna! Många ha inte ätit en bit på veckotal! Barnen dö av svält, mödrarna av lidanden och sorg!”

Federica kom från La Jonquera. Nära en mil lång karavan av bilar, kärror och människor vänta där på att bli insläppta i Frankrike. Och samma elände är det överallt: Puigcerdá, La Tour de Caroll, Molls de Prat och vad de nu heta alla dessa gränsställen. Intet under att Lucía Sánchez fått sitt svarta hår grånat, att kamraterna skicka nödrop över världen för att kunna hjälpa flyktingarna. Då detta skrivs lär cirka 40 000 flyktingar redan ha kommit in i Frankrike. Men många gånger flera vänta på att få följa efter. För många blir det en väntan till döds. Och så finns det ändå människor som inte reagera! Hur äro de beskaffade invärtes? Ha de inget hjärta, inga mänskliga känslor?²³⁷

Till sist blev trycket så stort att de franska myndigheterna ansåg sig tvungna att öppna gränsen för civila, varpå 200 000 flyktingar släpptes över gränsen, allt medan de nationalistiska styrkorna närmade sig. Att den vanligast förekommande organisationstillhörigheten bland flyktingarna var CNT²³⁸ väckte den sensationslystna franska pressen som snart började utmåla dem som samhällsfarliga revolutionärer istället för som nödlidande flyktingar:

”Man borde inte läsa tidningarna, man bara retar upp sig på lögnhalsarna.” Ja, han hade sagt så, min gamle vän, den spanske kamraten. Och jag måste ge honom rätt. För varje dag som går, så fylls pressen med nya lögner, med nya utfall och hatiska angrepp mot de spanska republikanerna, vilka nu rätt allmänt betecknas som ”röda och revolutionärer”.

Hur det nu är, att läsa tidningar, har gått en så i blodet, att det nästan hör till dagligt bröd. Och så står man där, med sin dagliga morgonilskan och sin djupa förtvivlan över sin egen hopplösa maktlöshet.

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Alicia Altid Vigil, (2010), ”El exilio de los anarquistas”, i Julián Casanova (red.), *Tierra y Libertad: Cien años de anarquismo en España*, Barcelona, Crítica, s. 168.

Nuets fransmän, de som ange tonen vill säga, dem har jag aldrig kunnat med. Och under utspelandet av världshistoriens stora tragedi, den spanska flyktingströmmen, så visar sig det officiella Frankrike som ärans utsökta kräk (Hårda ord, tycker kanske ansvarige utgivaren, men låt mig bara säga att de äro alldeles för lindriga). Eller vad sägs om följande inramade officiella notis på första sidan i en sydfransk tidning:

”Frankrike hoppas att inte utlandet låter fransmännen ensamma stå för kostnaderna.”²³⁹

Det fanns en stark fransk oro för de kostnader som flyktingvågen skulle medföra. Att de övriga europeiska demokratiska staterna inte visat något intresse för att hjälpa till hade ytterligare ökat den franska regeringens farhågor för att behöva bekosta krisen på egen hand. Berner hade dock ingen som helst förståelse för den franska oron. Om Frankrike hade hjälpt Spanien med vapen skulle situationen aldrig ha uppstått menade han:

Jag ska inte förfalla till politiska utgjutelser, men må det tillåtas att säga ifrån om en sak: Frankrike skulle tänkt på kostnaderna litet förr och hjälpt det spanska folket till seger, då hade allt detta elände varit ur vägen. Och man blir heller inte glad åt krämarsjälarnas ängslan och förstuckna utfall mot det republikanska Spanien, vilket beskylls för att medvetet ha kastat Frankrike in i alla dessa svårigheter.²⁴⁰

Under de första dagarna hade de flyktingar som lyckats ta sig över gränsen kunnat röra sig någorlunda fritt. De som haft släkt eller vänner i Frankrike hade då kunnat låta sig tas om hand av dessa, men de franska myndigheterna kom snart att skärpa kontrollen. Flyktingarna spärrades då in i ett flertal interneringsläger som i all hast inrättats i landets södra delar:

Vad ska man kalla koncentrationslägren för? Välgörenhetsinrättningar? Knappast. Men nog är det väl underligt, att nu när La France är så rädd om slantarna – varje liten miljon måste tillföras rustningarna – varför låter man då inte franska medborgare ta hand om sina flyktade spanska släktingar? Där kunde ju staten spara en hel del. De första dagarna gick den saken för sig, men nu är det stopp. Jag vet fall där till och med sjuka kvinnliga kamrater nekats att lämna koncentrationslägren, trots att franska släktingar iklätt sig alla garantier. [...]

²³⁹ Rudolf Berner, ”Kommunistiskt hjälpmonopol i Perpignan. Hela hjälporganisationen SIAs generalråd stängdes inne. Kommunisterna försitta intet tillfälle att spela diktatorer”, i *Arbetaren*, 8 februari 1939.

²⁴⁰ *Ibid.*

Men folk i allmänhet tycker nog att det var då för väl att det blivit ordning och reda i flyktingfrågan, nu sedan franska staten lagt sin Bonnetnäsa i blöt. Även om flyktingarna lida värre på kuppen, huvudsaken är att ”ordning” råder. Paragrafer och byråkrati är som bekant viktigare än all humanitet. Åtminstone i staters och statstroendes kodex. Men hur skulle det se ut om inte de förkättrade syndikalisterna och anarkisterna varit framme och som vanligt kratsat kastanjerna ur elden? Under de första och plötsliga flyktingströmmarnas kaotiska dagar, då franska regeringen kände sig yrvaken och varken visste ut eller in, då var SIAs initiativ bra att ha. Som en självklar plikt mönstrade SIA upp och kastade in all sin kraft på att hjälpa de stackars flyktingarna. Ingen annan tänkte på saken och var det någon som tänkte, så blev det i alla fall inget gjort. Först av alla satte De spanska kommittéernas federation i gång – på ett ögonblick omställde denna till SIA anslutna organism sin verksamhet att helt gå i flyktinghjälpens tecken. Automatiskt kopplades franska SIA in i verksamheten och så rullade nästan omedelbart de första lastbilarna med livsmedel till gränsen och vände tillbaka, lastade med flyktingar, främst kvinnor och barn.²⁴¹

Som Berner beskriver det hade SIA, på den direkta aktionens manér, satt igång räddningsaktionerna för flyktingarna direkt efter Barcelonas fall och då utan att ödsla tid på att be de franska myndigheterna om tillstånd, vilket räddat livet på otaliga flyktingar:

Under tiden funderade franska regeringen, men kom sig inte för med att hindra SIA och de spanska kommittéerna i deras arbete. Tiotusentals flyktingar hämtades genom SIAs hjälp på det sättet ifrån en gränsväntans pinsamheter och flera tiotusentals väntande vid gränsen försågos med en matbit, om inte annat så med bröd.

Det skulle föra för långt att här gå in på detaljer, men vare nog sagt att åtskilliga hundratal av spanska kamrater genom SIA fingo möjligheter att telegrafera till sina franska släktingar med bön om omhändertagning och då svar ingått gavs också respengar. Därtill kommer gamla militärsjukhusets fullproppade lokaler, där genom SIA alla fingo mat och dryck medan de väntade på vidare öden. En massa barn, hela spanska kolonier, transporterades ut över Frankrike, ett uppseendeväckande stort antal barn och kvinnliga kamrater kommo i familj etc. Med ett ord, SIA genomgick under dessa dagar sitt eldprov och SIA bestod det med glans, SIA arbetade över förmåga och tillgångar, men arbetade och det blev utträttat något positivt.²⁴²

²⁴¹ Ibid.

²⁴² Ibid.

Baltasar Lobos rymning

En av de detaljer, som Berner av uppenbara skäl inte kunde berätta om i pressen, var att han gett sig iväg till ett av de interneringsläger som under improviserade former inrättats i området. På stranden utanför byn Argelès-sur-Mer, en dryg mil söder om Perpignan, hade det inrättats ett stort läger som bevakades av gendarmer och senegalesiska kolonialstyrkor. I lägret, som med tiden kom att inrymma 80 000 flyktingar, fanns till en början inga som helst faciliteter varför de många tusen flyktingarna tvingades sova direkt på stranden under de kalla vinternätterna. Berner hade kommit till Argelès-sur-Mer för att leta efter sin vän, konstnären och CNT-medlemmen Baltasar Lobo som han till sist hittade. Med Berners hjälp lyckades Lobo rymma ur lägret, men det var alltså först långt senare som Berner kunde berätta att

när sammanbrottet kom hittade jag honom bland de internerade milis-soldaterna i ett franskt läger nära Perpignan. På olika vägar och mitt för näsan på de franska myndigheterna lyckades vi få honom till Paris, där han en lång tid levde illegalt.²⁴³

På något vis hade Berner fått Lobo igenom det taggtrådsstängsel som omgärdade det hårdbevakade lägret. I en senare spansk biografi över Baltasar Lobo bekräftas också Berners historia:

Det var tack vare Rudolf Berner, en svensk journalist (...) som han lärt känna i Barcelona, som han tillsammans med en grupp andra flyktingar lyckades ta sig igenom taggtrådsstängslet och vidare till det närbelägna Perpignan där de fick sova under en bro. Det var också Berner som, för att undvika att han skulle gripas på nytt och återföras till lägret, lånade honom sin kostym och försåg honom med medel som gjorde att han kunde ta sig till Paris.²⁴⁴

För att Lobo skulle kunna smälta in i mängden nytt hade Berner gett honom sin kostym och en summa pengar som gjorde att han kunde ta sig vidare till Paris. Där hade Lobo till en början fått hålla sig undan myndigheterna, men hade snart fått hjälp att legalisera sin tillvaro sin spanske konstnärskollega Pablo Picasso.

²⁴³ Rudolf Berner, "Spanska antifascistiska konstnärer ger den franska konsten nytt liv. CNT-medlemmar främst bland konstens förnyare", i *Arbetaren*, 15 april 1946.

²⁴⁴ María Bolaños (2000), *El silencio del escultor: Baltasar Lobo (1910–1993)*, Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, s. 20, min översätttn.

Konflikt med de franska myndigheterna

Berner kunde berätta om hur läget i Perpignan snabbt förvärrades. Sedan de franska myndigheterna vidtagit åtgärder för att ta kontroll över situationen blev gripandena allt fler samtidigt som det blev svårare att få ut flyktingarna ur lägren:

Det blev omöjligt att forsla ut flera flyktingar. Tack vare de franska säkerhetsmått. Häktningarna på gatorna i Perpignan tog sin början. Inte bara manliga flyktingar, nej, också kvinnor och då även sådana som hade papper på att franska vänner ville ta hand om dem.²⁴⁵

En av dem som gripits i Perpignan var Mercedes Comaposada, Baltasar Lobos livskamrat, som spärrats in i ett läger i Rieucros:

Ett fall: Mercedes Comaposada, en av den spanska frihetliga kvinnorörelsens mest kända militanter, skickades i koncentrationsläger, efter häktning i Perpignan. (...) Kort sagt, det var omöjligt att hämta ut flera olyckskamrater. Och de som redan funnos inom SIAs murar skulle försvinna inom 24 timmar. Så löd ordern.²⁴⁶

Berner misstänkte att de franska myndigheternas försök att hindra SIAs hjälparbete tillkommit på kommunistiskt initiativ. Sedan Röda hjälpen kommit igång med sitt arbete i området hade den kommunistiska hjälporganisationen, med hjälp av det spanska republikanska konsulat som fortfarande verkade i Frankrike försökt sätta käppar i hjulen för SIA:

Var kom dessa rigorösa order ifrån? Naturligtvis från franska staten, men de mer eller mindre öppna angreppen mot SIA och de extra svårigheter som sagda organism försattes i, ha sin upprinnelse på "det vanliga lilla stället".

Saken är den att stalinisterna nu ha vaknat. Telegrammen från Moskva måtte inte gå så fort eller har man behövt lång tid för överläggning?

Och förlåt om *Ny Dag* nu får nytt anfall, men sanningen ska fram: Då risken för att flyktingströmmen skulle fortfara att välla, minskats, tack vare franska statens åtgärder, då vaknade Moskvans franska legodrängar. Deras kommitté började arbeta. Officiellt. Med att samla pengar. Innan dess hade den arbetat inofficiellt. Bearbetat spanska konsulatet och hämtat

²⁴⁵ Rudolf Berner, "Kommunistiskt hjälpmonopol i Perpignan", i *Arbetaren*, 8 februari 1939.

²⁴⁶ Ibid.

”auktorisering” där, för att få utföra hjälparbete, fara till gränsen med matlaster etc. Den saken hade inte SIA-kamraterna tänkt på, ty det var inte tid till sådant. Det gällde att hjälpa. Riktigt klart besked har jag inte lyckats få, men av allt att döma så är spanska konsulatet i Paris rätt starkt influerat av kommunisterna (...). Och därför så möttes SIA plötsligt av svårigheter, rent officiellt. SIA hade inte spanska myndigheternas auktorisation att hjälpa!!!²⁴⁷

I Perpignan hade kommunisterna, åtminstone som Berner uppfattade det, med hjälp av de franska myndigheterna, gjort ett försök att ta över SIAs lokaler vars ingång blockerats av gendarmer. SIAs personal kunde inte längre ta sig in och de som befann sig i lokalerna var därmed instängda. De som protesterade riskerade att gripas och föras till interneringslägren:

Historien är pinsam men för att nå slutet så skall här bara nämnas en sak: I gamla militärsjukhuset, där SIA inte bara inrymt upptagningssalar, utan även kontor- och hjälp- samt rådfrågningsbyrå, där började även kommunistkommittén att arbeta i en liten lokal. Alldeles intill den stora och enda funktionerande porten utåt gatan.

De senaste dagarna hade vi innevånare och uppdragsförsedda inom upptagningslokalerna, försetts med inträdeskort, ett ”laissez-passer”, för att undvika att obehöriga skulle springa bland flyktingarna. Franska staten hade sina björnar och ärkeänglar vaktande utanför porten och ingen som ej hade kort slapp in. Så händer det sig att undertecknad släpptes in klockan 12 middag för att tala med Lucía Sánchez. Klockan 2.15 vägrades jag inträde. Gendarmerna pekade på ett av staden Perpignan utfärdat kort, utan ett sådant släpptes ingen vare sig ut eller in, man ville inte ha flyktingarna promenerande ute på stan. Mina dokument som svensk journalist hjälpte inte. Gendarmen hänvisade mig till – kommunistkommittén. Naturligtvis gick jag till SIA, men de spanska kamraterna, hela SIAs generalråd, kunde ingenting göra, de hade inte heller utträdesmöjligheter. Och i och med att de gingo till polisen för att söka ett kort, betydde det häktning och koncentrationsläger. Uppbragt talade jag med en spansktalande fransk kommunist i deras kommitté. Efter en häftig diskussion varunder moskoviten retfullt anmärkte: ”Där ser du vad SIA duger till!” släpptes jag nådigt ut, men sedermera inte in. Väl utkommen på gatan stötte jag på en del gamla Barcelonakamrater, alla försedda med rekommendationsbrev från SIA i Figueras. De släpptes heller inte in, då de inte hade kort. Gendarmernas uppmaning att gå till prefekturen för att få ett kort, var rena löjligheten. Ty det skulle betyda koncentrationsläger.²⁴⁸

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ Ibid.

Till sist tycktes situationen ordna upp sig, åtminstone tillfälligt, då Lucía Sánchez Saornil, Mateo Baruta och de övriga i SIAs ledning släpptes ut och där efter återigen gavs fri tillgång till sina lokaler. Berner kunde då avsluta sitt reportage med en uppmaning om fortsatta insamlingar till SIAs verksamhet:

Nu är inte SIAs problem ur vägen för den skull. Dessa ögonblickets svårigheter komma de energiska kamraterna säkert att övervinna, men de behöva så oändligt med pengar för att kunna hjälpa och slutligt genomföra de aktioner som redan igångsatts. Det gäller att rädda tusenden kvinnliga kamrater och barn, åldringar och sårade, undan koncentrationslägren och sedan ett utlämnande till Francospanien.

Den enda ljusglimten i denna fruktansvärda tragedi, är det övermänskliga arbete som SIA har igångsatt och utfört. Kamrater! Det är vår plikt att hjälpa SIA att hjälpa ytterligare.²⁴⁹

Men det skulle snart visa sig att SIAs problem i Perpignan var långt ifrån över. Den 2 februari beordrade myndigheterna Lucía Sánchez Saornil och Mateo Baruta att lämna regionen inom 24 timmar.²⁵⁰ Efter att de rest vidare till Paris upphörde SIAs verksamhet i Perpignan att fungera. Under tiden hade Berner fortsatt sina lika hopplösa som resultatlösa försök att ta sig in i Spanien. Oavsett om det gällde med flyg, båt eller tåg, var det inte längre möjligt att ta sig in i det republikanska Spanien, åtminstone inte från Perpignan. I början av februari lämnade Berner därför Perpignan för att återvända till Paris.

SACs solidaritetsarbete för Spanien

Under den första veckan i februari skrev Mariano Vázquez, som då befann sig i Pont de Molins några mil norr om Barcelona, till SAC för att be om hjälp. Det stod då klart att allt hopp om att kunna vända krigssituationen i den norra republikanska zonen var ute. Det gällde nu istället att försöka rädda så många flyktingar som möjligt. Frågan var om SAC skulle kunna ta emot flyktingar från CNT i Sverige:

Vi förutsätta att ni äro informerade om krigets förlopp och undvika därför förklarande detaljer. Det är tillräckligt att säga, utan att göra oss skyldiga

²⁴⁹ Ibid.

²⁵⁰ Antonia Fontanillas Borràs & Pau Martínez Muñoz (2014), *Lucía Sánchez Saornil: Poeta, periodista y fundadora de Mujeres Libres*, Madrid, LaMalatesta, s. 57.

till pessimism, att det verkliga förhållandet är att vi ha mycket få möjligheter längre att göra motstånd.

Detta tvingar oss att tänka på att rädda våra militanter från det som vi befara. Men strax därefter uppstår problemet om varthän dessa militanter skola taga vägen, var de skola stanna. Det är därför som vi ha beslutat till-sända er denna skrivelse och angiva för er lämpligheten av att ni taga itu med saken och fråga huru många av våra militanter i vår organisation som skulle kunna finna asyl i Sverige.²⁵¹

Någon dag senare skickade John Andersson ett svar där han meddelade att SAC skulle göra sitt yttersta för att hjälpa till, men också att det var förknippat med stora svårigheter då den svenska regeringen, för att förhindra flyktingar att ta sig in i Sverige, infört visumtvång för spanska medborgare:

Vad gäller ert förslag att placera en hel del spanska kamrater i Sverige så skulle vi mer än gärna taga emot dem om möjligheter funnes att få dem hit. Men vi ha här en regering med socialdemokratisk majoritet vars polis mer än förut bevakar gränserna och ser till att inga revolutionära arbetare komma in i landet. Vi kunna i detta sammanhang nämna att det förut inte behövdes visering av spanska pass för att komma in i Sverige. Efter Barcelonas fall har den svenska regeringen genom ett dekret infört bestämmelsen om att införa visering för alla resande från Spanien.²⁵²

SAC intensifierade sina ansträngningar att samla in pengar för att CNT och SIA skulle kunna bistå de spanska flyktingar som befann sig i Frankrike. Efter att ha genomfört en medlemsomröstning beslutade SAC att, utöver de ordinarie insamlingarna, även ur sin stridsfond ställa 100 000 kronor till CNTs förfogande.²⁵³

Den norra republikanska zonens undergång

Under tiden hade de republikanska styrkorna i den norra zonen fortsatt att retirera. För att försöka skydda civilbefolkningens flykt hade de utkämpat fördröjande strider med nationalisternas framryckande styrkor, men då deras ammunition var på upphållningen hade de tvingats allt längre norrut.

²⁵¹ Mariano Vázquez till John Andersson, 3 februari 1939, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/10), SAC, ARAB.

²⁵² John Andersson till CNTs nationalkommitté, odaterat februari 1939, Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/10), SAC, ARAB.

²⁵³ Se SACs verksamhetsbrättelse 1939, s. 34.

Den 5 februari hade den franska regeringen gett de republikanska styrkorna tillåtelse att passera gränsen. Några dagar senare hade den republikanska arméledningen beordrat sina kvarvarande styrkor att fortsätta norrut varefter de fick de tillåtelse att gå över den franska gränsen.

Som en av de sista kvarvarande styrkorna i den norra zonen gick den 26 divisionen, mer känd som Durrutikolonnen, den 10 februari över gränsen vid Puigcerdá.²⁵⁴ Sedan dess manskap lämnat över sina vapen vid gränsposteringarna vid Bourg-Madame och Latour-de-Carol fördes de till olika uppsamlingsläger. Bara några timmar senare kunde nationalisternas styrkor, som då nått fram till den franska gränsen, marschera in i Puigcerdá. En tid senare fördes 26 divisionens manskap vidare till Vernet d'Ariège, ett läger som från början inrättats för österrikiska krigsfångar under det första världskriget, men som nu i all hast återinrättats av de franska myndigheterna. Den 13 februari gick de sista republikanska styrkorna i den norra zonen över den franska gränsen. Sedan nationalisterna tagit kontrollen över de återstående delarna av gränsområdet var den norra republikanska zonen utplånad. Kvar i gränsområdet fanns då omkring 60 000 republikanska flyktingar som blivit instängda innan de hunnit över gränsen.

Paris, februari–mars 1939

Under tiden hade Berner anlänt till Paris där han tagit in på det billigaste hotell han kunnat hitta, Hotel Laplace på Rue Laplace 4 i stadsdelen Quartier Latin. De många strapatserna vid den fransk-spanska gränsen hade tagit på krafterna och han blev snart sjuk och sängliggande. Hans reskassa var dessutom på upphållningen och han fick allt svårare att betala för sitt rum. Några veckor senare, i början av mars, reste John Andersson, i sin dubbla funktion som sekreterare för SAC och IAA men också som en av medlemmarna i SIAs generalråd, till Paris för att träffa företrädare för CNT och SIA. I Paris hade Andersson flera möten med bland andra Mariano Vázquez, Lucía Sánchez Saornil och Mateo Baruta där de försökte komma överens om en handlingsplan för flyktinghjälpen. Det visade sig snart att det för SACs del inte fanns mycket annat att göra än att fortsätta att skicka pengar samt att framhärda i sina försök att förmå den svenska regeringen att ta emot spanska flyktingar. I Paris sökte Andersson också upp Berner, som då fortfarande var sjuk, utan pengar och i ett allmänt dåligt skick. Efter sin hemkomst till Stockholm rapporterade Andersson om sitt möte med Berner:

²⁵⁴ Sanz (1969), s. 285–286.

Han hade det mer än vanligt dåligt ställt i ekonomiskt avseende. Han hade blivit förkyld och sjuk då han var nere i södra Frankrike, detta var orsaken till att han inte kunnat skriva. De pengar han haft hade gått åt, han hade nu inte så mycket så att han kunde köpa tidningar så att han kunde följa med vad som händer och sker och hade måst låna pengar till hyra under den senaste tiden. Han hade inte ens pengar till mat och skorna utan sulor. Jag tog hand om honom de dagar jag var i Paris och lämnade honom vid min avresa från Paris, 25 kronor, vilka enligt överenskommelse med Berner kan betraktas som ett förskott från tidningen för skrivning.²⁵⁵

Efter att ha tagit del av Anderssons rapport beslutade SACs AU enhälligt att efterskänka de 25 kronorna till Berner.

Med Baltasar Lobo

I Paris återsåg Berner Baltasar Lobo som han några veckor tidigare hjälpt att fly ur interneringslägret. För att visa sin tacksamhet skänkte Lobo några av de första teckningar han gjort i exilen till Berner. Teckningarna, som var starkt präglade av bitterhet och hämndbegär, var de mörkaste som den sedermera världsberömde Lobo kom att göra under sin långa yrkesbana. Efter att Berner skickat teckningarna till Stockholm publicerades de i Arbetarens majnummer.²⁵⁶ En tid senare kunde Mercedes Comaposada, som då släppts ur fångenskapen, återförenas med Baltasar Lobo. Hon anställdes då av Picasso som dennes sekreterare, en anställning som hjälpte paret att klara sig igenom deras första svåra tid i Paris.

Det spanska krigsslutet

Efter Kataloniens och den norra zonens fall var det som återstod av den spanska republiken den krympande södra zonen där Madrid förbands med Valencia och Alicante genom en korridor mot Medelhavet. I Madrid gjorde de kvarvarande republikanska styrkorna vad de kunde för att försvara staden samtidigt som de måste hålla vägen mot kusten öppen för att inte bli inneslutna av nationalisterna. Då kriget i praktiken redan var förlorat var det som pågick främst att betrakta som en utdragen dödskamp. Bakom kulisserna pågick även ett komplicerat spel som handlade om hur det nära förestående

²⁵⁵ Rapport från John Andersson, SACs AU-protokoll, 22 mars 1939 (1845/A/3/26), SAC, ARAB.

²⁵⁶ Se Rudolf Berner, ”A. Lobo – en revolutionens tecknare. Några data om mannen och hans verk”, i *Arbetarens maj*, 1939.

nederlaget skulle hanteras. Det var nu uppenbart att kriget inte längre kunde vinnas varför det börjat framstå som allt viktigare att försöka undvika onödig blodspillan genom att avsluta kriget så fort som möjligt.

I den trängda situation som republikanerna befann sig i hade misstänksamheten mellan de olika lägren också blivit allt tydligare. Kommunisternas lönnmord, massarresteringar och smutskastningskampanjer mot deras meningsmotståndare hade nu börjat slå tillbaka mot dem själva. Inom de delar av den republikanska militära ledningen som inte kontrollerades av kommunisterna fanns också ett växande missnöje med regeringschefen Juan Negrín som av många ansågs gå i Stalins ledband. Det hade även börjat gå rykten om en nära förestående statskupp där kommunisterna med hjälp av Negrín skulle ta över makten för att göra den spanska republiken till en kommunistisk diktatur. Det var även känt att Stalin ville dra ut på det spanska kriget så länge som möjligt för att vinna tid för att hinna upprusta inför ett kommande storkrig. Eftersom Negrín utnämnt en rad kommunister inom den militära ledningen till ansvariga för ett flertal örlogsbaser och andra utskeppningshamnar fanns även misstankar om att Negrín och kommunisterna skulle låta alla andra strida till sista man medan de misstänktes förbereda sin egen flykt. Det fanns vid denna tid alltså en växande övertygelse om att det skulle vara nödvändigt att avlägsna Negrín och bryta den kommunistiska dominansen.

Vad som i stora drag hände under krigets sista veckor var att den republikanske översten Segismundo Casado tog kontakt med nationalistsidan för att försöka nå vad han kallade en "ärofull" fredsuppgörelse som även innefattade ambitionen att åstadkomma någon form av försoning mellan de båda sidorna. Det förefaller även som att nationalisterna förespeglade Casado att en sådan lösning skulle vara möjlig. Dessförinnan hade Casado kontaktat Cipriano Mera, befälhavare för den CNT-kontrollerade IV armékåren, som i sin tur kontaktat CNTs försvarskommitté i Madrid som därefter beslutat att de skulle hjälpa till att störta Negrín.

Den 5 mars deklarerade ett då för syftet nybildat Nationellt försvarsråd (Consejo Nacional de Defensa) under ledning av Casado att Negrín var avsatt. Statskuppen såg till en början ändå ut att misslyckas då det fanns stora och välbeväpnade kommunistkontrollerade styrkor i Madrid som tog strid mot Casado. Det var först sedan Cipriano Mera kallat in några av sina CNT-enheter som de kommunistiska styrkorna kunde slås ner. Då de inbördes striderna i Madrid upphörde den 12 mars hade omkring 2 000 man på båda sidor stupat eller sårats. Under tiden hade Casados förhoppningar om att kunna nå en i någon mening fördelaktig överenskommelse med nationalisterna grusats. För nationalisterna ville inte längre kännas vid de möjligheter

till en förhandlingslösning som de tidigare förespeglat Casado och de ville inte heller ha någon försoning. Istället krävde Franco en villkorlös kapitulation där det enda alternativ som erbjöds var en blodig sluttoffensiv som bara kunde sluta på ett sätt. Sedan frontlinjerna övergivits och motståndet upphört i Madrid började de kvarvarande republikanska styrkorna och stora delar av civilbefolkningen att röra sig mot Medelhavskusten där de hoppades kunna bli evakuerade på något fartyg. Den 28 mars kunde nationalisterna marschera in i Madrid utan att möta något organiserat motstånd.

Då Madrid evakuerats hade CNTs färgstarke frontreporter Mauro Bajatierra, som Berner tidigare lärt känna, trots enträgna uppmaningar från sina kamrater, vägrat att följa med i någon av de CNT-bilar som då lämnat staden. Bajatierra hade istället barrikaderat sig i sitt hem där han beväpnat sig till tänderna. Då han såg de första nationalistiska styrkorna passera förbi öppnade han eld. Han höll därefter ställningarna tills ammunitionen tog slut. Mauro Bajatierra stupade några ögonblick senare som den förmodligen siste stridande i Madrid.²⁵⁷

Innan kriget var över skulle det spanska folket drabbas av ett sista svek från de europeiska demokratierna. Efter att de sista fartygen avgått med några tusen flyktingar ombord började de republikanska hamnarna blockeras av den nationalistiska flottan. Det började då gå ett rykte om att flera fartyg var på väg till Alicante där omkring 14 000 republikanska flyktingar samlats i väntan på att undsättas. Men England och Frankrike, som erkänt Francos regim redan den 27 februari, ville inte provocera nationalisterna genom att organisera någon undsättningsaktion. Då flyktingarna i Alicantes hamn siktade nationalisternas krigsfartyg ute på redde förstod de att de var instängda och att allt hopp var ute. Nästa morgon fördes de kvarvarande republikanerna bort av de fascistiska styrkor som då anlant till Alicante. Den 1 april var det spanska inbördeskriget formellt avslutat då Franco utropade segern.

Paris, april–juni 1939

Under tiden hade Berner blivit kvar i Paris där han försökte dra ihop till brödfödan genom att skriva artiklar för *Arbetaren*, ofta under signaturen ”Franc-tireur”. För Federativs förlags räkning hade han även åtagit sig att översätta ett bokmanus som han fått sig tillsänt av CNT-medlemmen och journalisten Eduardo de Guzmán. Under våren publicerades Berners översättning som

²⁵⁷ Julián Vadillo Muñoz (2011), *Mauro Bajatierra: Anarquista y periodista de acción*, Madrid, LaMalatesta, s. 85–88.

fick den svenska titeln *Madrid svart och rött: Den confederala milisen*. Berners ansträngningar till trots fick han det allt svårare att få tillvaron att gå ihop. Eftersom han återigen blivit tvungen att låna pengar för att kunna betala för sitt hotellrum skrev han till Albert Jensen och till Federativs förlagsredaktör Ragnar Johansson för att be om hjälp med fler uppdrag och förskott på eventuella arvoden:

De sista dagarna har varit ett rent helvete. För att överhuvudtaget kunna få iväg ett par brev har jag måst låna frimärken och en del småslantar. (...) Och nu är det tyvärr så att även om jag kan undvara mat i rätt stor utsträckning, så kan jag inte undslippa att betala hyran... Tror ni att det finns marknad för ytterligare en Spanienbok – som komplement till *Madrid svart och rött*, då kan jag nog krångla mig igenom den värsta perioden tills jag fått en del översatt, den del jag i dag fått. Ty då lånar jag pengar till hyran. Men är det alldeles hopplöst, då vågar jag mig inte på den transaktionen.²⁵⁸

Albert Jensen gjorde vad han kunde för att hjälpa Berner. Från Ragnar Johansson kom det också ett positivt besked om översättning av ytterligare ett bokmanus som Berner fått sig tillsänt av en annan av sina spanska vänner, José García Pradas, som befann sig i landsflykt i London. En tid senare utgavs även denna bok som fick den svenska titeln *Ryssland förrådde oss: Hur det spanska kriget slutade*, och därmed kunde Berner hanka sig fram i Paris ännu en tid.

”Under Paris broar”

Om kvällarna vandrade Berner omkring i Quartier Latin, en stadsdel som präglades av studentliv men också av prostitution och av de många hemlösa som på kvällarna sökte sina nattläger under Seines broar:

Från de trånga gränderna nere vid Seinens kajer, där Notre Dames trubbiga spiror likt två stympade armar lyfta sig mot en gäckande himmel, från de gamla Pariserhusen med studentikos air kring de ruffiga fasaderna, från det kvarter som kallas Quartier Latin, söka sig om kvällarna en massa skilda figurer mot den flytande, befriande och lugna Seine.

Det är studenter från alla jordens hörn, lustiga, glada och okonventionella oftast. Drömmare och plughästar se man också. Gatans flickebarn saknas inte heller. Men vad och vem man är: Seinen lockar.

²⁵⁸ Rudolf Berner till Albert Jensen (likalydande till Ragnar Johansson), 26 maj 1939, Korrespondens (2768/E/1/38), Arbetaren, ARAB.

Seinen är lockande på ett underligt sätt. Vad är det med floden? Den är inte forsande och vild, den har inte Donaus tjusning, den... åh, jag vet: det är den stilla men mystiska ro som präglar strömmen, det är den som lockar. Och det finns dagar då den lockar så intensivt...

Les clochards – de husvilla – ha sina tillhåll här nere. Hur kunna de? Är det den dagliga samvaron med floden som gjort dem immuna för dess lockande? Känna dessa figurer inte hur hela Seine är en farlig och utbjudande Lorelei? Lugnt ligga de under broarna, vinbuteljen och bröststycket tycks vara deras enda värld. En usel värld, ärelös, innehållslös. Men... tusen och åter tusen önska sig i deras kläder: Flyktingarna. Ty man måste vara fransk medborgare för att få lov att sova under broarna. En utlänning? Nej, se det går då inte för sig. Och då vi ibland gå under broarna, vi hemlösa spanjorer, så avundas vi dessa clochards, de ha rättighet att vila ut därnere, efter dagens strid för en liter vin och en halv meter bröd. De ha en värld, hur usel den sen är. De ha en tillflyktsort, hur eländig den än må vara.²⁵⁹

Berners tillvaro i Paris kretsade fortfarande kring Spanien och det förlorade kriget. Berner identifierade sig så starkt med de spanska flyktingarna att han själv ansåg sig vara en av dem:

Men vad ha vi, hemlösa spanjorer? Inget. Jo, skräcken, jagandet, gastkramandet. Och den svåra, svidande längtans hem, hem till vårt, till den fläck där vi känna oss höra hemma med både kropp och själ: Spanien! Men detta vårt längtans Spanien det finns inte längre. Svartvöldets Spanien har intet att göra med vår längtans land. Till mörkmanna-Spanien vilja vi inte. Ty vi vilja inte dö. Inte så att vi äro rädda för döden. Nej, men det är meningslöst att rusa rätt in i vilddjurets gap. Arkebuseringspatrullernas kulor äro så orättvisa, de bara komma och ända liv. Det är inte tillåtet att ge igen.

Numera våras det i luften och träden kring Notre Dame stå gröna. Det doftar så ljuvt om nätterna och skuggorna i det ringlande Seinevattnet bli mera fantastiska. Underligt, även detta minner oss om Spanien. Allt minner om vårt hem. De mest skilda och främmande ting skapa associationer: Spanien. Vår heta längtan spelar oss sådana spratt.

Vid Quai d'Anjou, på den lilla Île Saint-Louis alldeles bakom Notre Dame, där är det så sällsamt rofyllt och man känner sig nedsjunken i något behagligt, då man vandrar där. Det susar på ett särskilt sätt i träden, det doftar andra ångor från Seine, det sveper andra vindar genom luften. Ro, vila, frid.²⁶⁰

²⁵⁹ [Rudolf Berner] *Franc tireur*, "Under Paris broar", i *Arbetaren*, 5 augusti 1939.

²⁶⁰ *Ibid.*

Men Berner var inte ensam under sina promenader längs Seine. I Paris hade han återsett Josefa "Pepita" Iglesias, den unga kvinna han lärt känna två år tidigare, den första maj 1937, då de rest i samma bil från Barcelona till Caspe:

Och stiga vi ned närmast floden och krypa in under Pont de Sully eller Pont Maries valvbågar, så sjunker hela världen bort och det blir bara vi kvar. Vi och våra drömmar och längtan. Som ett svagt sus i fjärran når oss storstadsbullret och himlen rodnar en aning, som reflex från miljonstadens alla ljus. Men Seine är så stilla, den inbjuder till vila som en modersfamn.

– Nej, säger min följeslagerska. Inte som en modersfamn. Som en älskarinna räcker floden sina armar mot oss. En kyss, ett famntag och sedan är du död! Minns du de gamla sagorna om kvinnor med dödande kyssar? Seine är en sådan kvinna.

– Du talar som...

– Säg inte ut, jag vet ändå vad du menar. Men här gå vi två arm i arm. Folk som står på bron, polisen som patrullerar uppe på kajen, de tro att vi är ett älskande par. Och på sätt och vis har de rätt. Fast de menar fel.

Jag måste skratta.

– Ditt skratt är inte sant. Bara en person som är rädd för sina känslor och tankar kan skratta så som du nu gjorde.

– Förlåt, men jag skrattade därför att du uttalade en sanning på ett så...

– Så vulgärt sätt, menar du?

– Ja, vi kan ju säga det.

En vindpust ilar genom bladverket till ett stort träd vid kajkanten. Skuggan i floden fladdrar till, så lugnar den sig och allt blir som förut: stilla, rofyllt.

– Tror du att en man kan älska en kvinna så som jag känner att jag älskar friheten?

– Din fråga är komplicerad, amiga mía. För det första kan man inte jämföra på sådant vis, för det andra kan du inte föreställa dig hur en man kan älska och för det tredje kan jag inte veta exakt hur du känner för friheten. Jag vet bara att du vikt ditt liv åt kampen för densamma. Förresten, vad är älska? Ett ord för ett banalt begrepp. Inte ens jordens vackraste kvinna kan i mig uppväcka sådana underliga, sällsamma och allt förtärande känslor som...

– Vad som?

– Bueno, några saker jag minns bland mina upplevelser i det svart-röda Spanien.

– Nej. Det är nog inte samma sak. Du har rätt, man kan inte jämföra på så sätt.

Vi sätta oss på en pollare, se ned i vattnet och även om vi inte byta ett ord, våra själar klinga harmoniskt, vi tala till varandra på ett sätt som ord inte förmå. Några ynglingar stå uppe på bron och betrakta oss. De tycka tydligt att vi äro för intresselösa och tillropa oss några uppmuntrande ord om att... nå, vi bara småle, inte ens tillropen kunna rycka bort oss från våra känslors och tankars gemensamma flykt till vårt Spanien. Jag till Revolutionens Spanien. Hon till den hårda, men för henne mest betydelsefulla tiden: illegaliteten och den undanskymda kampens år i norra provinserna. Våra mål äro till det yttre olika, men förenas till ett: frihetskampen.

Nuet är bara bittert och hopplöst. Mina tankar komma på avvägar från vårt gemensamt kända mål. Jag stirrar ned i floden. Hur hade hon sagt? En älskarinnas famn. Ja, ja, floden är en Lorelei, med en sång utan ord och musik, en lockton utan klang, men ändå med förfärande verkan. Det vore så skönt... det skulle bara bli som då vinden nyss rasslade i trädet: skuggan fladdrade till och så var allt stilla igen. Det intiga, det hopplösa, kort sagt: nuet, som bara bjuder längtan men ingen tillfredsställelse, det skulle vara borta! Lustigt nog kommer jag att tänka på hyran. Till och med de bekymren skulle då försvinna. Och jag stirrar, stirrar. Floden suger mig med osynliga fångstarmar allt närmare... en älskarinnas famn... en sådan är ju också en glömskans ort... fast man vaknar upp igen... floden, hon är den eviga älskarinnan, med ett famntag som aldrig tar slut... en glömska som aldrig upphör...

– Nu sitter du och tänker på att kasta dig i floden! Dumbom!

Jag skälvde till som en pojke då han överraskas med att ha gjort ett streck. Men skälvningen berodde inte på upptäckten, utan på att jag varit så nära... det var en skälvning, liksom en frossa, den som gick igenom min varelse.²⁶¹

Pepita Iglesias hade kommit till Frankrike som representant för Juventudes Libertarias då de spanska republikanska ungdomsorganisationerna inrättat ett gemensamt kontor i Paris föregående vår. Men hon hade drabbats av polio, legat länge på sjukhus och varit nära att förlora ett ben. Eftersom hon kämpat sig igenom den mest kritiska fasen och nu var på väg att återhämta sig ville hon inte lyssna på Berners antydningar om att han ville kasta sig i floden:

²⁶¹ Ibid.

– Låt mig stödja mig på din arm! Se så, nu går vi ett stycke. Och det skall jag säga dig: inte ens när jag låg här på sjukhuset, sjuk och ensam, med risk att bli enbent och invalid för resten av mitt liv, inte ens då, nej, inte ens när jag mitt i sjukdomen nåddes av nederlagstonerna från Spanien, aldrig har jag tänkt på att försvinna. Hör nu på, min vän. Gör det inte bekvämt för fienderna. Arkebusering är då att föredraga, ty kulan kostar fienderna i alla fall något. Men att bespara dem alla besvär! Nej! Fast – jag förstår dig i alla fall, trots att jag inte känner som du. Men när jag nu är starkare än du, så ska du stödja dig på mig. Liksom du måste stödja mig för att jag ska kunna linka fram på gatan.²⁶²

Men den sentimentalt stämde Berner ville inte ge med sig:

– Jag ska berätta en gammal arabisk saga för dig. Den handlar om en ung man, som många år gått och längtat efter att få medel till giftermål med sin flicka. Så en dag mötte han en skön kvinna, hon erbjöd honom en kärleksnatt, men talade om att hon var farligt sjuk och att han också skulle bli sjuk om han var tillsammans med henne. ”Kan jag bli frisk igen?” frågade ynglingen. ”Nej, inte från den sjukdomen.” Då tvekade han. Men kvinnan insisterade: ”Du går här bara och längtar och väntar, men du vet mycket väl att du aldrig kan få så pass att du kan bli i tillfälle att sova med din älskade. Vad gör det då om du går med mig? På så vis får du åtminstone en gång uppleva det du längtar efter.” ”Ja, men sedan kan jag inte uppleva det någon mera gång”, försvarade sig ynglingen. ”Må så vara, om jag aldrig får uppleva den dagen då jag tar min älskade i famn, aktar jag mig för sjukdomen, så har jag i alla fall hoppet och den förvissningen att om tillfället kommer, så kan jag ta det.”

– Sagan är reaktionär, kommenterade min följeslagerska, liksom allt som stammar från katolska våldets tid. Men det ligger något i den. Om du kastar dig i floden, ja, inte får du det du önskar, du bara befriar dig från besvärligheten som kallas att leva. Men så dör också alla möjligheter att om tillfället kommer... Ser du, var och en levande själ som känner sig i brand för frihetens sak, han är besvärlig för fienderna. Bara att han lever är ett indirekt hinder för dem. Och det faktum borde räcka till för att du skall orka leva vidare, ge dig den förvissningen att om och när tillfället – målet för vår längtan – kommer, så kan du vara med och uppleva det. Och nu bjuder jag dig på kaffe och mig på té. Jag har ju inte kunnat äta på ett par dar, ofrivilligt har jag alltså sparat.

Hon skrattade, precis samma skratt som jag minns från vårt första möte: vår färd till Aragón den första maj 1937.

²⁶² Ibid.

- Vet du, jag kom precis att tänka på vårt första sammanträffande!
- Ja, det var första maj i gryningen, inte sant? Du och jag och Alfredo, vi åkte till Aragón.²⁶³

Sedan de slagit sig ned på ett kafé kom Berner in på mer hoppfulla tankar:

Medan vi drucko vårt té på ett litet men larmande studentkafé, irrade mina tankar som mal kring en ljuslåga: kring första maj. Inte för en viss första maj, utan det begrepp som inrymmer i de två orden. Seklerna äro långa, mänskligheten har genomvandrat stora och långa nätter. Så kom första maj och blev symbolen för dag som gryr. Men dagen gryr inte med en gång. Skuggorna söka strida ända in i det sista och ibland kan det se ut som om de skulle vinna. Men naturlagarna äro obevekliga: till sist strålar dagen helt och fullt. Och lika obeveklig är den naturlag som kallas frihetslängtan. Nu ser det ut som om skuggorna skulle segra, men...

Nej, nu lockar inte Seine längre! En dag ska skuggorna vika och mänsklighetens befriande första maj gå in med strålande ljus, starkare än solens. Med livets ljus, med frihetens ljus. Och... förvissningen om att dagen måste komma, ger mig kraft att gå en hopplös brandvakt genom den mörka och svåra natten...²⁶⁴

I Frankrike betraktades den spanska republikanska flyktingvågen som ett stort problem. Flyktingarna behandlades därtill med misstänksamhet då de ofta sågs som farliga revolutionärer som behövde övervakas. De övriga europeiska demokratiska staterna visade heller ingen vilja att bistå Frankrike med flyktingarna, genom att införa visumtvång och liknande gjorde de istället vad de kunde för att de skulle bli kvar i Frankrike. De franska myndigheterna började därför utvisa så många ickespanska flyktingar och andra utländska medborgare som det bara var möjligt. I början av juni utvisades därför Rudolf Berner ur Frankrike.

Åter i Stockholm

På sommaren 1939 var Berner tillbaka i Stockholm. Ett par månader senare startade det andra världskriget då England och Frankrike förklarade krig mot Tyskland. Men då var det för sent. Den spanska republiken var sedan länge förlorad. Vid samma tid hade Pepita Iglesias lämnat Frankrike. Tillsammans

²⁶³ Ibid.

²⁶⁴ Ibid.

med några hundra spanska flyktingar hade hon lyckats ta sig ombord på fartyget S/S Flandre som den 7 september anlöpte hamnen i Ciudad Trujillo, nuvarande Santo Domingo, i den Dominikanska republiken. Hon flyttade senare vidare till Mexiko där hon fick arbete som lärare. Rudolf Berner och Pepita Iglesias fortsatte sedan att skriva till varandra. Deras brev handlade om kärleken och om deras gemensamma dröm om den anarkistiska revolutionen, men de skulle aldrig återse varandra.

Avslutning

Vad hände sedan?

Huvudpersoner

De sju huvudpersonerna kom samtliga att återvända till Sverige efter att ha arbetat eller stridit för CNT under det spanska inbördeskriget. Flera av dem fortsatte då att engagera sig för CNT och Spanien, ett engagemang som sedan fick sin fortsättning i kampen mot nazismen under det andra världskriget.

Rudolf Berner (1907–1977) utvisades från Frankrike på sommaren 1939 och återvände då till Stockholm. Under andra världskrigets inledningsfas försökte han hålla kontakten med sina spanska kamrater, av vilka många levde under svåra förhållanden i den franska exilen. Efter den tyska invasionen av Frankrike på sommaren 1940 upphörde alla kontakter. Under återstoden av kriget fortsatte Berner att vara aktiv i SAC och att skriva för *Arbetaren*, det handlade då påfallande ofta om nostalgiska tillbakablickar från hans tid i Spanien. På sina lediga stunder sammanställde han sina anteckningar från den kurirresa i Nazityskland som han gjort tre år tidigare. Det resulterade i skriften: *Den osynliga fronten: Från det illegala arbetets Tyskland*, som utgavs 1940 under pseudonymen Frank Tireur.

Även om Berner gjorde vad han kunde för att försörja sig som skribent var tiderna svåra. Men under sin tid i Paris hade Berner ofta slagit ihjäl tristessen genom att gå på bio. Eftersom han då sett de flesta filmerna i den nya franska filmvågen lyckades han på hösten 1940 förmå ABF (Arbetarnas Bildningsförbund) att starta en ”Studiecirkel i film” med honom själv som kursledare. Det blev en teoretiskt inriktad studiecirkel som kom att bli en föregångare till de kurser i filmvetenskap som senare skulle startas på de svenska universiteten. En av eleverna var en då blott 15 år gammal Vilgot Sjöman (1924–2006) som senare skulle göra sig ett namn som filmregissör. Under kursen kom Berner att göra ett stort intryck på Sjöman som beskrev

honom som ”... en rolig fan. Och karismatisk. Den förste rebellen i mitt liv.”¹ I Stockholm tog Berner initiativ till en insamling för att bekosta en gravsten till Emil Manus, vars gravplats förblivit omärkt. På sommaren 1945, tio år efter Manus död, kom en gravsten med inskriptionen: ”Kamrater släkt och vänner som uppskattade din kamp för anarkismen reste vården” till sist på plats på Sandsborgs kyrkogård.

Efter krigsslutet var det nazistiska hotet undanvärjt. Men Berner hade svårt att glädja sig. Så fort det värsta kaoset lagt sig och det återigen blivit möjligt att resa ut i Europa, var han redo. I slutet av februari 1946 vände han sig därför till SAC för att ansöka om respengar till Paris. Där skulle han ta kontakt med sina spanska kamrater i exilen och – om det skulle vara möjligt – även försöka ta sig in i diktaturens Spanien. Sedan han kommit överens med Arbetarens redaktör Albert Jensen om att skicka reportage från resan beviljades han 600 kronor av SAC.² Några dagar senare lämnade Berner Stockholm för att ta flyget till Paris dit han anlände i mitten av mars.

I Paris flockades ett stort antal utrikeskorrespondenter som kommit för att rapportera om det nya Europa som skulle återuppbyggas, men snart också omformas i enlighet med den amerikanska Marshallplanen. Detta var emellertid inget som engagerade Berner som bara var intresserad av CNT och den spanska exilen. I ett av sina första reportage från Paris berättade han att han träffat på

flera gamla bekanta från Barcelona, vänner och kamrater som man inte vågat hoppas var i livet. Det är sant att många är borta för alltid, men till min stora glädje visar det sig att en hel del lyckats överleva krigsårens djävulskap. Åren har farit hårt fram med dem alla, vi skiljdes 1939 och då var de alltfjämt unga. Vi möts 1946 och de har fått gråa hår, insjunkna ansikten och färade pannor. Men optimismen har inte dött, den har bara fått en smula broms av erfarenheterna...³

I Paris kom Berner snart i kontakt med Baltasar Lobo (1910–1993), Mercedes Comaposada (1901–1994)⁴ och med flera andra av sina spanska kamrater. Under mars och april gjorde han ett flertal intervjuer med framträdande

¹ Vilgot Sjöman (2001), *Äntligen rebell. Mitt personregister: Urval 01*, Stockholm, Natur och kultur, s. 28.

² SACs AU-protokoll, 27 februari 1946 (1845/A/3/34), SAC, ARAB.

³ Rudolf Berner, ”CNT i Spanien är tungan på vågen. Rudolf Berner-intervju med García Vivancos, CNT-medlem och f.d. överste i den republikanska spanska armén”, i *Arbetaren*, 8 april 1946.

⁴ Mercedes Comaposada skulle senare börja använda sig av sin mors efternamn Guillén.

CNT-medlemmar, bland andra med den tidigare militäre befälhavaren Miguel García Vivancos (1895–1972) och CNTs före detta generalsekreterare Horacio Prieto (1902–1985).⁵

Det fanns nu stora förhoppningar om att de allierade segrarmakterna skulle låta Franco gå samma väg som Hitler och Mussolini. Därför var många övertygade om att den spanska diktaturen skulle störtas inom en inte alltför avlägsen framtid. Inom CNT och den övriga republikanska exilrörelsen vädade man därför morgonluft.

Men i Paris kom Berner snart att stöta på problem. Det handlade i första hand om att CNT nyligen splittrats i den franska exilen. Det fanns nu en ”pragmatisk” fraktion som ingick i den republikanska exilregeringen, och som därmed fortsatte den samarbetslinje som CNT drivit under inbördeskriget. På andra sidan fanns en ”dogmatisk” fraktion som ville avsluta alla samarbeten för att istället driva en självständig linje som i stora drag gick ut på att CNT på egen hand skulle starta en upprorsrörelse i Spanien. Medan den pragmatiska fraktionen hade nära förbindelser med det underjordiska CNT och den nationalkommitté som fortfarande verkade inne i Spanien, hade den dogmatiska fraktionen börjat få överhanden i den franska exilen.

Då Berner anlände till Paris var det för att upptäcka att så gott som samtliga av hans spanska kamrater sympatiserade med den pragmatiska CNT-fraktionen. Desto fler från denna fraktion som Berner umgicks med och intervjuade, desto fler blev det från den konkurrerande fraktionen som började dra öronen åt sig och ta avstånd från honom. För Berner, liksom för många andra, hade det varit gamla vänskapsband, snarare än ideologiska och politiska ställningstaganden, som gjorde att han kom att sympatisera med den ena fraktionen och inte med den andra.

Under tiden hade Berners reportage börjat skapa oro i Stockholm, där SACs sekreterare John Andersson, som även var sekreterare för IAA, var närmast rasande för att Berner bara intervjuat folk från den ena fraktionen. G. A. Kronheffer (1899–1994), en av ledamöterna i SACs Arbetsutskott, uttryckte samtidigt förvåning över att Berner, som han betecknade som ”extremsyndikalist”, tagit ställning för den fraktion som ingick i exilregeringen. Albert Jensen trodde däremot inte att det var så allvarligt menat då han menade att den impulsiva Berner ”... tar starkt intryck av den omedelbara kontakten”. Jensen påminde även om att han gjort en överenskommelse med Berner som

⁵ Se Rudolf Berner, ”Varför CNT i Spanien gick med i Giralregeringen. Arbetarens utsände, Rudolf Berner, intervjuar CNT-medlemmen och ’arbetsministern’ Horacio Prieto”, i *Arbetaren*, 6 april 1946 och ”CNT i Spanien är tungan på vågen”, i *Arbetaren*, 8 april 1946.

han förutsatte fortfarande gällde: ”Det föreligger ett bestämt avtal mellan redaktionen och Berner att han skall vända sig till båda riktningarna, vilket han säkert även kommer att göra också, men ännu ej hunnit med”.⁶

Men Berner kom aldrig att intervjua någon företrädare för den dogmatiska fraktionen. I mitten av april lämnade han istället Paris för att resa till Schweiz. Efter att ha stannat några dagar i Zürich fortsatte han till Italien där det syndikalistiska USI (Unione Sindacale Italiana) fortfarande låg i spillror, men där anarkistfederationen FAI (Federazione Anarchica Italiana) i gengäld blivit en stark och inflytelserik kraft.

I Milano träffade Berner en rad företrädare för FAI.⁷ Berners största stund i Milano var tvivelsutan då han träffade på rörelsens nestor, den berömda anarkisten Armando Borghi (1882–1968). Till Berners stora glädje visade det sig att Borghi, som var bekant med dirigenten Arturo Toscanini, kunde ordna fram två biljetter till generalrepetitionen inför återinvigningen av operahuset La Scala, som skadats av flygbomber under kriget men nu renoverats. Samma kväll gick Berner och Borghi till La Scala för att se den bejublade föreställning som Berner sedan skildrade i ett långt reportage.⁸ Sin vana trogen skrev den produktive Berner därefter ett flertal reportage från Italien där han beskrev vardagslivet och den politiska situationen. Då Berners sista reportage från Italien publicerades i *Arbetaren* den 5 juni hade han redan lämnat landet.

Nästa gång Berner hördes av var på midsommardagen den 22 juni då han på okända vägar tagit sig tillbaka till Frankrike. Han befann sig då i Pyrenéerna någonstans vid den spanska gränsen. Där hade han stämt möte med tre medlemmar från CNTs gerillarörelse. Innan Berner skiljdes från dem överlämnade de en lista som de ville att han skulle publicera i Sverige. Listan, som publicerades i *Arbetaren* den 1 juli, innehöll uppgifter om hur många som, enligt CNTs underrättelser, mördats i Francoregimens fångelser från 1945 och fram till halvårsskiftet 1946, och där antalet avrättade under denna period uppgavs vara 31 615. Därutöver uppgavs 136 515 sitta fängslade av politiska skäl medan ytterligare 300 000 helt eller delvis uppgavs stå under myndigheternas kontroll, vilket innebar att de stod under olika former av över-

⁶ SACs AU-protokoll, 10 april 1946 (1845/A/3/34), SAC, ARAB.

⁷ Se t ex. Rudolf Berner, ”Milano en trasgrann zigenerska, hungern skriven i allas ansikten”, i *Arbetaren*, 24 maj 1946, och ”Sjudande aktivitet bland anarkisterna i Italien. FAI omsluter nu en halv miljon medlemmar – går framåt med kraft och beslutsamhet”, i *Arbetaren*, 29 maj 1946.

⁸ Ett entusiastiskt referat från konserten går att läsa i Rudolf Berner, ”Italien skickar iväg monarkin? Umberto modern variant på ’Konung för en dag’. Ett bra byte: kungen gick och musikens kung återtog sin ’tron’”, i *Arbetaren*, 28 maj 1946.

vakning eller utförde tvångsarbete i något av de läger som inrättats av Franco-regimen.⁹ Eftersom Franco gjorde sitt bästa för att blidka de allierade segrarmakterna genom att försöka framställa sin regim som rättssäker och legitim hade CNT velat ta udden av dessa försök.

CNTs ursprungliga plan hade antagligen varit att skicka Berner över den spanska gränsen redan flera veckor tidigare. Vad Berner inte kunde berätta, eller kanske inte ens kände till, var att CNTs underjordiska nationalkommitté, den tionde i ordningen efter 1939, hade arresterats i Madrid den 9 april.¹⁰ Förmodligen var det också därför som Berner passat på att göra en avstickare till Italien och att han därefter uppehållit sig i södra Frankrike i väntan på att en ny nationalkommitté skulle komma i ordning i Spanien.

Berners efterföljande reportage var avsänt från Toulouse som kommit att bli ett viktigt centrum för CNTs exilrörelse, och där Berner återsett Ricardo Sanz (1898–1986), tidigare befälhavare för 26 divisionen, som nu levde under knappa omständigheter: ”Översten i spanska armén tjänar nu ett torftigt levebröd genom att av läder- och skinnrester knåpa ihop baby-skor och damsandaletter.”¹¹

Några dagar senare lämnade Berner Toulouse. Då han kom fram till bergsbyn Le Breuil träffade han på en CNT-medlem som åtog sig att visa honom vägen till målet som var det stora kraftverksbygget Barrage de l'Aigle vid floden Dordogne. När de anlände till den barackstad som vuxit upp vid bygget träffade Berner på flera av sina spanska bekanta.¹² Till att börja med hade de svårt att förstå hur Berner kunnat hitta dem långt ute i ödemarken. En av dem, José Berruezo (1895–1990), berättade senare om deras förvåning:

Denne svensk, Rudolf Berner, damp plötsligt ned som fallen från himlen under någon av de första dagarna av juli 1946. Ingen, inte ens han själv, kunde förklara hur han lyckats hitta oss.¹³

⁹ Rudolf Berner, ”Hemsk blodlista från Spanien. Över 33 000 har mördats, 136 000 hålles fångslade. Sensationell rapport från Rudolf Berner. ’Kriget har aldrig upphört – CNT för kampen vidare’”, i *Arbetaren*, 1 juli 1946.

¹⁰ Denna kommitté omnämns ibland även, beroende på hur man räknar, som den tolfte i ordningen, se J. M. Molina (1976), *El movimiento clandestino en España 1939–1949*, Editores Mexicanos Unidos, Mexiko City, s. 175–179.

¹¹ Rudolf Berner, ”CNT skall visa sig vuxen sin uppgift’. Intervju med berömda Durruti-kolonnens chef efter Durrutis fall, Ricardo Sanz”, i *Arbetaren*, 2 juli 1946.

¹² Se Rudolf Berner, ”Landsflyktiga spanjorer skapar mäktigt minnesmärke på fransk jord. Ett besök vid kraftverksbygget där den franska motståndsrörelsens vagga stått, I”, i *Arbetaren*, 22 juli 1946.

¹³ José Berruezo (1967), *Contribución a la historia de la CNT de España en el exilio*, Mexiko City, Editores Mexicanos Unidos, s. 14, min översättning.

Bland de tusentals arbetare som deltagit i kraftverksbygget hade det funnits många spanjorer från CNT. Med sina erfarenheter från inbördeskriget hade de från första början tagit aktiv del i kampen mot den tyska ockupationsmakten under det andra världskriget. Barrage de l'Aigle ses därför än idag som en symboliskt viktig plats för den franska motståndsrörelsen. Under sin vistelse där skrev Berner ett flertal reportage för *Arbetaren*.¹⁴ Därefter blev det tyst.

Under tiden hade Berners aktiviteter fortsatt att skapa problem i Stockholm. Då SACs AU höll möte på kvällen den 7 augusti riktade John Andersson återigen häftig kritik mot Berner. Förutom att Berner bara rapporterat om den ena CNT-fraktionen föreföll det även som att han aktivt försökte påverka SACs ställningstaganden. Andersson var rädd att det hela skulle komma att tolkas som att SAC tagit ställning för den ena av fraktionerna. Som sekreterare för IAA var Andersson uppenbarligen också orolig för sitt eget anseende och hade därför tagit det hela personligt: "Det hela är närmast en aktion mot mig, att få SAC att ingripa mot mig."¹⁵

Några dagar tidigare hade de första delarna av en ny reportageserie från Berner med samlingstiteln "Illegalt till Spanien" anlänt till Arbetarens redaktion. Den 8 augusti, dagen efter att SACs AU hållit sitt ovan refererade möte, publicerades den första delen i serien där det framgick att Berner, någon gång under den andra veckan i juli, hade lyckats ta sig in i Spanien. Berner hade då gett sig upp i bergen tillsammans med CNT-kuriren "Manolo".¹⁶ För att Berner inte skulle väcka någon uppmärksamhet hade han försetts med en uppsättning typiskt spanska lantarbetarkläder. Efter att han packat ner sin kostym och sin "Hermes Baby-skrivmaskin" i en väska som han surrat fast på ryggen, hade de påbörjat sin vandring.

Innan de gått över den spanska gränsen hade ytterligare en CNT-medlem, bergsguiden "Juan", sällat sig till dem. Under återstoden av vandringen hade det varit "Juan" som gått i täten med uppgiften att offra sig om de skulle stöta på Francos gränsvakter. Efter honom följde Berner medan "Manolo", som hade med sig en väska med kurirpost, gått som siste man. Då de passerade en

¹⁴ Se t ex. Rudolf Berner, "Spansk solidaritet och livsglädje har landsflykten ej förmått bryta. Längtan hem till ett fritt Spanien dominerar hos flyktingarna i Barrage de l'Aigle", i *Arbetaren*, 24 juli 1946.

¹⁵ SACs AU-protokoll, 7 augusti 1946 (1845/A/3/34), SAC, ARAB.

¹⁶ Rudolf Berner, "Illegalt i Spanien. Spännande färd i CNT-regi från Toulouse till Madrid. Rudolf Berner skildrar i utsmugglad reportageserie hur han 'korsat kritstrecket' och Francos spanare", i *Arbetaren*, 8 augusti 1946.

gränspostering beslutade sig ”Juan” för att göra ett djärvt drag. De kröp då alldeles intill gränsvakternas tält innan de tog sig vidare ut i natten.¹⁷

Då de följande morgon närmade sig en by fick de gömma sig i ett buskage i väntan på att kunna ta sig över en väg. Berner var nu blåslagen efter att under natten ha snavat på stenar och sönderriven av taggbuskar. Framåt eftermiddagen, då kusten blivit klar och de hade tagit sig över vägen osedda, hade det blivit dags att skiljas från ”Juan”. Efter att ha pekat ut deras fortsatta färdriktning vände han tillbaka mot den franska sidan av gränsen.¹⁸

Berner och ”Manolo” letade sig därefter fram till en flod där de påbörjade sin förvandling:

De sönderrivna byxorna och resterna av våra alpargatas kastas undan, skorna och kostymen plockas fram ur väskorna, vi vaskar oss, rakar oss, klär på oss, borstar av skorna och försöker krypa i fotfodralen.¹⁹

De tog sig upp på vägen och började gå medan de försökte se obesvärade ut:

Snyggt klädda, visslande och låtsande som ingenting, travar vi igenom den ena byn efter den andra. Vi möter soldater, såväl sådana i tjänst som i mera lediga formationer. Men med en fräckhet utan gräns bryter ”Manolo” udden av alla militärpatrullernas eventuella tankar på ”halt och förhör”. Och framför oss ligger en lång, plan vägsträcka.²⁰

Åtskilliga timmar senare, ganska exakt ett dygn efter att de gått över gränsen, kom de fram till ”staden X” som var deras första etappmål. Av Berners förfalskade passersedel som fortfarande finns bevarad framgår att den stad de kommit till var Pamplona, vilket innebar att de under det föregående dygnet tillryggalagt omkring fyra mil, mestadels i svår bergsterräng.²¹ I Pamplona fick de övernatta hos varsin CNT-familj. Följande morgon hade Berner och ”Manolo” stämt träff på tågstationen, men väl där låtsades de inte om varandra, utan klev istället ombord var för sig. En stund senare råkade Berner

¹⁷ Rudolf Berner, ”Svår nattmarsch över bergen rakt genom fascistiskt läger. Ung spanjor frivilligt ’lockbete’ – skulle offra sig i händelse av upptäckt”, i *Arbetaren*, 9 augusti 1946.

¹⁸ Rudolf Berner, ”Med ståplatståg mot Madrid. Spännande kontroll av papperen. I underjorden finns det gott om ’änglar’, medan ovan jord man ofta får syn på ’djävlar’”, i *Arbetaren*, 10 augusti 1946.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Berners passersedel finns bevarad i Ämnesordnade handlingar (62/8), Rudolf Berner [personarkiv], ARAB.

ut för en poliskontroll.²² Hur den blonde Berner, vars spanska var långt ifrån perfekt, lyckades klara sig igenom kontrollen framgår inte av hans reportage. Men innan de gått över gränsen hade CNT försett honom med en falsk identitetshandling som var utställd på en "Fermin Lopez Vega", kontorist från Gijón, som han visat upp, förmodligen under tystnad.²³

Några timmar senare var Berner och "Manolo" framme i Madrid där de begav sig till en stadsdel där de skulle söka kontakt med sina kamrater i CNT:

Vi ska dyka ner i underjorden, till det confederala Madrid. (...) Vi drar oss till en helt annan "barrio" men portvakten i det hus där vi klappar på meddelar att den vi söker inte kommit hem ännu. Vi slår några lovar runt kvarteret medan vi väntar. "Manolo" finner det underligt att kamraten ifråga inte är hemma, och fruktar att polisen varit framme.²⁴

Berner tog nu tillfället i akt att ge uttryck för sina känslor för Guardia Civil:

Polisen... Jag minns dagens syner. Vid varenda järnvägsstation en patrull civilgardister med gevären utmanande dinglande på axlarna, och så dessa trekantiga hattar! Det finns ingen huvudbonad i världen som samlat så mycket hat, så mycken ärlig folkvrede mot sig som just dessa "kaskar" av blankt läder. Och det finns ingen huvudbonad som så till den grad brutaliserar bärarens utseende! Varenda civilgardist ser ut som en sjudubbel SS-mördare, och i min rätt pacifistiska själ väcker åsynen av dessa figurer till liv en oresonlig lust att ge dem ordentligt på käften!²⁵

Efter att ha väntat förgäves på sin kontaktperson begav de sig till en annan stadsdel där "Manolo" ordnade så att Berner fick övernatta hos en CNT-familj där han blev väl omhändertagen:

Som en länge saknad tas jag emot. Hustrun och de halvvuxna barnen tävlar om att på alla sätt hjälpa mig. Mina sår behandlas, sakkunnigt och ömt. En matbit trollas fram fast klockan är två på natten. (...) Och nästa morgon pysslar hon återigen sakkunnigt om mina fötter, jag kan inte krypa i skorna, men hon letar fram ett par alpargatas och saken är avhjälpt.²⁶

²² Rudolf Berner, "Med ståplatståg mot Madrid", i *Arbetaren*, 10 augusti 1946.

²³ Berners identitetshandling finns bevarad i Ämnesordnade handlingar (62/8), Rudolf Berner [personarkiv], ARAB.

²⁴ Rudolf Berner, "Under jorden i Madrid, kontakt med CNTs folk. Inga himlastormande stämningar men samma brinnande okuvliga kampvilja som 1936", i *Arbetaren*, 12 augusti 1946.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

Nästa förmiddag kom ”Manolo” till lägenheten för att hämta Berner. Under den följande dagen träffade de på flera kamrater ute på stadens gator:

Vi går bakgator – för att ingen ska fästa sig vid min haltande gång och mitt sönderrivna ansikte samt min allt annat än spanska kostym. Och så råkar jag på nytt in i kamratatmosfär, träffar nya kamrater och så småningom tillstötter även den som vi förgäves sökt under natten. Vilken överraskning! Vi är ju gamla bekanta!²⁷

Berner gav därefter uttryck sin beundran för sina kamrater i det underjordiska CNT, och inte minst de kvinnor som ingick i rörelsen:

Livet har sina ljusa ögonblick, och jag känner hur jag fylls av en allt starkare övertygelse: CNT och dess män är något att vara mycket stolt över! Men låt oss inte glömma hustrurna, mödrarna, fästmörna! Kvinnorna gör sin betydelsefulla insats, en insats som absolut inte kan överskattas.²⁸

Några dagar senare summerade Berner sina intryck från sina inledande dagar i Madrid:

Mina första dagar i ”underjorden” har övertygat mig om att vår spanska broderorganisation håller måttet. För varje dag ökas och stärks detta intryck, liksom min beundran för de män och kvinnor vilka trots alla faror och svårigheter håller den confederala fanan högt. Det är visserligen inte de segerrusiga, himlastormande stämningarna från juli 1936, men det är samma anda, samma okuvliga kampvilja – nu parad med erfarenhet, klar-syn och taktik. [...] Men jag känner att ansvaret tynger, ty på min skrivförmåga hänger det om SACs medlemmar ska kunna skapa sig en bild av de förhållanden som här råder och därmed förståelse för CNTs handlingslinje. Dock, jag ska göra mitt allra bästa, ty andan här är verkligen inspirerande! Viva la CNT!”²⁹

Den följande delen av sin reportageserie inledde Berner med att berätta om fattigdomen och den utbredda korruption som i sin tur banat väg för ett utbrett angiveri:

I en föregående artikel nämndes att Franco per år ger ut tolv miljoner pesetas som dusörer åt ”confidentes”, angivare. Dessa kräk till skvallerbyttor

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

rekryteras huvudsakligen bland portvakter, taxichaufförer, kypare och ”limpiabotas”, det vill säga skoputsare. Inte så att alla dessa yrkeskategorier skulle vara särdeles judasaktiga, men de har på grund av sitt arbetes art rika tillfällen att snappa upp saker och ting. Dessutom existerar en lag som ålägger detta slags yrkesarbetare att ofördröjligen varsko polisen så snart de anar något misstänkt. Lagbestämmelsen ifråga ingår i deras anställningskontrakt!³⁰

Men Berner ville också understryka att långt ifrån alla i de ovan nämnda yrkeskategorierna var angivare:

Denna ingress avser inte att på något sätt smutskasta eller misstänkliggöra dessa yrkeskårer som helhet; man har för mig berättat otaliga fall, då skoputsare, chaufförer, kypare eller portvakter genom sin rådighet räddat vårt folk från att fastna i polisens nät. Men det är klart att för tolv miljoner pesetas kan man köpa många kräk, och kräk finns det överallt. Tar man därtill i beaktande den oerhörda nöd och fattigdom som råder i Francos rike, så är det förklarligt att en dusör utövar sin lockelse.³¹

Då en av CNTs viktigaste uppgifter var att försöka rädda de medlemmar som hotades av dödsstraff eller som dömts till långa fängelsestraff, utgjorde den utbredda korruptionen också en möjlighet. Berner berättade om hur CNT ägnade stor kraft åt att ta reda på vilka tjänstemän som befann sig i ekonomiska trångmål och därför genom mutor skulle kunna förmås att se till att fängslade CNT-medlemmar skulle ”tappas bort i akterna”, ges mildare domar eller förflyttas till arbetsläger varifrån det var lättare att rymma.³² Men ett av de största hindren var att CNT saknade pengar:

Därför har man många gånger inte ens kunnat anta Francotjänstemännens egna erbjudanden om att mot en lämplig dusör ”slarva bort” ett fall. Om CNT till sitt förfogande haft några årliga miljoner pesetas för sådana ändamål, skulle säkerligen de flesta av de kamrater som de senaste åren skjutits eller på annat sätt avrättats, ännu vara i liv och verksamhet. Ty korruptionen inom Francos läger är stor, hela Falangen är rutten, kan man säga.³³

³⁰ Rudolf Berner, ”Där Francoregimen undermineras. Hett i ’underjorden’ där CNT har ’kontor’. Mutor och judaspengar bringar en del revolutionärer i Francoregimens klor”, i *Arbetaren*, 13 augusti 1946.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Ibid.

Rudolf Berner (till höger) med okänd spansk kamrat, förmodligen CNT-guiden "Manolo", Madrid, sommaren 1946. Ur fotoalbum i Rudolf Berners personarkiv, Ämnesordnade handlingar (62/8), ARAB.

Berner övergick sedan till att beskriva det underjordiska CNTs organisation och verksamhet. Det var också här som den mest sensationella delen av Berners rapportering från diktaturens Spanien började.

För det visade sig nu att han arbetade med sekreteraren för CNTs nationalkommitté. I sina reportage var Berner av uppenbara skäl förhindrad att uppge några namn. Det var först flera år senare, då det inte längre spelade någon roll, som han kunde uppge att den han arbetade med var Enrique Marco Nadal (1913–1994), en järnvägsarbetare från Valencia som deltagit i det andra världskriget på de allierades sida.³⁴ Efter att den föregående nationalkommittén arresterats ett par månader tidigare hade Marco Nadal utsetts till sekreterare för den kommitté som då tagit vid. Sedan inbördeskrigets slut hade CNT haft underjordiska nationalkommittéer inne i diktaturens Spanien, men de flesta hade avslöjats och arresterats. Den nationalkommitté som Berner nu befann sig hos var den elfte i ordningen sedan 1939.³⁵ Under Marco Nadals uppenbarligen kompetenta ledning hade det underjordiska CNT vuxit hastigt. Samtliga av dess regionalkommittéer fungerade mer eller mindre ”normalt” samtidigt som ett stort antal av dess tidningar kunde tryckas och distribueras över landet.³⁶

Berner började nu rapportera inifrån nationalkommitténs sekretariat som var inrymt hos en CNT-familj i en lägenhet någonstans i Madrid:

Vi badar i svett, ty juli är årets hetaste månad. Det skulle vara en guds välsignelse att få öppna balkongdörrarna och ställa till med ett ordentligt tvärdrag. Men försiktigheten bjuder oss att arbeta i detta ångskåp. Vi, det vill säga jag och CNTs sekreterare, har vårt ”kontor” på ett relativt säkert ställe. Säkert, så snart vi är innanför husets port. Ute på gatan lurar faran, så det är ett sabla sjå att smita in och ut. Det är en vanlig enkel Madridarbetare och hans familj som bebor den lilla lägenheten om två små rum och ett litet kök. Det ena rummet upptas av familjemedlemmarnas sängar, det andra rummet fylls helt av fyra stolar och ett bord, en gång en meter stort. Detta bord är placerat på allt vad huset har av filter, på skivan ligger ett sängtäck – och därmed har vi satt ljuddämpare på skrivmaskinerna. [...] Men då dessa Madridhus saknar dörrar – endast dörrhåll som ”stängs” av draperier – stjal vi inte bara deras hemfrid utan tar också deras tjänster i anspråk på annat sätt. Ständigt, från tidiga morgonen till midnatt – vår

³⁴ Se Rudolf Berner (1949), *Den spanska diktaturen*, Stockholm, Studentföreningen Verdandis småskrifter Nr 502, Bonniers, s. 58.

³⁵ Denna nationalkommitté omnämns ibland även som den trettonde i ordningen, se Molina (1976), s. 195; jfr Ángel Herrerín López (2004), *La CNT durante el franquismo: Clan-destinidad y exilio (1939–1975)*, Madrid, Siglo Veintuno de España Editores, s. 442.

³⁶ Molina (1976), s. 196.

arbetstid är lång, ty mycket ska uträttas och de illegala förhållandena töjer ut varenda sak – måste en av familjens medlemmar hålla vakt. Saken är den att folk i Madrid umgås flitigt med varandra, grannarna tittar in och tittar ut titt-tätt. Så snart det knackar på dörren (ytterdörren är den enda dörren i lägenheten) ger äldsta flickan oss ett tecken att sluta slamrandet. När grannfrun – eller vem det nu kan vara – lättat sitt hjärta och gått, får vi ett litet ord: ”Sigue!”, Fortsätt!³⁷

Berner tog sedan tillfället i akt att ännu en gång framhålla den viktiga roll som kvinnorna spelade i det underjordiska CNT:

Just nu besinnar jag att vårt liv är en enda paradox: vi befinner oss i underjorden, det är hett som det påstås vara i helvetet. Men ändå – änglar pysslar om oss. Ty vart jag än kommer här i det underjordiska Madrid, så nog är husens kvinnor att beteckna som änglar. Frun i det här huset, vars familjeliv och husliga göromål vi totalt hindrar, är en av de många kvinnor CNT räknar i sin kämpaskara. Inte bara det att hon gör organisationen många och stora tjänster på så sätt som jag nu inte kan berätta. Skulle polisen upptäcka vårt nuvarande tillhåll, så väntar henne samma hårda straff som oss!³⁸

Övervakningen, angiverisystemet och de hårda straff som väntade dem som blev avslöjade gjorde att CNT och dess nationalkommitté tvingats vidta en mängd försiktighetsåtgärder:

CNT har därför sitt eget ”brevbärarsystem” även inom landet. Ett system som är så invecklat att varje brev och varje dag har sina särskilda system, allt efter omständigheternas krav.³⁹

Än mer komplicerat var det att kalla till möten, då kallelserna måste göras via en kedja av kontaktpersoner som inte fick känna till varandras identiteter:

Att kalla till ett möte, om det så bara är ett möte mellan sekreteraren och en regionalkommittéledamot, är en omständlig procedur. Den ene vet inte var den andre bor, man betjänar sig av ett system ”enlaces”, förbindelser, för att komma i kontakt med varandra. Ska Juventudes Libertarias representant i Comité Nacional överlämna ett aktstycke åt ordföranden i Studentföreningens (anarkosyndikalistiskt influerad organisation) Madridorganisation, så är det en hel kedja att organisera. Man tänker på de

³⁷ Rudolf Berner, ”Där Francoregimen undermineras”, i *Arbetaren*, 13 augusti 1946.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

minsta detaljer: ska man träffa en person som råkar bo i ett så kallat bättre hus, eller en förbindelseman ska knyta en länk i kedjan just på ett av de finare caféerna, så duger det inte att vederbörande kommer arbetsklädd. Inte heller att han röker de vanliga, handrullade cigaretterna. Nej, då måste man offra en slant på att köpa ett paket Capstan-cigarett – ty ”fint folk” röker bara den fria och dyra tobaken, medan arbetarna får nöja sig med den ransonerade och billiga inhemska.⁴⁰

Därefter hade det blivit dags för Berner att avrunda:

Jag är medveten om att denna artikel är synnerligen intetsägende, att den inte på minsta sätt ger en bild av svårigheterna och förhållandena. Men jag hoppas ni förstår att på sakens nuvarande ståndpunkt kan det inte bli mera än dessa antydningar. [...] Jag kan bara försäkra att det hela är rena äventyrsromanen omsatt i levande verklighet! Och en sak till: Man kan inte annat än fyllas av en stor beundran för våra spanska kamrater, som med mod, tillförsikt och aldrig sviktande pliktänsla fortsätter arbetet och striden för det höga målet: Spanska folkets frihet!⁴¹

Innan Berner lämnade Madrid skrev han även en kortare reportageserie som handlade om vardagslivet i staden, ”Hur spanska folket lever”. Därefter smugglades Berner ut ur Spanien. Även från denna resa skrev han en reportageserie där han skildrade sina möten med de aktiva i CNTs gerillarörelse, ”Spanska guerilleros”. Därefter återvände han till Sverige.

Då Berner anlände till Stockholm på förmiddagen den 17 september var det under stor uppståndelse. Några timmar senare hölls en välbesökt presskonferens i Klara Folkets hus som fick stort eko i den svenska pressen.⁴² Följande dag stod den braskande rubriken: ”Svensk journalist under jorden i Spanien” att läsa på Dagens Nyheters löpsedel. Några dagar senare hölls ett stort offentligt möte i Klara Folkets hus och därefter rullade det på. Under de närmast följande månaderna kom Berner att anlitas flitigt som talare i en rad olika sammanhang.

Under tiden väntade ledamöterna i SACs AU på att Berner skulle avlägga rapport och förklara varför han brutit sin överenskommelse om att intervjua medlemmar från båda CNT-fraktionerna. Men Berner skulle aldrig avlägga någon sådan rapport. Sedan Berner återvänt till Stockholm hade han varit

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Se ”Spanska syndikalisterna hälsar svenska kamrater. Rudolf Berner åter hemma efter att ha forcerat Francos gränsspärrar”, i *Arbetaren*, 18 september 1946.

fullt sysselsatt med att hålla föredrag där han fått lägga ut texten om sin spektakulära resa. Efter sin hemkomst hade Berner fortsatt att uttrycka sitt stöd för den ena av de två inbördes stridande CNT-fraktionerna. Genom sina kontakter med den pragmatiska CNT-fraktionen hade Berner även fått veta att några pengar från SACs pågående insamling ännu inte nått fram till CNTs nationalkommitté i Spanien. Detta hade gjort Berner djupt upprörd. Sin vana trogen hade han reagerat impulsivt. Berner hade därför lämnat SAC.

Vad Berner förmodligen inte kände till var att SAC haft stora problem att hantera den komplicerade situation där det fanns två konkurrerande exilfraktioner som båda ansåg sig representera det spanska CNT. För SAC förblev det länge också oklart vilken relation de båda exilfraktionerna hade med CNTs nationalkommitté i Spanien som av de flesta ännu ansågs vara den legitima företrädaren för CNT.

Berner kände inte heller till att SACs AU gjort sitt yttersta för att de insamlade pengarna skulle nå fram till CNT i Spanien. Men den dogmatiska CNT-fraktionen, som redan fått ta emot en del av pengarna, hade inte hållit sina löften till SAC. Eftersom brytningen mellan den dogmatiska exilfraktionen och det underjordiska, innerspanska CNT under tiden blivit total, hade den del av pengarna som SAC redan hunnit skicka till den dogmatiska fraktionen blivit kvar i Frankrike. Medan SACs AU gjorde upprepade påstötningar för att kräva att pengarna måste vidarebefordras till Spanien råkade Berner hamna i fokus i denna för SAC så svåra och känsliga fråga.

Den 20 december publicerades en stort uppslagen artikel i den socialdemokratiska *Morgon-Tidningen* där det riktades grova anklagelser mot SAC. Att artikeln, som var undertecknad av signaturen "K. A.",⁴³ osade av hat mot SAC – och inte minst mot dess sekreterare John Andersson – framgick med all önskvärd tydlighet redan i rubriken: "Spanieninsamling inte för Spanien. SACs 'föhrer' har vilselett medlemmarna". I ingressen stod följande att läsa:

Bland syndikalisterna pågår sedan lång tid en spanieninsamling, som för ett par veckor sedan inbringat 12 000 kronor. Inte ett öre av pengarna har emellertid gått till Spaniens illegalt kämpande syndikalistorganisation, utan SACs generalsekreterare har istället dirigerat dem till en emigrant-grupp i Frankrike.⁴⁴

⁴³ Den som dolde sig bakom signaturen "K. A." var sannolikt Karl Alfred Rickard Lindström (1894–1950), som varit chefredaktör för *Socialdemokraten* från 1940 och fram till 1944 då tidningen bytt namn till *Morgon-Tidningen*, men som därefter fortsatt att medverka i tidningens spalter.

⁴⁴ "Spanieninsamling inte för Spanien. SACs 'föhrer' har vilselett medlemmarna", i *Morgon-Tidningen*, 20 december 1946.

Den som undrade varifrån *Morgon-Tidningen* fått dessa uppseendeväckande uppgifter behövde inte vänta länge. För snart dök Rudolf Berners namn upp i den efterföljande brödtexten:

Medan Berner skrev initierat om de spanska syndikalisternas taktik och verksamhet, kunde man också i av John Andersson tillverkade och i den av honom helt dikterade syndikalistiska "internationalens" namn utsända artiklar märka att "führern" ignorerat den spanska illegala rörelsen och håller sig till en "principtrogen" emigrantgrupp.⁴⁵

Den socialdemokratiska tidningen kunde dessutom meddela att Arbetarens "mångåriga medarbetare och Spanienfarare redaktör Berner lämnat inte bara tidningen utan även SAC". Det visade sig nu att *Morgon-Tidningen* även varit i kontakt med Berner angående hans beslut att lämna SAC:

MT har varit i kontakt med red. Berner för att få veta närmare om orsaken till att han efter 16 års medlemskap tagit detta steg. Han vill dock inte på sakens nuvarande ståndpunkt göra något uttalande, men förnekar inte riktigheten i de uppgifter vi här anför. Han säger sig alltsedan hemkomsten från Spanien ha övervägt detta steg, och att han tagit det först nu sedan han uppgett hoppet om att kunna bidra till "omvändandet" av SAC-ledningen beträffande dess Spanienpolitik.⁴⁶

Trots att det uppgavs att Berner inte velat uttala sig vidare sig blev han ändå direkt citerad i det följande stycket:

"För mitt samvetes skull kan jag inte vara med i en organisation som på detta sätt motarbetar de på liv och död kämpande spanska kamraterna. Pengarna har skänkts för att komma de kämpande spanjorerna till godo, de har skänkts utan några ideologiska förbehåll, och det är lindrigt sagt skandal att CNT i Spanien inte fått ett öre av pengarna!" Mera vill han för dagen inte säga.⁴⁷

Även om det förblir oklart om Berner varit medveten om att han skulle bli direkt citerad, och att hans uttalanden dessutom skulle publiceras i ett rent osmakligt sammanhang där John Andersson kallades för "führer", stod det

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

ändå klart att han sagt för mycket. Att Berner gått ut med uppgifter som uppenbarligen var till skada, inte bara för SAC, utan även för CNT och den pågående Spanieninsamlingen betraktades som ett stort svek.

SAC och *Arbetaren* blev givetvis tvungna att bemöta anklagelserna. Eftersom det varit bråttom hade det inte funnits någon längre tid att fundera över vad Berner egentligen sagt och hur illvilligt *Morgon-Tidningen* valt att vinkla hans uttalanden. Redan följande dag publicerades inte mindre än tre bemötanden i *Arbetaren*. Ett av dessa var Albert Jensens inlägg som publicerades på ledarsidan under rubriken ”Den spanska insamlingen”. Där medgav Jensen att 4 000 kronor från SACs Spanieninsamling skickats till CNTs dogmatiska exilfraktion, som också var den fraktion som tagit initiativ till insamlingen, men då denna fraktion inte kunnat visa att pengarna hade skickats vidare till Spanien, hade SAC hållit inne med de resterande utbetalningarna i väntan på att få garantier om att pengarna skulle gå till Spanien. Jensen avslutade med en svidande kommentar om Berners agerande:

Vi förstå icke hur en människa som Berner, vars uppriktiga hängivenhet för den spanska revolutionen och anarkosyndikalismen icke kan ifrågasättas, vill på grund av personlig revansch så effektivt som det här antagligen blir fråga om att sabotera en insamling till förmån för den sak han själv omfattar. [...] Vi beklagar Berner, han kommer att få det svårt med sig själv.⁴⁸

Därmed var Berner ute i kylan. Det skulle dröja flera år innan han kunde börja medverka i *Arbetaren* igen.

Några månader senare, den 18 maj 1947, arresterades CNTs spanska nationalkommitté varpå dess sekreterare Marco Nadal fängslades och dömdes till döden, ett straff som senare omvandlades till 30 års fängelse. Att CNT knappt två månader senare kunde avslöja och avrätta den angivare som förorsakat gripandena av denna och den föregående nationalkommittén hjälpte föga.⁴⁹ Innan året var till ända hade även de två efterföljande nationalkommittéerna arresterats. Även om CNT därefter lyckades upprätthålla en obruten rad av mer eller mindre välfungerande innerspanska nationalkommittéer fram till 1953, började luften gå ur det underjordiska CNT.

Vid denna tid började det stå klart att de allierade skulle låta Franco sitta kvar vid makten. Det blev också den stora knäcken för CNT liksom för den

⁴⁸ Albert Jensen, ”Den spanska insamlingen”, ledare i *Arbetaren*, 21 december 1946.

⁴⁹ Molina (1976), s. 178 och 280.

republikanska exilrörelsen i stort. Under de följande åren kom det underjordiska CNT, liksom dess pragmatiska exilfraktion att föra en alltmer tynande tillvaro medan den dogmatiska exilfraktionen började ta kontrollen över det som fortfarande fanns kvar av CNT i exilen.

Under de närmast följande åren efter att Berner lämnat SAC hankade han sig fram som skribent långt ute i socialdemokratins utkanter. Under 1949 gav Verdandis studentförening ut en föga uppmärksammas skrift av Berner som hade titeln *Den spanska diktaturen*. Föregående sommar, i augusti 1948, hade Berner gift sig med en tysk kvinna, enligt uppgift var det ett skenäktenskap som Berner ingått för att hans fru skulle få uppehållstillstånd i Sverige (äktenskapet upplöstes genom skilsmässa i juni 1958).

Från 1951 och några år framåt, förmodligen i samband med Albert Jensens pensionering, kunde Berner återigen börja medverka i *Arbetaren*. Han följde då självklart utvecklingen i Spanien, men medverkade även på tidningens kultursidor där han skrev om poesi, konst och litteratur.

I mitten av 1950-talet fick Berner en tjänst som Malmötidningen Arbetets lokalredaktör i Lund. Han flyttade då in i en liten enrumslägenhet på Bankgatan 12 i Lund, där han kom att bo kvar så länge han levde. Några år senare blev han redaktör för tidskriften *Studiekamraten*.

I maj 1968, då han var 61 år gammal, gjorde Berner vad som skulle bli hans sista resa till Spanien. Hans skildring från den resa som gick från Perpignan och vidare in över den spanska gränsen, präglas av hans minnen från revolutionen och inbördeskriget. Då tåget gjorde ett uppehåll i Mataró, en industristad strax norr om Barcelona som tidigare varit ett starkt fäste för CNT och som Berner besökt under inbördeskriget, gick hans tankar tillbaka till de revolutionära åren:

Arbetarnas övertagande av produktionsmedlen... Det var mina egna upplevelser av detta avgörande steg in i socialismen som jag satt försjunken i då det skrangliga tåget bromsade in vid en station tre mil norr om Barcelona. [...] Jag tittade ut genom kupéfönstret. Nu, denna dag i maj 1968 tycktes det mig som hade orten inte förändrats på de snart 31 år som gått sedan mitt första besök. Nej, den här resan var ingen vallfärd, den var en resa i dubbla plan: nuets och minnenas. Och båda planen flätades in i varandra, även det nya slöt an till det förgångna. Som nu detta med Mataró; en häftig lust att stiga av och vandra rätt in i dåtiden, väl medveten om

nuets förhållanden men ändå på nytt fångad av de upplevelser som nu kallas minnen men är mer än så.⁵⁰

Genom åren fortsatte Berner att hålla kontakten brevlades med flera av sina kamrater från inbördeskriget. I hans efterlämnade personarkiv finns flera av dessa brev bevarade, bland andra från Rudolf Michaelis, Maja Funseth (nu gift Schröder) och Axel Österberg men också från hans närmaste spanska vänner Jacinto Latorre, Baltasar Lobo och Mercedes Comaposada som han höll kontakten med livet ut.⁵¹

Då Berners gode vän Axel Österberg blev obotligt sjuk på hösten 1968 höll denne på att avsluta en bok med översättningar av medeltida dikter från Provence. Då Berner besökte Österberg på hans dödsbädd lovade han att hjälpa till att färdigställa manuset. Berner höll sitt löfte. Två år senare utgavs Österbergs *Rosor och riddare* postumt på Rabén och Sjögrens förlag. I januari 1975 tilldelades Rudolf Berner det prestigefulla Vilhelm Moberg-stipendiet som delades ut av *Arbetaren*. Det var ett sent erkännande av hans mångåriga gärning som journalist, men även en försonande gest från SAC och *Arbetaren*. Rudolf Berner avled i Lund, den 11 mars 1977, vid 69 års ålder.

Olle Jansson (1913–1983) lämnade Spanien i början av mars 1937 och var tillbaka i Stockholm en dryg vecka senare. Han gav sig då ut på en lång föredragsturné i SACs regi där han berättade om sina erfarenheter från Spanien. Under turnén, som kom att vara i närmare ett år, besökte Jansson även Norge där han lärde känna flera syndikalister som senare skulle komma att ingå i den norska motståndsrörelsen. I Oslo inledde Jansson en relation med Rakel Senora Stöber (1913–?) som var styvdotter till den kände norske syndikalisten Carl O. Tangen (1888–1947). Efter att Jansson avslutat sin föredragsturné återvände han till Stockholm där han fick hyra en lägenhet på Bondegatan 39 på Södermalm. En tid senare flyttade Rakel Stöber efter. De gifte sig i september 1938, med Nisse Lätt som bröllopsvittne. I Stockholm varvade Jansson anställningar som målare med olika arvoderade uppdrag för SAC och SUF. Han valdes även in i SACs AU och i SACs Flyktingkommitté.

Vid det andra världskrigets utbrott startade en infekterad debatt inom SAC där Jansson kom att bli en av de främsta förespråkarna för en aktivistisk linje som gick ut på att SAC skulle välja sida och ta ställning för de allierade. På den andra sidan fanns den äldre generationen, företräd av bland andra

⁵⁰ Rudolf Berner, ”Inte bara ockupation”, i *Syndikalism*, tidningsbilaga utgiven av SACs propagandakommitté, juni 1968.

⁵¹ Brev (62/1a–62/3), Rudolf Berner [personarkiv], ARAB.

Albert Jensen, som istället förespråkade en antimilitaristisk linje som gick ut på att ta avstånd från inblandning i alla krig och mellanstatliga konflikter.

Några månader tidigare hade Sovjetunionen och Nazityskland ingått den så kallade Molotov–Ribbentrop-pakten där de lovade att inte angripa varandra, men pakten hade även innehållit en hemlig del där de delat upp Östeuropa mellan sig. Två veckor efter att Tyskland angripit Polen, vilket också blev starten på det andra världskriget, gick Sovjetunionen in i Polen för att ta sin del i anspråk. Det svenska SKP och de andra europeiska kommunistpartierna upphörde då också att kritisera Nazityskland.

Då Sovjetunionen, den 30 november 1939, gick till angrepp mot Finland var det många svenskar som upprördes. En av dem som då beslutade sig för att anmäla sig som frivillig var Olle Jansson. Innan han reste till Finland för att delta i vinterkriget intervjuades han i *Storm*. Eftersom många i den militärt organiserade Svenska frivilligkåren sympatiserade med högern var han angelägen om att förklara varför han anmält sig:

Man säger att jag kommer i dåligt sällskap. (...) Ja, det är sant men det är inte första gången. När jag slogs i Spanien för det spanska folkets frihet och för socialismen, så skedde det i sällskap med bolsjevikerna, som då av opportunistiska skäl voro för kampen där, medan de i verkligheten voro de hätskaste motståndare till såväl frihet som sann socialism. Likadant är det naturligtvis nu, det finns en massa reaktionära element som gått till Finland utan att ha klart för sig att Rysslands nederlag samtidigt är ett nederlag för deras andliga hemland Tyskland.⁵²

Jansson lämnade Stockholm den 27 februari 1940. Den 2 mars anlände han till Sallafronten i finska Lappland:

Redan efter en vecka fick jag tillfälle att bli med i en spaningspatrull bakom de ryska linjerna. Vi skulle fastställa det exakta läget på en av rysarnas flygbaser. Uppgiften kunde lösas utan att någon störde oss. Vi voro vid det tillfället ända framme vid vägen mellan Märkäjärvi och Salla och det var rätt intressant att se de ryska fordonen passera oss på några tiotal meters avstånd.⁵³

⁵² "Olov Jansson till Finland", i *Storm*, 3/1940.

⁵³ "Åter från Finland", i *Storm*, 5/1940.

Men Finland kunde inte stå emot den sovjetiska övermakten. I början av mars hade en finsk delegation därför tvingats resa till Moskva för att förhandla om fred. Den 13 mars utkämpades de sista striderna som därför blev särskilt intensiva:

Hela natten hade vi fått vaka på en liten holme bakom ryssarnas linjer för att vid behov kunna skydda flanken på ett jägarkompani, som skulle inta nya ställningar. Det hela gick utan störningar men vid återkomsten till förläggningen blev det andra bullar av. Vi hunno värma lite kaffe innan det brakade loss. Ryssarna vräkte ned skrotlass över nejden. Svarta kratrar slog upp i den nyss så vita snön. Flygare döko upp och gjorde det hela ännu bättre. Vi fingo taga flygskydd i terrängen en stund men snart blev det åter samling och marsch fram till de längst framskjutna linjerna. [...]

Det kändes lite konstigt då man vaknade av att någon stack en med en skidstav och skrek: "Vi ska hem, det är fred!". Någon sökte höja ett leve för freden men nedtystades omedelbart. "Vi ska se vad det är för slags fred först", var det någon som sade och han uttryckte precis de flestas tankar.⁵⁴

Striderna hade upphört efter att ett fredsavtal undertecknats där Finland fick avstå stora landområden till Sovjetunionen. Jansson och hans stridskamrater återvände då till Sverige.

Efter att Tyskland bara någon vecka senare, i april 1940, ockuperat Danmark och Norge tog sig Jansson vid flera tillfällen in i Norge för att ta kontakt med sin norske svärfar och för att, för SACs räkning återupprätta förbindelserna med syndikalisterna i NSV och överlämna pengar från SAC. På sommaren kallades Jansson in till beredskapstjänst i Boden. Efter att han skrivits ut återvände han till Stockholm. Där började han i januari 1941 att arbeta som ombudsman för den Svenska frivilligkåren. Han fick därefter en ny tjänst som ombudsman på förbundet Nordens frihet.

Den 1 augusti 1942 startade Olle Jansson Svensk-Norsk Pressbyrå. Jansson hade grundat byrån med ett startbidrag på tusen kronor från den norska legationens Pressekontor. Svensk-Norsk Pressbyrå, vars lokaler var inrymda på Vasagatan 38 i Stockholm, gav bland annat ut en bulletin som riktade sig till den svenska pressen med nyheter från det ockuperade Norge. Eftersom bulletinen kom att få en stor skara abonnenter, där flera av de stora dagstidningarna ingick, började verksamheten snart att gå med god vinst. I arbetet samarbetade Jansson i första hand med Einar Strähle (1913–2013) som även han var en aktiv syndikalist. På byrån fanns också flera andra medarbetare,

⁵⁴ Ibid.

en av dem var Willy Brandt (1913–1992), en tysk flykting som kommit till Stockholm via Norge, som senare skulle bli Västtysklands förbundskansler.

Bakom Svensk-Norsk Pressbyrås fasad bedrev Jansson och Strähle också en helt annan typ av verksamhet. Vid denna tid hade de värvats till SOE (Special Operations Executive), en hemlig brittisk sabotage- och underrättelseorganisation, vars Stockholmskontor förestods av Peter Tennant (1910–1996), som formellt fungerade som pressattaché vid den brittiska legationen. Kontakten med Tennant hade förmedlats av författaren och den tidigare SAC-medlemmen Eyvind Johnson (1900–1976), som var en känd förespråkare för den aktivistiska linje som gick ut på att Sverige skulle ta ställning för de allierade.⁵⁵ Enligt en obekräftad uppgift var även den tyske syndikalisten Helmut Rüdiger med på Janssons och Strähles inledande möte med Tennant.

Jansson och Strähle satte till en början ihop en grupp i Stockholm som bestod av ett flertal syndikalister. I det nätverk som därefter tog form kom flera grupper att ingå. De fanns bland annat i Uppsala, Norrköping, Västerås och Växjö. En av de viktigaste var gruppen i Göteborg som bestod av ett tiotal svenska och tyska syndikalister, och där en av de aktiva var Helmut Kirschey, en av Janssons gamla stridskamrater från Durrutikolonnen. Grupperna i nätverket bestod huvudsakligen av syndikalister, men innefattade även ett par norska flyktingar och några socialdemokrater på vänsterkanten. Däremot ville de inte befatta sig med några kommunister.

Förutom att understödja den norska motståndsrörelsen, handlade verksamheten även om att smuggla in antinazistisk propaganda i Tyskland och i det ockuperade Norge. Vid händelse av ett tyskt angrepp mot Sverige skulle deras organisation övergå i en motståndsrörelse. Jansson och hans kamrater hade därför försetts med radiosändare med vilka de under en eventuell tysk okkupation skulle informera och hålla kontakten med engelsmännen. Det figurerade även dödslistor på framstående nazister som skulle oskadliggöras vid ett tyskt angrepp på Sverige.

På våren 1943 gjorde säkerhetspolisen ett tillslag mot nätverket. Det hela hade föranletts av att Peter Tennant varit oförsiktig nog att på den brittiska legationen överlämna en väska innehållande en radiosändare till en av medlemmarna i Norrköpingsgruppen, Karl "Internationale Kalle" Johansson (1909–1995), en socialdemokrat på vänsterkanten som tidigare ingått i de Internationella brigaderna. Eftersom Johansson blivit skuggad då han lämnade legationen med en väska som han inte haft med sig då han gick in, hade han

⁵⁵ Peter Tennant (1989), *Vid sidan av kriget: Diplomat i Sverige 1939–1945*, Stockholm, Legenda, s. 165.

Ur Olle Janssons personakt, Säkerhetspolisens arkiv, RA.

gripits på sitt hotellrum i Stockholm i samma kväll. I väskan hittades radiosändaren och även en del antinazistiskt propagandamaterial. Säkerhetspolisen beslutade sig då för att göra en samlad razzia mot grupperna i nätverket.

Vid det tillslag mot Janssons lägenhet som utfördes på morgonen den 18 april 1943, han bodde nu tillsammans med sin hustru på Per Lindeströms väg 69 i Hammarbyhöjden, hittades en armépistol med tillhörande ammunition, handböcker i kryptering, radiosändning och kryptotelegrafering samt ett flertal kartor över Norge. På Svensk-Norsk Pressbyrås kontor hade säkerhetspolisen samtidigt hittat två paket med antinazistiskt propagandamaterial som var avsett att spridas i Norge och Tyskland.⁵⁶ Under tiden hade närmare 20 personer som misstänktes tillhöra nätverket gripits. Bland dem fanns flera kända syndikalister: Einar Strähle och Axel Johansson (senare känd som Axel Bilare) i Stockholm, Helmut Kirschey och Åke Olsson i Göteborg samt flera andra personer i Växjö, Norrköping, Borås och Uppsala.⁵⁷

Under de förhör som följde förnekade Jansson att han skulle vara spion eller tillhöra någon sabotageorganisation. Han sade sig inte heller känna till

⁵⁶ Olof Janssons personakt, SÄPO, RA.

⁵⁷ En förteckning över de gripna finns i Helmut Kirscheys personakt, SÄPO, RA.

något om det propagandamaterial som hittats på Svensk-Norsk Pressbyrås kontor. Och pistolen hade han köpt av en okänd.⁵⁸

Efter det tyska nederlaget vid Stalingrad hade den svenska säkerhetspolisens börjat anpassa sig och ta större hänsyn till de allierade som nu tycktes vara på väg att vinna kriget. För att undvika onödig uppmärksamhet, och för att inte provocera Storbritannien, släpptes de gripna i nätverket efter en dryg veckas förhör. De enda eftergifter som inte kunnat undvikas var att Karl Johansson dömdes till två månaders fängelse för innehavet av radiosändaren medan Olle Jansson klarade sig undan med böter för olaga vapeninnehav.

Efter krigsslutet arbetade Olle Jansson under ett par år vid BBCs svenska sektion i London, en tjänst han förmodligen erhållit som en form av tack för sina insatser under kriget. Vid denna tid förekommer inte längre några uppgifter om Janssons norska hustru Rakel Senora. I en intervju som långt senare gjordes med Jansson antyder han att hon blivit sjuk, kanske så allvarligt att hon avlidit.⁵⁹ Under sin tid i London träffade Jansson en ny kvinna, Gustava Adolfine (1910–1991) som även hon var norska. Då Jansson under 1950 återvände till Stockholm följde hon med. De gifte sig samma år och tre år senare fick de en son. Under de närmast följande åren försörjde sig Jansson som frilansjournalist i Stockholm.

En tid senare flyttade Jansson och hans familj till Linköping där han fått en tjänst som journalist på *Östgöten*. Några år senare flyttade de vidare till Gävle där Jansson fått en tjänst på *Arbetarbladet*. Från 1968 bosatte han sig i Uppsala där han fram till pensionen kom att ingå i Arbetarbladets Uppsala-redaktion. Olle Jansson avled i Uppsala, den 11 augusti 1983, vid 70 års ålder.

Nisse Lätt (1907–1988) lämnade Spanien i början av december 1937. Han återvände då till Landskrona där han fick arbete på Öresundsvarvet. Han började så småningom ge sig ut på föredragsturnéer där han berättade om sina erfarenheter från Spanien. 1940 flyttade han till Sveg i Härjedalen där han försörjde sig på skogsarbete och olika bygg- och anläggningsarbeten. Han blev medlem i Hede LS och anlätades samtidigt som deltidsarvoderad agitator för SAC. Trots att han förlorat ett öga i Spanien kallades han på våren 1942 in till beredskapstjänst. Vid flottans kaserner på Skeppsholmen i Stockholm började befälens snart oroas över att han spred anarkistisk och syndikalistisk litteratur bland de inkallade.⁶⁰ På våren 1944 flyttade Lätt vidare till Göteborg

⁵⁸ Ur förhör med Jansson 18 april 1943, Olof Janssons personakt, SÄPO, RA.

⁵⁹ Intervju med Olle Jansson, utförd av G. A. Kronheffer i Stockholm den 13 april 1982.

⁶⁰ Nils Lätts personakt, SÄPO, RA.

SACs kongress i Stockholm 1953. Från vänster: Nisse Lätt, Renée Lamberet och Ivan Faludi under en paus på Klara kyrkogård. SACs bildarkiv.

där han arbetade på olika bygg- och anläggningsfirmor och där han blev medlem i Göteborgs LS. I december 1945 fick han fast anställning som grov-arbetare på Eriksbergssvarvet.

I december 1946 greps Nisse Lätt av polisen i sitt hem sedan han angivits av en anonym uppgiftslämnare som uppgivit att Lätt, tillsammans med en kamrat, utfört ett sabotage i Göteborgs hamn. De hade hållt fotogen över en last med apelsiner från diktaturens Spanien, först på ett lastbilsflak vid kajen, därefter i lastrummet på M/S Kolsnaren och till sist i ett varumagasin. Domen blev dock lindrig då Lätt klarade sig undan med dagsböter för skadegörelse och oförsiktigt handhavande av eldfarligt föremål.⁶¹

Nisse Lätt flyttade senare till en lägenhet på Husargatan 46 i stadsdelen Haga som blev en samlingsplats för Göteborgs anarkister och syndikalister. Under 1964 anförtröddes han uppdraget som redaktör för den anrika anarkistiska tidningen *Brand*, en post han behöll fram till mitten av 1970-talet då redaktionen flyttades tillbaka till Stockholm.

Sedan den spanska demokratiseringsprocessen inletts i samband med Francos död kunde Nisse Lätt återvända till Spanien. En av hans största stun-

⁶¹ Ibid.

der i livet kom då han var en av talarna under ”Jornadas Libertarias” (Frihetliga dagarna), som hölls i Barcelona 22–25 juli 1977, då närmare en halv miljon människor bevistade CNTs återkomst i legaliteten. Tre år senare, i juli 1980, besökte Lätt Spanien för sista gången. CNT hade då bjudit in honom som talare på ett stort möte i Barcelona.

Nisse Lätt förblev aktiv i SAC livet ut och var in i det sista en återkommande talare på Göteborgs LS första majmöten. Mot slutet av sitt liv hade han börjat få hjälp med de praktiska saker han fått allt svårare att klara av. Den som hjälpte honom var Sola Nilsson som var dotter till en av Lätts gamla vänner. Eftersom de snart blev goda vänner och Nilsson var en intresserad lyssnare och en god maskinskriverska började Lätt diktera. Efter ett par år hade det hela resulterat i över tusen maskinskrivna sidor där Lätt redogjorde för olika episoder i sitt liv och där hans tid i Spanien var ett återkommande tema, men under arbetets gång hade Lätt ofta svävat ut i långa sidospår och allmänna betraktelser om de många områden han intresserat sig för genom åren. Nisse Lätt avled i Göteborg, den 14 januari 1988, vid 81 års ålder. Efter Lätts död påbörjade några av hans kamrater i Göteborg det mödosamma arbetet med att redigera det stora och osorterade maskinskrivna material som då fanns kvar. Under 1992 utgavs till sist det som blev Nisse Lätts memoarer i bokform: *En svensk anarkist berättar: Minnesbilder ur Nisse Lätts liv som agitator och kämpe för de frihetliga idéerna*.

Margit Manus (1909–1971) och **Axel Österberg** (1911–1968) lämnade Barcelona i oktober 1936 för att återvända till Stockholm. De flyttade då in i en nybyggd lägenhet på Kinnekullevägen 34 i Traneberg. I december 1937 föddes sonen Faj Emil (1937–1996). Några månader senare tog deras förhållande abrupt slut. På hösten 1938 lämnade Margit Manus sin tjänst på *Arbetaren*. Hon lämnade samtidigt sina uppdrag i Syndikalistiska ungdomsförbundet och avsade sig även posten som vice ordförande för Syndikalistiska kvinnoförbundet.

Margit Manus tog sin son med sig och flyttade till sina morföräldrar i skånska Ekeby. Hon slutade samtidigt att skriva. En svår livssituation, möjligen i kombination med bristande uppmuntran från kamraterna i det mansdominerade SAC, gjorde att rörelsen nu förlorade en av sina mest begåvade skribenter. I Ekeby inledde hon en relation med en ny man och på hösten 1940 föddes dottern Sonya. Men förhållandet blev kortvarigt. En tid senare

Margit Manus vid Emil Manus grav på Sandsborgs kyrkogård, 1945. Foto i privat ägo.

var hon återigen ensam, nu med två barn att försörja. Hon återvände då till Stockholm där hon fick arbete på varuhuset NK där hennes uppgift blev att sköta korrespondensen kring importen av franska varor.⁶²

Under tiden hade Axel Österberg blivit kvar i Stockholm där han fortsatt att skriva för *Arbetaren*. Som skribent hade han blivit mest känd för de satiriska och politiskt kommenterande dagsverser han publicerade under signaturen "Kluck". Han lämnade *Arbetaren* 1946 då han fick anställning på den nystartade socialdemokratiska *Aftontidningen*. I maj samma år gifte han sig med Ulla Isaksson (1907–1992), som tidigare varit gift med skådespelaren John Elfström (1902–1981), i sin tur mest känd för att ha spelat huvudrollen i de folkkära filmerna om "Åsa-Nisse". Axel Österberg och Ulla Isaksson flyttade in i en lägenhet på Köpmangatan 8, alldeles i närheten av Stortorget i Gamla stan. Österberg gjorde sig snart känd som en skicklig översättare av författare som D. H. Lawrence, Jules Verne och François Villon och blev med tiden en känd personlighet i Stockholms kulturkretsar. Axel Österberg avled i Stockholm, den 14 december 1968, vid 57 års ålder.

Sedan Margit Manus återvänt till Stockholm återupptog hon sina kontakter med SAC. Hon kom då att anlitas flitigt som översättare och tolk för utländska gäster under kongresser och internationella möten. Genom sina upp-

⁶² Intervju med Sonya Sundin (dotter till Margit Manus).

drag för SAC blev hon bekant med Evert Arvidsson (1902–1990), en stenhuggare från Hamburgsund i Bohuslän som flyttat till Stockholm 1946 sedan han fått anställning som facklig reporter på *Arbetaren*. De gifte sig på sommaren 1951, ungefär samtidigt som Arvidsson, efter att Albert Jensen (1879–1957) gått i pension, utsetts till chefredaktör för *Arbetaren*. I samband med giftermålet adopterade Evert Arvidsson Margit Manus båda barn. De flyttade in i en lägenhet på Dannemoragatan 20 A i Vasastan i Stockholm medan de tillbringade somrarna och många av sina lediga stunder i det hus Arvidsson fått ära efter sina föräldrar i Hamburgsund.⁶³

Som chefredaktör för *Arbetaren* gjorde sig Evert Arvidsson, tillsammans med tidningens utrikesredaktör Helmut Rüdiger, snart känd som en ivrig förespråkare för den så kallade ”nyorienteringen” som gick ut på att SAC skulle anpassa sina idéer till det svenska välfärdssamhälle som börjat ta form under efterkrigstidens högkonjunktur. Det innebar att klasskampsidealerna skulle tonas ner till förmån för frågor om medbestämmande och industriell demokrati. Att nyorienterarnas idéer snart fick genomslag inom SAC innebar även att relationerna med CNTs dogmatiska exilfraktion och med den syndikalistiska internationalen IAA försämrades drastiskt. Det hela slutade med att SAC och IAA gick skilda vägar i slutet av 1950-talet. Vad Margit Manus tyckte om det framgår ingenstans. Hon hade nu dragit sig tillbaka från sina tidigare aktiviteter inom den syndikalistiska rörelsen för att leva ett lugnt familjeliv. Margit Manus, då gift Arvidsson, avled i Stockholm, den 19 februari 1971, vid 62 års ålder.

Fred Schröder (1904–1984) och **Maja Funseth** (1907–1994) lämnade Barcelona i slutet av augusti 1937. I mitten av september var de tillbaka i Stockholm. De fick då hyra en lägenhet som låg på nedre botten i en träkåk på Sandgatan 2 i Hagalund. Ett flertal tyska anarkister och syndikalister, av vilka flera lämnat Barcelona i samband med den stora arresteringsvågen, hade då redan kommit till Stockholm, och under de två följande åren, fram till det andra världskrigets utbrott, skulle de bli allt fler.

Maja Funseth återupptog sitt forna yrke som sömmerska medan Fred Schröder återigen fick ansöka om flyktingunderstöd från SAC. Några veckor senare, i slutet av september 1937, anlände den tyske anarkisten Simon Wehren till Stockholm. Han hade tvingats lämna Barcelona bara några dagar efter Funseth och Schröder. Vid ett möte som hållits i Paris hade han utsetts till ny

⁶³ Ibid.

ordförande för DAS-gruppen. När Wehren, via Holland, anlände till Stockholm tillsammans med sin hustru Franziska "Fränzi" Wehren och deras dotter Elfriede, var det därför med uppdraget att installera DAS-gruppens nya huvudkontor (Zentralställe) i Stockholm.

Schröder och Wehren påbörjade nu arbetet med att återstarta och reorganisera DAS-gruppens verksamhet. Funseths och Schröders lägenhet blev då en viktig samlingspunkt, och det var där som DAS-gruppen brukade hålla sina möten. Gruppens arbete gick i första hand ut på att smuggla in anarkistisk och antinazistisk propaganda i Tyskland.

Under den första veckan i januari 1938 anlände de båda tyska anarkisterna och DAS-medlemmarna Fritz Benner och Karl Lösaus till Stockholm från Amsterdam. Under inbördeskriget hade de först stridit i Durrutikolonnnens Internationella grupp och därefter i Sacco-Vanzetti-batteriet. De hade som så många andra sedan blivit tvungna att lämna i Spanien i samband med arresteringsvågen. De fick nu flytta in hos Funseth och Schröder. Någon dag senare anmälde de sig hos polisen som politiska flyktingar. De kunde då också meddela att SAC redan beviljat dem understöd. För att det inte skulle avslöjas att de rest in landet med falska pass uppgav de felaktigt att de rest in i Sverige via Danmark. Så långt verkade allt vara frid och fröjd, men snart började Socialstyrelsens kvarnar mala.

En dryg vecka senare, torsdagen den 13 januari, knackade det på dörren till Funseths och Schröders lägenhet. Det var ett par poliser som kommit för att hämta Benner och Lösaus då det uppdragats att de tagit sig in i Sverige med falska pass. Efter att de fått packa ihop sina tillhörigheter kördes de i en taxi till Stockholms centralstation. Eftersom de var övertygade om att de skulle utvisas till Tyskland där en mer eller mindre säker död väntade på dem gjorde de, och framförallt Benner, våldsamt motstånd. Då de steg ur taxin vid centralstationen tog Benner fram en fällkniv som han använde för att försöka skära upp sina handleder. De båda poliserna som sedan försökte bära in Benner i tågvagnen rapporterade att han "fortsatte att bita och sparka omkring sig". Då de till sist lyckades få in honom i kupén krossade han ett fönster i avsikt att skada sig själv. Under tiden hade det pågående tumultet dragit till sig allt fler åskådare och stämningen på perrongen började bli hotfull.

Det pågående utvisningsförsöket kom även att kompliceras av det faktum att avslöjandet om att Benner och Lösaus rest in i landet med falska pass resulterat i att det börjat utredas om det funnits fler flyktingar som gjort på samma vis. Polisen hade då upptäckt att passkontrollen även saknade uppgifter om Simon Wehrens inresa till Sverige. Av detta skäl hade Wehren gripits i sin lägenhet på Södermalm samma dag.

Eftersom Wehren skulle utvisas med samma transport som Benner och Lösaus blev poliserna som brottades med Benner tvungna att vänta in sina kollegor som var på väg till centralstationen med Wehren. Bara en kort stund efter att Wehren anlänt till stationen i sällskap med två poliser dök även hans fru och dotter upp på perrongen. De började genast protestera och försöka hindra poliserna från att bära upp Wehren i tågvaggen. På samma gång dök även Fred Schröder, som nu hunnit ta sig in till centralstationen från Hagalund, upp på perrongen. Schröder blev senare arresterad för missfirmelse av tjänsteman sedan han pekade på poliserna och ropat: ”Dom är inte människor. Dom är banditer! Och detta skall kallas demokrati!”⁶⁴ Innan de tragiska scenerna var över och tåget kunde avgå hade Benner krossat ännu ett fönster.

Under den fortsatta tågresan söderut lyckades Benner, Lösaus och Wehren, språkförbistringen till trots, förklara för poliserna att de ljugit om att de kommit till Sverige via Danmark, och att de i själva verket rest in via Holland. Då de anlände till den danska gränskontrollen släpptes de följaktligen inte in i Danmark. De fördes istället till Göteborg där de häktades. De dömdes några dagar senare till 40 dagsböter vardera för passförfälskning. Sedan SAC betalat Benners och Lösaus böter släpptes de på fri fot, men efter beslut från Socialstyrelsen fick de inte återvända till Stockholm utan tvingades stanna i Göteborg. På grund av ett missförstånd blev Wehren, som inte velat redogöra för hur han tagit sig in i Sverige i närmare detalj, kvar i häktet. Eftersom han inte kunde betala sina böter fördes han till Härlandafängelset. Inom SAC hade man varit övertygade om att han skulle utvisas varför det inte funnits någon anledning att ta på sig den onödiga kostnaden. Då det framkom att så inte var fallet betalade SAC även Wehrens böter varefter han släpptes ur fängelset. Han kunde då återvända till Stockholm där hans familj väntade.

I Stockholm fortsatte Schröder, Wehren och deras tyska kamrater därefter sitt arbete med DAS-gruppen som nu även började få förgreningar i Göteborg. I slutet av juni gjorde Schröder en resa för DAS-gruppens räkning, som först gick till Antwerpen och därifrån vidare till Amsterdam.⁶⁵ Någon vecka senare var Schröder tillbaka i Stockholm. Eftersom de svenska myndigheterna inte tycks ha tagit notis om hans resa, hade han antagligen använt sig av någon annans pass.

⁶⁴ Friedrich Schröders personakt, SÄPO, Riksarkivet (RA).

⁶⁵ Se vykort från Fred Schröder i Antwerpen till Helmut Rüdiger i Paris, daterat 20 juni 1938, samt efterföljande rapport från Schröder i Stockholm till Rüdiger i Paris, daterad 31 juli 1938, Helmut Rüdiger [personarkiv], Helmut Rüdiger (502/1), ARAB.

Den 13 januari 1939 gifte sig Maja Funseth och Fred Schröder i Stockholm. En av anledningarna hade säkerligen varit att giftermålet skulle förbättra Schröders möjligheter att få stanna i Sverige. Några veckor senare fick säkerhetspolisen en skrivelse från Gestapo i Berlin där det uppgavs att anarkosyndikalisterna Fred Schröder, var agent för ITF (Internationella transportarbetarfederationen) och att han under täcknamnet "Heinz" varit i kontakt med tyska sjömän.⁶⁶ Förmodligen hade Schröder blivit sedd under sin vistelse i Amsterdam där Gestapo haft ITFs sekretariat under bevakning.

DAS-gruppen i Stockholm fick under vintern och våren flera viktiga tillskott då flera av dess mer aktiva medlemmar anlände till Sverige som flyktingar. Bland dem fanns Helmut Kirschey som anlände från Amsterdam till Göteborg i början av februari. En dryg månad senare anlände Helmut Rüdiger, som då utvisats från Frankrike, till Stockholm. DAS-gruppens sekretariat kom därefter att bestå av Simon Wehren och Helmut Rüdiger, men där Fred Schröder också tog aktiv del i arbetet, inte minst gällande kontakterna med SAC då han var den ende av dem som talade svenska.

Under 1939 hade ansvaret för flyktinghanteringen överförs från polisen till Socialstyrelsen. Det hade bland annat inneburit annat att staten börjat delfinansiera kostnaderna för de flyktingbidrag som tidigare bekostats i sin helhet av de flyktingmottagande organisationerna. Det innebar också att kontrollen av flyktingarna skärptes, varför DAS-gruppens medlemmar snart skulle få ägna alltmer av sin tid åt att försöka säkra sin egen tillvaro i Sverige. Det skulle senare också visa sig att Robert Paulson, chefen för Socialstyrelsens utlänningsbyrå, lämnade ut känsliga uppgifter om flyktingarna till Gestapo.⁶⁷

Efter det andra världskrigets utbrott började säkerhetspolisen intressera sig alltmer för de tyska anarkisternas verksamhet. För att få reda på vad som pågick i Fred och Maja Schröders lägenhet i Hagalund hade de tagit kontakt med en av deras grannar. Grannfrun hade då berättat att flera personer som hon uppfattade vara utlänningar frekventerade lägenheten: "Dessa personer, både män och kvinnor, hade samlats i Schröders lägenhet under sådana förhållanden, att fru Lundblad fått den uppfattningen att de haft något samman-

⁶⁶ Se brev från Gestapo i Berlin, daterat 30 januari februari 1939, Friedrich Schröders personakt, SÄPO, RA.

⁶⁷ Robert Paulson (1886–1961) var en före detta polis som deltagit på den vita sidan i det finska inbördeskriget. Under det andra världskrigets slutskede dömdes Paulson för att ha lämnat ut uppgifter om flyktingar till Gestapo. Straffet blev dock lindrigt då det hela slutade med villkorlig dom samtidigt som Paulson avskedades från Socialstyrelsen.

träde” och vidare att: ”Schröder hade hela dagarna och största delen av nätterna skrivit maskin och även vid flera tillfällen begivit sig från sin lägenhet medförande kamera.”⁶⁸

Under krigets inledningsfas hade den svenska regeringen börjat göra allt större eftergifter gentemot Nazityskland. En av de åtgärder som vidtagits hade varit att ge Socialstyrelsen i uppdrag att inrätta interneringsläger, av mer kritiska röster benämnda koncentrationsläger, på avlägset belägna platser runtom i landet. Syftet var att spärra in dem som skulle kunna äventyra Sveriges relationer med Nazityskland, vilket i första hand var utländska, oftast tyska, flyktingar som var aktiva inom arbetarrörelsen.

Den 10 februari 1940 inleddes en razzia under vilken ett stort antal flyktingar, de flesta tyska kommunister, greps för att föras till något av lägren. Under de följande månaderna gjordes även ett flertal kompletterande nedslag. Den 2 mars anlände en polispatrull till Maja och Fred Schröders lägenhet. Där blev Fred Schröder gripen varefter han fördes till ett interneringsläger som inrättats i Långmora, i södra Dalarna.⁶⁹ Där fick han snart sällskap av de båda DAS-medlemmarna Fritz Benner och Karl Lösaus samt av den enbente sjömannen Hans ”Jack” Vesper, som tidigare ingått i Durrutikolonens Internationella grupp. Att flyktingarna spärrats in i läger var tvivelsutan ett rättsövergrepp då de inte var anklagade för något brott och därmed inte hade någon möjlighet att försvara sig. Den drastiskt lagde Fritz Benner inledde därför en hungerstrejk som resulterade i att han den 5 april spärrades in i det mer hårdbevakade straffängelset i Falun.

Då Tyskland den 9 april gick till angrepp mot Danmark och Norge skapade detta stor oro bland flyktingarna i de svenska interneringslägren. Skulle de överlämnas till nazisterna om Sverige ockuperades? Under våren och sommaren förvärrades läget ytterligare då Tyskland ockuperade Holland, Belgien och en stor del av Frankrike.

På olika håll började flyktingarna i lägren därför smida mer eller mindre desperata rymningsplaner. Under ett av sina besök i Långmora fick Maja Schröder smugga in en kompass som överlämnades till två av Fred Schröders tyska medfångar som planerade att rymma. Hur det sedan gick för dem är inte känt. Det svåra var egentligen inte att rymma ur lägret, det var istället att obemärkt kunna ta sig genom de omgivande skogarna och sedan hålla sig

⁶⁸ Friedrich Schröders personakt, SÄPO, RA.

⁶⁹ En tjänsteman på Socialstyrelsen uppgav senare att anledningen till att Schröder gripits var incidenten på Stockholms centralstation två år tidigare, då han försökt förhindra utvisningen av Benner, Lösaus och Wehren, se Tobias Berglund & Niclas Sennerteg (2008), *Svenska koncentrationsläger i Tredje rikets skugga*, Stockholm, Natur och kultur, s. 68.

gömd. Förmodligen var det också därför som Schröder försökte få kontakt med sina syndikalistiska kamrater i det närbelägna Långshyttan.

Den 19 juni skrev Maja Schröder till en av de aktiva i Långshyttans LS:

Kamrat! Undrar om det skulle vara möjligt att komma i förbindelse med någon av er syndikalister i Långshyttan. Det är så att jag är gift med en tysk syndikalist Fred Schröder, som är internerad i Långmora. Nu ska jag besöka honom under midsommaren och han ville illegalt försöka få förbindelse med någon av er. (...) Kanske någon kan möta vid stationen i Långshyttan om lördag vid tåget. Som kännemärke läser jag "Storm". Om jag inte kan träffa någon då så får jag kanske uppsöka er efter midsommar ty jag blir kvar i Långmora ett par dagar.

Med kamrathälsning Maja Schröder⁷⁰

Vad Maja Schröder inte visste var att brevet snappades upp av säkerhetspolisen som öppnade, läste och kopierade det innan det återförseglades och vidarebefordrades till adressaten.

Under tiden hade SAC långtgående planer på att skicka de mest eftersökta flyktingarna till Latinamerika om Tyskland skulle gå in i Sverige. Flera av dem hade också anmält sitt intresse för att resa. Fred Schröder var däremot inte intresserad, bland annat för att han under inga omständigheter ville resa genom Sovjetunionen, vilket vid denna tid var den enda möjligheten att ta sig ut ur Sverige.⁷¹

För Fred Schröders del blev någon rymning från Långmora heller aldrig aktuell. Som en av de första fångarna i lägret släpptes han redan den 21 september. Anledningen är inte närmare känd, men att han var gift med en svensk kvinna bör ha spelat in, och förmodligen även det faktum att de då sedan några månader tillbaka väntade barn. I likhet många andra flyktingar, som av olika anledningar undkommit lägren, placerades Schröder därefter i ett slags kommunarrest. I hans fall handlade det om att han bara fick vistas inom Ströms socken i Jämtland, vilket i klartext innebar att han fick bo på Maja Schröders föräldrars gård i Österkälen och bara vistas i dess närområde.

Några månader senare fick SAC slå Latinamerikaplanerna ur hågen. Efter att SAC bekostat en resa från Stockholm till Mexiko för den framstående CNT-medlemmen Juan García Oliver hade det blivit uppenbart att det skulle

⁷⁰ Polisens avskrift av brev från Maja Schröder till Ingvar Bergström, Långshyttans LS, 19 juni 1940, Friedrich Schröders personakt, SÄPO, RA.

⁷¹ Fred Schröder från lägret i Långmora till SAC, 30 augusti 1940. Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/2), SAC, ARAB.

bli alltför komplicerat och alldeles för dyrt att låta ett större antal flyktingar göra samma resa.

Med tiden mildrades restriktionerna mot flyktingarna. I december 1940 fick Schröder Socialstyrelsens tillstånd att bosätta sig i Märsta, där han dessutom fått tillstånd att söka arbete. Den 16 december kunde han därför påbörja en anställning på Sörlings Smides- och mekaniska verkstad. Han kunde då även avsäga sig flyktingunderstödet från SAC.

Under 1940 hade DAS-gruppen lagts ner. De bakomliggande orsakerna hade handlat om olika synsätt på CNTs agerande under inbördeskriget, om ett flertal medlemmar som lämnat Barcelona utan gruppens tillstånd, men också om inre splittring och personliga motsättningar, för övrigt ett vanligt förekommande fenomen inom de flesta exilorganisationer. På grund av krigssituationen hade de lokala DAS-grupperna i Holland, Frankrike och Sverige därutöver haft svårt att hålla kontakten med varandra. På samma sätt hade det varit inom Sverige, där de flesta av gruppens medlemmar antingen varit inspärrade i interneringsläger eller befunnit sig i kommunarrest. Under krigets gång, då restriktionerna mot flyktingarna mildrades i takt med de allierades framgångar, kom flera av de tidigare medlemmarna i DAS-gruppen: Fritz Benner, Emil Hessenthaler, Helmut Kirschey, Karl Lösaus och Helmut Rüdiger istället att bli aktiva i det svenska nätverk som organiserades av den brittiska sabotage- och underrättelseorganisationen SOE, där Olle Jansson hade en framträdande roll.

Under tiden hade Fred och Maja Schröder blivit kvar i Märsta.⁷² På våren 1941 föddes deras dotter som de gav det spanskklingande namnet Rosita. De hade fått hyra ett boende om två rum och kök. Fred Schröder fortsatte sitt arbete på den mekaniska verkstaden. Under krigets slutfas fick allt fler flyktingar tillstånd att röra sig fritt varför även Schröder snart kunde börja röra sig utanför Märsta. Fred och Maja Schröders hem kom därför att bli en samlingspunkt för de tyska anarkister som levde i Stockholmsområdet.

I Märsta hade Fred och Maja Schröder blivit aktiva i den lokala Folkets hus-föreningen. Ett år efter krigsslutet, på vintern 1946 föddes sonen Curt. Två år senare kom Fred Schröders föräldrar på besök från Tyskland. De hade överlevt kriget, men var utmärklade och undernärda. Fred och Maja Schröder hade bjudit in dem för att de skulle få möjlighet att äta upp sig. De stannade i Märsta i närmare ett år innan de återvände till hemstaden Kassel.

⁷² Uppgifterna om Fred och Maja Schröders senare år i Märsta kommer från intervjuer med Rosita Holmborg och Curt Schröder (dotter och son till Maja Funseth/Schröder och Fred Schröder).

Maja och Fred Schröder med dottern Rosita, Märsta 1940-tal. Foto i privat ägo.

På den mekaniska verkstaden hade Fred Schröder uppenbarligen vunnit sina arbetskamraters förtroende. Där blev han snart vald till ordförande för den lokala metallklubben, vilket också innebar att han då, av okänd anledning, lämnade SAC. I mitten av 1950-talet hade de lyckats spara ihop tillräckligt för att kunna köpa en tomt på Skogsgatan i Märsta där de, med hjälp av Majas släktingar, lät bygga en villa som de gav namnet "Villa Nova".

Fred och Maja Schröder kom med tiden att bli kända personligheter i Märsta. Medan Fred Schröder blivit ordförande i den lokala LO-klubben kom Maja Schröder att väljas in i Märstas kommunfullmäktige för Socialdemokraterna. Genom åren hade de också ägnat en stor del av sin fritid åt att driva verksamheten på Folkets hus, där det funnits en liten biograf och en dansbana. Då den gamla Folkets husbyggnaden revs i början av 1960-talet för att ersättas av en modern byggnad med teater och biograf anställdes Fred Schröder som dess föreståndare medan Maja Schröder blev ansvarig för biografverksamheten.

Sedan Maja Schröder gått i pension i början av 1970-talet återupptog hon det intresse för radio, som väckts 35 år tidigare då hon ansvarat för de svenskspråkiga utsändningarna från Radio CNT-FAI i Barcelona. Hon började då göra program i lokalradion för pensionärsföreningens räkning. När andan föll på brukade hon berätta om sina upplevelser från spanska inbördeskriget.

Ett par år efter Francos död, då den spanska demokratiseringsprocessen tagit fart, började några av de överlevande tyska anarkisterna i Fred Schröders gamla hemstad Kassel planera en resa till Barcelona. Under 1978 reste Fred och Maja Schröder till Kassel för att följa med på resan som skulle göras med buss. I Kassel fick Maja Schröder ryggsrott varför hon fick stanna kvar där medan Fred Schröder och hans numera ganska ålderstigna anarkistiska kamrater reste söderut. Då de kom fram till Barcelona möttes de av en stor optimism. Under den föregående våren hade CNT legaliserats och många av dess medlemmar hade återvänt från exilen. Det fanns nu stora förhoppningar om att CNT skulle återuppstå som den stora majoritetsorganisationen varit under inbördeskriget.⁷³ Under några dagar fick Fred Schröder och hans kamrater återse de platser där de bott och arbetat under de revolutionära dagar som nu säkerligen kändes både nära och långt borta. Besöket i Barcelona blev Schröders sista utlandsresa.

⁷³ För vidare läsning om CNTs senare utveckling och dess kontakter med SAC, se Per Lindblom (red.), (2014), *Anarkosyndikalismens återkomst i Spanien: SACs samarbete med CNT under övergången från diktatur till demokrati*, Huddinge, Södertörns högskola/Arbeträffens arkiv och bibliotek.

På hösten 1980, då Maja Schröder intervjuades av lokaltidningen i Märsta, summerade hon sina upplevelser från Spanien:

Spanska inbördeskriget var mitt livs upplevelse, säger Maja. Efter att ha sett hur folk kunde vara glada och leva vidare även då deras brödköer bombades aktar jag mej noga för att klaga på någonting.⁷⁴

Fred Schröder avled i Märsta, den 16 januari 1984, vid 79 års ålder. Ett par år senare flyttade Maja Schröder till en mindre lägenhet i Märsta, där hon avled, den 14 april 1994, vid 86 års ålder.

Återvändande flyktingar

Av de nio flyktingar (Fred Schröder inräknad) som lämnat Sverige för att strida eller arbeta för CNT under det spanska inbördeskriget, kom samtliga att återvända, de flesta i samband med arresteringsvågen i Barcelona, medan vägen tillbaka blev längre och mer komplicerad för andra.

Heinrich Bortz (1913–1978), anarkist och syndikalist från Stettin, som lämnat Stockholm i mitten av augusti 1936, tillsammans med Adi Stachlovici, för att resa till Barcelona där han anmält sig till Durrutikolonnens Internationella grupp. Därmed hade han också blivit den förste som lämnat Sverige för att strida som frivillig i det spanska inbördeskriget. Efter att ha sårats under striderna i Aragonien blev Bortz i flera omgångar tvungen att återvända till Barcelona för att få vård. Han blev därefter kvar i Aragonien fram till april 1937 då han på egen begäran lämnade fronten. Några veckor senare lämnade han Spanien.

Bortz tog sig då, via Frankrike, till Belgien varifrån han planerade att återvända till Stockholm. Eftersom han fortfarande var efterlyst av Gestapo, men också av den svenska polisen, i det senare fallet som misstänkt för att ha ingått i en stor förfalskarhärva, ville han plantera ett villospår genom att försöka fingera sin egen död. Han skickade då ett brev med den falska nyheten om att han skulle ha stupat i Aragonien till Stockholm. Då brevet nådde den intet ont anande Axel Österberg lät denne publicera den falska nyheten i både *Arbetaren* och *Storm*. Men då det bara någon vecka senare kom till SACs kännedom att Bortz fortfarande var i livet var hans skepp brända i Sverige.

⁷⁴ Lars Lundberg, ”Maja och Fred strävsamt par med många år i Märsta teater”, i *Lokaltidningen Sigtuna, Märsta, Rosersberg*, November 1980.

Bortz blev därför kvar i Belgien där han befann sig då det andra världskriget startade.⁷⁵ I början av oktober 1939 började den belgiska polisen gripa alla utlänningar som ansågs kunna utgöra ett hot mot landet. Bortz hade då förts till ett läger utanför Merksplas i närheten av Antwerpen. Under det tyska angreppet i maj 1940 blev lägret bombat och därefter evakuerat. Bortz och hans medfångar fördes då allt längre söderut, in över den franska gränsen för att slutligen hamna i Gurs, ett interneringsläger för spanska republikanska flyktingar i södra Frankrike. Då det började gå rykten om att en tysk militärkommission var på väg till lägret, och att denna begärt ut namnlistor på de tyska fångarna, blev Bortz tvungen att fly.

Efter att han lyckats rymma ur lägret hade han inget annat val än att fortsätta söderut, över Pyrenéerna och vidare in i Spanien. I Pamplona blev Bortz igenkänd och gripen av Guardia Civil. Han transporterades då till Barcelona där det på Gestapos begäran beslutades att han skulle utlämnas till Tyskland. I september flögs Bortz till Berlin där han spärrades in i Gestapos högkvarter på Prinz-Albrecht-Strasse. Efter att ha förhörts om sina tidigare förehavanden förflyttades han till sin hemstad Stettin.

I slutet av januari 1941 var Bortz tillbaka hos Gestapo i Stettin. Några dagar senare startade förhören som skedde under tortyr. I fångelset blev Bortz snart bekant med några av sina medfångar, bland dem fanns en norsk polis och motståndsman vid namn Christian Wilhelm Rynning-Tønnesen (1893–1964) som Bortz försökte hjälpa så gott han kunde. En tid senare lyckades Bortz, med hjälp av en polsk medfånge, Stanisław Zieliński, komma över en nyckel till sin cell. Några dagar senare lyckades de rymma. Efter bara ett par dagar i frihet, då de försökte ta sig mot den danska gränsen, blev de gripna och återförda till fångelset. Där avrättades Zieliński medan Bortz fick sina armar fastkedjade bakom ryggen varefter han pryglades med en oxpiska.

Medan tortyren fortsatte drogs Bortz matrasoner ner till ett minimum samtidigt som Gestapo hotade att ge sig på hans föräldrar och syskon som bodde i Stettin. Bortz var nu övertygad om att han inte hade många dagar kvar att leva. Men behandlingen kom snart att mildras. Bortz började då ana att det kanske fanns andra planer för honom. Några dagar senare tog ett av Gestapobefälen kontakt med honom. Befälet, vars namn Bortz trodde var ”Paul Schäffer”, erbjöd honom en möjlighet att rädda sitt liv genom att låta

⁷⁵ Uppgifterna om Bortz öden under andra världskrigets första år är huvudsakligen hämtade ur Heinrich Bortz personakt, SÄPO, RA.

sig rekryteras som Gestapoagent. Bortz fick samtidigt veta att hans far, i utpressningssyfte, spärrats in i ett koncentrationsläger. För att undgå en säker död och för att rädda faderns liv valde Bortz att acceptera erbjudandet.

Efter att Bortz fått äta upp sig under några veckor, försågs han med en mindre penningssumma och en uppsättning lagom slitna kläder som inte skulle väcka uppmärksamhet. Han fördes sedan till hamnen i Stettin där lastångaren S/S Brandenburg väntade. Ombord på fartyget fanns även en Gestapoagent vid namn Wiskow som skulle hålla Bortz under uppsikt under överfarten till Göteborg. Bortz hade dessförinnan försetts med instruktioner om att han skulle fortsätta till Stockholm där han skulle kontakta "Paul Schäffer" brevledes genom en uppsättning kodade meddelanden som angav olika på förhand uppgjorda mötesplatser, tider och datum.

Efter en strapatsrik resa anlände Bortz till Göteborgs hamn i mitten av januari 1942 där han lyckades smita i land utan att upptäckas av de svenska gränskontrollanterna. Han sökte därefter upp sina kamrater i Göteborgs LS, där han fick kontaktuppgifter till två av sina tyska kamrater, Helmut Kirschey och Karl Lösaus, som han fick övernatta hos. Följande dag, den 16 januari, begav han sig återigen till Göteborgs LS där han fick låna en skrivmaskin för att skriva till SAC i Stockholm. Det förefaller då som att han bestämt sig för att lägga alla kort på bordet och be om hjälp:

Jag måste obetingat komma upp till er för att överlägga med er om mycket viktiga saker. (...) Vilken dag som helst kan jag bli häktad. Det är här icke fråga om understöd eller ej, utan det gäller först och främst att överlägga om saker som äro av betydelse såväl för mig som för organisationen. Jag ber er, kamrater, icke att glömma att jag kommer från Tyskland.⁷⁶

Men då svaret från SAC skulle dröja fick Bortz låna pengar till en tågbiljett till Stockholm av Kirschey och Lösaus. Därefter tog händelseutvecklingen ännu en oväntad vändning. Av någon anledning hade Bortz inte avslöjat hela sanningen för sina båda tyska kamrater. För dem hade han istället bara uppgivit att han rymt från Tyskland och att han var på väg till Stockholm för att kontakta SAC. Eftersom Kirschey och Lösaus blivit övertygade om att Bortz rekryterats som Gestapoagent hade de i sin tur kontaktat SAC för att varna för Bortz, men de hade för säkerhets skull även anmält honom till polisen.

Sent på lördagskvällen den 17 januari greps Bortz på Göteborgs centralstation då han väntade på Stockholmståget. Under de följande förhören, som

⁷⁶ Heinrich Bortz till SAC, 16 januari 1942, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/2), SAC, ARAB.

hölls av kriminalöverkonstapel Nils-Sture Trägårdh (1911–1999) på säkerhetspolisens Göteborgsrotel vägrade Bortz, uppenbarligen för att skydda Kirschey och Lösaus, att berätta var han övernattat. Därutöver valde han att avslöja sanningen. Bortz berättade att han rekryterats som agent av Gestapo och att han skickats till Sverige för att inhämta upplysningar om tyska flyktingar. Men han berättade också att han hatade nazisterna och att han därför ville hjälpa till att avslöja deras svenska spionageverksamhet. Efter intensiva kontakter mellan säkerhetspolisens avdelningar i Göteborg och Stockholm beslutades det att Bortz skulle rekryteras som dubbelagent. Eftersom polisen varit övertygad om att Bortz stupat i Spanien flera år tidigare hade han dessförinnan fått förklara varför han fortfarande var i livet. Säkerhetspolisens hade då beslutat sig för att inte heller gräva vidare i misstankarna om Bortz eventuella delaktighet i den stora förfalskarhärvan i Stockholm.

På onsdagsmorgonen den 21 januari anlände Bortz till Stockholms centralstation i sällskap med en överkonstapel som fungerat som hans eskort på resan. De begav sig till Hotell Härnösand på Klarabergsgatan där Bortz skrev in sig under sitt gamla svenska alias "Henrik Olsson". En stund senare anlände en säkerhetspolis från Stockholmsroteln för att ta över ärendet. Denne ville dock inte avslöja sin identitet varför han istället presenterade sig som "Alrik Lindblom".⁷⁷ De kom överens om att Bortz skulle bege sig till SACs lokaler i Klara Folkets hus där hans kamrater säkert börjat undra var han blivit av. Bortz fick då instruktioner om att han skulle berätta att han trott sig vara skuggad när klivit på tåget till Stockholm, att han därför blivit tvungen att hoppa av i Hallsberg och att det var anledningen till att han blivit flera dagar försenad.

Följande dag begav sig Bortz till Klara Folkets hus där han träffade på SACs sekreterare John Andersson och kassören Salomon Sapira. Där träffade han också på sin gamle stridskamrat Olle Jansson, som numera ingick i SACs AU och i SACs Flyktinkommitté. Det framgår ingenstans hur diskussionen gick, men det beslutades i alla fall att SAC skulle utreda Bortz ärende. Samma kväll fick Bortz flytta in hos Jansson, som då bodde med sin norska hustru i en lägenhet i Hammarbyhöjden. Där valde Bortz att avslöja hela sanningen för Jansson, inte bara att han rekryterats av Gestapo, utan även att han rekryterats som dubbelagent av den svenska säkerhetspolisens.

⁷⁷ "Alrik Lindblom", som var född 1905, var en polis som formellt var tjänstledig medan han i själva verket arbetade för säkerhetspolisens. Hans verkliga identitet är känd av författaren, men då hans namn inte tidigare offentliggjorts görs det inte heller här.

Heinrich Bortz, fotograferad av säkerhetspolisen, januari 1942. Heinrich Bortz personakt, Säkerhetspolisens arkiv, RA.

Då Olle Jansson ett år senare i sin tur förhöordes av säkerhetspolisen – han hade då gripits som misstänkt för att vara brittisk agent – och då han även fick fråga om Bortz berättade han hur deras samtal fortlöpt:

På min fråga varför han talade om allt det här för mig, så förklarade Bortz, att för det första så var det viktigt för honom, att han på nytt blev godtagen som god kamrat i SAC, därigenom skulle tyskarna se, att han höll sin del av överenskommelsen. För det andra ville han tala om det för mig därför att han ansåg, att det spel han givit sig in i var mycket farligt, och han ville ha en garanti för att för att inte i framtiden av kamrater skulle kunna stämplas som Gestapoagent.⁷⁸

⁷⁸ Ur säkerhetspolisens förhör med Jansson angående Bortz, 27 april 1943, Heinrich Bortz personakt, SÄPO, RA.

Eftersom Jansson inte vetat vad han skulle tro hade han krävt att få tala med "Alrik Lindblom" för att denne skulle kunna bekräfta att Bortz talade sanning. Då Bortz fick kontakt med "Lindblom" ville denne inte riskera att röja sin identitet och gick därför inte med på att träffa Jansson.

Bortz och "Lindblom" kom istället överens om att Bortz skulle flytta ut från Janssons lägenhet. Några dagar senare flyttade Bortz in som inneboende i en lägenhet på Stockholmsvägen 22 i Råsunda. Ytterligare någon dag senare valde Jansson, som då inte hört något från Bortz, att anmäla honom för polisen. Redan nästa dag anlände en polispatrull till Bortz lägenhet, men han lyckades undkomma i sista stund.

Då Bortz följande dag, den 28 januari, hade ett möte med "Lindblom" be-
dyrade han att han inte berättat någonting för Jansson eller någon av sina
kamrater i SAC: "Han har absolut icke sagt, att SAC skulle vända sig till po-
lisen för att kontrollera, om man därstädes kände till, att han vistades i Sve-
rige".⁷⁹ Eftersom skadan redan var skedd och det också var uppenbart att den
vanliga polisen skulle fortsätta att leta efter Bortz, kom de överens om att han
skulle anmäla sig själv.

Den 1 februari inställde sig Bortz hos polisen. Då han en knapp vecka se-
nare släpptes hade han också – möjligen med säkerhetspolisens hjälp – klas-
sats som politisk flykting och därmed fått sin tillvaro i Sverige legaliserad.
Under tiden hade Bortz dessutom beviljats flyktingunderstöd av SAC, vilket
var en förutsättning för att han inte skulle genomskådas av Gestapo och även
för att hans roll som dubbelagent skulle fungera. Därmed bör ledamöterna i
SACs AU ha varit införstådda i fallet med alla dess komplikationer, även om
de inte riktigt litade på Bortz.

Därefter försökte Bortz få till ett möte med Gestapo. Till det första mötet,
som skulle ha hållits på restaurang Corso den 18 februari, var det ingen från
Gestapo som dök upp. Någon vecka senare förändrades förutsättningarna
ännu en gång. Socialstyrelsen anvisade då Bortz ett arbete på en snickerifa-
brik i Rottne, ett litet samhälle strax norr om Växjö. Efter att ha flyttat till
Rottne fortsatte Bortz, under "Lindbloms" överinseende, förgäves att söka
kontakt med Gestapo. Det var först ett par månader senare, den 9 maj, som
en man som kallade sig för "Ole Jensen" dök upp i Rottne. "Jensen", som Bortz
uppfattade ha sin bakgrund i någon av baltstaterna, beordrade då Bortz att
infinna sig på Corso i Stockholm redan nästa kväll, varefter han överlämnade
30 kronor till tågbiljetten. Därmed var spelet igång.

⁷⁹ Heinrich Bortz personakt, SÄPO, RA.

Efter att ha tagit kontakt med "Lindblom" reste Bortz till Stockholm. Under det möte på restaurang Corso, som följaktligen övervakades av säkerhetspolisen, träffade Bortz en Gestapoagent som överlämnade 500 kronor till Bortz. Under de följande månaderna skulle Bortz komma att kallas till ett tjugotal liknande möten där han, efter att ha överlämnat rapporter som han skrivit i samråd med "Lindblom", brukade erhålla mellan 300 och 500 kronor. De rapporter som Bortz sammanställde i samråd med "Lindblom" innehöll uppgifter om sådant som redan var känt – om personer som redan var döda, eller som stått att läsa i den svenska pressen – medan de samtidigt måste framstå som tillräckligt intressanta för att Gestapo inte skulle ana oråd.

Efter en tid började Gestapo antyda att Bortz skulle utrustas med en radiosändare som skulle smugglas in med ett tyskt fartyg, vilket var precis vad "Lindblom" och hans kollegor på säkerhetspolisen hela tiden misstänkt vara det egentliga syftet med Bortz uppdrag. Under ett möte som ägde rum på Café Lido den 27 juli överlämnade en av Gestapos agenter ett brev i vilket "Paul Schäffer" meddelade att Bortz far avlidit i det läger där han hållits fången, av en händelse precis innan han skulle ha frigivits. Bortz höll god min, men berättade sedan för "Lindblom" att han var övertygad om att hans far mördats av Gestapo.

I maj 1943 flyttade Bortz vidare till Svenljunga, två mil söder om Borås, där han fått en anställning på en torvfabrik. Bortz fortsatte därefter med jämna mellanrum att resa till Stockholm för att träffa olika Gestapoagenter. Med Bortz hjälp kunde säkerhetspolisen med tiden ringa in ett av Gestapos svenska spionnätverk, som i det här fallet visade sig bestå av ett tiotal svenska, tyska och estniska medborgare av vilka flera bodde i Stockholm.⁸⁰

Den 27 augusti kallades Bortz ännu en gång till ett möte i Stockholm. Det visade sig att den han skulle träffa denna gång inte var någon annan än "Paul Schäffer" som kommit från Stettin. Under deras möte var "Schäffer" översvallande vänlig och försäkrade att han hade fullt förtroende för Bortz. Han förklarade också att Sverige inte längre var särskilt intressant för Gestapo, varför han istället planerade att skicka Bortz till England där han skulle förses med en radiosändare. Innan de skiljdes åt fick Bortz en adress där han skulle hämta upp sitt arvode. Som en sista förtroendeskapande åtgärd förklarade "Schäffer" att adressen var hemlig men att Bortz hade fått den för att han var särskilt betrodd.

Några dagar senare, den 2 september, begav sig Bortz till den angivna adressen, en lägenhet på fjärde våningen på Jungfrugatan 5. Där överlämnade

⁸⁰ En förteckning över nätverket finns i Heinrich Bortz personakt, SÄPO, RA.

en tysk kvinna ett kuvert innehållande 500 kronor till Bortz. Det visade sig senare att kvinnan hette Anna Kistenmacher (1894–?) och var sekreterare åt August Finke (1906–1995) som i sin tur var biträdande handelsattaché på den tyska legationen, men i själva verket tillhörde SS och var föreståndare för Gestapos Stockholmskontor.

Mötet med ”Schäffer” och det efterföljande besöket på Jungfrugatan blev Bortz sista kontakt med Gestapo. Det hade gått över sex månader sedan slaget om Stalingrad slutat i ett förödande tyskt nederlag. Tyskland utsattes nu för allt häftigare bombangrepp samtidigt som de allierade landstigit i Italien. Förmodligen var det också det faktum att kriget gick allt sämre för Tyskland som gjorde att Bortz inte hörde något mer från ”Schäffer” eller någon av dennes agenter.

Bortz blev sedan kvar i Svenljunga under återstoden av kriget. Under krigets slutfas utsattes hans hemstad Stettin för massiva bombangrepp. Efter häftiga strider intogs staden av Röda armén den 26 april 1945. Stora delar av dess tyska befolkning kom därefter att förvisas. Ingen av Bortz släktingar, varken hans mor eller syskon, tycks ha överlevt krigets kaotiska slutfas. På detta sorgliga vis slutade det andra världskriget för Bortz.

Bortz gjorde därefter flera försök att skaffa fram bevis för att han var oskyldig till att ha arbetat för Gestapo. Några månader efter krigsslutet skrev Bortz, genom säkerhetspolisens förmedling, ett brev till Rynning-Tønnesen, den norske polis och motståndsmann som under några månader varit hans medfånge i Gestapofängelset i Stettin. Ett par veckor senare kom ett svar där denne intygade att Bortz uppträtt kamratligt och exemplariskt under deras gemensamma tid i fängelset och att han därför var övertygad om att Bortz var en hängiven antinazist.⁸¹

Även om det mesta talar för att Bortz var oskyldig var det ändå bara han själv som kunde veta sanningen. Bortz eftermäle har, åtminstone fram till nu, därför blivit tragiskt. I den engelskspråkiga historieskrivningen brukar det uppges att han stupat i Spanien 1937. I de få fall där han förekommer i den tyska och spanska historieskrivningen är det istället som förrädare och nazist. Det som blivit Bortz svenska eftermäle har formulerats av hans före detta stridskamrat Helmut Kirschey, som under hela sitt liv förblev övertygad om

⁸¹ Heinrich Bortz, via säkerhetspolisen, till C. W. Rynning-Tønnesen, 19 november 1945 och C. W. Rynning-Tønnesen till säkerhetspolisen, 30 november 1945, Heinrich Bortz personakt, SÄPO, RA.

att Bortz varit Gestapoagent och nazist. Då Kirschey intervjuades på sin ålders höst visste han därför att berätta att: "... efter andra världskriget flyttade Bortz till Sydamerika. En vanlig tillflyktsort för gamla nazister."⁸²

I själva verket hade Bortz då flyttat in i en liten villa på Storängsgatan 7 i Borås där han öppnat en verkstad där han tillverkade pendyler. I Borås kom Bortz att träffa en svensk kvinna som han gifte sig med. Under de närmast följande åren fick de tre barn. Då pendylerna några år senare gick ur modet fick Bortz allt svårare att försörja familjen. Under 1953 beslutade de sig därför för att flytta till Västtyskland. Därefter tycktes alla spår efter Bortz upphöra.

Men drygt tio år senare dyker Bortz upp igen, och då av en ren slump. På vintern 1967 gjorde den svenske journalisten Per Sjögren en reportageresa i Västtyskland under vilken han skulle söka upp och intervjua svenska emigranter om hur de bemöttes under den arbetslöshetskris som drabbat landet. Via kontakter fick Sjögren ett tips om en "svensk" som skulle bo i Hamburg. I själva verket var denne istället en tysk som tidigare bott i Sverige. Då Bortz kontaktades av den svenske journalisten var han förmodligen övertygad om att han skulle intervjuas om sitt äventyrliga förflutna. Då det istället visade sig att journalisten inte kände till hans bakgrund och att intervjun skulle handla om arbetslösheten valde Bortz att hålla god min, men han ville ändå framhålla att han var syndikalist.⁸³ Därefter berättade Bortz att han gått arbetslös under den första tiden i Hamburg, men att han sedan fått arbete som stuveriarbetare i hamnen. Ett par år senare hade han sparat ihop tillräckligt för att kunna återgå till sitt gamla yrke. Han hade då öppnat en egen verkstad där han tillverkade och renoverade möbler. Avslutningsvis fick Bortz en fråga om hur han som svensk emigrant bemöttes i Västtyskland:

Jag har tyskt pass men känner mig som svensk, säger han. Jag var 20 år den gången jag flydde, och man acklimatiserar sig snabbt i den åldern. Jag har inga släktingar kvar här men min fru har stor släkt i Sverige. Fram till för omkring tre år sen fick man känna av att man varit emigrant. Men hjältarna har blivit gamla och trötta med tiden. Det händer inte längre att någon spelar Badenweiler Marsch på kvarterskrogen. Det var Hitlers favoritmarsch, som ni vet.⁸⁴

Intervjun i *Dagens Nyheter* blev Bortz sista framträdande i offentligheten. Heinrich Bortz avled i Hamburg, den 22 februari 1978, vid 64 års ålder.

⁸² Jändel (1998), s. 46.

⁸³ Per Sjögren, "Ovilja mot utlännningar i västtysk arbetskris", i *Dagens Nyheter*, 28 december 1967.

⁸⁴ Ibid.

Gustav ”Gustel” Doster (1904–1977), framträdande FAUD-medlem från Darmstadt, som lämnat Stockholm i januari 1937 för att, tillsammans med Paul Hafner och Michel Stanger, resa till Spanien. I Barcelona fick Doster arbete på den tyska sektionen i CNT-FAI-huset samtidigt som han var verksam inom DAS-gruppen.

I mitten av juni 1937 var Doster en av de tyska anarkister och syndikalister som greps under den stora arresteringsvågen i Barcelona. Tillsammans med Emil Hessenthaler, Egon Illfeld, Helmut Kirschey och Rudolf Michaelis fördes Doster en tid senare till Santa Úrsula, ett kloster i Valencia som fungerade som ett av kommunisternas fängelser. Därifrån förflyttades de några månader senare till ett fångläger i Segorbe, några mil utanför Valencia.

Det var först på våren 1938, efter närmare ett år i fångenskap, som Doster och hans kamrater till sist släpptes. CNT hade då beslutat att ännu en gång gå med i centralregeringen. I de förhandlingar som föregått regeringsinträdet hade ett av CNTs krav varit att de fängslade anarkister och syndikalister som inte kunnat fällas för något brott skulle släppas. Gustav Doster återvände därefter till Stockholm där hans hustru Marie Doster, född Tilger (1904–1945) väntade. Medan Rudolf Michaelis beslutade sig för att stanna kvar i Spanien där han anmälde sig till den Republikanska armén, valde även Emil Hessenthaler och Helmut Kirschey en tid senare att bege sig till Sverige där de togs om hand av SAC.

Då Doster återvände till Stockholm i maj 1938 fick han till en början leva på understöd från SAC. Han kom senare att återuppta sitt gamla yrke som metallarbetare och arbetade även som bilmekaniker på flera olika företag. Under det andra världskrigets sista år avled Marie Doster efter en kort tids sjukdom. I slutet av 1950-talet flyttade Gustav Doster till Hallstavik i Roslagens där han skaffat sig ett litet jordbruk tillsammans med sin nya hustru Astrid Doster (1915–2004). Han kom därefter att tillhöra de drivande i Hallstavik-Roslagens LS livet ut. Gustav Doster avled i Hallstavik, den 7 oktober 1977, vid 72 års ålder.

Ivan Faludi (1895–1978), ungerskfödd syndikalist som kommit till Sverige som flykting med sin hustru och son 1923. Faludi hade dessförinnan deltagit i det första världskriget som reservofficer i den österrikisk-ungerska armén. Efter att ha sårats under striderna hade han tillfångatagits och förts till Ryssland som krigsfånge. En tid senare hade han lyckats rymma. Han hade då tagit sig till Berlin där han blivit bekant med flera av de ledande tyska syndikalisterna. Då Faludi anlände till Stockholm blev han aktiv i SAC där han snart blev känd som en kompetent mötestalare.

I början av november 1936 lämnade Faludi Stockholm för att resa till Spanien. Resan gjordes på eget initiativ, och som det förefaller utan någon inblandning från SAC. Faludi stannade till en början i Barcelona för att en dryg månad senare, i början av januari 1937, fortsätta till Madrid. Där anlätades den språkkunnige Faludi av CNTs regionalkommitté som gav honom i uppdrag att starta en svenskspråkig utgåva av *Frente Libertario*, en tidskrift som bland annat delades ut till de skandinaviska frivilliga i de Internationella brigaderna. En tid senare fick Faludi en tjänst på Försvarsjuntans krigsministerium där han arbetade med brevcensur, men där han även fick starta upp Radio Madrids svenskspråkiga utsändningar. Enligt egen utsago hade Faludi samtidigt också ett väpnat uppdrag i vilket han fungerade som en av krigsministeriets frontinspektörer. Under sin vistelse i Spanien skrev Faludi ett flertal artiklar och reportage, främst för *Norrlandsfolket* men också för *Arbetaren*, ibland under eget namn och ibland under någon av signaturerna "Ivan Onot" och "Iwan".

Faludi lämnade Spanien i början av maj 1937. Detta sedan han med SACs hjälp utverkat permission från CNT för att besöka sin familj i Stockholm. Av okänd anledning kom han bara till Paris. Då han några veckor senare försökte ta sig tillbaka till Madrid lyckades han inte ta sig över gränsen som då stängts av de franska myndigheterna. Faludi återvände istället till Stockholm där hans familj väntade på honom.

I Stockholm levde Faludi och hans familj på flyktingunderstöd från SAC. Efter sin hemkomst började han snart resa runt och hålla föredrag om läget i Spanien för SACs räkning. Under 1937 fick han två böcker utgivna av Federativs förlag där han skildrade sin tid i Spanien: *I spanska folkets tjänst* och *Med Madridmilisen: Ur internationalisten Ivan Onots brev*, den senare utgiven under pseudonymen "Ivan Onot". I sina båda Spanienböcker prioriterar Faludi dock historieberättandet före faktainnehållet varför de inte är särskilt tillförlitliga som källor.

Under det andra världskriget blev Faludi kvar i Stockholm där han i likhet med många andra flyktingar hamnade i kommunarrest. I takt med att kriget började gå allt sämre för Nazityskland mildrades restriktionerna, och som Faludi senare beskrev det, "den dag Hitler avlivades kunde jag fritt resa och vistas i hela landet."⁸⁵

Fyra år efter krigsslutet beviljades Faludi slutligen svenskt medborgarskap. I Sverige kom Faludi att gifta om sig två gånger. Under de följande åren försörjde han sig som föredragshållare och skriftställare, ofta i dagspressen

⁸⁵ Ivan Faludi (1964), *Främlingspass*, Stockholm, Rabén & Sjögren, s. 410.

men han kom även att ge ut ett otal skrifter i broschyrformat som ofta handlade om situationen i Östeuropa. Efter ett par års studier tog han under 1958 en akademisk examen vid Uppsala universitet. Han arbetade därefter som lärare samtidigt som han fortsatte sin verksamhet som skriftställare och föredragshållare. Efter pensionen började Faludi skriva på sina memoarer, som 1964 gavs ut under titeln *Främlingspass*. Ivan Faludi, som då var bosatt i Västerås, avled under en resa i Rumänien, den 13 maj 1978, vid 83 års ålder.

Paul Hafner (1913–1992), snickare och FAUD-medlem från Darmstadt, som lämnat Stockholm i januari 1937 för att resa till Barcelona där han anmält sig till Durrutikolonnens Internationella kompani. Efter att ha sårats i foten under slaget om Santa Quiteria den 13 april, fick han tillbringa tio veckor på sjukhus. Han återvände därefter till Barcelona där han fick en tjänst på den tyska sektionen i CNT-FAI-huset. Hafner var en av få tyska anarkister som lyckades undkomma arresteringsvågen i Barcelona. Då situationen i staden försvårades, valde han att lämna Spanien den 8 augusti 1937. Efter att ha gjort ett uppehåll hos sin bror i Holland återvände han till Sverige.

Den 23 september 1937 gick Hafner ombord på S/S Flandria som avgick från Amsterdam. Med på resan var även de båda DAS-medlemmarna Simon och Franziska Wehren, deras dotter Elfriede samt Mathias Engels, den senare var även han en tysk syndikalist som varit aktiv i Spanien.⁸⁶ Tre dagar senare anlände de till Göteborg varifrån de fortsatte till Stockholm.

Då Paul Hafner återvände till Stockholm fick han till en början bo hos anarkisten Folke Rosén (1907–1988) i dennes lägenhet på Helgagatan 36 på Södermalm. Hafner beviljades då återigen understöd som politisk flykting av SAC och kunde en tid senare hyra en egen lägenhet på Frejagatan 11 i Hagalund. Han blev därefter kvar i Stockholm där han så småningom erhöll svenskt medborgarskap och fick arbete som snickare. Han gifte sig och bildade familj. Paul Hafner avled i Västerhaninge/Stockholm, den 13 september 1992, vid 79 års ålder.

Heinrich Rau (1904–1970), tysk kommunist och mekaniker som lämnat Stockholm för att resa till Spanien i slutet av december 1936. I Barcelona hade han anmält sig till Durrutikolonnens Internationella kompani och rest till fronten i Aragonien. Efter att det Internationella kompaniet upplöstes på våren 1937 kom Rau att rekryteras till den kommunistdominerade militära sä-

⁸⁶ Paul Hafners personakt, SÄPO, RA.

kerhetstjänst som senare blev känd som SIM (Servicio de Información Militar). Rau blev sedan kvar i Spanien tills nederlaget började framstå som oundvikligt. Rau återvände till Stockholm i mars 1939. Då han därefter inte tycks ha haft några vidare kontakter med vare sig SAC eller sina forna stridskamrater i Durrutikolonns Internationella kompani berörs hans senare öden inte här. Heinrich Rau avled i Hägersten/Stockholm, den 13 augusti 1970, vid 66 års ålder.

Agaton ”Adi” Stachlovici (1916–?), rumänsk anarkist och värnpliktsvägrare som lämnat Stockholm i mitten av augusti 1936, tillsammans med Heinrich Bortz, för att resa till Spanien. I Barcelona kom den språkkunnige Stachlovici att rekryteras av CNT-FAIs internationella informationskontor varefter han senare fick en tjänst på brevcensuren. Stachlovici lämnade Spanien i slutet av maj 1937, i samband med majhändelserna i Barcelona.

Efter att ha vistats en tid i Paris tog han sig över gränsen till Belgien varifrån han fortsatte som fripassagerare på ett fartyg som gick till Oslo. Därifrån tog han sig över den svenska gränsen. Då han den 20 juli anlände till Stockholm fick han bo hos Folke Rosén på Södermalm medan han levde på understöd från SAC. Efter att ha förhört av polisen kunde Stachlovici rentvå sig från alla misstankar om inblandning i den stora förfalskarhärva som tidigare avslöjats i Stockholm.⁸⁷ Stachlovici flyttade senare vidare till en lägenhet på Fjällgatan 34 på Södermalm som han delade med en tysk flykting vid namn Ernst Schmitt. På sommaren 1939 lyckades han på okända vägar ta sig till Mexiko.

Under andra världskriget rekryterades Stachlovici av de mexikanska myndigheterna för vilka han kom att arbeta med kontraspionage mot de tyska nazisterna.⁸⁸ Stachlovici blev därefter kvar i Mexiko, men vid ett tillfälle kom han att återvända till Sverige. Det var då han på sommaren 1946 gjorde ett tre månader långt besök på uppdrag av den mexikanska regeringen. Den 15 juni anlände Stachlovici med flyg från New York till Stockholm där han återupptog kontakten med sina kamrater i SAC. Under sin vistelse i Stockholm övervakades Stachlovici av säkerhetspolisen som då kunde rapportera att han blivit mexikansk medborgare, att han ”numera var gift och innehade en kaffeplantage”, samt att han var anställd på det mexikanska inrikesministeriet varifrån han ”erhållit officiellt uppdrag att studera möjligheterna för kulturellt, artistiskt och ekonomiskt närmande mellan Mexico och Sverige.”⁸⁹

⁸⁷ Agaton Stachlovicis personakt, SÄPO, RA.

⁸⁸ José Luis Ortiz Garza, ”La información secreta alemana y el hundimiento del Potrero del Llano”, i *Istor*, nr 9/2002, s. 123.

⁸⁹ Agaton Stachlovicis personakt, SÄPO, RA.

Under sin vistelse i Stockholm publicerade Stachlovici flera artiklar om situationen i Mexiko i *Arbetaren*.⁹⁰ Den 20 september 1946 lämnade Stachlovici Sverige med M/S Gripsholm som gick från Göteborg till New York varifrån han återvände till Mexiko där hans vidare öden är okända.

Michel Stanger (1909–1984), rumänskfödd bagare och anarkist som lämnat Stockholm i januari 1937 för att resa till Spanien. I Barcelona hade han ingått i ett CNT-förband som tillhörde kustartilleriet. På sina lediga stunder hjälpte han även till att redigera den esperantobulletin som framställdes vid det internationella informationskontoret i CNT-FAI-huset. Den första april 1937 beviljades Stanger, på egen begäran, utträde ur sitt förband med goda vitsord. Ett par dagar senare lämnade han Barcelona för att återvända till Stockholm.

Militärlegitimation för Michel Stanger, inskriven i Barcelonas kustartilleri den 15 februari 1937. I privat ägo.

Stanger offentliggjorde aldrig några närmare skäl till att han valde att lämna Spanien. Men för sin familj berättade han senare att han känt stark olust över att ha kunnat bli tvungen att döda någon, varför han aldrig fann sig tillrätta i det stridande förband han ingick.⁹¹

⁹⁰ Se *Arbetaren*, 16 och 25 juli samt 7 augusti 1946.

⁹¹ Intervju med Anette Stanger Eriksson (dotter till Michel Stanger).

Via Port Bou och Paris tog sig Stanger till Amsterdam. Där steg han ombord på ett fartyg som anlände till Göteborg den 11 april varifrån han samma dag fortsatte till Stockholm.⁹² Den 1 oktober fick Stanger och hans svenska flickvän Selma hyra en lägenhet av det syndikalistiska byggnadskooperativet Husbygge UPA. I enrumslägenheten på Gröndalsvägen 19 blev de sedan kvar under många år. Till en början fick Stanger leva på understöd från SAC, men kunde med tiden återuppta sitt gamla yrke som bagare. Michel och Selma gifte sig och fick en dotter. De förblev sedan aktiva i Stockholms anarkistiska förening och i den Anarkistiska esperantoföreningen. Stanger fortsatte att arbeta som bagare, och sedan han drabbats av astma, i en del andra yrken fram till pensionen.⁹³ Michel Stanger avled i Skärholmen/Stockholm, den 29 december 1984, vid 75 års ålder.

Walter Wittfoht (1900–1960), tysk sjöman från Wilhelmshaven som lämnat Stockholm i december 1936 för att resa till Barcelona. Därifrån hade han rest vidare till fronten i Aragonien där han skrivits in i Durrutikolonns internationella grupp. Wittfoht lämnade fronten i början av april 1937 sedan han, enligt en obekräftad uppgift, avskedats på grund av att han druckit vin i tjänsten. Han lämnade Spanien på sommaren 1937 i samband med den stora arresteringsvågen i Barcelona. Han återvände då till Stockholm där han under de första månaderna tycks ha klarat sin försörjning på egen hand. I november 1937 blev han tvungen att vända sig till SAC för att ansöka om flyktingunderstöd. Han hade då blivit medlem i Stockholms LS. Hans ansökan kom dock att avslås med motiveringen att han som nybliven medlem i SAC inte kunde beviljas understöd retroaktivt. På samma möte behandlades även de ryktesvisa uppgifter, som nu även nått SAC, om att han skulle ha druckit alkohol vid fronten. Wittfoht nekade till anklagelserna samtidigt som två av hans forna stridskamrater, Olle Jansson och Harry Norrblom, intygade att han skött sig väl och att de därför ”inte hade något emot honom.”⁹⁴ Vid denna tid skrev Wittfoht en skildring från sin tid vid fronten som publicerades i *Storm*. Där bemötte han de från kommunistiskt håll då vanligen förekommande anklagelserna om att Durrutikolonns manskap skulle ha varit, som Wittfoht uttryckte det, ”latmaskar”, ”fyllhundar” och ”odisciplinerade horder”, vilket också kan tolkas som ett indirekt bemötande av de anklagelser

⁹² Michel Stangers personakt, SÄPO, RA.

⁹³ Mechel Stanger, ”Minnen av en rumänsk anarkist”, i *Frihetlig Socialistisk Tidskrift*, nr 28/1978.

⁹⁴ SACs AU-protokoll, 10 och 17 november 1937 (1845/A/3/23), SAC, ARAB.

som riktats mot honom själv.⁹⁵ Därefter finns inga spår av vidare fackliga eller politiska aktiviteter. Walter Wittfoht bosatte sig senare i Uppsala där han avled den 2 maj 1960, vid 60 års ålder.

Andra flyktingar

Därutöver kom ett tjugotal andra flyktingar som stridit eller arbetat för CNT i Spanien att anlända till Sverige. Flera av dem blev sedan kvar i Sverige där de blev aktiva i SAC medan andra valde att resa vidare till andra länder. Bland de nyanlända som stannade i Sverige fanns: **Ernst Appel** (1903–1957) och **Anna Appel** (1900–1951) med son; **Fritz Benner** (1906–1966); **Elly Götze** (1906–1998) och **Ferdinand Götze** (1907–1986) med dottern Annemarie (1924–2016) senare gift Dagerman;⁹⁶ **Emil Hessenthaler** (1914–1989); **Helmut Kirschey** (1903–2003); **Karl Lösaus** (1907–1989); **Simon Wehren** (1901–1974) och **Franziska Wehren** (1907–?) med dottern Elfriede.

Övriga personer i urval

John Andersson (1886–1967) fortsatte under återstoden av inbördeskriget sitt arbete som sekreterare för SAC samt som en av ledamöterna i SACs Flyktingkommitté. I början av 1938 valdes han in i den frihetliga hjälporganisationen SIAs generalråd där Lucía Sánchez Saornil (1895–1970), Mateo Baruta (1901–1980) och Emma Goldman (1869–1940) med flera ingick. Under en stormig kongress som hölls i Paris samma höst utsågs Andersson till den syndikalistiska internationalen IAAs sekreterare samtidigt som dess sekretariat flyttades till Stockholm.⁹⁷

I sina dubbla roller som sekreterare för SAC och IAA, men även som ingående i SIAs generalråd, fick Andersson många svåra ärenden att hantera, till en början främst gällande den närmare halva miljon flyktingar som flytt från Spanien.

Några månader senare startade det andra världskriget. Efter den tyska ockupationen av Danmark och Norge i april 1940 blev det uppenbart att även Sverige var hotat. Läget förvärrades ytterligare då Tyskland samma vår startade en ny offensiv som slutade med att Belgien, Holland och en stor del av

⁹⁵ Walter Wittfoht, "Framstöt mot Villafranca", i *Storm*, 12/1937.

⁹⁶ För vidare läsning om familjen Götzes aktiviteter under inbördeskriget och deras senare öden som flyktingar i Sverige, se Per Lindblom & Albert Herranz, "Liv och död i den spanska revolutionens vardag", i *Arbetaren*, nr 19/2012.

⁹⁷ John Andersson (1961), *Rebell i klassamhälle och välfärdsstat: En syndikalists minnen*, Stockholm, Federativs, s. 158

Frankrike ockuperades. Vid denna tid upphörde postgången med de ockuperade länderna varför så gott som samtliga förbindelser mellan vad som då fanns kvar av de syndikalistiska organisationerna upphörde. Under återstoden av kriget kom IAAs sekretariat, som då förutom av John Andersson även bestod av Bengt Hedin (1907–1983) och Sigfrid Stenberg (1892–1942), att bli något av ett spöksekretariat utan förbindelser med omvärlden.⁹⁸

Efter andra världskrigets slut splittrades CNT, till en början i den franska exilen, men motsättningarna kom snart också att få fäste inom CNTs underjordiska organisation i diktaturens Spanien. Som IAAs sekreterare drogs Andersson då in i de allt bittrare striderna mellan de olika fraktionerna. Han kom snart att ta ställning för den mest dogmatiska fraktionen, det var åtminstone så det uppfattades, vilket innebar att han kom att utsättas för allt hårdare kritik inom SAC samtidigt som han pressades från flera andra håll, huvudsakligen av de två spanska exilfraktioner som stred om herraväldet inom IAA.

På IAAs kongress, som hölls i Paris i juli 1953 avsade sig Andersson sitt uppdrag som IAAs sekreterare. Sedan fransyskan Renée Lamberet (1901–1980) vid samma kongress utsetts till hans efterträdare flyttades IAAs sekretariat tillbaka till Paris. Samma år lämnade Andersson även sin tjänst som SACs sekreterare då han gick i pension.

Något år senare flyttade Andersson och hans hustru Laura, född Lundgren (1885–1966), ut från den enkla trävilla på Alviksvägen 235 i Ålsten där de bott sedan 1924. De flyttade in i en modern lägenhet på Multrågatan 56 alldeles i närheten av det då nybyggda Vällingby centrum. 1961 utgavs John Anderssons memoarer, *Rebell i klassamhälle och välfärdsstat: En syndikalists minnen*, på Federativs förlag. På hösten 1966 avled Laura Andersson. John Andersson bodde därefter kvar i Vällingby/Stockholm, där han avled den 9 december 1967, vid 81 års ålder.

Yngve Andersson, en av de tre medlemmarna i Socialistiska partiet som stridit i Durrutidivisionens Internationella kompani hade, efter att ha sårats under slaget om Santa Quiteria, vårdats på ett sjukhus i Vallfogona de Riucorb. Han hade därefter återvänt till Barcelona där han, tillsammans med Harry Norrblom och Nisse Lätt, anmält sig till förnyad fronttjänstgöring i den Internationella bataljonen. I slutet av juni valde Andersson att lämna fronten i Aragonien. Efter att den 30 juni 1937 ha fått sitt avsked beviljat av befälhavaren Ricardo Rionda kunde han bege sig till Barcelona varifrån han återvände till Sverige.

⁹⁸ Sigfrid Stenberg ersattes efter sin död av Ragnar Johansson.

I slutet av juli var Andersson tillbaka i Stockholm. Ett par veckor senare, på torsdagskvällen den 19 augusti, råkade han passera Vasaparken där SKP höll ett möte för att hylla fyra av sina hemkomna Spanienfrivilliga. Den sovjetiska propagandan, där framförallt POUM, men också CNT och FAI, utmålades som fascister, hade då även börjat få spridning i Sverige varför stämningen på kommunisternas möte blev alltmer uppskruvad. Det hela slutade med att en av talarna pekade ut Andersson: "Där står en fascist!" varefter han överfölls av den uppretade åhörarskaran.⁹⁹

Efter uppträdet i Vasaparken fortsatte kommunisterna sin kampanj mot Andersson genom att anklaga honom för att ha deserterat från den republikanska armén. Några uppgifter om Yngve Anderssons senare öden har inte stått att finna.

Juan García Oliver (1902–1980), framträdande medlem i CNT och FAI som under en period varit justitieminister i Largo Caballeros regering, var den mest prominente av de flyktingar som anlände till Sverige efter det spanska inbördeskriget. Vid Barcelonas fall i slutet av januari 1939 hade García Oliver lämnat Spanien tillsammans med en liten grupp CNT-medlemmar. Då de passerat den franska gränsen hade de lämnat över sina vapen till de franska gendarmerna. De hade därefter fortsatt till Paris där García Oliver blivit aktiv i de kommittéer som försökte reorganisera CNT i exilen och som verkade för att hjälpa de spanska flyktingarna.

I Paris återsåg García Oliver sin livskamrat Pilar Álvarez Celado, som under de föregående månaderna arbetat på en koloni för spanska flyktingbarn i Colombes strax norr om Paris, en koloni som för övrigt finansierades av Svenska hjälpkommittén för Spanien. De bosatte sig i en lägenhet på Rue de Berne 14 där sonen Juan föddes den 28 maj. Då de franska myndigheterna inte ville bevilja dem något permanent uppehållstillstånd tvingades de se sig om efter andra möjligheter.

Trots att den svenska regeringen, som en nödatgård för att förhindra spanska flyktingar att ta sig till Sverige, infört visumtvång för alla spanska medborgare, lyckades SAC förmå utrikesministern Rickard Sandler att bevilja dem inrese- och uppehållstillstånd. Den 6 juni 1939 kunde John Andersson meddela García Oliver det glädjande beskedet:

⁹⁹ "Fascist' skrek kommunisterna om frontkämpen. Vidrigt uppträde på stalinistiskt Spanienmöte. Gangstermentaliteten avsätter sköna frukter", i *Folkets Dagblad Politiken*, 21 augusti 1937, se även: "Frontkämpe överfallen på kommunistiskt möte", i *Avantgardet*, 16/1937.

Det hela har gått ovanligt bra och vi äro överraskade över att det hela har gått så fort och bra som det gjort. Men det avgörande var nog att du varit medlem av den spanska regeringen och det finnes väl någon slags regeringssolidaritet som i detta fall följts.¹⁰⁰

García Oliver med familj kunde därmed lämna Paris. Då de anlände till Stockholms centralstation den 17 juli möttes de av Helmut Rüdiger och några andra SAC-medlemmar. De gick därefter upp till Klara Folkets hus där García Oliver lät sig intervjuas.¹⁰¹ Till en början fick de bo hemma hos Helmut och Dora Rüdiger på Frejagatan 15 i Hagalund. Någon vecka senare fick de hyra en egen lägenhet på Frösundagatan 9 i samma stadsdel.

En tid senare intervjuades Pilar Álvarez Celado i *Storm*. Då hon, som så många andra kvinnor, hamnat i skuggan av sin mer namnkunnige man är det också det enda kända tillfälle där hon uttalar sig offentligt. Av intervjun, där hon framhåller Mujeres Libres insatser under inbördeskriget, framgår att hon var en välformulerad och medveten anarkist och feminist:

Den anarkosyndikalistiska kvinnoorganisationen Mujeres Libres utförde ett mycket betydelsefullt arbete (...) genom att skola kvinnorna för deras nya uppgifter och genom att underbygga den frihetslängtan och det självförtroende som den 19 juli tog sig uttryck i kvinnans utträdande på gatan tillsammans med mannen. Mujeres Libres arbete under dessa krigets år kommer säkerligen att lämna spår efter sig under kommande tider. Genom fascisternas seger kommer naturligtvis det mesta av kvinnornas seger att åter förintas. Speciellt den katolska kyrkan kommer att försöka driva kvinnorna tillbaka in i hemmet. Hur reaktionär kyrkan är i detta avseende förstår säkert de svenska läsarna, då jag säger att i det fallet är den till och med värre än de rena fascisterna.¹⁰²

Under de följande månaderna levde García Oliver och hans familj vardagsliv i Hagalund. Där lärde de känna sina grannar och umgicks med flera av de tyska anarkister som också levde som flyktingar i Hagalund. Med jämna mellanrum fick García Oliver bege sig till SACs expedition i Klara Folkets hus för att hämta sitt understöd. Det var vid ett av dessa besök som han fick reda på att det andra världskriget startat. García Oliver hade fått höra nyheten av Albert Jensen och John Andersson, vilket han berättade i sina memoarer:

¹⁰⁰ John Andersson till Juan García Oliver, 6 juli 1939, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/2), SAC, ARAB.

¹⁰¹ Se ”García Oliver i Stockholm. Veteran inom CNT, ungdomlig och okuvlig kämpe. Uttalar sig om det spanska proletariatets kamp och problem”, i *Arbetaren*, 19 juli 1939.

¹⁰² ”En spanjorska om Spanien”, i *Storm*, 8/1939.

Jag såg hur dessa två gamla arbetarkämpar, anarkister, pacifister och humanister omfamnade varandra och jämrade sig: ”Kriget! Kriget!” De hatade kriget. Det skulle jag också gjort om jag varit i deras ställe. Men det var jag inte. Inom mig fanns allt hat från ett nästan treårigt krig bevarat, ett hat mot falangisterna, francisterna, fascisterna och nazisterna som strömmade ut från tusen öppna sår i det plågade spanska folkets kropp.¹⁰³

I memoarerna berättar García Oliver vidare att han upplevde sin tid i Sverige som behaglig och att han trivdes bra med svenskarna. Men han hade också svårigheter med språket och kunde inte få arbete i något av sina tidigare yrken som kypare eller möbellackerare. Han uppger att han kände sig ”förminskad” av att som flykting inte ha några medborgerliga rättigheter och av att tvingas leva på understöd istället för att arbeta. Tristessen och frustrationen smög sig på.

På hösten 1940 hade García Oliver beslutat sig för att lämna Sverige. Han hade då erhållit ett visum till Dominikanska republiken. Där skulle han sälla sig till CNTs exilrörelse och därmed få möjlighet att fortsätta kampen mot Franco. Eftersom Norge, Danmark, Belgien och Holland ockuperats av Nazityskland skulle det bli en lång och komplicerad resa då den enda vägen gick över Sovjetunionen. Efter att ha sökt upp Aleksandra Kollontaj, Sovjetunionens minister i Stockholm, lyckades han utverka ett visum för resan genom Sovjetunionen medan de övriga arrangemangen sköttes av SAC. Eftersom resan skulle kosta hela 2 800 kronor skrev John Andersson till Statens flyktingsnämnd för att be om ett bidrag, dock med okänt resultat.¹⁰⁴

Det hela slutade med att SAC betalade huvuddelen av kostnaden för resan. Den 18 november lämnade han familjens lägenhet i Hagalund:

Klockan fem på morgonen omfamnade jag Pilar en sista gång. Hon grät men försökte hålla tårarna tillbaka. Lille Juan sov, ovetande om att jag inte skulle vara där för att ta med honom på vår dagliga promenad i Hagalund och Hagaparken när han vaknade. Jag tog min väska och gick mot dörren. Pilar hade blivit sittande på sängen. (...) När jag kommit fram till hörnet vände jag mig om och såg upp mot vårt fönster. Där stod Pilar med vår son i famnen. Jag fick göra en enorm ansträngning för att inte vända tillbaka och stanna i Sverige för alltid.¹⁰⁵

¹⁰³ García Oliver (1978), s. 533, min översättning.

¹⁰⁴ John Andersson till Statens flyktingsnämnd, 19 oktober 1940, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/2), SAC, ARAB.

¹⁰⁵ García Oliver (1978), s. 541.

På Bromma flygplats möttes García Oliver av en delegation från SAC som kommit för att ta farväl. Efter att ha mellanlandat i Vilnius var han framme i Moskva varifrån han fortsatte med transsibiriska järnvägen. Några dagar senare var de framme i Vladivostok där García Oliver kunde gå ombord på M/S Margaret Johnson, ett av den svenska Johnsonlinjens lastfartyg.¹⁰⁶

Den 18 december, på dagen en månad efter att García Oliver lämnat Stockholm, anlöpte de hamnen i San Pedro i Los Angeles. Där fick García Oliver reda på att hans visum till Dominikanska republiken dragits in. Den uppgörelse som tidigare träffats mellan den republikanska exilregeringen och landets ledare Rafael Trujillo om att spanska flyktingar skulle få bosätta sig i Dominikanska republiken mot en ersättning om 50 amerikanska dollar per flykting hade upphört att gälla.

I januari 1941 fick García Oliver därför resa vidare till New York varifrån han lyckades utverka ett visum till Mexiko. Några dagar senare påbörjade han en lång bussresa mot den mexikanska gränsen.

Under tiden hade Pilar Álvarez Celado och sonen Juan blivit kvar i Hagalund där de försörjdes av SAC. Det var först några månader senare som de slutligen kunde ta sig till Mexiko efter att ha fått hjälp med resan av SAC. Familjen bosatte sig då i en lägenhet på Calle Sadi Carnot i Mexiko City. Under återstoden av andra världskriget och under de efterföljande åren fortsatte García Oliver att vara aktiv i CNTs exilrörelse. Han arbetade samtidigt på olika fabriker. Sedan började han prova sig fram som resande försäljare av olika produkter för textilindustrin.

Vid en kongress som höllits i Limoges i Frankrike 1960 hade CNTs båda exilfraktioner, som varit i konflikt med varandra sedan 1945, återförenats. Dessförinnan hade det även utsetts ett interkontinentalt sekretariat (Secretariado Intercontinental) som hade sitt säte i Toulouse, och representerade exilrörelserna i Frankrike, Latinamerika, Nordafrika, men som även samverkade med de försvagade rester som då fanns kvar av CNT i Spanien. Det hade då inte funnits någon fungerande nationalkommitté i Spanien sedan 1953, men efter återföreningen hade CNT i oktober 1960 även lyckats inrätta en underjordisk nationalkommitté inne i Spanien.

Under vintern 1961 hade det interkontinentala sekretariatet, tillsammans med FAI och Juventudes Libertarias, beslutat sig för att bilda Defensa Interior (DI), en organisation som skulle intensifiera kampen mot Francodiktaturen. DI bestod av sju medlemmar som skulle samordna verksamheten. En av dem var García Oliver som representerade den mexikanska exilrörelsen. Vid ett

¹⁰⁶ Ibid., s. 548.

möte som hållits i slutet av maj 1962 hade det beslutats att DI skulle påbörja sina aktioner under den följande månaden. Den 5, 7 och 12 juni hade tre bomber detonerat i Madrid. Den 29 och 30 juni hade flera bomber detonerat i Barcelona. Målen hade varit banker vars ägare stod Francoregimen nära, särskilt impopulära myndigheter, samt lokaler som tillhörde den fascistiska rörelsen.¹⁰⁷

Under tiden hade García Oliver, som någon månad tidigare rest från Mexiko till Frankrike, kontaktat SAC för att be om stöd. Den 2 juli 1962 anlände han till Stockholm. Samma kväll deltog han på ett extrainkallat AU-möte som skulle föra SAC långt ut på djupa vatten. På mötet, som hölls i SAC-huset på Sveavägen 98,¹⁰⁸ rapporterade García Oliver att DI stod i begrepp att intensifiera sina aktioner. Det som planerades var en bombkampanj som DI hoppades skulle undergräva förtroendet för Francoregimen, och som förhoppningsvis skulle utgöra startskottet för ett ökat folkligt motstånd inne i Spanien. Efter en lång diskussion avslutades mötet med att en kommitté, bestående av bland andra Helmut Rüdiger, utsågs att förbereda ärendet inför AUs kommande ordinarie möte.¹⁰⁹

Då AU höll detta möte, onsdagen den 5 juli, föreslog den kommitté som utsetts två dagar tidigare, att SAC skulle ge 5 000 kronor till DIs verksamhet.¹¹⁰ Mer pengar än så hade AU inte befogenhet att bevilja.¹¹¹

En dryg vecka efter att García Oliver lämnat Sverige startade en bombvåg som riktades mot Francodiktaturen. Den 14 juli detonerade en bomb i Vatikanen. Den 15 juli detonerade en bomb utanför stadshuset i Valencia där Franco någon dag tidigare hållit ett tal. Den 20 juli detonerade en bomb i Barcelona och tre dagar senare släcktes strömförsörjningen vid industrierna i Manresa och Sabadell av tre bomber. Den 12 augusti detonerade en bomb vid altaret i kyrkan i Valle de los Caídos (De stupades dal) – Francoregimens monument över segern i inbördeskriget. Den 19 augusti detonerade en bomb utanför Francos sommarresidens i San Sebastián, och så vidare.¹¹²

DIs kampanj blev dock aldrig så omfattande att den kunde hota Francodiktaturens ställning på något avgörande vis. Därtill var CNTs och DIs ekonomiska resurser för små. Därutöver tillkom en brist på samordning mellan

¹⁰⁷ Herrérin López (2004), s. 242–243.

¹⁰⁸ Klara Folkets hus hade rivits 1954, under ”saneringen” av Klarakvarteren. SAC hade då köpt en ny fastighet, ”SAC-huset” på Sveavägen 98, där SAC och *Arbetaren* än idag har sina lokaler.

¹⁰⁹ SACs AU-protokoll, 2 juli 1962 (1845/A/3/51), SAC, ARAB.

¹¹⁰ Motsvarar cirka 56 000 kronor i dagens penningvärde.

¹¹¹ SACs AU-protokoll, 5 juli 1962 (1845/A/3/51), SAC, ARAB.

¹¹² Herrérin López (2004), s. 243.

exilen och Spanien samtidigt som DI infiltrerades av agenter från Francos allt effektivare säkerhetstjänst. Under 1963 lade DI därför ned sin verksamhet. Juventudes Libertarias fortsatte däremot att utföra väpnade aktioner i Spanien ännu en tid. Därefter tog anarkistiska organisationer som MIL (Movimiento Ibérico de Liberación) och GARI (Grupos de Acción Revolucionaria Internacionalista) vid. Men då hade andra organisationer som det baskiska ETA (Euskadi Ta Askatasuna) sedan länge börjat göra sig gällande.

I samband med att DI lagts ned hade García Oliver återvänt till Mexiko. Sedan han knutits till det brittiska företaget Imperial Chemical Industries filial hade familjen flyttat till Guadalajara. Där hade de fått hyra en liten enplansvilla i ett idylliskt område på Avenida Arbol 395. Men lyckan skulle inte bli långvarig. Den 19 januari 1964 omkom sonen Juan i en bilolycka då han bara var 24 år gammal.

Två år senare, när García Oliver och Pilar Álvarez Celado kommit över den värsta sorgen, fick García Oliver möjlighet att avancera i sitt arbete. Vid 64 års ålder blev han ansvarig för Imperial Chemical Industries försäljning i fyra mexikanska delstater. För första gången under deras dryga 25 år i Mexiko var familjens ekonomi tryggad. Men framgången skulle inte bestå. I december 1968 blev García Oliver påkörd av en motorcykel under en tjänsteresa. Han bröt sitt vänstra ben på två ställen. Han skulle aldrig bli helt återställd och tvingades därför sluta sitt arbete. García Oliver fick därefter överleva på en låg pension medan hans livskamrat Pilar Álvarez Celado fick dryga ut deras inkomster genom att hålla kurser i sömnad.

Under de följande åren började García Oliver skriva på sina memoarer. Under tiden började slutet närma sig för den spanska diktaturen. Då Franco dog i november 1975 inleddes den process som skulle leda till att Spanien gradvis demokratiserades. Med tiden började de republikanska organisationerna legaliseras i Spanien, men CNT var ännu illegalt. García Oliver hade därför kommit med det drastiska förslaget att CNTs mer framträdande medlemmar som fortfarande var i livet skulle flyga till Madrid för att låta sig arresteras, ett förslag som dock aldrig förverkligades. Då CNT, som den sista av de republikanska organisationerna från inbördeskriget, legaliserades i maj 1977 fanns stora förhoppningar om att organisationen snabbt skulle återta sin ledande roll inom den spanska arbetarrörelsen.

Det var mitt under denna process som García Olivers kontroversiella memoarer *El Eco de los pasos*, utgavs i Paris 1978. De välskrivna memoarerna fick stor uppmärksamhet, inte minst för att García Oliver varit en av de stora förgrundsfigurerna under inbördeskriget. Som många andra memoarböcker

som tillkommit i landsflykt hade de nedtecknats utifrån ett bristfälligt källmaterial, utan att García Oliver haft tillgång till några av de arkiv som varit otillgängliga eller skingrade under diktaturen. Det som däremot förvånade många var att memoarerna var fyllda av personliga påhopp och mer eller mindre förklenande omdömen om många personer som tillhört CNT och som varit hans vänner och kamrater. Medan García Olivers memoarer är outhärliga för alla som vill sätta sig in i de stämningar som rådde under inbördeskriget är de också till stora delar otillförlitliga då de innehåller en mängd försåtliga faktafel.

Inför utgivningen av memoarerna reste García Oliver till Paris där han vid ett par tillfällen lät sig intervjuas. Han återvände därefter till Mexiko där han återigen drog sig tillbaka från offentligheten. Juan García Oliver avled i Guadalajara, den 13 juli 1980, vid 78 års ålder.

Ejlert Hagberg (1913–1976), målare och en av de tre medlemmarna i Socialistiska partiet som stridit i Durrutidivisionens Internationella kompani. Efter att ha sårats under slaget om Santa Quiteria hade han lagts in för vård på ett sjukhus i Tarragona. Sedan han skrivits ut från sjukhuset hade han återvänt till Barcelona. Hagberg hade därefter lämnat Spanien strax efter majhändelserna i Barcelona. Han var tillbaka i Stockholm den 27 maj 1937. Han talade därefter vid flera Spanienmöten som hölls i det Socialistiska partiets regi. I Stockholm återupptog han sitt gamla yrke som målare, gifte sig, fick tre söner och avancerade med tiden till målarmästare. Ejlert Hagberg avled i Enskede/Stockholm, den 7 augusti 1976, vid 63 års ålder.

Harry Norrblom (1913–1983), byggnadsarbetare och en av de tre medlemmarna i Socialistiska partiet som stridit i Durrutidivisionens Internationella kompani. Efter att ha sårats under slaget om Santa Quiteria hade han lagts in för vård på ett sjukhus i Vallfogona de Riucorb. Norrblom hade därefter, tillsammans med Yngve Andersson och Nisse Lätt, anmält sig till förnyad fronttjänstgöring i den Internationella bataljonen.

Sedan Lätt och Andersson lämnat fronten blev Norrblom, som siste svensk i Durrutikolonnen (då militariserad och omdöpt till 26 divisionen), kvar vid fronten i Aragonien till slutet av juli 1937 då CNT valde att upplösa den Internationella bataljonen. Norrblom återvände då till Barcelona i avsikten att anmäla sig till något annat förband, men då situationen blivit farlig för alla som kunde förknippas med det olagligförklarade POUM, valde han den 14 augusti att lämna Spanien.

Norrbloom var tillbaka i Stockholm den första september och togs då emot av sina partikamrater på Stockholms centralstation. Efter sin hemkomst blev Norrbloom, i likhet med Yngve Andersson, anklagad av kommunisterna i SKP för att ha deserterat. Han tillbakavisade anklagelserna genom att berätta om orsakerna till att han ansett sig tvungen att lämna Spanien:

Hela den sektion jag tillhörde blev undersökt av polismakten och då en del häktningar företogs av folk som tillhörde den tyska gruppen, men som slagits bra vid fronten, ansåg jag tiden vara mogen för att komma ut ur landet. Detta var bittert sedan man varje dag satt livet som insats i kampen mot fascisterna. Men det fanns ingenting annat att göra. I ett fängelse kan man inte bidra så värst mycket till arbetarklassens frigörelse.¹¹³

Men Norrbloom gick också till motangrepp mot de hätska angrepp som kom från kommunisterna i SKP och deras tidning *Ny Dag*:

Ständigt har man sagt från kommunistiskt håll att ”det har ju inte varit några strider på Aragónfronten sista halvåret” och så fortsätter man ”om ni nu också skulle haft ofullständig utrustning så har den bristen ej varit så kännbar då några operationer ej förekommit på länge.” Vidare säger man: ”Ni har vapen men de gömmas i Barcelona för att ni skall försöka genomföra den sociala revolutionen.” Vart vapnen tagit vägen har vi milicianos från Aragónfronten kunnat konstatera under besök i Barcelona, där vi sett Kominterns ”gullgossar” Guardia Asaltos ”regeringspolisen”, utrustade med både gevär, pistoler, handgranater, granatkastare och stora ryska kulsprutor.¹¹⁴

Norrbloom kom under de följande månaderna att hålla en mängd föredrag om situationen i Spanien. Han blev därefter kvar i Stockholmsområdet, där han gifte sig och bildade familj. Harry Norrbloom avled i Johanneshov/Stockholm, den 28 december 1983, vid 70 års ålder.

Helmut Rüdiger (1903–1966) var den mest namnkunnige av de tyska syndikalister som kom till Sverige efter att ha deltagit i det spanska inbördeskriget. Av dem blev han också den som skulle komma att göra störst avtryck på SACs

¹¹³ Harry Norrbloom, ”Lögner om Spanien vederlägges. Kommunisterna får svar av frontkämpe. Antifascistiska kämpar blev stämplade som renegater”, i *Folkets Dagblad Politiken*, 8 september 1937.

¹¹⁴ Harry Norrbloom, ”Harry Norrbloom ger *Ny Dag* klara besked. Miliskort och fotografi i folkarméns uniform. De kommunistiska lögnhalsarna avslöjas”, i *Folkets Dagblad Politiken*, 22 september 1937.

verksamhet. Under inbördeskriget hade han först varit ansvarig för den tyska sektionen på CNTs och FAIs internationella informationskontor och därefter för IAAs permanenta sekretariat i Barcelona. Rüdiger hade lämnat Spanien på hösten 1937 i samband med arresteringsvågen. Han hade då bosatt sig på Rue de Charenton 135 i Paris medan hans hustru, Dorothee ”Dora” Rüdiger, född Gollin (1899–1993), blev kvar i Barcelona. Någon månad senare följde hon efter sin make till Paris. I början av 1939 fick makarna Rüdiger besked om att de skulle utvisas från Frankrike. Med SACs hjälp lyckades de efter en rad komplicerade turer få inrese- och uppehållstillstånd i Sverige, till en början på villkor att de skulle stanna i högst sex månader.

Helmut och Dora Rüdiger anlände till Stockholm i mitten av mars 1939 där de fick leva på flyktlingunderstöd från SAC. De bosatte sig i en lägenhet på Frejagatan 15 i Hagalund. Helmut Rüdiger började snart skriva för *Arbetaren*, men då han som flyktling var förbjuden att verka politiskt publicerades hans texter vanligen under någon av pseudonymerna ”H. Rodriguez” och ”Ivar Bergegren”. Rüdiger fortsatte ändå att vara politiskt aktiv. Han var, tillsammans med Simon Wehren och Fred Schröder, en av de drivande i den tyska DAS-gruppen som inrättat sitt huvudkontor i Stockholm. Då de sex månaderna gått och makarna Rüdigers uppehållstillstånd gick ut hade det andra världskriget startat. Eftersom myndigheterna då inte kunde hitta något annat land att utvisa dem till blev de kvar i Sverige.

Sedan DAS-gruppen formellt lagts ned under 1940 fortsatte flera av dess medlemmar att vara aktiva i andra antinazistiska sammanhang. Helmut Rüdiger var bland annat medlem i den så kallade Tisdagsklubben där antinazister från mestadels borgerliga miljöer samlades för att bedriva opinionsarbete. Det finns även obekräftade uppgifter som tyder på att Rüdiger ingick i det hemliga nätverk som startats av Olle Jansson i samarbete med den brittiska sabotage- och underrättelseorganisationen SOE, men då han i första hand var en utpräglad intellektuell bör hans roll i sådana fall ha varit som samordnare och organisatör. Trots att Helmut och Dora Rüdiger övervakades av säkerhetspolisen lyckades de vara diskreta nog att inte dra på sig några allvarigare misstankar.¹¹⁵ De förblev därför på fri fot och undgick därmed att spärras in i något av de interneringsläger som under kriget inrättades för politiska flyktingar på vänsterkanten.

Efter det andra världskrigets slut fick Helmut Rüdiger en tjänst som utrikesredaktör på *Arbetaren* varifrån han fortsatte att upprätthålla det kontaktnät han skaffat sig under det spanska inbördeskriget. Sedan Rudolf Berner

¹¹⁵ Se Helmut Rüdigers personakt, SÄPO, RA.

lämnat SAC på hösten 1946, och framförallt sedan John Andersson gått i pension 1953, fick Rüdiger axla allt mer av ansvaret för att upprätthålla SACs kontakter med det illegala spanska CNT och med dess splittrade exilrörelse.

Tillsammans med Arbetarens då nytilträdde redaktör Evert Arvidsson kom Rüdiger även att få hantera SACs kontakter med den syndikalistiska internationalen IAA inom vilken den dogmatiska CNT-fraktionen i den franska exilen utövade ett allt starkare inflytande. Inom SAC kom Rüdiger och Arvidsson att tillhöra de mest pådrivande av de så kallade nyorienterarna, som i konflikt med många renlärliga anarkister och syndikalister från framförallt de äldre generationerna, hävdade att SAC måste anpassa sina idéer till det svenska välfärdssamhälle som börjat ta form under efterkrigstidens högkonjunktur. Att Rüdiger och Arvidsson även kom att driva på för en sådan utveckling inom IAA blev en starkt bidragande orsak till att SAC hamnade på kollisionskurs med IAA. Det hela utmynnade i att SAC och IAA gick skilda vägar i slutet av 1950-talet då SAC, beroende på vilken av sidorna man frågar, lämnade eller uteslöts ur IAA.

Efter brytningen med IAA fortsatte SAC att försöka upprätthålla kontakterna med CNTs exilrörelse i Frankrike och med de försvagade rester av CNT som fortfarande fanns kvar i Spanien. Under 1960-talet gjorde Rüdiger flera resor till Frankrike men också till diktaturens Spanien. Det var under en sådan resa som Helmut Rüdiger avled på sitt hotellrum i Madrid, den 9 juni 1966, vid 63 års ålder. Medan den officiella förklaringen gick ut på att han avlidit av en hjärtinfarkt florerar än idag rykten som gör gällande att han blivit mördad av Francos säkerhetstjänst. Dora Rüdiger blev därefter kvar i deras hem på Lostigen 11 i Solna där hon avled, den 24 mars 1993, vid 93 års ålder.

Augustin Souchy (1892–1984) blev kvar i Barcelona fram till sammanbrottet i januari 1939 då han följde med flyktingvågen till södra Frankrike. Han tog sig därefter vidare till Paris, där han flyttade tillbaka till den lägenhet på Boulevard Saint Michel 113 där han från 1933 och fram till det spanska inbördeskrigets utbrott bott tillsammans med sin franska flickvän Thérèse Blanchong (1899–1984) och deras son Jean. Augustin Souchy och Thérèse Blanchong gifte sig i april 1939. Sedan den spanska flyktingvågen sköljt in över Frankrike hade myndigheterna börjat utvisa så många flyktingar som möjligt. Giftermålet hade främst varit ett försök att säkra Souchys uppehållstillstånd. Vid det andra världskrigets utbrott beslutade myndigheterna att alla tyskar som levde i Frankrike skulle interneras, oavsett vilken sida de sympatiserade med. Souchy fördes då till ett interneringsläger i Marolles, söder om Paris.

Sedan det blivit känt att Souchy internerats kom SAC att göra stora ansträngningar för att få honom frigiven. Då alla andra möjligheter var uttömda fanns inget annat för SAC att göra än att försöka underlätta Souchys tillvaro i lägret genom att skicka pengar till hans hustru Thérèse Blanchong, nu gift Souchy, i Paris. På våren 1940 mildrades det franska regelverket gällande de internerade tyskarna tillfälligt då det beslutades att de äldre tyskar som var gifta med franska kvinnor skulle släppas ur lägren varför Souchy, som nu blivit 48 år, kunde återvända till Paris. Men friheten blev kortvarig. Då Nazityskland gick till angrepp mot Frankrike utfärdade den franska regeringen ett dekret som innebar att samtliga tyskar återigen skulle interneras. Souchy fördes då till ett interneringsläger i Audierne, en by vid Atlantkusten.

Den 14 juni intogs Paris. Sedan ett avtal om vapenstillestånd ingåtts delades Frankrike upp i två delar genom en demarkationslinje med en tyskockuperad zon i norr och en obesatt zon i söder som styrdes från Vichy. Då Souchys läger hamnade i den av tyskarna ockuperade zonen blev hans situation än mer utsatt eftersom han varit eftersökt av Gestapo alltsedan han flytt från Tyskland på våren 1933. Som känd syndikalist, dessutom av judisk härkomst, var hans utsikter att bli väl behandlad av nazisterna inte goda om han skulle falla i deras händer.

Då de tyska trupperna en tid senare närmade sig Audierne visade lägerpersonalen prov på civillurage då de släppte alla fängslade antifascister på fri fot, men det hade varit i sista stund. Då Souchy lämnade lägret kunde han på avstånd se de tyska trupperna närma sig. Han tog sig till den närlägnade staden Quimper där han fick låna en cykel. Han cyklade sedan till Saint-Nazaire där en annan bekant lånade honom sitt franska identitetskort varpå han fortsatte mot Paris. På vägen stoppades Souchy vid ett flertal tyska kontroller, men lyckades ta sig igenom. Fyra dagar senare kunde han trampa in i det ockuperade Paris där han gjorde ett kort besök hos hustrun och sonen. Men han kunde inte stanna kvar i lägenheten för portvakten i huset hade berättat att Gestapo redan varit där för att leta efter honom.

En tid senare lyckades Souchy obemärkt ta sig ut ur Paris. Han tog sig då söderut, till Vierzon där han med hjälp av sin lånade franska identitetshandling kunde ta sig över demarkationslinjen och vidare in i den södra zonen. Han hamnade i byn Brive-la-Gaillarde där han i sina memoarer uppger att han försörjde sig genom att hjälpa till med skördarbetet. Av den korrespondens som hans hustru Thérèse Souchy samtidigt förde med SAC framgår istället att det varit hon som arrangerat flykten från Paris och att det varit hon som, via sina kontakter i den södra zonen, sett till så att Souchy kunde klara sig i byn: ”Jag har honom hittills i säkerhet. Det är emellertid mycket, mycket

svårt, då han inte kan komma ut”, skrev Thérèse Souchy till John Andersson i december.¹¹⁶ Därefter upphörde postgången mellan Frankrike och Sverige att fungera.

Tillvaron i den obesatta södra zonen var allt annat än riskfri då Souchy även där riskerade att gripas och utlämnas till nazisterna. I början av 1941 kunde han ta sig vidare till Marseille varifrån han skulle försöka ta sig till Latinamerika. I Marseille rådde panikstämning då tusentals flyktingar samlats där i desperat väntan på att kunna ta sig ombord på något fartyg. Biljetterna var dyra och då de franska myndigheterna olagligförklarat den frihetliga hjälporganisationen SIA och dessutom beslagtagit dess kassa fanns ingen hjälp att få därifrån, och inte heller från det som fanns kvar av det spanska CNT som med sina knappa resurser redan hade hundratusentals nödställda flyktingar att försöka ta hand om.

Då postgången mellan Sverige och Frankrike ett år senare började fungera igen skickade SAC i januari 1942 en check på 3 350 francs till Thérèse Souchy. Det vidhängande brevet från John Andersson avslutades med hälsningen: ”Skriv nu fortast några rader och meddela hur du har det. Vi hoppas att kunna träffas i Paris eller Stockholm efter kriget.” En månad senare kom ett svarsbrev från Thérèse Souchy: ”Naturligtvis blir det en gång verklig fred, det tror jag alldeles säkert, annars skulle jag hänga mig genast, ty det är redan mycket svårt.”¹¹⁷

Några veckor senare, den 15 mars 1942, kunde Souchy ta sig ombord på ett fartyg som tog honom till den mexikanska hamnstaden Veracruz varifrån han fortsatte till Mexiko City där han skulle bli kvar under många år framöver. Från sitt hem på Reforma 35 i Mexiko City fortsatte han att skriva som korrespondent för *Arbetaren* vilket gav honom ett litet men välbehövligt ekonomiskt tillskott.

Thérèse Souchy blev därefter kvar i Paris där hon arbetade som korrekturläsare och grafiker. Under den tyska ockupationen hjälpte hon den franska motståndsrörelsen att framställa falska dokument. Efter det andra världskrigets slut fortsatte hon att arbeta i samma yrke och hon fick med tiden en rad förtroendeuppdrag i grafikernas fackförening.

På hösten 1950 fick Souchy, som då blivit mexikansk medborgare, återigen möjlighet att besöka Sverige. Han gjorde då en föredragsturné i SACs regi som varade från december 1950 till maj 1951. Under de följande åren

¹¹⁶ Thérèse Souchy till John Andersson, 14 december 1940, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/2), SAC, ARAB.

¹¹⁷ Thérèse Souchy till John Andersson, 28 februari 1942, Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/2), SAC, ARAB.

gjorde han flera resor i Europa och Latinamerika och han besökte även Israel, Madagaskar, Jamaica och Etiopien. Genom åren kom Souchy att bli en återkommande gäst på SACs kongresser.

Efter att ha levt i över 30 år i Mexiko beslutade sig Souchy 1974 för att flytta tillbaka till Tyskland. Han bosatte sig då i en liten lägenhet på Leonrodstrasse 48 i München. På sensommaren 1982 besökte Souchy sina svenska kamrater för sista gången. Det var då han firade sin 90-årsdag på SACs kursgård Stensnäs i Roslagen. Augustin Souchy avled i München, den 1 januari 1984, vid 92 års ålder. Thérèse Souchy, som återtagit sitt flicknamn Blanchong, hade sedan flera år tillbaka varit bosatt i byn Corbeil-Essonnes, strax söder om Paris, där hon avled den 11 oktober 1984, vid 85 års ålder. Några uppgifter om sonen Jeans vidare öden har inte stått att finna.

Referenser

Opublicerat material

Arkiv

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB), Huddinge

Berner, Rudolf [personarkiv]

Brev (62/1a–62/3)

Ämnesordnade handlingar (62/8)

Björklund, Carl Johan [personarkiv]

Manuskript (72/21)

Gruppen för samhällsstudier

Ämnesordnade handlingar (4771/33)

Rüdiger, Helmut [personarkiv]

Helmut Rüdiger (502/1)

Stockholms syndikalistiska kvinnoklubb

Mötesprotokoll (1878/1)

Stockholms syndikalistiska ungdomsklubb

Protokoll och verksamhetsberättelser (1912/1)

Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC)

Arbetsutskottets allmänna korrespondens, 1934–1935 (1845/E/2/8)

Arbetsutskottets protokoll, 1933–1939 (1845/A/3/15–1845/A/3/26),

1946 (1845/A/3/34) och 1962 (1845/A/3/51)

Handlingar rörande hjälp- och solidaritetsarbete (1845/F/2/1–1845/F/2/2)

Kassaböcker, 1933–1936 [material märkt för gallring, ARAB, Grängesberg]

Korrespondens med utländska organisationer (1845/E/6/7–1845/E/6/10)

Syndikalistiska kvinnoförbundet

Protokoll och utgående handlingar (1860/2)

Syndikalistiska ungdomsförbundet (SUF)

Korrespondens m.m. (2756/7)

Tidningen Arbetaren

Korrespondens (2768/E/1/38)

Kungl. Biblioteket (KB), Stockholm

Mia Leche Löfgrens papper

Insamlingen för landsflyktiga intellektuella (L54:53b)

Nisse Lätts minnesfond, Göteborg

Medlemsbok i SAC, spanska passersedlar med mera.

Riksarkivet (RA), Arninge

Säkerhetspolisen (SÄPO) [personakter]

Heinrich Bortz (P2679)

Gustav Doster (P665)

Ferdinand Götze (P1670)

Paul Hafner (P1331)

Olof Jansson (P3733)

Helmut Kirschey (P3858)

Nils Lätt (P2906)

Helmut Rüdiger (P1220)

Friedrich Schröder (P568)

Agaton Stachlovici (P4819)

Michel Stanger (P1405)

Intervjuer

Martín Arnal Mur (ingick under inbördeskriget i ett jordbrukskollektiv i Aragonien, därefter aktiv i CNTs gerillarörelse och i den franska motståndsrörelsen), Angüés, 27 juli 2012, utförd av Per Lindblom och Irene de la Cuerda, inspelning i förf. ägo.

Annemarie Dagerman (dotter till Elly och Ferdinand Götze, bosatt i Barcelona under inbördeskriget), Sundbyberg, 14 april 2012, utförd av Per Lindblom och Albert Herranz, inspelning i förf. ägo.

Rosita Holmborg (dotter till Maja Funseth/Schröder och Fred Schröder), Sigtuna, 20 oktober 2020, utförd av Per Lindblom och Amalthea Frantz, inspelning i förf. ägo.

Olov Jansson, "Intervju – Olov Jansson" [videoinspelad intervju, utförd av G. A. Kronheffer i Stockholm, 13 april 1982]. Tillgänglig på:
<https://vimeo.com/sachistoria/videos>.

- Curt Schröder (son till Maja Funseth/Schröder och Fred Schröder), Huddinge, 10 oktober 2019, utförd av Per Lindblom, inspelning i förf. ägo.
- Anette Stanger Eriksson (dotter till Michel Stanger), Botkyrka, 14 november 2021, utförd av Per Lindblom och Gabriel Kuhn, inspelning i förf. ägo.
- Sonya Sundin (dotter till Margit Manus), Märsta, 13 juni 2013, utförd av Per Lindblom och Albert Herranz, inspelning i förf. ägo.

Publicerat material

Böcker, broschyrer, reportage och artiklar av bokens huvudpersoner

- Berner, Rudolf, "Berlinkongressen – en framgång", i *Brand*, 23 januari 1932.
- Berner, Rudolf, "På Europas landsvägar", i *Storm*, 7/1936.
- Berner, Rudolf, "På väg till Barcelona. Snälltågsfart genom Västeuropa från norr till söder. Överväldigande intryck från första anblicken av den sociala revolutionens land", i *Arbetaren*, 20 oktober 1936.
- Berner, Rudolf, "Ett skepp kommer lastat... Ögonblicksbilder från Barcelona. Stormande glädje över varje solidaritetsbevis", i *Arbetaren*, 23 oktober 1936.
- Berner, Rudolf, "Intervju med Miguel Yoldi. Har lämnat 'Solis' och gått till fronten. 'Solis' intervjuare blir i sin tur intervjuad", i *Arbetaren*, 4 november 1936.
- Berner, Rudolf, "Dagligt liv i Katalonien, I. Gå på bio i Barcelona", i *Arbetaren*, 5 november 1936.
- Berner, Rudolf, "Dagligt liv i Katalonien, II. Spanskt massmöte", i *Arbetaren*, 6 november 1936.
- Berner, Rudolf, "Dagligt liv i Katalonien, IV. Ett läsande folk", i *Arbetaren*, 25 november 1936.
- Berner, Rudolf, "Ett ändlöst tåg av sörjande människor. Rudolf Berner skildrar Durrutis begravning i Barcelona. Vía Layetana, där syndikalisternas hus är beläget, heter nu Avenida Buenaventura Durruti", i *Arbetaren*, 28 november 1936.
- Berner, Rudolf, "Stockholmsklubbist i katalanska milisen", i *Storm*, 11/1936.
- Berner, Rudolf, "Inga soldater i Madrid. Men alla innevånarna kämpa hängivet för friheten. Förödelsen är så fruktansvärd att den ej kan beskrivas med ord", i *Arbetaren*, 12 december 1936.
- Berner, Rudolf, "I främsta eldlinjen vid Madrid. 'En lugn dag' ger i själva verket ingalunda ett ögonblicks lugn. Svenskarnas hjälpkaktion är väl bekant bland folket i skyttegravarna", i *Arbetaren*, 14 december 1936.
- Berner, Rudolf, "Av 30 000 man ha blott 8 000 vapen. De demokratiska staterna ådraga sig en stor blodsskuld. Fronten kan hållas, men Madrid skjutes i spjällor bit för bit", i *Arbetaren*, 15 december 1936.
- Berner, Rudolf, "Paradiset finnes trots allt i Spanien. Ett reportage från trakterna vid apelsinstaden Valencia. 'Kollektiverade' frukter i oändliga massor fylla luften med sin doft", i *Arbetaren*, 16 december 1936.

- Berner, Rudolf, "Nyårsnatten vid fronten i Aragón. Både rörande och glada episoder i dödens närhet. 'Calle Schewens vals' gör stormande succés i Carmens hemland", i *Arbetaren*, 12 januari 1937.
- Berner, Rudolf, "Över floden... Ett gränsreportage av Rudolf Berner", i *Arbetaren*, 7 april 1937.
- Berner, Rudolf, "Nils Lätt sårad under drabbning vid Huesca. Ytterligare tre av de svenska pojarna sårade därstädes. Hel batalj, med 18 dödade och 24 sårade milismän", i *Arbetaren*, 22 april 1937.
- Berner, Rudolf, "Tåg till Tarragona. Hos svenskarna på Hospital de Sangre. Resebrev från Rudolf Berner", i *Arbetaren*, 4 maj 1937.
- Berner, Rudolf, "Provokation och en oerhört fräck utmaning i Barcelona. 'De röda fascisterna' lyckades få igång den avskyvärda inbördeskampen. Det sorgligaste kapitlet i den spanska kampen skrevs med blod i Barcelona, i *Arbetaren*, 18 maj 1937.
- Berner, Rudolf, "Med 'Tierra y Libertad' till Aragón. Aragón omfamnar Mexico. Ståtlig hyllningsakt på första maj", i *Norrlandsfolket*, 19 maj 1937.
- Berner, Rudolf, "Intervju med en anarkistisk president. Consejo de Aragóns president är en arbetstyngd man. Men en syndikalist från Sverige bjuder Joaquín Ascaso stora famnen", i *Arbetaren*, 20 maj 1937.
- Berner, Rudolf, "Färden går vidare in i provinsen Teruel. Här visste man mera om SAC än många i Sverige. Samma glada folkliv trots att det vimlade av flyktingar", i *Arbetaren*, 22 maj 1937.
- Berner, Rudolf, "Alcoy – ej längre en gudsförgäten stad. Utan skryt sagt, ha skandinaverna där gjort succés. En rond genom sjukhuset och en vänlig intendent – trots aversion mot journalister", i *Arbetaren*, 16 juni 1937.
- Berner, Rudolf, "Alcoys 'LS' har 19 000 medlemmar. Ett 20-tal syndikat i olika branscher anslutna", i *Arbetaren*, 17 juni 1937.
- Berner, Rudolf, "Hur man ordnat socialisering i Alcoy. En intressant uppbyggnad av det produktiva arbetets organisation", i *Arbetaren*, 18 juni 1937.
- Berner, Rudolf, "Spansk scenkonst är verkligt stor konst. En oförglömlig afton i en överfylld salong i Alcoy", i *Arbetaren*, 19 juni 1937.
- Berner, Rudolf, "Madrid, Madrid! Mitt Madrid! 'De komma i natt...'", i *Arbetaren*, 23 juni 1937.
- Berner, Rudolf, "Madrid, Madrid! Mitt Madrid! II. Krig, revolution och ett ungt par", i *Arbetaren*, 26 juni 1937.
- Berner, Rudolf, "Hur jag kom att hamna i Madrid. Sökte Faludi – fick övertaga hans jobb", i *Arbetaren*, 30 juni 1937.
- Berner, Rudolf, "Madrilensk vardagsskiss", i *Arbetaren*, 15 juli 1937.
- Berner, Rudolf, "Över gränsen. I franska folkfrontspolisens klor", i *Arbetaren*, 27 september 1937.
- Berner, Rudolf, "Parisiskt Promenad-Potpurri", i *Arbetaren*, 29 september 1937.
- Berner, Rudolf, "Vedermödornas väg. Sista resan Madrid-Barcelona", i *Arbetaren*, 9 december 1937.

- Berner, Rudolf, "Nils Lätt i Stockholm. Välkomstfest i Klara Folkets hus", i *Arbetaren*, 17 december 1937.
- Berner, Rudolfo (1938a), SAC: *El movimiento anarcosindicalista en Suecia: Su obra en favor de la España antifascista*, Barcelona, Editorial Tierra y Libertad.
- Berner, Rudolf (1938b), *Spansk rapsodi: I sex satser*, Stockholm, Federativs.
- Berner, Rudolf, "Amsterdam–Paris: Resebrev från RuBe", i *Storm*, 5/1938.
- Berner, Rudolf, "Min tredje resa till Barcelona. Efter 'tredje resan' anses man sitta fast ordentligt, skämtar Ru Be", i *Arbetaren*, 17 maj 1938.
- Berner, Rudolf, "Ett bistrare, av bomber sargat Barcelona. Men tron på segern har ej rubbats av motgångarna berättar Ru Be", i *Arbetaren*, 18 maj 1938.
- Berner, Rudolf, "El Casal de la Dona treballadora. Barcelonabrev från RuBe", i *Arbetaren*, 7 juni 1938.
- Berner, Rudolf, "Intervju med Miguel Yoldi. 'De demokratiska staternas räddhåga och feghet är fascismens bästa vapen'", i *Arbetaren*, 13 juni 1938.
- Berner, Rudolf, "'Ingen tänker på nederlag'. Intervju med CNTs sekreterare Mariano Vázquez. Sammanfattande intryck från en resa till Levanten och Madrid", i *Arbetaren*, 14 juni 1938.
- Berner, Rudolf, "Där produktionen ordnats förnuftigt. De federalistiska skrädderierna i Barcelona ha levererat en miljon plagg åt milisarmén. Barcelonabrev från Ru Be", i *Arbetaren*, 16 juni 1938.
- Berner, Rudolf, "Mujeres Libres utställning: Två års kamp. Barcelonabrev till Kvinnosidan", i *Arbetaren*, 15 augusti 1938.
- Berner, Rudolf, "Anteckningar från en frontresa – med förhinder. I. Ru-Be startar från Barcelona mot okända öden och äventyr", i *Arbetaren*, 16 augusti 1938.
- Berner, Rudolf, "Anteckningar från en frontresa – med förhinder. II. Resan bar mot fronten i alla fall – närmare än tillåtet!", i *Arbetaren*, 17 augusti 1938.
- Berner, Rudolf, "Anteckningar från en frontresa – med förhinder. III. Ru-Be får tillfällig anställning – som flygspanare!", i *Arbetaren*, 18 augusti 1938.
- Berner, Rudolf, "Barcelonanatt. Genremålning av RuBe", i *Arbetaren*, 25 augusti 1938.
- Berner, Rudolf, "I fält med de confederala. Frontbrev till Arbetaren, I", i *Arbetaren*, 21 september 1938.
- Berner, Rudolf, "I fält med de confederala. Frontbrev till Arbetaren, II", i *Arbetaren*, 22 september 1938.
- Berner, Rudolf, "I fält med de confederala, III", i *Arbetaren*, 27 september 1938.
- Berner, Rudolf, "I fält med de confederala; IV", i *Arbetaren*, 29 september 1938.
- Berner, Rudolf, "I fält med de confederala, V", i *Arbetaren*, 30 september 1938.
- Berner, Rudolf, "I fält med de confederala, VI", i *Arbetaren*, 1 oktober 1938.
- Berner, Rudolf, "Madrid, världens hjärta. En resa Barcelona–Valencia–Madrid kan ha sina besvärliga sidor. Första båten bombarderades, men med den andra gick det relativt bra", i *Arbetaren*, 15 november 1938.

- Berner, Rudolf, "Madrid svälter, lider och kämpar. Men trots allt äter det ej fascisternas från luften nedkastade smulor", i *Arbetaren*, 16 november 1938.
- Berner, Rudolf, "I fält med de confederala. Brev från Segrefronten av Rudolf Berner", i *Arbetaren*, 24 november 1938.
- Berner, Rudolf, "I fält med de confederala. Brev från Segrefronten av Rudolf Berner", i *Arbetaren*, 25 november 1938.
- Berner, Rudolf, "I fält med de confederala. Brev från Segrefronten av Rudolf Berner", i *Arbetaren*, 26 november 1938.
- Berner, Rudolf, "På fest hos 120 [och] 121 brigaderna. Tal och sång, sport och dans i glad stämning", i *Arbetaren*, 29 november 1938.
- Berner, Rodolfo, "El pueblo sueco movilizado en pro de la España antifascista", i *Solidaridad Obrera*, 30 november 1938.
- Berner, Rudolf, "En intervju med Ricardo Sanz på Segrefronten. Brev till Arbetaren från Rudolf Berner", i *Arbetaren*, 3 december 1938.
- Berner, Rudolf, "Durrutiminnet i Spanien. Från vår Barcelonakorrespondent", i *Arbetaren*, 5 december 1938.
- Berner, Rudolf, "Det lider mot uppbrottets timma. Sista dagen av min 'frontinspektion'", i *Arbetaren*, 6 december 1938.
- Berner, Rudolf, "Tankar under återfärd till Barcelona. Besök hos en svår brumbjörn och en varm barnavän. Slutackord till frontbrevet från Ru Be", i *Arbetaren*, 7 december 1938.
- Berner, Rudolf, "En dag i Valencia. Och en kväll med 'riddaren av den sorgliga skepnaden'. Hemkomst efter ett bombnedslag i 'ämbetsrummet'", i *Arbetaren*, 10 december 1938.
- Berner, Rudolf, "Madridkvinnornas chaufför-skola. Yrke och kvinnlighet går bra ihop, sedan fördomarna besegrats", i *Arbetaren*, 27 december 1938.
- Berner, Rudolf, "På väg mot spanska gränsen. Ett expressbrev från RuBe", i *Arbetaren*, 31 januari 1939.
- Berner, Rudolf, "Blod, hunger och elände! SIAs sekreterare berättar om Barcelonas evakuering", i *Arbetaren*, 1 februari 1939.
- Berner, Rudolf, "En natt i helvetet. Hjärtskärande scener vid fransk-spanska gränsen. Barn och kvinnor dö av svält och sjukdomar", i *Arbetaren*, 2 februari 1939.
- Berner, Rudolf, "Kommunistiskt hjälpmonopol i Perpignan. Hela hjälporganisationen SIAs generalråd stängdes inne. Kommunisterna försitta intet tillfälle att spela diktatorer", i *Arbetaren*, 8 februari 1939.
- Berner, Rudolf, "A. Lobo – en revolutionens tecknare. Några data om mannen och hans verk", i *Arbetarens maj*, 1939.
- [Berner, Rudolf], "Under Paris broar", i *Arbetaren*, 5 augusti 1939, publicerad under signaturen "Franc tireur".
- [Berner, Rudolf] Frank Tireur (1940), *Den osynliga fronten: Från det illegala arbetets Tyskland*, Stockholm, Storms förlag.

- Berner, Rudolf, "Spansk kampvilja ger seger, även konsten odlas i exilen", i *Arbetaren*, 1 april 1946.
- Berner, Rudolf, "Varför CNT i Spanien gick med i Giralregeringen. Arbetarens utsände, Rudolf Berner, intervjuar CNT-medlemmen och 'arbetsministern' Horacio Prieto", i *Arbetaren*, 6 april 1946.
- Berner, Rudolf, "CNT i Spanien är tungan på vågen. Rudolf Berner-intervju med García Vivancos, CNT-medlem och f.d. överste i den republikanska spanska armén", i *Arbetaren*, 8 april 1946.
- Berner, Rudolf, "Spanska antifascistiska konstnärer ger den franska konsten nytt liv. CNT-medlemmar främst bland konstens förnyare", i *Arbetaren*, 15 april 1946.
- Berner, Rudolf, "Milano en trasgrann zigenerska, hungern skriven i allas ansikten", i *Arbetaren*, 24 maj 1946.
- Berner, Rudolf, "Italien skickar iväg monarkin? Umberto modern variant på 'Konung för en dag'. Ett bra byte: kungen gick och musikens kung återtog sin 'tron'", i *Arbetaren*, 28 maj 1946.
- Berner, Rudolf, "Sjudande aktivitet bland anarkisterna i Italien. FAI omsluter nu en halv miljon medlemmar – går framåt med kraft och beslutsamhet", i *Arbetaren*, 29 maj 1946.
- Berner, Rudolf, "Hemsk blodlista från Spanien. Över 33 000 har mördats, 136 000 hålls fängslade. Sensationell rapport från Rudolf Berner. 'Kriget har aldrig upphört – CNT för kampen vidare'", i *Arbetaren*, 1 juli 1946.
- Berner, Rudolf, "CNT skall visa sig vuxen sin uppgift". Intervju med berömda Durruti-kolonns chef efter Durrutis fall, Ricardo Sanz", i *Arbetaren*, 2 juli 1946.
- Berner, Rudolf, "Landsflyktiga spanjorer skapar mäktigt minnesmärke på fransk jord. Ett besök vid kraftverksbygget där den franska motståndsrörelsens vagga stått, I", i *Arbetaren*, 22 juli 1946.
- Berner, Rudolf, "Spansk solidaritet och livsglädje har landsflykten ej förmått bryta. Längtan hem till ett fritt Spanien dominerar hos flyktingarna i Barrage de l'Aigle", i *Arbetaren*, 24 juli 1946.
- Berner, Rudolf, "Illegalt i Spanien. Spännande färd i CNT-regi från Toulouse till Madrid. Rudolf Berner skildrar i utsmugglad reportageserie hur han 'korsat kritstrecket' och Francos spanare", i *Arbetaren*, 8 augusti 1946.
- Berner, Rudolf, "Svår nattmarsch över bergen rakt genom fascistiskt läger. Ung spanjor frivilligt 'lockbete' – skulle offra sig i händelse av upptäckt", i *Arbetaren*, 9 augusti 1946.
- Berner, Rudolf, "Med ståplatståg mot Madrid. Spännande kontroll av papperen. I underjorden finns det gott om 'änglar', medan ovan jord man ofta får syn på 'djävlar'", i *Arbetaren*, 10 augusti 1946.
- Berner, Rudolf, "Under jorden i Madrid, kontakt med CNTs folk. Inga himlastormande stämningar men samma brinnande okuvliga kampvilja som 1936", i *Arbetaren*, 12 augusti 1946.
- Berner, Rudolf, "Där Francoregimen undermineras. Hett i 'underjorden' där CNT har 'kontor'. Mutor och judaspengar bringar en del revolutionärer i Francoregimens klor", i *Arbetaren*, 13 augusti 1946.

- Berner, Rudolf (1949), *Den spanska diktaturen*, Stockholm, Studentföreningen Verdandis småskrifter Nr 502, Bonniers.
- Berner, Rudolf, "Inte bara ockupation", i *Syndikalism*, tidningsbilaga utgiven av SACs propagandakommitté, juni 1968.
- Berner, Rudolf (1997), *Die unsichtbare Front: Bericht über die illegale Arbeit in Deutschland (1937)*, Berlin, Libertad Verlag [med förord och kommentarer av Andreas G. Graf & Dieter Nelles, i översättning från svenska av Helmut Kirschey & Dagmar Lendl].
- Jansson, Olle, "Den nya tiden i det gamla Spanien. Några anteckningar mellan skyttegraven och den lilla byn", i *Arbetaren*, 27 mars 1937.
- Jansson, Olov, "Ett besök hos FIJL i Madrid", i *Storm*, 4/1937.
- Jansson, Olov, "Milis med handgranater mot Francos artilleri: Milissoldaten Olov Jansson skildrar hård attack", i *Storm*, 4/1937.
- Jansson, Olov, "I gryningen kom flyganfallet", i Sveriges Radio, 15 juli 1956 [transkript av radiosändning].
- Jansson, Olov, "Den syndikalistiska ungdomsrörelsen", i *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, 14–15 (2–3) 1980.
- Lessak, Fred (1936), *Syndikalism och nationalism*, Stockholm, Federativs [pseudonym för Friedrich "Fred" Schröder].
- Lessak, Fred, "Tre dagar i Sierra Nevada: Som gäst hos spanska ungdomsklubbar", i *Storm*, 1/1936.
- Lessak, Maja, "Revolutionen och våren till mötes", i *Arbetaren*, 12 april 1937 [pseudonym för Maria "Maja" Funseth].
- Lessak, Maja, "Spanien och våren till mötes", i *Arbetaren*, 10 maj 1937.
- Lessak, Maja, "Brev från Barcelona", i *Arbetaren*, 14 juni 1937.
- Lessak, Maja, "Från sjukhuset till fronten", i *Arbetaren*, 28 juni 1937.
- Lessak, Maja, "Midsommarafton i spansk arrest. Prov på metoder som nu har kommit i tillämpning", i *Arbetaren*, 19 juli 1937.
- Lessak, Maja, "I Nationalkommitténs tjänst", i *Arbetaren*, 6 december 1937.
- Lessak, Maja, "Ett julminne", i *Arbetaren*, 20 december 1937.
- Lätt, Nils, "En sjöman i Bilbao", i *Storm*, 2/1936.
- Lätt, Nisse, "Glimtar från havsfronten. Ett besök i staterna och hos IWW", i *Storm*, 10/1936.
- Lätt, Nisse, "Milissoldaten Nisse Lätt: Milisen besätter nya ställningar", i *Storm*, 5/1937.
- Lätt, Nisse, "Brev från Aragón", i *Storm*, 9/1937.
- Lätt, Nils (1938), *Som milisman och kollektivbonde i Spanien*, Stockholm, Federativs.
- Lätt, Nisse, "Entre campesinos: Bland lantarbetare i Aragón", i *Storm*, 1/1938.
- Lätt, Nisse (1993), *En svensk anarkist berättar: Minnesbilder ur Nisse Lätts liv som agitator och kämpa för de frihetliga idéerna*, Göteborg, Nisse Lätts minnesfond [redigerad av Håkan Forshult, Peter Forsman & Johnny Lindholm].

- Lövgren-Manus, Margit (1936), *Könskamp eller klasskamp*, Stockholm, Storms förlag [se även Manus, Margit].
- Lövgren-Manus, Margit, "Solidaridad Obrera: Ett besök hos CNTs huvudorgan", i *Arbetaren*, 28 juli 1936.
- Lövgren-Manus, Margit, "Kvinnorna i den spanska revolutionen", i *Arbetaren*, 21 september 1936.
- Manus, Margit [tillskriven], "Med folket i fält. Vattnet är dåligt och Malatesta av pansarplåt. Brev till Arbetaren från Zaragozafronten", i *Arbetaren*, 22 september 1936 [se även Lövgren-Manus, Margit].
- Manus, Margit, "Ett folk i vapen: Intryck från Barcelona", i *Storm*, 9/1936.
- Österberg, Axel (1935), *Café Folkhemmet: Klasskamp eller partikamp*, Stockholm, Syndikalistiska ungdomsförbundet.
- Österberg, Axel (1936), *Bakom Barcelonas barrikader. Bilder från Spanska inbördeskriget*, Stockholm, Federativs.
- Österberg, Axel, "Arbetarna kämpade i fem dagar i Zaragoza. CNT och FAI sända 8 000 man mot staden. Arbetarens Barcelonakorrespondent skildrar arbetarmilens avmarsch", i *Arbetaren*, 31 juli 1936.
- Österberg, Axel, "Kampen om Zaragoza blir avgörande för Spanien: Madrid ej av samma betydelse, anser Arbetarens korrespondent. Skall Spanien bli det första land, där syndikalismen praktiskt tillämpas?", i *Arbetaren*, 5 augusti 1936.
- Österberg, Axel, "Lögnerna om Spanien i utlandspressen skola bemötas: CNT arbetar oförtrutet på att ge sanningsenliga informationer. Ingen kan beskylla syndikalisterna och anarkisterna för att bedriva terror. Från Arbetarens Barcelona-korrespondent", i *Arbetaren*, 7 augusti 1936.
- Österberg, Axel, "Socialisering i Barcelona: CNT reorganiserar trafikväsendet och industrien. Betydligt bättre driftresultat vid de stora trafikverkstäderna än förut. Brev från Barcelona av Axel Österberg", i *Arbetaren*, 12 augusti 1936.
- Österberg, Axel, "Spanska milisen slåss i blus, ej i uniform. 10 000 mobiliserade i Barcelona ställde sig under CNTs fana. Regeringen och officerarna måste foga sig efter arbetarnas vilja", i *Arbetaren*, 12 augusti 1936.
- Österberg, Axel, "En stad i svart och rött. En Barcelonarapsodi av Axel Österberg", i *Arbetaren*, 10 september 1936.
- Österberg, Axel [tillskriven], "Jättemöte i Barcelona hälsar Sveriges syndikalistiska ungdom", i *Storm*, 11/1936.
- [Österberg, Axel], "Heinrich Bortz har stupat i Aragonien. Träffades av en kula i huvudet och avled omedelbart, i *Arbetaren*, 14 maj 1937, publicerad som osignerad notis.
- Österberg, Axel, "Känd Stockholmsklubbist stupad", i *Storm*, 6/1937.
- Österberg, Axel, "Stormningen av Manicomio", i *Storm*, 12/1937.
- Österberg, Axel, "Barcelona juli 1936", i *Storm*, 7/1938.

Övriga böcker, broschyrer, reportage och artiklar

- Abad de Santillán, Diego (1977) [1940], *Por qué perdimos la guerra: Una contribución a la historia de la tragedia española*, Barcelona, Plaza & Janes.
- Ackelsberg, Martha A. (2000) [1991], *Mujeres Libres: El anarquismo y la lucha por la emancipación de las mujeres*, Barcelona, Virus editorial [i översättning från engelska av Antonia Ruiz Cabezas].
- Aguilera Povedano, Manuel, "Los hechos de mayo de 1937: Efectivos y bajas de cada bando", i *Hispania*, 2013, vol. LXXIII, nr 245.
- Aláiz, Felipe (1937), *Durruti: Biografía del héroe de la revolución de julio*, Barcelona, Editorial Maucci.
- Alexander, Robert (1998), *The Anarchists in the Spanish Civil War*, London, Janus.
- Altid Vigil, Alicia (2010), "El exilio de los anarquistas", i Casanova, Julián (red.), *Tierra y Libertad: Cien años de anarquismo en España*, Barcelona, Crítica.
- Amorós, Miguel (2014), *Durruti en el laberinto*, Barcelona, Virus editorial.
- Andersson, John (1937), *Revolutionens och inbördeskrigets Spanien: Rapport över SAC-delegationens studieresa i Spanien under december månad 1936*, Stockholm, SAC.
- Andersson, John (1950), *Med SAC i 40-årig kamp*, Stockholm, Federativs.
- Andersson, John (1961), *Rebell i klassamhälle och välfärdsstat: En syndikalists minnen*, Stockholm, Federativs.
- Andersson, John, "För 50 år sedan: Fragment ur arbetarrörelsens historia", i *Arbetarkalendern* 1967.
- Andersson, Yngve, "Spanien just nu. 40-åriga gevär mot fascisternas junkerplan", i *Avantgardet*, 13/1937.
- Ariel (1945), *Cómo murió Durruti*, Toulouse, Comité de Relaciones de la Regional del Centro [pseudonym/signatur för Josep Bort-Vela].
- Arnal, Jesús (2013) [1972], *Por qué fui secretario de Durruti: Memorias del cura que ayudó al líder anarquista en la guerra civil (1936–1939)*, Lleida, Editorial Milenio.
- Bajatierra, Mauro (1937), *La guerra en las trincheras de Madrid: Crónicas de la lucha, de Mauro Bajatierra, publicadas en el diario "CNT" de Madrid*, Barcelona, Oficinas de propaganda y prensa, CNT, Comité Nacional.
- Balanyà, Joaquin, "Toda la Europa del Norte, sin limitaciones ni restricciones, está al lado del proletariado español: Agustín Souchy, delegado de la CNT-FAI, en su viaje por Europa, habla en el Secretariado de Prensa extranjera de la Confederación Regional con el compañero J. Balanyà para la 'Solidaridad Obrera'", i *Solidaridad Obrera*, 7 oktober 1936.
- Beevor, Antony (2007), *Spanska inbördeskriget*, Lund, Historiska media [i översättning från engelska av Kjell Waltman].
- Berglund, Tobias & Sennerteg, Niclas (2008), *Svenska koncentrationsläger i Tredje rikets skugga*, Stockholm, Natur och kultur.

- Berruezo, José (1967), *Contribución a la historia de la CNT de España en el exilio*, Mexiko City, Editores Mexicanos Unidos.
- Berry, David (2009), *A History of the French Anarchist Movement, 1917 to 1945*, Oakland/Edinburgh, AK Press.
- Björk, Kaj (2001), *Spanien i svenska hjärtan*, Stockholm, Bäckströms förlag.
- Björklund, C. J., "25 år sedan Emil Manus dog. Minnesteckning från stormiga år i frihetens tjänst", i *Brand*, 3/1960.
- Bolaños, María (2000), *El silencio del escultor: Baltasar Lobo (1910–1993)*, Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura.
- Bueso, Adolfo (1976), *Recuerdos de un cenetista: De la Semana Trágica (1909) a la Segunda República (1931)*, Barcelona, Ariel.
- Calvo González-Regueras, Fernando (2014), *La Guerra Civil en la Ciudad Universitaria*, Madrid, Ediciones La Librería.
- Casanova, Julián (2006), *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936–1938*, Barcelona, Crítica.
- Castells i Duran, Antoni (1992), *Las Transformaciones Colectivistas en la Industria y los Servicios de Barcelona (1936–1939)*, Madrid, Fundación Salvador Seguí.
- Claret, Jaume (2016), *Breve historia de las Brigadas Internacionales*, Madrid, Los libros de la Catarata.
- Closa Salinas, Francesc, "La Bruixa: Els voluntaris del PSUC a la Guerra Civil espanyola", i *Ebre* 38, nr 1/2011.
- Colodny, Robert G. (1958), *The Struggle for Madrid: The Central Epic of the Spanish Conflict (1936–37)*, New York, Paine-Whitman.
- Corral, Pedro (2007), *Desertores: La guerra civil que nadie quiere contar*, Barcelona, Debolsillo.
- Degen, Hans-Jürgen & Ahrens, Helmut (1979), 'Wir sind es leid, die Ketten zu tragen...': Antifaschisten im Spanischen Bürgerkrieg, Berlin, Verlag Jakobsohn.
- Díez, Paulino (2006), *Memorias de un anarcosindicalista de acción*, Barcelona, Edicions Bellaterra.
- Díez Torre, Alejandro R. (2006), "Proyecto y guía regional del primer presidente Aragonés del siglo XX", i Ascaso, Joaquín, *Memorias (1936–1938): Hacia un nuevo Aragón*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza.
- Díez Torre, Alejandro R. (2009), *Trabajan para la eternidad: Colectividades de trabajo y ayuda mutua durante la Guerra Civil en Aragón*, Madrid, LaMala-testa/Prensas Universitarias de Zaragoza.
- Döhring, Helge (2011), *Schwarze Scharen: Anarcho-Syndikalistische Arbeiterwehr (1929–1933)*, Lich/Hessen, Verlag Edition.
- Döhring, Helge (2013), *Anarcho-Syndikalismus in Deutschland 1933–1945*, Stuttgart, Schmetterling Verlag.
- Ehrenburg, Ilja, "Durruti", i *Tierra y Libertad*, 29 oktober 1936.

- Ennis, Helen (2005), *Margaret Michaelis: Love, loss and photography*, Canberra, National Gallery of Australia.
- Faludi, Ivan, "Från Sverige till revolutionens Spanien", i *Norrlandsfolket*, 3 december 1936, publicerad under signaturen "Iwan".
- Faludi, Ivan (1964), *Främlingspass*, Stockholm, Rabén & Sjögren.
- Fernández, Marcial, "En marcha hacia Huesca", i *La Vanguardia*, 29 september 1936.
- Fernström, Karl (1950), *Ungsocialismen: En krönika*, Stockholm, Federativs.
- Fontanillas Borràs, Antonia & Martínez Muñoz, Pau (2014), *Lucía Sánchez Saornil: Poeta, periodista y fundadora de Mujeres Libres*, Madrid, LaMalatesta.
- Fortea Gracia, José (2005), *Mi paso por la Columna Durruti/26 división (primer batallón de la 119 Brigada Mixta)*, Badalona, Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny.
- García, Carlos & Piotrowski, Harald (2010), "El DAS contra los nazis entre julio y noviembre de 1936", i Nelles, Dieter; Piotrowski, Harald; Linse, Ulrich & García, Carlos (red.), *Antifascistas alemanes en Barcelona (1933–1939). El Grupo DAS: sus actividades contra la red nazi y en el frente de Aragón*, Barcelona, Sintra Editorial.
- García Oliver, Juan, "El Comité Central de Milicias Antifascistas de Cataluña", i *Solidaridad Obrera*, 18 juli 1937.
- García Oliver, Juan (1978), *El Eco de los Pasos: El anarcosindicalismo en la calle, en el Comité de Milicias, en el gobierno, en el exilio*, Paris, Ruedo Ibérico.
- García Pradas, José (1939), *Ryssland förrådde oss: Hur det spanska kriget slutade*, Stockholm, Federativs [i översättning från spanska av Rudolf Berner].
- Gascón, Antonio & Guillamón Agustín (2018), *Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdaña (1936–1937): Antonio Martín, la experiencia libertaria de Puigcerdá y el sagrado mito de Bellver*, Barcelona, Descontrol.
- Gimenólogos, Los (2009), *En busca de los Hijos de la Noche: Notas sobre los Recuerdos de la guerra de España de Antoine Gimenez*, Logroño, Pepitas de calabaza [i översättning från franska av Francisco Madrid Santos, Carlos García Velasco & Les Giménologues].
- Gómez, Freddy (1990), *Juan García Oliver (Colección de historia oral: El movimiento libertario en España, no. 2)*, Madrid, Fundación Salvador Seguí.
- González de Miguel, Jesús, "La defensa de Madrid", i *Desperta Ferro*, nr 4/2014.
- Guillamón, Agustín (2007), *Barricadas en Barcelona: La CNT de la victoria de julio de 1936 a la necesaria derrota de 1937*, Barcelona, Espartaco Internacional.
- Guillamón, Agustín (2012), *Los Comités de Defensa de la CNT en Barcelona (1933–1938): De los Cuadros de defensa a los Comités revolucionarios de barriada, las Patrullas de control y las Milicias populares*, Barcelona, Aldarull.
- Guzmán, Eduardo, de (1939) [1938], *Madrid svart och rött: Den confederala milisen*, Stockholm, Federativs [i översättning från spanska av Rudolf Berner].
- Gyllenhaal, Lars & Westberg, Lennart (2008), *Svenskar i krig 1914–1945*, Lund, Historiska media.

- Herrerín López, Ángel (2004), *La CNT durante el franquismo: Clandestinidad y exilio (1939–1975)*, Madrid, Siglo Veintuno de España Editores.
- Iglesias Rodríguez, Gema (2002), *La propaganda política durante la Guerra Civil Española: La España republicana*, Madrid, Universidad Complutense.
- Jensen, Albert, "Till Spanien och krigsfronten. VI. En titt på den kollektiviserade krigsindustrin i Barcelona", i *Arbetaren*, 4 januari 1937.
- Jensen, Albert, "Till Spanien och krigsfronten. VII. Den katalanska sjöfarten kontrolleras av arbetarna. Modern textilindustri. Folkdomstolen i arbete", i *Arbetaren*, 5 januari 1937.
- Jensen, Albert, "Till Spanien och krigsfronten. VIII. Den syndikalistiska pressen. Klostren göras samhällsnyttiga. Solidaridad Obrera utgår i daglig upplaga av 175 000 ex. och förbrukar 11 ton papper om dagen", i *Arbetaren*, 7 januari 1937.
- Jensen, Albert, "Till Spanien och krigsfronten. XIV. Varför beslutade CNT att ta del i regeringsmakten?", i *Arbetaren*, 15 januari 1937.
- Jensen, Albert, "Den spanska insamlingen", i *Arbetaren*, 21 december 1946.
- Johansson, Ragnar, "Spaniens revolutionära ungdom", i *Storm*, 5/1938.
- Johansson, Ragnar, "Spanska porträtt. En internationalist", i *Arbetaren*, 16 juli 1938.
- Jovinge, Marika (1991), *Vem vill byta en gentleman mot en röd hund*, Stockholm, Norstedts.
- Jändel, Richard (1998), *Helmut Kirschey – en antifascists minnen*, Stockholm, Federativs.
- Koltsov, Mijaíl (1963) [1937], *Diario de la guerra de España*, Paris, Ruedo Ibérico.
- Langdon-Davies, John (2007) [1936], *Behind the Spanish Barricades: Reports from the Spanish Civil War*, London, Reportage Press.
- Ledesma Vera, José Luis (2008), "La guerra civil y la comarca del Bajo Aragón–Caspé (1936–1939)", i Caballú Albiac, Miguel & Cortés Borroy, Francisco Javier (red.), *Comarca de Bajo Aragón–Caspé*, Zaragoza, Gobierno de Aragón, Departamento de Política Territorial, Justicia e Interior.
- Leval, Gaston (2018) [1971], *Collectives in the Spanish Revolution*, Oakland, PM Press [i översättning från franska av Vernon Richards].
- Lindberg, Hans (1973), *Svensk flyktingpolitik under internationellt tryck 1936–1941*, Stockholm, Allmänna förlaget.
- Lindblom, Per & Herranz, Albert, "Liv och död i den spanska revolutionens vardag", i *Arbetaren*, nr 19/2012.
- Lindblom, Per, "Den siste anarkisten i Angüés", i *Arbetaren*, nr 4/2013.
- Lindblom, Per (red.), (2014), *Anarkosyndikalismens återkomst i Spanien: SACs samarbete med CNT under övergången från diktatur till demokrati*, Huddinge, Södertörns högskola/Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.
- Lindbæk, Lise (1939) [1938], *Internationella brigaden*, Stockholm, Solidaritet [i översättning från norska av Per Meurling].
- Llarch, Joan (1983) [1973], *La muerte de Durruti*, Barcelona, Ediciones 29 [tredje omarbetade och utökade upplagan].

- Lorenzo, César M. (1972) [1969], *Syndikalismen vid makten: Spansk anarkosyndikalism före, under och efter inbördeskriget 1936–39*, Stockholm, Federativs [i översättning från franska av Britta Gröndahl].
- Lundberg, Lars, "Maja och Fred strävsamt par med många år i Märsta teater", i *Lokaltidningen Sigtuna, Märsta, Rosersberg*, November 1980.
- Lundvik, Bertil (1980), *Solidaritet och partitaktik. Den svenska arbetarrörelsen och spanska inbördeskriget 1936–1939*, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis.
- Manus, Emil, "Natt i fängelset i La Cité", i *Brand*, 19 januari 1924.
- Márquez Rodríguez, José Manuel & Gallardo Romero, Juan José (1999), *Ortiz: General sin dios ni amo*, Barcelona, Hacer.
- Mera, Cipriano (1976), *Guerra, Exilio y Cárcel de un Anarcosindicalista*, Paris, Ruedo Ibérico.
- Molina, J. M. (1976), *El movimiento clandestino en España 1939–1949*, Mexiko City, Editores Mexicanos Unidos.
- Moltó, Salomé (2015), *Socialización, colectivización y represión en Alcoy (1936–1953): Una nueva economía es posible*, Madrid, Queimada.
- Montseny, Federica (1987), *Mis primeros cuarenta años*, Barcelona, Plaza & Janes.
- Mümken, Jürgen (2004), *Anarchosyndikalismus an der Fulda. Die FAUD in Kassel und im Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus: mit einer Einleitung von Helge Döhring*, Frankfurt, Verlag Edition AV.
- Nelles, Dieter (2010), "La Legión Extranjera de la Revolución. Anarcosindicalistas y voluntarios alemanes en las milicias anarquistas durante la Guerra Civil española", i Nelles, Dieter; Piotrowski, Harald; Linse, Ulrich & García, Carlos (red.), *Antifascistas alemanes en Barcelona (1933–1939). El Grupo DAS: sus actividades contra la red nazi y en el frente de Aragón*, Barcelona, Sintra Editorial.
- Nerman, Ture, "Spansk resa våren 1937: IV. Svensk socialist vid fronten, Eilert Hagberg, Stockholmsklubbist, Spanien-frivillig, berättar om sina upplevelser på Aragón-fronten", i *Folkets Dagblad Politiken*, 19 maj 1937.
- Nerman, Ture, "Spansk resa våren 1937: IX. Tragedien i Barcelona. Tre dagar instängda i hotell Victoria med kulorna visslande utanför fönstren", i *Folkets Dagblad Politiken*, 9 juni 1937.
- Norrbom, Harry, "En bomb slog ned bland en grupp kamrater... Harry Norrbom berättar om hård strid", i *Avantgardet*, 9/1937.
- Norrbom, Harry, "Spanienbrev till Avantgardet. På 'permis' i Barcelona", i *Avantgardet*, 13/1937.
- Norrbom, Harry, "Lögner om Spanien vederlägges. Kommunisterna får svar av front-kämpe. Antifascistiska kämpar blev stämplade som renegater", i *Folkets Dagblad Politiken*, 8 september 1937.
- Norrbom, Harry, "Harry Norrbom ger Ny Dag klara besked. Miliskort och fotografi i folkarméns uniform. De kommunistiska lögnhalsarna avslöjas", i *Folkets Dagblad Politiken*, 22 september 1937.
- Norrbom, Harry, "Natt vid Aragón", i *Avantgardet*, 1/1938.

- Ortiz Garza, José Luis, "La información secreta alemana y el hundimiento del Potrero del Llano", i *Istor*, nr 9/2002.
- Ottesen-Jensen, Elise (1965), *Och livet skrev*, Stockholm, Bonniers.
- Pagès i Blanch, Pelai, "El asesinato de Andreu Nin, más datos para la polémica", i *Ebre* 38, nr 4/2010.
- Paz, Abel (1988), *19 de Juliol del "36" à Barcelona*, Barcelona, Hacer.
- Paz, Abel (1996), *Durruti en la Revolución Española*, Madrid, Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo.
- Peirats, José (1978), *Figuras del movimiento libertario español*, Barcelona, Ediciones Picazo.
- Peix Geldart, Benito (2013), "Svenska syndikalister i Francos arkiv. Kontakter mellan SAC och spanska CNT 1937–38", i Hansson, Lars (red.), *Fokus på arbetarhistoria. Texter från arbetarhistorikermötet i Landskrona maj 2011*, Landskrona, Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria.
- Pozharskaya, Svetlana, "Comintern and the Spanish Civil War in Spain", i *Ebre* 38, nr 1/2003.
- Preston, Paul (2009) [2008], *We Saw Spain Die: Foreign Correspondents in the Spanish Civil War*, London, Constable.
- Preston, Paul (2011), *El holocausto español: Odio y exterminio en la Guerra Civil y después*, Madrid, Debate [i översättning från engelska av Catalina Martínez Muñoz & Eugenia Vázquez Nacarino].
- Radosh, Ronald; Habeck, Mary & Sevostianov, Grigory (2001), *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War*, New Haven/London, Yale University Press.
- Rojo, Vicente (2010), *Historia de la guerra civil española*, Barcelona, RBA Libros.
- Romero García, Eladi (2018), *La columna Durruti: 26 división del Ejército Popular de la República*, Barcelona, Laertes.
- SACs kongressprotokoll 1935 och 1938, Stockholm, SAC.
- SACs verksamhetsberättelser 1933–1939 och 1962, Stockholm, SAC.
- Sanz, Ricardo (1969), *Los que fuimos a Madrid: Columna Durruti, 26 División*, Toulouse, Eget förlag.
- Sender, Ramón J. (1937) [1932], *Sju röda söndagar*, Stockholm, Tiden [i översättning från spanska av Karin Alin].
- Sjögren, Peder (1937), *Bar Barbar*, Stockholm, Bonniers.
- Sjögren, Per, "Ovilja mot utlänningar i västtysk arbetskris", i *Dagens Nyheter*, 28 december 1967.
- Sjöman, Vilgot (2001), *Äntligen rebell. Mitt personregister: Urval 01*, Stockholm, Natur och kultur.
- Solano, Wilebaldo (2000), *El POUM en la historia: Andreu Nin y la revolución española*, Madrid, Los Libros de la Catarata.
- Souchy, Augustin, "Anarchists Maligned Once More. The Tragic Week in May", i *Spain and the World* (Special Supplement), Vol. 1, nr 14, 11 juni 1937.

- Souchy, Augustin (1992) [1977], *Beware! Anarchist! A Life for Freedom*, Chicago, Charles H. Kerr Publishing Company [i översättning från tyska av Theo Waldinger].
- [Stanger, Michel], ”På kustbevakning i Barcelona. Brev från vår svenska kamrat Aksorajdinto”, i *Brand*, 3/1937.
- Stanger, Mechel, ”Minnen av en rumänsk anarkist”, i *Frihetlig Socialistisk Tidskrift*, nr 28/1978.
- Suárez, Michel, ”Notas sobre la revolución social y los historiadores”, i *Germinal: Revista de Estudios Libertarios*, nr 15, (januari–juni) 2019.
- Tennant, Peter (1989), *Vid sidan av kriget: Diplomat i Sverige 1939–1945*, Stockholm, Legenda [i översättning från engelska av Hans O. Sjöström].
- Vadillo Muñoz, Julián (2011), *Mauro Bajatierra: Anarquista y periodista de acción*, Madrid, LaMalatesta.
- Vicent, Manuel, ”Una visión de las colectividades”, i *Tierra y Libertad*, nr 337, Número monográfico, augusti 2016.
- Viñas, Ángel (2007), *El Escudo de la República: El oro de España, la apuesta soviética y los hechos de mayo de 1937*, Barcelona, Crítica.
- Volodarsky, Boris (2013), *El caso Orlov: Los servicios secretos soviéticos en la Guerra Civil española*, Barcelona, Crítica Debate [i översättning från ryska av Ana Guelbenzu].
- Wittfoht, Walter, ”Framstöt mot Villafranca”, i *Storm*, 12/1937.

Tidningar

Aftonbladet
 Arbetaren
 Avantgardet
 Brand
 Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya
 CNTs och FAIs Informationstjänst (edition för Skandinavien)
 Dagens Nyheter
 Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya
 Folkets Dagblad Politiken
 Göteborgs-Posten
 Morgon-Tidningen
 Norrlandsfolket
 Solidaridad Obrera
 Storm
 Svenska Dagbladet
 Syndikalisterna [Stockholms LS agitationstidning]
 Tierra y Libertad
 Umbral
 La Vanguardia

Personregister

- Abad de Santillán, Diego 27, 40, 42–43,
45, 128, 217, 305
Ackermann, Georg 283
Adolph, Friedrich 296
Aiguader, Artemio 192, 216, 219
Aláiz, Felipe 143
Álvarez Celado, Pilar 666–667, 669,
671
Anderson, Charles Louis 589–590
Andersson, John 69–70, 72–73, 78, 80–
82, 93–94, 96–98, 159–161, 170,
173, 177–178, 183–184, 189, 226–
227, 231, 260–262, 284–285, 288,
318–320, 326, 350, 360, 395, 400–
401, 574–575, 599–601, 615, 618,
627–629, 652, 664–665, 667–668,
675, 677
Andersson, Kurt 481–482
Andersson, Laura 665
Andersson, Martin 82
Andersson, Yngve 186–187, 330, 337–
338, 340, 386, 400, 402–404, 418,
421, 424, 427–429, 432–433, 665–
666, 672–673
Antona, David 123, 160
Antonov-Ovsejenko, Vladimir 64, 92,
118, 128, 140
Appel, Anna 664
Appel, Ernst 664
Arnal, Jesús 144
Arnal Mur, Martín 7, 440, 450
Arvidsson, Evert 640, 675
Arvidsson, Faj 100, 638
Arvidsson, Margit; se Manus, Margit
Ascaso, Domingo 200, 219
Ascaso, Francisco 31–33, 40, 119, 157,
200, 219, 543
Ascaso, Joaquín 196–197, 199–207,
211, 219, 446–447, 452
Asens, José 42
Azaña, Manuel 462, 464

Bajatierra, Mauro 131–132, 135, 152–
156, 603
Balduque, Pilar 526–527
Barbieri, Francesco 219, 347
del Barrio, José 412
Baruta, Mateo 587–588, 598, 600, 664
Bastos Ansart, Manuel 137, 144
Bautista Albesa, Juan ”Batista” 557–
559
Belmonte, Domingo 527–530
Bendixon, Stig 350
Benner, Fritz 354, 641–642, 644, 646,
664
Berner, Rudolf, kap 2 & 6 samt 7, 98,
285, 310, 317, 328–330, 336–337,
352, 359–361, 377, 386, 396, 424,
427, 451–452, 456–457, 613–631,
674
Berneri, Camillo 219, 330, 347
Berruezo, José 617
Berthomieux, Louis 368–369
Besnard, Pierre 44, 172, 177, 183, 232

- Bethune, Norman 456
 Bilare, Axel; se Johansson, Axel
 Blanchong, Thérèse 15, 675–678
 Blanco, Segundo 462, 491
 Bonilla, Antonio 145–146
 Borghi, Armando 616
 Bort-Vela, Josep ”Ariel” 143
 Bortz, Heinrich 83–84, 102, 106, 118–120, 168, 287, 289–297, 299, 301, 310, 348–350, 359–363, 369, 377, 384–385, 398, 402, 409, 649–657, 661
 Brandt, Willy 634
 Branting, Georg 93–94
 Budschigk, Ernst 287, 289
- Calvo Ramírez, Roberto 196–197, 199
 Carbó, Eusebio 196–197, 231–232, 272
 Cardeur, Alexis 378
 Casado, Segismundo 602–603
 Casas, Ramon 486
 Colodny, Robert G. 135
 Comaposada, Mercedes 266, 475, 485–491, 596, 601, 614, 631
 Comorera, Juan 118, 163, 190, 538
 Companys, Lluís 24, 30, 40, 42, 45, 89, 91, 128, 140, 216–217, 229, 261, 428
 Cortada, Roldan 192
- Dagerman, Annemarie (se även Götze, Annemarie) 7, 190, 664
 Dallmann, Günther 293
 Dallmann, Johanna 293
 Díaz Alor, José 80–81
 Díaz Sandino, Felipe 92
 Díez, Paulino 590
 Doga, Miguel 145
 Domènech, José J. 160, 163
 Doster, Gustav ”Gustel” 282, 298–299, 319–320, 346, 350–351, 354, 395, 658
 Doster, Marie 298–299, 351, 658
- Durruti, Buenaventura 31–33, 40, 42, 48, 50, 86, 111, 119, 122, 128–131, 133–134, 136–147, 153, 156–157, 304, 362, 374, 376, 377–378, 396, 453–454, 457, 486, 493, 525–527, 542, 545, 569, 576–580
- Ehrenburg, Ilja 76, 109–110, 142–143
 Einstein, Carl 334
 Engels, Willi 320, 322–323
 Escorza, Manuel 306
 Estorach, Soledad 41, 551
- Fàbregas, Juan P. 91, 160
 Faludi, Ivan 147, 170, 247–248, 307, 360, 637, 658–660
 Felipe, León 196–197
 Fernández, Aurelio 42, 91
 Fernández, Manuel 62
 Fernández, Marcial 412
 Fimmen, Edo 455
 Finke, August 656
 Flechin, Senya 172
 Franco, Francisco 24, 46, 88, 264, 274–275, 464, 545, 585–587, 589, 603, 615, 617, 621, 630, 637, 648, 668, 670–671
 Funseth, Maja, kap 3 samt 170, 185–186, 193, 232, 260, 269, 427, 445–446, 456, 461, 631, 640–649
- Galanty, Ernst 378
 Gamboa, Berta 196
 García Birlán, Antonio 91
 García Oliver, Juan 31, 33, 109–110, 145–146, 217, 514, 666–672
 García Pradas, José 604
 García Vivancos, Miguel 518–519, 615
 Gardeñas, José 62
 Gauck, Karl 287, 289
 Gaudí, Antoni 38, 309
 Gentil, Martí 530
 Goded, Manuel 34

- Goebbels, Joseph 75
 Goldman, Emma 664
 González, Amador 192–193, 195, 208,
 210–213, 226
 González, José ”Pepe” 562
 Grabein, Gustav 297–298
 Graves, Julio 143–145
 Gudell, Martin 184–185, 454, 472, 581
 Guillén, Mercedes; se Comaposada,
 Mercedes
 Günther, Ernst 334
 Gustaf V 295
 de Guzmán, Eduardo 132, 135, 603
 Götze, Annemarie (se även Dagerman,
 Annemarie) 288, 664
 Götze, Elly 288, 302, 330, 333, 346, 664
 Götze, Ferdinand 190, 288, 302, 306,
 664

 Hafner, Hermann 292
 Hafner, Paul 291–293, 320, 330, 384,
 395, 398, 402–403, 409, 421, 658,
 660
 Hagberg, Ejler 186–188, 330, 336, 386,
 400–403, 409, 421–424, 427, 503,
 672
 Hansson, Per Albin 81, 92, 389
 Hedin, Bengt 273, 286, 574–575, 665
 Helberg, Gees 333–334
 Helberg, Paul 333
 Hellermann, Hans 304
 Hernández, Miguel 503–504
 Hernández Zancajo, Carlos 217
 Hessenthaler, Emil 306, 346, 350, 354,
 646, 658, 664
 Hitler, Adolf 175, 228–229, 303, 308,
 478–479, 551, 615, 657, 659
 Holmlund, Frans Hjalmar 83

 Iglesias, Josefa ”Pepita” 193, 606–610
 Illfeld, Egon 306, 346, 350, 658
 Inglés, Josefa ”Pepita” 280, 338
 Isgleas, Francisco 162–163

 Iturbe, Dolores ”Lola” 520

 Jansson, Gustava Adolfine 636
 Jansson, Olle, kap 4 samt 147, 168, 186,
 310, 330, 394, 398, 400–402, 409,
 456, 631–636, 646, 652–654, 663,
 674
 Jansson, Rakel Senora; se Stöber, Rakel
 Senora
 Jensen, Albert 78, 159–161, 185, 284,
 287–288, 319, 465–466, 473–477,
 574, 604, 614–615, 629–630, 632,
 640, 667
 Johansson, Axel 635
 Johansson, Karl ”Internationale Kalle”
 634, 636
 Johansson, Ragnar 461–464, 478, 542,
 604
 Johnson, Eyvind 634
 Jordi, Armando 235
 Jover, Gregorio 514–518
 Jovinge, Marika 57
 Jovinge, Torsten 57

 Kirschev, Helmut 306, 309, 319, 321,
 346, 350, 354, 399, 634–635, 643,
 646, 651–652, 656–658, 664
 Kistenmacher, Anna 656
 Kollontaj, Aleksandra 668
 Koltsov, Mikhail 133–135, 142
 Kronheffer, Gustav Alexis ”G. A.” 615
 Köcher, Otto 308

 Lamberet, Renée 637, 665
 Lamotte, Christian 378
 Langdon-Davies, John 63–64
 Largo Caballero, Francisco 122–127,
 216, 219, 230, 426, 446, 666
 Latorre, Jacinto 491–492, 571, 631
 Lessak, Fred; se Schröder, Fred
 Lessak, Maja; se Funseth, Maja
 Leval, Gaston 149–150, 465
 Lewin, Arthur 306, 330

Liaño, Concepción "Concha" 493
 Lindbæk, Lise 411–413
 Lindström, Karl Alfred Rickard
 "K. A." 627
 Linzmann, Kurt 296
 Lister, Enrique 251, 448, 478, 505
 Llarch, Joan 144–145
 Lobo, Baltasar 266, 486, 491–493, 569,
 595–596, 601, 614, 631
 López, Juan 125
 López-Tienda, Rafael 130, 156
 Lätt, Nisse, kap 5 samt 170, 186–188,
 269, 330, 337–338, 340–341, 384–
 385, 503, 631, 636–638, 665, 672
 Löfgren, Eva 14–16
 Lösaus, Karl 354, 641–642, 644, 646,
 651–652, 664
 Lövgren, Faj; se Arvidsson, Faj
 Lövgren, Margit; se Manus, Margit

 Mantecón, José Ignacio 447
 Manus, Emil 14–16, 18–19, 100, 102,
 164, 285, 614, 639
 Manus, Eva; se Löfgren, Eva
 Manus, Margit, kap 1 samt 102–103,
 106, 110, 112, 161, 170, 300–302,
 328, 359–360, 638–640
 Manzana, José 86, 136–137, 143–146,
 374, 378–379, 428, 579
 Marckwald, Wilhelm "Willi" 334
 Marco Nadal, Enrique 624, 629
 Martín, Antonio 182, 190–191, 270,
 519
 Martínez, Alfredo 193, 197, 226, 609
 Martínez, Julio 562–565
 Martínez Prieto, Horacio; se Prieto,
 Horacio
 Marty, André 124
 Mas, Valerio 219
 Mascarell, Manuel 465, 542
 Mehr, Hjalmar 189
 Mera, Cipriano 127, 130, 134–135, 137,
 246, 602

Miaja, José 127, 130, 136, 523
 Michaelis, Margaret 302
 Michaelis, Rudolf "Michel" 302–305,
 330, 346, 350, 378–379, 420, 422,
 469, 470, 631, 658
 Miravittles, Jaume 109–110
 Modesto, Juan 505
 Mola, Emilio 88
 Molina, Juan M. "Juanel" 514, 520
 Montseny, Federica 33, 43, 117, 125–
 126, 224, 327, 578, 592
 Mulé, Natividad 539
 Mühsam, Erich 282, 296, 305
 Mussolini, Benito 24, 228, 308, 403,
 478–479, 494, 615
 Müller-Lehning, Arthur 18, 261

 Natt och Dag, Bjarne 233–234
 Negrín, Juan 123, 230, 251, 261, 426–
 427, 447, 462, 464, 474, 505, 554,
 583, 589, 602
 Nerman, Ture 427
 Nilsson, Sola 638
 Nin, Andrés 162, 342–343
 Norrblom, Harry 186–187, 330, 337–
 340, 386, 400–404, 409, 411, 418–
 422, 424, 427–431, 433, 444, 663,
 665, 672–673

 Olsson, Henrik; se Bortz, Heinrich
 Olsson, Knut 82
 Olsson, Åke 635
 Orlov, Alexander 342
 Orobón, Hildegart "Hilde" 261, 264,
 559
 Orobón Fernández, Valeriano 261
 Ortiz, Antonio 31, 33, 50, 212–213
 Ottesen-Jensen, Elise "Ottar" 99

 Paul, Willi 280
 Paulson, Robert 643
 Peiró, Juan 125
 Pérez Farras, Enrique 44, 86

- Picasso, Pablo 595, 601
 Poch, Amparo 489
 Pozas, Sebastián 428
 Prieto, Horacio 123, 161, 541–542, 615
 Prieto, Indalecio 217, 463–464
 Pripp, Anna-Stina 82

 Rau, Heinrich 384–385, 398, 402, 409, 660–661
 Rein, Mark 188–190, 347
 Rionda, Ricardo ”Rico” 665
 Rocker, Rudolf 15, 279
 Rodríguez Salas, Eusebio 191–192, 213, 216
 Rojo, Vicente 127, 130, 136
 Rosén, Folke 16–17, 286, 660–661
 Rosenberg, Marcel 75, 110, 123
 Rosinke, Anton 175
 Rothman, Kajsa 456–457
 Rovira i Rabassa, Antoni 486
 Rüdiger, Dorothee ”Dora” 667, 674–675
 Rüdiger, Helmut 102, 106, 172–173, 177, 183, 185, 232, 269, 272, 279, 301–302, 305, 320, 347, 350, 352–353, 386, 465–466, 586, 634, 640, 643, 646, 667, 670, 673–675
 Rynning-Tønnesen, Christian Wilhelm 650, 656

 Saïl, Mohammed 369
 Sánchez Saornil, Lucía 489–491, 493, 580, 587, 592, 597–598, 600, 664
 Sandler, Rickard 666
 Sanjurjo, José 23
 Sans Sicart, Juan 539
 Sansón Flores, Jesús 196–197
 Santamaría, José 86, 137, 144–145
 Santos, Mateo 55
 Sanz, Ricardo 31, 156–159, 428, 444, 540, 542–549, 578–579, 617
 Sapira, Salomon 177, 284, 288, 652
 Schapiro, Alexander 15, 279
 Schreiber, Robert 369, 373, 378
 Schröder, Fred, kap 3 samt 41, 84, 96–97, 102, 119, 170, 185–186, 231–232, 260, 269, 359–361, 400, 427–428, 445–446, 461, 640–649, 674
 Schröder, Maja; se Funseth, Maja
 Schwarz, Jean 378
 Sesé, Antonio 118, 219
 Sjögren, Gösta; se Sjögren, Peder
 Sjögren, Peder 84
 Sjögren, Per 657
 Sjöman, Vilgot 613
 Souchy, Augustin 14–15, 18, 26, 45–47, 49, 68–69, 72–73, 77–78, 80, 82, 84, 147–148, 150–152, 159–160, 170, 172–173, 177, 183–185, 215–216, 218, 220–221, 223–225, 279, 300–301, 318–320, 330, 395, 466, 481, 542–543, 675–678
 Souchy, Thérèse; se Blanchong, Thérèse
 Spångberg, August 427
 Stachlovici, Agaton ”Adi” 83–84, 293–297, 299, 301, 328, 348, 359–360, 649, 661–662
 Stalin, Josef 74–76, 92, 115, 124, 162, 214, 228, 250, 342, 472, 602
 Stanger, Michel 287, 289, 320, 348, 395, 658, 662–663
 Stanger, Selma 663
 Steimer, Mollie 172
 Stenberg, Sigfrid 575, 665
 Strähle, Einar 633–635
 Stöber, Rakel Senora 631, 636

 Tangen, Carl O. 631
 Tapia Colman, Simón 509–512
 Tarradellas, Josep 91
 Tejeda, Adalberto 493
 Tennant, Peter 634
 Tolinos, Andres 85
 Toller, Ernst 481–482
 Tomás, Pascual 217

Torhyo, Jacinto 474
Toscanini, Arturo 616
Trahn, Herman 56
Trapp, Dora 287
Trapp, Georg 287, 289
Trotskij, Leo 162
Trägårdh, Nils-Sture 652

Vagliasindi, Pietro Paolo 369
Val, Eduardo 127, 130
Vallejo, Eugenio 160, 543
Vázquez, Mariano "Marianet" 40, 118,
161, 217, 224, 267–268, 323, 447,
462–464, 471, 474, 479, 486, 541,
581, 583, 586, 598, 600
Vesper, Hans "Jack" 424–425, 455–
456, 644
Viadiu, José 474
Vidiella, Rafael 117, 162, 219
Villar, Manuel 151, 576

Wedin, Edward 83
Wehren, Elfriede 660, 664
Wehren, Franziska "Fränzi" 660, 664
Wehren, Simon 347, 352–353, 640–
644, 660, 664, 674
Winkelmann, Willi 304–305
Wittfoht, Walter 384, 398, 402, 409,
663–664

Yoldi, Miguel 18, 20, 86, 110–112, 129–
130, 136–137, 156–157, 169, 477–
478, 503–504, 579

Zieliński, Stanisław 650

Österberg, Axel, kap 1 samt 102–103,
106, 110, 112, 161, 170, 300–302,
349–350, 359–360, 456, 631, 638–
639, 649

Per Lindblom, som här syns utforska en bunker utanför Pina de Ebro i Aragonien, har länge följt den spanska anarkistiska och syndikalistiska rörelsen. Han har en examen i ekonomisk historia och arbetar som forskningsredaktör på Södertörns högskola.

Författarbild: Anders Högstedt.

Omslagsbild: CNT-FAI-halsduk från 1937 och andra föremål som tillhört Michel Stanger.

Foto: Per Lindblom.

Omslag: Jonathan Robson.

De svenska korrespondenter som var först att rapportera direkt från Spanien under inbördeskriget var anarkister och syndikalister. De skrev fler reportage än den övriga svenska pressens utsända och det var de som kom att bevaka det spanska kriget under längst tid.

Trots att dessa korrespondenters insatser saknar motstycke har deras bidrag förbisetts. Detta gäller även de anarkister och syndikalister som blev de första att lämna Sverige för att anmäla sig som frivilliga i inbördeskriget.

I denna bok, som bygger på deras egna skildringar, på ett omfattande arkivmaterial, intervjuer med deras efterlevande och ett flertal resor som författaren gjort i deras spår, får vi följa några av dessa bortglömda korrespondenter och frivilliga under deras händelserika vistelser i revolutionens och inbördeskrigets Spanien.